GODIŠNJAK
NJEMAČKE ZAJEDNICE

DG JAHRBUCH

2013.

Zbornik radova 20. Znanstvenog skupa
"Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu"

Zagreb, 9. - 11. 11. 2012.

Osijek, 2013.

DG Jahrbuch, Vol. 20, 2013. str. 1-414
UDK 08:061.2 ISSN 1331-7172

Izdavač:
NJEMAČKA ZAJEDNICA
Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek
DEUTSCHE GEMEINSCHAFT
Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Essegg

Glavna urednica
mr. sc. Renata Trischler

Izdavački savjet
Ludwig Bauer (Zagreb), **dr. sc. Lidija Dujić** (Zagreb), **doc. dr. sc. Marija Karbić** (Zagreb), **prof. dr. sc. Snježana Paušek-Baždar** (Zagreb), **dr. sc. Stanko Piplović** (Split), **dr. sc. Zlata Živaković-Kerže** (Osijek).

Adresa uredništva
Ribarska 1
31000 Osijek
Tel: 031/213-610
Fax: 031/213-611
E-mail: vdg@os.t-com.hr

Prijevodi sažetaka na njemački jezik
Elisabeth Klein, prof.

Grafička priprema
Zlatko Škrinjar

Tisak
Grafika d.o.o. Osijek

UDK: 08:061.2
ISSN: 1331-7172

Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Radovi objavljeni u "Godišnjaku Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" dostupni su u bazama: Portal znanstvenih časopisa - Hrčak (http://hrcak.srce.hr/)

Zbornik radova "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" tiskan je uz financijsku potporu Savjeta za nacionalne manjine i Osječko-baranjske županije.
Das Buch "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" wurde Dank der finanziellen Unterstützung des Rates für nationale Minderheiten der Republik Kroatien und der Osijeker-Baranjaer Präfektur herausgegeben.

DG Jahrbuch, Vol. 20, 2013. str. 1-414
UDK 08:061.2 ISSN 1331-7172

GODIŠNJAK NJEMAČKE ZAJEDNICE

DG 2013 JAHRBUCH

Njemačka zajednica
Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek
Deutsche Gemeinschaft
Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Essegg

DG Jahrbuch, Vol. 20, 2013. str. 1-414
UDK 08:061.2 ISSN 1331-7172

DG Jahrbuch, Vol. 20, 2013. str. 1-414
UDK 08:061.2 ISSN 1331-7172

SADRŽAJ / INHALT

Suzana Miljan
Grofovi Celjski i Nijemci, službenici njihovih utvrda
u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji u kasnom srednjem vijeku (1385.-1456.) 11
Die Grafen von Zilli und die Deutschen, Beamten ihrer Festungen in der Zagreber
und Križevacer Gespanschaft im Spätmittelalter (1385-1456)

Vedran Klaužer
Plemićka obitelj Lausinger od Kapele Podravske u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu
u 15. i početkom 16. stoljeća 23
Die Adelsfamilie Lausinger von Kapela Podravska im Kroatisch-Ungarischen
Königreich im 15. und anfang des 16. Jahrhunderts

Dubravka Božić Bogović
Bračne zajednice njemačkog stanovništva u južnoj Baranji u 18. stoljeću 35
Eheliche Gemeinschaften der deutschen Bewohnerschaft in Südbaranya im 18. Jahrhundert

Mira Kolar-Dimitrijević i Elizabeta Wagner
Poticaj štajerskog gospodarskog društva na osnivanje i rad
Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu 59
Anregung der Steierischen Wirtschaftsgesellschaft zur Gründung und Tätigkeit
der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft in Zagreb

Snježana Paušek-Baždar
Doprinos Ivana K. Taubnera razvitku prirodoslovlja u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća 81
Beitrag von Ivan K. Taubner zur Entwicklung der Naturkunde in Kroatien Mitte des 19.Jahrhundertes

Arijana Kolak Bošnjak
Nijemci i njemački jezik kao važne karike u djelovanju Horvatsko-vugerske stranke
i promađarskog pokreta 1841.-1849. 91
Die Deutschen und die deutsche Sprache als wichtige Bindeglieder in der Tätigkeit der Kroatisch-
ungarischen Partei und der proungarischen Bewegung von 1841-1849

Vlasta Švoger
Humor na njemački način – Die Klatschrose. Humoristisch-belletristisches Wochenblatt 103
Humor auf deutsche Weise – Die Klatschrose. Humoristisch-belletristisches Wochenblatt

Krešimir Belošević
Austrijski svećenik prof. dr. Johann Ude (Nesuđeni nobelovac) i njegov doprinos
teoriji vegetarijanstva u Hrvatskoj 125
Österreichischer Priester Prof. Dr. Johann Ude (unbescheidener Nobelpreisträger) und
sein Beitrag zur Theorie des Vegetarismus in KroatienZusammenfassung

Darko Varga
Odjeci željezničke nesreće kod Osijeka 1882 155
Nachklänge des bahnunglückes bei Osijek 1882

Bruno Škreblin
Njemački trgovci na srednjovjekovnom Gradecu 195
Deutsche Händler im mittelalterlichen Gradec

Dubravko Habek
Nijemci liječeni u bjelovarskoj bolnici za vrijeme II. svjetskog rata i poraća 207
Deutsche, die während des II. Weltkrieges und in der Nachkriegszeit im Krankenhaus von Bjelovar behandelt wurden

Denis Njari, mag
Nijemci u Semeljcima do kraja Drugoga svjetskog rata 219
Die Deutschen in Semeljci bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges

DG Jahrbuch, Vol. 20, 2013. str. 1-414
UDK 08:061.2 ISSN 1331-7172

Jelena Červenjak
Zaboravljena osječka dobrotvorka 235
Vergessene Wohltäterin von Osijek

Tomislav Levak
Osječke novine na njemačkom jeziku od 1848. do kraja Prvoga svjetskog rata 247
Osijeker Zeitungen in deutsche Sprache von 1848 bis zum Ende des Ersten Weltkrieges

Vatroslav Župančić
Vjerski časopis „Entscheidung Für Christus und sein Wort" (1938. - 1941. godine)
i djelovanje prvih pentekostalaca u Hrvatskoj 267
Religiöse Zeitschrift „Entscheidung Für Christus und sein Wort" (von 1938 - 1941)
und das Wirken der ersten Pentekostaler in Kroatien

Zlatko Virc
Dragutin (Karl) Basler, arhitekt i kulturni djelatnik 281
Dragutin (Karl) Basler, Architekt und Kulturschaffender

Branislav Miličić
Glazbom i instrumentima kroz život – obitelj Fabing 289
Mit Musik und Instrumenten durch das Leben – Familie Fabing

Bruno Beljak
Dragutin Hirc, glasnik etnomedicine i etnoveterine 297
Dragutin Hirc (1853. - 1921.) Bote der Ethnomedizin und Ethnotiermedizin

Ludwig Bauer
Rudolf G. Bunk – obrazac ili simbolika individualne sudbine u povijesnom kontekstu 307
Rudolf G. Bunk – Modell oder Symbolik individuelle Schicksale in geschichtlichem Kotext

Zlata Živaković-Kerže
Ivan Flod – zapažena osoba osječkog društvenog i inog života 313
Ivan Flod – angesehene Person des osijeker gesellschaftlichen und sonstigen Lebens

Stanko Piplović
Pomorska vlada u Trstu 319
Marineregierung in Triest

Ivan Ćosić-Bukvin
Što to spaja selo Vrbanju i njemačkog grofa von Zeppelina? 347
Was verbindet das Dorf Vrbanja und den deutschen Grafen von Zeppelin?

Tomislav Wittenberg
Adolf Kirschig (Kula 20.01.1927. – 14.11.2006.) Učitelj, konrektor, pisac i čuvar prošlosti 359
Adolf Kirschig (Kula 20. 01. 1927 – 14. 11. 2006) Lehrer, Conrektor, Schriftsteller und Hüter der Vergangenheit

Zlatko (Osvald) Bender, Jugoslav Brujić, Dragan Lukač
Na austrijskim temeljima dva poticaja za izgradnju uskotračne pruge 371
Auf österreichischen Grundlagen zwei Förderungen des Ausbaues der Schmalspurbahn

Ivan Pederin
Eduard Breier – revolucija i liberalizam 377
Eduard Breier – die Revolution und der Liberalismus

Milan Ivanović
Die Zusammenarbeit der Hochschule Bremen
und der Elektrotechnischen Fakultät in Osijek (1982 - 2012) 397
Die Zusammenarbeit der Hochschule Bremen und der Elektrotechnischen Fakultät in Osijek (1982 - 2012)

DG Jahrbuch, Vol. 20, 2013. str. 1-414
UDK 08:061.2 ISSN 1331-7172

RIJEČ UREDNICE

Poštovani sudionici Znanstvenog skupa
"Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu",
dragi čitatelji!

Dvadeseto, po svemu jubilarno izdanje "Jahrbucha – Godišnjaka Njemačke zajednice" je u Vašim rukama. Jubilarno po tomu što donosi radove s 20. po redu Znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" kojemu je Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj u Zagrebu bila domaćinom od 9. do 11. studenog 2012. godine. Uz mjesto održavanja – zasigurno jedno od najreprezentativnijih u Hrvatskoj – Zlatnu dvoranu Hrvatskog instituta za povijest, prošlogodišnji je skup obilježen i bogatim kulturnim programom – jednim koncertom i otvorenjem izložbe, ali i do toga trenutka najvećim brojem sudionika skupa. Veći broj sudionika našeg Skupa bilježimo samo ove tekuće, 2013. godine i to sve nas u Njemačkoj zajednici čini iznimno ponosnima na ovaj Simpozij.

Povijest je jedna od najsnažnijih odrednica identiteta današnje njemačko-austrijske manjine u Hrvatskoj i mi u Njemačkoj zajednici u Osijeku uvjereni smo da kroz tu odrednicu naši sunarodnjaci u Hrvatskoj mogu otkriti put do svog "zagubljenog" identiteta. Kroz ovakvo rasvjetljavanje povijesti zapravo shvaćamo tko smo, jer počinjemo razumijevati tko su naši preci i čime su zadužili našu današnju domovinu koja bez njemačko-austrijskih utjecaja kroz povijest zasigurno ne bi bila dio srednjoeuropskog civilizacijskog kruga. Ponosni smo na ono što su naši preci ostavili ovim prostorima, ponosimo se svime što i danas baštinimo iz kulture i civilizacijskog kruga domovine naših pradjedova i što nas veže uz naše germanske korijene.

Iako danas malobrojna, cjelokupna njemačko-austrijska manjinska zajednica u Hrvatskoj može biti ponosna na ovaj znanstveni skup jer niti u sličnom opsegu takav skup ne organizira ni jedna druga manjinska zajednica ili udruga na prostoru Republike Hrvatske. Stoga ovaj zajednički zalog za budućnost opstanka marljive njemačke manjine na ovim prostorima svoje korijene ima u povijesti koju sve uspješnije, zahvaljujući Vama - sudionicima skupova, uspijevamo rasvijetliti.

Radujemo se što Vas pozdravljamo uoči 21. Znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" koji, ponovo u Osijeku, od 8. do 10. studenoga 2013. godine okuplja najuglednija imena hrvatskih znanstvenika, povjesničara, istraživača i književnika i time ga svrstava u red onih važnih skupova koji se bave istraživanjem povijesti. A da je ona bogata, još uvijek neiscrpljena i duboko utkana u sve pore današnjeg hrvatskog bića, svjedoči više tisuća do sada objavljenih, kao i slijedećih četiristotinjak stranica koje otkrivaju predugo skrivanu, prešućivanu i

DG Jahrbuch, Vol. 20, 2013. str. 1-414
UDK 08:061.2 ISSN 1331-7172

gotovo zaboravljenu povijest jednog cijelog naroda koji je sebe nesebično ugradio u boljitak svoje nove domovine.

Hvala svima koji su to činili do sada, ali i svima koji će i nadalje zajedno s nama svoja saznanja, znanja, neizmjeran trud i istraživačku znatiželju ugraditi u stupove znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" te osvjetlati obraz (pre)dugo prešućivanim Nijemcima i Austrijancima u ovim krajevima.

Vaša urednica
mr. sc. Renata Trischler

Suzana Miljan
Odsjek za povijesne znanosti
ZPDZ HAZU
Zagreb

UDK: 929.732 Celjski
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.10.2013.
Prihvaćeno: 16.10.2013.

Grofovi Celjski i Nijemci, službenici njihovih utvrda u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji u kasnom srednjem vijeku (1385.-1456.)

U radu se govori o pripadnicima njemačke etničke skupine koji su djelovali kao službenici grofova Celjskih od 1385. do 1456. godine na području Zagrebačke i Križevačke županije. Rad je podijeljen na tri dijela, prvi dio rada govori o aktivnosti samih grofova Celjskih na tom području, dok je drugi dio rada posvećen ljudima koji su ondje bili zbog povezanosti s Celjskima te su obrađeni prozopografskom metodom. U prilogu se donosi njihov popis te funkcije koje su obnašali.

Ključne riječi: *grofovi Celjski, Nijemci, utvrde, Zagrebačka županija, Križevačka županija, familijari, srednji vijek*

Obitelj grofova Celjskih odigrala je jednu od značajnijih uloga u životu kraljevstva od kasnog 14. stoljeća kada su se probili na političku i društvenu scenu zahvaljujući službi i povezanosti s kraljem Žigmundom Luksemburškim.[1] Središte njihovih posjeda nalazilo se na području Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda. Tako su, kada zadobivaju vlasništvo nad županijama, utvrdama i posjedima na području srednjovjekovne Slavonije, doveli sa sobom svoju pratnju, pripadnike njemačke etničke skupine. Osim što su djelovali na tom području kao banovi, djelovali su i kao veleposjednici koji su ukupno u svojim rukama imali 22 tvrda grada, s time da ih se većina nalazila na području Zagorskog kneštva i Varaždinske županije.[2] U svojim prethodnim istraživanjima obradila sam njemačku pratnju grofova Celjskih na području Turopolja[3] i Varaždinske županije, odnosno Zagorskog kneštva,[4] pa će u ovom istraživanju predmet znanstvenog interesa biti Nijemci u službi Celjskih na području Zagrebačke i Križevačke županije. Na području Zagrebačke županije posjedovali su sedam tvrdih gradova, dok su na području susjedne, Križevačke, županije posjedovali samo njih četiri, iako je riječ o prostorno većoj površini (vidi kartu 1). Potrebno je također naglasiti da grofovi Celjski nisu sve utvrde posjedovali vremenski jednako dugo.

Prvi dio rada razmatrat će službenu aktivnost knezova Celjskih, ovdje u prvom redu Hermana i njegovog sina Fridrika koji su za vrijeme Žigmundove vladavine obnašali i službenu dužnost banova. Ovdje ću se osvrnuti na dvije stvari – njihovu aktivnost na području te dvije županije, te činjenicu da su dobivanjem banske časti dobili na upravljanje i tvrde gradove tada u kraljevskih rukama. I u tim stvarima oslanjali su se na pripadnike njemačke etničke skupine.

Prvi član obitelji Celjskih koji je počeo uspon na području srednjovjekovne Slavonije bio je već spomenuti Herman Celjski, otac kraljice Barbare Celjske te posljedično tast kralja i cara Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda, Žigmunda Luksemburškog. Obnašao je funkcije slavonskog te hrvatsko-dalmatinskog bana u nekoliko navrata. Tako se kao hrvatsko dalmatinski i slavonski ban spominje u razdoblju 1406.-1408., te samo slavonski ban u razdoblju 1423.-1435. godine. I

[1] Još uvijek najpotpunija studija o obitelji Celjskih dolazi iz pera Nade Klaić (*Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone*, Celje 1991.). U svojim prethodnim radovima donijela sam presjek kasnije historigrafije, kao i izvora općenito, za plemstvo srednjovjekovne Slavonije, stoga ih sada neću ponavljati.

[2] Za podatke o utvrdama i njihovom položaju usporedi: Pál Engel, *Magyarország a középkor végén* [Ugarska u kasnom srednjem vijeku], CD-ROM, Budapest 2001. Za pitanje službenika na tim posjedima u vlasništvu Celjskih, usp. Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* [Svjetovna arhontologija srednjovjekovne Ugarske 1301.-1457.], 2 sv., Budapest 1996.

[3] Suzana Miljan, Nijemci u Turopolju u kasnom srednjem vijeku, *Godišnjak Njemačke zajednice. DG Jahrbuch* 18 (2011.), str. 29-50.

[4] Suzana Miljan, Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko kneštvo (*comitatus Zagoriensis*) krajem srednjeg vijeka (1397.-1456.), *Godišnjak Njemačke zajednice. DG Jahrbuch* 19 (2012.), str. 97-117.

Fridrik i Ulrik Celjski obnašali su sredinom stoljeća funkcije slavonskog te hrvatsko-dalmatinskog bana. Tako se Fridrik spominje kao slavonski ban od 1447. do 1454., a kao hrvatski ban 1440. godine. Ulrik je pak, istovremeno s njime, bio slavonski ban od 1445. do 1456., a hrvatski 1452. godine.[5]

Spomena redovitog obavljanja banske dužnosti svih Celjskih ima mnogo, stoga bih ovdje spomenula samo po nekoliko slučajeva svakog od trojice banova iz te obitelji. Herman Celjski 14. veljače 1424. sa svog dvora u Krapini piše svom vicebanu da zaštiti plemiće Henrika od Holcza i literata Pavla od Ostrožina od ostalih plemića od Konjske zbog okupiranja istoimenog posjeda na teritoriju Križevačke županije.[6] Osim toga, zanimljiv se slučaj spominje 1432. kada na zahtjev plemića moravečkog županata izdaje ispravu kojom pokreće istragu zbog sve većeg broja vještica u županiji, a što se obvezao iskorijeniti.[7] Iz vremena bana Ulrika spomenula bih spor u kojem je ban morao presuditi jer su se sukobili niži plemići križevačkog županata s biskupom Benediktom oko pitanja plaćanja desetine.[8]

Za vrijeme Hermana Celjskog službu vicebana (ujedno i križevačkog župana) obnašala su i dvojica Nijemaca. Prvi od njih je Žigmund Hanchychar. On se spominje kao viceban i križevački župan u ispravi od 20. veljače 1424. kada pred njim i plemićkim sucima županije plemkinja Ilka i njezini sinovi za trideset maraka otkupljuju posjede od Budora iz Budrovca.[9] Funkciju je obnašao čak do 1430. godine kada 3. svibnja 1430. izdaje ispravu zbog spora oko nekih predija i kmetova na njima na posjedu Kamarje.[10] On nije bio jedini na tom položaju, već je istovremeno na tom položaju bilo još nekoliko pojedinaca. Navedeno ne začuđuje jer je ipak riječ o velikoj površini budući da je riječ o jednoj od najvećih županija na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Između tih nekoliko pojedinaca, spominje se i jedan Nijemac – Wolfhard Kapfenstein. Za njega znamo da je funkciju vicebana i župana obnašao 10. kolovoza 1426. kada zajedno sa Žigmundom Hanchyharom izdaje u Križevcima ispravu o zalogu nekih selišta na posjedu Gorbonok (danas Kalinovac).[11] Nadalje,

[5] Vidi: Engel, *Magyarország világi archontológiája*, *sub vocibus*: *Szlavón bán* te *Dalmát-horvát bán*.

[6] Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, zbirka Diplomata latina (dalje: AHAZU, D-), fasc. IX, br. 7. Regeste isprava iz razdoblja srednjeg vijeka objavljene su u: Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović, Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 2 (1959.), str. 359.

[7] AHAZU, D-X-12; Stipišić – Šamšalović, Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, str. 372.

[8] AHAZU, D-XI-60; Jakov Stipišić – Miljen Šamšalović, Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, sv. 3, Zagreb 1960., str. 575.

[9] AHAZU, D-IX-65; Stipišić – Šamšalović, Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, str. 361.

[10] Mađarski državni arhiv [Magyar Országos Levéltár], Diplomatikai levéltár [Diplomatički arhiv] (dalje: MOL, DL), br. 43835.

[11] MOL, DL 65866.

potrebno je spomenuti da je Žigmund Hanchyhar nakon što je prestao biti križevački župan vršio službu župana varaždinske županije.

Što se tiče zagrebačkih župana, za vrijeme banovanja Hermana Celjskog imamo spomen Stjepana Kuhingera (dotadašnjeg varaždinskog župana Celjskih) koji se kao takav spominje prvi put 30. siječnja 1434. u banskoj ispravi o nekom nasilju na posjedu Blinje između ljudi Ladislava Tötösa te kaptolskih seljaka koji su ondje imali neki vinograd.[12] Stjepan se kao zagrebački župan spominje posljednji put 10. lipnja 1435.[13] Potrebno je ovdje kratko naglasiti da je Stjepan prije nego je postao zagrebački župan obnašao funkciju varaždinskog župana, dok je Žigmund Hanchyhar izvršavao iste funkcije samo suprotnim redoslijedom.

U razdoblju banovanja Fridrika i Ulrika Celjskog nemamo spomene da su funkcije vicebana i križevačkog župana obnašali pripadnici njemačke etničke skupine, već pripadnici lokalnog križevačkog plemstva. Situacija je pak drugačija za područje Zagrebačke županije jer ondje imamo spomen Jurja Glaynara koji se kao zagrebački župan spominje u razdoblju od 11. kolovoza 1447. do 20. kolovoza 1448. Zajedno s plemićkim sucima županije rješavao je svakakve vrste sporova, primjerice oko kaptolskih posjeda,[14] te je njegovim pečatom ban Fridrik Celjski osnažio svoju ispravu iz 1448. godine.[15] Na Jurja Glaynara vratit ću se ponovno u tekstu jer je istovremeno vršio i funkciju kaštelana utvrde Steničnjak. Čini se da takva situacija nije neobična niti u drugim županijama ili kneštvima u ovom specifičnom slučaju, što vidimo iz primjera Jurja Piersa koji je istovremeno obnašao funkciju varaždinskog župana i kaštelana utvrde Trakošćan.

Vratimo li se na trenutak na druge dužnosti koje je Herman Celjski obnašao na razini srednjovjekovne Slavonije, potrebno je kratko se osvrnuti na onu gubernatora Zagrebačke biskupije. Spominje se da je on tu funkciju obnašao od 1406. godine.[16] Pitanje je kompleksnije jer uključuje borbe velikaša za moć na razini županija i biskupa Slavonije, kao i kraljevskog aparata i Kraljevstva općenito, posebice onu obitelji Alben i obitelji Celjski.[17] Zanimljivo je za istaknuti da se čini kako su i Celjski i Albeni bili izrazito politički aktivni u Žigmundovom razdoblju, te da su

[12] Ernő Kammerer et al., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő* (dalje: Zichy), sv. 8, Budapest 1895., dok. 360, str. 531-532.

[13] MOL, DF 258090.

[14] Nadbiskupski i kaptolski arhiv u Zagrebu, Archivum capituli Zagrabiensis, Acta antiqua, fasc. 24, br. 35.

[15] Nadbiskupski i kaptolski arhiv u Zagrebu, Archivum capituli Zagrabiensis, Acta loci credibilis, Series II, br. 81.

[16] Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 36.

[17] Više o povijesti obitelji Alben vidi u: Marija Karbić, Velikaška obitelj Alben i njezina uloga u hrvatskoj povijesti, *Godišnjak Njemačke zajednice. DG Jahrbuch* 19 (2012.), str. 11-29. O odnosu Albena i Celjskih usp. Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 36-38.

posjedovali iste tvrde gradove u različitim trenucima, no priča bi ovom prilikom otišla predaleko kada bih u to detaljnije ulazila. Ipak, potrebno je istaknuti zanimljivu činjenicu da se Martin Katzendorf spominje 1406. kao vikar u svjetovnim dobrima Zagrebačkog biskupa Benedikta. Iz literature je poznato da je Benedikt bio kanditat Celjskih za biskupa, kada dužnost više nije obnašao biskup Eberhard. Katzendorf se pak spominje kada Pergošići prodaju neki predij na području Ivanića.[18] Općenito je funkcija vikara (*vicarius temporalis ecclesie Zagrebiensis*) bila značajna jer je on u svojim rukama držao prihode kao upravitelj biskupskih posjeda. Kasnije, Fridrik II. i Ulrik II. se ne spominju kao gubernatori Zagrebačkog biskupa, niti su pokušavali dovesti svoje ljude na određene niže položaje, no možda je potrebno spomenuti da je kasnije Ulrik II. Celjski uzeo od Zagrebačkog biskupa u zalog inače biskupski tvrdi grad Gomnec. Sukladno tome, postavio je na mjesto gomnečkog kaštelana Jurja Piersa 1449. godine.[19]

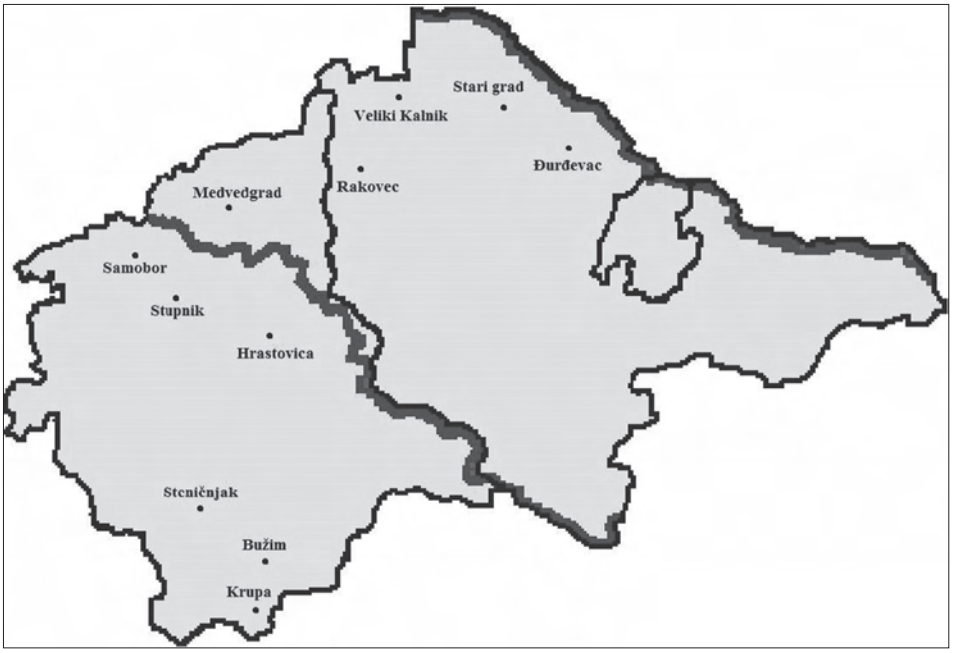

Karta 1. Tvrdi gradovi u vlasništvu grofova Celjskih na području Zagrebačke i Križevačke županije.

Obitelj knezova Celjskih bila je veleposjednik na području srednjovjekovne Slavonije, kako je već na početku teksta istaknuto. Na karti 1 vidimo da su u Zagrebačkoj županiji grofovi Celjski posjedovali sedam tvrdih gradova (Medvedgrad, Samobor,

[18] AHAZU, D-VIIb-91; Stipišić – Šamšalović, Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, str. 337.

[19] Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Gomnecz.

Stupnik, Hrastovicu, Steničnjak, Bužim i Krupu). Sagledat ćemo ih od sjevera županije prema njezinom jugu. Potrebno je još jednom podcrtati da su neke utvrde držali i nekoliko desetljeća, međutim, to ujedno ne znači da izvori o tim područjima ili utvrdama rastu eksponencionalno u vezi s tom činjenicom. Najsjevernija od njihovih utvrda na području Zagrebačke županije bila je Medvedgrad. Potrebno je naglasiti da su tu utvrdu, uz kraljev pristanak, Celjski kupili od Albena tek 1436. godine.[20] Slučaj Medvedgrada i Zagreba sam donekle obradila u svojem radu o Nijemcima u Turopolju, stoga ću ovdje samo još jednom spomenuti Sebolda Mayer-Fischera. Potrebno je naglasiti njegov postepeni uspon, jer je prvo je počeo od turopoljskog župana 1439., s time da vrlo brzo odlazi u grad Zagreb gdje kupuje raznu imovinu te obnaša funkciju dvorjanika kneginje Katarine Branković. Kao medvedgradski kapetan i kaštelan javlja se već 1449., a tu je funkciju obnašao sve do 1456./1457. godine. Čini se da tada prelazi u drugi tvrdi grad Celjskih – Rakovec gdje se zadržava sve do 1463. na funkciji kaštelana i kapetana, na što ću se vratiti kasnije u tekstu. Čini se da je ulazio u uži krug klijentele Celjskih budući da su ga nekoliko puta selili po svojim strateški važnim mjestima.[21] Isto tako, nasilja i nevolje povezane uz kapetana Medvedgrada, Vilhelma Stamma, dobro su poznate u historiografiji, jer izvori iz razdoblja njegovog kapetovanja (1437.-1439.) obiluju sporovima koje je potonji imao sa stanovnicima Zagreba.[22]

Na drugoj strani rijeke Save grofovi Celjski posjedovali su preostalih šest tvrdih gradova – od Samobora do Krupe. Dakako da su u te tvrde gradove postavili svoje ljude. Radi se uglavnom o pripadnicima njemačke etničke skupine. Slučaj Samobora je prilično zanimljiv jer se u izvorima spominje tek jedan njegov kaštelan Celjskih, što posebice čudi jer su ga Celjski imali u svom vlasništvu još od 1385. godine. Čudno bi bilo da ondje nisu imali kaštelane, već je vjerojatnije da nam oni nisu ostali poznati zbog manjka izvora. Dakle, tvrdi grad Samobor Celjski su imali u svojem vlasništvu od 1385. kada ga kraljica Elizabeta daje u zalog Hermanu II., što je 1405. potvrdio kralj Žigmund.[23] Tvrdi je grad ostao u vlasništvu Celjskih do njihovog izumiranja 1456. godine. Nakon smrti Ulrika II. njegove posjede preuzima njegova udovica Katarina Branković. Tako saznajemo za jednog Nijemca, službenika udovice Katarine. Riječ je o Hansu Appreharu, koji je preoteo 1459. Henningu Susedgradskom neke posjede

[20] O tome vidi više, npr., u: Nada Klaić, Medvedgrad i njegovi gospodari, str. 121-152.

[21] Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 68; Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987., str. 126; Josip Adamček, Medvedgradsko vlastelinstvo, *Kaj*, Zagreb, 1984., str. 39; Bruno Škreblin, Nijemci na Gradecu sredinom i u drugoj polovini 15. stoljeća, *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch*, sv. 17, Osijek, 2010., str. 37-42; Miljan, Nijemci u Turopolju u kasnom srednjem vijeku, str. 34-35.

[22] Za njegove raznolike aktivnosti vidi: Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 69-74; Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, str. 128-139; Adamček, Medvedgradsko vlastelinstvo, str. 35-36; Engel, *Magyarország világi archontológiája*, str. 366.

[23] Nadbiskupski i kaptolski arhiv u Zagrebu, Archivum capituli Zagrabiensis: Acta loci credibilis, Series I, C 2 32.

u blizini Samoborske utvrde – Orešje, Strmec, Novake i Rakitje.[24] Prema pisanjima Kronesa grad je prešao u ruke Andrije Baumkirchnera.[25] Zanimljivo je za spomenuti da vidimo sličnosti s tvrdim gradom Cesargradom u Zagorskom kneštvu, koji je nakon smrti Ulrika II. došao u ruke Baumkirchnera,[26] a nemoguće da je Baumkirchner i u slučaju Samobora prvo bio kaštelan tog tvrdog grada, pa potom kasnije vlasnik. Potrebno je još jednom podcrtati da su kasnije Andrija i njegovi nasljednici postigli barunski položaj na razini Kraljevstva.

Jugoistočno od Samobora nalazi se kaštel Stupnik koji je u ruke grofova Celjskih došao 1437., zajedno s Medvedgradom.[27] Zanimljivo je da, kao i u slučaju Samobora, taj kaštel Celjski posjeduju kroz sljedeće dvije generacije koje su bile aktivne na političkoj sceni Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, međutim, o osobama koje su upravljale tim područjem nemamo praktički nikakvih spomena. Tek za vremena Fridrika II. i Ulrika II. ondje se kao kaštelan spominje Ivan Zmolyk 1454., koji je i u Turopolju obnašao i dužnost župana.[28]

Još južnije i istočnije, slijedeći tok rijeke Save, nalazi se utvrda Hrastovica. Ona je u ruke grofova Celjskih došla relativno kasno, tek oko 1445. kada je Fridrik i Ulrik uzimaju u zalog.[29] No, unatoč tome, za Hrastovicu imamo spomene čak dvojice službenika grofova Celjskih, koji su pripadnici njemačke etničke skupine. Radi se o kapetanu Jurju Piersu, kaštelanu Ulrika II. Celjskog koji se spominje u lipnju 1445. godine u pismu kojim ga Ulrik Celjski obavještava da je uzeo pod svoju zaštitu Ladislava Tötösa i sve njegove posjede, posebice one u Blinju.[30] Potrebno je naglasiti da je kasnije, 1448., Piers obnašao i dužnost župana Varaždinske županije i kaštelana Trakošćana.[31] Budući da je obnašao čak tri različite funkcije u službi Celjskih, očito je da je ipak ulazio i u neki uži krug njihove družine. Drugi službenik Celjskih u Hrastovici, dosad nam je nepoznat. Radi se o Martinu Reuthcheru, koji je bio kaštelan Hrastovice za vrijeme Fridrika II. Celjskog u kolovozu 1448. godine. Bila je riječ o sporu zbog nasilja u koje su bili upleteni još neki službenici Celjskih, a Zagrebački je kaptol morao provesti istragu o događajima.[32] Zanimljivo je za istaknuti da se prvi

[24] AHAZU, D-XIII-45; Stipišić – Šamšalović, Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, str. 591.

[25] Franz von Krones, Die Baumkircher. Geschichtliche Untersuchungen, *Archiv für österreichische Geschichte*, sv. 91, Graz 1902., str. 587.

[26] Miljan, Grofovi Celjski, str. 11.

[27] Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Sztupnik.

[28] HDA, DMV, br. 348.

[29] Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Hrasztovica.

[30] MOL, DL 80833.

[31] Miljan, Grofovi Celjski, str. 112.

[32] Nadbiskupski i kaptolski arhiv u Zagrebu, Archivum capituli Zagrabiensis, Acta loci credibilis, Series II, br. 81.

službenik javlja u funkciji kapetana, dok je drugi kaštelan, čime je očito bila više naglašena vojna uloga prvog pojedinca.

Slučaj Steničnjaka nam je zanimljiv jer došao u ruke Celjskih ženidbom Fridrika Celjskog za Elizabetu Frankopan. Njihova je priča prilično poznata (i posljedično izromantizirana) u historiografiji. Možda upravo zbog tog razloga više podataka o tom tvrdom gradu imamo tek iz razdoblja Fridrika II. i Ulrika II. Celjskog. S druge strane, zanimljivo je da se u slučaju Steničnjaka spominju čak dvojica kaštelana. Radi se o Jurju Glaynaru i Andriji Kreigeru. Od navedenih familijara grofova Celjskih koji su pripadnici njemačke etničke skupine, prvi, već spomenuti Glaynar, bio je službenik Fridrika II. u razdoblju od 1446. do 1448. godine, a važno je napomenuti da se radi o istaknutom pojedincu koji je obnašao i dužnost župana Zagrebačke županije. Ipak, Andrija Kreiger je ovdje zanimljivija osoba jer je jedan od službenika koji su dugotrajnije obnašali neku od službi. Osim što je bio kaštelan Kostela 1456., bio je i kaštelan Steničnjaka, prvo u razdoblju od 1452. do 1454., te potom 1458. godine.[33] Posebno bih navela ispravu koju je izdao 1452. u Steničnjaku jer se onda sam naziva *capitaneus in Stenychnyak et spanus generacionum et ista parte fluvii Kwlpe*, a u ispravi je riječ o uzimanju u adoptivni odnos nekog plemića.[34] U svakom slučaju, čini se da su oko utvrde još uvijek bili organizirani niži plemići, a s takvim terminom za njihovog zapovjednika se dosad nisam susrela.

O Bužimu nemamo puno podataka, znamo da se nalazio u blizine Krupe na Uni te da ga je prema pisanju Kronesa u nekom trenu zadobio Ulrik II. Zanimljivo je za spomenuti da se ipak smatra da je jedan od plemića koji izvode svoje obiteljsko ime prema tom tvrdom gradu, Čavi (drugo ime za Bužim), Marko, bio jedan od službenika još za vrijeme banovanja Hermana Celjskog početkom 15. stoljeća.[35]

U slučaju tvrdog grada Krupe, na dobrom strateškom mjestu prema Donjoj Slavoniji (županijama ili županatima Vrbasu, Dubici i Sani), imamo samo spomen kaštelana Žigmunda Sibreichera, koji je bio službenik Ulrika II. Celjskog. Nakon njegove smrti, Sibreicher je nastavio služiti kao kapetan Krupe kralja Ladislava V. Tako ga kralj izvještava 1457. da je zbog vjerne službe darovao nekom plemiću neke posjede u pripadnostima tvrdog grada Krupe.[36] Zanimljivo je za istaknuti da osim njega, nemamo spomen drugih službenika vezanih uz taj tvrdi grad, iako su Celjski Krupu uzeli u zalog u razdoblju između 1423.-1429. godine.[37]

33 Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Sztenicsnyák.

34 Lajos Thallóczy – Samu Barabás, *A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay* (dalje CB), Monumenta Hungariae Historica – Diplomataria, sv. 28, Budapest 1897., dok. 185, str. 345-346.

35 Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 47; Radoslav Lopašić, *Oko Kupe i Korane. Mjestopisne i povjestne crtice*, Zagreb 1895., str. 119.

36 MOL, DF 83745.

37 Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Krupa.

* * *

Za razliku od Zagrebačke županije, u Križevačkoj su grofovi Celjski posjedovali samo četiri tvrda grada – Rakovec, Veliki Kalnik, Stari grad kod Koprivnice i Đurđevac. Za sve te tvrde gradove imamo spomene službenika grofova Celjskih, a potrebno je istaknuti da se isključivo radilo o pripadnicima njemačke etničke skupine.

Rakovec se počinje spominjati kao kaštel Celjskih oko 1443. godine. Nažalost, ondje se kaštelani ne spominju pojedinačno sve do razdoblja Fridrika II. i Ulrika II. Celjskog.[38] Tada imamo spomene čak dvojice – Petra Kasnara i Sebolda Mayera-Fischera. Kasnar se spominje kao kapetan Rakovca u ispravi iz 1452. kojom Ulrik II. Celjski potvrđuje posjed i nalaže kaptolu da ga uvede u vlasništvo dva kmetska selišta na posjedu u Velikoj i dva kmetska selišta na posjedu u Graberjanoviću.[39] Navedeno darovanje uklapa se u već utvrđeni model gdje su se pripadnici njemačke etničke skupine, zahvaljujući službi kod grofova Celjskih, trajno naselili na hrvatsko povijesno područje, ovaj put na području Križevačke županije.[40] Ipak, istaknutiji je već spominjani Seboldus Mayer koji je ulazio u uži krug klijentele grofova Celjskih. U kontekstu Rakovca spominje se i podatak da mu je prezimenu Mayer dodano Fischer. Kao kaštelan i kapetan Rakovca navodi se sve od 1457. do 1463. godine.

Uz Sebolda Mayera, od službenika grofova Celjskih njemačkog porijekla, ističe se i već spomenuti Juraj Piers. On je, osim već spomenutih funkcija, obnašao 1451. funkciju kaštelana Velikog Kalnika za vrijeme Ulrika II., posljednji se put spominje na nekog od funkcija u službi Celjskih 1456. godine.[41] Čini se da je ulazio u uži krug njihove klijentele budući da su ga toliko selili po svojim strateški važnim mjestima. Iz iste obitelji dolazi i Gašpar Piers, kapetan Đurđevca, koji se na toj funkciji spominje 1449. godine za vrijeme Ulrika II. Celjskog. Već dvije godine kasnije, 1451., saznajemo i za kaštelana Đurđevca, Martina Zipstera, također službenika grofa Ulrika II. Celjskog.[42]

Posljednji tvrdi grad u vlasništvu grofova Celjskih koji se ovdje razmatra je Stari grad kod Koprivnice. Za vrijeme bana Hermana II. Celjskog spominje se 1423. Wolfhard Kapfenstein kao njegov kaštelan. Očito je da mu je ovo bila polazišna točka u karijeri, budući da je kasnije, kako smo vidjeli ranije u tekstu, obnašao službe i križevačkog župana te slavonskog vicebana. Osim njega, imamo iz razdoblja Ulrika Celjskog spomen Lukača Walpotha kao kaštelana u razdoblju od 1444. do 1448. godine.[43]

Osim muških članova obitelji, Barbara Celjska ili Crna kraljica, bila je jedna od poznatijih figura hrvatskog srednjovjekovlja. Ovdje ću ukratko donijeti i njezine

[38] Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Rakonok.

[39] MOL, DL 103627.

[40] Vidi takve slučajeve, primjerice u Turopolju, u: Miljan, Nijemci u Turopolju, str. 30-40.

[41] Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Nagykemlék.

[42] Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Szentgyörgy.

[43] Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Kővár (Kőkapronca).

službenike, koji su isključivo pripadnici njemačke etničke skupine. Prvi od njih, Gašpar Ratimpergar, povezan je uz Stari grad kod Koprivnice. Naime, taj je tvrdi grad bio u kraljičinim rukama od 1409. do 1419. godine, kada prelazi u ruke njezina supruga, kralja Žigmunda Luksemburškog. Gašpar Ratimpergar spominje se 1414. kao kraljičin kaštelan kada izdaje ispravu u kojoj se prodaje neki mlin na području ispod samog Starog grada.[44] U razdoblju od 1409. do 1417. kao kapetan kraljice Barbare spominje se i Žigmund od Neuhausa koji je obnašao funkciju kapetana Velikog Kalnika.[45]

Osim navedenih, bilo je još pojedinaca njemačkog porijekla koji su došli na hrvatske prostore zahvaljujući službi kod grofova Celjskih. Tu se primjerice misli na Kristofora Paschingera koji je zajedno s Piersom posjedovao dijelove Sobočine i Garešnice, ili slučaj Matije Kustiera koji je imao veće posjede u Križevačkoj županiji i bio je tazbinski povezan s Kristoforom Paschingerom.[46]

* * *

Za vremena grofova Celjskih pripadnici njemačke etničke skupine obnašali su različite upravne funkcije (ponajprije povezane uz njihove tvrde gradove), te su činili samo djelić kompleksne strukture njihove klijentele, jer se vidi da su Celjski koristili i resurse lokalnog plemstva u upravljanju golemog područja koje su imali pod svojom vlasti. Tako je primjerice zanimljivo za istaknuti da Herman Celjski u jednom ispravi naglašava da je Mihovil Ravenski, križevački plemić i protonotar, isprosio ruku njegove kćeri Barbare Celjske za kralja Žigmunda. No, što se tiče pripadnika njemačke etničke skupine, potrebno je još jednom naglasiti neke uzorke koji su vidljivi iz dosadašnjih istraživanja – oni se određuju prema svojim posjedima na području Slavonije, a kada je moguće, posjede drže zajedno s drugim pripadnicima njemačke etničke skupine s kojima su tazbinski povezani. Istima često i prodaju svoje posjede. Također, Celjski uži krug klijentele rotiraju na funkcijama strateški važnih tvrdih gradova, a svoje su niže službenike crpili iz društvene grupe lokalnog hrvatskog plemstva.

Sagledamo li dosad prikupljen broj službenika, vidimo da ih se ipak može nekako piramidalno poredati. Najveći je broj dakako činila bazu, oni pojedinci njemačkog porijekla koji su jednom obnašali službu kaštelana ili kapetana neke od utvrda koje su Celjski imali u svojim rukama. Zbog opsega sačuvanih izvora najbolje je moguće rekonstruirati dvorski aparat grofova Celjskih na području Zagorskog kneštva, a upravo se zbog toga kancelari spominju isključivo u tom kontekstu. No, na funkcijama župana pojedinih županija i kneštva, pojednci njemačkog porijekla se spominju podjednako puta i na području Zagrebačke i Križevačke i Varaždinske županije. Oni su ujedno

[44] HDA, Acta Paulinorum, Streza, fasc. 2, br. 9.

[45] Engel, *Magyarország világi archontológiája*, sub voce: Nagykemlék.

[46] Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526*, neobjavljena doktorska radnja, CEU: Budapest 2012., str. 259.

i pojedinci koji su društveno, najvjerojatnije, bili istaknutiji. U nekoliko kombinacija tako vidimo da je povremeno pojedinac obnašajući funkciju župana neke od županije mogao biti i kaštelan ili kapetan neke od utvrda u vlasništvu Celjskih. Funkcije je mogao izvršavati istovremeno ili konsekutivno. U potonjem slučaju, očito su prvo obnašali nižu pa višu funkciju. Što se tiče samog vrha piramide službenika njemačkog porijekla grofova Celjskih, ističu se trojica, Wolfhard Kapfenstein, Seboldus Mayer-Fischer i Juraj Piers. Oni su vršili barem tri funkcije unutar službe familijara grofova Celjskih. Potrebno je ipak naglasiti da je Kapfenstein vršio dvije službe istovremeno. Sumarno gledano, na području srednjovjekovne Slavonije poznato je sada više od četrdeset službenika grofova Celjskih koji su bili njemačkog porijekla.

Prilog 1. Popis službenika njemačkog porijekla na području Zagrebačke i Križevačke županije za vrijeme grofova Celjskih

Ime službenika	Funkcija	Mjesto	Godina
Žigmund Hanchyhar	viceban // župan	Slavonija // Križevačka županija	1424.-1430.
Wolfhard Kapfenstein	viceban // župan // kaštelan	Slavonija // Križevačka županija // Stari grad kod Koprivnice	1426. 1423.
Stjepan Kuhinger	župan	Varaždinska županija Zagrebačka županija	1425.-1434. 1434.-1435.
Juraj Glaynar	župan // kaštelan	Zagrebačka županija // Steničnjak	1447.-1448. 1446.-1448.
Martin Katzendorf	vikar	Zagrebačka biskupija	1406.
Vilhelm Stamm	kapetan	Medvedgrad	1437.-1439.
Seboldus Mayer-Fischer	župan // kapetan i kaštelan	Turopolje // Medvedgrad // Rakovec	1439. 1449.-1457. 1457.-1463.
Hans Apprehar	kaštelan	Samobor	1459.
Andrija Baumkirchner	kaštelan	Samobor	nakon 1459.
Ivan Zmolyk	kaštelan	Stupnik	1454.
Juraj Piers	kapetan // kaštelan // kaštelan	Hrastovica // Gomnec // Veliki Kalnik	1445. 1449. 1451.-1456.
Martin Reutcher	kaštelan	Hrastovica	1448.
Andrija Kreiger	kaštelan	Steničnjak	1452.-1454.; 1458.
Žigmund Sibreicher	kapetan	Krupa	1457.
Petar Kasnar	kapetan	Rakovec	1452.
Gašpar Piers	kapetan	Đurđevec	1449.
Martin Zipser	kaštelan	Đurđevec	1451.
Lukač Walpoth	kaštelan	Stari grad kod Koprivnice	1444.-1448.
Gašpar Ratimpergar	kaštelan	Stari grad kod Koprivnice	1414.
Žigmund Neuhausi	kapetan	Veliki Kalnik	1409.-1417.

Grofovi Celjski i Nijemci, službenici njihovih utvrda u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji u kasnom srednjem vijeku (1385.-1456.)

Sažetak

Na području srednjovjekovne Slavonije grofovi Celjski došli su zahvaljujući službi kralju i caru Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda, Žigmundu Luksemburškom. Tako su zadobili vlasništvo nad velikim područjem Zagorskog kneštva te drugim brojnim utvrdama na području Zagrebačke i Križevačke županije. Kako su sva trojica istaknutijih Celjskih obnašala i bansku čast, pronašli su njihove zamjenika, vicebanove, njemačkog porijekla. Na području srednjovjekovne su Slavonije ukupno posjedovali 29 tvrda grada, te su njihovo vođenje prepuštali svojim kaštelanima ili kapetanima, gotovo isključivo njemačkog porijekla. U prilogu je donesen popis službenika njemačkog porijekla koji su vršili funkcije na području Zagrebačke i Križevačke županije.

Die Grafen von Zilli und die Deutschen, Beamten ihrer Festungen in der Zagreber und Križevacer Gespanschaft im Spätmittelalter (1385-1456)

Zusammenfassung

Auf das Gebiet des mittelalterlichen Slawoniens kamen die Grafen von Zilli dank des Amtes bei dem König und Kaiser der Heiligen Römischen Reiches Des Deutschen Volkes, Sigismund von Luxemburg. So erhielten sie den Besitz des großen Gebietes des Fürstentums von Zagorje sowie zahlreicher Festungen auf dem Gebiete der Zagreber und Križevacer Gespanschaft. Da alle drei hervorragender von ZIlli auch das Banusamt einnahmen, fanden sie ihre Stellvertreter, die Vizebanus, deutschen Stammes. Auf dem Gebiete des mittelalterlichen Slawoniens besaßen sie insgesamt 29 feste Städte, so überließen sie deren Leitung ihren Kastellanen oder Kapitänen, fast ausschließlich deutschen Stammes. Im Beitrag befindet sich auch das Verzeichnis der Beamten deutschen Stammes, die ihr Amt auf dem Gebiete der Zagreber und Križevacer Gespanschaft ausübten.

Vedran Klaužer
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK: 929.7(497.5=112.2)"14/15"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1.10.2013.
Prihvaćeno: 2.10.2013.

Plemićka obitelj Lausinger od Kapele Podravske u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu u 15. i početkom 16. stoljeća

Rad govori o njemačkoj plemićkoj obitelji Lausinger koja je preko vršenja raznih službi za grofove Celjske došla u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo tijekom druge polovice 15. stoljeća. Nakon ostvarenja posjedovnih dobiti u Križevačkoj županiji gdje ostvaruju jezgru svojih posjeda oko Kapele Podravske, Lausingeri narednih godina, ulazeći u službe raznih utjecajnih velikaša i plemića, nastoje te posjede očuvati i proširiti. Obitelj Lausinger od Kapele Podravske je prisutna u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu do izumiranja muške grane sredinom 16. stoljeća.

Ključne riječi: *njemačka plemićka obitelj Lausinger, Križevačka županija, posjed Kapela Podravska, grofovi Celjski*

Uvod

Poput mnogih plemićkih obitelji kasnog 15. stoljeća koje su u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu potrajale jednu ili dvije generacije te nisu spadale u staro plemstvo Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva za koje se prema brojnim sačuvanim ispravama i poveljama može svjedočiti o njihovom dolasku, boravku te grananju na istom prostoru, podrijetlo njemačke plemićke obitelji Lausinger nije lako pratiti prije dolaska u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo negdje u drugoj polovici 15. stoljeća. Plemićku obitelj s prezimenom Lausinger doduše nalazimo među austrijskim plemstvom ranog 17. stoljeća.[1] Međutim, ako uzmemo u obzir da se radi o plemićkoj obitelji tog prezimena koja je plemstvo dobila tek u 17. stoljeću, nećemo ju ovdje smatrati ničim drugim nego eventualnim geografskim pokazateljem lokacije prezimena. Shodno tome nisu nam sačuvani niti relevantni podaci iz izvora i literature koji bi nam govorili ili opisivali grb obitelji Lausinger u austrijskim zemljama u proučavanom razdoblju čime bi barem mogli donekle smatrati da su se istim grbom koristili i ovdje proučavani Lausingeri od Kapele Podravske. S druge strane, u prilog teze da je ova plemićka obitelj spadala u one plemićke obitelji koje svoje podrijetlo vuku iz Habsburške Monarhije i Svetog Rimskog Carstva 15. i 16. stoljeća govori činjenica da su Lausingeri od Kapele Podravske vršili službu familijara grofova Celjskih u drugoj polovici 15. stoljeća zbog čega je Ivan Lausinger dobio posjed Kapelu Podravsku (*Kapolna*) u Križevačkoj županiji nedaleko Ludbrega.[2] Ovim darovanjem su udareni temelji plemićkog posjeda obitelji Lausinger u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu za narednih stotinjak godina. Nakon smrti Ulrika Celjskog 1456. godine, Lausingeri su morali tražiti nove saveznike kako bi zaštitili svoje stečene posjede. Njihov su položaj u to vrijeme otežavali i sukobi s obitelji Frodnacher s kojom su dijelili vlastelinstvo Bednja.[3] Naime, navedene posjede je 1457. godine i jednoj i drugoj obitelji potvrdio kralj Ladislav V. Posmrče,[4] ali ova podjela i potvrda posjeda očito nije zadovoljavala niti jednu stranu što će uroditi višegodišnjim sukobima narednih godina, o čemu će biti više riječi u drugom dijelu ovoga rada.

[1] Stanoviti Georg Lausinger (Lauinger), građanin i gradski sudac grada Innsbrucka je 1623. godine dobio plemstvo i grb. Vidi: Hugo von Goldegg, "Die Tiroler Wappenbücher im Adelsarchiv des k.k. Ministerium des Inneren zu Wien, II. Theil" *Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Voralberg*, god. 3., sv. 20., Innsbruck 1876., str. 157.

[2] Mađarski državni arhiv (dalje u tekstu: MOL) Diplomatikai fényképgyűjtemény (dalje u tekstu: DF) MOL DF 233110.

[3] O obitelji Frodnacher od Bednje koja je imala u vlasništvu većinski dio vlastelinstva Bednja vidi: Vedran Klaužer, „Plemićka obitelj Frodnacher – ogranak Bednjanski (de Bednya)", *Godišnjak njemačke zajendice – DG Jahrbuch* 19 (2012), 31-43.

[4] MOL DF 233110.

Posjedi

Kao što je prethodno rečeno, obitelj Lausinger se smjestila uz obitelj Frodnacher na posjedima istočno od Ludbrega, točnije na vlastelinstvu Bednja. Posjed po kojem je ogranak Lausingera o kojem je ovdje riječ dobio svoj imenski predikat bila je Kapela Podravska (*Kapolna*) koja se nalazila na rečenom vlastelinstvu Bednja nedaleko Ludbrega, iznad toka rijeke Bednje prema srednjovjekovnoj ugarskoj županiji Somogy.[5] (vidi Prilog 1.) Na ovome vlastelinstvu su Lausingeri uz Kapelu Podravsku posjedovali još i Dubovicu,[6] Klenovec (*Kylyanowcz*)[7] i Remetinec (*Remethyncz*)[8] koje su u kraćim ili dužim vremenskim intervalima gubili i ponovno vraćali u svoje vlasništvo. Naime, već nakon 1457. godine je vidljivo da je ovakva podjela jednog većeg vlastelinstva na dvije obitelji vjernih službenika prouzročila mnoge sukobe između navedenih obitelji. Izgleda da su Frodnacheri koji su dobili većinski dio vlastelinstva Bednja zajedno s istoimenim kaštelom pokušali tih godina prisvojiti i onaj dio vlastelinstva koji je pripadao Lausingerima, zbog čega je upravo Ivan Lausinger donio navedene isprave Ulrika Celjskog i kralja Ladislava V. Posmrčeta 1458. godine pred čazmanski kaptol na ovjerovljeni prijepis. Posjedovni spor oko potraživanja i prava na određene dijelove vlastelinstva Bednja između Frodnachera i Lausingera je izgleda naposljetku završio sporazumno. U razdoblju između 1458. i 1471. godine su Frodnacheri prepustili posjede Kapelu Podravsku, Dubovicu i Remetinec Lausingerima.[9] Međutim, ovo relativno klimavo mirno posjedovanje je u predstojećim turbulentnim periodima konsolidacije vlasti kralja Matije Korvina trebalo mudrim potezima i savezima s utjecajnim velikašima Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva pokušati očuvati. Uz opće nesigurne prilike i u okruženju neprijateljski nastrojenih i nasrtljivih susjeda koji su pokušavali širiti svoje posjede na štetu Lausingera, odabir dobre političke i vojne zaštite sklapanjem saveza s utjecajnim velikašima je za Lausingere postao nužnost i imperativ. Međutim, za razliku od Frodnachera koji su nakon smrti svojeg bivšeg gospodara Ulrika Celjskog i kralja Ladislava V. Posmrčeta stekli naklonost mladog kralja Matije Korvina, Lausingeri nisu bili vješti u tome. Naime, za vrijeme kralja Matije Korvina i njegovih borbi s raznim neposlušnim velikašima tijekom konsolidacije njegove vlasti i autoriteta diljem Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, Ivan Lausinger je prema svemu sudeći ušao prije 1471. godine u službu Fridrika Lambergera, tadašnjeg vlasnika

[5] Georg Heller, *Comitatus Varasdiensis*, München 1976., str. 74. Slično kao i kod analize i ubikacije posjeda obiteji Frodnacher, svi posjedi koje su baštinili Lausingeri se, suprotno očekivanom, nalaze u knjizi posjeda Varaždinske a ne Križevačke županije, opet s naznakom samog autora da se navedena mjesta nalaze u Križevačkoj županiji.

[6] Heller, *Comitatus Varasdiensis*, str. 41.

[7] Heller, *Comitatus Varasdiensis*, str. 94.

[8] Heller, *Comitatus Varasdien*sis, str. 139.

[9] MOL DF 231593.

utvrda Čakovec i Štrigova.[10] Vršeći tih godina službu kaštelana utvrde Štrigove (*Strigo*) nakon smrti svojeg gospodara i tadašnjeg vlasnika navedene utvrde Fridrika Lambergera negdje oko 1471. godine Ivan Lausinger je počinio nevjeru prema kralju te su se za kaznu posjedi Kapela Podravska, Dubovica i Klenovec kraljevom naredbom vratili u posjed prijašnjim vlasnicima – Frodnacherima.[11]

Ivan je zajedno sa svojim sinovima Kristoforom i Vilimom uložio žalbu na ovu kraljevu odluku i uvođenje Frodnachera u navedene posjede te je zakazano sudsko ročište.[12] Nije poznato kako je završio ovaj sudski spor, ali izgleda da su Lausingeri uspjeli od kralja Matije Korvina dobiti oprost i u svojem vlasništvu zadržati Kapelu Podravsku i Dubovicu dok su izgubili vlasništvo nad Klenovcem. Naime, 1482. godine prilikom reambulacije povodom podjele posjeda unutar dijela vlastelinstva Bednje koje su Frodnacheri posjedovali i odlučili podijeliti između članova svoje obitelji, Kristofor Lausinger se navodi kao susjed i svjedok navedene diobe s imenskim predikatom od Kapele (*de Kapolna*).[13] Dodatni dokaz da su Lausingeri uspjeli povratiti Kapelu i Dubovicu jest to što se u popisu posjeda koje Frodnacheri među sobom dijele od bivših Lausingerovih posjeda spominje jedino Klenovec dok Kapela Podravska i Dubovica nisu bile predmet podjele.[14] Tijekom idućeg desetljeća Lausingeri su uspjeli sačuvati svoju prisutnost na vlastelinstvu Bednja. Tako se 1495. godine Kristofor Lausinger u poreznom popisu navodi uz Frodnachere i druge kao vlasnik 15 poreznih dimova na vlastelinstvu Bednja bez dodatnog specificiranja naziva posjeda.[15] Izgleda da nam ovakvi porezni zapisi govore i to da još uvijek vlastelinstvo Bednja nije u poreznom smislu podijeljeno na dva dijela, a što se izgleda konačno dogodilo oko 1507. godine.

[10] Fridrik i Ivan Lamberger su bili kapetani i kaštelani Čakovca i Štrigove već 1462. godine. Izgleda da su kao bivši familijari i službenici grofova Celjskih pristali uz Matiju Korvina koji ih je na navedenim funkcijama i ostavio. Ispravu vidi u: Mađarski državni arhiv (dalje u tekstu MOL) Diplomatikai levéltár (dalje u tekstu: DL) 15794. Fridrik i Ivan Lamberger su vjerno vršili svoju službu za kralja Matiju te su mu čak prilikom njegove ratne kampanje u Bosni 1463. i 1464. godine iz prihoda navedenih utvrda izdali poveće svote novaca. Iz tog razloga im je kralj Matija dao u zalog navedene utvrde dok im ne isplati potraživane svote. Uz navedene Lambergere prava na uživanje prihoda s posjeda utvrda Čakovec i Štrigova su iz istih razloga i potraživanja imali i varadinski biskup Ivan Vitez od Sredne i pečujski biskup Ivan od Česmice. Ispravu vidi u: MOL DL 15945.

[11] MOL DF 231593. Iako u samoj optužnici i kraljevom nalogu za oduzimanje navedenih posjeda Lausingerima nije precizno navedeno koji je član ove obitelji počinio prekršaj, nekoliko argumenata ide u prilog da je to bio Ivan Lausinger. Naime, u darovnici Ulrika Celjskog iz 1456. i potvrdi darovnice u ispravi kralja Ladislava V. Posmrčeta iz 1457. godine Ivan Lausinger se navodi kao jedini član obitelji koji ostvaruje pravo na te posjede. Prema tome, kralj Matija Korvin u svojem nalogu zapravo oduzima zbog počinjenih prekršaja navedene posjede Ivanu tadašnjem jedinom vlasniku navedenih posjeda i glavi obitelji Lausinger od Kapele Podravske.

[12] MOL DF 231593.

[13] MOL DF 286775.

[14] MOL DF 286775.

[15] Josip Adamček, Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976, str. 12., dok. 3.

Podjelom vlastelinstva Bednja na dva porezna dijela, čemu je u prilog išla i činjenica da rijeka Bednja zapravo čini prirodnu granicu dijeleći vlastelinstvo na dva dijela, završila je posjedovna situacija i zavrzlama između Lausingera i Frodnachera. Te 1507. godine je Kristofor Lausinger u poreznim popisima naveden isključivo kao vlasnik Kapele Podravske sa 21 poreznim dimom, dok se Frodnacheri otada isključivo navode kao vlasnici Bednje podrazumijevajući pod tim nazivom donji, veći dio vlastelinstva ispod toka rijeke Bednje s kaštelom istoga imena kao svojim centrom.[16]

Kako se je Klenovec nalazio najvjerojatnije na gornjem dijelu sada već podijeljenog vlastelinstva, Lausingeri su uspjeli taj posjed dobiti natrag u svoje vlasništvo jer se 1513. godine u poreznim popisima osim kao vlasnici Kapele Podravske navode i kao vlasnici tog posjeda.[17] Ovakvo posjedovno stanje su Lausingeri održali i kroz drugo desetljeće 16. stoljeća jer se i u poreznom popisu od 1520. godine navode kao vlasnici tih posjeda.[18] Narednih godina, najkasnije nakon 1554. godine Lausingeri više nisu vlasnici Kapele Podravske i Klenovca jer se tada kao vlasnici navode neki Ivan Peči, Ladislav Pezeri, Matija Sybrik i Mihael Đurđevački.[19]

Poznati članovi obitelji i njihove aktivnosti

Prvi poznati član obitelji Lausinger od Kapele Podravske je već spomenuti Ivan koji je u razdoblju prije 1457. godine bio u službi Ulrika Celjskog od kojega je i dobio navedeni posjed. Ivan je imao dva sina: Kristofora i Vilima (*Wilhelm*) koji se spominju 1471. godine.[20] Kristofor je bio 1517. godine u braku s Martom, kćerkom slavonskog plemića Dioniza Adamića od Čanovca (*Adamffy de Chanowcz*).[21] Drugi Ivanov sin, Vilim, prema svemu sudeći nije bio oženjen jer nema sačuvanih podataka o njegovoj supruzi ili sklapanju braka. Od ostalih članova obitelji Lausinger od Kapele Podravske poznat nam je Akac koji je 1511. godine bio familijar Benedikta Rattkaya.[22] S obzirom da se Akac ne navodi u dokumentima uz Kristofora i Vilima kao još jedan Ivanov sin, izgleda da spada u sljedeću generaciju obitelji i to najvjerojatnije Kristoforovoj liniji. Tome u prilog, uz činjenicu da je za Kristofora poznato da je bio u braku, govore i podaci iz druge polovice 16. stoljeća kada se Akac, očito nakon smrti Kristofora Lausingera, navodi kao jedini vlasnik navedenih posjeda.[23] (vidi Prilog 2.)

[16] Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 27., dok. 8

[17] Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 60., dok. 22

[18] Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 127., dok. 43.

[19] Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 161., dok. 50., i str. 181., dok. 58.

[20] MOL DF 231593.

[21] MOL DL 101513.

[22] MOL DF 219193.

[23] Ivan Bojničić, Kninski, Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga „Libri Regii" (nastavak), *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, ur. Ivan pl. Bojničić Kninski, sv. 8, Zagreb 1899., dok. 156., str. 106-107, dok. 160., str. 110., dok. 168., str. 114-115.

Aktivnosti članova

Lausingeri od Kapele Podravske su vezali svoje aktivnosti ulaženjem u službe raznih utjecajnih velikaša kako bi na taj način stekli moćne zaštitnike za obranu svojih stečevina. Ivan Lausinger koji je bio familijar grofova Celjskih prije 1457. godine, nakon smrti Ulrika Celjskog i navedene potvrde darovnice posjeda Kapela od strane kralja Ladislava V. Posmrčeta 1458. godine, dolazi u kontakt s lokalnim velikašima za koje počinje vršiti službu. Ivan je tako ušao u službu Benedikta Turóczija, isto bivšeg familijara Ulrika Celjskog koji je u svojem vlasništvu imao Ludbreg već od prije 1454. godine.[24] Ivan je tako stekao snažnog zaštitnika u blizini svojih posjeda, a za Benedikta je obnašao službu kaštelana utvrde Belec 1463. godine.[25] Kao što je prethodno rečeno, Ivan je svakako prije 1471. godine bio u službi Fridrika Lambergera, tadašnjeg vlasnika Čakovca i Štrigove.[26] Tijekom vršenja službe kaštelana Štrigove Ivan je nakon smrti Fridrika Lambergera oko 1471. godine počinio nevjeru prema kralju zato što je s pripadajućih posjeda utvrde Štrigove i od njenih podanika pokupio porez u iznosu od 2000 florena bez kraljeva znanja.[27] Ovi događaji označili su za Lausingere početak turbulentnog razdoblja koje karakterizira neprestana borba za očuvanje posjeda sa susjednim plemićima.

Naime, nakon navedenih sporova oko posjeda s Frodnacherima, Lausingeri su imali i zaoštrene odnose sa slavonskim velikašem Ludovikom Pekrijem od Petrovine i njegovom ženom Elizabetom. Sukobi su kulminirali početkom 16. stoljeća, upadanjem ljudi i familijara Ludovika Pekrija na posjede Lausingera koji su se zatim ponavljali u više navrata tijekom prvog desetljeća 16. stoljeća. Izgleda da su loši odnosi potjecali upravo iz činjenice da su posjedi Lausingera graničili jednim dijelom s posjedima Pekrija od Petrovine, a povrh toga su izgleda i jedna i druga obitelj posjede koje su stekle preko svojih supruga nastojale očuvati za sebe. Kako se radilo o posjedima koje su baštinile obje strane polaganje prava na te posjede je na tim dodirnim točkama dovelo do osporavanja posjedovnih i jurisdikcijskih prava.[28] Izgleda da je Kristoforova supruga Marta preko svojeg oca Dioniza baštinila pravo na dio posjeda u Brestovcu i

[24] Pál Engel, *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. (CD-ROM) Budapest, 2001., (dalje Engel, KMA), sub voce *Ludbreg*.

[25] MOL DL 35994. Benedikt Turóczi je od Ulrika Celjskog negdje prije 1454. godine dobio utvrdu Belec. Vidi: Engel, KMA, sub voce *Belec*.

[26] MOL DF 231593.

[27] MOL DF 231593.

[28] Ludovik Pekri od Petrovine se ženi za Elizabetu, kćerku Petra Bočkaja, negdje prije 1493. godine te je zajedno sa suprugom na posjedima oko Rasinje nastojao među ostalim vlasnicima i članovima šire obitelji uspostaviti svoju dominaciju. Tako su on i njegova supruga već prije 1515. godine posjedovali kaštel Rasinju (*Raszinyakeresztur*) na istoimenom posjedu, dok su njihovi rođaci Franjo Keczer i njegova supruga imali samo plemićku kuriju u Rasinji. Vidi: Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526*, disertacija, Budimpešta, 2012, str. 204. i 276.

pripadajućoj šumi, te je na ovom prostoru s obzirom da su i Pekrijevi posjedovali dio tog posjeda došlo do sukoba.[29]

Već 1508. godine su Ludovik Pekri i njegova supruga Elizabeta izdavali naloge svojim podanicima da upadaju i rade štete na posjedima Lausingera. Tako su te godine nakon blagdana Sv. Šimuna i Jude, Bartol Čulinec i Ivan Hunjad, jobagioni Pekrijevih s posjeda Gorice, ušli u šumu koja je bila dio Lausingerovog dijela posjeda Brestovec te su tamošnjem Kristoforovom jobagionu Klementu Uljaku (*Wlyak*) nakon verbalnog i fizičkog napada kamenjem oteli jednu svinju i 36 denara.[30]

Napadi Pekrijevih na Lausingere su se nastavili i sljedećih godina. Tako su i 1510. godine Ludovik Pekri od Petrovine i njegova supruga Elizabeta pred Martinje na prijedlog i nagovor svojeg familijara Andrije od Brestovca, poslali seoskog suca Grgura i druge naoružane ljude na posjede Lausingera.[31] Napadači su upali u kuću Kristoforova jobagiona Matije Zelaka na posjedu Dubovica te, s obzirom da je Matija tada bio zbog nekih svojih ispada i prekršaja pritvoren u kuriji kod svojeg gospodara Kristofora Lausingera, odnijeli sve stvari i vrijednosti koje su kolima prevezli na onaj dio posjeda Antalovec koji je bio u vlasništvu obitelji Pekri od Petrovine.[32] Već nekoliko dana kasnije, u nedjelju nakon Martinja iste godine, Ludovik i Elizabeta su poslali svoje navedene podložnike koji su naoružani i nasilno upali u kuriju Kristofora Lausingera u Kapeli Podravskoj, te su tamo zatočenog jobagiona Matiju Zelaka oteli i preveli na posjed Antalovec.[33]

Sukob oko posjedovnih prava između Lausingera i Pekrija od Petrovine se dodatno zaoštrio kada je 12. srpnja 1513. godine pred zagrebačkim kaptolom trebalo biti provedeno uvođenje Kristoforove žene Marte u posjed Rasinja Gorica negdje u blizini Đeletovca (*Gorycza Razyna alio nomine Geletowcz*).[34] Pekriji od Petrovine, tada vlasnici utvrde i posjeda Rasinje, uložili su prilikom provođenja ovog uvođenja u posjed prosvjed preko svojeg zastupnika i podložnika, seoskog suca Gregora Čulajića iz Koledinca.[35] U prosvjedu je navedeno da Gregor zastupa Ludovikovu suprugu Elizabetu koja istupa u svoje ime i ime svoje maloljetne djece *(liberi)*, sinova Ludovika, Nikole, Ivana, Wolfganga, Žigmunda te kćerki Elene, Potencije i Kristine od Rasinje

[29] Već 1469. godine se Martin otac Dioniz sporio s okolnim plemićima oko prava na posjede Brestovec te Gornji i Donji Otok. Kako posjed Brestovec nije ubiciran, smatram da se nalazio negdje u blizini navedenog posjeda Otok. Vidi: MOL DL 100785.

[30] MOL DL 101513.

[31] MOL DL 101513.

[32] MOL DL 101513.

[33] MOL DL 101513.

[34] MOL DL 33401.

[35] MOL DL 33401.

(*de Razynakereztwr*).[36] Nije poznato kako je prošao sud u vezi ovog protivljenja uvođenju Kristoforove žene Marte u navedeni posjed, ali izgleda da su Lausingeri tijekom ovih sukoba s Pekrijima od Petrovine bili očito u nepovoljnijem položaju. Promijeni situacije nije u tom trenutku pomoglo niti to što je Kristoforov sin Akac postao familijar Benedikta i Ladislava Rattkaya 1511. godine.[37]

Međutim, godine 1517. situacija se promijenila u korist Lausingera. Kako je negdje oko te godine preminuo Ludovik Pekri od Petrovine, Kristofor Lausinger je pokrenuo tužbu protiv njegove supruge, udovice Elizabete, u kojoj ju je teretio da je zajedno sa svojim suprugom prošlih godina u više navrata poslala svoje podložnike na posjede Lausingera koji su tamo učinili prethodno spomenute štete.[38] Iako je za navedene prekršaje sazvano saslušanje i sudsko ročište, nije nažalost poznato kako su završili sukobi nakon podizanja ove optužnice. Međutim, izgleda da Lausingeri nisu uspjeli zadržati pravo na posjed Rasinja Gorica i dio posjeda Brestovec jer se u poreznim popisima narednih godina navode isključivo kao vlasnici Kapele Podravske i Klenovca, dok je vlasnik Brestovca navedeni Andrija, familijar Pekrijevih odnosno njegova udovica.[39]

S druge strane i Lausingeri su sudjelovali u raznim prekršajima u vezi s uznemiravanjem tuđih posjeda. Tako je 1513. godine Kristofor Lausinger bio optužen zajedno s udovicom Pavla Buzanića, zatim Blažom Čorbom, kaštelanom utvrde Okić, Benediktom Bekojićem od Trnovca i Ivanom Tompom od Hrsova da su posjedovno uznemiravali mnoge niže plemiće kraljevine Slavonije.[40] Zanimljivo je napomenuti da se u ovoj ispravi Kristofor Lausinger navodi s imenskim predikatom *de Bednja* a ne Kapela Podravska. Kako u to vrijeme kaštel Bednju prema pouzdanim i postojećim dokumentima zasigurno drže Frodnacheri očito je da su pisci dokumenta i optužbe koristili ovaj imenski predikat opisno, podrazumijevajući zapravo naziv cjelokupnog posjeda unutar kojega su se, kao što je već rečeno, nalazili posjedi i Lausingera i Frodnachera. Iako iz same optužnice nije jasan povod ovog Kristoforovog prijestupa moguće je da su ove Kristoforove nasilne aktivnosti zapravo nuspojava Akacove službe kod Benedikta Rattkaya koji je tih godina kao upravitelj cistercitske opatije u Topuskom počinio mnoge pljačke nad podanicima samostanskih posjeda.[41] Ne

[36] MOL DL 33401. Navedeni maloljetni Elizabetin sin Ludovik će kasnije sredinom 16. stoljeća vršiti upade na posjede Frodnachera od Bednje. Vidi ispravu u: Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Diplomata latina, D-XXX-54.

[37] MOL DF 219193.

[38] MOL DL 101513.

[39] Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, dok. 33., str. 94.

[40] MOL DF 268170.

[41] O Benediktu Rattkayu kao upravitelju cistercitske opatije u Topuskom i njegovim tamošnjim aktivnostima vidi: Emilij Laszowski, „Prilog za povijest opatije Topusko“, *Starine JAZU* , knj. 32, Zagreb 1907, 92-130.

znamo kako su Lausingeri prošli prilikom ove optužbe i prekršaja, ali su posjed Kapelu Podravsku i ostala pripadajuća sela držali sve do sredine 16. stoljeća. Prema svemu sudeći Kristoforov sin Akac preuzima nakon 1520. godine upravu nad obiteljskim posjedima kao jedini preostali muški član obitelji. Negdje u ovome razdoblju Lausingere je stigla slična sudbina kao i Frodnachere od Bednje. Izgleda da je Akac umro bez nasljednika negdje prije 1553. godine jer otada kralj Ferdinand I. izdaje više isprava kojima zbog nepostojanja direktnog muškog potomka (*defectum seminis*) posjede pokojnoga Akaca Lausingera, zajedno s posjedima isto tako bez potomaka preminulog Wolfganga sina Žigmunda Frodnachera od Bednje dodjeljuje novim obiteljima.[42]

Zaključak

Plemićka obitelj Lausinger od Kapele Podravske još je jedan dokaz velike i značajne aktivnosti i prisutnosti plemićkih porodica njemačkog podrijetla i narodnosti u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu tijekom druge polovice 15. i prve polovice 16. stoljeća. Vidljivo je da su Lausingeri od Kapele Podravske svojim aktivnostima i zaštitničkim savezima koji su proizlazili iz vršenja službi za razne tada utjecajne velikaše i plemiće Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva prvenstveno težili očuvati posjede koje su dobili za svoju vjernu službu. Uz manje uspone i padove Lausingeri su u tom očuvanju bili uspješni sve do izumiranja direktne muške loze čime su završili svoj povijesni put u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu kao još jedna obitelj njemačkog porijekla vezana za ovaj povijesni prostor.

[42] Bojničić Kninski, *Kraljevske darovnice, (nastavak),* dok. 156., str. 106-107, dok. 160., str. 110., dok. 168., str. 114-115. O novim vlasnicima vidi i Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 161., dok. 50., str. 181., dok. 58.

Prilozi

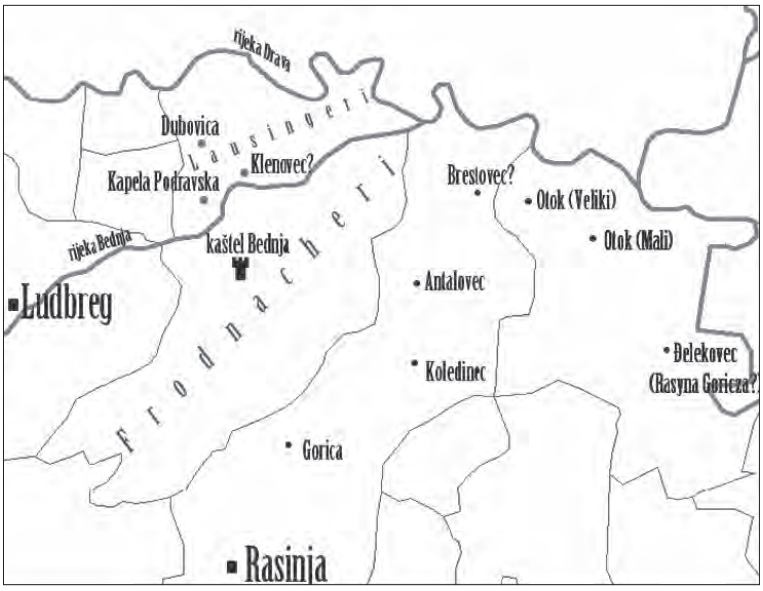

Prilog 1. Karta posjeda obitelji Lausinger od Kapele Podravske

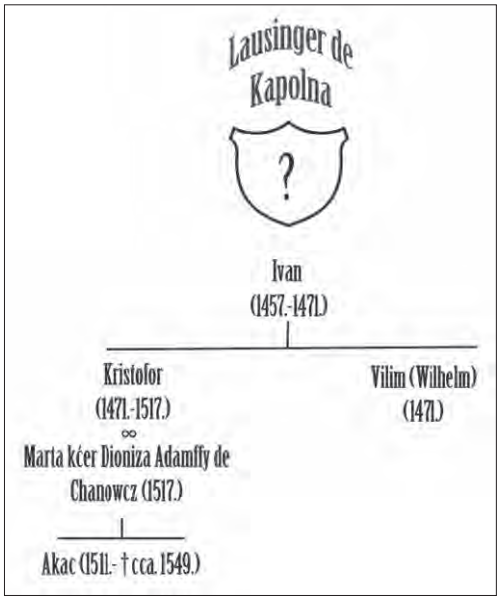

Prilog 2. Genealogija obitelji Lausinger od Kapele Podravske
(Godine u zagradama označavaju prvi i zadnji spomen određenog člana obitelji u ispravama, znak † označava kada se pojedina osoba u dokumentima navodi kao pokojna ili kada se smatra da je osoba umrla, znak ∞ označava bračnu vezu.)

Plemićka obitelj Lausinger od Kapele Podravske u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu u 15. i početkom 16. Stoljeća

Sažetak

U radu se donosi pregled povijesti plemićke obitelji Lausinger njemačkog podrijetla koja se smjestila na prostorima Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva u drugoj polovici 15. i prvoj polovici 16. stoljeća. Članovi ove obitelji su u imenskom predikatu nosili naziv Kapolna (de Kapolna) što svjedoči da su svoj temeljni posjed u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu imali u Križevačkoj županiji, točnije na posjedu Kapela Podravska. Članovi obitelji su vršili razne službe u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu uglavnom za razne velikaške obitelji čime su nastojali zadržati ili poboljšati svoj položaj te zaštititi svoje posjede. Tako je Ivan Lausinger bio prvotno u službi grofova Celjskih do 1457., zatim 1463. godine kaštelan utvrde Belec u službi Benedikta Turóczya, te kaštelan Štrigove oko 1471. godine u službi Fridrika Lambergera. Iz sljedeće generacije obitelji Lausinger od Kapele Podravske poznato je da je Akac Lausinger bio familijar Benedikta Rattkaya 1511. godine. U radu će naglasak biti na ubikaciji posjeda obitelji Lausinger, genealoškoj rekonstrukciji te pregledu aktivnosti poznatih članova te obitelji. Rezultat istraživanja će biti još jedan doprinos poznavanju obitelji njemačkog podrijetla u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu druge polovice 15. i prve polovice 16. stoljeća.

Die Adelsfamilie Lausinger von Kapela Podravska im Kroatisch-Ungarischen Königreich im 15. und anfang des 16. Jahrhunderts

Zusammenfassung

In der Arbeit wird eine Geschichtenübersicht der Adelsfamilie Lausinger deutschen Stammes dargestellt, die ihren Platz im Raum des Kroatisch-Ungarischen Königreiches in der zweiten Hälfte des 15. und in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts einnimmt. Mitglieder dieser Familie trugen in ihrem Namensprädikat den Titel de Kapolna, was davon zeugt, dass sie ihren Grundbesitz im Kroatisch-Ungarischen Königreich in der Gespanschaft Križevci, genauer auf dem Besitz Kapela Podravska, hatten. Die Mitglieder dieser Familie tätigten verschiedene Dienste im Kroatisch-Ungarischen Königreich, meistens für verschiedene Adelsfamilien, wodurch sie sich bemühten, ihre Lage zu verbessern oder erhalten sowie ihre Besitze zu beschützen. So war Ivan Lausinger zuerst im Dienst der Grafen von Zilli von 1457, danach im Jahre 1463 Kastelan der Festung Belec im Dienste von Benedikt Turóczy, dann Kastelan von Štrigova um 1471 im Dienste von Fridrich Lamberger. Aus der nächsten Generation der Familie Lausinger de Kapolna Podravska ist bekannt, dass Akac Lausinger im Jahr 1511der Familiar von Benedikt Rattkay war. In der Arbeit wird die Ubikation des Besitzes der Familie Lausinger, die Stammbaumrekonstruktion sowie die Übersicht der Tätigkeiten bekannter Mitglieder dieser Familie betont. Die Ergebnisse der Forschungen sind noch ein Beitrag zu den Kenntnissen über die Familien deutschen Stammes in dem Kroatisch-Ungarischen Königreich in der zweiten Hälfte des 15. und der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts.

Dubravka Božić Bogović
Filozofski fakultet
Osijek

UDK: 314.5(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 26.9.2013.
Prihvaćeno: 27.9.2013.

Bračne zajednice njemačkog stanovništva u južnoj Baranji u 18. stoljeću

U radu se primjenom kvantitativne, analitičke i deskriptivne metode na podacima iz matičnih knjiga vjenčanih za naselja s njemačkim stanovništvom u južnoj Baranji u 18. stoljeću utvrđuju godišnje, mjesečno i dnevno kretanje vjenčanja, dob mladenaca prilikom sklapanja braka te se analiziraju ponovno sklopljeni brakovi. Ukazuje se na različite čimbenike koji su utjecali na pojedina obilježja bračnih zajednica. Analizom je utvrđeno da su bračne zajednice njemačkog stanovništva u južnoj Baranji u 18. stoljeću, premda su pokazivale određene specifičnosti, pretežno slijedile uobičajene hrvatske i europske trendove karakteristične za ranomoderna predtranzicijska društva.

Ključne riječi: *južna Baranja, 18. stoljeće, bračne zajednice, njemačko stanovništvo*

Uvod

U 18. stoljeću u južnoj je Baranji bilo pet naselja s isključivo njemačkim stanovništvom, a to su bili Petlovac, Čeminac, Kozarac, Tvrđavica i Podravlje. Osim toga, u još dva naselja, u Popovcu i Belom Manastiru, u kojima je živjelo katoličko i pravoslavno stanovništvo, katolici su bili isključivo Nijemci. Njemačko je stanovništvo u većem ili manjem broju živjelo i u nekim drugim južnobaranjskim naseljima, ali u ovom radu ono nije uključeno u analizu budući da u matičnim knjigama vjenčanih, koje su izvor podataka za analizu bračnih zajednica njemačkog stanovništva u južnoj Baranji u 18. stoljeću, nije bilježena narodnosna pripadnost, a prezimena se ne smatraju potpuno pouzdanim podatkom za njezino utvrđivanje.[1] U matičnim knjigama vjenčanih katoličkih župa kojima su pripadala naselja s isključivo njemačkim stanovništvom nalaze se podaci za veliku većinu stanovnika ove narodnosne zajednice jer su Nijemci u južnoj Baranji većinom bili katolici, dok ih je tek neznatan broj pripadao luteranskoj vjerskoj zajednici.

Matične knjige, posebice matične knjige vjenčanih, nezamjenjiv su povijesni izvor za proučavanje bračnih zajednica u tzv. protodemografskom ili predstatističkom razdoblju, odnosno u razdoblju prije prvih suvremenih popisa stanovništva koji su provedeni tek sredinom 19. stoljeća. Matične knjige južnobaranjskih katoličkih župa, pa tako i matične knjige vjenčanih, većinom su sačuvane te su u dobrom stanju, a čuvaju se u Državnom arhivu u Osijeku u *Zbirci matičnih knjiga*.[2] Ovaj se rad temelji na podacima dobivenima analizom zapisa u matičnim knjigama vjenčanih župa Luč, Darda, Branjin Vrh, Čeminac i Popovac[3] kojima su ranije spomenuta naselja pripadala kao filijale ili su bila sjedišta župa[4] te matičnih knjiga vjenčanih župa Batina, Draž i Zmajevac[5] u kojima su također zabilježena vjenčanja stanovnika mjesta naseljenih isključivo Nijemcima.[6] Među naselja s isključivo njemačkim stanovništvo povijesni izvori uključuju i Podravlje, ali budući da je ovo naselje bilo filijala župe Bilje za koju su matične knjige sačuvane tek od 1814. godine, ono nije uključeno u analizu.

[1] Narodnosna pripadnost zabilježena je u popisima naselja i stanovništva koje su provodile svjetovne vlasti te u kanonskim vizitacijama, mada ne sustavno.

[2] Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOs), *Zbirka matičnih knjiga* (dalje: HR-DAOS-500). Od sačuvanih matičnih knjiga južnobaranjskih katoličkih župa samo se matična knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih župe Zmajevac (1755.-1832.) čuva u arhivu župnog ureda. U Državnom arhivu u Osijeku čuvaju se i matične knjige pravoslavne i kalvinske vjerske zajednice, ali su ih one uglavnom počele voditi tek u posljednjim desetljećima 18. i/ili početkom 19. stoljeća.

[3] DAOs, HR-DAOS-500, 422VM, 423V, 199RVM, 200RV, 98VM, 128V, 704V.

[4] U 18. stoljeću Petlovac je bio filijala župe Luč, Tvrđavica filijala župe Darda, Kozarac filijala župe Darda, a zatim župe Čimenac, Čeminac filijala župe Darda do 1789. godine kada postaje samostalnom župom, Popovac filijala župe Luč, a zatim župe Branjin vrh do 1789. godine kada postaje samostalnom župom.

[5] ŽU-RVM-Zmajevac (1755.-1832.), DAOs, HR-DAOS-500, 16RVM, 266V.

[6] Vjenčanja stanovnika mjesta naseljenih isključivo njemačkim stanovništvom u matičnim knjigama župa Zmajevac, Batina i Draž uglavnom su bilježena onda kad je bračni partner bio stanovnik nekog od naselja koja su pripadala ovim župama.

U matičnim knjigama vjenčanih spomenutih južnobaranjskih župa elementi koji su bili redovito upisivani (osim u pojedinačnim slučajevima propusta) bili su: ime svećenika koji podjeljuje sakrament, datum vjenčanja, ime i prezime ženika, mjesto podrijetla ženika, ime i prezime nevjeste, mjesto podrijetla nevjeste, ime i prezime kumova, mjesto podrijetla kumova. Često je, mada ne redovito, bilježeno je li ženiku i nevjesti brak koji se sklapa prvi (ženik bi tada bio ubilježen kao *caelebs, juvenis, adolescens*, a nevjesta kao *virgo, virgine*) ili su udovci (*viduus, vidua*). Tek se od sredine sedamdesetih godina, nakon što su u sklopu niza prosvjetiteljskih reformi koje je započela i provodila Marija Terezija određeni i načini na koje se trebaju voditi matične knjige,[7] tijekom kraćeg razdoblja počela bilježiti dob mladenaca prilikom stupanja u brak, ali ni tada redovito. Rijetko je bilježeno ime ženikova oca, a u ponekim je slučajevima zabilježeno je li ženikov otac pokojni u trenutku sklapanja braka. Ovi su podaci za ženikovu majku bilježeni još rjeđe. Slična je situacija i sa zapisima istih ovih podataka za nevjeste, s tim što je za njih ime oca bilo češće bilježeno. U slučaju ponovnog sklapanja braka samo se ponekad navodilo ime i prezime udovičinoga pokojnoga muža. Župnici su povremeno bilježili i zanimanja ženika te kumova, zatim jesu li ženik ili nevjesta preobraćenici na katoličku vjeru te pripada li jedno od njih dvoje nekoj drugoj vjerskoj zajednici. Za sve podatke navedene kao one koji ne čine obvezni element upisa u matičnim knjigama vjenčanih nije moguće utvrditi u kojoj su mjeri dosljedno i redovito upisivani.

Konkretno, u matičnim knjigama vjenčanih spomenutih župa u južnoj Baranji u 18. stoljeću ženici i nevjeste redovito su se identificirali imenom, prezimenom i mjestom podrijetla, rjeđe imenom oca. Ženicima ime nije zabilježeno u svega pet slučajeva (0,32% svih upisa), a ime nevjeste u dvanaest slučajeva (0,77% svih upisa), što se uglavnom može smatrati nenamjernim propustom svećenika. I ženici i nevjeste, osim osobnim imenom, najčešće su bili identificirani prezimenom te podrijetlom. Tako ženicima prezime nije zabilježeno u svega dva slučaja, što znači da ih je prezimenom identificirano 99,87%, a nevjestama prezime nije zabilježeno u šesnaest slučajeva što znači da su prezimenom bile identificirane u 98,98% slučajeva. Što se mjesta podrijetla tiče, ono je za ženike zabilježeno u 97,13% svih zapisa, a za nevjeste u 97,45% slučajeva. Nešto značajnija razlika u identifikaciji mladenaca po spolu pojavljuje se tek kod bilježenja imena oca, koje je češće kod nevjesti (17,28%) nego kod ženika (7,72%) što ukazuje na karakterističan položaj žene u tradicionalnim društvima u kojima se njezina identifikacija vezuje ili uz supruga ili uz oca. Ipak, za njemačko su stanovništvo općenito znatno rjeđe bilježeni podaci o imenu oca budući da je taj podatak na razini ukupne katoličke populacije u južnoj Baranji u 18. stoljeću za ženike zabilježen u 31,38% slučajeva, a za nevjeste u 48,94% slučajeva. Identifikacija zanimanjem općenito je vrlo rijetka i kod ženika se pojavljuje u svega dvanaest zapisa,

[7] Robert Skenderović, *Najstarija matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701.-1735.)*, Slavonski Brod, 2012., 26-27.

dok je kod nevjesti zabilježena samo jedanput u slučaju dvadesetogodišnje *Margarethe* iz Darde, kojoj nije zabilježeno prezime, a koja je živjela u Tvrđavici kao služavka te se 17. lipnja 1800. godine udala za *Josephusa Luterpacha*, devetnaestogodišnjeg udovca iz Tvrđavice.[8]

Osim kvantitativne, analitičke i deskriptivne metode, temeljna metoda za istraživanje bračnih zajednica na osnovu podataka iz matičnih knjiga je genealoška metoda ili metoda rekonstrukcije obitelji. Međutim, ova je metoda opterećena određenim teškoćama, prvenstveno u smislu pouzdanosti dobivenih podataka, a što ponajviše proizlazi iz obilježja samoga izvora, odnosno matičnih knjiga.[9] Dio tih problema koji povjesničarima otežavaju istraživanje proizlazi iz načina na koji su matične knjige vođene, odnosno iz nedosljednosti u sadržaju i formi zapisa u njima. Naime, iako su od Tridentskog koncila (1545.-1563.) postojale upute kako voditi matične knjige, varijacije su ipak značajne, a ne ovise samo o vremenu i prostoru, nego i o osobi župnika koji ih vodi jer nije rijedak slučaj da se dolaskom novoga župnika djelomice promijeni i struktura upisa što, uz druge razloga, dovodi do izostavljanja podataka. Također, ponekad se matične knjige nisu vodile redovito te u njima nedostaju upisi za kraća ili duža razdoblja, ali se s druge strane znalo događati da se pojedini upisi dupliraju. U matičnim knjigama vjenčanih u 18. stoljeću za naselja nastanjena isključivo Nijemcima do prekida u unosu podataka došlo je samo u matičnoj knjizi vjenčanih župe Luč između 1767. i 1773. godine. Kvalitetu podataka mogu umanjiti i oštećenja koja su tijekom vremena nastajala mehaničkim djelovanjem ili djelovanjem kukaca, glodavaca, plijesni, vlage i drugoga, ali takvih je slučajeva u analiziranim matičnim knjigama zanemarivo malo. Teškoću mogu predstavljati i različiti rukopisi od kojih su neki više ili manje nečitki te uporaba kratica koje su u velikoj većini, iako ne i obvezno, standardne i razumljive, ali se i ove teškoće u analiziranim matičnim knjigama javljaju vrlo rijetko.

Posebnu skupinu teškoća predstavljaju one koje su vezane uz ortografsku neujednačenost pri pisanju imena i prezimena, uz nepostojanje standardizirane imenske formule te uz imensku i prezimensku entropiju (ograničen fond imena i prezimena) kao i uz dodjeljivanje više imena jednoj osobi (uglavnom je riječ o dva, ali ponekad i tri ili čak više osobnih imena) što sve otežava identifikaciju osoba upisanih u matične knjige, a što je preduvjet za primjenu genealoške metode. Problem ortografske neujednačenosti u razdoblju prije postojanja jezične standardizacije nešto je manje izražen pri bilježenju njemačkih u odnosu na hrvatska prezimena. Ipak, može se primijetiti da su svećenici i pojedina njemačka prezimena zapisivali

[8] DAOs, HR-DAOS-500, 200RV.

[9] R. Skenderović navodi da je francuska historiografija nedostatke u matičnim knjigama klasificirala u dvije vrste: propuste (izostanak potrebnih elemenata formule upisa, npr. imena, prezimena, datuma, mjesta) i pogreške (različiti netočni podaci koji su upisani zbog nemara ili drugih razloga) - R. Skenderović, *Najstarija matična knjiga*, 220.

na različite načine (jedan od najčešćih, najizrazitijih i najjednostavnijih primjera je prezime koje je bilježeno u više oblika: Müller / Muller / Miller / Miler). Postojanje više osobnih imena za jednu osobu naročito je karakteristično upravo za njemačko stanovništvo u južnoj Baranji, a identifikaciju pojedinaca u matičnim knjigama otežava jer su svećenici znali ponekad istu osobu upisivati sa svim njenim osobnim imenima, ponekad samo s jednim, a drugi puta opet s drugim imenom. Imenska i prezimenska entropija značajno otežava analizu zbog postojanja više osoba istoga imena i prezimena, a bez drugih podataka kojima bi se one identificirale i međusobno razlikovale. Naravno, nenamjernom pogreškom ili nesmotrenošću župnika u matičnim su se knjigama mogle potkrasti i druge pogreške, kao što su primjerice pogrešno upisano ime, prezime, mjesto, datum i bilo koji drugi podatak. I naposljetku, ne treba zanemariti ni pogreške koje pri izradi računalne baze podataka iz matičnih knjiga može učiniti i sam istraživač.[10] Uz sve navedene teškoće primjena genealoške metode u analizi podataka iz matičnih knjiga za naselja nastanjena isključivo njemačkim stanovništvom dodatno je otežana činjenicom da je južna Baranja u 18. stoljeću bila izrazito imigracijsko područje na koje su Nijemci doseljavali iz različitih područja Habsburške Monarhije tijekom cijelog promatranog razdoblja pa primjena genealoške metode nije moguća zbog nemogućnosti uvida u matične knjige na tako širokom prostoru te zbog nepreciznosti i netočnosti prilikom bilježenja mjesta podrijetla.

Zbog svih navedenih teškoća i ograničenja u istraživanju matičnih knjiga treba zadržati znanstveni oprez, dopunjavati istraživanje kad god je to moguće drugim izvorima te uvijek imati na umu da podaci do kojih se dolazi analizom mogu otkriti tek demografske trendove. Ipak, sve rečeno nimalo ne umanjuje vrijednost matičnih knjiga kao povijesnog izvora, ne samo zato što nerijetko za neke društvene skupine, neka razdoblja i prostore te za neke istraživačke teme predstavljaju jedine izvore podataka, nego i zbog njihove intrinzične vrijednosti koju imaju kao povijesni dokumenti. Dakle, zbog ograničenja samoga izvora mnoge od čimbenika koji utječu na bračne zajednice i sklapanje brakova nije moguće utvrditi i analizirati, posebice jer, kako je ranije objašnjeno, nije moguće primijeniti genealošku metodu. Ipak, matične knjige vjenčanih župa južne Baranje bogat su izvor za utvrđivanje niza demografskih

[10] O teškoćama i ograničenjima u istraživanju matičnih knjiga vidi u: R. Skenderović, *Najstarija matična knjiga*, 217-234.; Isti, *Stanovništvo Požege 1699.-1781. prema matičnim knjigama* (magistarski rad), Zagreb, 2002., 18-20.; Darko Vitek - Davor Lauc, "Logika i povijesne znanosti – problem rekonstrukcije obitelji na temelju matičnih knjiga", *Povijesni prilozi*, 39, Zagreb, 2010., 95-97.; Maja Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću* (doktorski rad), Zagreb, 2013., 21-23.; o karakteristikama i razvoju imenske formule vidi u: R. Skenderović, *Najstarija matična knjiga*, 235-248.; Isti, *Stanovništvo Požege*, 24-40.; Nenad Vekarić, "Prijedlog za klasifikaciju peljeških prezimena", *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 30, Dubrovnik, 1992., 55-78.; Isti, "Prijedlog za normiranje dubrovačkih imena i prezimena iz povijesnih vrela", *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, 6, Zagreb, 1997., 17-26.; Petar Šimunović, "Razvitak imenske formule", *Onomastica Jugoslavica*, 9, Zagreb, 1982., 283-292.; Mladen Andreis, *Stanovništvo Višnića - povijesna antroponimija do godine 1900.*, Trogir, 1998.

pokazatelja kao što su broj, godišnja, mjesečna i dnevna raspodjela vjenčanja, dob mladenaca, ponovno sklopljeni brakovi i drugo.

Godišnja raspodjela sklapanja brakova

Najstariji zapis u matičnim knjigama vjenčanih u južnoj Baranji za naselja s isključivo njemačkim stanovništvom zabilježen je 19. veljače 1719. godine kada se udovica *Theresia* iz Popovca, kojoj svećenik nije zabilježio prezime, udala za *Godhardusa Nicolausa Grünzingera* kojem je mjesto podrijetla nečitko.[11] Najviše je brakova (66,77%) u kojima su oba partnera iz jednog od južnobaranjskih naselja nastanjenih isključivo Nijemcima. U slučajevima kad je jedan od mladenaca bio iz nekog drugog naselja, uglavnom se radi o stanovnicima drugih južnobaranjskih naselja ili onih u okolnim ugarskim područjima, a tek vrlo rijetko je kao mjesto podrijetla navedeno Carstvo, Austrija ili općenito inozemstvo. Ovi podaci govore o relativnoj zatvorenosti zajednica i nepokretnosti stanovništva čiji se život uglavnom odvijao u prostoru vlastitoga naselja te najbliže okolice gdje su proživljavali cijeli život i koje su napuštali rijetko, a i u tim slučajevima uglavnom ne odlazeći daleko. Najvjerojatnije prilike za susretanje budućih bračnih drugova izvan vlastitoga naselja bile su različite svečanosti, pretežno vjerskoga tipa, koje su okupljale žitelje okolnih naselja, zatim ranije uspostavljene obiteljske i prijateljske veze koje su podržavale određene kontakte, ali također i određeni poljodjelski poslovi, a što je sve opet osiguravalo kontakte na relativno ograničenom području. I odabir svjedoka, odnosno vjenčanih kumova, vodio se ovim principom, pa su oni često bili jedan iz mladenkinog, a drugi iz ženikovog naselja, iako to nije bilo obvezno pravilo. Ove su pojave karakteristične za sva naselja u južnoj Baranji u 18. stoljeću, bez obzira na narodnosnu pripadnost njihovog stanovništva.

Ukupno su u 18. stoljeću svećenici obavili 1568 vjenčanja u kojima su oba ili jedan od partnera bili Nijemci (što je udio od 33,54% u ukupnom broju vjenčanja), što znači da se godišnje prosječno održavalo 19,12 vjenčanja.[12] Ako se u obzir uzmu samo podaci za razdoblje od 1741. do 1800. godine kada su matične knjige vođene redovito te su podaci pouzdaniji nego za ranije godine, prosječan godišnji broj vjenčanja penje se na 25,18. Kako je prirodnim prirastom i useljavanjem rastao broj stanovnika, tako se sklapalo i sve više brakova, a značajniji se porast može pratiti od sredine sedamdesetih godina. Naime, tijekom prvih trideset godina razdoblja za koje postoje pouzdaniji podaci (1741.-1770.), prosječno se godišnje sklapalo 9,47 brakova, dok je taj broj tijekom sljedećih trideset godina (1771.-1800.) porastao na čak 40,90 brakova

[11] DAOs, HR-DAOS-500, 199RVM.

[12] Godišnju raspodjelu vjenčanja vidi u Tablici 4. na str. 20.

godišnje što je više nego četverostruko povećanje.[13] Ovako značajno povećanje broja sklopljenih brakova u posljednja tri desetljeća 18. stoljeća ukazuje na veliko povećanje broja stanovnika u fertilnoj dobi, što se može objasniti samo doseljavanjem, a ne isključivo prirodnim prirastom.

Promatrano kroz desetljeća, najviše je brakova (571) bilo sklopljeno tijekom osamdesetih godina 18. stoljeća, a premda se općenito broj vjenčanja tijekom stoljeća povećavao, kretanje broja vjenčanja nije u cijelosti kontinuirano.

[13] S obzirom da su godine prekida u vođenju matičnih knjiga vjenčanih u župi Luč (1767.-1773.) gotovo pravilno raspoređene unutar dva promatrana tridesetogodišnja razdoblja, njegov se utjecaj na oba može smatrati podjednakim. Ovaj je prekid vidljiv u značajnom smanjenju broja vjenčanja tijekom godina u kojima za župu Luč nije vođena matična knjiga vjenčanih.

Ako se zbog neredovitog bilježenja podataka u matične knjige izuzme razdoblje prije 1741. godine, u kojem je tijekom dvadesetih i tridesetih godina zabilježen isti broj vjenčanja (28), može se primijetiti da je šezdesetih godina došlo do pada broja vjenčanja u odnosu na prethodno desetogodišnje razdoblje. Dok se broj vjenčanja tijekom pedesetih godina više nego udvostručio u odnosu na prethodno desetljeće (povećao se za 113,33%), šezdesetih je godina zabilježeno za četvrtinu vjenčanja manje nego tijekom desetogodišnjeg razdoblja koje je prethodilo.[14] Najskokovitiji je porast bio sedamdesetih godina, kada je zabilježeno čak 191,67% vjenčanja više nego u prethodnom razdoblju.[15] U osamdesetim je godinama u odnosu na prethodno desetljeće broj vjenčanja porastao za 84,64%, da bi u posljednjem desetljeću došlo do smanjenja broja sklopljenih brakova koji je u odnosu na desetljeće ranije pao za 16,83%.

Tablica 1. *Prosječan broj vjenčanja njemačkog stanovništva u južnoj Baranji tijekom desetogodišnjih razdoblja 1721.–1800. godine*

Razdoblje	Prosječan broj vjenčanja
1721.-1730.	2,80
1731.-1740.	2,80
1741.-1750.	6,00
1751.-1760.	12,80
1761.-1770.	9,60
1771.-1780.	28,00
1781.-1790.	51,70
1791.-1800.	43,00

Tijekom čak sedam godina (1720., 1721., 1722., 1736., 1767., 1769. i 1771.) nije zabilježeno nijedno vjenčanje, ali budući da je riječ o godinama kad matične knjige vjenčanih nisu vođene redovito (uključujući i godine prekida u vođenju matične knjige župe Luč), ne može se sa sigurnošću tvrditi da tih godina zaista nije bio sklopljen ni jedan brak. Također, 1719. i 1734. godine bio je sklopljen samo jedan brak, a tijekom još sedam godina bila su sklopljena samo po dva braka godišnje. Najviše je bračnih zavjeta položeno 1790. godine (82), a i preostale godine s maksimalnim brojem vjenčanja odnose se na kraj stoljeća, odnosno pripadaju njegovim posljednjima dvama desetljećima. Kada se broj vjenčanja u svakoj pojedinoj godini usporedi s prosječnim brojem vjenčanja po desetljećima, dolazi se do podataka prema kojima je tijekom

[14] Ovaj pad broja vjenčanja možda se djelomice može pripisati prekidu u vođenju matične knjige Luč od 1767. godine, ali treba uzeti u obzir da je prekid trajao sve do 1773. godine, a da je tijekom sedamdesetih godina zabilježen porast broja vjenčanja.

[15] Čak ako se izostave šezdesete godine koje su imale pad prosječnog broja vjenčanja te se podaci usporede s razdobljem od 1751. do 1760. godine koje je imalo veći prosječan broj sklopljenih brakova, u sedamdesetim se godinama ipak bilježi porast od čak 118,75%.

svega nekoliko godina zabilježen izrazito (dvostruko ili više) veći ili manji broj vjenčanja od prosječnoga. Dvostruko veći broj u odnosu na prosječan broj vjenčanja zabilježen je 1747., 1758., 1760. i 1762. godine, a dvostruko manji od prosječnoga zabilježen je tijekom prve polovice pedesetih godina. Uzroci ovakvom kretanju broja vjenčanja ne mogu se naći u matičnim knjigama, a ni u drugim izvorima. Iako je u susjednom Osijeku zabilježena epidemija kuge između 1753. i 1763. godine, ne može se sa sigurnošću utvrditi da je ona imala utjecaj na značajno manji broj vjenčanja u prvoj polovici pedesetih godina, posebno jer je u matičnim knjigama umrlih značajniji porast broja smrtnih slučajeva zabilježen tek od 1755. godine. Drugo je moguće objašnjenje vezano uz pretpostavku da oskudica i glad utječu na odlaganje sklapanja brakova budući da otežavaju ili onemogućavaju osnivanje vlastitih kućanstava i zasnivanje obitelji, dovodeći na taj način do pada broja vjenčanja, a nakon završetka ovih kriznih razdoblja dolazi do naglog povećanja broja sklopljenih brakova budući da zajednica nastoji "nadoknaditi" gubitke.[16] Kretanje broja vjenčanja po godinama donekle potvrđuje samo pretpostavku o "nadoknadi", iako ništa ne govori o uzrocima, budući da je 1755., 1756. i 1758. godine zabilježeno naglo povećanje broja vjenčanja u odnosu na prvu polovicu pedesetih godina. Ipak, bez potvrde u drugim povijesnim izvorima o ovim se pretpostavkama ne mogu se donositi zaključci.

Mjesečna raspodjela vjenčanja

Među čimbenicima koji su najizrazitije djelovali na sezonsko kretanje vjenčanja ističu se crkvene norme te gospodarske aktivnosti. Prema katoličkom crkvenom pravu, brak se smjelo sklopiti u svako doba godine, ali su postojala određena razdoblja kad je svečani blagoslov ženidbe bio zabranjen (Došašće i Korizma).[17] Za seosko poljodjelsko stanovništvo za sklapanje braka povoljnija su razdoblja prije i osobito nakon završetka poljodjelskih radova, dijelom zbog manje obveza, a dijelom zbog bogatstva plodova što je pogodovalo svadbenim svečanostima koje su često bile obilježene rastrošnošću. S druge strane, razdoblje od kasnoga proljeća do rane jeseni se zbog povećanog opsega poljodjelskih poslova može smatrati nepovoljnijim za svadbene svečanosti koje su nerijetko trajale i po nekoliko dana. U popisu kotara Branjin Vrh iz 1785. godine utvrđeno je da se njemačko stanovništvo južnobaranjskih naselja nije prepuštalo takvim višednevnim i neumjerenim svetkovinama niti održavalo velike gozbe i proslave.[18]

Maksimumi vjenčanja među južnobaranjskim stanovništvom njemačkog podrijetla bili su u siječnju (25,57% ukupnog broja vjenčanja), veljači (17,03 %) i

[16] M. Katušić, *Društvena i demografska struktura*, 73-74.

[17] N. Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogorović, Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb - Dubrovnik, 2000., 51.

[18] Stjepan Sršan, *Baranja 1785. godine*, Osijek, 1999., 49, 79, 87, 97, 176, 180, 184.

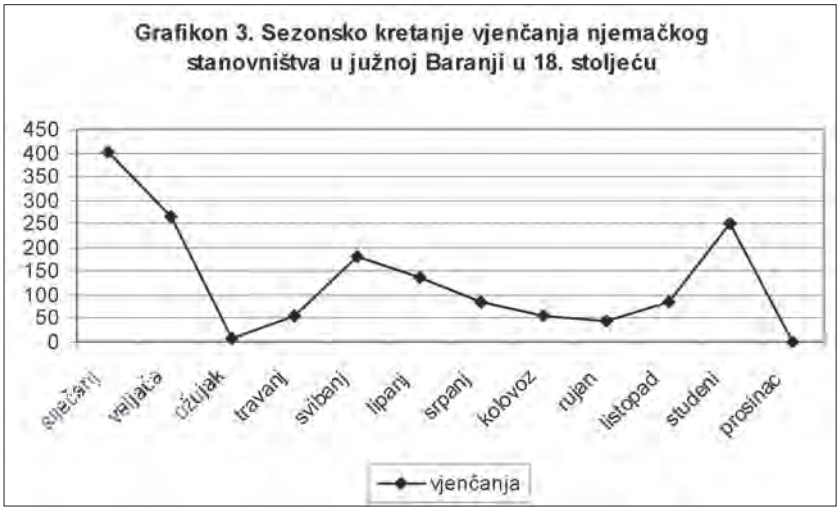

studenom (15,88%), dok je najmanje sklopljenih brakova bilo u prosincu (svega jedan sklopljeni brak što je 0,06% ukupnog broja vjenčanja) i ožujku (sedam sklopljenih brakova, odnosno 0,45%).[19] Dakle, četvrtina svih vjenčanja održana je tijekom najpopularnijeg mjeseca siječnja, a više od polovice svih brakova (58,48%) sklopljeno je tijekom tri mjeseca s maksimumom vjenčanja. Ovakva sezonska raspodjela vjenčanja gotovo se u potpunosti poklapa sa sezonskom raspodjelom vjenčanja kod ukupne katoličke populacije u južnoj Baranji u 18. stoljeću.[20]

Pojedine europske regije međusobno su se razlikovale s obzirom na maksimum sklapanja braka, a mjesečna raspodjela vjenčanja u južnobaranjskim naseljima s nastanjenima njemačkim stanovništvom smješta ga uz europski jug i jugoistok koji su imali jesensko-zimski maksimum sklapanja braka.[21] Prema raspodjeli vjenčanja kroz mjesece u godini jasno se može vidjeti da su liturgijski propisi Katoličke crkve značajno oblikovali običaje i tradiciju vjenčanja, ali i da su značajan utjecaj na vrijeme sklapanja braka imale i gospodarske aktivnosti tijekom godine pa se na analiziranom primjeru mogu primijetiti pojave tipične za agrarno pučanstvo, a koje maksimum sklapanja brakova smještaju u mjesece smanjene radne aktivnosti.

Dnevna raspodjela vjenčanja

Vjenčanja su se u južnoj Baranji u 18. stoljeću obavljala u svim danima u tjednu te se može zaključiti da nisu postojale crkvene odredbe koje bi regulirale ovo pitanje.

[19] Za samo jedan zapis zbog oštećenja nije bilo moguće utvrditi kojega se mjeseca održalo vjenčanje. Sezonsku raspodjelu vjenčanja vidi u Tablici 5. na str. 21-22.

[20] Jedina je razlika u tome što je nakon siječnja u ukupnoj populaciji najviše vjenčanja održano u studenom, a zatim u veljači.

[21] N. Vekarić, I. Benyovsky, T. Buklijaš, M. Levak, N. Lučić, M. Mogorović, J. Primorac, *Vrijeme ženidbe*, 51.

Općenito, ni u drugim istraživanjima nije utvrđeno postojanje propisanih dana, odnosno onih dana u kojima bi vjenčanja bila zabranjena, ali se smatralo da nedjelja kao dan Gospodnji i petak kao dan Muke Kristove nisu pogodni za sklapanje braka.[22]

Unatoč nepostojanju izričitih odredbi, analiza dnevne raspodjele vjenčanja pokazala je da su neki dani bili popularniji od drugih kao i da se tijekom stoljeća popularnost pojedinih dana mijenjala. Ako se promatra cijelo stoljeće, oko dvije trećine svih brakova bilo je sklopljeno u utorak, dok je drugi najpopularniji dan za vjenčanja bio ponedjeljak kada je bilo sklopljeno nešto više od desetine svih brakova. Njemačko se stanovništvo južne Baranje najrjeđe vjenčavalo petkom kada je ukupno, tijekom cijelog stoljeća, sklopljeno svega četrdeset i pet bračnih zajednica (2,87%). Međutim, ni preostali dani u tjednu, osim popularnih utorka i ponedjeljka, nisu bilježili značajno veći broj vjenčanja.[23] Ovakvom dnevnom raspodjelom vjenčanja tijekom stoljeća njemačko se stanovništvo tek neznatno razlikuje od ostalog katoličkog stanovništva u južnoj Baranji. Naime, osim razlika u veličini udjela pojedinih dana u ukupnom broju vjenčanja, jedina je razlika u danu s najmanjim brojem vjenčanja budući da je u ukupnoj populaciji to bila subota, a među njemačkim stanovništvom petak.

[22] M. Katušić, *Društvena i demografska struktura*, 82.

[23] U šest zapisa (0,38%) nije bilo moguće utvrditi kojega ju dana u tjednu održano vjenčanje budući da zbog oštećenja nije bilo moguće pročitati bilo dan, bilo mjesec, bilo oboje.

Tablica 2. *Dnevna raspodjela vjenčanja njemačkog stanovništva u južnoj Baranji tijekom cijelog 18. stoljeća, u prvoj i u drugoj polovici 18. stoljeća*

	18. st. (%)	Prva polovica 18. st. (%)	Druga polovica 18. st. (%)
Ponedjeljak	10,27	1,71	10,96
Utorak	65,5	5,13	70,37
Srijeda	4,27	7,69	4,00
Četvrtak	6,31	48,72	2,89
Petak	2,87	18,80	1,59
Subota	3,32	11,97	2,62
Nedjelja	7,08	5,98	7,17

Ako se posebno promatraju prva i druga polovica 18. stoljeća može se zamijetiti da je do polovice stoljeća daleko najpopularniji dan za sklapanje braka bio četvrtak kad je sklopljena gotovo polovica svih brakova, dok je u drugoj polovici stoljeća njegova popularnost izrazito opala te je, iza petka i subote, postao dan s najmanje vjenčanja. Treba primijetiti da su i petak i subota, dani koji su po popularnosti u prvoj polovici stoljeća slijedili odmah iza četvrtka, u njegovoj drugoj polovici postali danima s najmanje vjenčanja. S druge strane, upravo su utorak i ponedjeljak, dani kada je u prvoj polovici stoljeća bilo najmanje sklopljenih brakova, tijekom narednih pet desetljeća postali danima s najviše vjenčanja (u drugoj polovici 18. stoljeća utorkom je sklopljeno gotovo tri četvrtine svih brakova).[24] Iste promjene u popularnosti dana vjenčanja utvrđene su kod katoličkog stanovništva u južnoj Baranji bez obzira na narodnosnu pripadnost, a vrlo su slične pojave zabilježene i u nekim drugim hrvatskim područjima, primjerice u Kotoru.[25] Stoga se postavlja pitanje radi li se o slučajnosti ili o uzrocima koji za sada nisu identificirani u drugim povijesnim izvorima. To bi, primjerice, mogle biti preporuke viših crkvenih vlasti, promjene običaja ili promjene u tjednoj organizaciji rada i rasporedu obveza.

Dob mladenaca prilikom sklapanja braka

Dob mladenaca prilikom ulaska u brak uvjetovana je nizom gospodarskih, društvenih, kulturoloških i bioloških čimbenika. U Katoličkoj je crkvi prihvatljiva najniža dob za zaruke prema crkvenom pravu bila kada su djeca napunila sedam godina, a u brak se moglo stupiti s nastupom punoljetnosti, s navršenih četrnaest godina za mladiće, a za djevojke s navršenih dvanaest godina.[26] Među najvažnijim čimbenicima koji su utjecali na dob mladenaca prilikom sklapanja braka nalazi se

[24] Gotovo potpuno poklapanje udjela pojedinih dana u tjednu u ukupnom broju vjenčanja između cijelog 18. stoljeća i njegove druge polovice proizlazi iz daleko većeg broja vjenčanja u drugoj polovici stoljeća (92,54% svih vjenčanja).

[25] Usporedi: M. Katušić, *Društvena i demografska struktura*, 83-84.

[26] Isto, 85.

materijalna sigurnost kao preduvjet ekonomske neovisnosti i osamostaljivanja mladog bračnog para. Tip obiteljske strukture, tip naselja (gradsko ili seosko), struktura zanimanja, uloga žene u društvu te opće društvene prilike također utječu na dob pri ženidbi, a dob pri stupanju u brak bila je jedan od mogućih načina planiranja obitelji jer je odgađanje sklapanja braka podrazumijevalo kraće razdoblje plodnosti u braku, a time i manji broj poroda.[27]

S obzirom na nemogućnost primjene genealoške metode na matične knjige župa u južnoj Baranji u 18. stoljeću nije moguće usporedbom zapisa u matičnim knjigama vjenčanih i krštenih utvrditi dob mladenaca prilikom sklapanja braka,[28] ali su svećenici u južnobaranjskim župama od 1773. godine počeli bilježiti dob mladenaca u vrijeme stupanja u brak, mada ne u potpunosti sustavno. U matičnim knjigama vjenčanih u 18. stoljeću za mjesta naseljena isključivo Nijemcima dob prilikom stupanja u brak za jednog ili oba partnera zabilježena je u 595 slučajeva što je uzorak od nešto više od trećine ukupnog broja zabilježenih vjenčanja. Od toga dob ženika nije zabilježena u četrnaest slučajeva, dob nevjeste u trideset i dva slučaja, a podaci o dobi i za ženika i za nevjestu postoje u 555 slučajeva. Ograničenje samoga izvora zahtijeva oprez prilikom analize i interpretacije i to ne samo zbog ograničenog uzorka nego i zbog vremenskog ograničenja na posljednja tri desetljeća 18. stoljeća, iako valja napomenuti da je od početka 1773. do kraja 1800. godine sklopljeno 78,13% svih brakova te je u gotovo polovici svih zapisa u tom razdoblju zabilježena dob i ženika i nevjeste prilikom stupanja u brak. Svećenici u matične knjige nisu redovito bilježili je li brak koji se sklapa prvi za ženika i/ili nevjestu ili je riječ o ponovljenom braku. Ovaj podatak nije zabilježen ili je nečitak za 25,96% ženika te za 9,63% nevjesta. Pri analizi valja voditi računa i o običaju zaokruživanju broja godina ženika i nevjeste na desetice čime se razmjerno povećava udio brakova sklopljenih u dobi od dvadeset, trideset i četrdeset godina. Usprkos nedostacima izvora i s njima vezanim metodološkim ograničenjima koji navode na nužan oprez, analizom je moguće utvrditi trendove po pitanju dobi mladenaca prilikom ulaska u bračnu zajednicu.

Najmlađi ženici u matičnim knjigama vjenčanih u južnoj Baranji za naselja s isključivo njemačkim stanovništvom imali su sedamnaest (njim osmorica), a najstariji je ženik imao šezdeset i pet godina, dok je najmlađa nevjesta bila stara trinaest, a najstarija pedeset i pet godina. Kada se u obzir uzme samo prvi brak, onda se gornja dobna granica za muškarce spušta na trideset i šest godina, a za žene na trideset i pet, uz napomenu da su samo jedan ženik i samo dvije nevjeste bili te dobi kad su stupili u prvi brak.

[27] N. Vekarić, I. Benyovsky, T. Buklijaš, M. Levak, N. Lučić, M. Mogorović, J. Primorac, *Vrijeme ženidbe*, 9, 11, 13-14.; R. Skenderović, *Stanovništvo Požege*, 98.

[28] U ovom se poglavlju analiziraju i interpretiraju podaci koji se odnose na dob mladenaca prilikom stupanja u brak u slučajevima obostrano prvi put sklopljenih brakova, dok će podaci o dobi pri ulasku u ponovljene brakove biti analizirani i interpretirani u narednom poglavlju.

U matičnim knjigama vjenčanih u južnoj Baranji za naselja s isključivo njemačkim stanovništvom za ukupno 671 ženika i 939 nevjesta zabilježeno je da u brak stupaju prvi put, a obostrano prvi puta sklopljen brak utvrđen je u 502 slučaja. Od toga je za 280 ženika te za 321 nevjestu zabilježena dob, a za oba partnera dob je zabilježena u 200 slučajeva. Ako se u analizu uključe svi podaci, prosječna dob ulaska muškaraca u brak bila je 27,65 godina, a žena 24,09 godina što je za oko godinu dana viša prosječna dob od one zabilježene u ukupnoj populaciji katoličkog stanovništva u južnoj Baranji u 18. stoljeću. Kad se iz analize isključe ponovno sklopljeni brakovi koji povisuju prosječnu dob, ona za muškarce pada na 21,96 godina, a za žene na 19,67 godina što se tek neznatno razlikuje od prosječne dobi prilikom ulaska u prvi brak u ukupnoj populaciji (ona je za muškarce nešto niža, a za žene nešto viša).

Tablica 3. Starost pri vjenčanju kod prvi put sklopljenih brakova njemačkog stanovništva prema dobnim skupinama u južnoj Baranji u 18. stoljeću

	Ženik		Nevjesta	
Dob	Broj	Udio	Broj	Udio (%)
15-19	50	17,86	176	55,52
20-24	180	64,29	123	38,80
25-29	39	13,93	16	5,05
30-34	10	3,57	0	0,00
35-39	1	0,36	2	0,63

Promatrano prema dobnim skupinama najviše je, gotovo dvije trećine svih mladića, u brak prvi put stupilo između dvadesete i dvadeset i četvrte godine života, a po udjelu u broju sklopljenih brakova sljedeća je dobna skupina od petnaeste do devetnaeste godine života. Najviše je žena, preko polovice, u prvi brak stupilo između petnaeste i devetnaeste godine života, dok ih se preko trećine udalo između dvadesete i dvadeset i četvrte godine života. Navedeni podaci ukazuju na strukturu oženjenih odnosno udanih prema kojoj je 82,15% muškaraca bilo oženjeno, a čak 94,32% djevojaka bilo udano do svoje dvadeset i pete godine života.

Iz provedene analize proizlazi da su muškarci u prvi brak ulazili prosječno stariji od žena. Najveća je dobna razlika kod sklapanja obostrano prvoga braka bila deset godina i zabilježena je u sedam slučajeva, a od toga je u jednom slučaju nevjesta bila deset godina starija od ženika, dok je prosječna dobna razlika između ženika i nevjeste bila 2,86 godina, što je za oko pola godine manja dobna razlika nego u ukupnoj populaciji.[29] Osim što je zabilježeno dvadeset i četiri slučaja (20,17%) u kojima su ženik i nevjesta prilikom ulaska u prvi brak bili vršnjaci, još je u devetnaest

[29] Ako se analiziraju svi podaci za njemačko stanovništvo, najveća je dobna razlika bila trideset i sedam godina, a prosječna je dobna razlika između ženika i nevjeste bila 6,21 godina.

slučajeva (9,55%) ženik bio mlađi od nevjeste.[30] Već je spomenuto da je najveća dobna razlika u slučaju kad je nevjesta bila starija od ženika kod obostrano prvi put sklopljenih brakova bila deset godina, a zabilježena je 1. srpnja 1794. godine prilikom vjenčanja devetnaestogodišnjeg ženika iz Popovca prezimenom *Frogl*, kojemu nije zabilježeno ime, i dvadeset devetogodišnje *Elisabethe Brunner*, također iz Popovca.[31] Prosječna je dobna razlika bila manja u slučajevima u kojima je nevjesta bila starija od ženika (prosječno 2,05 godina), a veća kad je stariji bio ženik (3,38 godina).[32] Općenito je zanimljivo da su u čak 73,91% svih obostrano prvih bračnih zajednica u ukupnoj katoličkoj populaciji u južnoj Baranji u kojima je ženik mlađi od nevjeste oba bračna partnera bila Nijemci, dok je ova pojava bila razmjerno rijetka kod parova u kojima su jedan ili oba partnera bila hrvatskog ili mađarskog podrijetla. Možda se objašnjenje ove pojave može naći u činjenici da u zapadnoj Europi nisu bili rijetki primjeri da je žena bila starija od supruga,[33] što se kod njemačkog stanovništva u južnoj Baranji moglo zadržati kao tradicija budući da se radi o stanovništvu koje je doselilo razmjerno nedavno.

Ponovno sklopljeni brakovi

Brak je u ranom novom vijeku u pravilu završavao smrću jednog od supružnika, osim u iznimnim slučajevima u kojima je bila dozvoljena rastava, ali takvi slučajevi nisu zabilježeni u matičnim knjigama vjenčanih župa u južnoj Baranji u 18. stoljeću. Iako su svećenici razmjerno često bilježili je li riječ o prvom ili ponovljenom braku, ovi podaci ipak nisu bilježeni sustavno pa se broj udovaca i udovica upisanih u matičnim knjigama vjenčanih među njemačkim stanovništvom ne može smatrati potpuno točnim. Usljed ograničenja samoga izvora zbog kojih nije moguće primijeniti genealošku metodu nije moguće utvrditi interval između prestanka ranijeg braka i novoga vjenčanja, koliko je novih bračnih zajednica sklopila jedna osoba, broj djece iz prethodnoga braka, prosječno trajanje braka ni godine smrti supružnika. Matične knjige vjenčanih ipak omogućavaju uvid u određena obilježja ponovno sklopljenih brakova.

[30] Ako se analiziraju svi podaci za njemačko stanovništvo, broj vršnjaka je četrdeset i jedan (7,39%), što znači da je gotovo trostruko manji nego u slučaju obostrano prvi put sklopljenih brakova. Istodobno je ukupno zabilježno 119 slučajeva u kojem je ženik bio mlađi od nevjeste (21,44%), što znači da je više nego dvostruko veći u odnosu na obostrano prvi put sklopljene brakove. Od svih ženika za koje je zabilježeno da se žene po prvi puta, njih je šezdeset i sedam (25,00%) bilo mlađe od nevjeste (u ukupnoj je katoličkoj populaciji u južnoj Baranji u 18. stoljeću taj udio bio manji i iznosio je 19,66%).

[31] DAOs, HR-DAOS-500, 704V.

[32] Ako se analiziraju svi podaci za njemačko stanovništvo, u slučajevima u kojima je nevjesta starija od ženika najveća je dobna razlika bila dvadeset i tri godine, dok je nevjesta prosječno bila starija od ženika 6,67 godina; istodobno je prosječna dobna razlika za slučajeve u kojima je muškarac bio stariji od žene bila 6,72 godine.

[33] M. Katušić, *Društvena i demografska struktura*, 88.

Među njemačkim je stanovništvom u južnoj je Baranji u 18. stoljeću ponovljeni brak zabilježen u ukupno 968 slučajeva, od čega se 490 muškaraca (50,62%) te 478 žena (49,38%) odlučilo za novu bračnu zajednicu, što znači da su i udovci i udovice podjednako često ponovno ulazili u brak. U 220 slučajeva i muškarac i žena su u novi brak ušli kao udovci. Udio udovaca u ukupnom broju svih sklopljenih brakova je 31,25%, dok je udio udovica bio 30,48% čime se njemačko stanovništvo u južnoj Baranji uklapa u pretežne trendove prema kojima su se muškarci češće ponovno ženili od žena, a za razliku od ukupne katoličke populacije u kojoj je udio udovaca u ukupnom broju svih sklopljenih brakova bio 24,62%, dakle nešto manji od udjela udovica koji je bio 25,90%. Navedeni podaci također ukazuju na činjenicu da je u usporedbi s ukupnom katoličkom populacijom u južnoj Baranji u 18. stoljeću, njemačko stanovništvo razmjerno češće sklapalo ponovljene brakove.

Za ukupno 169 udovaca te 170 udovica zabilježeno je koliko su imali godina kada su ponovno sklopili brak, a analizom je utvrđeno da je prosječna dob udovaca bila 38,89, a udovica 33,76 godina. Najmlađi je udovac imao devetnaest, a najstariji šezdeset i pet godina, dok je najmlađa udovica bila stara sedamnaest, a najstarija pedeset i pet godina. U slučaju kad su obudovjeli muškarci ženili djevojke kojima je to bio prvi brak najveća je dobna razlika bila dvadeset i pet godina (muškarac je bio stariji), a prosječna je dobna razlika bila 13,44 godinu. Najveća je dobna razlika u slučajevima kad su oba partnera bili udovci bila dvadeset i četiri godine (muškarac je bio stariji) dok je prosječna dobna razlika bila 7,82 godina, a prosječna dobna razlika u slučajevima kad su se udovice udale za mladiće kojima je to bio prvi brak bila je 6,31 godina. I udovci (njih 21,97%) i udovice (njih 25,93%) najčešće su se udavali između tridesete i trideset i četvrte godine života.

U ukupno devetnaest slučajeva udovac je bio mlađi od žene, a kada su oba partnera bila udovci zabilježeno je sedamnaest slučajeva u kojima je žena bila starija od muškarca (22,37%, što je značajno više od 6,96% zabilježenih u cijeloj katoličkoj populaciji u južnoj Baranji u 18. stoljeću), pri čemu je prosječna dobna razlika bila 7,82 godine. Najveća dobna razlika od dvadeset i tri godine zabilježena je kad se pedesetogodišnja udovica *Catharina Edlinger* iz Popovca udala za dvadeset sedmogodišnjeg *Joannesa Vagnera*, također iz Popovca, kojemu je to bio prvi brak.[34] Općenito je u južnoj Baranji u 18. stoljeću i kod ponovljenih brakova u kojima je žena bila starija od muškarca većina partnera bila njemačkog podrijetla, odnosno oba su partnera bila Nijemci u 51,06%.

Osim ranije danih mogućih objašnjenja o činjenici da je u njemačkoj populaciji, u odnosu na ukupnu katoličku populaciju u južnoj Baranji u 18. stoljeću, veći broj slučajeva u kojima je nevjesta starija od ženika, uzroci se možda mogu naći u još nekim čimbenicima. Naime, već je ranije napomenuto da je popis kotara Branjin Vrh

[34] DAOs, HR-DAOS-500, 704V.

iz 1785. godine zabilježio da kod Nijemaca u jednoj kući nije živjelo više od jedne obitelji. Osim toga, iz istog je popisa vidljivo da je njemačko stanovništvo u južnoj Baranji, za razliku od većine hrvatskog stanovništva, bilo slobodne selidbe.[35] Zbog ovih okolnosti pritisak na ponovni ulazak u brak mogao je biti veći, pa je poželjna i društveno prihvatljiva dobna razlika mogla biti manje važna od osiguravanja gospodarske aktivnosti obitelji. Naime, inokosne obitelj s pravom slobodne selidbe u egzistencijalnom smislu općenito nisu bile "zaštićene" kao složene obitelji vezane uz vlastelinsku zemlju, zbog čega su i udovice u većoj mjeri bile prepuštene samima sebi. Osim toga, ukoliko bi zbog općenito kratkog životnog vijeka uslijed smrti roditelja još neoženjen muškarac ostao sam u kući (a što je po prirodi stvari vjerojatno bilo češće i izazivalo veće probleme u inokosnim nego u složenim obiteljima), ženidba bi postala nužnost, a to je sužavalo mogućnost izbora potencijalnih partnerica na one koje su trenutno bile na "raspolaganju", a koje su često bile znatno starije od ženika.[36]

Zaključak

Osnovnom jedinicom društva smatra se obitelj, a brak je temelj za stvaranje obitelji u većini društava, osobito tradicionalnih. U kršćanskoj je zajednici crkva postupno jačala svoj utjecaj na bračnu zajednicu da bi od Tridentskog koncila (1545.-1563.) crkveno sklapanje braka postalo obvezno, a vođenje matičnih knjiga, među ostalim i matičnih knjiga vjenčanih, također postaje obvezno. Stoga je razumljivo da su za razdoblje prije sekularizacije upravo matične knjige vjenčanih nezamjenjiv izvor za proučavanje bračnih zajednica. Tako su i matične knjige vjenčanih iz 18. stoljeća za naselja s njemačkim stanovništvom u južnoj Baranji iznimno vrijedan povijesni izvor, posebno za razdoblje prije prvih suvremenih popisa stanovništva.

Na sam izbor partnera pa i na sklapanje braka utječu različiti čimbenici, kao što su primjerice nestašica hrane i glad, ratna zbivanja, način privređivanja i osiguravanja egzistencije, obitelj, tradicija i običaji, vjerski propisi. Ovi čimbenici na različite načine mogu utjecati na broj sklopljenih brakova, njihovu raspodjelu, dob pri ulasku u brak, odabir bračnog partnera i drugo. Budući da je jedna od osnovnih funkcija

[35] S. Sršan, *Baranja 1785. godine*. Pravo slobodne migracije značilo je da su njegovi nositelji imali status slobodnjaka te da su imali slobodu seljenja i bili oslobođeni dužnosti obavljanja tlake. U Slavoniji i Srijemu u 18. stoljeću, u slučajevima organiziranih naseljavanja (kao što je pretežno slučaj i s Nijemcima u južnoj Baranji) vlastelini su dovodili slobodne seljake te im garantirali osobnu slobodu, iako su i ti seljaci s vremenom postajali kmetovi, a to se moglo dogoditi iz različitih razloga. Međutim, upravo su se Nijemci uspješno odupirali ovom procesu pretvaranja u neslobodne kmetove što Robert Skenderović objašnjava činjenicom da su bili sposobni poljoprivrednici od kojih su vlastelini imali koristi pa su s njima održavali dobre odnose. - R. Skenderović, *Utjecaj terezijanskih reformi na demografski razvoj slavonskog Provincijala* (doktorski rad), Zagreb, 2005., 144, 146, 148,, 149.

[36] N. Vekarić, I. Benyovsky, T. Buklijaš, M. Levak, N. Lučić, M. Mogorović, J. Primorac, *Vrijeme ženidbe*, 47.

braka u tradicionalnim društvima osiguravanje potomstva, jasno je da sklapanje braka predstavlja jedan od važnih čimbenika autoregulacije stanovništva. Međutim, ne treba zanemariti ni druge važne uloge koje ima bračna zajednica koja predstavlja i ekonomsku zajednicu, ali ima i značajnu ulogu u prenošenju kulturnih obrazaca i društvenih normi.

Na sklapanje braka njemačkog stanovništva u južnoj Baranji u 18. stoljeću utjecali su različiti čimbenici. Iz analize slijedi da su na sezonsku raspodjelu vjenčanja najsnažnije djelovale crkvene norme i sezonski raspored gospodarskih aktivnosti karakterističnih za poljodjelska društva. Minimalan broj vjenčanja u ožujku i prosincu ukazuje na strogo poštivanje crkvenih zabrana. Ovakvom se raspodjelom vjenčanja tijekom godine njemačko stanovništvo južne Baranje dobrim dijelom uklapa u dominantne hrvatske trendove, a slični su trendovi karakteristični i za dio europskih zemalja.

Dob mladenaca prilikom ulaska u brak uvjetovana je nizom gospodarskih, društvenih, kulturoloških i bioloških čimbenika. Kao jedan od važnijih čimbenika ističe se materijalna sigurnost kao preduvjet za osnivanje bračne zajednice što se uglavnom povezivalo s osamostaljivanjem mladog bračnog para te pretpostavljalo ekonomsku samostalnost. Važni su čimbenici i tip obiteljske strukture te pripadnost seoskoj ili gradskoj populaciji, kao i struktura zanimanja. Podaci o dobi mladenaca prilikom sklapanja prvoga braka za njemačko stanovništvo u južnoj Baranji u 18. stoljeću u skladu su s pretpostavkama prema kojima je dob pri ženidbi niža u seoskim nego u gradskim sredinama. Iako na osnovu dostupnih izvora nije moguće sa sigurnošću utvrditi strukturu južnobaranjskih obitelji, može se pretpostaviti da rana dob ulaska u brak ukazuje na to da su njemačke obitelji u južnoj Baranji bile pretežno inokosne. Unatoč posebnostima na koje je ukazano u radu, može se zaključiti da se i po pitanju dobi pri stupanju u brak njemačko stanovništvo južne Baranje uklapa u šire demografske trendove.

Na stupanje obudovjelih u novu bračnu zajednicu najsnažniji utjecaj imali su tip obiteljske strukture i tip gospodarstva, ali i spolnost. U usporedbi s ukupnom katoličkom populacijom u južnoj Baranji u 18. stoljeću, njemačko je stanovništvo razmjerno češće sklapalo ponovljene brakove, a od ostatka katolika razlikovalo se i po razmjerno češćem sklapanju braka u kojem je nevjesta bila starija od ženika. Stoga se konačno može zaključiti da su bračne zajednice njemačkog stanovništva u južnoj Baranji u 18. stoljeću, premda su pokazivale određene specifičnosti, pretežno slijedile uobičajene hrvatske i europske trendove karakteristične za ranomoderna predtranzicijska društva.

Prilozi

Tablica 4. *Broj vjenčanja njemačkog stanovništva u južnoj Baranji 1719.-1800. godine*

Godina	Broj vjenčanja	Godina	Broj vjenčanja
1719.	1	1760.	22
1720.	0	1761.	17
1721.	0	1762.	19
1722.	0	1763.	13
1723.	3	1764.	12
1724.	3	1765.	18
1725.	5	1766.	11
1726.	3	1767.	0
1727.	4	1768.	3
1728.	5	1769.	0
1729.	3	1770.	3
1730.	2	1771.	0
1731.	2	1772.	2
1732.	5	1773.	9
1733.	4	1774.	35
1734.	1	1775.	42
1735.	7	1776.	50
1736.	0	1777.	32
1737.	2	1778.	48
1738.	2	1779.	37
1739.	2	1780.	25
1740.	3	1781.	32
1741.	2	1782.	63
1742.	3	1783.	38
1743.	3	1784.	30
1744.	6	1785.	47
1745.	4	1786.	45
1746.	8	1787.	43
1747.	12	1788.	74
1748.	7	1789.	63
1749.	9	1790.	82
1750.	6	1791.	38
1751.	6	1792.	28
1752.	7	1793.	37
1753.	5	1794.	42
1754.	9	1795.	36
1755.	14	1796.	41
1756.	21	1797.	47
1757.	5	1798.	52
1758.	23	1799.	53
1759.	16	1800.	56
UKUPNO		1568	

Tablica 5. *Sezonska raspodjela vjenčanja njemačkog stanovništva u južnoj Baranji 1719.-1800. godine*

	Mjesec													
Godina	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Nepoznato	UKUPNO
1719.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
1720.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1721.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1722.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1723.	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	3
1724.	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	3
1725.	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	5
1726.	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
1727.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	4
1728.	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	2	0	0	5
1729.	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	3
1730.	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2
1731.	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	2

1732.	1	0	0	0	2	1	0	0	0	0	1	0	0	5
1733.	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	4
1734.	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
1735.	1	2	0	0	1	2	0	0	1	0	0	0	0	7
1736.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1737.	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	2
1738.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	2
1739.	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
1740.	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	3
1741.	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
1742.	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3
1743.	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	3
1744.	4	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	6
1745.	2	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	4
1746.	2	1	0	0	2	0	2	0	0	0	1	0	0	8
1747.	3	1	0	1	2	2	0	0	0	1	2	0	0	12
1748.	2	2	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	7
1749.	1	2	0	1	1	3	0	0	1	0	0	0	0	9
1750.	0	3	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	6
1751.	2	2	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	6
1752.	1	1	0	0	0	1	0	0	1	0	3	0	0	7
1753.	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	5
1754.	1	1	0	0	2	0	1	0	0	0	4	0	0	9
1755.	3	1	0	1	1	0	2	1	1	2	2	0	0	14
1756.	5	2	0	0	1	1	1	0	1	5	5	0	0	21
1757.	2	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	5
1758.	4	2	0	0	7	5	1	0	0	0	4	0	0	23
1759.	3	6	0	0	2	2	0	1	1	1	0	0	0	16
1760.	6	6	0	0	2	2	0	0	0	1	5	0	0	22
1761.	4	0	0	1	5	0	0	1	0	0	6	0	0	17
1762.	4	5	0	0	3	2	1	1	0	0	3	0	0	19
1763.	7	1	0	0	1	0	1	2	0	0	1	0	0	13
1764.	2	6	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	12
1765.	3	5	0	0	1	5	3	0	0	0	1	0	0	18
1766.	5	5	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11
1767.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1768.	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3
1769.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1770.	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	3
1771.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1772.	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2

1773.	1	0	0	0	0	0	0	1	0	2	5	0	0	9
1774.	7	3	0	3	5	4	3	4	0	1	5	0	0	35
1775.	10	6	0	0	13	2	3	1	1	4	2	0	0	42
1776.	8	5	1	5	6	9	5	2	2	4	3	0	0	50
1777.	6	2	0	1	3	7	3	1	3	1	5	0	0	32
1778.	13	12	1	0	6	3	3	0	1	2	7	0	0	48
1779.	13	10	0	1	2	3	1	2	0	1	4	0	0	37
1780.	6	7	0	2	1	1	1	2	2	1	2	0	0	25
1781.	7	6	0	0	6	1	0	3	1	1	7	0	0	32
1782.	16	9	0	4	7	8	2	1	2	7	6	1	0	63
1783.	12	9	1	0	5	2	1	4	0	0	4	0	0	38
1784.	15	7	0	0	0	1	0	3	0	0	4	0	0	30
1785.	13	9	0	6	5	4	3	2	1	0	4	0	0	47
1786.	20	5	0	0	8	2	2	0	0	3	5	0	0	45
1787.	13	6	0	2	3	3	2	0	1	3	10	0	0	43
1788.	18	3	3	1	4	5	8	3	2	13	14	0	0	74
1789.	12	16	0	3	9	9	2	3	3	1	5	0	0	63
1790.	8	16	0	8	9	21	4	5	3	2	6	0	0	82
1791.	15	7	1	0	2	2	1	2	3	1	3	0	1	38
1792.	6	6	0	1	6	0	3	1	1	0	4	0	0	28
1793.	14	5	0	6	3	0	1	0	2	0	6	0	0	37
1794.	19	9	0	0	5	3	0	1	2	1	2	0	0	42
1795.	6	9	0	2	2	2	1	0	2	1	11	0	0	36
1796.	12	8	0	1	2	2	1	2	0	4	9	0	0	41
1797.	7	9	0	0	4	2	3	1	0	4	17	0	0	47
1798.	18	7	0	0	6	0	7	0	3	3	8	0	0	52
1799.	16	3	0	4	9	3	1	0	2	1	14	0	0	53
1800.	8	8	0	0	6	3	2	3	0	8	18	0	0	56
UKUPNO	401	267	7	57	179	138	84	55	46	83	249	1	1	1568
Udio (%)	25,57	17,03	0,45	3,64	11,42	8,80	5,36	3,51	2,93	5,29	15,88	0,06	0,06	100

Bračne zajednice njemačkog stanovništva u južnoj Baranji u 18. stoljeću

Sažetak

U 18. stoljeću u južnoj je Baranji bilo pet naselja s isključivo njemačkim stanovništvom, a to su bili Petlovac, Čeminac, Kozarac, Tvrđavica i Podravlje. Osim toga, u još dva naselja, u Popovcu i Belom Manastiru, u kojima je živjelo katoličko i pravoslavno stanovništvo, katolici su bili isključivo Nijemci. Matične knjige, posebice matične knjige vjenčani, nezamjenjiv su povijesni izvor za proučavanje bračnih zajednica u tzv. protodemografskom ili predstatističkom razdoblju, odnosno u razdoblju prije prvih suvremenih popisa stanovništva koji su provedeni tek sredinom 19. stoljeća. U matičnim knjigama vjenčanih južnobaranjskih župa za naselja s njemačkim stanovništvom elementi koji su bili redovito upisivani (osim u pojedinačnim slučajevima propusta) bili su: ime svećenika koji podjeljuje sakrament, datum vjenčanja, ime i prezime ženika, mjesto podrijetla ženika, ime i prezime nevjeste, mjesto podrijetla nevjeste, ime i prezime kumova, mjesto podrijetla kumova.

Osim kvantitativne, analitičke i deskriptivne metode, temeljna metoda za istraživanje bračnih zajednica na osnovu podataka iz matičnih knjiga je genealoška metoda ili metoda rekonstrukcije obitelji, ali zbog različitih teškoća i nedostataka samoga izvora (nepotpuni podaci, ortografska neujednačenost, imenska i prezimenska entropija, značajan udio doseljenika među njemačkim stanovništvom) nju nije moguće primijeniti pri analizi matičnih knjiga vjenčanih za naselja s njemačkim stanovništvom u južnoj Baranji u 18. stoljeću. Ipak, matične knjige vjenčanih župa južne Baranje bogat su izvor za utvrđivanje niza demografskih pokazatelja kao što su broj, godišnja, mjesečna i dnevna raspodjela vjenčanja, dob mladenaca, ponovno sklopljeni brakovi i drugo.

Najviše brakova njemačkog stanovništva bilo je sklopljeno tijekom osamdesetih godina 18. stoljeća. Sezonski maksimumi vjenčanja među južnobaranjskim stanovništvom njemačkog podrijetla bili su u siječnju, veljači i studenom, dok je najmanje sklopljenih brakova bilo u prosincu i ožujku, što se gotovo u potpunosti poklapa sa sezonskom raspodjelom vjenčanja kod ukupne katoličke populacije u južnoj Baranji u 18. stoljeću. Najpopularniji dan za sklapanje braka u prvoj polovici 18. stoljeća bio je četvrtak, a u drugoj je polovici stoljeća to postao utorak. Prosječna je dob ulaska muškaraca u brak bila je 27,65 godina, a žena 24,09 godina. Kad se iz analize isključe ponovno sklopljeni brakovi koji povisuju prosječnu dob, ona za muškarce pada na 21,96 godina, a za žene na 19,67 godina. Strukturu oženjenih odnosno udanih pokazuje da je 82,15% muškaraca bilo oženjeno, a čak 94,32% djevojaka bilo udano do svoje dvadeset i pete godine života. Udio udovaca u ukupnom broju svih sklopljenih brakova je 31,25%, dok je udio udovica bio 30,48% čime se njemačko stanovništvo u južnoj Baranji uklapa u opće trendove prema kojima su se muškarci češće ponovno ženili od žena. U 18. stoljeću, njemačko je stanovništvo razmjerno češće sklapalo ponovljene brakove, a od ostatka katolika razlikovalo se i po razmjerno češćem sklapanju braka u kojem je nevjesta bila starija od ženika.

Eheliche Gemeinschaften der deutschen Bewohnerschaft in Südbaranya im 18. Jahrhundert

Zusammenfassung

Im 18. Jahrhundert gab es in Südbaranya fünf Siedlungen mit ausschließlich deutschen Bewohnern, das waren Petlovac, Čeminac, Kozarac, Tvrđavica und Podravlje. Außerdem waren in noch zwei Siedlungen, in Popovac und Beli Manastir, in denen katholische und orthodoxe Bewohner lebten, die Katholiken ausschließlich Deutschen. Die Matrikeln, besonders die Personenstandsregister, sind eine unersetzbare Quelle zur Erforschung der ehelichen Gemeinschaften in dem sogenannten Protodemographischen oder Vorstatistischem Zeitraum vor den ersten modernen Volkszählungen, die erst Mitte des 19. Jahrhundertes durchgeführt wurden. In den Personenstandsregister der südbaranyaer Pfarrern für die Siedlungen mit deutschen Bewohnern waren die Elementen, welche regelmäßig eingetragen wurden (außer bei einzelnen Fällen von Unterlassung) folgende: Name des Pfarrers der das Sakrament erteilt, das Datum der Trauung, Name und Familienname des Bräutigams, Abstammungsort des Bräutigams, Name und Familienname der Braut, Abstammungsort der Braut, Name und Familienname der Trauzeugen, Abstammungsort der Trauzeugen.

Außer der quantitativen, analytischen und deskriptiven Methode ist die Grundmethode zur Erforschung der Ehegemeinschaften aufgrund der Angaben aus den Matrikeln die genealogische Methode oder die Methode einer Rekonstruktion der Familie, aber wegen verschiedener Schwierigkeiten und Mängeln der Quelle selbst (unvollkommene Angaben, orthographische Ungleichmäßigkeit, Namen- und Familiennamensentrophie, ein bedeutender Anteil der Ansiedler unter den deutschen Bewohnern) ist ihre Anwendung bei der Analyse der Personenstandsregister für die Siedlungen mit deutschen Bewohnern in Südbaranya im 18. Jahrhundert nicht möglich. Trotzdem sind die Personenstandsregister der Pfarren aus Südbaranya eine reichhaltige Quelle zur Feststellung einer Reihe von demographischen Angaben wie Zahl, jährliche, monatliche und tägliche Einteilung der Trauungen, das Alter der Brautleute, neugeschlossenen Ehen und sonstiges.

Die meisten Ehen der deutschen Bewohner wurden im Laufe der achtziger Jahre des 18. Jahrhundertes geschlossen. Die saisonalen Spitzen der Trauungen unter der südbaranyaer Bewohnerschaft deutschen Stammes waren im Januar, Februar und November, während im Dezember und März wurden die wenigsten Ehen geschlossen, was fast gänzlich mit der saisonalen Einteilung der Eheschließungen der gesamten katholischen Population in Südbaranya im 18. Jahrhundert übereinstimmt. Der beliebteste Tag zur Eheschließung in der ersten Hälfte des 18. Jahrhundertes war der Donnerstag und in der zweiten Hälfte des Jahrhundertes wurde das der Dienstag. Das Durchschnittsalter zur Eheschließung bei den Männern waren 27,65 Jahre und bei den Frauen 24,09 Jahre. Wenn die neugeschlossenen Ehen, welche das Alter heben, aus der Analyse ausgeschlossen werden, vermindert sich dieses für die Männer auf 21,96 Jahre und bei den Frauen auf 19,67 Jahre. Die Struktur der verheirateten Frauen und Männer zeigt, dass je 82,15% Männer und sogar 94,32% Frauen bis zu ihrem 25. Lebensjahr verheiratet war. Der Anteil der Witwern und Witwen in der Gesamtzahl aller geschlossenen Ehen ist 31,25%, während der Anteil der Witwen 30,48% war, womit sich die deutschen Bewohner in Südbaranya in die allgemeine Trends, nach denen die Männer viel öfter neu heirateten als die Frauen. Im 18. Jahrhundert schlossen die deutschen Bewohner verhältnismäßig öfter neue Ehen, von den restlichen Katholiken unterschieden sie sich auch durch eine verhältnismäßig öfter Schließung von Ehen, in denen die Braut älter war als der Bräutigam.

Mira Kolar-Dimitrijević
Zagreb
Elizabeta Wagner
Zagreb

UDK: 347.725(497.5)"19"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 9. 11. 2012.
Prihvaćeno: 30.9.2013.

Poticaj štajerskog gospodarskog društva na osnivanje i rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu

Štajersko gospodarsko društvo u Grazu osnovano je 1809 godine od nadvojvode Johanna i dokumenti govore da je ono utjecalo na osnivanje i rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu s prekidima sve do 1914 godine, jer je u Gospodarskom društvu uvijek bilo ljudi koji su smatrali da je Austrija najsličnija nama, barem Sjeverozapadna Hrvatska koja nikad nije bila pod Osmanlijama, pa su se koristili metodama austrijske gospodarske škole najviše što su mogli.. Međutim na metode su utjecale političke prilike u Hrvatskoj koje su bile nesklone svima koji su govorili njemački pa utjecaji sve više slabe i s 1918. i gotovo posve nestaju. S raspadom Austro-ugarske monarhije i Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo zapada u krizu koja ga 1925. pretvara u posve beznačajno društvo bez materijalno moći i utjecaja. Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo je imalo ogromni potencijal upravo u njegovim mogućnostima da koriti iskustva i metode štajerskog istovrsnog društva koji nažalost nije iskorišten zbog političkog stanja i odnosa u Hrvatskoj

Ključne riječi: *Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, Štajersko gospodarsko društvo. nadvojvoda Johann von Habsburg, Graz, Zagreb.*

Uvod

Osnivanje i rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu kao jedinog društva koje je vodilo računa o gospodarskom razvoju Hrvatske u vrijeme kada vlada u Hrvatskoj nema mnogo ingerencije nad gospodarstvom poticano je, savjetovano i usmjeravano sve do 1918. godine. Ovaj utjecaj dolazi gotovo isključivo iz Graca a može se pratiti tijekom cijelog spomenutog vremena. Poslije 1918. beogradska vlada nastoji potpuno eliminirati ne samo njemački jezik već i sve utjecaje koji dolaze iz prostora s njemačkim govornim prostorom, pa se čini da je njemački utjecaj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj slabiji nego u Slavoniji a to nije posve točno. Cijeli privredni temelj Zagreba, Varaždina i sjeverozapadne Hrvatske leži na naseljavanju obrtnika iz Njemačke, koji su donosili znanja i potaknuli osnivanje cehova, posvećujući veliku pažnju školovanju mladih ljudi koji su kroz vandrovanje sve do kraja 19. stoljeća a preko Hrvatskog Radiše i u prvoj polovici 20. stoljeća stjecali iskustva na njemačkom privrednom prostoru. U Slavoniji su se Nijemci uglavnom etablirali na selima i stvorivši svoja samoodrživa imanja bili su otporniji političkom utjecaju i promjenama sve do Drugoga svjetskog rata kada je rat protiv Hitlera i fašizma obuhvatio većinom neopravdano Nijemce u našoj zemlji kao nositelje takve politike. Takav stav postaje javan odmah poslije Prvoga svjetskog rata. i s kratkim prekidom kada je Treći Reich izvukao Jugoslaviju iz krize kroz kupnju svih tržnih viškova i radne snage traje sve do 1990 godine. Nijemci su gotovo potpuno uklonjeni iz Hrvatske smanjeni na tako mali broj da nisu mogli biti niti manjina. No ostalo je dosta Nijemaca što se moglo zaključiti po prezimenu. U Slavoniji su ostali 1945. pošteđeni sudionici narodno oslobodilačkog rata te članovi mješovitih brakova ali i ljudi potrebni obnovi privrede zbog svoje stručnosti i marljivosti. No bili su građani drugog reda od kojih se je mnogo tražilo ali im se ništa nije davalo. Za razliku od Slavonije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj Nijemci su poslije 1945. gotovo posve nestali.

No upravo Sjeverozapadna Hrvatska i Zagreb bili su preko Slovenije snažnim vezama vezana uz Štajersku riječnim i cestovnim vezama, a osobito željeznicom kada je 1862. otvorena pruga Sisak - Zagreb - Zidani Most odnosno preko Pragerskog u Međimurju od 1860. godine. Čitavo područje dominacije kajkavskog narječja smatran je utjecajnim područjem Kranjaca i Štajeraca, osobito kada je od čitave Hrvatske pred naletom Osmanlija ostao samo uski pojas koji se protezao od Čakovca i Koprivnice sve do Karlovca i mora. S postepenim potiskivanjem Osmanlija Slavonija je opet širila hrvatski teritorij, ali poslije 200 godina osmanlijske vladavine dolazi do velike promjene demografske strukture i vlasnici posjeda postaju stranci, nerijetko Nijemci, u gradove se useljavaju njemački obrtnici, a najbolje seoske posjede stvaraju bavarski i ostali njemački doseljenici Dunavom.

Njemački utjecaj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj počinje u 12. stoljeću za razliku od Slavonije gdje do njega dolazi tek posije protjerivanja Osmanlija iz Slavonije. On se ovdje in kontinuo održava kroz čitav srednji vijek i dominantan je kroz veleposjednike

sve do ukidanja feudalizma 1848., kada prestaje biti prednost isticati njemstvo ili njemačko podrijetlo. Mnogi su pod tzv. "preporodnim" pritiskom pokleknuli te se odrekli i njemačkog imena i prezimena te je došlo do brze poželjne asimilacije s domaćim slavenskim stanovništvom, a političke prilike sve do danas su bile takove da na tom području nije bilo poželjno imati njemačko podrijetlo i prezime pa su ga se nastojali odreći i mnogi Židovi koji su dolazili s njemačkog područja u početku 20 stoljeća.[1] To se osobito odrazilo na području najjačeg djelovanja ilirskog, odnosno hrvatskog preporodnog pokreta. Tako je pravo ime pisca prvog hrvatskog udžbenika o vinogradarstvu Dragomira Stražimira - Karlo Wachter[2], a oni koji su insistirali na zadržavanju svojeg prezimena često su bili maknuti sa vodećih mjesta ili jednostavno prešućeni. Na taj način njemačka osnova privrede u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ostaje skrivena i neprepoznata, premda nazivi alata a i neki običaji ukazuju na tu činjenicu.

I Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo nastoji se poslije 1918. odreći tog nasljeđa i vezanost uz plemstvo njemačke narodnosti, pa poslije 1918. čini pretjerane materijalne ustupke gospodarskim društvima - podružnicama u Slavoniji, Srijemu i Srbiji što je 1925. dovelo društvo 1925. do stečaja i do gubitka središnjice u Zagrebu na Sveučilišnom trgu (danas trg Maršala Josipa Broza Tita), koja je imala i prodajnu i izložbenu dvoranu. Iako i dalje vegetira kao društvo koje izdaje *Gospodarski list* ovo društvo nije nikada više povratilo svoj utjecaj u gospodarstvu.

Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo imalo je sličnu povijest kao Nijemci u Hrvatskoj. Kada je obavilo svoj posao nije više trebalo, pa mu se nastojao zatrti svaki trag.

Zadatak je povjesničara da piše istinu o prošlosti iako znamo da se mnoge nepravde više ne mogu ispraviti i mnoge istine nikada ne će doći na vidjelo, jer interes povjesničara za djelatnost Nijemaca u Hrvatskoj je dosta ograničena i nešto bolje je istraženo samo nestanak Nijemaca zahvaljujući radovima Vladimira Geigera i nekoliko drugih povjesničara. Ja sam također obradila nekoliko teških sudbina a najveću sam pažnju posvetila Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu obradivši pred mnogo godina njegovo propadanje.[3] Bavila sam se i nekim njegovim akterima kao što je Karl von Klingraff ali nikada nisam uspjela napisati cjelovitu povijest ovog vrlo značajnog gospodarskog društva koje se bavilo unapređivanjem poljoprivredne

[1] Vidi leksikon Gorana Beusa RICHEMBERGA, *Nijemci, Austrijanci i Hrvati. Prilozi za povijest zajedničkih biografija,* Zagreb, 2000., te veliku monografiju istog "*Nijemci u Hrvatskoj*", Zagreb 2010.

[2] Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Posjetnica pučkog pisca Dragutina Stražimira, Zbornik *Sv. Ivan Zelina*, *Sv. Ivan Zelina, 2003,,* str. 347-359. ; Ista; Prilog boljem poznavanju života i rada kanonika i poljoprivrednog pisca Dragutina Stražimira. Ponuđeno na tiskanje *Zborniku Sv. Ivan Zelina*, 2010. br.3.

[3] M, KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga 1907-1925., *Povijesni prilozi*, 10, 1992., 253-290. U ovom radu obrađen je način na koji je uništeno ovo značajno društvo za poljoprivredu Hrvatske.

struke i koje je trebalo opstati radi naroda. Upravo stoga izlažem ovaj referat centriran na početke ali s kraćim presjekom na utjecaj Nijemaca na rad ovog društva i u kasnijim razdobljima. Želim se suprotstaviti mišljenjima da su nas Nijemci, odnosno njemački veleposjednici gušili, gospodarski uništavali, eksploatirali. To jednostavno nije istina barem ne u vremenu kada nije bilo ratova, odnosno prije dolaska Adolfa Hitlera na vlast u Njemačkoj. Nijemci vlasnici vodili su racionalnu politiku suprotstavljajući se uspješno konkurenciji drugih zemalja usprkos toga što im lokalna politika nije bila sklona. Dvadeseto stoljeće dovršilo je ono što nisu uspjeli narodnjaci u devetnaestom stoljeću. Narodnjaci, odnosno domaći ljudi su pobijedili ali nisu uspjeli preuzeti znanja niti dobre planove realizirati.

Ja sam na direktnu povezanost Štajerske i Hrvatske u gospodarskom pogledu došla 1996. kada sam boravila na Mogersdorfu u Beču te smo bili na izletu u Steinz i tamo sam posjetila muzej i izložbu vidjeli izložbu Štajerskog gospodarskog društva koji je osnovao 1819. nadvojvoda Johann (Ivan).[4] Nadvojvoda Johann, odnosno Ivan, kako se imenuje u našoj historiografiji , bio je direktni inicijator osnivanja Gospodarskog društva u Zagrebu 1841. godine. On je bio direktno zainteresiran za razvoj svilarstva i vinogradarstva u Hrvatskoj. Ovaj muzej u Steinzu djeluje u okviru Štajerskog zemaljskog muzeja Johanneum i objavio je 1989. zanimljivu knjižicu "Kroatische und steirische Kochbücher", u kojoj je sudjelovala i dr. Rittig.

Nadvojvoda Johann vjerojatno je bio upoznat s izvještajem Josepha Friedricha von Hildburhausena iz 1781. godine koji je predlagao preustroj Varaždinskog i Karlovačkog generalata, a vjerojatno je sličnih izvještaja bilo i kasnije.[5] Nadvojvoda Johann bio je sklon Hrvatima pa se to pokazalo i 1848. kada je pokušao izmiriti ono što se tada nije moglo izmiriti zbog nacionalističke politike Mađara i nacionalnog otpora Hrvata. Hrvati su se pozivali na Pragmatičku sankciju iz 1713. i na svoj veliki doprinos u ratovima Habsburške monarhije s drugim državama, tražeći izvjesnu autonomiju, a Mađari su se

[4] Johann je bio brat cara Franje II. i palatin ugarski 1795-1847. godine, a 1801. do 1811. u doba napoleonskih ratova bio je važan zapovjednik krajiških pukovnija. 1811. u Grazu nadvojvoda Johann osniva Johanneum za geografska i etnološka istraživanja. Dočekao je i revoluciju 1848/1849. te je sudjelovao u pregovorima bana Josipa Jelačića s Mađarima kao carski namjesnik. Dobro je poznavao naše prilike. Umro je 1859. godine. Bio je oženjen meranskom groficom Anom Plochl. No prijestolje je naslijedio 1848. godine unuk Franje II. Josip I., sin Franje Karla, koji je umro 1878. i koji je bio oženjen Sofijom Bavarskom Johann je od 1801. do 1811. bio jedan od krajiških zapovjednika. Treba napomenuti da je od 1857. do 1859. glavni namjesnik Venecije i Lombardije. bio Ferdinand Maksimilijan koji je ubijen u Meksiku kao car 1867. godine. Johann se u našoj historiografiji naziva Ivan i to ponarođivanje imena koristi i historičar Josip Horvat.

[5] Sanja LAZANIN, Hrvatska povijest i narod u izvještaju Josepha Friedricha von Sachsen-Hildburghausena, *DG Jahrbuch,* Vol. 17, 2010., str. 55-64. Vidi i radove Marije KARBIĆ koja se bavi djelatnošću Nijemaca u hrvatskim zemljama u srednjem vijeku.

ubrzano razvijali u jaku gospodarsku jedinicu unutar Monarhije te su se pozivali da od 1102. Hrvatska sastavni dio njihovog kraljevstva.

Hrvatska se sprema za osnivanje Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu.

Hrvatsko slavonsko gospodarsko društvo nastalo je 1841. pod utjecajem Štajerskog gospodarskog društva. Prvi puta je to spomenuo i pismeno obradio povjesničar Goran Arčabić napisavši u svojem diplomskom radu kojemu sam bila mentor 2003. da je Gospodarsko društvo Štajerske, osnovano od nadvojvode Ivana krajem drugog desetljeća 19. stoljeća poslužilo kao uzor Gospodarskom društvu u Zagrebu osnovanom 1841. godine kao i drugim sličnim društvima Habsburške Monarhije.

No da se vratimo na samu temu. Poticatelji gospodarskog organiziranja i unaprjeđivanja u Hrvatskoj bilo je plemstvo s jedne i katolički svećenici s druge strane, koji su kroz čitavo 19 stoljeća radili na unapređivanja gospodarstva u svojim župama odnosno na području svog djelovanja. Biografija biskupa Jurja Haulika[6] neodjeljiva je od njegovog utjecaja na osnivanje Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, a takvih primjera imamo i kod Relkovića u Slavoniji koji su se brinuli na kraju 18 stoljeća za sve ono što je kasnije bio sadržaj rada Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva ali i kod nekih drugih svećenika koji su nastojali taj svoj utjecaj zadržati do Prvoga svjetskog rata.[7] Svećenici su bili poučavani o gospodarstvu pa su nastojali svoje znanje primijeniti u svojim župama a uzor su im bili franjevci. Plemstvo je pak počelo školovati svoje gospodarstvenike i školi u Altenburgu (Staro Gradišće), te u gospodarskoj školi u Kestelyu koje je osnovao grofa Festitić. No i škola u Altenburgu i škola u Kestelyu na Blatnom jezeru bila je škola za gospodarske činovnike na veleposjedima i one nisu utjecale na Hrvatsku na širem planu. Takav utjecaj imalo je tek Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo koje je osnovano 1841. godine a čije je osnivanje potaknuto od Štajerskog gospodarskog društva u Gracu koje je osnovano 1820., a već godine 1807. osnovano je Bečko gospodarsko društvo i 1856 je već slavilo svoj jubilej.[8]

---

[6] Juraj Haulik. (Trnava u Slovačkoj, 20. IV. 1788. - Zagreb, 11. V. 1869), zagrebački biskup od 1838. a banski namjesnik od 1945-1948,. te nadbiskup od 1852. do smrti. Uredio park Maksimir i novčano pomagao mnoga društva a osobito je dao ugled Gospodarskom društvu kojemu je bio predsjednik od 1941. Nije bio za rat s Mađarima.

[7] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Kućnik* Josipa Stjepana Relkovića i njegov utjecaj na gospodarski rad svećenika u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća, *Dani Josipa i Ivana Kozarca. Zbornik za 2004.- godinu.* Vinkovci, 2005. str. 65-87. U okolici Zagreba djeluje nekoliko svećenika (Tomaš Mikloušić, Švelec, Hadrović, Stražimir i drugi).

[8] *Gospodarski list*, 28, 5. VI. 1856, 122.

Pojačani interes za gospodarstvo u Austriji nastavak je jačanja interesa Hrvatske za poljoprivredu u Francuskoj i osobito Engleskoj ali i obrnuto. Pripadajući europskom krugu kao zemlja unutar Habsburške monarhije Hrvatska je pratila sva zbivanja kako na političkom, tako i na gospodarskom planu.

Utjecaj ovog društva na hrvatske prostore može se pratiti od 1820. godine, kad je u Novoselčevoj tiskari u Zagrebu tiskana knjiga "*Physisch-chemische Untersuchung der Mineralquellen von Stubica in Croatien"* koja ima dva bakroreza s analizom vode od Franza. Baumbacha a koju je izdavač Antun pl. Hartig, liječnik i ravnatelj Stubičkih toplica posvetio princu i nadvojvodi Ivanu Baptisti kao predsjedniku Štajerskog gospodarskog društva.[9]

Zadatak Hrvatsko slavonskog gospodarskog društva bio je "unapređenje poljoprivrede", odnosno upoznavanje poljoprivrednika s racionalnijim metodama vođenja poljoprivrednog društva. No bilo je to sve do Mažuranića ekskluzivno društvo najbogatijih veleposjednika .Svaki utemeljitelj je morao odjednom ili u pet godišnjih rata položiti 100 forinti srebra zauvijek, a i obična članarina bila je visoke te je to udaljilo seljake od društva koji su do ukinuća kmetstva i tlake još uvijek imali visoke materijalne obaveze prema plemstvu i crkvi. Zato i imamo pojavu da je prvi predsjednik Hrvatsko slavonskog gospodarsko društva u Zagrebu bio biskup Juraj Haulik i sam veleposjednik, a poslije njegove smrti Đuro Jelačić, kao potpredsjednik od 1864 do 1873. i onda predsjednik do smrti 1901. godine. Bio je vlasnik Jelačićevih Novih dvora u Zaprešiću i vlasnik palače u Demetrovoj ulici u Zagrebu.

Direktan poticaj Štajerskog društva za osnivanje Zagrebačkog Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva.

Inicijativa za osnivanje Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva s pokušalištem došla je izvana i odozgo, i bila je vezana uz modernizaciju poljoprivrede koja je već počela zahvaćati gradove i županijska središta. Potreba gradova u Habsburškoj monarhiji bile su zbog porasta stanovništva sve veće pa je unapređivanje metoda rada u poljoprivredi bilo nužnost kao što je bila nužnost i gradnja željeznica.

Zamjenik bana biskup Juraj Haulik je već na prvoj skupštini Gospodarskog društva u Zagrebu 24. studenog 1841., vođen uspjesima fiziokrata, predložio da se slijede one zemlje koje zemljoradnju obavljaju bolje nego mi, a to su Nizozemska, Holandija i Lombardija. Radi toga je upućen zemljomjer Vasil Šimrak u Lombardiju da prouči kako se tamo radi. Lombardija je tada još bila dio Habsburške monarhije.[10]

[9] Đuro DEŽELIĆ. "Stubičke toplice kako su pripale Rauchom", *Domoljub, 36/1903., str. 35.*

[10] Goran Arčabić, Put zemljomjera Šimraka u "Gornju Italiju". Prilog poznavanju povijesti Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva sredinom 19. stoljeća, *Povijesni prilozi*, 26, 2004, str. 169-180..

Šimrak je otputovao u Italiju 1845. u vrijeme bana Franje Hallera[11] te je u svojem izvještaju komparirao stanje talijanske i naše poljoprivrede. te je analizirao neuspjehe u hrvatskom gospodarstvu na polju svilarstva, stočarstva i zemljoradnje Po povratku njegovi su izvještaji analizirani na sjednicama gospodarskog društva, a to je i objavljeno u glasilu društva 1854. godine.[12] No kao i uvijek na našim prostorima nekome se to nije svidjelo te je zaključeno da Šimrakov pohod nije rezultirao željenijim očekivanjima pa su Nijemci i dalje ostali uzor. Šimrak je naime tražio izgradnju irigacijskog sustava koji je primijenjen u Lombardiji, a siromašna Hrvatska si nije mogla priuštiti navodnjavanja ni na najplodnijim područjima koja su davala dobre prirode a kamoli na slabijim tlima.

Očuvana su pisma austrijskog nadvojvode Johanna uoči osnivanja Hrvatsko-slavonskog gospodarskog koja svjedoče o zanimanju članova Habsburške dinastije za osnutak kvalitetnog gospodarskog društva u Hrvatskoj. To se pokazalo na Belju koji je bio habsburške obitelji i to princa Alberta, ali ovaj rad pokazuje da je postojao interes jedne grane Habsburgovaca i za gospodarski razvoj u Zagrebu. Nadvojvodina pisma puna su poticaja i pohvala povodom osnutka Hrvatsko slavonskog gospodarskog društva.[13]

I dozvola za rad kao i dozvola za izdavanje *Lista měsečnog Horvatsko-slavonskog gospodarskog društva* stiže s vrha pa je to išlo bez ikakvih komplikacija iako su izlazile većinom na hrvatskom jeziku te je značajka tog lista da je on na hrvatskom - narodnom jeziku izlazio i u doba neoapsolutizma Franje Josipa, dakle i u vremenu Bachove germanizacije kada se je gušila hrvatska riječ, nastava i pismo.

Ovo je društvo svoj najveći cvat doživjelo u doba kada su veleposjednici sjeverozapadne Hrvatske uspostavili najuži kontakt sa kranjskim, štajerskim gospodarskim društvima,

Ja u ovom radu ojačavam dokaze da je zagrebačko gospodarsko društvo i osnovano 27. studenog 1841. pod utjecajem nadvojvode Johana Habsburškog, predsjednika gospodarskog društva u Štajerskoj. To je uočio već Goran Arčabić 2004. ali nije naveo ova pisma koja su objavljena 1891. kad je nakratko popustio u Hrvatskoj animozitet prema Nijemcima, vjerojatno uslijed toga što je ojačao utjecaj Njemačke i u Srbiji,

[11] Frnajo Haller od Hallerkeöa (Kezelö Szent Pal u Erdelju, 14. III. 1796. do Beč, 5. III. 1875) bio je podrijetlom Nijemac a obitelj je stekla maarsko grofovsko plemstvo. Bio je časnik austrougarske vojske i imenovan je banom poslije restauracije Zagrebačke županije 1843. sa zadaćom suzbijanja ilirizma ali je poslije krvoprolića na Makovom trgu 29. srpnja 1845 podnio ostavku te odselio u Beč..

[12] List društva prvo izlazi pod nazivom *List měsečni Horvatsko-slavonskog gospodarskog družtva.,* od 1850 do 1855. kao *Gospodarski list, pa Gospodarske novine,* a onda kao Gospodarski list *društva gospodarskoga hervatsko-slavonskoga* do danas. Taj nam list daje uvide u sve akcije u poljoprivredi i stočarstvu iz pera onih koji su vodili taj dio gospodarstva. U tom listu je u zadnjih dvadesetak godina dr. Stjepan Keglević objavio od 1990. niz kratkih članaka iz povijesti društva, vezanih uz pojedine teme i akcije..

[13] *List mesečni*, 1845, br. 11, str. 170. ; *Ilirske narodne novine*, Zagreb, 20. XI. 1841., br. 96, str. 381.

pa se činilo da će čitav prostor Balkana biti produžena ruka njemačkog Drang nach Osten i da će to stvoriti zemlju obilja na čitavom prostoru. No Obrenoviće smjenjuju Karađorđevići a 1904. započinje carinski rat i nikada više nije ova ideja bila korištena. Nadvojvoda Johann je oženio 1829. Anu Ploch, kćer poštanskog činovnika, što je bilo ispod njegovog ranga, a očito je volio surađivati s pukom pa je svakako bio iznimka od ondašnjeg uspostavljenog elitizma vladarske kuće što ga je u Gracu učinilo najomiljenijom ličnošću Habsburgovaca. On je upravio poticajno pismo na Stjepana Köröskenya.[14] 20. svibnja 1841., iz Vordernberga.[15]:Ono glasi u prijevodu iz 1891. godine kada je došlo do promjene odnosa hrvatskog gospodarstva prema Austriji:[16]

"*Po gospodinu Ulmu iz Zaurića poslao sam Vam sbirku svih naših tiskanih spisah; možda ćete od toga štogod za Vaše domaće gospodarsko družtvo upotrebiti moći. Osim dvajuh svezakah o deset godišnjicama*[17] *i izvješća sastavljena Hlubekom*[18] *dostavljamo Vam i naputke za podružnice, jer ovih ne ćete dobiti u knjižarama, a najglavnije nalazi se baš u njima.*

Dvadeset i jednu godinu postoji već štajersko družtvo – doista liepo doba!

Svrnemo li okom na uspjeh djelovanja toga družtva, vidjet ćemo dakako koješta, nu sve to samo je početak za budućnost. Ima tu dosta dobre volje, dosta truda za družtveni promak, za uztrajni rad i uztrajno sudjelovanje. Bilo bi ludo, kad bi već sada Bog zna kakav uspjeh zahtjevali; bolji uspjeh očekujemo od naših potomakah; mi radimo i trudimo se za naše potomke, a ovim biti će posao laglji. Nam ostaje pogled u budućnost i nagrada u uvjerenju, da smo dobro htjeli i da smo za to dobro neprestano radili i da se nismo oglušili pozivu, koji se u naše vrieme od napredujućega čovječanstva, za njegovo blagostanje toliko puta čuje.

Dao Bog oživotvorilo se gospodarsko družtvo u susjednoj nam Hrvatskoj!

Pogledamo li tu zemlju, plodno njezino poriečje, visoke njezine gore, medje, njezine proizvode i njezino podnebje, koliko je tu tvarih! Što li nije sve u njoj srodno sa ovom zemljom?! Od alpinskih visočina Dinare, od visokog Dormitora, od visokih nastavaka Hemusa sve do Drine, kakova su to plemena? Kojim jezikom ta plemena govore? Koja i kakva se tu plemenska imena čuju? Zar nije ovdje, makar i bila još daleko, krasna budućnost?

---

[14] Stjepan Köröskeny bio je brat pedagoga i stručnog pisca Vjekoslava Köröskenya (Varaždin, 8. VI. 1839. - Zagreb, 22. II. 1909). Vjekoslav je bio profesor na križevačkom gospodarskom učilištu od njegovog osnivanja 1860. a od 1874. do 1878. i ravnatelj da bi od tada do smrti bio profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

[15] Osvrt na rad i razvitak hrv.-slav. gospodarskoga društva od godine 1841. - 191., *Izložbeni katalog gospodarsko-šumarske jubilarne izložbe u Zagrebu godine 1891.* (ured. Stjepan Ugarković), Zagreb 1891., str. 3-6

[16] *Izložbeni katalog gospodarsko-šumarke jubilarne izložbe u Zagrebu god. 1891.* Uredio Stjepan Ugarković, Zagreb 1891., 3-6.

[17] *Berichti* Štajerskog gospodarskog društva

[18] Hlubek, Izvješće (Bericht)

Čitajmo stare povjesti. Što one govore o njegovanju jezika, jako me raduje; jezik se mora njegovati; ilirski je jezik najčišći, a zar se u ovoj zemlji ne govori ovim jezikom? Ele krasote, ako se jezikom stare uspomene i narodnost uzdržaju! U tom ne smije se popuštati. Jezik i narodnost ne izključuju privrede koristnoga znanja, neizključuju napredka i naobrazbi i znanju; prisvajanje je istoga činilo, se još tako neznatno, važno; ono djeluje na općenitost i u velike na nju upliva. Imamo žive primjere pred sobom, što će reći, ako tko svoga jezika ne ljubi, ako tko svoju nošnju, običaje itd. odbacuje. Takav je čovjek dvospolac (Zwitter), a sila pozivajuća u svojini u nekoj osobitosti, što posve dobro dopušta vremenu shodno razbistrivanje, postaje popustljivom i mlitavom.

Ja se uvijek velikim veseljem sjećam vremena od god. 1801. do 1811., kad sam vojnike iz Hrvatske krajine učio poznavati. Bijahu to ljudi muževna srca, koji su svoju postojanost u godinama 1813. i 1814. toli odvažno pokazali. Ovakove su čete čvrsta podpora državi; sa ovakovim muževima dade se sve postići, ako se njihovo pouzdanje strogom pravednošću i brižljivošću predobije.

Iz Vašega lista uvidjam, da je u Vas najbolje volje. Gospodu, koju spominjete,[19] *poznajem po imenima. Ako odlučniji ozbiljno žele, može se mnogo polučiti; ako se takove odličnije osobe postave na čelo i stvar gorljivo započnu, ići će i mora ići. Svakako bio bi Vaš biskup u Zagrebu čovjek vrstan, da tu stvar u život privede. Za početak bilo bi samo to nuždno, da se istomu nekoja gospoda pridruže, te ako središte ustanove, s kojega bi se stvar pokrenula i družtvo organizovalo. Ja mislim, da bi ovo družtvo ne samo provincijal nego i Krajinu*[20] *imalo zahvatiti, a u razvoju pokazati će se, da li se imadu podružnice po županijama, po većim gradovima ili po pukovnijama osnovati ili ne.*

Kod svakoga ustrojstva imade potežkoća, koje se imadu slogom vodja, javnošću i istinom, uzstrpljivošću i mudrošću i uztrajnošću svladati. Valja uvjek udarti putem prijazna osvjedočenja; ovaj put vodi nešto duže do svrhe, ali je put siguran. Što mi kao susjedi možemo u to ime doprinieti, učinit ćemo kao braća od srca rado. Dolnja Austrija bijaše već u staro doba, kad nam je još osmanlijska sila prietila, sa Hrvati u uzkoj svezi.[21] *Pogibelji je s one sile ne stalo; nastupila su vremena mirna rada, a ovakova sveza za*

[19] Vjerojatno se radi o onima koji su i osnovali HSGD: Juraj Haulik, zagrebački biskup , grof Lawal Nugent, upravljajući general Varaždinsko-karlovačke Krajine, Nikola Zdenčaj, veliki župan Zagrebačke županije, Dragutin Klinggräff, Dragutin Rakovac, Matija Belobrk, zagrebački kanonik, grof Aleksander Drašković-Trakošćanski, Stjepan Köröskeny, Mirko Garaminčić, Ljudevit Jelačić-Bužimski, Tadija Ferić od Hudoga Bitka. i Antun Šuflaj, umirovljeni profesor.

[20] Ratno vijeće je zabranilo rad zagrebačkog gospodarskog društva u Krajini te su sve svi časnici morali ispisati iz društva. Na području Krajine (Vojne granice) tinjala je i idućih godina želja da se osnuje takvo društvo te je to ostvario Pejaković kroz osnivanje Bratovštine u Petrinji i bratovština u drugim mjestima poslije 1864 godine.

[21] Misli time da je sjedište vojne krajine bilo u Karlovcu gdje je 159. nadvojvoda Karlo osnovao Karlovac. Kasnije je sve to preseljeno u Varaždin i tu su austrijski i hrvatski časnici složno radili. Isto je bilo i u Bjelovaru kuda je preseljeno sjedište Varaždinske vojne krajine.

napredak gospodarstva i obrta može biti otčinskoj vladi, kojoj će biti ovakav savez jednako odan, od koristi i dobrotvorno djelovati.

Držite nas za rieč i stupite s nama u obćenje, dogovaranje i posavjetovanje; Vi ćete nas uvjek naći od srca spremne.

A sada zdravstvujte! Dao Bog, da se dobra stvar, koja je potaknuta, na korist Vaše domovine oživotvori!

U Vordernbergu, 20. svibnja 1841.
Vaš najiskreniji Johann".

Pismo nadvojvode Johana je nastalo kao odgovor na pismo Stjepana Kereškenija, koji je radio u Križevcima? Nažalost Kereškenijevo pismo nije očuvano ili možda još nije pronađeno u bogatoj arhivi križevačke gospodarske škole. Pismo je objavljeno tek 1891. kada je prvi puta i priznato da je i Karl von Klinggräf bio prvi tajnik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva a Rakovac drugi.

Iz ovog pisma vidimo da je

1. Nadvojvoda Johann oduševljen je namjerom Hrvata da osnuju svoje gospodarsko društvo.
2. Uvjeren je da to društvo mora uspješno djelovati s obzirom na prirodne resurse
3. Poznavajući naše ljude iz vremena ratova s Francuzima a poznavajući i prošlost Hrvata kada su se borili s Osmanlijama uvjeren je da mi to možemo.
4. Potiče na ustrajnu djelatnost.
5. Obećava svestranu pomoć.

Osnutak Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu uz štajerska pomoć.

I doista 24. studenog 1841. u Zagrebu u županijskog dvorani sastalo se 147 uglednih gospodara i Juraj Haulik je objavio da je car odobrio pravila gospodarskog društva koja su ona i pročitana.[22] Za predsjednika je izabran biskup Haulik, za potpredsjednika Lawal grof Nugent i Nikola Zdenčaj, prvi s vojnog a drugi s civilnog područja Hrvatske, a na isti način su izabrani i tajnici: Dragutin Klinggräff[23] i Dragutin Rakovac. Od početka 1842. izlazi i list koji se prvo zove *List mesečni* koji pod imenom *Gospodarski list* izlazi i danas, te je najdugotrajniji list u Hrvatskoj koji je izlazio bez prekida na hrvatskom i njemačkom a od 1855 isključivo na hrvatskom jeziku. Mislim

[22] *Katalog gospodarsko-šumarke jubilarne izložbe Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u godini 1891., Zagreb 1891. Priredio Stjepan Ugarković, Zagreb 1891, str. 2..*

[23] Carl Heinrich Meyer von Klinggräff, prvi gospodarski stručnjak Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu (1842. do 1855.*), Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, Osijek 1999, 47-63

da bi sada opet trebalo izlaziti višejezično, jer bi to uključilo bolje znalce gospodarstva u savjetnike hrvatskim agrarcima, no dakako ovu ulogu ima i Poljoprivredni fakultet i njegove emisije za selo svake nedjelje.

27. studenog 1841. već je osnovana i prva gospodarska podružnica u Zagrebu a prvi predsjednik joj je bio kanonik Matija Beloberg a njegov zamjenik dvorski sudac F. Zengeval, a tajnik L. Filip providnik biskupije Zagrebačke.

Nema nikakve sumnje da je Zagrebačko Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo nastalo je pod neposrednim utjecajem savjeta austrijskog nadvojvode Johanna koji je 1841. poslao materijale svog štajerskog gospodarskog društva, osnovano 1820. u Grazu kao i izvještaj i naputke za podružnice. Možemo se uvjeriti da je zagrebačko HSGD radilo u detalje na način kako je to radilo Štajersko gospodarsko društvo.

Društvo dosta slabo djeluje sve do kraja 1873., pa se u tom vremenu nisu održavale ni godišnje skupštine, ali redovito izlazi *Gospodarski list* i *Kalendar* jer se željelo izaći s hrvatskim poljoprivrednim proizvodima na bečku izložbu 1873., budući da u Hrvatskoj do 1891. nije bilo ni izložaba iako je bilo više pokušaja da se one organiziraju i održe.

Suradnja štajerskog gospodarskog društva sa zagrebačkim bila je živa do 1848. godine.

Nije zgorega ukazati i na neke dalje vezama štajerskog i zagrebačkog društva od 1843. do 1848. godine. Društvo se je odlično razvijalo. Već krajem 1842. društvo ima 630 članova, a krajem 1847. čak 1080 članova.[24] Među članovima ima mnogo časnika iz Vojne krajine, što ukazuje da se je preko društva nastojala ujediniti Civilna i Vojna Hrvatska, iako je glinska podružnica dobila zabranu djelovanja iako je osnovana 25. siječnja 1843. u Glini od Josipa Jelačića. Zabranom rada ove podružnice zamire i gospodarska aktivnost u Glini sve do 1864. godine a pukovnije kao najvažniji rezervoari vojne snage za ratove cara Franje Josipa zaustavljaju angažiranje domaćih ljudi na rješavanju gospodarskih pitanja sve do 1864. kada je Stjepan Pejaković pokrenuo osnivanje gospodarskih bratovština.

No Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo u Zagrebu je i dalje povezano sa štajerskim društvom a jača i utjecaj njemačkih društava.

Povijest Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva kao najvažnije gospodarske institucije u Hrvatskoj za koju je bilo zainteresirano cijelo poljoprivredno stanovništvo koje je obuhvaćalo gotovo 90% stanovništva, još nije napisano. No članci u *Gospodarskom listu* a i recentni radovi Gorana Arčabića ukazuju na bogati sadržaj rada onih koji su

[24] LM, 1837., br. 11, str. 172-176.

pokrenuli ovo društvo. Monarhije.[25] Da se je mogao nastaviti a istraživačkim radom vjerujem da bi Arčabić obradio povijest Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u cijelosti i to vrlo kvalitetno. No dobio je mjesto u Muzeju grada Zagreba te je morao je napustiti dalja istraživanja Hrvatsko-slavonsko gospodarskog društva.

Razlog tome je to što je društvo do 1897. bilo u rukama plemstva i veleposjeda, a tada je postalo građansko koje pod vodstvom Miroslava Kulmera,[26] čovjeka koji je od naprednjaka postao član Hrvatsko-srpske koalicije a time i zagovaratelj da je osnutak jugoslavenske države najsretnije rješenje za Hrvatsku. Njegova pozicija u Prvoj hrvatskoj štedionici i u Gospodarskom društvu bila je sudbonosna za društvo. Položaj plemstva i svećenstva se sve više derogira pa je iz svih povijesti Gospodarskog društva sve do 1891. izbacivan Karl Meyer von Klinggräf iako je isti odigrao ključnu ulogu u organiziranju ovog društva od 1841. do 1855. i da je taj rad bio na njemačkom jeziku, te da je sve njegove zasluge preuzeo drugi tajnik Rakovac koji je Klingräfove ideje, zaključke pa i predavanja prevodio na hrvatski jezik i dovodio do naroda. Karl Meyer von Klinggräff bio je tajnik društva od 1841 do 1849. a došao o je u Zagreb iz Pruske gdje te je prihvatio ideje hrvatskog narodnog preporoda.[27] Budući da je carsko odobrenje određivalo i obavezno tiskanje lista na njemačkom jeziku glavni urednik njemačkog izdanja *Gospodarskog lista* vodio je Klinggräff uređujući *Monatsblatt der kroatisch-slavonischen Landwirtschafts Gesellschaft* sve do 1854., kad je njemačko izdanje ukinuto te je ostalo samo hrvatsko izdanje. Klinggräff je pisao stručne članke na njemačkom a Dragutin Rakovec koji je bio urednik hrvatskog izdanja izh je prevodio i uvrštavao u List Mesečni. No pisanje Klinggräffa sve je više kritizirano te je Zdenčaj rekao da su mu tekstovi "odviše teoretični i da Nemci odviše mudruju, a malo imadu prakse".[28]

Klinggräff nije se dao smesti pojedinačnim napadima pozivom na svoje uspjehe koji su ostali vidljivi. U kolovozu 1846. došao je poziv nadvojvode Johanna i baruna Lodovica Mandela za desetogodišnju skupštinu gospodarskog i šumskog društva

[25] Goran ARČABIĆ, Formiranje i rad Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u vrijeme preporoda (1841.-1848.), *Povijesni prilozi*, 22, Zagreb 2003., str. 311.-328. Izašlo povodom 150 godišnjice društva.

[26] Njegov otac je doveo Josipa Jelačića na bansku stolicu, ali su i njegovi krajni ciljevi nejasni. Miroslav Kulmer (Šestine, 1860. - Zagreb, 1943), vlasnik dobra Šestine i pola šumske mase na Medvednici upropastio je Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo te ušao 1918. u Narodno vijeće Države SHS, a 1919. i u Privremeno narodno predstavništvo. Nije se protivio centralističkoj politici beogradskog režima te ga je regent Aleksander odlikovao ordenom sv. Save, a 1930. imenovao i viceguvernerom Narodne banke kraljevine Jugoslavije.

[27] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Carl Heinrich Meyer von Klinggräff, prvi tajnik zagrebačkog gospodarskog društva sredinom 19. stoljeća, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća, Osijek 2001., str. 59-78.*

[28] *Dnevnik Dragutina Rakovca (priopćili Emilije Laszowski i Velimir Deželić St.)*, Zagreb 1923. Prema mišljenju Arčabića ta se opaska mogla odnositi samo na Klinggraffa kojega je zadesio potpuni zaborav do 1891. kada se prvi puta spominje kao tajnik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva.

u Grazu i odlučeno na Osmoj općoj skupštini Hrvatsiko slavonsko gospodarskog društva 24. kolovoza 1846. da se upute šestorica.[29] U Graz je upućeno i nekoliko mladića s područja Vojne krajine i oni su preveli djelo Franje Šavera Hlubeka, učitelja gospodarstva, o svilarstvu te ga objavili 1852. na našem jeziku pod nazivom "*Nauk o svilarstvu i dudarstvu za puk koji je na njemačkom sastavio dr. Franz Šaver Hlubek*.[30]

U Kutini na dobru Sečenjia radi kao provizor Vjekoslav Ladenhaufen koji se osobito brinuo za stoku i koji bio zadužen za moslavačku gospodarsku podružnicu.[31] To se imanje spominje sve do osamdesetih godina 19. stoljeća.

Osobito je vrijedno spomena što je Franjo Trummer, nadvrtlar u Grazu, preuzeo brigu za vinogradarstvo u Hrvatsko slavonskom gospodarskom društvu i napisao o tome opširan izvještaj.[32] Zalagao se za izradu katastra vrsta vinove loze te u rujnu 1847., pogledao vinograde. Veza zagrebačkog i štajerskog gospodarskog društva osobito sa vinogradarskom školom u Voralbergu bila je vrlo živa od 1842. do 1848. odnosno 1850. ali kasnije jačaju veze s drugim vinogradarskim središnjicama.

Slom feudalizma i prijenos gospodarskog napretka na građansko društvo koje je prvenstveno vodilo računa o trgovini i industrijalizaciji a ne poljoprivredi jako je utjecalo na rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva koje ima sve slabiju pomoć vlasti, osobito poslije sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe. Plemstvo ostaje u upravama podružnica samo tamo gdje nije bilo drugih nosilaca, pa je čak i svećenstvo imalo prednost pred plemstvom koje se napada zbog stranaštva, njemčarenja i slično No njemački priručnici za gospodarstvo bili su jedini koji su se mogli nabaviti, a svi gospodarski činovnici na veleposjedima, osobito onih koji su školovani u Voralbergu služili su se isključivo njemačkom literaturom.

Njemački provizori na dobrima su nezamjenljivi na dobrima sjeverozapadne Hrvatske.

Tako je npr. 1855. providnik u Trakošćanu na imanju Draškovića bio Janko Köhl.[33]

I 1854. austrijski generalni konzul Karlo Loosey piše Ambrozu Vranyczanyju Dobrinskom da može posredovati u narodnom gospodarstvu, pa su bez svake sumnje postojale stalne veze i šezdesetih godina kada su mnogi Nijemci već pohrvatili svoja

[29] *List mjesečni Horv. slav. gosp. društva. kolovoz 1846.*

[30] List Društva gospodarsko , 1852, sv. I, str. 1-43. Prema Listu, XII. 1850, ovaj je prijevod trebao biti izdan u Kolendaru za puk, no izdan je 1752. kao posebni svezak Lista društva gospodarskog, brzotisak Franje Župana.

[31] *List mjesečni*..., svibanj 1847., str. 76.

[32] *List, mjesečni*, travanj 1848., str. 49.

[33] *Gospodarske novine,* 26, 23. VI. 1855., 121-124., koji je bio i član društva; 33, 11. VIII: 1855; 162.: 38, 15. IX. 1855., 151.

imena.[34] Mnogo je Nijemaca zaposleno i u šumarstvu. Sudeći po prezimenima mnogi Nijemci su članovi gospodarskog lista. U Rijeci je osnovana podružnica kojoj je na čelu barun Ernest Kellersberg.[35] U Brezovici je 1842. provizor bio Karlo Schram. Andria Korntheur je bio provoditelj poslova gospoštije u Ludbregu 1843 godine. Providnik u Novom Marofu 1855. je Pavao Wölfl.[36] U Donjem Miholjcu na posjedu Konstantina Normana na posjedu rade Franjo Schiller, exaktor i Ivan Schneider, šumar, a i Valpovu djeluje Rudolf Schmirmund.[37]U Podgoraču, također vlasništvu Normann - Prandau je vlastelinski providur Gjuro Springsfeld. Na dobru baruna Schaumburg Lippea u Virovitici radi Albert Hocker.[38] Primjera je bezbroj. Neki od ovih činovnika i nisu znali hrvatski. Tako neki G. J. iz Bukovca kraj Ludbrega traži 1856. da *Gospodarski list* izlazi na njemačkom jer da on ne zna hrvatski.[39] Doista jedno vrijeme list je bio dvojezični no u pravilu *Gospodarski list* je pisan na hrvatskom jeziku, ali oni koji su ga uređivali koristili su se njemačkom literaturom i pratili su zbivanja u obližnjoj Kranjskoj i Štajerskoj te ih prilagođivali potrebama naših veleposjednika a kasnije i seljaka.

Ban Josip Jelačić je postao veleposjednik kupnjom Novih dvora.[40] Postavši time gospodarstvenik morao je svoje imanje obnoviti i organizirati na najbolji način pa prati rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, pa je 1852. i član istog. Kada je u Beču u ožujku 1852. godine osnovano Društvo za rasprostiranje mašinah u poljodjelstvu kao sudionike kneza Pavla Eszterhazyja, grofa Ljudevita Karolyiha, grofa Jurja Stockaua, tasta Josipa Jelačića , a upisali su se i ban Josip Jelačić, patrijarh iz Sremskih Karlovaca Josip Rajačić, biskup Juraj Strossmayer, te požeški župan Julio Janković od Daruvara.[41] Nitko nije mogao zanemariti novo vrijeme.

Prijatelj i pouzdanik bana Josipa Jelačića Franjo Žigrović bio je 15. siječnja 1857. na sastanku bečkog Gospodarskog društva kojim je predsjedavao Vekoslav (Karl) Lihtenstein a govorio barun Tinti, te je Žigrović napisao o tome izvještaj u *Gospodarskom listu.*[42]

---

34 *Gospodarski list,* 11, 18.III. 1854., 51.

35 *Gospodarski list,* 52, 15. XII. 1855., 237.

36 *Gospodarski list, 4, 10. I. 1856.*

37 Gospodarski list, 26, 21. VI. 1856., 107-108.

38 Gospodarski list, 28, 5., VI. 1856.

39 Gospodarski list, 29, 14. VI. 1856., str. 130

40 Stjepan LALJAK je od 1991. urednik *Zaprešičkog godišnjaka* u kojem je objavljeno mnoštvo radova o Josipu Jelačiću i njegovoj obitelji. Objavio je i posebnu monografiju *Jelačićevi novi dvori,* Zaprešić, 1990. i u Igor Gostl, *Novi dvori bana Josipa Jelačića,* Zagreb 1990.

41 *Gospodarske novine, 2, 8, I. 1853.*

42 *Gospodarski list,* 7, 14. II. 1856, str. 29.

Ilirci se ojačano bore protiv njemačkog jezika a pod utjecajem Bachove germanizacije, a onda i germanizatorske politike prethodnika bana Šokčevića,. U *Gospodarskom listu* 1857. urednik Ljudevit Vukotinović - Farkaš piše da Nijemcima manjka "*mogućnost općenja s pukom*".[43] Izmišljalo se koješta a Vukotinović snažno preko Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva forsira uzgoj vinove loze i zapostavlja svilarstvo i uopće progoni one koji nisu htjeli svoje njemačko prezime i ime ponaroditi.

Sve dokazuje da utjecaj Štajerske na Zagreb i njegovo gospodarsko društvo slabi. Društvo se je preorijentiralo na rudarstvo, promet, vinogradarstvo, krumpir. No još uvijek mnogi smatraju da svilarstvo treba njegovati, pa je u *Gospodarskim novinama* izašla obavijest daje svilarsko društvo u Štajerskoj održalo 19. svibnja 1853. glavnu skupštinu te da je izvješteno da je posađeno 293.000 mladih dudova i da se velike svilane društva nalaze u Innsbrucku i Nikolsburgu.[44] Uopće se ne spominje naša svilana u Osijeku i Novoj Gradiški koje još uvijek rade.

Na Prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj izložbi u Zagrebu 1864. gotovo da i nema izlagača iz Štajerske a ako ih i ima oni se pojavljuju pod imenima proizvođača iz Kranjske. Iznimka je Povlaštena kraljevska mašinska tvornica i ljevaonica Andritz i J. Körösu u Grazu kao tvornica koja je proizvodila parne strojeve, lokomobile, mlinove, vinske preše, vodene pumpe, strojeve za farbanje, kotlove, željezne mostove i slično imajući stalnu izložbu u Grazu. Jednako tako je reklamirana i kraljevska povlaštena tvornica ratilah, gradjevnih i gospodarstvenih spravah Dragutina Siegla u Wiener Neustadtu koji je prodavao preko trgovine Franza Sollara u Zagrebu.[45] No na izložbi ima mnogo izlagača s njemačkim prezimenima koji su se nastanili u Hrvatskoj i ovdje djelovali, radeći na način kako to rade Nijemci, te je očito da se je koristio njemački jezik usprkos Šokčevićeve naredbe 1860. da je hrvatski jezik službeni jezik u Hrvatskoj. Nije bilo tehničkih izraza i mnogi nazivi u gospodarstvu ostali su do danas u upotrebi. O tome da mnogi korisnici, osobito plemići i nisu znali hrvatski, ukazuje i katalog objavljen na njemačkom jeziku. Potiskivanje sjećanja na štajerske zasluge započinju u doba bana Josipa Šokčevića Bečka dvorska kancelarija je stoga uputila predstavnike Ministarstva trgovine i poljoprivrede da podnesu izvještaj o ovoj izložbi i oni su to učinili, ukazavši da na izložbi nema ništa što bi trebalo vrijeđati Beč[46]

Rasprave o pozitivnom ili negativnom djelovanju njemačkog jezika i institucija vodile su se i izvan Zagreba. Istaknuta ilirka Karlovčanka Dragojla Jarnević bila je na jednoj zabavi u Karlovcu 13. rujna 1864. godine. Neki su gosti počeli pjevati pogrdnu

[43] "Zašto vlastelinstva propadaju?"*Gospodarski list,* 16, 18. IV. 1857., str. 77. Drugim riječima traži se da gospodarski činovnici školovani u Altenburgu napuste Hrvatsku.

[44] *Gospodarske novine*, 23, 4. VI. 1853., str. 107.

[45] Oglasni dio kataloga na njemačkom jeziku *Erste dalmatinisch-kroatischz-slavonische Ausstellung in Agram im Jahre 1864. Schnellpressendruck von A. Jakić in Agram*

[46] Artur HOHENBRUCH i W. PABST, *Bericht über die erste dalmatinisch-croatisch-slawonische Ausstellung in Agram im Herbste 1864.,* Wien 1864..

pjesmu na Švabe. Dragojla ih je izgrdila rekavši "*Naobraženje, što ga imamo jedino ga imamo Švabi zahvaliti, jerbo još se svakako malo učinilo od Hrvatskih vodjah za napredak u hrvatskom duhu*".Na te njezine riječi Drabić ju je nazvao izdajicom domovine te ju izvrijeđao.[47] Dakako to je već vrijeme kada se Hrvatska opet okreće Mađarskoj te se priprema teren za sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe jer su metode Bachove modernizacije ostavile teških posljedica u raspoloženju naroda koji se je protivio novim porezima, katastrima, gruntovnicama, visokim biljezima, vojačenju i kontroli tiska. Narod traži veću slobodu i života i poslovanja koje se ne naziru.

Hrvatsku se prosto gura u ruke Mađara.[48]

Na području Vojne krajine bilo je zabranjeno još 1842. osnivanje podružnica Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva što je ostavilo čitavu krajinu pod direktnom upravom krajiških oficira koji nisu usmjeravali gospodarstvu k napretku već prema održanju i eksploataciji prirodnih bogatstava pripremajući tako vojnu krajinu za razvojačenje. Dolazi zato do reakcije domaćih ljudi. Godine 1864. Stjepan Pejaković (Petrinja, 3. XII. 1818. - Petrinja, 2. XI. 1904), kao perovođa u Ministarstvu unutrašnjih poslova pri Hrvatskoj dvorskoj kancelariji u Beču pretvaranje poljodjelske zadruge u Gospodarsku bratovštinu u Petrinji. Uspjeh ove udruge oduševio je Beč pa je vlada i materijalno pomagala osnivanje sličnih društava na području Vojne krajine a izradio je i pravila koja su zasnovana na kombinaciji pravila zagrebačkog Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva sa pravilima tadanjeg bečkog društva. On za razliku od Zagreba koje je već napustilo uzgoj svile kao nešto što nije potrebno gospodarstvu potiče njegovanje svilarstva pa su osnovane nakupne stanice koje su djelovale sve do Prvog svjetskog rata odvozeći svilu na preradu u Austriju ili Lombardiju a manje u Mađarsku. Uključio se u borbu protiv bolesti svilene bube objavivši 1874. knjižicu *Svilena buba i njene bolesti* (Zagreb, 1874), a kao dugogodišnji petrinjski gradonačelnik i podnačelnik od 1879 do 1901. imao je veliki utjecaj na razvoj gospodarstva na petrinjskom području.[49] Pejaković je u jesen 1867. proputovao vojnom krajinom i uspio stvoriti 30 inicijativnih odbora za osnivanje gospodarskih podružnica. U Petrinji je 27. travnja 1868. održana popularizacija kvalitetnih željeznih plugova, organizirano prvo natjecanje u oranju i podijeljene nagrade pa su se ti plugovi počeli upotrebljavati na petrinjskom ali i na području đurđevačke pukovnije čime je višestruko uvećan prinos nekih kultura. Petrinjska gospodarstvena bratovština imala je pečat s natpisom Bog i sloga, a u pečatu više crteža kao simbole dudarstva i svilarstva, ali i plug i kosu a

[47] Dragojla JARNEVIĆ, *Dnevnik*., Priredila Irena Lukšćić. Zagreb 2000., str. 655.

[48] Nikola Szecsenya (Sečenji) od Temerina imao je gospoštiju Pavkovac i sudjelovao na izložbi 1853. te preko vođenja ovog dobra ukazivao na prosperitet mađarskih posjeda za razliku od hrvatskih koji su propadali. (*Gospodarske novine*, 4, 22.I. 1853.)

[49] *Petrinjski zbornik: za povijest i obnovu zavičaja,* Petrinja, 2001, br. 4, str. 35.; Ivica GOLEC, Gospodarstvena bratovština petrinjska, Petrinja 1988.; ISTI, *Povijest grada Petrinje, /1240-1592-1992),* Zagreb 1993. razne strane.

natpis na pečatu "Bog i sloga" očito je potaknuo predsjednika Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepana Radića da uzme slični slogan za svoju stranku kojoj je pokraj života pripadao i Stjepan Pejaković.[50]

Slabljenje veza štajerskih društava s hrvatskim gospodarskim društvom od Austro-ugarske nagodbe 1867. do Prvoga svjetskog rata 1918.

Austro-ugarskom nagodbom 1867. Habsburška monarhija je podijeljena u austrijski i mađarski dio s time da je svaki taj dio države vodio posebno mnoge poslove među kojima je bilo i gospodarstvo. Hrvatsko-ugarskom nagodbom Zemaljskoj vladi u Zagrebu ostali su samo poslovi unutrašnje uprave, bogoštovlja i nastave i sudstva. Gospodarstvo je prešlo pod nadležnost zajedničkog ministarstva, te Hrvatska i Slavonija nije imala mogućnost voditi svoju zasebnu politiku, a osobito ne Dalmacija koja je i dalje potpadala pod carevinsko vijeće odnosno direktno pod Beč, a slavonski gospodarstvenici pak teže što jačem povezivanju s Mađarskom gdje su gospodarske prilike bile mnogo bolje nego u Hrvatskoj, te je Mađarska ubrzano kretala k napretku i boljem životu.

U ovako osakaćenoj potencijalnoj državi nije bilo moguće voditi gotovo nikakvu gospodarsku politiku, pa ban Ivan Mažuranić pokušava osnovati kulturna vijeća i pod tim nazivom voditi određenu brigu o gospodarstvu. No sve zakone, sve odluke donosi zajednički parlament u Budimpešti, odnosno zajedničko ministarstvo, a Hrvatski sabor samo potvrđuje neke odluke.

Sve što je učinjeno do 1867. je zaustavljeno. Pod raznim izlikama nisu se organizirale ni gospodarske izložbe, pa je zabilježeno samo nekoliko slabih pokušaja organiziranja lokalnih izložbi koje su uglavnom otkazivane. Prvi vinski sajam 1879. trebao biti u Zagrebu, ali održan je tek u proljeće 1880. u vrijeme okupacije Bosne. No 1881 grožđe je podbacilo i velika vinarska izložba 1882 godine se nije održala. No 1879. održana je izložba vina u Beču i Hrvatsko slavonsko gospodarskog društvo dobilo je srebrnu kolajnu za gospodarski napredak.[51]

Pa i kasnije napredni poljoprivrednici u sjeverozapadnoj Hrvatskoj prate sve pronalaske u štajerskom gospodarstvu u Austriji ali osim reklama u novinama nema niti jedne spomena vrijedne izložbe. Slavonija se pak veže jače uz Mađarsku jer joj je ta vezanost mnogo koristila u dobivanju koncesija i dozvola o mađarskog ministarstva u Budimpešti.

U takvim vremenima dolazi do uočljivog gospodarskog zaostajanja u sjeverozapadnoj Hrvatske i stvara ogromno nezadovoljstvo koje je usmjereno protiv

[50] S. GOLEC, Stjepan Pejaković, *Petrinjski biografski leksikon,* Petrinja 1999., str. 356-357.

[51] *Osvrt*, str. 35.

favoriziranja Mađara i Srba. No nove tendencije u društvu i novo vrijeme nije se moglo zaobići, pa je i ban Khuen Hédérvary morao povremeno malo popuštati kako bi se održao 20 godina na vlasti. To je učinjeno prilikom obilježavanja pola stoljeća šumarsko društva i Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva Ova jubilarna izložba zamišljena je vrlo široko s time da se među organizatorima bio i F. Z. Kesterčanek, nadšumar Županije zagrebačke te Ivan Jagić narodno-gospodarstveni izvjestitelj Zagrebačka županije i brat jezikoslovca .[52] Na toj izložbi izlagali su poljoprivredne proizvode samo domaći izlagatelji, ali su strojeve izlagali mnogi industrijalci iz Štajerske. Franjo Luttenberger iz Weiza u Štajerskoj je izložio 80 raznovrsnih plugova, 15 ratarskih sprava i strojeva.[53] Ljudevit Beer iz Murhofa u Štajerskoj izložio je uzorke okulacije voćaka, a Max Pauly iz Köflacha u Štajerskoj knjigu "*Med i njegova praktična uporaba".* Također izlažu ljekarnici, među njima i apotekar Franjo Ivan Kwizda iz Beča razne veterinarske preparate i sredstva za dezinfekciju, koji je razvio veliku propagandu i u hrvatskom tisku.[54] Na izložbi 1891. je došlo do susreta štajerskih i hrvatskih privrednika a Štajerci su se interesirali za rudnike u Hrvatskoj odnosno za sve vrste ruda, pokazujući najnovije rudarske metode i nudeći svoje usluge. Kajetan Faber iz rudnika Rude kraj Samobora izlaže siderit, sadru, i dr., a Eduard Hermann iz Marija Rasta u Štajerskoj 115 komada raznog rudarskog oruđa, te Carl Karas iz Graca tri oslikana prozora.[55] No davatelji koncesija više su favorizirali Belgijance koji otvaraju velike ugljenokope u Hrvatskom zagorju. Čini se da je bila jaka suradnja i u graditeljstvu i Theodor Haller izlaže građevinsko ljepilo a Emil Teischinger kontrolni aparat za čišćenje dimnjaka.[56] Štajerci ulaze u industrijsku strukturu kao specijalisti za parne strojeve, pa je i u zagrebačkoj pivovari, otvorenoj 1892. glavni strojar bio Pohleven, Slovenac koji je zanat izučio u Gracu.

I u šumarstvu i lovstvu održavaju se veze sa Štrajerskom ali se više ne naglašava rad Štajerskog gospodarskog društva čije su veze s Hrvatskom očito oslabile uslijed političkih prilika. Matilda pl. Meštrović iz Graza izložila je na spomenutoj izložbi 1891. pet slika iz lovačkog života s prikazima zeca, gnjetelja, liske, borovnjaka i lješnjarke. Nadjevene ptice i zvjerad izložio je Aivan Painsi iz Graza. [57] Dokaz je to da Štajerci i sada dolaze u Hrvatsku u lov, ali se ti dolasci - osim za područje Beljskog vlastelinstva - više i ne spominje u tisku, iako ima dokaza da lovna područje Međimurja i Varaždinske županije, među kojima i šume Pavla Raucha iz Martijanca

[52] Janko IBLER, *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva u Zagrebu godine 1891.,* Zagreb 1892., str.9.

[53] *Izložbeni katalog Gospodarsko-šumarske jubilarne izložbe u Zagrebu 1891. godine*, Zagreb 1891., str. 246, 295 246-247. No strojeve izlažu i tri izlagača iz Budimpešte, dva iz Češke, te devet izlagača iz Beča.

[54] Isto, str. 311.

[55] Isto, str. 327.

[56] Isto, 278.

[57] *Katalog,* str. 316-317.

i Inkeya iz Rasinje ugošćuju plemstvo Štajerske i Kranjske i čine sastavni i važan dio njihovog života i drugovanja.

Štajerci se početkom dvadesetog stoljeća rado zapošljavaju kao stručnjaci u strojarstvu i na željeznicama, što je u vezi i s Društvom južnih željeznica koje do 1923. držalo i prugu Zidani Most - Sisak.

Veze područja koja su pripadala Vojnoj krajini nastavile su se i poslije ukidanja krajina jer su gotovo svi gospodarstvenici znali njemački i čitati i pisati i govoriti. Sjemenje i sadnice nabavljale su se iz Štajerske i Kranjske sve do Prvoga svjetskog rata. Tako je bjelovarski odvjetnik, dr. Milan Rojc, inače političar koalicionaške hrvatsko-srpske orijentacije, nabavio 1893. iz Graza sjeme champignona te je te gljive uzgajao u malenoj tamnoj pivnici ispod svog stana a nabavio je i 15.000 divjaka jabuka i krušaka koje je zasadio na svom bjelovarskom posjedu u Sovincu stvorivši tako jedan od najboljih voćnjaka i rasadnika u ovom dijelu Hrvatske.[58] Bilo je to u vrijeme kada je izvjestitelj Odsjeka za voćarstvo na Izložbi 1891. bio dr. Vladko Köröskeny koji je radio u Zemaljskoj vladi Hrvatske i Slavonije, predstavljajući očito grupu koja je opet tražila gospodarski priključak na Štajersku, pa bismo gotovo mogli zaključiti da je u Hrvatskoj postojala jaka grupa onih koja je smatrala da treba slijediti gospodarske metode koje je koristila Austrija, jer da je to najprimjerenije našim prostorima. [59]

No znamo što se desilo. Prvi svjetski rat je doveo do poraza Njemačke i Austrije, te je i njemački, a s njim i svi utjecaji koji su dolazili od tog prostora postali omraženi i gotovo zabranjeni, te je tek velika svjetska kriza prisilila jugoslavenske gospodarstvenike da izlaz iz krize potraže u Trećem Reichu, a ne u Engleskoj i Francuskoj koje države su ih ostavile na cjedilu upravo onda kada su trebali pomoć. Krivi odabir i ono što se desilo 1941. opet je imalo tragične posljedice za one koji su se smatrali Nijemcima, pa su mnogi zatajili tu pripadnost, kako bi preživjeli. Sjećanje na gospodarske metode u gospodarstvima ipak se je održalo u kuhinjama, vrtovima, zanatskim radionicama i u sjećanju ljudi na vrijeme kada se je živjelo i radilo pošteno i radino.

Zaključak

Tema o utjecaju Štajerske na gospodarski život Hrvatske nije istražena ali ako se malo dublje provede analiza vidi se da su ti utjecaji bili dugotrajni, raznoliki i dosta uspješni. Ovaj rad dokazuje da postoji velika ovisnost rada najvažnijeg hrvatskog poljoprivrednog društva u Hrvatskoj uz štajerski prostor, njegove gospodarstvenike i plemstvo. Iz Štajerske su dolazili savjeti i upute, poticaji i stručnjaci dok se društvo nije osamostalilo. No onda je pod utjecajem narodnjaštva započela akcija protiv Nijemaca, što je preneseno i na Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, pa se izbacuju njemačka

[58] Milan ROJC, "Oko mene". Milan Rojc i Bjelovar (1879.-1906)., I, Bjelovar 2011. Uredio željko Karaula., 679.

[59] *J.* IBLER, *gospodarsko-šumarska jubilarna izložba*..., n.dj., str.57.

prezimena i ako je i bilo veza te veze su tajne a slabe sve više zajedno sa slabljenjem plemstva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Do 1918. gotovo su potpuno nestale sve veze u gospodarstvu osim kvalificirane radne snage koju je Hrvatska morala zadržati jer nije imala svoje stručnjake budući da Sveučilište u Zagrebu, otvoreno 1874. nije odgajalo stručnjake u poljodjelstvu i veterini. No sve je to svedeno na najmanju moguću mjeru, i nestalo je ono povjerenje koje se je rađalo godinama u vrijeme osnivanja Hrvatsko-slavonskog društva u Zagrebu.

Mislimo da je ovo naše zadnje izlaganje na skupu Njemačke zajednice i savjetujem budućim istraživačima da se posebna veća pažnja posveti području sjeverozapadne Hrvatske gdje je djelatnost Nijemaca mnogo više skrivena nego u Dalmaciji koja je bila direktno pod Bečom do 1918. ili Slavonije gdje je njemačko stanovništvo doseljeno poslije odlaska Osmanlija bilo brojno i dominantno, kao i na području Vojne krajine gdje je gotovo čitav komandni kadar bio njemački. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj njemačke korijene treba tražiti skrivene, jer tu je bio izvorište hrvatskog preporoda pa je i i presija na osvještavanje hrvatske narodnosti na tom području bila vrlo jaka, pa su i Nijemci potiskivani na tom području ne nekoliko godina već kroz više stoljeća, što je imalo za neminovnu posljedicu izvjesnu asimilaciju i gubitak identiteta.

Poticaj štajerskog gospodarskog društva na osnivanje i rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu

Sažetak

Štajersko gospodarsko društvo u Grazu osnovano je 1820. godine od nadvojvode Johanna i dokumenti govore da je ono utjecalo na osnivanje i rad Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu s prekidima sve do 1914. godine. To je uočio već Goran Arčabić 2004. ali nije naveo ova pisma koja su objavljena 1891. kad je na kratko popustio u Hrvatskoj animozitet prema Nijemcima, vjerojatno uslijed toga što je ojačao utjecaj Njemačke i u Srbiji, pa se činilo da će čitav prostor Balkana biti produžena ruka njemačkog Drang nach Osten jer je u Gospodarskom društvu uvijek bilo ljudi koji su smatrali da je Austrija najsličnija nama, barem Sjeverozapadna Hrvatska koja nikad nije bila pod Osmanlijama, pa su se koristili metodama austrijske gospodarske škole najviše što su mogli. Međutim na metode su utjecale političke prilike u Hrvatskoj koje su bile nesklone svima koji su govorili njemački pa utjecaji sve više slabe i s 1918. i gotovo posve nestaju. S raspadom Austro-ugarske monarhije i Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo zapada u krizu koja ga 1925. pretvara u posve beznačajno društvo bez materijalne moći i utjecaja. Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo je imalo ogromni potencijal upravo u njegovim mogućnostima da koristi iskustva i metode istovrsnog štajerskog društva koje nažalost nisu iskorištene zbog političkog stanja i odnosa u Hrvatskoj.

Anregung der Steierischen Wirtschaftsgesellschaft zur Gründung und Tätigkeit der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft in Zagreb

Zusammenfassung

Die Steierische Wirtschaftsgesellschaft in Graz wurde im Jahr 1820 von Erzherzog Johann gegründet und die Unterlagen zeugen davon, dass sie die Gründung und Tätigkeit der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft in Zagreb mit Unterbrechungen bis zum Jahre 1914 beeinflusste. Das bemerkte schon Goran Arčabić in 2004 aber er führte diese Briefe nicht an, die in 1891 veröffentlicht wurden, als in Kroatien für kurze Zeit die Feindseligkeit gegenüber der Deutschen ein wenig nachließ, wahrscheinlich weil der Einfluss Deutschlands auch in Serbien stärker wurde und es schien, dass der ganze Balkan der verlängerte Arm des deutschen Drang nach Osten sein wird, weil es in der Wirtschaftgesellschaft immer Menschen gab, die fanden Österreich sei uns am ähnlichsten, wenigstens dem Nordwestlichen Kroatien, die nie von den Osmanlis besetzt wurde, so griffen sie zu Methoden der österreichischen Wirtshaftsschule so weit sie konnten. Doch die Methoden wurden von den politischen Umständen in Kroatien beeinflusst, die ungünstig waren für alle, die Deutsch sprachen, so werden die Einflüsse immer schwächer und mit dem Jahr 1918 verschwinden sie auch fast vollkommen. Mit dem Zerfall der Österreichische-Ungarishen Monarchie versinkt auch die Kroatisch-Slawonische Wirtschaftsgesellschaft in eine Krise, die sie im Jahr 1925 in eine vollkommen unbedeutende Gesellschaft ohne materielle Macht und Einfluss verwandelt. Die Kroatisch-Slawonische Wirtschaftsgesellschaft hatte ein riesiges Potential gerade in ihren Möglichkeiten, die Erfahrungen und Methoden der steierishen Gesellschaft von selben Art zu benutzen, was leider wegen der politischen Lage und Verhältnissen in Kroatien nicht geschah.

Snježana Paušek-Baždar
Zavod za povijest i filozofiju znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Zagreb

UDK: 5/6(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 30.9.2013.
Prihvaćeno: 1.10.2013.

Doprinos Ivana K. Taubnera razvitku prirodoslovlja u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća

Ivan K. Taubner je djelovao u Hrvatskoj od 1839. do 1846. godine. Neko vrijeme je bio glavni urednik i autor članaka u časopisu Croatia. Od 1943. bio je aktivni član Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva.

Ključne riječi: *Ivan K. Taubner, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, agrikulturna kemija, Justus von Liebig, prirodne znanosti, organizacija prirodoslovlja*

Ivan Taubner je djelovao u Hrvatskoj od 1831. do 1848. godine. Prema podacima iz Bečkog arhiva on je bio sin činovnika opskrbe u austrijskoj vojsci. Rođen je 1801. godine u Milanu. S dvadesetak godina starosti započeo je služiti u austrijskoj vojsci. Najprije je služio kod Mornaričkog pješadijskog bataljuna (*Marine Infanterie Bataillon*), čije je sjedište štaba bilo u Veneciji. Tamo je kao redov i zatim kao kaplar proveo 10 godina 1 mjesec i 28 dana. Nakon toga, početkom 1831. godine premješten je u Bjelovar, gdje je u činu zastavnika služio 5 mjeseci i 15 dana kod Štaba Pete Varaždinsko-križevačke graničarske pukovnije. Početkom studenog iste godine Taubner je promaknut u čin potporučnika kod navedenog Štaba te je u ovom činu ostao narednih 10 godina (1831.-1841.).

U zapisima vojnih vlasti za Taubnera je 1839. godine navedeno da je izvrstan vojnik besprijekornih manira te da govori njemački i talijanski, a služi se francuskim i hrvatskim jezikom. Također je istaknuto da je jako dobar matematičar i osoba koja posjeduje temeljna znanja iz kemije, nautike i botanike te više znanje iz inženjerije i umijeća utvrđivanja (fortificiranja).

U sklopu vojnog služenja u Bjelovaru, Taubner je od 1836. godine bio upravitelj Vojnog instituta u Bjelovaru, na čijem čelu je ostao do 1846. Iste godine je premješten i pridružen Graničarskoj graditeljskoj Upravi točnije Bansko-Varaždinsko-Karlovačkoj vojno krajiškoj građevinskoj upravi (*Banal-Varasdiner-Carlstädter Militär-Gränz-Bau-Direction*), gdje je služio kao prvi pomoćnik (Erster Bau-Adjunct) građevinskog direktora majora Antona Mallinaricha von Silbergrunda do 1848. godine.[1]

Protocollum Censurae Zagrabiensis navodi zahtjev varaždinskog knjigotiskara Stjepana Platzera od 15. rujna 1839., u kojem on traži dopuštenje za izdavanje knjige *Die Catalydric* kojoj je autor: "J. B. Taubner, k. u. k. österr. Lieutenant erster Classe, im 5ten National-Gränz-Infanterie-Regimente und Professor der Mathematik, Feldbefestigung und Waffenlehre an der mathematischen Schule in der Varazdiner Gränze; vormals im Dienste der k. U. K. Marine". Taubner je neko vrijeme radio kao profesor na matematičkoj školi blizu Varaždinske granice. No, nije poznato da li je navedena knjiga objavljena.

Ivan K. Taubner je od 1841. surađivao s časopisima *Croatia*, *Luna*, dodatak novinama *Agramer politische Zeitung* i s *Listom měsečnim horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva*.

Kada je Carl Bornstein, onodobni urednik časopisa *Croatia* napustio Zagreb, uredništvo tog časopisa je povjereno I. Taubneru, pa ga je on uređivao od 27. broja, odnosno od 2. travnja 1841. U Uvodniku je naveo da će nastojati objavljenim člancima povezivati različite narode Slavenskoga juga. Pored toga, u doba njegova uredništva mijenja se zaglavlje časopisa, pa je u zaglavlju svakog broja izlazilo *Izvješće o vremenu*.

[1] Österreichisches Staatsarchiv, WZ ÖSTA-2044024/0002-KA, Kriegs Archiv Wien, Conduitelisten.

Taubner je uredio 24 broja časopisa (od 27 do 51 broja), a nakon toga je 29. lipnja iste godine uredništvo preuzeo A. F. Draxler, koji se proslavio kao beletristički pisac. On je uređivao časopis *Croatia* sve do njegova ukidanja (30. kolovoza 1842.).

Godine 1843. Taubner je postao član "Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva" u Zagrebu, pa od te godine objavljuje vrlo vrijedne radove u glasilu tog Društva.

Taubnerovi radovi s područja kemije, gospodarstva i astronomije

Čim je postao urednik časopisa Croatia, Taubner je nakon "Uvodnika" objavio članak na njemačkom jeziku, naslova "Mineralquelle in Agram", u kojem je izložio rezultate svoje kvalitativne analize mineralne vode u Zagrebu. Taj Taubnerov članak je prvi put vrlo kratko spomenuo Lujo Thaller 1927., riječima: "Interesantnije je Taubnerovo "otkriće" u "Croatii" izneseno. On je otac mineralnog vrela u Vlaškoj ulici. God. 1841. publicirao je, da je to vrelo doduše hladno, da voda nema teka, no da sjeda neki rđavi talog, koji je očito mineralnoga podrijetla itd., konačni rezultat svi možemo pogledati, jer je kupalište još živo". Dakle dvadesetih godina dvadesetog stoljeća taj je mineralni izvor još uvijek bio u uporabi, premda ga je Taubner "otkrio" već 1841. [2]

U uvodnom dijelu članka Taubner navodi da je Hrvatska izuzetno bogata nalazištima minerala, metala, a osobito mineralnim izvorima: "Na prostoru između Drave i Save postoji izuzetno bogatstvo prirodnih proizvoda, osobito mineralnog podrijetla. To su: zlato, srebro, olovo, bakar, željezo, sumpor, sol, kameni ugljen, a prije svega mineralni izvori, različitih sastavnih tvari i temperatura u različite dane. Čini se gotovo nemogućim da na Zemljinoj površini ima mnogo takvih područja, gdje se na tako ograničenom prostoru nalaze tako brojni mineralni izvori kao u našoj Hrvatskoj". Nakon toga daje rezultat kvalitativne analize mineralnog vrela u Zagrebu, koji se nalazio u Vlaškoj ulici: "Istražujući ovu mineralnu vodu, otkrio sam prije svega njezinu naglašeno nisku temperaturu, koja je iznosila 6,6˚C dok je vanjska temperatura bila 13˚C. Nema ni okusa ni mirisa, a nakon ispijanja ostavlja gusti slatkasti trag, gotovo kao tinta. Nakon dužeg stajanja u staklenkama stvara, kao i ostale vode koje sadrže željezo, vlaknasti talog boje rđe (željezov oksid); zbog njega voda gubi okus po tinti. Sastav ove vode slijedeći je: a) natrijev klorid, b) magnezijev oksid i magnezijev sulfat (gorka sol) i c) željezo s ugljičnom kiselinom." Na kraju članka Taubner navodi da će nakon ovog kvalitativnog, izvršiti i kvantitativno istraživanje odnosa među sastavnim komponentama navedenog izvora te da će rezultat objaviti također u časopisu Croatia. No, u narednim brojevima Croatie, sve do njezina ukinuća (1842.) nije objavljena Taubnerova kvantitativna analiza, pa ju vjerojatno nije načinio.

[2] Johann B. Taubner, «Mineralqualle in Agram», *Croatia*, Nr. 27, 2. April 1841., str. 106. Taubner navodi da je u «predgrađu» metropole otkriven ljekoviti izvor te navodi Vlašku ulicu (na okućnici gospodina Barišeca). No, danas je Vlaška ulica centar Zagreba, a mineralni izvor je vjerojatno zatrpan.

Godinu dana kasnije, u srpnju 1842. Taubner je u Luni objavio članak "Die Sonnenfinsternis", dakle o pomrčini Sunca, koja se zbila U Zagrebu, 8. srpnja 1842. u 5 sati i 48 minuta i trajala do 7 sati i 51 minutu ujutro. Taubner navodi da do pomrčine Sunca dolazi otprilike svakih dvjesto godina, a da nastaje zbog toga što se Mjesec, koji baca sjenu na površinu Zemlje, nalazi nasuprot Suncu. Pri tome pada i temperatura zraka. Premda navodi da mu nije namjera da se bavi astronomskim problemima, Taubner navodi i brojčane iznose o zamračenim dijelovima i odsječcima.

Godine 1843. Taubner postaje član "Horvatsko-slavonskog gospodarskog družtva" te objavljuje u njegovu glasilu vrijedne članke o gospodarstvu, prirodnim znanostima te o njihovom promicanju u Hrvatskoj. Radi se uglavnom o radovima agrikulturno-kemijskog sadržaja. Prvi članak objavio je iste 1843. godine na hrvatskom jeziku, pod naslovom "O proizvođenju čivita (indiga) iz slaka mastiočkoga (polygonum tinctorium)". U njemu navodi da je na zamolbu tajnika Društva K. Klinggräffa izveo pokus i proizveo čivit (indigo) iz slaka mastiočkoga. Tu biljku je Društvo preporučilo za uzgoj u hrvatskim krajevima, no trebalo je načiniti kemijsku analizu pripravljenog indiga. Stoga je Taubner istražio njegova kemijska svojstva i stupanj čistoće: "Čivit ovaj neima ni teka ni mirisa, i nereagira niti kao kiselina niti kao sol; farbe je takove skuromodre, kakova je samo njemu vlastita, gotovo cèrno-zagašene; specifička težina laglja mu je nego ista težina vode; kad se prelomi, pokazuje tamnu boju i kad se tare s čimgod gladkim, npr. staklom, onda se lèpo světi kao bakar, i ta světlina, kao što je poznato, zove se obično čivitna vatra. S dimećom se (Nordhauskom) sumpornom kiselinom směšan, daje lěpu škuromodru substantiu (F), koja, ako joj se dolije malo vode, daje žitičnu od lěpe modre boje." [3]

U Taubnerovo doba najpoznatiji je bio Indijski indigo, jer je tkanini davao otvorenu modru boju, pa su ga mnoge države uvozile s dalekih plantaža. Početkom 20. stoljeća indigo dobiven iz biljke zamijenjen je sintetičkim indigom , što se tvornički proizvodio na temelju strukture i kemijske sinteze prirodnog indiga, koji je otkrio njemački kemičar Adolf von Baeyer (1835.-1917.) i objasnio postupak bojenja. Tako se od godine 1900. tvornička proizvodnja indiga izjednačila s proizvodnjom na oko 100 000 hektara plantaža, koje su postale nepotrebne, kao i uvoz indiga iz Indije. [4]

Godine 1845. Taubner je u glasilu Društva objavio rad "O gojenju pamuka u dèržavah austrijskih". U njemu najprije opisao svoj put na povratku iz Napulja u Mletke (1823.), na kojem je razgledajući njive pamuka oko Bara i Barlette , došao na ideju da istraži sve vrste pamuka te da se raspita o načinu i umijeću njihova uzgoja.

[3] Ivan Taubner, «O proizvodnji čivita (indiga) iz slaka mastiočkoga (polygonum tinctorium)», *Liste měsečni horvatsko-slavonskoga Gospodarskoga Družtva*, br. 10, Zagreb 1843., str. 208-212.., na str. 211.

[4] Potraga za industrijskim postupkom proizvodnje indiga trajala je, uz znatna ulaganja kemijskih tvrtki, sve do 1897. Naime, postupak je bio veoma spor i bio bi napušten da nije slučajno otkrivena živa kao katalizator, kad je iz razbijena termometra iscurila u reakcijsku smjesu. Više o tome vidi: D. Grdenić, *Povijest kemije*, Školska knjiga i Novi Liber, Zagreb 2001., str. 94, 614, 709.

Nakon toga je predložio da se pamuk uzgaja na dalmatinskoj obali u Hrvatskoj, a u tome su ga podržali tajnik Društva Karlo Klinggräff i član Mijat Sabljar.[5]

Dva Taubnerova rada, koja je objavio 1846. godine u društvenom glasilu su od izuzetne važnosti za razvitak i promicanje agrikulturne kemije u Hrvatskoj te za razvitak hrvatske prirodoslovne sredine uopće. To su njegovi radovi pod naslovom: "Obćenita razmišljanja o gnoju i o tome kako valja š njime shodno postupati i njime se shodno služiti u gospodarstvu, polag sadašnjeg stanja organičke kemije" i "O utemeljenju odbora za znanosti i umětnosti u krilu Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva".

Ivan Taubner i odraz Liebigovih gledišta u Hrvatskoj

Premda se znanstvena sredina u Hrvatskoj organizira i institucionalizira tek u drugoj polovici 19. stoljeća, osobito nakon utemeljenja modernog Sveučilišta i njegovih prirodoslovnih katedri (1876.), ipak se u doba preporoda (1835.-1850) čine napori i stvaraju predradnje za njezino kasnije utemeljenje.

Kemija je bila prva prirodna znanost kojom se gospodarstvo u Hrvatskoj počelo koristiti. Malobrojni hrvatski prirodoslovci su se u doba preporoda počeli upoznavati sa suvremenim europskim prirodoslovnim djelima. Pri tome su shvatili da je za prihvaćanje suvremenih spoznaja iz naprednijih europskih znanstvenih središta neophodna prirodoslovna naobrazba, odnosno poznavanje temeljnih prirodnih zakonitosti. Tako je već 1844. kupljeno za potrebe Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva drugo, prošireno izdanje djela glasovitog njemačkog kemičara i tvorca organske i agrikulturne kemije Justusa von Liebiga (1803.-1873.), pod naslovom Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur and Physiologie (1843.).[6]

Prvu recepciju Liebigovih gledišta nalazimo u radu Ivana K. Taubnera. Naime, Taubner je 24. kolovoza 1846. u Društvu najprije održao predavanje naslova: "Obćenita razmišljanja o gnoju i o tome kako valja š njime shodno postupati i njime se shodno služiti, polag sadašnjeg stanja organičke kemije". Iste godine to predavanje je objavljeno u društvenom glasilu na njemačkom jeziku: "Allgemeine Betrachtungen über den Dung so wie dessen zweckmässige Behandlung und Verwendung in der Landwirthschaft, nach dem gegenwärtigen Zustande der organischen Chemie". Taubner je očekivao da će njegov tekst biti preveden na hrvatski jezik, pa u uvodnom

[5] Ivan K. Taubner, «O gojenju pamuka u deržavah austrijanskih», *List měsečni horvatsko-slavonskoga Gospodarskoga Družtva*, br. 9, Zagreb 1845., str. 153-157. O K. Klinggräffu (1778.-1856.) vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, VDG, Osijek 2001., str. 59-79. O M. Sabljaru (1790.-1865.) vidi: Snježana Paušek-Baždar, «Mijat Sabljar, uz 200. obljetnicu rođenja hrvatskog preporoditelja i jednog od utemeljitelja Narodnog muzeja u Zagrebu, *Iseljenički kalendar*, Matica iseljenika Hrvatske, Zagreb 1990., str. 39-45.

[6] *List měsečni horvatsko-slavonskoga Gospodarskoga Družtva*, br. 10, Zagreb 1844., str. 159. Prvo izdanje navedenog Liebigovog djela objavljeno je 1840., a drugo, prošireno izdanje u posjedu Društva 1843. godine.

dijelu svog teksta navodi: "Biblioteka našeg društva već raspolaže najboljim i najsuvremenijim djelima na tom polju, ali na jeziku koji nije sasvim razumljiv, pa će biti bolje objelodaniti to u ovom časopisu, čiji su prilozi dijelom prevedeni i na slavenske jezike".[7] Nije poznato zašto Taubnerov rad nije objavljen i na hrvatskom jeziku (mogao ga je on sam prevesti), ali se može pretpostaviti da je najvjerojatniji razlog tomu što još nije bio izrađen sustav prirodoslovnog nazivlja na hrvatskom jeziku.

Taubner je započeo svoj rad s opisom rezultata suvremenih organo-kemijskih istraživanja koji su pokazali da su elementarni sastojci svih biljaka: ugljik, vodik, dušik i kisik te u manjoj količini još neke anorganske tvari. Pokazujući da, u nedostatku bilo kojih od njih, biljka ne može uspjevati i da ne može doći do stvaranja niti najnižeg stupnja vegetacije, Taubner se poziva na Liebigova istraživanja. Tako navodi da je upravo Liebig otkrio da biljke glavninu ugljika crpe iz atmosfere, a ne iz humusne podloge, kako su mislili dotadašnji agrikulturni kemičari.[8]

Taubner navodi da procesi disanja, gnjilenja i raspadanja organskih tvari dovode do toga da ogromna masa kisika prelazi u ugljikov dioksid. No, svijet se ne može njime zagušiti upravo stoga što biljke apsorbiraju taj ugljikov dioksid tako da apsorbiraju ugljik, a oslobađaju kisik. Nakon toga Taubner određuje mjesto i ulogu gnojenja u ishrani bilja, pa navodi rezultate kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja pepela određenih biljaka. Navodeći količine dobivenih kemijskih elemenata i spojeva, Taubner kaže da su oni putem ishrane izvučeni iz tla. Zato se tlo mora gnojiti da bi mu se vratili sastavni dijelovi, koji su mu ishranom, odnosno žetvom bili oduzeti. Polja i vrtove najbolje je gnojiti sastojcima pepela onih biljaka koje kanimo uzgajati. Tako na primjer, ako je glavni sastojak pepela biljnih kultura fosforno kiseli alkalij i zemlja ili drugi metaloidi, tada je apatit, ili u pamanjkanju istog, svaka fosforno kisela vrsta vapnenca pogodno gnojivo. Taubner svoj tekst završava riječima: "Prisiljen sam da prekinem, jer je stalno istraživanje u toku. Daljnji govor i pobliža objašnjenja sačuvat ću za drugi put da bi ih napisao u našim mjesečnicima. Ove misli i ideje novoga doba moraju prodrijeti u ove krajeve i ovdje dobiti nužno priznanje".[9]

Međutim, od Taubnerova prikaza trebalo je proći gotovo trideset godina da bi rezultati Liebigovih istraživanja s područja agrikulturne kemije bili prihvaćeni na našem tlu. Tek u kasno postpreporodno doba hrvatska znanstvena sredina bila je zrela da ih primi. I kad je naš poznati prirodoslovac, publicist i autor rječnika hrvatskog

[7] *List měsečni horvatsko-slavonskoga Gospodarskoga Družtva*, br. 10, Zagreb 1846., 16 nepaginiranih stranica.

[8] U razdoblju do Liebigovih istraživanja vladala je u agrikulturnoj kemiji tzv. humusna teorija, po kojoj se smatralo da biljka ugljik crpi iz humusne zemlje. Vidi: Snježana Paušek-Baždar, «Važnost utemeljenja Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva za razvitak prirodnih znanosti u doba hrvatskoga narodnog preporoda», *Naše teme*, god. 33, br.7-8, Zagreb 1989., str. 2139-2147, na str. 2143.

[9] I. Taubner, rad naveden u bilješci 11, str. 16.

znanstvenog nazivlja Bogoslav Šulek (1816.-1895.) pisao 1874. o Liebigu i rekao: "A ime tako slavna i po cielo čovječanstvo zaslužna muža jedva da se spominje u našem narodu: to i jest uzrok, što sam ovu rasparvu uzeo pisati, nebi-li pošlo za rukom prokrčiti Liebigovu imenu put u našu domovinu, a pribaviti kod nas prijateljah istinam od njega pronađenim", moglo mu se odgovoriti da je taj put dvadeset i osam godina prije njega (1846.) započeo krčiti Ivan K. Taubner.[10]

Taubnerov pokušaj osnivanja Odbora za znanosti i umjetnosti u krilu Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva

U doba kada Taubner djeluje u Hrvatskoj, prirodne znanosti nisu bile gotovo uopće zastupljene u hrvatskom školstvu i u hrvatskom društvu. Premda je još uvijek djelovao Filozofski tečaj na Kraljevskoj zagrebačkoj akademiji znanosti, s vrlo skromnom obukom iz prirodoslovlja, nije mogao biti ostvaren nikakav napredak, a niti promicanje prirodnih znanosti. Po dokinuću Filozofskog fakulteta, odnosno tečaja Kraljevske zagrebačke akademije, u Hrvatskoj od 1853. djeluju realke i realne (prirodoslovne) gimnazije, od 1860. Kraljevsko i gospodarsko šumarsko učilište u Križevcima s prvim laboratorijem iz kemije (*ludžbarnica*), od 1861. Akademija znanosti i umjetnosti, a tek od 1874. moderno Sveučilište u Zagrebu, s prirodoslovnim katedrama (1876.).

Na temelju navedenog, Taubnerov prijedlog koji je on u pismenom obliku, pod naslovom *O utemeljenju odbora za znanosti i umětnosti u krilu gospodarskoga družtva horvatsko-slavonskoga*, uputio Društvu već 1846., bio je od velike važnosti u smislu ukazivanja na potrebu organiziranog i sustavnog gajenja, napretka i promicanja prirodnih znanosti u hrvatskom društvu.

Taubner je predložio da se od više članova sastavi Odbor koji će se baviti prirodoslovnim i gospodarskim pitanjima, ali "zasĕcajući u višji krug znanstvenosti, po načelih uređenog znanja stvari rĕšiti tako, kao što polag sadašnjega stanja znanostih dopušta predmet, o kom je govor".[11] Pri tome je riječ *umětnost* u naslovu *Odbor za znanost i umětnost* Taubner shvaćao u smislu vještine, odnosno u smislu praktične primjene prirodnih znanosti.[12]

Prema Taubneru Odbor bi bio sastavljen od tri odsjeka: *matematika*, *physika* i *historija naravska*. Odsjek za matematiku bi bio zaseban, a odsjeci za physiku i historiju naravsku sadržavali bi po tri "odsječića":

[10] Bogoslav Šulek, «Justus Liebig, Nacrt njegove znanstvene djelatnosti», *Rad JAZU*, knj. 27, Zagreb 1874., str.1-51, na str. 2

[11] Ivan K. Taubner, «O utemeljenju Odbora za znanosti i umětnosti u krilu gospodarskoga družtva horvatsko-slavonskoga», *List měsečni horvatsko-slavonskoga Gospodarskoga Družtva*, br. 10, Zagreb 1846., str. 155-160, na str. 155, 156.

[12] Snježana Paušek-Baždar, rad naveden u bilješci 8, str. 2145, 2146.

physika:	*Historia naravska*:
- meteorologia	- zoologia
- chemija	- botanika
- mechanika	- mineralogia

Taubner opširno navodi s čime bi se pojedini odsječić bavio. Tako bi se

Odsěčić za meteorologiu, u uskom savezu s ostalim europskim državama, bavio meteorološkim promjenama, osobito atmosferskim (*parokružnim*) promjenama na temelju motrenja barometra (*tegoměra*), termometra (*toploměra*), higrometra (*vlagoměra*) i cijanometra (*modrinoměra*) te magnetskim otklonima (*sklanjanje igle gvozdotežne*), kao i tumačenjem meteora, njihova pojavljivanja, pada i drugo. *Odsěčić za chemiu* bavio bi se istraživanjem mineralnih voda, domaćih minerala i metala, načinima pravljenja vina, piva, octa, alkohola (*žgane vode*) istraživanjem kemijskog sastava svih vrsta žita, voća i drugih plodova, pripravom velike količine galice i bjelila za uporabu u poljoprivredi i drugo. *Odsěčić za mechaniku* trebao bi se baviti težačkim alatima, oruđima, aparatima i strojevima te načinima građenja mlinova, vodenica, vjetrenjača, pilana i drugog.

Odsěčić za zoologiu trebao bi najprije popisati hrvatsku faunu, a potom oplemeniti rogatu marvu, unaprijediti svilarstvo i pčelarstvo, ribarstvo i izgradnju umjetnih ribnjaka, a u taj odsječić bi trebala biti uključena i veterina

Odsěčić za botaniku trebao bi najprije opisati cjelokupnu "horvatsku, slavonsku i dalmatinsku floru" i složiti herbarij za one koji sami žele učiti o botanici. Također bi trebalo popisati i opisati svojstva ljekovitog samoniklog bilja. Potom bi se trebao baviti oplemenjivanjem hrvatskih vinograda, gajenjem hmelja, voća, duda, javorike i drugog. U Dalmaciji bi se osobita pažnja trebala posvetiti oplemenjivanju uzgoja maslina, pamuka i plemenitih plodova. Taubner također predlaže da se u Hrvatskoj započne uzgajati biljka rabàrbara, koja ima dragocjena ljekovita svojstva. Odsěčić za mineralogiu bavio bi se istraživanjem ruda koje se mogu iskapati u Hrvatskoj, pa Taubner spominje iskapanje bakra blizu Samobora, olova u Šestinama, sumpora u Radoboju i drugo. Taj odsječić bi se također bavio paleontološko-geološkim istraživanjima te nalazištima zapaljivih tvari, osobito kamenog ugljena, kojega navodno u Hrvatskoj ima u velikim količinama.

Središnji odbor Društva je podržao i prihvatio Taubnerov prijedlog, ali je izražena sumnju u svezi utemeljenja Odbora, stoga što nije bilo dovoljno članova Društva s prirodoslovnim obrazovanjem. Stoga je Odbor predložio Taubneru da sam pokuša okupiti prirodoslovce, koji bi se bavili rješavanjem pitanja s područja navedenih odsjeka i odsječića.[13]

[13] *List měsečni horvatsko-slavonskoga Gospodarskoga Družtva*, br. 1, Zagreb 1847., str. 1, 2.

Kako se moglo i očekivati, navedeni Odbor nije odmah osnovan. No, ipak je nešto načinjeno. Društvo nabavlja više knjiga prirodoslovnog sadržaja, a četiri godine nakon Taubnerova prijedloga pod okriljem Društva utemeljen je tzv. Naravoslovnni odsĕk.[14] Za njegovo utemeljenje i razvitak najzaslužniji je bio prirodoslovac Ljudevit Vukotinović (1813.-1893.). Novoutemeljenom Odsjeku posvećen je poseban broj društvenog glasila, objavljen 1851., pod naslovom Trudovi odsĕka za prirodoslovje. U njemu su tiskana dva opsežna rada: "Geologija", nepoznatog autora, člana Društva i "Mineralogija i geognozija" Ljudevita Vukotinovića.[15]

Na temelju navedenog može se zaključiti da je Ivan K. Taubner u doba hrvatskog narodnog preporoda, a osobito u razdoblju od 1839. do 1846., dao važan doprinos utemeljenju, razvitku i promicanju prirodnih znanosti u hrvatskom društvu. To se prvenstveno odnosi na njegov rad ne samo kao urednika časopisa *Croatia*, nego kao izuzetno aktivnog člana Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva. Ta njegova aktivnost osobito je bila izražena kroz pokušaj organiziranja rada na području prirodnih znanosti u okviru Društva. Radilo se o važnom, pionirskom koraku ka kasnijem utemeljenju, razvitku, promicanju, a osobito o institucionaliziranju prirodnih znanosti u hrvatskom društvu.

Zahvala: Zahvaljujem se kolegi **Vedranu Klaužeru** iz Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu zato što mi je uspio transkribirati i prevesti podatke koje sam dobila iz Bečkog arhiva.

[14] *Naravoslovni odsĕk* nije bio jedini odsjek koji je osnovan unutar Društva. Već 26. prosinca 1846. utemeljen je u mjestu Prečcu *Šumarski odsĕk*, kojemu je također 1851. posvećen poseban broj društvenog glasila *Trudovi odsĕka šumarskog*.

[15] Ljudevit Vukotinović, «Nešto mineralogičkog iz naše domovine», *List družtva gospodarskoga horvatsko-slavonskoga*, god. deveta, sv. 1, Zagreb, 1850., str. 38. Opširnije vidi: Snježana Paušek-Baždar, «Prirodoznanstvo u doba hrvatskoga narodnog preporoda (1838-1850)», prvi dio, *Priroda*, god. 81, br. 2, Zagreb 1991., str. 13-16 i drugi dio, *Priroda*, god. 81, br. 3-4, Zagreb 1991., str. 9-11.

Doprinos Ivana K. Taubnera razvitku prirodoslovlja u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća

Sažetak

Ivan K. Taubner je djelovao u Hrvatskoj od 1839. do 1846. godine. Neko vrijeme je bio glavni urednik i autor članaka u časopisu *Croatia*. Od 1943. bio je aktivni član Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva. Objavio je više važnih radova s područja prirodnih znanosti, a osobito s područja agrikulturne kemije na hrvatskom i njemačkom jeziku u glasniku tog Društva. Prenio je suvremene rezultate agrikulturno-kemijskih istraživanja njemačkog kemičara Justusa von Liebiga (1803.-1873.) u hrvatsku sredinu. Izuzetno je važan Taubnerov pokušaj organiziranja rada na području prirodnih znanosti u okviru Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva i to već 1846. godine. Značaj tog pokušaja je tim veći kada se zna da se rad na području prirodnih znanosti u Hrvatskoj organizira i institucionalizira mnogo kasnije, tek u postpreporodno doba. Stoga je Taubnerov pokušaj predstavljao pionirski korak ka utemeljenju, razvitku i promicanju prirodoslovlja u hrvatskom društvu u prvoj polovici 19. stoljeća.

Beitrag von Ivan K. Taubner zur Entwicklung der Naturkunde in Kroatien Mitte des 19.Jahrhundertes

Zusammenfassung

Ivan K. Taubner wirkte in Kroatien von 1839 bis 1846. Einige Zeit war er Hauptredakteur und Autor der Artikel in der Zeitschrift Croatia. Von 1943 war er aktives Mitglied der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft. Er veröffentlichte mehrere wichtige Arbeiten vom Gebiete der Naturwissenschaften, besonders von dem Gebiete der agrikulturellen Chemie in kroatischer und deutscher Sprache im Blatt dieser Gesellschaft. Er übertrug den modernen Ergebnissen der agrikultur-chemischen Forschungen des deutschen Chemikers Justus von Liebig (1803-1873) in die kroatische Umwelt. Taubners Versuch der Arbeitsorganisation auf dem Gebiete der Naturwissenschaften im Rahmen der Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft, und zwar schon ab dem Jahre 1846, ist sehr bedeutend. Die Bedeutung dieses Versuches ist desto größer, wenn man weiß, dass die Tätigkeit auf dem Gebiete der Naturwissenschaften in Kroatien viel später, erst in der Nacherneuerungszeit, organisiert und institutionalisiert wurde. Deshalb bedeutete Taubners Versuch einen Pionierenschritt zur Gründung, Entwicklung und Förderung der Naturwissenschaft in der kroatischen Gesellschaft in der ersten Hälfte des 19. Jahrhundertes.

Schlüsselworte: *Ivan K. Taubner, Kroatisch-Slawonischen Wirtschaftsgesellschaft, agrikulturelle Chemie, Justus von Liebig, Naturwissenschaften, Organisation der Naturwissenschaften*

Arijana Kolak Bošnjak
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK: 811.112.2(497.5)(091)"18"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 30.9.2013.
Prihvaćeno: 1.10.2013.

Nijemci i njemački jezik kao važne karike u djelovanju Horvatsko-vugerske stranke i promađarskog pokreta 1841.-1849.

U radu se prikazuje uloga njemačkog jezika u djelovanju Horvatsko-vugerske stranke i Zagrebačkog kazina, koje je bilo glavno okupljalište njezinog članstva te se analiziraju uzroci njegove dominantne prisutnosti.

Ključne riječi: *Horvatsko-vugerska stranka, Nijemci, njemački jezik, Zagrebački kazino*

Uvod

Zagrebački kazino i Horvatsko-vugerska stranka pojavili su se u političkom životu banske Hrvatske početkom četrdesetih godina 19. stoljeća. U gotovo cijelom tom desetljeću oblikovali su zajedno s Ilirskom/Narodnom strankom političku scenu na tom prostoru međusobno se sukobljavajući. Glavni ideološki sukob između tih dviju političkih opcija vezan je uz nacionalno pitanje. Konkretno, to je značilo da su članovi Horvatsko-vugerske stranke prihvatili ideju mađarske političke nacije odnosno da se kao članovi zajedničke ugarske, tj. mađarske države nazivaju Mađarima i da mađarski jezik koriste u službenoj uporabi, iako se u etničkom smislu nisu odrekli svog regionalnog horvatstva i kajkavštine. S druge strane ilirci/narodnjaci svoj su identitet gradili između ostalog i na slavenstvu, radili su na političkom i kulturnom jedinstvu (južno)slavenskih naroda u Monarhiji i izvan nje te su promovirali štokavštinu kao narodni jezik. Upravo je ideja (južno)slavenskog jedinstva bila onaj segment političkog djelovanja iliraca/narodnjaka koji je bio neprihvatljiv većini stanovnika banske Hrvatske njemačkoga porijekla, pogotovo jer je povezana s idejama panslavizma i rusizma protiv kojih su se na europskoj razini sve glasnije ujedinjavali Nijemci i Mađari. Zbog toga su i mnogi Nijemci koji su živjeli u banskoj Hrvatskoj podržali Horvatsko-vugersku stranku i kasnije promađarski pokret.

Njemački jezik i članstvo njemačkog porijekla u Zagrebačkom kazinu i Horvatsko-vugerskoj stranci

Zagrebački kazino bio je tijekom 1840-ih glavno okupljalište članova Horvatsko-vugerske stranke pa je cilj Kazina kao i stranke bio promoviranje mađarske nacionalne ideje, odnosno promoviranje Ugarske kao mađarske nacionalne države s jednim službenim jezikom, mađarskim. Kao što sam već spomenula to je značilo da su pristaše i članovi Kazina i Horvatsko-vugerske stranke priznavali mađarsku državnost i prihvaćali su mađarski jezik kao službeni jezik za sve zemlje ugarske krune pa i Hrvatsku. No, jezična politika koju su zagovarali na teoretskoj razini nije se iskazivala i u njihovom praktičnom djelovanju. Tako je u organizaciji i djelovanju Zagrebačkog kazina, čini se dominantnu ulogu imao njemački jezik, a ne kako bi se očekivalo mađarski. To se vidi iz činjenice da je temeljni dokument tog društva, njegov statut, u originalu pisan na njemačkom jeziku. I knjižica Kazina objavljena 1842. godine, u kojoj se nalaze podaci o članstvu Kazina, statut i podaci o rashodima i prihodima društva, također je u cijelosti tiskana na njemačkom jeziku. Važno je spomenuti da je i prvi rječnik nabavljen za knjižnicu Kazina bio njemačko-mađarski rječnik pa možemo pretpostaviti da se mađarski jezik u Kazinu trebao učiti posredstvom njemačkog jezika. Sve to upućuje nas na zaključak da su i članovi Kazina najvjerojatnije međusobno komunicirali na njemačkom jeziku te da je on predstavljao iznimno važnu kariku u djelovanju Zagrebačkog kazina.

Slično je bilo i s djelovanjem Horvatsko-vugerske stranke, a kasnije i promađarskog pokreta. Članovi stranke, koji su najvećim dijelom bili i članovi

Kazina, ali kasnije i pristaše promađarskog pokreta također su često međusobno, ali i s javnošću komunicirali na njemačkom jeziku. Vidi se to iz njihove vrlo slabo sačuvane korespondencije,[1] iz spisa i proglasa koje su objavljivali, ali i iz novina u kojima su uglavnom objavljivali svoje članke, a to su bile *Agramer Zeitung*.[2] Godine 1847. i sami članovi Horvatsko-vugerske stranke pokušali su dobiti dozvolu za pokretanje lista, koji su namjeravali izdavati na njemačkom jeziku pod nazivom *Agramer Beobachter*, no ta inicijativa nije realizirana.[3] Iako se ova situacija čini apsurdnom s obzirom na to da su članovi Kazina i Horvatsko-vugerske stranke trebali promovirati mađarski kao službeni jezik za sve zemlje ugarske krune, pa i Hrvatsku, ona je rezultat snažnog utjecaja njemačke kulture i jezika u zagrebačkoj, ali i u drugim gradskim sredinama. Naime, njemački jezik u tom je razdoblju bio jezik inteligencije, trgovine, ali i privrede općenito, bontona i književnosti.[4] Uz to, bio je i dio plemićkog odgoja, koji je podrazumijevao znanje latinskog i još nekoliko europskih jezika, a prije svega njemačkoga.[5] Komunikacija na njemačkom jeziku upućivala je i na zatvorenost tog društva i stranke prema širim društvenim slojevima, što se i očituje iz sastava članstva Kazina i stranke, kojeg su činili viši društveni slojevi – velikaši, plemići, bogatiji građani i vojne osobe hijerarhijski više pozicionirane, iako je baza članstva stranke bila proširena i takozvanim seljačkim plemstvom, koje je djelovalo kao glavna „fizička snaga" stranke. Njemački jezik pomogao je članovima Kazina i Horvatsko-vugerske stranke i u komunikaciji s njihovim mađarskim istomišljenicima kao i sa širom europskom javnošću, čija se potpora tražila posebice revolucionarne 1848./1849. godine.

[1] Važno je ipak napomenuti da se korespondencija među članovima Horvatsko-vugerske stranke odvijala i na horvatskom i latinskom jeziku, ovisno o stupnju obrazovanosti pojedinih članova stranke. Nešto sačuvane korespondencije članova Horvatsko-vugerske stranke i pristaša promađarskog pokreta ima u Hrvatskom državnom arhivu (HDA), npr. fond Banska vlada ili fond Obitelj Drašković (711), kut. 66, iz kojeg je očito da su se članovi obitelji Drašković u svojoj međusobnoj korespondenciji služili uglavnom njemačkim jezikom.

[2] Agramer (politische) Zeitung izlazile su od 1830. godine. Te novine su do 1848. godine zapravo bile jedini javni prostor u banskoj Hrvatskoj u kojem su članovi i pristaše Horvatsko-vugerske stranke mogli objavljivati svoje članke, jer su Narodne novine bile u rukama njihovih političkih protivnika. Ipak, ne mislim da su one predstavljale neslužbeno glasilo Horvatsko-vugerske stranke, kako ih se znalo kvalificirati. Vjerojatno su optužbe na račun Agramer Zeitunga da je mađaronsko glasilo rezultat sukoba njihova uredništva s uredništvom Narodnih novina, a one su zapravo bile vladine novine. Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1939.*, Zagreb 1962., 80.; Arijana KOLAK BOŠNJAK, *Horvatsko-vugerska stranka 1841.-1848.*, (neobjavljeni doktorski rad), Zagreb 2012., 7.

[3] A. KOLAK BOŠNJAK, *Horvatsko-vugerska stranka 1841.-1848.*, 49., 148., 184.-185.

[4] Wolfgang KESSLER, *Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: Historiographie und Grundlagen*, München : Oldenbourg 1981., 11.-12.; Franjo BUNTAK, *Povijest Zagreba*, Zagreb 1996., 625.

[5] Plemstvo je, posebice ono visoko, vladalo osim navedenim jezicima nerijetko i starogrčkim, francuskim i mađarskim. Iskra IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, Zagreb 2010., 97.

Što se tiče samog članstva stranke teško je utvrditi je li tko isticao svoje njemačko porijeklo kao nacionalnu odrednicu i u kojoj je mjeri ono utjecalo na to da se pojedinac pridruži članstvu Horvatsko-vugerske stranke. Ipak, ovdje ću napomenuti samo neke pojedince iz čijeg se prezimena očituje njemačko porijeklo. Tako među osnivačima Kazina nalazimo članove plemićke obitelji Rauch, Levina i Aleksandera, zatim Isidora Hochreitera, zagrebačkog kanonika i plemića te dvojicu uglednijih građana, Franza (Franju) Suppana, knjižara, knjigovežu i tiskara, gradskog zastupnika te kapetana građanske garde u Zagrebu, koji je zanimljivo odbijao pisati se po ilirski Župan kako su to kasnije činili njegovi sinovi, i Franza (Franju) Zellingera, zagrebačkog ljekarnika. Na žalost njihovi biografski podaci su vrlo šturi tako da točne podatke o tome od kuda su došli oni ili njihovi preci za sada nemam, ali nadam se da će daljnja istraživanja članstva Horvatsko-vugerske stranke biti usmjerena i k tom aspektu.[6] Od kasnijih članova Kazina nekolicina ih je također nosila njemačka imena i prezimena kao npr. Joakim Welenreiter, koji je 1847. godine bio i član ravnateljstva Kazina, zatim Carl R. Leuzendorf, otpremnik za kojeg je Rakovac u svom dnevniku napisao da je bio veliki dušmanin Ilirske stranke.[7] Alojz Krafft, koji je umro 14. 2. 1844., nije bio član Kazina, ali se spominje kao promađarski pristaša. Obnašao je službu fiškuša grada Zagreba, zatim službu zamjenika odvjetnika siromašnih te prisjednika sudbenih stolova Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije. Za njega je Rakovac u svom Dnevniku ustvrdio da je bio jedan od prvih mađarona koji je ilirizmu mnogo naštetio.[8] Njemačka prezimena nosili su i trgovac Franjo Kann, koji je također bio član Kazina, a u novinama se spominje kao promađarski pristaša. Zatim Nikola Faller iz Varaždinske županije, koji je bio i član Zagrebačkog kazina i Horvatsko-vugerske stranke te Josip Schrott, biskup, čije je njemačko porijeklo neupitno, ali je njegova politička orijentacija danas vrlo dvojbena. Naime suvremenici, ponajviše ilirci, optuživali su ga da je mađaron, tj. pristaša Horvatsko-vugerske stranke, no od 1845. godine on je promijenio svoju političku orijentaciju i približio se ilircima, što će posebno doći do izražaja za vrijeme revolucionarnih događaja 1848. godine, kada se i sam javno izjasnio i djelovao kao pristaša hrvatskog političkog pokreta.[9] Jedini član Kazina za kojeg imamo sigurne podatke da je bio Nijemac bio je zagrebački knjižar

[6] Poznato je da je F. Suppan rođen u Bjelovaru 1784. godine i od tamo je došao u Zagreb, ali oblik njegova prezimena upućuje na njemačko porijeklo. Zellinger je rođen 1800. godine, ali mjesto njegova rođena niti njegovo porijeklo nisam uspjela utvrditi. *Agramer Casino-Büchlein 1842*, 14., 15.; Državni arhiv Zagreb (DAZ), Zbirka Ulčnik Ivan, f. 857, br. 4103; *Dnevnik Dragutina Rakovca*, (priopćili Emilij Laszowski i Vladimi Deželić st.) Zagreb 1922., 5., 11.; *Agramer Zeitung*, br. 50, 29. 2. 1856., 183.

[7] *Dnevnik Dragutina Rakovca*, 38.

[8] *Dnevnik Dragutina Rakovca*, 39.; *CZ 1842*, 31.

[9] Više o J. Schrottu Vlasta ŠVOGER, „Biskup Josip Schrott u javnom životu Hrvatske", *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch 2012.*, 45.-63.; A. KOLAK BOŠNJAK, *Horvatsko-vugerska stranka 1841.-1848.*, 83.-84.; Čaić Mihajlo Lj. Gaju, 22. lipnja 1845., NSK, Zbirka rijetkosti, Gajeva korespondencija, R 4702b.

Emil Hirschfeld. On je bio Nijemac iz Bremena, koji je 1835. godine u Zagrebu otvorio najsuvremeniju knjižaru u njemačkom stilu. U Zagrebu je utemeljio i tvornicu igraćih karata, ali taj pothvat nije imao uspjeha jer prodaja karata među zagrebačkim građanima nije išla pa je zato prodao knjižaru i odselio se u Graz, gdje je premjestio i svoju tvornicu. Tvornica je u Grazu izvrsno radila, ali zbog sukoba s poreznim uredom Hirschfeld je izgubio imetak i čak završio u zatvoru.[10]

Vrlo je teško utvrditi je li se tko od spomenutih nositelja njemačkog prezimena, osim naravno posljednje navedenoga, deklarirao etnički kao Nijemac i je li to i u kojoj mjeri utjecalo na njegovo političko opredjeljenje. Ipak, zanimljivo je uočiti da su oni stanovnici banske Hrvatske njemačkoga porijekla koji su pristajali uz Horvatsko-vugersku stranku uglavnom sačuvali izvorni oblik svoga prezimena, dok su oni koji su pristajali uz ilirce/narodnjake svoja prezimena ili prevodili ili na neki drugi način prilagođavali hrvatskom jeziku. Također je važno napomenuti i da prezime njemačkog porijekla nije uvijek značilo da se pojedinac koji ga je nosio deklarirao etnički kao Nijemac. Na to me upozorio vrlo zanimljiv slučaj baruna Antona v. Wöbera, podmaršala, kojeg je zapovijedajući general u Hrvatskoj grof Auersperg u svom izvješću Dvorskom ratnom vijeću označio kao osobu koja naginje Horvatsko-vugerskoj stranci, a opisao ga je kao rođenog Mađara koji je duže vremena služio u Zagrebu i okolici. Vjerojatno je Wöber uistinu bio i rođen negdje u Ugarskoj, ali što je važnije očito se deklarirao kao pripadnik mađarskog naroda bez obzira na svoje njemačko ime. Bitno je to stoga što je u razdoblju o kojem pišem proces oblikovanja nacije bio jedan od temeljnih političko-ideoloških problema, koji je na prostoru banske Hrvatske doveo do sukoba između iliraca i promađarskih pristaša, u kojem su se Nijemci i Mađari, kao što su to činili na europskoj razini, povezivali u borbi protiv (pan)slavizma, što je posebno došlo do izražaja za vrijeme revolucije 1848./1849. godine.

Njemačko građanstvo banske Hrvatske u godinama revolucije

Revolucionarne godine 1848./1849. pristaše Horvatsko-vugerske stranke i promađarskog pokreta[11] također su bili i građani stranoga porijekla, posebice oni

[10] *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb 1990., 106.; Imbro TKALAC IGNJATIJEVIĆ, *Uspomene iz Hrvatske: (1749.-1823., 1824.-1843.)*, Zagreb 1948., 154., 157./158.; Alberto MARTINO, *Die Deutsche Leihbibliothek: Geschichte einer literarischen Institution (1756-1914)*, Wissbaden : Harrassowitz, 1990., 208.

[11] Politički pokret predstavlja najširi oblik organizacije i političkog grupiranja s ciljem djelovanja u pravcu proklamiranih ideja, ali s druge strane on podrazumijeva minimum političke ideološke kohezije i unutrašnje organizacijske povezanosti. Kako je 1848. godine Horvatsko-vugerska stranka prestala postojati, a njezini su nekadašnji članovi i pristaše s područja civilne Hrvatske i dalje nastavili djelovati kao pristaše mađarske politike i mađarskog pokreta, a takvih je pristaša mađarski pokret imao i na području civilne Slavonije s tim da među njima nije bilo nekakve čvrste organizacijske povezanosti, za vrijeme revolucionarnih događanja govorimo o promađarskom pokretu na prostoru banske Hrvatske. „Pokret", *Politička enciklopedija*, Beograd 1975., 741.

mađarskoga i njemačkoga, kojima ideja slavenske uzajamnosti, pogotovo njezin politički segment, nije bila prihvatljiva. Od hrvatskog političkog pokreta odbijala ih je i ideja panslavizma, koju su prema njihovim optužbama zastupali ilirci. Panslavizam je inače pojam koji je u svom izvornom značenju označavao postojanje svijesti o općeslavenskoj duhovnoj i kulturnoj povezanosti, ali je u uporabi kod drugih naroda, posebno Mađara i Nijemaca poprimio negativne konotacije te ga se tumačilo kao zavjeru ruske vlade s ciljem pripajanja slavenskih zemalja.[12] To je dalje vodilo optužbama na račun iliraca za rusizam. U tom kontekstu treba promatrati i otpor gradskih stanovnika banske Hrvatske stranoga porijekla ilirskoj ideji, što je rezultiralo pristajanjem uz politiku Horvatsko-vugerske stranke i promađarskog pokreta. No, uz ideologije koje su zastupane tijekom tog razdoblja u banskoj Hrvatskoj, važno je napomenuti da je i politička situacija bila izrazito komplicirana, što se odnosilo prije svega na političku nadležnost nad tim prostorom. Naime, bečki se dvor početkom revolucionarnih događaja našao u vrlo nezavidnom položaju jer je cijela Monarhije bila u plamenu revolucije, što je za dvor moglo značiti kraj stoljetne vladavine. Da bi spriječio vlastitu propast zaigrao je na do tad nebrojeno puta korištenu kartu, na politiku 'podijeli pa vladaj'. Dvor je, naime, odlučio najprije smiriti stanje u zapadnom dijelu Monarhije, a tek zatim posvetiti se svojim istočnim dijelovima, tj. Ugarskoj i banskoj Hrvatskoj. Da bi smirio i za sebe neutralizirao situaciju u Ugarskoj i banskoj Hrvatskoj vodio je dvostruku politiku prema njima, tj. s jedne strane javno je podržavao djelovanje mađarske vlade neprestano joj dajući različite ustupke, a s druge strane tajno je komunicirao s hrvatskim političkim pokretom dajući mu određenu podršku. Takva situacije dovela je do poprilično kaotičnog stanja na prostoru banske Hrvatske, jer ni lokalne vlasti ni stanovništvo nisu znali pod čiju nadležnost pripadaju. To je rezultiralo time da su pojedine lokalne vlasti najprije priznavale legitimitet banu Jelačiću i hrvatskom političkom pokretu, a zatim mađarskoj vladi uz opravdanje da slijede zakonitu politiku dvora. Stanovništvo se također u toj situaciji podijelilo, ali je kod njega ipak dominirala podjela po nacionalnoj osnovi. Uz to protivnici hrvatskog političkog pokreta koristili su i politički nedorečeno stanje koje je prouzrokovala dvorska politika kao opravdanje za svoje ponašanje.

Promađarska propaganda među gradskim stanovništvom banske Hrvatske ponajviše je iskoristila nacionalni element za pridobivanje svojih pristaša. Posebno osjetljiva kategorija stanovništva bilo je sitno građanstvo, obrtnici i trgovci, od kojih su mnogi bili upravo njemačkog porijekla. Inače, polovicom 19. stoljeća i austrijski Nijemca nazivali su se Nijemcima, a ne Austrijancima.[13] Među njima je propaganda postigla značajan uspjeh, jer se bazirala na široj suradnji između Nijemaca i Mađara u

[12] Darko DUKOVSKI, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća I.*, Zagreb 2005., 97.

[13] V. ŠVOGER, „Slika Austrije i Austrijanaca u zagrebačkim liberalnim listovima na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine 19. Stoljeća", Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, 15 (2008), (23.-34.), 25.; ISTA, *Ideali, strasti i politika. Život i djelo Andrije Torkvata Brlića*, Zagreb 2012., 161.

borbi protiv Slavena. Toga su bili svjesni i pristaše hrvatskog političkog pokreta pa su upozoravali svoje vodstvo da oprezno nastupa u pregovorima s bečkim vlastodršcima: „(…) Brate tebe i Deputatiu našu Švabe i u Gradcu i Beču lepo primiše ma kuliko ja uviditi ukratko mogo jesam kako god Magyar tako i Švaba u odurenyu Slavjanstva čisto se slažu (…)".[14]

U Zagrebu i Zagrebačkoj županiji već su početkom svibnja 1848. godine članovi Horvatsko-vugerske stranke i pristaše promađarskog pokreta bili snažno potisnuti, odnosno veliki dio ih je otišao u emigraciju, dio ih se priključio hrvatskom političkom pokretu, jedan dio se politički pasivizirao, a jedan dio djelovao je u tajnosti tako da i politička djelatnost građana njemačkog porijekla nije bila tako aktivna kao npr. u Varaždinu i Osijeku. Zabilježeno je tek nekoliko incidenata u kojima se spominju i promađarski pristaše njemačkog porijekla. Jedan od njih je i slučaj kada su otkrivena pisma jednog pisara u kojima javlja svom ocu u Osijeku da su zagrebački promađarski pristaše spremni podići bunu kada se za to ukaže povoljna prilika. Slijedom tih informacija pozatvarani su neki zagrebački građani među kojima i oni njemačkoga porijekla kao apotekar Franjo Zellinger i trgovac Franjo Kaan, ali su uskoro pušteni jer im se nije mogla pronaći nikakva krivnja.[15]

Iz Varaždina su već u travnju stizale vijesti da se građanstvo cijepa na: „(...) nemce i Hervate, na priverženike ovog i bivšeg magistrata."[16] Ljudevit Ferenc, Gajev ujak, izvijestio je u pismima od 18. i 25. svibnja 1848. godine svog nećaka o uspješnom djelovanju promađarskih pristaša među varaždinskim građanima, prije svega onima njemačkoga porijekla: „Duh domorodni nestaje, prokleta němština u magjarizam pretvorena započe vladati. Němčaria posluhnu rěč Palatina, po rěči Palatinovoj izgubi Ban ono što je imao, autoritet (...); već se usudjuje pitati, kakovo je punomoćje Ban dobio od Kralja, kad Kraljevo pismo nikomu priobćeno nije. U javnoj skupštini preuzetnost, da smionost jednog gradjana (Hinka Bernatha) na onaj se popne stupanj da je rekao, valja nam upitati Kralja, da li Palatinu ili Banu pokoriti se imamo. U němčarii našoj nevlada duh separatizma od Ugarske – oni nastoje conjuctisam steći. – Duh ov radja se u Čakovcu, kamo su mnogi Magjaroni sěli. Od se prostire dalje i kuži nam hèrvatski puk. Osobite dušmane Bana osobno Vam ovdě stavljam: preznačeni Bernat, Adler, Beil, Müller, Prilizauer, Rotenstein; - ovi imaju svoje opet apostole te se sve većma ugnjezduju. (...) Ja nemam ni iole nade i ufanje o dobru za narod od Varaždinacah, preblizu smo Ugarskoj, a communicatiu nemoguće je bez

[14] Maksimilijan Piškorac Ljudevitu Gaju 18. svibnja 1848. iz Beča, GPKH, knj. 26,(prir. Josip HORVAT-Jakša RAVLIĆ), Zagreb 1956., 390.

[15] Tomislav MARKUS, *Korespondencija bana Jelačića i Banskoga vijeća 1848.-1850.*, Zagreb 1998., br. 52, 95.; *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, br. 125., 11. 11. 1848., 501.; *Slavenski Jug*, br. 43, 12. 11. 1848., 170.; Fran ILEŠIČ, „Iz borbe med 'ilirsko' in madžarofilsko stranko leta 1848./49. (Prispevek k zgodovini teh let)", *Časopis za zgodovino in narodopisje 2*, Marobor 1905., (97.-136.), 118.

[16] Stjepan Car Lj. Gaju 22. travnja 1848. iz Varaždina, GPKH, knj. 26, 100.

sile fizične prepréčiti – a nuzto prokleta Němčaria! Prokleta nadrišoštarska politika! (...) N.B. Valja Vam opisati, kako smo primili dopis Palatina. Bihu pročitani, ja rekoh u vatrenom govoru, da nevrede druge, nego da ih sažgemo javno, nu da vatre netrošimo – stavit ćemo ih u Arkiv – na što Němci iz sveg gèrla zavikahu proti meni, te se izjavihu, da je želja njihova Palatinu se pokoriti i.t.d."[17] Situacija koju je Ferenc opisao svjedoči o tome da se odnos građana stranoga porijekla na prostoru banske Hrvatske prema hrvatskom političkom pokretu nije bazirao samo na nacionalnoj komponenti, nego je bio i odraz realne kaotične političke situacije u kojoj se zemlja našla. Nekoliko dana kasnije Ferenc je ponovno pisao Gaju upozoravajući ga na loše stanje narodne stvari u Varaždinu i jačanje promađarskih pristaša: „Němčaria ta pod plaštem narodnog duha od dana do dana krépčia i silnia biva. Němco-magjaroni bo pred prostim neukim gradjanstvom vazda svete réči narodnosti prodikuju, da ih za svoju stranu dobiju, veleć im, da su i oni Varaždinci, dakle Horvati! Nu uče ih i Magjare nuz to za bratju svoju poznavati, pripovedajući im kojekake sile magjarah, kojekake preteće pogibeli, ako nesaslušamo Palatina, kojekake koristi egoističke, koje od Magjarah imamo, da neće gradjanstvo na sajme směti ići u Ugarsku, te tako mnogo štetovat morati."[18] Propaganda je imala izrazito snažan utjecaj ne samo na stanovnike Varaždina, kako pokazuje ovaj primjer, nego i na svo stanovništvo banske Hrvatske, čemu je pridonosila njegova slaba obrazovanost, ali i novi pojmovi koji su se počeli koristiti u procesima oblikovanja nacije, koji su ionako neuko stanovništvo još više zbunjivali. Ferenc je i u tom pismu prozavao već spominjane građane njemačkog porijekla kao glavne dušmane narodne stvari u Varaždinu: „(...) Avant garde takodjer cělu kompaniju upravljajuće Kapetan jest Josip Brilizauer(!), meštar kožar, gradjan i bivši izbornik, po rodu Švaba, sada poluHervat, dušom i sèrcem magjaroman (...). I^{e} Kumpanie poručnik jest Hinko Bernat, Apotekar nu neznalica najveći, dušman Slavjanstva i obožavatelj prosvěte /:tobože:/ němačke! Buntovnik uostalom najveći. (...) Jučer se je baklada Fàlleru /:valjda poznate tko i odkud je:/ pod vodstvom Bernata, Hortiga i D. načinila i valjda će biti Zastupnikom Varoši (...) u planu jest kod Němco-Magjaronah." Isto tako Ferenc je još jednom spomenuo i ideju koju pojedini promađarski pristaše njemačkog porijekla promoviraju u svom propagandnom djelovanju, a ona se temeljila na bratskoj suradnji Nijemaca i Mađara u borbi protiv Slavena: „Jučer 24^{a} biaše kod gradjanina Farendloch Kod punog Stola Bankek deržan, i Éljen az Szabadság! Barátság! Iz sveg gèrla urlikano. Něki Lump Mónser nariče po gradu Slovo Magjarskog bratinstva (...)"[19]

[17] Ljudevit Ferenc Lj. Gaju 18. svibnja 1848. iz Varaždina, GPKH, knj. 26, 154.

[18] Lj. Ferenc Lj. Gaju 25. svibnja 1848. iz Varaždina, NSK, Zbirka rijetkosti, Gajeva korespondencija, R 4702b.

[19] Isto.

Unatoč snažnom djelovanju promađarskih pristaša u Varaždinu, do kraja svibnja 1848. godine u tom su gradu ipak nadvladale pristaše hrvatskog političkog pokreta,[20] no ni promađarske pristaše nisu bili u potpunosti svladani, bili su samo potisnuti. O tome svjedoči postojanje tajnog tzv. demokratsko-mađaronskog društva tijekom 1848./49. godine, koje je navodno bilo društvo opasnih namjera, čiji su članovi bili i neki varaždinski Nijemci kao Nikola Faller i Heinrich Bernat.[21]

Iz Slavonije, a napose iz grada Osijeka također su stizale vijesti o djelatnosti mađarskih propagandista pod čijim je utjecajem bilo ponajviše stanovništvo njemačkog porijekla. O tome je svjedočio poslanik osječkog Donjeg grada na Hrvatskom saboru, koji je izvijestio zastupnike da su osječki građani njemačkog porijekla odbili u ime grada Osijeka poslati zastupnike na spomenuti Sabor.[22] Naime, Osijek se tada sastojao od četiri cjeline, koje su činili Donji grad, Gornji grad, Novi grad i Tvrđa, a razlike u narodnosnom sastavu tih cjelina rezultirale su različitim odnosom prema priznavanju legitimiteta hrvatskog političkog pokreta. U Donjem gradu prevladavao je slavenski element, koji je podržavao i priznavao hrvatski politički pokret i institucije koje su bile pod njegovom ingerencijom pa stoga ne čudi da je iz tog dijela grada poslan zastupnik na Hrvatski sabor. S druge strane, u Gornjem gradu, Tvrđi i Novom gradu dominirao je njemački element, koji nije priznavao legitimitet hrvatskog političkog pokreta, njegove institucije pa ni Hrvatski sabor te je rezultat te politike bila i odluka da ne šalje svoje zastupnike na njegovo zasjedanje.[23] Već nešto ranije, 30. svibnja 1848. godine, osječki gradski sudac Alojz Schmidt, koji je bio promađarski pristaša vjerojatno njemačkog porijekla, iako ga kroničar spominje kao Slavonca, svojim je potezom nagovijestio takav odnos prema Hrvatskom saboru. On je, naime, s još nekolicinom osječkih građana tog dana otišao u Budimpeštu, gdje su iskazali vjernost mađarskoj vladi.[24] Nakon što je mađarska vojska zauzela Osijek u listopadu 1848. godine osječki građani njemačkog porijekla, koji su pristajali uz promađarsku politiku sudjelovali su u upravi gradom kao i u očuvanju mira i reda u gradu. Tako su se na čelu postrojbi koje je organizirao gradski magistrat u svrhu održavanja sigurnosti našli i neki građani koji su nosili njemačka prezimena: na čelu postrojbi u Gornjem gradu bili su npr. Dragutin Herman, Pavle Fesmajer, Josip Riffer, Josip Rotter, Ferdinand Redlstein, Franjo Thürner i dr. Na čelu postrojbi u Novom gradu bili su Pavao Ritteser, Mat.

[20] Detaljnije o događajima u Varaždinu na početku revolucionarnih zbivanja v. Magdalena LONČARIĆ, „Zbivanja u Varaždinu i županiji varaždinskoj. Odluke i zaključci gradskog i županijskog poglavarstva", *Hrvatska 1848. i 1849.: Zbornik radova*, gl. ur. Mirko Valentić, Zagreb 2001., (275.-300.), 276.-287.

[21] T. MARKUS, *Korespondencija bana Jelačića i Banskoga vijeća 1848.-1850.*, br. 659, 572.; br. 684, 588.-589.

[22] *Hrvatski državni sabor 1848.*, sv. I, (prir. Iskra Iveljić, Josip Kolanović, Nikša Stančić), Zagreb 2001., 416.

[23] Stjepan SRŠAN, „Osijek 1848./49.", *Hrvatska 1848. i 1849.: ZR*, (235.-251.), 239.; Nikola KOSANOVIĆ, „Osijek revolucionarnih godina 1848/49", *Osječki zbornik*, br. XVI, Osijek 1977. , 143.

[24] S. SRŠAN, „Osijek 1848./49.", 240.

Zimmer i dr., a na čelu postrojbi u Donjem gradu Franjo Gänzer, Martin i Franjo Gillming, Stjepan Lutter, Ivan Endt i drugih. Neki od njih poput Martina Gillminga i Dragutina Hermana su postali i članovi „Središnjeg odbora za sigurnost u Osijeku" koji je osnovan u prosincu 1848. godine.[25]

U Osijeku je 1848. godine pokrenuto i jedino promađarsko glasilo u banskoj Hrvatskoj, koje je također izlazilo na njemačkom jeziku. Bile su to novine *Der Volksredner für Vaterland, Freiheit und Gesetz, für Kunst, Gewerbe und Wissenschaft*, koje su izlazile od travnja do srpnja 1848. godine.[26] One su još jedan dokaz o njemačkom jeziku kao važnoj karici u djelovanju promađarskog pokreta 1848. godine u banskoj Hrvatskoj, ali i u europskom kontekstu. Naime, pomoću njemačkog jezika bilo je lakše komunicirati s mađarskom i europskom javnošću te ih na taj način i senzibilizirati za položaj i stavove promađarskih pristaša u banskoj Hrvatskoj.

U Virovitičkoj županiji stranački sukob također je imao etničke/nacionalne karakteristike. Tako je i na tom prostoru većina etničkih Hrvata i Slavonaca pristajala uz hrvatski politički pokret, dok su se Mađari, Nijemci i Židovi priključili promađarskom pokretu.[27] Borbe između hrvatskog političkog pokreta i promađarskog pokreta na njezinom su se području odvijale kroz agitaciju i nastojanja oko osvajanja većine u županijskim skupštinama, a trajale su sve do rujna 1848. godine. Tako su na županijskoj skupštini 30. lipnja i 1. srpnja 1848. godine promađarske pristaše uz pomoć osječkih Nijemaca i ostalih osječkih promađarskih pristaša donijeli odluku o tome da Virovitička županija priznaje nadležnost mađarske vlade kao i njezinu odluku o postavljanju generala Johanna Hrabowskog za kraljevskog komesara u banskoj Hrvatskoj.[28] Nijemci su bili jedan od glavnih oslonaca promađarske politike u Virovitičkoj županije i gradu Osijeku tijekom revolucionarnih događaja 1848./1849. godine.

I u Srijemu je stanovništvo mađarskog i njemačkog porijekla označavano kao ono koje pristaje uz promađarski pokret.

---

[25] Isto, 242.-243., 245.

[26] List je izlazio neredovito, jednom ili dva puta tjedno od travnja do srpnja 1848. godine. Nulti broj izašao je 21. travnja, a prvi tek 5. lipnja 1848. godine. Ne zna se točno koliko je brojeva tog lista izašlo, jer je sačuvan samo nulti broj. Podaci u literaturi govore da je sačuvano devet brojeva, ali su oni vrlo nepouzdani. Osim tih devet brojeva Kamilo Firinger spominje i br. 19. Kamilo FIRINGER, „Prve novine u Osijeku", *Dr. Kamilo Firinger arhivist i povjesničar. Odabrani radovi dr. Kamila Firingera*, Osijek 2005., 12. Vidi i Marina VINAJ, *Građa za bibliografiju osječkih novina 1848.-1945.*, (neobjavljeni magistarski rad), Zagreb, 2001., 14.-15. ISTA, *Povijest osječkih novina 1848.-1945.*, Osijek 1998., 7.-10.

[27] Ivan BALTA, „Virovitička županija 1848.-1849. godine", *Hrvatska 1848. i 1849.: ZR*, (253.-273.), 253., 254.

[28] Isto, 257., 258.

Borbe između hrvatskog političkog pokreta i promađarskih pristaša u banskoj Hrvatskoj trajale su uglavnom do rujna 1848. godine. Iznimka je bio grad Osijek, gdje su se te borbe odvijale sve do veljače 1849. godine, što svjedoči o snažnom angažmanu osječkih građana, ali i građana njemačkog porijekla u drugim gradovima banske Hrvatske, u revolucionarnim previranjima 1848./49. godine.

Zaključak

Njemački jezik i stanovnici njemačkog porijekla bili su važan element u kulturi i gospodarstvu banske Hrvatske tijekom čitave prve polovice 19. stoljeća. S političkim previranjima tijekom 40-ih godina 19. stoljeća postali su i važan politički faktor, napose nakon promjene društvenog sustava 1848. godine kada se i građani aktivno uključuju u politička zbivanja i visoku politiku. To se ponajviše očitovalo tijekom revolucionarne godine 1848./1849., kada su uglavnom kao pristaše promađarskog pokreta nastojali dovesti u pitanje legitimitet hrvatskog političkog pokreta i destabilizirati njegovu snagu na prostoru banske Hrvatske, što im na kraju nije pošlo za rukom, ali je zadalo velike probleme pristašama i vodstvu hrvatskog političkog pokreta. Njemački jezik bio je također vrlo važna karika u djelovanju Horvatsko-vugerske stranke i promađarskog pokreta tijekom 40-ih godina 19. stoljeća o čemu svjedoče njemačke brošure, članci i novine koje su članovi Horvatsko-vugerske stranke najprije pokušali pokrenuti 1847. godine, a zatim one koje su 1848. godine pokrenute u Osijeku. No, njemački jezik bio je u njihovom djelovanju važan i zbog komunikacije koju su nastojali ostvariti s mađarskom i europskom javnošću. Zbog njihova protivljenja hrvatskom političkom pokretu i pristajanja uz promađarsku politiku narodnjačka javnost, koja je u svojim rukama držala sve novine koje su tada izlazile na prostoru banske Hrvatske, stereotipno ih je karakterizirala i o njima je donosila pretežno negativnu sliku.[29]

[29] Slika Nijemaca u hrvatskoj javnosti nije se dakako oblikovala samo na temelju odnosa Nijemaca i Hrvata unutar hrvatskih političkih prilika, nego je ona rezultat i šire razmatranih odnosa Nijemaca i Slavena u Monarhiji i izvan nje. Vlasta Švoger navodi da je negativna slika Nijemaca u hrvatskom tisku polovice 19. stoljeća posljedica hipoteke prošlosti i nametanja njemačkoga jezika kao administrativnoga u pojedinim razdobljima vladavine Habsburgovaca, zatim germanizatorske politike u slovenskim i češkim pokrajinama te različitih viđenja budućnosti Habsburške Monarhije kao i rezultat podrške koju je njemački nacionalni pokreta pružao mađarskom revolucionarnom pokretu tijekom 1848./1849. godine. V. ŠVOGER, *Zagrebačko liberalno novinstvo 1848.-1852. i stvaranje moderne Hrvatske*, Zagreb 2007., 339., a više 339.-352.; ISTA, „Slika Austrije i Austrijanaca u zagrebačkim liberalnim listovima na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine 19. Stoljeća“, 26.

Nijemci i njemački jezik kao važne karike u djelovanju Horvatsko-vugerske stranke i promađarskog pokreta 1841.-1849.

Sažetak

U radu se prikazuje uloga njemačkog jezika u djelovanju Horvatsko-vugerske stranke i Zagrebačkog kazina, koje je bilo glavno okupljalište njezinog članstva te se analiziraju uzroci njegove dominantne prisutnosti. Također se prikazuje i članstvo stranke, tj. članovi stranke koji su nosili njemačka prezimena, s naglaskom da je bilo gotovo nemoguće utvrditi je li možda svijest o njemačkom porijeklu utjecala na njihovo političko opredjeljenje. Ipak, zanimljivo je bilo uočiti da su gotovo svi članovi Horvatsko-vugerske stranke s njemačkim porijeklom zadržali izvorni oblik svog prezimena za razliku od onih pojedinaca njemačkog porijekla koji su pristajali uz ilirce te se svoja prezimena prevodili ili ih na drugi način prilagođavali hrvatskome jeziku. U posljednjem dijelu rada prikazuju se zbivanja revolucionarne 1848./49. godine i uloga gradskog stanovništva njemačkog porijekla u njima, koje je u velikoj mjeri pristajalo uz promađarski pokret.

Die Deutschen und die deutsche Sprache als wichtige Bindeglieder in der Tätigkeit der Kroatisch-ungarischen Partei und der proungarischen Bewegung von 1841-1849

Zusammenfassung

In der Abhandlung wird die Rolle der deutschen Sprache in der Tätigkeit der Kroatisch-ungarischen Partei und des Zagreber Kasinos, das der Hauptversammlungsort ihrer Mitgliedschaft war, dargestellt und es werden die Gründe ihrer dominanten Anwesenheit analysiert. Ebenso wird auch die Mitgliedschaft der Partei vorgestellt, dh. jener Mitglieder die deutsche Familiennamen trugen, mit Betonung, es sei fast unmöglich gewesen festzustellen, ob das Bewusstsein der deutschen Abstammung ihre politische Einstellung beeinflussten. Doch er war interessant zu bemerken, dass fast alle Mitglieder der Kroatisch-ungarischen Partei deutschen Stammes die ursprüngliche Form ihrer Familiennamen behielten, im Gegensatz zu jenen einzelnen Personen deutschen Stammes, die sich für die Illyrern entschieden und ihre Familiennamen übersetzten oder sie auf andere Weise der kroatische Sprache anpassten. Im letzten Teil der Abhandlung werden die Ereignisse der revolutionären Jahre 1848/49 und die Rolle der Stadtbevölkerung deutschen Stammes darin, die in großem Maße zur proungarischen Bewegung hielt, dargestellt.

Vlasta Švoger
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK: 070(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 23.9.2013.
Prihvaćeno: 24.9.2013.

Humor na njemački način – Die Klatschrose. Humoristisch-belletristisches Wochenblatt

Rad donosi sadržajnu i strukturnu analizu prvog humorističko-beletrističkog lista na njemačkom jeziku u hrvatskim zemljama koji je izlazio u Zagrebu 1870. godine i stavlja ga u kontekst povijesti hrvatskoga novinstva 19. stoljeća.

Ključne riječi: *Die Klatschrose, humoristično-beletristički list, Zagreb, 1870., povijest novinstva*

Humoristički i zabavni listovi u Hrvatskoj u 19. stoljeću

U povijesti hrvatskog novinstva u 19. stoljeću humoristički listovi posebno su zanimljivi, između ostaloga zbog njihove malobrojnosti, ali i različitog sadržaja i poruka koje su prenosili. Ubrajaju se u kategoriju zabavnih listova, ali se svojim strukturno-sadržajnim odrednicama definiraju kao posebne individualnosti. Tijekom 19. stoljeća u hrvatskim je zemljama izlazilo nekoliko zabavnih listova. U prvoj polovici stoljeća bili su to nerijetko književno-zabavni prilozi pojedinih političkih novina. *Luna* kao zabavni prilog političkih novina *Agramer politische Zeitung* (1826.-1918.)[1] izlazila je u Zagrebu od 1826. do 1858. godine.[2] Bila je profilirana po uzoru na njemačke zabavne listove u Habsburškoj Monarhiji, ali je pratila i aktualne domaće događaje, reagirala na njih i u svoj protumađarski stav postupno je uključivala i proilirski. Kao književni prilog Gajevih *Novina horvatzkih* od 1835. do 1849. izlazila je *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* / *Danica ilirska*, koja je u beletrističkom ruhu prenosila političke poruke i odigrala vrlo važnu ulogu u političkom i kulturnom životu u Hrvatskoj prve polovice 19. stoljeća.[3] Beletristički list *Croatia* izlazio je u od 1839. do 1842. godine, prvo kao mjesečnik, od drugoga godišta kao tjednik, a u posljednjoj godini izlazio je dinamikom od dva broja tjedno. Kao list za domovinske interese pratio je različita područja umjetničkog djelovanja, osobito kazalište i književnost, donosio je originalne književne priloge i prijevode te različite vijesti iz gospodarskog i kulturnog života Hrvatske i Austrijskoga Carstva.[4] U drugome godištu uz *Croatiju* je kao prilog izlazio prvi list za žene u Hrvatskoj – *Der Courier für Damen*. Namijenjen je obrazovanim čitateljicama i donosio je vijesti iz područja književnosti, glazbe, kazališta i drugih umjetnosti, mode i društvenog života iz raznih dijelova svijeta.[5]

---

[1] O *Agramer politische Zeitungu* usp. Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, priredio Mirko Juraj Mataušić, Zagreb, ²2003., 60.-88., 107.-122., 143.-145., 167., 181.-182., 196.-202., 275., 297, 312., 342., 395.-406.

[2] O *Luni* usp. Ljerka Sekulić, *Njemačka „Luna" u kulturnom životu Hrvatske*, Hrvatska književnost prema stranim književnostima, svezak II, Zagreb, 1968.; Marina Fruk, „Njemačko novinstvo u Zagrebu u prvoj polovici 19. stoljeća", u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas. Zbornik*, ur. Goran Beus Richembergh, Zagreb, 1994., 73.-78.; J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, 58.-60., 73., 80., 107., 122.

[3] O *Danici* usp. Suzana Coha, „Poetika i politika Gajeve Danice", doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2009.; J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, 63.-166.

[4] O listu *Croatia* opširnije piše: Marina Fruk, „Županova Croatia u kulturnom životu Hrvatske –znanje u povijesnom vremenu", doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1995.; Ista, „Der Segen der Presse. Zagreber 'Croatia' (1839-1842) – eine deutschsprachige Zeitschrift für vaterländisches Interesse", *Zagreber germanistische Beiträge*, 2, 1993, 239.-252.; Ista, „Die Illyristen als Mitarbeiter der Zeitschrift 'Croatia'", *Zagreber germanistische Beiträge*, 6, 1997, 185.-197.; Ista, „Hrvatski listovi na njemačkome jeziku u službi ilirske ideje", *Časopis za suvremenu povijest* (*ČSP*), 32, Zagreb, 2000., br. 3., 443.-450.; Marina Čizmić-Hrvat, „Deutschsprachige Presse in Kroatien", *Zagreber germanistische Beiträge*, Beiheft 7, Zagreb, 2004., 155.-162.

[5] Usp. Marina Fruk, „Njemačko novinstvo u Zagrebu u prvoj polovici 19. stoljeća", n. dj., 77.

U razdoblju neoapsolutizma nije pokrenut niti jedan novi (zabavni) list. Obnova ustavnosti dala je novi zamah razvoju hrvatskog novinstva od početka šezdesetih godina 19. stoljeća. Uz političke listove počinju izlaziti i različiti zabavni listovi. Prvi od njih bio je karlovački *Glasonoša* (1861.-1865.) svojevrsna mješavina zabavnika i političkog informativnog lista. Bio je to i prvi ilustrirani list u hrvatskim zemljama.[6] U Zagrebu je od 1861. do 1866. izlazio i prvi obiteljski zabavnik u Hrvatskoj *Naše gore list*, koji je u političkoj rubrici donosio glose o političkim i društvenim prilikama i podržavao je politiku Liberalne narodne stranke.[7] U Varaždinu je 1862. izašao prvi i jedini broj prvog humorističkog lista u Hrvatskoj *Podravskog ježa*.[8] Svojevrsnu prekretnicu u razvoju zabavnih listova u hrvatskim zemljama predstavljao je početak izlaženja humoristično-satiričkog lista *Zvekan* početkom 1867. godine u Zagrebu. Bio je ideološko glasilo Stranke prava. Donosio je satiričke glose u kojima su se vrlo oštro napadali politički protivnici i stranke, često uz politički obojene karikature te brojne filozofsko-povijesne i političke rasprave uz malo humora, a izlazio je godinu dana.[9] Deset godina kasnije u Zagrebu je počeo izlaziti *Humoristički list*. Donosio je i karikature, izlazio je na hrvatskom i slovenskom jeziku, a zastupao je politiku što tješnje suradnje južnoslavenskih naroda. Bio je kratka vijeka. Izlazio je nešto više od šest mjeseci.[10] Tijekom osamdesetih godina 19. izlazilo je nekoliko humoristično-satiričnih listova pravaške orijentacije: *Vragoljan* (1881.-1886.), *Bič* (1883.-1886.), *Trijes* (1885.-1886.), *Novi Bič* (1885.-1887.), *Osa* (1887.-1888.), *Ćuk* (1888.), *Štipavac* (1888.). Ti su listovi u humorističkom tonu promicali političke ideje Stranke prava. Izuzev *Vragoljana* koji je izlazio u Bakru, svi navedeni listovi izlazili su u Zagrebu.[11] Takvu su uredničku politiku slijedili i *Brico* (1890.-1891.), *Trn* (1891.-1899.) i *Stršen* (1899.-1900), također tiskani u Zagrebu.[12] U navedenom je razdoblju izlazilo i nekoliko nestranačkih humorističkih listova, uglavnom u Zagrebu: *Arkiv za šalu i satiru* (1885.-1886.) i *Muha* (1897.), a *Komarac* (1890.) je bio prvi hrvatski humoristički list tiskan izvan Hrvatske, u Beču.[13] I srpska izdavačka djelatnost u

[6] Opširnije vidjeti kod: J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, 183.-184.

[7] Isto, 184.

[8] Isto, 197.-199.

[9] Jasna Turkalj, „*Zvekan* – humor, satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande", *Povijesni prilozi* (*PP*), 18, Zagreb, 1999., 121.-160.; J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, 199.-201.

[10] J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, 224.-226.

[11] Jasna Turkalj, „Pravaški humoristično-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća", *ČSP*, 32, 2000., br. 3., 463.-472.; J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, 237.-241.

[12] J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*, 241.

[13] Isto.

tom je razdoblju dala nekoliko humorističkih listova: *Strela* (Zagreb, 1885.) i *Srpski zabavnik* (Zagreb, 1884.-1885.)[14] te *Vrač pogađač* (Zagreb, 1896.-1902.)[15]

U vremenu između izlaženja drugog i trećeg humorističkog lista na hrvatskom jeziku – *Zvekana* i *Humorističkog lista* – počeo je 1870. godine izlaziti prvi humoristički list u Hrvatskoj na njemačkom jeziku – *Die Klatschrose* – s podnaslovom *Humoristisch-belletristisches Wochenblatt*.

Die Klatschrose – Humoristisch-belletristisches Wochenblatt

List je počeo izlaziti 30. siječnja 1870. u Zagrebu. Vlasnik, nakladnik i odgovorni urednik bio je Josef Johann (Josip Ivan) Kafka. Tiskan je u tiskari Ljudevita Gaja. Ukupno je tiskano dvanaest brojeva, ali nisu sačuvani brojevi 5 i 7. Svaki broj tiskan je na četiri stranice, odnosno na dva lista. Prvi brojevi tiskani su u formatu visine 31 cm, a ime lista tiskano je latiničnim slovima. Od broja 6. promijenjeni su izgled i format lista: u glavi lista naziv je smješten iznad podataka o cijeni i uredništvu i tiskan je ukrašenim latiničnim slovima dok je podnaslov napisan goticom. Tada je povećan i format na 46 cm, a opseg lista ostao je nepromijenjen. U prvih pet brojeva postojala je neprekidna numeracija, a promjena formata i u tom je pogledu donijela promjenu – od broja 6. od 6. ožujka 1870. stranice više nisu numerirane.[16]

Naziv lista zacijelo je pomno odabran. Premda riječ *Klatschrose* u hrvatskome prijevodu glasi cvijet mak, uredništvo je očito svjesno aludiralo na riječ *Klatsch* koju na hrvatski jezik možemo prevesti kao trač, tračanje, ogovaranje, govorkanje, čavrljanje. To je bilo posve u duhu glavnog cilja lista, navedenog u Pozivu na pretplatu.

U prvome broju u glavi lista najavljeno je da će izlaziti „svakodnevno osim u tjednu". U Pozivu na pretplatu uredništvo je kao zadaću lista istaknulo: „'Die Klatschrose' ima skromni cilj: želi zabavljati i povremeno nasmijati. Zabavljat će nas, ali ne na račun dobroga ukusa, bit će vesela, a da ne povrijedi osjetljivost samoljublja. Potpuno neovisna u svim pravcima i slobodna od uskogrudnih stranačkih shvaćanja, ambiciozno se zalaže za to da ne bude ništa drugo nego lokalni list i da isključivo lokalne prilike predstavi u ruhu ozbiljnosti i humora. 'Die Klatschrose' će uspjelim opisima i stručnim izvještajima o balovima, koncertima, kazalištu, toaletama, umjetničkom i duhovnom životu Zagreba i okolice napose nastojati za sebe zainteresirati dame. (…)"[17] Tu je zadaću uredništvo ostvarilo, a okolnost da je

[14] O ova dva lista usp. Mato Artuković, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod, 2001., 103.-105.

[15] Mato Artuković, „'Vrač pogađač' – prilog proučavanju srpskog novinstva u Hrvatskoj", *PP*, 10., 1991., str. 157.-192.; Natalija Rumenjak, „Politička karikatura i slika 'Khuenovih Srba' s kraja 19. st. u Hrvatskoj", *ČSP*, 32, 2000., br. 3., 473.-486.

[16] List se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, sg. 85.113, a dostupan je u mikroobliku.

[17] „Einladung zum Abonnement auf das humoristisch-belletristische Wochenblatt 'Die Klatschrose'", *Die Klatschrose*, 1 (30. 1. 1870.), 1.

vjerojatno imao dosta ograničeni krug čitatelja i pretplatnika zacijelo je odlučujuće utjecala na njegovo kratko izlaženje.

U istome broju na drugoj stranici u kitnjastome okviru tiskana je pjesma „Čitatelju" u kojoj anonimni autor duhovito navodi sastav potencijalnog kruga čitatelja. To su ljudi koji su siti krutih uvodnika, kojima šumi u glavi od briga i poreza, ljudi koje gnjave djeca i žena, oni koji nemaju prezime koje započinje riječju „von", niti grb te ljudi koji „nisu pudlica dresirana predrasudama".[18]

Struktura lista nije bila čvrsto određena. Najčešće je na početku prve stranice tiskana neka manje ili više duhovita pjesma, a donji dio stranice uglavnom je bio rezerviran za feljton. Tu su bile objavljene neke šaljive priče iz svakodnevnog života, opisi zanimljivih situacija i slično. Na drugoj su stranici slijedile pjesme, karikirane i duhovito formulirane mudre izreke, kratki izvadci iz književnih djela, stalna rubrika Kazalište i više-manje stalna rubrika naslovljena „Dopis uredništva" u kojoj se urednik obraćao čitateljima i potencijalnim suradnicima i komentirao priloge koje su mu poslali za objavljivanje te pisma čitatelja.[19] U prvim je brojevima stalna rubrika bila Karnevalska kronika, a od broja 2. od 6. veljače 1870. do broja 4. od 20. veljače 1870. na četvrtoj su stranici tiskani komercijalni oglasi. Promjena u izgledu lista u broju 6. od 6. ožujka 1870. donijela je znatno povećanje oglasnog prostora. Od tada su oglasi u pravilu zauzimali treću i četvrtu stranicu.[20] Bili su to komercijalni oglasi koji su reklamirali različite trgovine koje su prodavale mušku, žensku i dječju odjeću i obuću, raznovrsne tkanine i modne dodatke, originalne američke šivaće strojeve, jedna je zagrebačka ljekarna reklamirala prodaju različitih lijekova i pripravaka za uljepšavanje. Svoje su usluge reklamirali hotel Lamm, jedna zagrebačka fotografska radnja s bogatim izborom fotografija, a poticalo se i na kupnju sadnica različitih voćaka te kvalitetnog francuskog sjemena lucerne. Pojedini oglasi tiskani su u

[18] „An den Leser", *Die Klatschrose*, 1 (30. 1. 1870.), 2.

[19] Usp. primjerice „Correspondenz der Redaction", *Die Klatschrose*, 1 (30. 1. 1870.), 4.; 2 (6. 2. 1870.), 8.; 11 (10. 4. 1870.), 2. Očito je uredništvo katkad dobivalo vrlo bizarne prijedloge i upite čitatelja. Iz posljednjeg navedenog broja navodim neke primjere. Nekom čitatelju N. N. uredništvo odgovara da još nije uspjelo nabaviti adresu čovjeka koji prodaje dresirane krokodile i pita ga zašto uopće želi za kućnog ljubimca nabaviti životinju koja je, izuzevši žirafu, najmanje pogodna da je se povede sa sobom u društvo, pivnice ili neko prijevozno sredstvo. Gospođi v. S. odgovara da je njezin prijedlog da se guske prije šopanja uspavaju kloroformom human i to pokazuje da ona ima dobro srce. Uredništvo izražava bojazan da bi gaza natopljena šljivovicom imala negativan utjecaj na trajanje guščjeg života i da bi to povisilo cijenu šljivovice. U ozbiljno-šaljivom tonu nastavlja izražavajući uvjerenje da bi se isto dobročinstvo trebalo dati i jegulji, prije nego joj se oguli koža. Nekome čitatelju, koji se u pismu uredništvu potpisao s Rgb., pristaši kruga oko lista *Zatočnik*, koji je pitao uredništvo da mu preporuči sredstvo s kojim bi mogao ukloniti masne mrlje sa stakala naočala, uredništvo usrdno preporučuje da uzme kožnu krpu i s njom toliko dugo briše naočale dok mrlje ne nestanu i napominje: "Tada ćete u svakom slučaju bolje vidjeti." Razmaknuta slova u izvorniku upućuju na zaključak da uredništvo nije mislilo samo na vid u doslovnom smislu riječi, nego i na politički vid.

[20] Budući da promjena formata lista nakon svega nekoliko objavljenih brojeva nije bila uobičajena, zacijelo je želja za povećanjem oglasnog prostora pridonijela povećanju formata.

nekoliko uzastopnih brojeva. Zbog veličine oglasnog prostora stječe se dojam da je prihod od prodaje novinskog prostora za komercijalne oglase zapravo bio glavni izvor financiranja lista. Čini se da je uredništvo imalo problema s naplatom pretplate za svoj list, a to izrijekom potvrđuje ponovnim pozivom u broju 11. upućenim domaćim udrugama, kazinima i drugim društvima da uplate zaostalu pretplatu na list.[21]

Čini se da u nedostatku financijskih sredstava, a možda i u razmjerno skromnom krugu čitatelja i suradnika lista, treba tražiti razloge za prestanak izlaženja nakon svega dvanaest tiskanih brojeva. U obraćanju pretplatnicima u posljednjem broju, broju dvanaest, uredništvo najavljuje da s tim brojem završava tromjesečje izlaženja, a ujedno i postojanja tog novinskog pothvata. Najavljuje potpunu preobrazbu lista *Die Klatschrose* i u pogledu naziva i sadržaja. Objavljuje da je sukladno zakonu od zemaljske vlade dobilo dopuštenje za izlaženje novoga lista, ali da predstoje dugotrajne pripreme za njegovo izdavanje, a njegov program bit će objavljen na odgovarajući način. To će biti objavljeno u najčitanijim javnim listovima, s iznimkom *Agramer Zeitunga*, koji zbog osobne netrpeljivosti nije ispunio svoju obvezu prema pretplatnicima i obavijestio ih o početku izlaženja humoristično-beletrističkog tjednika na njemačkome jeziku. „Budući da tjednik *Die Klatschrose* nipošto nije obustavljen zbog nedostatka interesa," uredništvo zahvaljuje čitateljima i izražava nadu da će jednako podržati i novi list.[22] Međutim, novi humoristički list na njemačkom jeziku u Hrvatskoj u 19. stoljeću nije izlazio, a urednik lista *Die Klatschrose* uskoro je postao glavni i odgovorni urednik *Agramer Zeitunga*.

Die Klatschrose – prvi i jedini humoristički list na njemačkom jeziku u Hrvatskoj u 19. stoljeću

U sadržajnom pogledu objavljeni tekstovi mogu se razvrstati u nekoliko skupnih tema koje bi mogle biti i zajednički nazivnik: duhovite kritike tada aktualnog društvenog i političkog života Hrvatske, kritike kazališnih predstava, opisi svečanih balova u rubrici Karnevalska kronika i (ne)izravno negativno ocjenjivanje uređivačke politike *Agramer Zeitunga*.

Najzanimljiviji i najzabavniji sadržaji lista *Die Klatschrose* bili su kratki uradci s književnim pretenzijama – pjesme, parodije mudrih izreka, glose, kratke dijaloške forme i slično – u kojima najčešće anonimni autori kritiziraju pojedine aspekte društvenog, političkog i gospodarskog života Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća, uglavnom neke društvene malformacije ili ne baš pozitivne ljudske osobine. Takvi tekstovi često se baziraju na igri riječima, stihovima povezanim rimama i drugim

[21] „An unsere geehrten Abonnenten", *Die Klatschrose*, 11 (10. 4. 1870.), 2. Tada je najavljeno da će idući broj kasniti nekoliko dana. Izašao je sa zakašnjenjem od tjedan dana.

[22] „An die geehrten P. T. Abonnenten", *Die Klatschrose*, 12 (24. 4. 1870.), 2.

efektnim zvučnim oblicima pa ih je teško, a katkad i nemoguće prevesti tako da se zadrži i sadržajna i zvučna upečatljivost.

Vrlo su zanimljive i duhovite kratke izreke, iznesene u više navrata, u kojima se kritiziraju i ismijavaju neke ljudske osobine, univerzalne i trajne u svojim pojavnim oblicima, kao što su primjerice sklonost nekih ljudi da obećaju, ono što ne mogu ispuniti: „Jer mudrac ne obećava i ne treba držati svoju riječ. Zato je mudar."[23] Ista se osobina ismijava u „Bezazlenom razgovoru" oca i sina: „Otac: Ako netko nešto obeća, to se treba zapamtiti. / Sin: A ako ne održi [obećanje]? / Otac: To se obično ne primijeti."[24] Duhovito se kritiziraju ljudi koji druge ismijavaju: „I vidi, dobro je ako ismijavaš sve ljude. Jer ako ih ne ismiješ, oni će ismijati tebe."[25] Anonimni autor slatkorječivo poziva na međusobnu komunikaciju i međusobno uvažavanje: „Otvori tamne dveri svojih ušiju i daj da se med mojega jezika sjedini s kruhom i maslacem tvojega uma."[26]

Političarima i javnim osobama koji su preopterećeni prevelikim brojem javnih funkcija anonimni autor, na temelju načina na koji piše o listu najvjerojatnije njegov urednik Kafka, upućuje duhoviti opis susreta s nekim poznanikom koji mu se požalio da je preopterećen dužnostima u raznim upravnim tijelima i društvima (član je gradskog vijeća, magistrata, kazališnog odbora, trgovačke komore, aktivan je u vatrogastvu, dobrotvornom društvu, povjerenstvu za uljepšavanje grada itd.) i da noću ne može spavati mučen obvezama koje mora riješiti. Na sućutan upit autorov kada spava, preopterećeni javni dužnosnik tiho odgovori ogledajući se oko sebe: „Na sjednicama!"[27] Ljudima koji su angažirani u javnim poslovima *Die Klatschrose* savjetuje: „Dobro je da se braniš, čak i ako nisi napadnut."[28]

Karikiranje političkih odnosa i političkih podjela nalazimo u duhovito i ironično intoniranom pozivu istomišljenicima, koji s potpisnicima (Vijećnicima i tajnicima lista *Die Klatschrose*) dijele uživanje u ručcima obilno zalivenim alkoholnim pićima, da zajedno osnuju „konzervativno-ustavno-demokratsku stranku". Iznose svoja glavna politička shvaćanja:

"1. Jednodušno smo okupljeni u nastojanju da operemo krzno štetne prošlosti koje su napali moljci, ali ne želeći ga smočiti.

[23] „Sprüche Salomonis", *Die Klatschrose*, 2 (6. 2. 1870.), 6.

[24] „Unschuldiges Gespräch", *Die Klatschrose*, 8 (20. 3. 1870.), 2.

[25] „Sprüche Salomonis", *Die Klatschrose*, 2 (6. 2. 1870.), 5.

[26] „Sprüche Salomonis", *Die Klatschrose*, 2 (6. 2. 1870.), 5.

[27] „Agramer Photographien", *Die Klatschrose*, 3 (13. 2. 1870.), 10. Duhovita kritika gomilanja različitih javnih dužnosti u rukama nekoliko pojedinaca iznesena je u pjesmi „Die Einladungskarten", *Die Klatschrose*, 9 (27. 3. 1870.), 2.

[28] „Winke für General-Versammlungen", *Die Klatschrose*, 2 (6. 2. 1870.), 7.

2. I mi želimo napredak; međutim, čovjek ne treba uvijek odmah slijediti svoje želje, nego treba obuzdavati svoju prirodu.
3. Ni mi nemamo ništa protiv nadolazećeg proljeća, ali ono ne mora biti povezano s odmrzavanjem ranijih odnosa, što nas samo može odvesti u duboku prljavštinu.
4. Napokon, i mi smo pri osam stupnjeva ispod ništice za što je moguće vreliji punč, ali protestiramo protiv toga da su u njemu čaj, voda, šećer i limun."[29]

Zbivanja na političkom, društvenom i religijskom području, aktualna u vrijeme izlaženja lista *Die Klatschrose*, šaljivo se komentiraju u pjesmi anonimna autora. Osobito je zanimljiva strofa koja je zapravo komentar I. vatikanskog koncila na kojemu se tada raspravljalo o dogmi o papinoj nepogrešivosti, a među njezinim najžešćim kritičarima bio je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je svojim govorima na koncilu stekao veliku popularnost u javnosti europskih zemalja. Osobe navedene u toj pjesmi sudjelovale su u raspravi o papinskoj nepogrešivosti:

„Wenn in Rom der heil'ge Vater
Mit Strossmayer, dem kecken Pater,
Freigemeindlich inclinirt;
Und zu Bier und Butterbrode
Neben Chigi[30] und Merode[31]
Pastor Södl invitirt:
Dann ade, ade, ade,
Dann o Liebchen, dann ade!"[32]

Još je zanimljiviji duhoviti komentar prijepora u vezi financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe, odnosno udjela Hrvatske u zajedničkim poslovima. To je pitanje od sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. u idućih pedeset godina, tj.

[29] „Aufruf", *Die Klatschrose*, 11 (10. 4. 1870.), 1.

[30] Flavio III. Chigi (1810.-1885.), titularni biskup Mire, potkraj pedesetih godina 19. stoljeća bio je nuncij u Bavarskoj, a šezdesetih godina u Francuskoj. Kardinalom imenovan 22. prosinca 1873. s naslovnom crkvom Santa Maria del Popolo. Usp. http://www2.fin.edu/~mirandas/cardinals.htm (pregledano 11. listopada 2012.)

[31] Frédéric-François-Xavier Ghislain de Mérode (1820.-1874.), papin privatni sobar i upravitelj rimskoga zatvora od 1850. do 1860., reformirao je zatvorski sustav prema belgijskom uzoru. Bio je titularni biskup Melitene, a od 1860.-1865. ministar rata Papinske Države. Na I. vatikanskom koncilu suprotstavio se dogmi o papinoj nepogrešivosti, ali ju je prihvatio nakon što je proglašena. Papa Pio IX. namjeravao ga je proglasiti kardinalom na konzistoriju 15. ožujka 1875., ali je Mérode umro nekoliko mjeseci ranije od upale pluća. Usp. http://www2.fin.edu/~mirandas/cardinals.htm (pregledano 11. listopada 2012.)

[32] „Des alten Schäfers Zmunjcek neueste Lieder", *Die Klatschrose*, 12 (24. 4. 1870.), 1. U istome broju tiskana je i zanimljiva pjesma bez naslova koja uz pomoć igre riječima i stroge rime oslikava stanje u politici – prolaznost moći, (ne)sposobnost političara koji se ne mogu uvijek podičiti ljudskim kvalitetama.

do raspada Austro-Ugarske Monarhije ostalo jedno od najvažnijih spornih pitanja u hrvatsko-mađarskim odnosima. Anonimni autor vrlo je umješno upotrijebio neke od najvažnijih matematičkih operacija i termina da bi vrlo efektno prikazao financijske prijepore između spomenute dvije strane i njihov uzrok. „Logaritam je eksponent, koji određuje da se izvorna osnova mora potencirati na neku potenciju da bi se dobio određeni broj.

Slijedom toga gospodin von Lonyay[33] je logaritam. Jer on je eksponent vlade koja određuje da se prvobitna osnova našeg državnog proračuna mora potencirati na određenu potenciju, da bi rezultat bio broj milijuna za zajednički ustroj.

Pri računanju s takvim logaritmom uvijek se dolazi do razlomaka. Međutim, njegova primjena ipak ima prednosti, jer dopušta da se ono što je množenje poreza, doima samo kao zbrajanje državnih prihoda, a ono što je dijeljenje financijske moći da se doima samo kao oduzimanje neupotrebljivih viškova.

Logaritam od jedan je nula. – Naš deficit je jedan, a njegovo preračunavanje našim logaritmom stoga se predstavlja kao nula.

Računanje logaritmima obično se potpuno ne poklapa sa stvarnošću. Međutim, dostatno je za ograničene umove podanika, a razlika se ne treba uzimati u obzir.“[34]

Financijskom problematikom bavi se i duhovita satirična pjesma znakovita naslova „Porez na dohodak, zemljarina i porez na iznajmljivanje“ s podnaslovom „Elegijska romanca“ koja vrlo slikovito i zorno ocrtava veliko porezno opterećenje u Hrvatskoj. Dok još nije bilo toliko poreza ljudi su u Hrvatskoj uživali u pijenju vina u veselom društvu u vlastitom podrumu, a u vrijeme kad je pjesma napisana moraju prodavati vino da bi mogli platiti poreze. Autor slikovito opisuje kako poreznici u ime

[33] Menyhért grof Lónyay (1822.-1884.) bio je ugarski ministar financija od 1867. do 1870. kad je postao zajednički austro-ugarski ministar financija. S te je funkcije prešao na dužnost ugarskog ministra predsjednika (XI. 1871.-XII. 1872.).

[34] „Unpolitische Arithmetik“, *Die Klatschrose*, 12 (24. 4. 1870.), 2.

naplate raznih poreza iz podruma odnose bačve vina, dok na kraju ne ostane prazan podrum, a vlasnik mora piti vodu![35]

Zanimljiva je ocjena političkih i društvenih prilika u najvažnijim europskim glavnim gradovima i u nekim važnijim gradovima Monarhije koje su prikazane metaforički u obliku različitih bolesti ili specifičnih zdravstvenih stanja. U uvodnom dijelu uredništvo lista *Die Klatschrose* konstatira da zdravstveno stanje u Europi izaziva zabrinutost. Doduše, nema velikih epidemija, samo se ponegdje ludilo javlja u obliku epidemija. Tekst je formuliran u obliku kratkog izvještaja o zdravstvenom stanju u pojedinim gradovima, a bolesti i bolesna stanja mogu se interpretirati kao metaforičko viđenje tada aktualnih političkih, ekonomskih i društvenih okolnosti u očima suvremenika ili barem kruga oko ovoga lista:

„Petersburg: upale, vrućica, stanje kongestije, ispljuvak.
Istanbul: smetnje u krvožilnom sustavu Porte, tuberkuloza, glavobolja.
Pariz: osjećaj slabosti zbog ranijih grijeha. Kratkovidnost.
London: Egiptioza, tj. bolest očiju koja potječe iz Egipta.
Beč: kvarenje zlatnoga orla.
Firenca: paralize, trzaji, grozničava vrućica.
Lavov: opijenost, kamenac, melankolija.
Prag: rak, okoštavanja, vodene glave.
Pešta: vrtoglavica.
Innsbruck: grčevi glavnih živaca.
Rim: šarlah.
Sisak i Karlovac: otvrdnjivanje. Nagluhost.
Zagreb: organske greške.“[36]

[35] „Die Einkommen-, Grund- und Hauszins-Steuer. Elegische Romanze“, *Die Klatschrose*, 3 (13. 2. 1870.), 9.-10.
„Als es noch wenig Steuern gab
Und keine Landtagssorgen,
Hatt' ich im kühlen Kellergrab
Manch Fäßchen wohl verborgen.
Und bei dem edlen Rebensaft
In froher Freunde Mitte,
Trank ich so manche Bruderschaft
Nach alt-kroat'scher Sitte.“
(…)
„So sitz' ich armer, armer Mann
Nun fern dem Kellersegen,
Und denk' nur manchmal seufzend dran,
Was drunten hat gelegen.
Es fällt in meinen Schnauzbart schwer
Ein Thränenstrom, ein nasser;
Ich habe nichts zu trinken mehr
Als – Wasser! Wasser!! Wasser!!!“

[36] „Beitrag zur Statistik“, *Die Klatschrose*, 12 (24. 4. 1870.), 2.

Vrlo je interesantna šaljiva neizravna kritika rada državnih i gradskih činovnika koji ne rade osobito savjesno, ne trude se dovoljno, nego samo odrađuju svoj posao u zadanim okvirima.

„Ich gehe meinen Schlendrian	Svoj posao obavljam nemarno,
Und lebe ungenirt;	I živim bez srama.
Die Hauptsach' ist, daß Jedermann	Glavno mi je da svatko
Mich kennt und respectirt.	Me poznaje i poštuje.
Ob Viele über mich	Premda mnogi protiv mene
Auch murren oder wimmern,	Gunđaju ili cvile,
So brauch' ich doch, so brauch' ich doch	Ipak zbog toga, ipak zbog toga
Mich nicht darum zu kümmern.	Ne trebam brinuti.
Ich thu' nach altem Schlendrian	I dalje radim nemarno,
Nie mehr als meine Pflicht;	nikad više nego što moram.
Und was ein Andrer machen kann,	Što drugi može učiniti,
Das thu' ich selber nicht.	Ja sam ne činim.
Und ob die Dinge hier	Hoće li se stvari tu
Sich bessern, ob verschlimmern,	poboljšati ili pogoršati,
Ich brauche mich, ich brauche mich	Ja ne moram, ja ne moram
Gar nicht darum zu kümmern.“	O tome uopće brinuti.[37]

Neki bi možda rekli da je ova pjesma i danas aktualna te da je u državnoj ili lokalnoj administraciji mentalitet ostao isti.

Treba spomenuti još jedan aspekt tadašnjega hrvatskog društva – duboku podjelu na vojni i civilni dio, ne samo u svakodnevnom životu, nego i u političkom i administrativnom. Naime Hrvatsko-slavonska vojna krajina još nije bila inkorporirana u civilni dio zemlje i još je uvijek proporcionalno prema broju stanovništva davala znatno veći broj vojnika od bilo koje druge zemlje u Austro-Ugarskoj. Kao takva bila je austrijskim i mađarskim vlastodršcima uvijek na raspolaganju kao važan izvor jeftinih vojnika. Vojna obveza tema je duhovitog anonimnog članka u rubrici feljton koji započinje rečenicom: „Daj Bože, da nikada ne osjetim nesretnu želju da želim umrijeti za domovinu, bilo kao pješak bilo na konju. Doduše, ljubav za nju navodno je vrlo slatka, kako tvrde oni koji su ostali na životu (…).“ Autor, vjerojatno urednik Kafka, raspravlja o izboru treba li neki muškarac postati pričuvni vojnik ili dobrovoljac. Ironično konstatira kako je „nevjerojatno koliko mnogo se kod nas u današnje vrijeme konzumira vojnička nadarenost. Dokle god oko može vidjeti, razveselit će ga dvije boje,[38] kamo god uho osluškuje, čuje se zveket mačeva i zveckanje mamuza.“ (…) „Opća vojna obveza je lijepa ideja. Za poreze koje plaća svatko treba jamčiti i svojom

[37] Zagonetka u stihovima bez naslova, umjesto naslova stoji „?“, *Die Klatschrose*, 12 (24. 4. 1870.), 2.

[38] Vjerojatno misli na žutu i crnu, do Austro-ugarske nagodbe 1867. boje zastave zajedničke države, a nakon toga dvobojna zastava u tim bojama koristila se kao carska zastava.

krvlju, svaki državljanin će na vojnome vježbalištu biti uvježban za smrt za svoje sunarodnjake (…).“ Autor ironično konstatira da će se ubuduće u nekom udžbeniku geografije možda moći pročitati: „Austrija je po prirodi bogato ekipirana zemlja u kojoj se vojno sposobno stanovništvo nalazi u garnizonima. (…) U Austriji nalazimo četiri prirodna carstva: životinjsko carstvo, carstvo biljaka, carstvo minerala i vojno carstvo. Tri prva iskorištavaju se za posljednje i opskrbljuju ga remontom, kiselim kupusom i topovima.“ (…) Uvođenje opće vojne obveze po autorovu će mišljenju još više prožeti društvo militariziranim duhom. Zato ironično savjetuje onima s kojima treba iskreno suosjećati jer nisu ni u pričuvnom vojnom sastavu, niti su dobrovoljci, da barem svoje razmišljanje i osjećaje organiziraju u vojnome duhu i da u svakodnevnom životu koriste vojnu terminologiju.[39]

Vrlo oštru i nedvosmislenu kritiku društva u Monarhiji, osobito nezadovoljavajućeg pravosudnog sustava i prevelikog utjecaja vojske, odnosno prožetosti društva militarističkim duhom nalazimo u kratkim i upečatljivim izrekama: „Stajaće vojske su društva čiji članovi u miru slasno pojedu blagostanje naroda da ga ne bi trebali braniti u ratu.“

„Kako molim, želite još jeftinije pravosuđe? Pa za određene slučajeve ono postoji potpuno badava.“[40]

Die Klatschrose je kritizirala i neke pomodne oblike ponašanja, primjerice običaj rješavanja konflikata različita uzroka dvobojem. Šaljivo-ironičnim tonom opisana je situacija kad se sudionici dvoboja nisu mogli složiti u izboru oružja i „napokon zaključiše protivnici, obuzeti velikom idejom sadašnjega stoljeća, koje je kao svoj moto plamtećim slovima napisalo pravednost, da će otići na policiju i tamo će se elegantno optužiti.“[41] Sličan pomodni običaj organiziranja svečanih sjajnih pogreba anonimni autor (sudeći prema stilu pisanja vjerojatno urednik Kafka) kritizira u ironično intoniranom vrlo duhovitom članku u kojemu komentira u listu *Agramer Zeitung* najavljeno osnivanje poduzeća za sjajne pogrebe pod nazivom *Entreprise des pompes funèbres* koje će – tvrdio je članak u *Agramer Zeitungu* - gotovo u bescjenje organizirati elegantne pogrebe. Nakon što vrlo duhovito i naširoko nabraja kakvi bi se sve siromasi mogli dati elegantno pokopati autor efektno komentira: „Ima li netko na raspolaganju mali kapital, tada ga u ovim teškim vremenima doista ne može bolje i sigurnije uložiti nego da se, nakon što skoči u vodu, da pokopati od *Entreprise des pompes funèbres*. Uz omiljenost koju unatrag nekog vremena posvuda uživa samoubojstvo možda i *Entreprise des pompes funèbres* može ljudima dati dobrodošao povod za samoubojstvo.“ Budući da ljudi čine samoubojstvo zbog ljubavi, politike, neuspjelog nabujka, pada tečaja na burzi ili kojekakvih drugih razloga, autor iz toga

[39] „Die Wehrpflicht“, *Die Klatschrose*, 12 (24. 4. 1870.), 1.

[40] *Die Klatschrose*, 12 (24. 4. 1870.), 2.

[41] „Aus einem noch ungedruckten Romane“, *Die Klatschrose*, 3 (13. 2. 1870.), 11.

logično izvodi pitanje: „Zašto ne bi počinili samoubojstvo zbog taštine da bi svečanim pogrebom s *pompes funèbres* pobudili veliko zanimanje?“[42] Ove duhovite kritike pomodarstva metaforički bi se mogle primijeniti i danas, odnosno nisu izgubile na aktualnosti.

Začuđuje aktualnost kritike društvenih i političkih prilika duhovito formulirane u satiričnom ili ironičnom tonu u listu *Die Klatschrose*. Veliki dio duhovitih konstatacija koje se odnose na drugu polovicu 19. stoljeća mogao bi se primijeniti i danas, što pokazuje da se ljudski mentalitet i neki uvriježeni stereotipi vrlo sporo i teško mijenjaju.

U rubrici Kazalište redovito su se objavljivale vrlo argumentirane i kvalitetne ocjene kazališnih predstava koje su u vrijeme izlaženja lista *Die Klatschrose* odigrane u Narodnom zemaljskom kazalištu u Zagrebu. Premda su objavljene anonimno, što je tijekom 19. stoljeća uglavnom bilo uobičajeno, prema stilu pisanja i argumentaciji vidljivo je da ih je pisala ista osoba, vjerojatno urednik lista Kafka. Kritike su pisane stručno i argumentirano, odaju autora koji ima glazbeno obrazovanje i razmjerno bogato iskustvo u posjećivanju kazališnih predstava u Hrvatskoj i u inozemstvu. U svojim je ocjenama autor kritičan, ali nije zlonamjeran, svoje kritike potkrepljuje argumentima i ne propušta prigodu pohvaliti ono što smatra vrijednim pohvale. Ocjenjujući operetu „Put u Kinu“ Barbierija i Wilkea ustvrdio je da je dramski tekst skroman i nepovezan, a glazba je previše melodična i djeluje poput večere koja se sastoji samo od slastica. Najboljim dijelom predstave ocijenio je odličnu glumu, a iznio je i sitnije zamjerke scenografiji i kostimima.[43] Isti je autor detaljno prikazao prvi nastup Ivana Zajca kao dirigenta u Narodnom kazalištu u Zagrebu. Izvodile su se dvije njegove operete jednočinke: već poznata „Momci na brod“ i po prvi put izvedena „Mjesečnica“. Kritičar je pohvalno opisao Zajčevu glazbu kao „laganu, melodičnu glazbu“, ali nije bio zadovoljan izvedbom, osim izvedbe Matilde Lesić. Orkestar je, prema njegovoj ocjeni, nekoliko puta pokazao jake oscilacije, ali to nije spriječilo *Agramer Zeitung* da predstavu uzdiže u nebesa. Kritičar se osvrnuo i na svečani doček maestra Zajca u kazalištu i darivanje cvijećem i novim dirigentskim štapićem, što je ocijenio pretjeranim, ali je najavio da će pozorno pratiti Zajčev rad i nepristrano ga ocjenjivati. Na predstavi je bio i dosadašnji glavni dirigent Antun Schwarz. Autor članka ističe njegove velike zasluge za izvođenje opereta u Zagrebu. Izrazio je mišljenje da je Zajc došao na gotovi prostrti stol, a operetnu scenu Zagreba ocijenio je ovim riječima: „Noge tog stola su doduše ponešto grbave, ploča baš dobro

[42] „Entreprise des pompes funèbres“, *Die Klatschrose*, 10 (3. 4. 1870.), 1. Ovaj je tekst tiskan u donjem dijelu naslovne stranice, ispod crte, na mjestu feljtona. Ironičnu, indirektnu kritiku društva u pjesmi „Krebsen-Revue“ iznosi autor potpisan s „Der hinkende Teufel“. Napose se izruguje neprestanom idealiziranju napretka, karakterističnom za vrijeme u kojemu autor živi, kritizira političke podjele i planove gradske uprave koji se ne ostvaruju te pomodarstvo svojih sugrađana. *Die Klatschrose*, 11 (10. 4. 1870.), 1.

[43] „Die Reise nach China“, *Die Klatschrose*, 1 (30. 1. 1870.) 3-4.

ne pristaje postolju, stolnjak je pomalo prljav, pribor za jelo nije baš potpuno čist – ali na koncu to je ipak stol, i ako čovjek ima apetit i nije baš izbirljiv, tada jela na njemu izvrsno prijaju. Taj je stol naša opereta. Postojalo je vrijeme kad je taj stol bio ništa drugo do neobrađeno drvo na kojemu nije bilo stolnjaka i za kojim se jelo prstima. Da je to drvo postalo stol za kojim se može pristojno jesti, da je naša opereta danas takva da se bez pretjerivanja može reći da je ljudi slušaju sa zadovoljstvom ponajviše je djelo našega strpljivog, marljivog i neumornog Schwarza."[44]

Kritičan, ali pozitivan stav u ocjenjivanju Zajčeva stvaralaštva anonimni je autor zadržao i kasnije. Ocjenjujući izvedbu njegove operete jednočinke „Lazzaroni", pohvalio je činjenicu da su u zadnja dva mjeseca u Zagrebu izvedene dvije operete, obje Zajčeve. Tekst nove operete je *mixtum compositum* i kao takav ne podliježe kritici, ali hvali muziku u dionicama u kojima nastupa zbor i cijeli ansambl, a solo-arije smatra beznačajnima. Izvedbu je ocijenio odličnom u svim segmentima. Mnogo uspjelijima drži operete „Mjesečnica" i „Momci na brod".[45]

Uloga kazališta u društvenom životu naroda tema je članka istoga autora pod naslovom „Poglavlje o kazalištu". Autor analizira Reprezentaciju kazališnog odbora upućenu 24. ožujka 1869. godine Hrvatskome saboru[46] radi dodjeljivanja subvencije nacionalnom kazalištu. Autor analizira koje bi posljedice ona mogla imati. U Reprezentaciji se kazalište definira kao ustanova za prosvjećivanje javnosti i društva, a kao takva smatra se važnim čimbenikom nacionalnog života i kulture jednog naroda. Autor članak u listu *Die Klatschrose* smatra da je to fraza koja lijepo zvuči, ali ništa više. Svoju tezu argumentira sljedećim tvrdnjama. Smatra da kazalište u nuždi

[44] Nenaslovljeni članak u rubrici „Theater", *Die Klatschrose*, 6 (6. 3. 1870.), 2

[45] „Die Lazzaroni. Operette in einem Act von I. Mar. Musik von J. Zajc", *Die Klatschrose*, 10 (3. 4. 1870.), 2. Objavljeno je i nekoliko vrlo kratkih kritičkih osvrta na kazališne predstave odigrane u Zagrebu, koje ovdje navodim samo taksativno: članci bez naslova u rubrici „Theater", *Die Klatschrose*, 2 (6. 2. 1870.), 7. te vrlo kratki izvještaji o proslavi tridesetogodišnjice djelovanja dvorskog kapelmajstora Heinricha Procha u Beču i o iznimnoj kvaliteti i veličanstvenom raskošnom zvuku novoga klavira iz tvornice Bösendörfer koji je autor slušao. „Kunst-Nachrichten", *Die Klatschrose*, 11 (10. 4. 1870.), 2.

[46] U njoj se traži povišenje godišnje potpore na 24.000 forinti. Sabor je o Reprezentaciji kratko raspravljao na 36. sjednici, održanoj 5. travnja 1869. Većinom glasova prihvaćen je prijedlog Roberta Zlatarovića da se taj predmet uputi Namjesničkom vijeću da s tim u svezi podnese prijedlog Saboru kad bude raspravljao o budžetu. *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, držana u glavnom gradu Zagrebu godine 1868.-1871.*, Zagreb, 1871., 454. Saborski odbor za proračun za godinu 1869. predložio je da se za iduću godinu povisi godišnja potpora za narodno kazalište na 24.000 forinti, a za tekuću godinu da se odobre troškovi u visini 18.000 forinti. U svom je prijedlogu zatražio da vlada nadzire troše li se odobrena sredstva „jedino u strogo narodne svrhe kazališne, da se njeguje izključivo domaće pjesništvo dramatičko i muzika porazmierno narodna". Isto, 55. saborska sjednica, održana 11. listopada 1869., str. 695. Specijalna debata o proračunu odvijala se na 56. saborskoj sjednici, održanoj 13. listopada 1869., 709.-710., i na 57. sjednici, održanoj 14. listopada 1869., 713.-737. Hrvatski je sabor većinom glasova prihvatio prijedlog saborskog odbora za proračun o godišnjoj potpori narodnom kazalištu za 1869. i 1870 godinu. Isto, 721.

može funkcionirati i bez pozornice i bez glazbe i bez scenografije, ali ne može bez glumaca, koji sve nedostatke u opremanju scene mogu nadoknaditi svojim talentom, djelujući na sposobnost uživljavanja gledatelja. Glumci moraju biti talentirani da bi mogli ostvariti dvosmjernu komunikaciju s gledateljima, a to je preduvjet da kazalište postane ustanova za prosvjećivanje, kao što je to, primjerice, Burgtheater u Beču.

Autor razlikuje prosječne talente, koji uz dobro obrazovanje i kvalitetno vođenje mogu ostvariti dobre uloge, i iznimne talente, koji odlične uloge mogu odigrati i bez obrazovanja i vanjskog vođenja. U hrvatskom kazalištu, prema autorovu mišljenju, postoje glumci i samo jedan pravi talent – Josip Freudenreich.[47] Većina glumaca u hrvatskom teatru postali su glumci ne zbog unutarnjeg poriva, nego zbog nekog vanjskog poticaja, primjerice neuspješne dotadašnje karijere na nekom drugom profesionalnom području ili su privučeni vanjskim sjajem kazališta. Riječima anonimnog autora: „Društvene, pa čak i političke prilike omogućile su pristup umjetnosti toliko brojnima nepozvanima i to je glavni razlog zbog čega se ne može govoriti o kazalištu kao ustanovi za prosvjećivanje."[48] Zagreb je, prema prosudbi autora članka, premali grad da bi mogao zadovoljiti taštinu, težnju za novcem i slavom pravih talenata pa odlaze u veće gradove s kvalitetnim kazalištima. Drugi razlog zbog kojega kritičar u listu *Die Klatschrose* drži da kazalište nije ustanova za prosvjećivanje jest u tome što se u to vrijeme kazalište spustilo na razinu mjesta zabave. Autor primjećuje koliko je različito ponašanje publike na izložbama i koncertima od njezina ponašanja u kazalištu. Dok na izložbama i koncertima mirno i suzdržano promatra, u kazalištu publika odmah prosuđuje i reagira – podiže buku odobravajući ili negodujući, dobacuje glumcima i sl. Budući da je kazalište postalo mjestom zabave, prema autorovu mišljenju, nedostaje onaj nužni utjecaj publike na glumce: „Budući da publika više nema ono tiho poštovanje spram pozornice, koje je doduše oduvijek postojalo, i mnogim glumcima nedostaje ona sveta ozbiljnost bez koje nije moguće umjetničko ostvarenje." Kako publika u kazalište sa sobom ne donosi tu ozbiljnost, autora ne čudi da glumci pred publiku dolaze bezbrižno, katkad i neodgovorno, čak i ne znajući tekst. Drži da takvo ponašanje glumaca može spriječiti jedino publika svojim strogim sudom.[49] Treći razlog zbog kojega autor ne dijeli stajalište Reprezentacije da je kazalište ustanova za prosvjećivanje prema njegovu je sudu „posvemašnja jalovost nacionalnih dramskih proizvoda." Ako glumačko umijeće i nacionalno pjesničko umijeće nisu spojeni, drži kritičar, tada kazalište i ne može biti no samo sebi svrhom. Slaže se s tezom iznesenom u spomenutoj Reprezentaciji da bi kazalište radi svog neposrednog utjecaja na publiku trebalo biti vrlo važno sredstvo za jačanje nacionalne ideje i za razvoj i unaprjeđivanje nacionalnog jezika. Takvu ulogu on ponajprije dodjeljuje drami, koja

[47] O njemu su pisali Ludwig Bauer i Lidija Dujić, „Josip Freudenreich – bečkim pučkim teatrom protiv hrvatskoga njemačkog kazališta", *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch 2009*., Osijek, 2009., 267.-276.

[48] „Ein Capitel übers Theater", *Die Klatschrose*, 8 (20. 3. 1870.), 1.-2. Citat je sa strane 1.

[49] Isto.

upravo jezikom postaje nacionalna, za razliku od opere ili operete koje bi trebale biti kozmopolitske. Cjelokupnu dramsku radnju trebalo bi promatrati kao sredstvo za ostvarenje cilja izobražavanja i usavršavanja jezika, „kao stablo u čijoj sjeni cvatu nacionalna posebnost, nacionalni osjećaj, nacionalno-politička samosvijest, jednom riječju – nacionalnost.“[50]

Na kraju članka autor je iznio ideju o kojoj se, prema njegovim riječima, u privatnim krugovima raspravlja, ali u javnosti još nikada. Predložio je osnivanje ljetnog kazališta na otvorenom i to u Donjem gradu. Tako bi glumci mogli cijelu godinu usavršavati svoje umijeće, cijelu godinu bi dobivali plaću, a oni koji baš nisu vješti nacionalnom jeziku mogli bi ga cijelu godinu slušati i usavršavati svoje znanje. Na taj bi način nacionalni jezik uskoro mogao postati jezik svakodnevne komunikacije svih društvenih slojeva. Za to bi trebalo 4-5000 forinti. Ako država ne može iz proračuna izdvojiti potreban novac, predlaže uključivanje privatnika, konzorcija koji bi ljetno kazalište utemeljio kao dioničko društvo. Odluku o provedbi te ideje prepušta stručnjacima.[51]

Ta je ideja bila ispred svoga vremena, a u ostalom autorovo shvaćanje društvene uloge kazališta korespondira s tada uvriježenim shvaćanjem o kazalištu kao društvenoj instituciji čije umjetničke sastavnice nisu same sebi svrha, nego je njihova primarna funkcija pridonijeti razvoju nacionalnog duha i nacionalnog jezika. Takvu utilitarno-nacionalnu i odgojnu funkciju tijekom 19. stoljeća u hrvatskoj i europskoj kulturi imale su i druge nacionalne institucije – školstvo, muzeji, gospodarska i povijesna društva, književnost i druge umjetnosti, ali i društvene i humanističke znanosti, a osobito povijest. Vrlo slično shvaćanje društvene uloge kazališta u svojim je tekstovima iznosio i Adolfo Veber Tkalčević.[52]

Drugi važan aspekt društvenog života o kojemu se pisalo u listu *Die Klatschrose* bili su svečani balovi. U nekadašnjem društvu, koje nije imalo na raspolaganju blagodati suvremene civilizacije - radio, televiziju, kino, niti Internet – vrlo važan aspekt društvenog života uz kazalište i koncerte, druženja u kavanama, čitaonicama i privatnim salonima imali su svečani javni plesovi. Plesna sezona najintenzivnija je bila u zimsko vrijeme koje je prethodilo Korizmi, odnosno u vrijeme karnevala. Stoga ne bi trebala čuditi činjenica da je tom vidu zabave posvećena posebna rubrika – „Karnevalska kronika“. U anonimno objavljenim člancima detaljno se opisuju pojedini svečani balovi – njihova organizacija, dekoracija dvorane, glazba,[53] a osobito

[50] Isto, citati sa str. 2.

[51] Isto.

[52] Vlasta Švoger, „Prilog poznavanju publicističke aktivnosti Adolfa Vebera Tkalčevića“, *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch 2009*., Osijek, 2009., 29.- 50., osobito 37.-40.

[53] Primjerice, za bal mladića, održan 12. 1. 1870. u Zagrebu u Dvorani, Eduard Strauss je po narudžbi zagrebačke mlade gospode skladao polku. „Jer Jungherrn-Ball am 12. Jänner im Dvorana-Sale“, *Die Klatschrose*, 1 (30. 1. 1870.), 4.

detaljno opisane su svečane toalete dama – krojevi i izgled haljina, nakit, frizure i ostali modni dodaci, poput tada modernih buketića svilenog cvijeća. Njihove su se toalete uspoređivale s odjećom i ukrasima dama koje su sudjelovale na balovima u Beču. Iz tih se opisa može zaključiti da je zagrebački ljepši spol bio dobro upućen u aktualne modne trendove u prijestolnici Monarhije.[54] Kao ilustraciju načina na koji se prikazivalo održane balove navodim uvodni dio opisa svečanog bala održanog kod bana: „Taj kaleidoskop svih boja prizme, kojem su se pridružile i druge nijanse boja koje je nemoguće definirati, te sjajne oči i blještavi dijamanti, ta bijela ramena i ružičasti obrazi, okupljanje i izmjena boja u koreografiranim kolima uz šarolikost bogatih boja ručnih buketića – sve to pružalo je posebno lijepu sliku koja tijekom više od deset sati nije izgubila ništa od svoje živosti.“[55]

Detaljni opisi svečanih plesova, ali i brojni oglasi koji su reklamirali prodaju različitih ženskih i muških odjevnih predmeta, modnih dodataka i kozmetičkih proizvoda upućuju za zaključak da su obrazovane žene činile važan dio čitalačke publike lista *Die Klatschrose* te da je uredništvo ozbiljno nastojalo ostvariti svoje obećanje iz poziva na pretplatu.

Budući da je *Die Klatschrose* bio humoristično-beletristički list koji nije imao jasno izraženu političku orijentaciju i koji se političkim pitanjima u najširem smislu bavio na više-manje neizravan način i to ponajprije humorom i satirom, razumljivo je da uglavnom nije ulazio u polemičke rasprave sa svojim političkim protivnicima, kao što je bilo uobičajeno među političkim listovima onoga vremena. Iznimku u tom smislu predstavlja odnos prema političkom dnevnom listu *Agramer Zeitung*, poluslužbenom glasilu hrvatske vlade, ali i vladajućih krugova Austro-Ugarske.

Polemiziranje s tim listom, odnosno kritiziranje njegove uređivačke politike na stranicama njemačkog humorističkog lista započelo je u četvrtome broju. Započelo je kao lucidna, neizravna, ali vrlo jasna i suvremenicima razumljiva kritika formulirana u obliku probnoga broja lista *Die Hochofficiöse*. Kao politički list koji „nažalost izlazi svakodnevno“ trebao bi izlaziti od ožujka, a kao odgovorni urednik navodi se B.[ruder] Kilian. Taj pseudonim urednik lista *Die Klatschrose* J. J. Kafka kasnije je upotrebljavao kao pogrdni naziv za urednika, odnosno uredništvo *Agramer Zeitunga* ili za sam list. Najavljeni list trebao bi imati strukturu kakva je tada bila uobičajena za političke novine u Hrvatskoj i drugim europskim zemljama: uvodnik, vijesti iz tuzemstva, inozemstva, dnevne novosti, vijesti iz domovine, informacije o nacionalnom kazalištu, zatim bi slijedile rubrike telegrafske vijesti iz Pešte i Beča te dopisi uredništva. Vijesti i informacije tiskane u tom probnom broju bile su potpuno nevažne, a dana im je

[54] Članci bez naslova u rubrici „Carnevals-Chronik“, *Die Klatschrose*, 2 (6. 2. 1870.), 7.-8., 4 (20. 2. 1870.), 15.; „Der Ball bei Sr. Exc. dem Baron-Banus“, *Die Klatschrose*, 6 (6. 3. 1870.), 1.; iz istoga je broja i duhovito-ironični opis bala pod maskama u formi stihova: „Un ball in maschera“. Autor je potpisan pseudonimom Der hinkende Teufel – Hromi Đavao.

[55] „Der Ball bei Sr. Exc. dem Baron-Banus“, *Die Klatschrose*, 6 (6. 3. 1870.), 1.

velika pozornost, teze u komentarima iznesene su bez ikakvih argumenata, dok se istovremeno tvrdilo da su jasno argumentirane.[56] Na taj je način uredništvo lista *Die Klatschrose* indirektno, ali vrlo nedvosmisleno izrazilo svoj kritički odmak i neslaganje s uređivačkom politikom *Agramer Zeitunga*.

Urednik humorističkog lista na njemačkom jeziku to je izrijekom potvrdio u jednom od idućih brojeva, u novom krugu sučeljavanja s listom *Agramer Zeitung*. Iza takvog karikiranog i prikrivenog prikaza toga lista stajala je namjera urednika Kafke da hrvatskoj vladi pokaže kako je zastupa tzv. Agramerica. Tom je prigodom objasnio i uzrok netrpeljivosti između njega i uredništva zagrebačkog političkog lista na njemačkom jeziku. Naime, Kafka je bio suradnik *Agramer Zeitunga*, ali je prije godinu dana otkazao suradnju uredništvu toga lista, ne želeći postati žrtvom njegove netaktičnosti.[57] Svoj novinarski autoritet potvrdio je ustvrdivši za sebe da je dopisnik jednog velikog bečkog lista i jednog svjetskog lista iz Pariza, koje kvalitetnije informira o prilikama u Hrvatskoj, nego što čini *Agramer Zeitung*, kojem je predbacio da „list uvijek izgleda kao da je materijal sakupljen sa svih strana samo da bi ga se ispunilo".[58]

Uredništvo lista *Die Klatschrose* iskoristilo je svaku pogodnu prigodu da odapne strelicu prema Agramerici, katkad na duhovit način. Navest ću nekoliko primjera. U pjesmi „Postiti (Pastirsko pismo lista Klatschrose)" anonimni autor šaljivo upućuje čitatelja da nakon pedeset dana ludovanja u fašničkom vremenu slijedi razdoblje posta. Međutim, čitatelj se ne treba odreći ni jela, ni pića, niti veselja. Umjesto toga preporučuje mu da se odrekne novina, jer one od njega prave budalu. Ironično i duhovito karakterizira neke od važnijih zagrebačkih novina koje ne bi trebalo čitati – *Zukunft*, *Zatočnik*, službene i poluslužbene novine (misli na *Narodne novine* i *Hrvatske novine*, V. Š.). Upućuje čitatelja neka čita jedini veliki i pravi list, uzvišeno nepogrešivi *Agramer Zeitung*.[59] U istome broju, potaknuto „kolosalnom glupošću" uredništva *Agramer Zeitunga*, redakcija njemačkog humorističkog lista raspisuje natječaj s nagradnim pitanjima: „Koliko mnogo su vrijedna nadanja stranke čije interese treba zastupati Agramer Zeitung? Koliko malo je oporbenoj stranci stalo do toga što o njoj piše Agramer Zeitung?" Potpisnici, Die Artihmetiker der „Klatschrose", kao nagradu za točne odgovore obećavaju jedno godište *Agramer Zeitunga* uvezeno u debelu kožu.[60] U drugome članku anonimni autor, netko blizak uredništvu humorističkog lista, kritizira *Agramer Zeitung* koji svojim pretplatnicima pruža vrlo malo literarnih sadržaja, ali

[56] Probni broj lista Die Hochofficiöse, *Die Klatschrose*, 4 (20. 2. 1870.), 14.-15.

[57] Tu svoju tvrdnju nije pobliže objasnio pa je danas teško utvrditi uzrok sukoba, koji je po svemu sudeći bio osobne prirode.

[58] I. I. K., „In eigener Sache", *Die Klatschrose*, 6 (6. 3. 1870.), 2.-3.

[59] „Fasten (Hirtenbrief der 'Klatschrose').", *Die Klatschrose*, 6 (6. 3. 1870.), 2.: „Das ist die einzig-groß und wahre - / (Kein Wunder, unter „dieser" Leitung!) / Die erhaben unfehlbare - / Tusch!! – Agramer Zeitung!"

[60] „Preis-Ausgabe", *Die Klatschrose*, 6 (6. 3. 1870.), 2.

jednako slabo pridonosi širenju spoznaja o drugim područjima života, o politici i o najvažnijim događajima o kojima izvještava necjelovito i nekorektno. Autoru se čini neprimjerenim da taj list, koji se deklarira kao vladin list, na svojim stranicama kritizira zemaljsku vladu, a ne može odoljeti da ne odapne strelicu prema drugom zagrebačkom njemačkom listu radi nastojanja da pruži dojam učenosti: „Agramer Zeitung vrlo rado citira Goetheova Fausta, pa je u svom broju 61 njezin uvodnik bogato prošaran citatima iz Fausta. Na taj način uvodnik izgleda temeljito i učeno te imponira otvorenu duhu. Odgovaraju li citati ili ne odgovaraju – komu je stalo."[61]

Premda se ne može poreći da je kritika na račun lista *Agramer Zeitung* bila efektno formulirana, katkad i duhovita, često nije bila dovoljno argumentirana i predstavljena je kao nešto samo po sebi razumljivo. Današnjem čitatelju teško je oteti se dojmu da je kritika tih novina u listu *Die Klatschrose* - možda i opravdana, a svakako uobičajena u tadašnjem novinstvu - previše obilježena pozadinom osobnih sukoba da bi bila vjerodostojna. A treba li kritika u humorističkom listu uopće biti vjerodostojna i utemeljena ili je dovoljno da je zanimljiva i duhovita?

Na kraju donosim u prijevodu na hrvatski jezik duhovito apostrofirane poznate latinske izreke koje su na njemačkom jeziku često formulirane u obliku igre riječima, pa ih je teško prevesti.

„Errare humanum est. (Griješiti je ljudski.)
Gulaš 15 – krigla piva 12 – kruh 2 – zajedno su 43 forinte.
Mulier taceat in ecclesia. (Neka žena šuti u crkvi.)
U crkvi propovijed drži župnik, kod kuće žena.
De gustibus non est disputandum. (O ukusima se ne raspravlja.)
Svatko ima pravo sramotiti se kako god želi.
Piscem natare doces. (Ribu učiš plivati. Smisao: Ne radi uzaludan posao.)
Ne uči svoje roditelje da postanu otac i majka.

[61] „Papierschnitzeln", *Die Klatschrose*, 9 (27. 3. 1870.), 2. Zanimljiva je i zagonetka kojom se neizravno aludira na *Agramer Zeitung* i koja zapravo duhovito opisuje politički profil i ideološku karakterizaciju lista: „Rätsel", *Die Klatschrose*, 11(10. 4. 1870.), 2.:
„Es ist nicht deutsch, nicht ungarisch, auch in keiner andern Sprache,
Man weiß nicht, wie man's nennen soll, 'sist eine eig'ne Sache;
Es ist nicht g'scheit, es ist nicht dumm, es liegt auch nicht in der Mitte,
Es ist nicht Drohung, nicht Verbot, doch ist's auch keine Bitte,
Es ist nicht sehr collegial, dafür ist es nicht selten herrisch,
Ist auch zu sehr nicht liberal, auch nicht ganz reactionnärrisch.
Es ist ein Ding, nicht Fisch, nicht Fleisch, und wenn man's durchgelesen,
So hat man bei dem letzten Wort das erste gewiß vergessen;
Doch wenn man's zweimal durchliest und vielleicht dann endlich
Darüber nachdenkt lang're Zeit – wird es ganz unverständlich.

Es ist kein Bank-Consortium, es ist nur eine Zeitung;
Nun welche doch? – Was ist wohl eure Meinung? - "

Ne sutor ultra crepidam. (Neka postolar ne ide dalje od cipele.
Smisao: Ne radi ono što ne razumiješ.)
Bez uvodnika, brate Killian,[62] lijepo molimo.
Requiescat in pace. (Počivao u miru.)
Pusti ga da prespava svoj mamurluk.
Festina lente. (Žuri polako.)
Samo polako naprijed.
Deus ex machina. (Bog iz stroja.)
Bogu hvala, povjerenik za porez je opet tu.
Quod licet Jovi, non licet bovi. (Što dolikuje Jupiteru, ne dolikuje govedu.)
Kad „Presse"[63] sijeva, Agramerica ne treba grmjeti.
Lupus in fabula. (Mi o vuku, vuk na vrata.)
Kad čovjek zove magarca, dotrči Zvekan.[64]
Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus. (Tresla se brda, rodio se miš.)
Kilian rađa, čovjek pomisli da Zemlja puca,
A ono što donosi na svijet je samo za mačku."[65]

[62] Pogrdni naziv uredništva lista *Die Klatschrose* za urednika novina *Agramer Zeitung*.

[63] Bečke novine *Die Presse*, uz *Wiener Zeitung* jedan od najutjecajnijih listova u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću.

[64] *Zvekan* je bio naziv humorističko-satiričkog lista Stranke prava koji je izlazio tri godine prije lista na njemačkom jeziku.

[65] „Freie Uebersetzung lateinischer Sprüchwörter", *Die Klatschrose*, 11(10. 4. 1870.), 2. Latinske izreke pisane su latinicom, a apostrofirane su u tekstu na njemačkom jeziku, tiskanom goticom. Prijevod latinskih izreka donosim u zagradama. Zahvaljujem kolegici dr. sc. Tamari Tvrtković na pomoći u prijevodu s latinskog.

Zaključak

Die Klatschrose je u vrijeme dok je izlazio bio jedini humoristički list u Hrvatskoj. Nije bio politički profiliran i nije zastupao politiku niti jedne stranačke skupine ili stranke. Po tome se razlikovao od sličnih listova koji su izlazili prije ili poslije njega i koji su često služili kao sredstvo stranačke političke propagande. U političkom pogledu zastupao je hrvatske političke interese u širem smislu i bio je komercijalno usmjeren. Na takav zaključak upućuje veliki oglasni blok, koji je najčešće obuhvaćao dvije cijele stranice. Poput ostalih nestranačkih i nepolitičkih humorističkih listova – zapravo komercijalnih humorističkih listova – koji su izlazili u drugoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj bio je kratka vijeka. Međutim, za razliku od većine drugih humorističkih listova koji su u Hrvatskoj izlazili u navedenom razdoblju nije imao ilustracija, što mu je vjerojatno bio jedan minus u očima čitalačke publike. Možda mu ni njemački jezik na kojem je izlazio nije pribavio dodatne simpatije čitateljske publike u Hrvatskoj nakon godina neoapsolutizma i pokušaja nametanja njemačkog jezika kao jedinstvenog jezika državne uprave. Sudeći prema kratkom vremenu izlaženja, nije se uspio izdignuti iznad lokalnog okvira i steći širi krug čitatelja. Premda pokrenut s pretenzijama da bude humoristično-beletristički list, ipak je prevagnuo njegov humoristički aspekt. Bio je zanimljiv doprinos razvoju hrvatskog novinstva i kulture posredstvom njemačkog jezika u vremenu kada u Hrvatskoj očito još nije postojalo razvijeno tržište za humorističke listove i širi krug čitatelja.

Humor na njemački način – *Die Klatschrose. Humoristisch-belletristisches Wochenblatt*

Sažetak

Rad donosi sadržajnu i strukturnu analizu prvog humorističko-beletrističkog lista na njemačkom jeziku u hrvatskim zemljama koji je izlazio u Zagrebu 1870. godine i stavlja ga u kontekst povijesti hrvatskog novinstva 19. stoljeća. Više humoristički nego beletristički list, u svojim je duhovitim tekstovima kritizirao hrvatsko društvo i politiku svojega vremena. Bio je zanimljiv doprinos razvoju hrvatskog novinstva i kulture posredstvom njemačkog jezika.

Humor auf deutsche Weise – *Die Klatschrose. Humoristisch-belletristisches Wochenblatt*

Zusammenfassung

Die Abhandlung bringt eine inhaltsvolle und strukturelle Analyse des ersten humoristisch-belletristischen Blattes in deutsche Sprache in kroatischen Ländern, das in Zagreb, im Jahr 1870, erschien und es ins Umfeld der Geschichte des kroatische Journalismus des 19. Jahrhundertes setzt. Ein mehr humoristisches als belletristisches Blatt kritisierte es in seinen geistvolle Texten die kroatische Gesellschaft und die Politik seiner Zeit. Das war ein interessanter Beitrag zur Entwicklung des kroatische Journalismus und der Kultur mittels der deutschen Sprache.

Schlüsselworte: *Die Klatschrose, humoristisch-belletristisches Blatt, Zagreb, 1870, Geschichte des Journalismus*

Krešimir Belošević
KBC Zagreb
Zagreb

UDK: 613.261(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3.10.2013.
Prihvaćeno: 4.10.2013.

Austrijski svećenik prof. dr. Johann Ude (nesuđeni nobelovac) i njegov doprinos teoriji vegetarijanstva u Hrvatskoj

U ovom radu prikazan je život i rad austrijskog svećenika Johanna Udea. Ovaj četverostruki doktor znanosti pokušao je svojim knjigama, predavanjima i primjerom svojim suvremenicima pokazati da je život lijep te da treba misliti i na bližnjega u nevolji. Svoje pacifističke ideje upotpunio je teorijskim i praktičnim vegetarijanstvom, koje je prepoznato u hrvatskim vegetarijanskim krugovima. Njegovo mirotvorstvo je bilo glavni razlog zbog kojega je dvanaest puta bio nominiran za Nobelovu nagradu za mir, ali je nikad nije dobio.

Ključne riječi: *Johann Ude, teorija vegetarijanstva, Nobelova nagrada*

Teorijski doprinos prof. dr. Johanna Udea, praktičnog vegetarijanca, vegetarijanstvu u Hrvatskoj između dva svjetska rata glavna je tema ovog rada koji je nastao tijekom istraživanja povijesti teorijskog i praktičnog vegetarijanstva na tlu današnje Hrvatske i susjednih europskih zemalja. No, prije nego se njome pozabavim, potrebno je nešto reći o samom Johannu Udeu.

Prof. dr. Johann Ude rođen je 28. veljače 1874. godine, kao drugo od desetero djece, u obitelji učitelja Petera i njegove supruge Hedwig u mjestu Sankt Kanzian am Klopeiner See (Koruška), a umro je 7. srpnja 1965. godine u Grundlseeu (Štajerska). Bio je rimokatolički svećenik, teolog, slikar, zdravstveni reformator i vegetarijanac. Kao pacifist, prirodoznanstvenik i ekonomist borio se protiv testiranja na životinjama i nuklearnih programa.1

Prema podacima preuzetim iz *Deutsche biografische Enzyklopädie* prof. dr. Johann Ude školovao se na sveučilištima u Grazu i Rimu. U Rimu na Gregoriani studira filozofiju i teologiju te iz oba područja postiže doktorat. "Vječni grad" je i mjesto u kojem je 28. listopada 1900. zaređen za svećenika Rimokatoličke crkve.[2] Diplomirao je i zoologiju i botaniku, te 1907. godine ima tri doktorata: iz filozofije (1897.), teologije (1901.) i zoologije (1907.) Habilitacijskom radnjom "Filozofija i špekulativna dogmatika" predstavio se 1905. godine na Sveučilištu u Grazu. Izvanredni profesor na istom sveučilištu postaje već 1910., a redovni 1917. te predaje do 1936. godine. Dekan Teološkog fakulteta u Grazu bio je u mandatima 1919.-1920. i 1924.-1925.[3] Ude je bio i plodan pisac te je tijekom života napisao preko 150 djela koja su tiskana većinom na njemačkom jeziku, a u njima je obrađivao različite teme.[4]

---

1 Usp.: "Weltberühmter katholischer Pazifist DDDDr. Johannes Ude 1874-1965." (Svjetski poznat katolički pacifist - četverostruki doktor znanosti Dr. Johannes Ude 1874-1965), http://www.friedensnews.at/2011/06/26/johannes-ude/ (pristupljeno 30. 7. 2013.); Reinhard Farkas, "Johannes Ude und die Amtskirche: Chronologie und Analyse eines Konflikts" (Johannes Ude i službena Crkva: Kronologija i analiza jednog sukoba), http://www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente/11680062_77969250/b8c2cb42/253%20bis%20276%20aus%20Mitteilungen%2047-Johannes%20Ude%20und%20die%20Amtskirche.pdf (pristupljeno 20. 8. 2013.); Reinhard Müller, "Biografie Johannes Ude" (Biografija Johannesa Udea), http://agso.uni-graz.at/bestand/37_agsoe/37bio.htm (pristupljeno 20. 8. 2013.). O Udeu vidi i tekstove Maximiliana Liebmanna navedene na http://www.professor-liebmann.at/sites/abhandl.html (pristupljeno 7. 9. 2013.), kao i tekst Petera Hodine koji je objavljen povodom 20-godišnjice Udeove smrti 1985. godine, a dostupan je na http://www.sozialoekonomie-online.de/ZfSO-65_Auswahl.pdf (pristupljeno 7. 9. 2013.).

2 Usp. "Ude Johannes", u: *Der Große Herder*, sv. 11 (Freiburg im Breisgau: Heder & Co G. m. b. H., 1935.), str. 1662-63.

3 "Ude Johannes", u: Rudolf Vierhaus (ur.), *Deutsche Biografische Enzyklopädie* (München: K. G. Saur, 2005-2008[2]) [dalje: *DBE*], sv. 10, str. 147.

4 Bibliografiju većine radova prof. dr. Johanna Udea na engleskom i njemačkom jeziku vidi na: http://sosa2.uni-graz.at/sosa/nachlass/person/ude/schriften.php. Na istoj Internet stranici nalazi se i djelomičan popis tekstova o prof. Udeu. Radovi objavljeni na hrvatskom i na srpskom jeziku ne nalaze se na ovom popisu, već će biti djelomično popisani u prilozima ovoga rada.

U Grazu 1919. zajedno s Maxom Josefom Metzgerom osniva karitativno društvo "Christkönigsgesellschaft vom weissen Kreuz" koje na vegetarskim i kršćanskim principima pomaže gladnima i nemoćnima u ratu.[5] Kršćanski principi vodili su prof. dr. Udea kao predsjednika društva "Österreichs Völkerwacht. Verein zur Bekämpfung der Öffentlichen Unsittlichtkeit" kojeg je osnovao 1917. godine.[6] Kao predsjednik ovoga društva u javnim raspravama pokušava široj javnosti ukazati na goruće probleme tog vremena.[7] Dvadesetih godina 20. stoljeća studirao je i ekonomiju, te povijest umjetnosti i medicinu. Bio je aktivan i u političkom životu Austrije prije Drugog svjetskog rata, no poslije biskupove zabrane privremeno se povlači iz politike. U politiku je ponovno

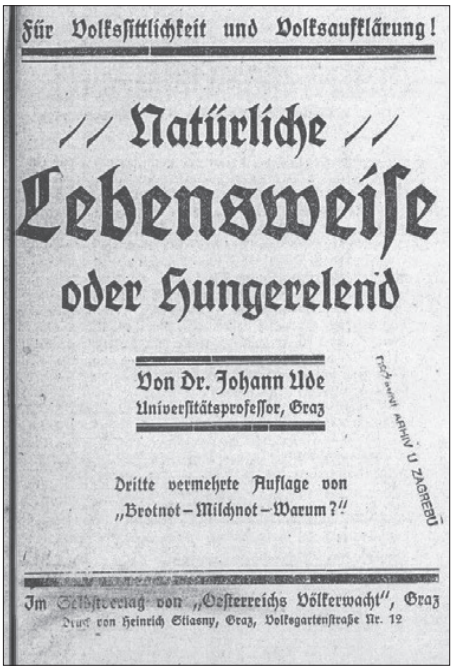
Für Volkssittlichkeit und Volksaufklärung!

// Natürliche //

Lebensweise

oder Hungerelend

Von Dr. Johann Ude
Universitätsprofessor, Graz

Dritte vermehrte Auflage von
„Brotnot – Milchnot – Warum?"

Im Selbstverlag von „Oesterreichs Völkerwacht", Graz
Druck von Heinrich Stiasny, Graz, Volksgartenstraße Nr. 12

ARHIV U ZAGREBU

Naslovnica knjige dr. Johanna Udea Natürliche Lebensweise oder Hungerelend. Knjiga se nalazi u Državnom arhivu u Zagrebu u fondu Hrvatsko vegetarsko društvo kao jedini sačuvani primjerak iz Knjižnice ovog društva.

[5] Čedomil Veljačić "Sto godina rada za vegetarsku ideju. Georg Förster: Ritter vom Zukunftsgeiste", *Vegetarizam*, Zagreb, 1 (1937.), br. 2, str. 12. O "Christkönigsgesellschaft vom weissen Kreuz" vidi više na http://de.wikipedia.org/wiki/Christk%C3%B6nigs-Institut_Meitingen (pristupljeno 2. 10. 2013.).

[6] O Udeovoj "Narodnoj straži" vidi u tekstu "Orte des imaginierten Verbrechens Wissenschaft, Medien und die Kultur des ›Unheimlichen‹ in der Großstadt" koji je objavljen na http://www.zinganel.mur.at/texte_dt/RC_imaginiert.pdf (pristupljeno 13. 9. 2013.).

[7] Takva jedna debata opisana je u članku "Zanimiv kulturen dvoboj" objavljenom u časopisu *Čas. Znanstvena revija „Leonove družbe",* Ljubljana, 14 (1920.), str. 247-248. Tekst je potpisan J. S., a vjerojatno ga je napisao urednik *Časa* Josip Srebrič. Članak govori o javnoj raspravi koja je održana u Grazu 6. prosinca 1919. godine između Udea (profesora teologije) s jedne strane, te Rud. Pollanda (profesora na medicinskom fakultetu, specijalista za spolne bolesti) i ing. Meiera, vlasnika neke od javnih kuća, na suprotnoj strani. Tema ove rasprave je bila „Skrb za stanovanje ali pokroviteljstvo nad bordeli". U to vrijeme u Grazu je postojao manjak stambenog prostora (jedan dio stanovništva stanovao je čak u vagonima za prijevoz stoke), a istodobno je funkcioniralo 15 javnih kuća u kojima su se pojavile mnoge spolne bolesti. Prof. dr. Ude je predlagao da se bordelima otkaže najam prostora, te da se isti dade na korištenje stanovništvu koje nema adekvatni smještaj. Ovaj svoj prijedlog potkrijepio je etičkom porukom šeste Božje zapovijedi „Ne sagriješi bludno!". Svoja razmišljanja objavio je i u brošuri pod naslovom *Universitätsprofessor und Bordellbesitzer* koja je dovela i do sudske tužbe prof. Pollanda protiv prof. Udea. Rasprava je završila 03. 07. 1920. godine na sudu u Grazu. Ishod ovog sudskog procesa u kojem je prof. Ude bio optužena stanka završio je oslobađajućom presudom. Opis ove zgode iz Udeovog života tiskan je u posebnoj knjizi pod naslovom *Die Kulturschande Europas vor dem Schwurgericht,* u kojoj je otisnuta i Udeova brošura *Universitätsprofessor und Bordellbesitzer*. U članku pisanom na slovenskom društvo se naziva „Društvo za boj proti javni nenaravnosti".

aktivno uključen 1951. godine kada se kao nezavisni kandidat natječe za predsjednika Austrije. Na izborima dobiva mali broj glasova.[8]

Za svoj je rad Ude bio predložen i za Nobelovu nagradu. U razdoblju od 1948. do 1956. zbog svog mirotvornog rada za dobrobit bližnjega, te otpora nacizmu dvanaest puta nominiran je za Nobelovu nagradu za mir,[9] ali ju nije nikad dobio. Godine 1948. i 1956. Nobelova nagrada za mir nije dodijeljena.[10]

Nobelova nagrada je prva međunarodna nagrada koja se dodjeljuje od 1901. godine za dostignuća u fizici, kemiji, fiziologiji/medicini, književnosti i za mir. Ustanovio ju je svojom oporukom švedski

Naslovnica brošure P. J. Diakowa, Ude, der Stumme von Österreich, koju je prof. Ude poklonio Vegetarskom društvu u Zagrebu. Ona je prevedena u društvu i sadržaj je pročitan na sastanku zagrebačkih vegetarijanaca. Naslovnica dostupna na http://www.stocker-verlag.com/stocker/buch_politik.htm (pristupljeno 26. 9. 2013.)

[8] U ovim je izborima Ude sudjelovao kao jedan od šest kandidata. O rezultatima na austrijskim predsjedničkim izborima 1951. godine vidi više u izvješću na http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/bundespraes/historisches/BPW_1951.pdf (pristupljeno 7. 8. 2013.) Na stranici X ovog izvješća vidljivo je da je prof. dr. Johannes Ude na izborima osvojio 5.413 glasova.

[9] Nominacije prof. dr. Johannesa Udea za Nobelovu nagradu za mir nalaze se na http://search.nobelprize.org/search/nobel2013/?i=en&charset=UTF-8&oenc=UTF-8&q=ude. (pristupljeno 30. 7. 2013.) O Udeu vezano za Nobelovu nagradu vidi i dva teksta na njemačkom jeziku: E. Wagner,"Ude - Der Stumme von Österreich. Ein würdiger Kandidat für den Friedens-Nobelpreis!", *Das Weltgewissen* 3 (1957.), br. 12 i Luise Eisenmenger-Micko,"Nobelpreiskandidat Prof. DDr. Johannes Ude 85 Jahre", *Antimilitarist* 5 (1959.), br. 16. Podaci o ovim tekstovima preuzeti su sa: http://www.ub.tugraz.at/Publikationen/Ausbildung/Ude/SCHRIFTEN%20ANDERER%20ZEITUNG.html (pristupljeno 16. 8. 2013.)

[10] Nobelove nagrade za pojedina područja nisu dodjeljivane svake godine, pa tako Nobelova nagrada za mir nije dodijeljena u godinama 1914., 1915., 1916., 1918., 1923., 1924., 1928., 1932., 1939., 1940., 1941., 1942.,1943., 1948., 1955., 1956., 1966., 1967. i 1972. Godine 1948. peti je puta bio nominiran i Mohandas Karamchand Gandhi (2. listopada 1869. - 30. siječnja 1948.) nekoliko dana prije svoje smrti, ali je nije dobio. O Gandhiju kao mogućem nobelovcu vidi više na http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/themes/peace/gandhi/ (pristupljeno 7. 8. 2013.). Gandhi je bio i vegetarijanac. Ude i Gandhi nisu jedine osobe koje su više puta nominirane za Nobelovu nagradu za mir. Jane Addams (1860-1935), američka feministica, humanitarka i internacionalistica, nominirana je između 1916. i 1931. 91 puta za Nobelovu nagradu za mir, da bi ju 1931. i dobila (zajedno s Nicholasom Murrayem Butlerom). O nominacijama Jane Addams vidi na http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/facts/peace/ (pristupljeno 9. 8. 2013.). O Jane Addams vidi više u: Edward T. James (ur.), *Notable American Women 1607-1950. A Biographical Dictionary*, sv. 1 (Cambridge, Massachusetts - London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, prerađeno prema izvorniku iz 1971. © Radcliffe Collage), str. 16-22. O dobitnicima Nobelove nagrade za mir 1931. godine vidi više na http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1931/ (pristupljeno 7. 8. 2013.) Godine u kojima nisu dodijeljene Nobelove nagrade za određena područja vidi u: *Leksikon Nobelovaca*, str. 563-574.

izumitelj Alfred Nobel (1833. - 1896.).[11] Nobelova nagrada za mir može se dodijeliti pojedincima, organizacijama i udruženjima. [12]

Predlagatelji prof. dr. Johannesa Udea za Nobelovu nagradu bili su: Godehard Jos Ebers, Konstantin Radaković, Karl Sapper, Alfred' Verdoß-Droßberg i Johannes Bernhardus Theodorus "Hans" Hugenholtz.[13]

Iako je bio aktivan na brojnim poljima, posebnu važnost u životu Johanna Udea imala je i njegova

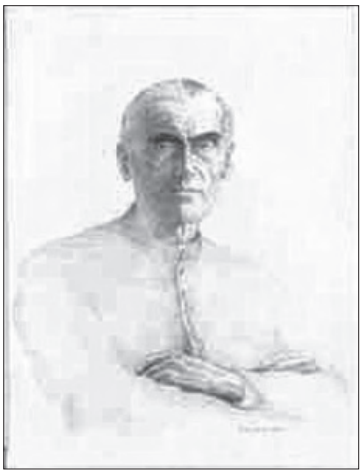

Portret prof. dr. Johannesa Udea iz 1950. godine. Autor D. H. Volz. Grafika se nalazi u Österreichische Nationalbibliothek Wien, a dostupna je na http://www.bildarchivaustria.at/Bildarchiv//185/B3860110T3860115.jpg, (pristupljeno 26. 9. 2013.)

[11] Nobel je rođen u obitelji inženjera, a tijekom svog istraživačkog rada 1866. godine izumio je između ostaloga i dinamit. Svjestan razornosti svoga izuma odlučio je da se bogatstvo koje je stekao izumima preda čovječanstvu u obliku nagrade za vrhunske rezultate na određenim područjima. Nagrada se sastoji od medalje, diplome i novčanog iznosa. Godine 1968. ovoj nagradi priključuje se još jedna međunarodna nagrada. To je Memorijalna nagrada za ekonomske znanosti koju je povodom 300-te obljetnice utemeljenja ustanovila Sveriges Riksbank (Švedska banka). Nobelovu nagradu za mir dodjeljuje komitet od 5 članova, što ga izabire Norveški storting (narodna skupština), na temelju nominacija koje se dostavljaju od aktivnih i bivših članova Nobelova komiteta (parlamenta) i savjetnika koje imenuje Nobelov Institut u Norveškoj, članova parlamenata i članova vlada različitih država, kao i od članova Interparlamentarne unije, Međunarodnog arbitražnog suda u Haagu i Instituta za međunarodno pravo, sveučilišnih profesora političkih znanosti, prava, povijesti i filozofije te osoba koje su već dobile Nobelovu nagradu za mir.

[12] Odredbe oporuke Alfreda Nobela bile su jasne, te se 1900. godine osnovala Nobelova fondacija, koja upravlja sredstvima koja su na raspolaganju za dodjeljivanje Nobelove nagrade za fiziku, kemiju, fiziologiju/medicinu, književnost i mir. Tekst oporuke Alfreda Nobela vidi na http://www.nobelprize.org/alfred_nobel/will/will-full.html (pristupljeno 7. 8. 2013.) O Nobelovoj nagradi vidi: Zdravko Kovačić - Sead Hrustić (prir.), *Leksikon Nobelovaca 1901-2002* (Zagreb: Nart trgovina d.o.o., 2003), str. VII; Stjepan Ivezić, *Nobel i nobelovci* (Zagreb: Epoha, 1965.), str. 61-62. Posebno poglavlje u svojoj knjizi Ivezić posvećuje pitanju: "Zašto Nikola Tesla nije nobelovac?" (str. 211-217). Nikola Tesla (Smiljan, 10. srpnja 1856. - New York, 7. siječnja 1943.) bio je i vegetarijanac. Podaci na Internet stranici Nobelove nagrade ne potvrđuju da je Tesla bio nominiran za Nobelovu nagradu. Usp. http://search.nobelprize.org/search/nobel2013/?q=tesla&t=simple&ls=2&d=0&d1=01&d2=1&d3=1970&d4=08&d5=08&d6=2013&s=0&so=1&h=0&hn=10&hd=1&i=en&p=&b=1&c=0&t=s&l=0&ll=-2&f=0&ff=0&oenc=UTF-8&ua=4a9132808f5262263a91ec5a307a5101 (pristupljeno 7. 8. 2013.)

[13] O Godehardu Josu Ebersu, Konstantinu Radakoviću, Karlu Sapperu i Alfredu' Verdoß-Droßbergu, vidi više u: *DBE,* sv. 2, str. 804; sv. 8, str. 143, 702; sv. 10, str. 234, a o Johannesu Bernhardusu Theodorusu "Hansu" Hugenholtzu vidi na: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Hugenholtz (pristupljeno 7. 8. 2013.). Pomoć pri pregledavanju baze Nobelove nagrade pružila mi je gđa Karin Sedlaček iz Veleposlanstva Kraljevine Švedske kojoj se ovim putem zahvaljujem za pruženu pomoć.

opredijeljenost za vegetarijanstvo.[14] Analizirajući dostupni materijal došao sam do saznanja da je prof. dr. Johann Ude postao vegetarijanac već 1907. godine, a aktivno je sudjelovao na 7. i 8. kongresu Međunarodne vegetarijanske unije (IVU), koji su održani 1929. u Kamenický Šenovu (Steinschönau) u sjevernoj Češkoj odnosno 1932. godine u Oranienburg - Edenu kod Berlina te Hamburgu u Njemačkoj. Na kongresu 1932. godine između ostalog prof. Ude je progovorio na temu "Vegetarizam kao zaštitni nasip protiv kaosa što provire ili prodiranje kaosa".[15] Iz izvještaja sa 7. kongresa prema slobodnom prijevodu donosimo sljedeći citat: "Popis govornika na kongresu bio je impresivan. Između mnogobrojnih uz profesore Bateka (Prag), Ružičku (Pressburg), doktore Berga (Dresden), Walsha (London), te Pamporova iz

[14] Više o djelovanju prof. dr. Johanna Udea u sklopu Međunarodne vegetarijanske unije (dalje: IVU), vidi na www.ivu.org (pristupljeno 30. 7. 2013.). Vegetarijanstvo je način prehrane u kojemu se pretežno konzumira biljna hrana, a koristi se tijekom ljudske povijesti u mnogim vremenskim i zemljopisnim područjima. Istraživanje povijesti vegetarijanstva u Hrvatskoj dalo je u zadnjih desetak godina više radova. Vidi, npr.: Krešimir Belošević, "75. obljetnica osnutka Hrvatskoga vegetarskog društva", *Hrvatska revija*, Zagreb, 4 (2004.), br. 2, str. 83-88; objavljeno i na http://www.ivu.org/history/societies/croatia/index.html (pristupljeno 20. 8. 2013.); te Isti, "Hrvatski vegetarac (vegetarijanac) među bugarskim prijateljima. Dr. Ivo Hengster u Bugarskoj 1939. godine", u: Damir Karbić i Tihana Luetić (ur.), *Hrvati i Bugari kroz stoljeća Povijest, kultura, umjetnost i jezik. Хървати и българи през вековете История, култура, изкуство и език* (Zagreb: HAZU, 2013.), str. 321-351. Više magistarskih i doktorskih radova bavi se utjecajem vegetarijanstva na zdravlje ljudi. Usp., npr.: Silvija Zec Sambol, *Utjecaj vegetarijanske dijete na mineralnu gustoću kosti*, magistarski rad, Medicinski fakultet, Sveučilište u Rijeci, 2004.; Ista, *Utjecaj vegetarijanske prehrane i polimorfizma C677T gena metilentetrahidrofolat-reduktaze na razinu vitamina B 12, folata i homocisteina,* doktorski rad, Medicinski fakultet, Sveučilište u Rijeci, 2012.; Zvonimir Šatalić, *Vegetarijanska prehrana, nutritivni status vitamina B skupine i razina homocisteina kao čimbenici rizika za pojavu osteoporoze*, doktorska disertacija, Prehrambeno-biotehnološki fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2009. Dr. sc. Silvija Zec Sambol u svom doktorskom radu predstavlja i neke od vegetarijanskih škola koje se razlikuju ovisno o podneblju iz kojeg dolaze i filozofiji koju sadrže u sebi, pa tako autorica govori o makrobiotici, ayurvedi i sirovojedstvu. O knjigama Helmuta Wandmakera koje su u prijevodu, na hrvatskom jeziku, objavljene početkom 21. stoljeća, a gdje autor koristi Udeove citate vidi u Bibliografskom prilogu 2.

[15] Novinski izvještaji Franka Wyatta sa 7. kongresa IVU, koji se 1929. godine održavao u Kamenický Šenovu (Steinschönau) u sjevernoj Češkoj tiskani su u *The Vegetarian Messenger* (Manchester), kolovoz 1929. i u *The Vegetarian News* (London), gdje su objavljene i fotografije sa kongresa. Izvještaj sa 7. kongresa vidi na http://www.ivu.org/congress/wvc29/official-report.html (pristupljeno 30. 7. 2013.). Iz njega prema slobodnom prijevodu donosimo sljedeći citat: "Popis govornika na kongresu bio je impresivan. Između mnogobrojnih uz profesore Bateka (Prag), Ružičku (Pressburg), doktore Berga (Dresden), Walsha (London), te Pamporova iz Sofije, predavao je i prof. dr. Johannes Ude, profesor teologije iz Graza. On je na 7. kongresu, svojim govorničkim talentom zadivio sve prisutne, govoreći 6 puta.".Predavanje prof. Udea „Vegetarianism as a bulwark of defence against the approaching word-chaos" s 8. kongresa IVU, koji se zbio 1932. u Oranienburgu pokraj Berlina i u Hamburgu, sačuvano je u engleskom i švedskom prijevodu. Engleski tekst je objavljen u *The Vegetarian News* (London) u rujnu 1932. i na http://www.ivu.org/congress/wvc32/ude.html (pristupljeno 30. 7. 2013.). Švedski tekst je objavljen kao brošura od 20 stranica u nakladi švedske vegetarijanske udruge (Sv. vegetariska föreningen, Föredrag) 1933. godine pod naslovom *Vegetarismen - en skyddsdamm mot det inbrytande kaos*. Više vidi na http://books.google.hr/books?id=QrFrYgEACAAJ&dq=johann+ude&hl=hr&sa=X&ei=4lUcUvPJKo6BhQeGmoHACw&ved=0CFgQ6AEwBzgo (pristupljeno 27. 8. 2013.). Na ovu temu trebao je Ude predavati i u Zagrebu, ali do predavanja nije došlo. O tome vidi više dalje u radu.

Govor prof. Udea na 8. kongresu Međunarodne vegetarijanske unije koji se zbio 1932. godine u Edenu bei Oranienburg. Na ovom kongresu susreli su se prof. Ude i zagrebački vegetarijanac Bruno Herzl. Slika se nalazi u Archiv der Eden-Genossenschaft, Oranienburg-Eden, a dostupna je na http://www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente/11680062_77969250/b8c2cb42/253%20bis%20276%20aus%20Mitteilungen%2047-Johannes%20Ude%20und%20die%20Amtskirche.pdf , (pristupljeno 26. 9. 2013.)

Sofije, predavao je i prof. dr. Johannes Ude, profesor teologije iz Graza. On je na 7. kongresu, svojim govorničkim talentom zadivio sve prisutne, govoreći 6 puta.".

Na 10. kongresu IVU koji se održavao 1938. godine u Norveškoj u Oslu/Hurdals Verku, prof. Ude nije bio prisutan, vjerojatno zbog političkih prilika, ali je sudionicima kongresa pročitan njegov pismeni pozdrav.[16]

Ude i Hrvatska

Prema dosadašnjim rezultatima istraživanja ime Johanna Udea u literaturi na hrvatskom i na srpskom jeziku navodi se u više oblika: Ivan Ude, J. Ude, Johann Ude i Jovan Ude.

Prvi Udeov tekst na hrvatskom jeziku, prema rezultatima dosadašnjeg istraživanja, objavljen je već 1910. godine. Prijevod je tom prilikom izradio fra Franjo M. Blažević, profesor Sv. Pisma na franjevačkom bogoslovnom sjemeništu,[17] a objavljen je u

[16] O 10. kongresu IVU koji se održavao 1938. godine u Norveškoj vidi više na http://www.ivu.org/congress/wvc38/index.html (pristupljeno 30. 7. 2013).

[17] Anto Slavko Kovačić, „Blažević, Franjo", u: Franjo Emanuel Hoško, Pejo Ćošković, Vicko Kapitanović (ur.), *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža,Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, 2010), str. 65. Fra Franjo Blažević je vjerojatno prvi prevoditelj Udea na ovim područjima. On se vjerojatno sa radom prof. Udea susretao tijekom svog studija (1904. do 1908. bio je pitomac Instituta sv. Augustina, 1908. promoviran je za dr. teologije) u Beču.

sarajevskom časopisu *Serafinski perivoj* pod naslovom „Katolicizam i prirodoslovne znanosti".[18] Radi se o prijevodu teksta objavljenog na njemačkom jeziku u bečkom *Reichspostu* 19. i 20. siječnja 1909. godine. Ovim člankom prof. Ude nastoji pokazati povezanost katoličke vjere i znanstvenih istraživanja navodeći ugledna imena iz istraživačkog svijeta poput Galileja, Kopernika, Pasteura i drugih koji su „neumrlih zasluga za prirodoslovlje stekli."

Nekoliko godina kasnije, 1913., Josip Pazman objavio je recenziju Udeove knjige *Ethik: Leitfaden der natürlich-vernünftigen Sittenlehre,* u kojoj je on sažeo svoja predavanja nastala na temelju nauke sv. Tome Akvinskog.[19] Pazman smatra da je knjiga dobro gradivo za njemačke "bogoslovce", no i da "u latinskom jeziku imade više ovakvih etika, pa zato nije ova knjiga upravo potrebna našim bogoslovcima". Ipak je "poradi izvrsnosti njezine" preporučuje.

Na Udeova djela poziva se i autor knjižice koja je izdana 1918. godine u Rijeci pod naslovom: *Kakva korist od alkoholnih pića?*,[20] dok do prijevoda Udeovih tekstova ponovno dolazi dvadesetih godina 20. stoljeća, kada su oni, u obliku brošura, tiskani na područjima jugoistočne Europe u: Mariboru, Zagrebu i Osijeku.[21] O tim će prijevodima biti više riječi kasnije, a ovdje spomenimo još samo da se tridesetih godina javljaju razni tekstovi vegetarijanske tematike u kojima se citira prof. Johann Ude.

U istraživanju uloge prof. dr. Johanna Udea u povijesti vegetarijanstva u Hrvatskoj koristio sam se različitim izvorima: arhivskom građom sakupljenom u fondu Hrvatsko vegetarsko društvo u Državnom arhivu u Zagrebu,[22] brošurama, knjigama i periodičnim izdanjima koja se nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu,[23] podacima koji su sakupljeni u Digitaliziranom katalogu Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža[24] te podacima koji su objavljeni na Internetskim stranicama.

Za veze Udea i hrvatskih vegetarijanaca izrazito je važan bio 8. kongres IVU, koji se održavao u Njemačkoj 1932. godine. Taj kongres i inače je značajan za povijest

[18] Dr. Ivan Ude, „Katolicizam i prirodoslovne znanosti", *Serafinski perivoj,* Sarajevo, 24 (1910.), br. 3 od 15. 3. 1910., 39-41.

[19] Josip Pazman, "Johann Ude: Ethik: Leitfaden der natürlich-vernünftigen Sittenlehre, 1912., Freiburg im Breisgau", *Bogoslovska smotra,* Zagreb, 4 (1913.), br. 1, str. 98.

[20] *Kakva korist od alkoholnih pića? Zorni i slikoviti prikaz štete, što je alkoholna pića uzrokuju u narodnom životu i gospodarstvu* (Rijeka: Glavno vodstvo "Sv. vojske", 1918). Na str. 13 stoji: "Konačno za tabelu o uništenju hranivih tvari kod pravljenja pive služio sam se navodima prof. Ude koliko ječma je nužno za jedan hl. pive."

[21] Popis Udeovih brošura prevedenih na hrvatski i na srpski jezik nalazi se u Petar Rogulja (ur.), *Građa za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835-1940.*, knj. 23, Tom-Ve. (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1998.), str. 97-98.

[22] Državni arhiv u Zagrebu, fond 792: Hrvatsko vegetarsko društvo (dalje: DAZ, HVD).

[23] Popis brošura, knjiga i periodičnih izdanja u NSK kojima je autor Johann Ude vidi u Prilozima na kraju teksta. Ondje vidi i popis djela u kojima se piše o njemu ili u kojima je obrađen njegov život i rad.

[24] Usp. http://katalog.lzmk.hr/autorski.aspx?box=Kutija_A772 (pristupljeno 20. 8. 2013.)

Prvi štajerski antialkoholni ugostiteljski lokal kojeg je osnovao 1913. godine prof. Ude. Nalazio se na adresi Bischofplatz 1, Graz. Fotografija iz 1914. godine nalazi se u Diözesanarchiv Graz-Seckau, a dostupna je na http://www.druidrhein.net/Pres_Lebensref_Abstinenz.pdf . (pristupljeno 26. 9. 2013.)

vegetarijanstva u Hrvatskoj, jer su se na ovom kongresu susreli svjetski vegetarijanci i predstavnik vegetarijanaca iz Hrvatske. Bio je to Osječanin Bruno Herzl.[25] On je bio član Vegetarskog društva u Zagrebu. Sam je Herzl po povratku u Zagreb 31. listopada 1933. održao predavanje "Impresije iz Edena", a pripremao je izdavanje sjećanja na kongres u Njemačkoj, ali ne znamo da li je objavljeno nešto na ovu temu.[26]

U zagrebačkom društvu i prije su se koristile knjige prof. Udea, a poslije Herzlovog povratka u Zagreb stavljeno mu je u zadatak da organizira dolazak Johanna Udea u Zagreb. Ovdje je Ude trebao održati predavanja na temu vegetarijanstva, o čemu saznajemo iz Zapisnika odborske sjednice Vegetarskog društva od 3. kolovoza 1933. koji donosi sljedeću odluku: "Zamolit će se g. Herzla, da stupi u vezu s g. Ude u Grazu, kako bi ovaj održao u Zagrebu bar jedno predavanje."[27]

[25] Vera Humski, "Herzl Bruno (Hercl)", u: Trpimir Macan (ur.), *Hrvatski bibliografski leksikon*, sv. 5, Gn – H (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.), str. 565 – 566.

[26] DAZ, HVD, sig. 2, Zapisnik sjednica upravnog odbora i glavnih skupština 1934-1937, Zapisnik VII redovne glavne skupštine Veg. Društva u Zagrebu držane 26. aprila 1934.; Bruno Herzl, *O produženju života* (Zagreb: Komisiona naklada Kr. Sveuč. Knjižare St. Kugli, 1933.), str. 35. Ova Herzlova knjiga opisana je u *Građa za hrvatsku*, knj. 6, str. 60, pod rednim brojem 14058.

[27] DAZ, HVD sig. 1, Zapisnici sjednica upravnog odbora i glavnih skupština 1928-1934, Zapisnik odborske sjednice od 26. siječnja 1933.

Bruno Herzl je Udea spomenuo i u svojoj knjizi *O produženju života*, gdje ga navodi kao glavnog pobornika EUBIOTIKE, u ono vrijeme jednog od oblika vegetarijanstva.[28] Herzl, tada član nadzornog odbora Vegetarskog društva u Zagrebu, darovao je društvu "brošuricu sveuč. prof. dr. Udea *Kršćanska askeza i prirodna hrana*" što je prihvaćeno uz "zapisničku hvalu".[29] Tako je ova brošura prof. Udea postala prva knjiga koja se spominje kao vlasništvo Vegetarskog društva u Zagrebu, dakle kao knjiga koja je ugrađena u temelje knjižnice Vegetarskog društva osnovane odobrenjem odborske sjednice od 8. studenoga 1934.[30] Kasnije je knjižnica posjedovala i Udeovu knjigu *Natürliche Lebensweise oder Hungerelend.*[31]

Ova knjižica na trideset dvije stranice donosi mnoštvo statističkih i drugih podataka vezanih uz Austro-Ugarsku Monarhiju pred i u tijeku Prvog svjetskog rata kako bi se pokazalo zašto je došlo do nedostataka i skupoće u tom razdoblju. Autor smatra da uzrok problema treba tražiti u neprirodnom načinu života te navodi: "Najdublji razlog naše sadašnje teške nestašice hrane su mnogo više naš nerazuman i desetljećima vođen neprirodan način života širokih slojeva ljudi našeg naroda kao i žudnja za luksuzom i uživanjem."[32] Nestašica mlijeka i mesa te ostalih namirnica javlja se prema Udeu jer je došlo do "nerazumno velike potrošnje mesa, neka vrsta ludila za mesom, mišljenja da se bez mesa ne može normalno prehranjivati. Za ovo

[28] "*Eubiotika* – Znanstveni okvir za reformu života na temelju biljne ishrane. Ovdje se dopušta mlijeko i jaja, a preporučuje se stalno uzimanje male količine morske vode. Eubiotici se protive gradovima u današnjem smislu. Naseljavanje u bašćama, je njihov ideal. Osnivač je profesor higijene na sveučilištu u Bratislavi, dr. med. Stanislav Ružička, a glavni pobornik prof. dr. phil., dr. teol. dr. rer. nat. dr. rer. pol. Johann Ude u Grazu" (Herzl, *O produženju,* str. 24). U istoj knjizi u popisu literature na str. 35 Herzl spominje dvije Udeove knjige: *Soziologie* i *Die volkswirtschaftliche Bedeutung des Vegetarismus.*

[29] DAZ, HVD, sig. 1., Zapisnik odborske sjednice od 3. VIII. 1933. Bruno Herzl spominje Udea i preporučuje ovu njegovu brošuru u: Bruno Herzl (ur.), *OM Biblioteka*, Zagreb, 25. 12. 1933., str. 12. Herzlovo darovanje spominje se i u: DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik VII redovne glavne skupštine Veg. Društva u Zagrebu od 26. IV. 1934.

[30] DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik odborske sjednice držane 8. XI. 1934. O knjižnici Hrvatskog vegetarskog društva vidi: Eva Verona – Jelka Mišić-Jambrišak, *Knjižnice u gradu Zagrebu. Vodič i popis časopisa koje navedene knjižnice primaju* (Zagreb: Društvo Hrvatskih srednjoškolskih profesora, 1941.), 61, 182-183. Knjižnica je osnovana 1934. godine, a nalazila se na adresi Bakačeva 3. Mogli su je koristiti članovi društva, a tada je brojila oko 160 svezaka "iz reformske, a napose vegetarske literature" te 3 časopisa (londonski *The Vegetarian news*, drezdenski *Vegetarische Presse* i bazelski *Der Vivisektions-Genger*). Osim ovih inozemnih časopisa u društvo je dolazila i dubrovačka *Naša hrana,* te časopis samog društva pod nazivom *Vegetarizam*. Dio prostora knjižnice Vegetarsko društvo ustupilo je za knjižnicu Hrvatskog hortikulturnog društva (o ovoj knjižnici vidi: Isto, 58).

[31] Johann Ude, *Natürliche Lebensweise oder Hungerelend* (Graz: Österreichs Völkerwacht, [1925]). Radi se o 3. proširenom izdanju brošure *Brotnot – Milchnot – Warum?*. To je ujedno jedina knjiga iz knjižnice Hrvatskog vegetarskog društva koja se do danas sačuvala u fondu HVD. U ovom radu korišten je prijevod knjige na hrvatski: Johann Ude, *Prirodni način života ili nevolja gladi (Zašto nedostaje kruh i mlijeko?)*. Udeov tekst je za potrebe ovog istraživanja s gotice transkribirala i na hrvatski prevela prof. Katarina Rončević – Csúcs.

[32] Ude, *Natürliche Lebensweise,* str. 6.

je jako krivo vrhovništvo vojske, koje je stvorilo lošu naviku prehranjivanja vojske isključivo mesom i kruhom. Kad mi uopće ne bismo jeli meso ili da se odmah na početku rata počelo jesti meso dvaput ili triput tjedno, tada kao prvo uopće ne bi bilo došlo do nestašice mesa, a prije svega uopće ne bismo bili imali nestašicu mlijeka. Stočni fond bio bi sačuvan. Potrošnja mesa kod nas u Austriji iznosi nažalost po stanovniku oko 30 do 32 kg, a u Njemačkoj čak 56 kg. Potrošnja mesa u toj mjeri, kao što je to kod nas u širokim krugovima bilo uobičajeno, a i sada je, zapravo je jedan nerazuman i neprirodan način prehrane; to je luksuzna prehrana od koje smo se bar u ratno doba već odavno trebali odviknuti."[33]

Ude pokušava široj javnosti pomoći da shvati da "Bjelančevina ima poprilično u svoj biljnoj hrani. Stoga apsolutno nije neophodno pokrivati potrebe za bjelančevinama konzumiranjem neizdrživo skupog mesa. Konzumiranje mesa bi trebalo svesti na najmanju moguću mjeru iz ekonomskih kao i iz zdravstvenih razloga. Djeca prije svega kao i mladi u doba puberteta uopće ne bi trebali uzimati meso. Jer obilna mesna prehrana previše potiče seksualni nagon. Svakodnevno konzumiranje mesa nikako se ne preporučuje. Onaj tko se hrani isključivo vegetarijanskom prehranom bitno potiče svoje zdravlje bolje nego onaj tko svakodnevno jede meso; osim toga on štedi i nešto novaca ako se hrani isključivo vegetarijanski. Redovito konzumiranje mesa potiče razvoj reumatizma zbog veće količine mokraćne kiseline u tijelu i nepovoljno utječe na jetru jer uzrokuje veliki manjak minerala".[34] Iz navedenog vidimo da je Ude bio svjestan da stvaranje suvišne količine mokraćne kiseline uzrokuje oboljenje čovjeka. Ovom problemu vraća se i u nekim drugim radovima.[35]

Dosadašnja istraživanja su pokazala da prof. dr. Johann Ude nije bio u Zagrebu, iako je Vegetarsko društvo činilo velike pripreme da onodobnog uglednog vegetarijanca dovede kako bi javnim predavanjima prezentirao javnosti ideju vegetarijanstva na teoretski i praktični način. Korespondencija između prof. dr. Johanna Udea i Vegetarskog društva održavala se godinama.[36] Na odborskoj sjednici Vegetarskog društva u listopadu 1934. zaključili su da bi prof. Ude mogao "u drugoj polovini novembra o. g. u Zagrebu održati tri javna predavanja." Sam Ude predložio je 6 tema na koje bi mogao održati predavanja, a Društvo je između njih izabralo tri: "Vegetarizam kao zaštitni nasip protiv kaosa što provire ili prodiranje kaosa", "Uspon

[33] Ude, *Natürliche Lebensweise,* str. 9.

[34] Ude, *Natürliche Lebensweise,* str. 20.

[35] Povećanje razine mokraćne kiseline u organizmu uslijed poremećaja metabolizma purina može uzrokovati bolest pod nazivom ulozi ili giht (op. a.). O ulozima vidi više u: Slavko Čunović i Theodor Dürrigl, "Ulozi", u: Mirko Dražen Grmek (ur.), *Medicinska Enciklopedija*, sv. 6, Sol-Ž (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1980), 442- 446. Na str. 445 u sklopu metoda liječenja piše: "Preporučuje se laktovegetabilna hrana".

[36] O jednom pismu podatke nam donosi: DAZ, HVD, sig. 1., Zapisnik Odborske sjednice od 7. III. 1934. To pismo prof. Udea nosi nadnevak 5. III. 1934. godine te adresu pošiljatelja: prof. dr Johann Ude, Richard Wagnergasse 36, Graz.

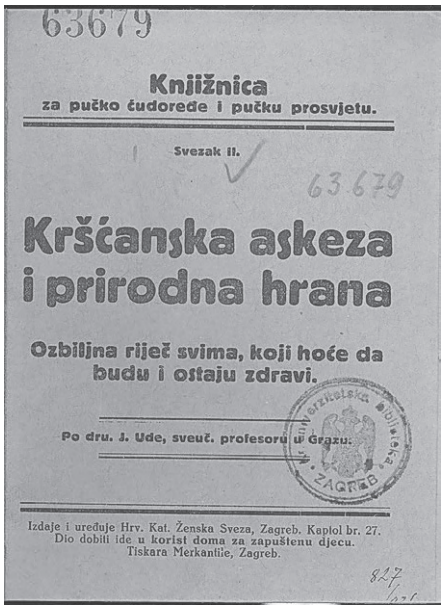

Naslovnica Udeove knjižice Kršćanska askeza i prirodna hrana. Primjerak je dostupan u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a ovakvu knjižicu darovao je Bruno Herzl Vegetarskom društvu.

ili pad (Praizvori naše snage)" i "Vegetarizam i socijalni problem".[37]

Krajem 1934. godine Ude je pismom iz Graza Društvu poslao mnoštvo podataka o svom životu i radu, koje je dr. Ivo Hengster, tadašnji predsjednik Vegetarskog društva koristio kada je ponovno intervenirao kod tajnika Pučkog sveučilišta prof. dr. Horvata da se odredi mogući termin Udeovih predavanja. Molba je uzeta u razmatranje te je dr. Hengster zamoljen da u veljači 1935. godine podsjeti na predavanja. U rasporedu predavanja prof. dr. Horvat predvidio je da bi prof. dr. Johann Ude mogao dvaput predavati "u drugom periodu predavanja Pučkog Sveučilišta." Najave za ova predavanja trebale su biti u obliku članaka koje je za *Morgenblatt*, *Jutarnji List* i *Novosti* trebao napisati dr. Hengster, koji je dobio i zadatak da pokuša organizirati barem četiri predavanja dr. Udea. Referat o prof. dr. Udeu održao je dr. Hengster pred 14 slušatelja 30. listopada 1934. u prostorijama Vegetarskog društva,[38] a početkom prosinca 1934. godine iz Graza Ude šalje brošuru *Ude, der Stumme von Österreich*, koja se prevodi i čita u Vegetarskom društvu.[39]

Ipak, od dogovorenih predavanja u proljeće 1935. nije bilo ništa. Početkom ožujka Vegetarsko je društvo saznalo da "Pučko sveučilište nije ni u sadanji program predavanja uvrstilo Dr Udea, a veg. društvo zbog izdataka za štampanje manifesta ne

[37] DAZ, HVD sig. 2., Zapisnik odborske sjednice od 4. X. 1934. Ovaj zapisnik donosi detalje iz pisma koje je iz Graza Društvu uputio prof. Ude. Pismo na njemačkom jeziku poslano je 2. listopada 1934. godine, a u njemu Ude prihvaća "usmeni poziv pretsjednika saopćen g. profesoru preko gđe Löw (koja je bila u Zagrebu)" da održi u Zagrebu nekoliko predavanja u interesu vegetarskog pokreta. Iz Zapisnika je vidljivo koje su sve pripreme provodili zagrebački vegetarijanci u iščekivanju Udeovih predavanja. Sastavljala se kompletna financijska struktura troškova, koji su trebali biti predujmljeni iz blagajne. Svi troškovi vozne karte, stana, hrane, te detalji oko izrade plakata i ulaznica za predavanja bili su popisani i izračunat je trošak.

[38] DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik odb. sjednice od 8. XI. 1934. O dr. Ivi Hensteru vidi u: Krešimir Belošević, "Dr. Ivo Hengster. Predsjednik Hrvatskog vegetarskog društva u Zagrebu i razvoj vegetarijanstva u Hrvatskoj", *Godišnjak njemačke zajednice. DG Jahrbuch*, Osijek 2009., str. 101-114. , Isti, "Hrvatski vegetarac".

[39] DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik odborske sjednice od 20. XII. 1934. Riječ je o brošuri P. J. Diakowa, *Ude, der Stumme von Österreich* (Wien: vl. nakl., 1931.).

može računati sigurno s pokrićem troškova zaključuje se da se g. profesoru piše u tom smislu moleći ga da se strpi do boljih prilika."[40] Zagrebački vegetarijanci su svakako željeli da u 1935. godini u svojim redovima pozdrave i preko osobnih predavanja upoznaju prof. dr. Johanna Udea, pa su mu, ne dopuštajući da ih obeshrabri negativna odluka Pučkog sveučilišta, u toj nadi i pisali.[41] Osim toga, poslali su mu i brošuru *Vegetarizam – Manifest Vegetarskog društva.*[42]

Sljedeće 1936. godine održao je dr. Hengster predavanje na temu „Prof. Ude - mučenik Mira i Pravde".[43] Ude se u Vegetarskom društvu spominje ponovno 1938. Tada je u sklopu obilježavanja 10-godišnjice osnutka Vegetarskog društva u Zagrebu planirano više predavanja, a kao jedan od mogućih predavača opet se pojavljuje i prof. Ude.[44] Obljetnica osnutka Vegetarskog društva bila je povod za proglašenje počasnih članova, koji su prethodno predstavljeni široj vegetarskoj javnosti. Bili su to: Georg Förster, dr. Ivo Hengster, Edo Horn i Magnus Schwantje.[45] U životopisu Magnusa

[40] DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik odborske sjednice od 7. III. 1935.

[41] DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik odborske sjednice od 18. III. 1935., Zapisnik VIII red. glavne skupštine Vegetarskog Društva u Zagrebu od 25. IV. 1935., Zapisnik IV sjednice Upravnog odbora od 27. VI. 1935. U ovom Zapisniku donose se izvodi iz pisma Rikarda Schwartza iz Beča koji je želio povodom 25. godišnjice Tolstojeve smrti održati predavanja u Zagrebu i po Jugoslaviji „s prikazivanjem slika i pjevanjem supruge gđe Helene Schwartz-Leffler, operske i koncertne pjevačice". Zauzvrat g. Schwartz traži podmirenje svih troškova i „još barem 40 šilinga za honorar." Obzirom da je Društvo pregovaralo s dr. Udeom, te zbog financijskih prilika, odgovoreno je g. Schwartzu negativno. Komemoracija povodom Tolstojeve smrti planirana je za jesen 1935. godine u prostorijama Vegetarskog društva, Bakačeva ul. 3/II.

[42] Troškovi oko izdavanja Manifesta *Vegetarizam* od 1220 dinara bili su također jedan od razloga zbog kojeg Vegetarsko društvo nije samo moglo organizirati dolazak prof. dr. Udea u Zagreb. *Vegetarizam - Manifest Vegetarskog društva* uredio je dr. Ivo Hengster na 31 stranici, a izdalo ga je Vegetarsko društvo u Zagrebu 1935. godine. Ova knjižica opisana je u: *Građa za hrvatsku*, knj. 6, str. 50, pod brojem 13942. Hengster u ovoj knjizi na više mjesta spominje i Udea (na str. 18, 19 i 21).

[43] DAZ, HVD sig. 2., Zapisnik III odborske sjednice od 4. VI. 1936.

[44] "Za predavanje u jubilarnoj godini bi došli u obzir Prof. Dr. Ude i g. Zimermann Werner" (DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik XII odborske sjednice od 18. III. 1938.).

[45] DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik X redovne glavne skupštine Vegetarskog društva od 22. IV. 1938. Iz životopisa počasnih članova Hrvatskog vegetarskog društva izdvajamo: Georg Förster,urednik njemačkog mjesečnika *Vegetarische Presse* u Dresdenu. Bio je prvi predsjednik njemačkog vegetarijanskog saveza i pročelnik njemačkog vegetarijanskog društva. Suosnivač je i Međunarodne Vegetarijanske Unije, a od svoje šesnaeste godine života bio je vegetarijanac zbog etičkih razloga. O Försteru više vidi na http://www.ivu.org/history/societies/vbd-part1.html (pristupljeno 3. 10. 2013.). Dr. Ivo Hengster, je suosnivač zagrebačkog vegetarijanskog društva i treći predsjednik, te član dobrotvor. Urednik je hrvatskih vegetarijanskih izdanja: manifesta i časopisa pod naslovima *Vegetarizam,* a piše između ostalog i za *Vegetarische Presse.* O dr. Hengsteru vidi više i u naslovima iz bilješke 38. Edo Horn je suosnivač zagrebačkog vegetarijanskog društva i njegov dugogodišnji blagajnik. Bavio se, bez uspjeha, vegetarijanskim ugostiteljstvom u Zagrebu u prvoj polovici 20. stoljeća. Magnus Schwantje bio je vegetarijanski pisac i predavač. Zaštitnik životinja koji je zbog svojih radikalno etičkih razloga morao napustiti Njemačku i nastaviti svoj rad iz Švicarske. O Magnusu Schwantjeu vidi više na http://de.wikipedia.org/wiki/Magnus_Schwantje (pristupljeno 3. 10. 2013.) i na http://www.magnus-schwantje-archiv.de/ (pristupljeno 3. 10. 2013.).

Schwantjea spomenut je uz Alberta Schweizera i Ude, te su njih trojica predstavljeni kao oni koji "oštrinom pera, dubinom svojih misli i blagošću srca brane i zastupaju reformske ideje" u "oblasti njemačkog jezika."[46]

I u drugim prilikama hrvatski vegetarci sjetili su se Udea. U povijesnom pregledu organiziranog vegetarijanstva u Hrvatskoj, dr. Ivo Hengster, tadašnji predsjednik Vegetarskog društva, u svom se tekstu pod naslovom "Vegetarsko društvo II 1933.-1938." osvrnuo na činjenicu da određeni broj svećenika propagira vegetarijanstvo, te kao primjer, uz Maxa Josefa Metzgera[47] i dr. Maxa von Sachsena[48], navodi i Udea. Između ostalog Hengster piše "Ima dakle i svećenika, koji osobnim primjerom pobijaju mišljenje da vjeri prijeti opasnost od veget. uvjerenja." [49]

Iako nikada nije došao u Hrvatsku, prof. dr. Johann Ude bio je ovdje prisutan svojim tekstovima od kojih je više bilo objavljeno na hrvatskom i na srpskom jeziku.

Krajem dvadesetih godina 20. stoljeća Ude se javlja kao autor više knjižica otisnutih u *Knjižnici za pučko ćudoređe i pučku prosvjetu* odnosno *Knjižnici za narodno ćudoređe i narodnu prosvetu* na hrvatskom i srpskom jeziku. U *Građi za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835-1940.* navode se njegova djela: *Kršćanska askeza i prirodna hrana, Dolaze li bolesti od dragoga Boga?* (čak 5 izdanja) i *Odakle bolesti?*

[46] DAZ, HVD, sig. 2., Zapisnik X redovne glavne skupštine Vegetarskog društva od 22. IV. 1938. U sklopu ove redovne skupštine raspravljalo se o počasnim članovima koji su se trebali proglasiti povodom 10-godišnjice Vegetarskog društva. U Zapisniku su prikazani detaljni životopisi počasnih članova Vegetarskog društva.

[47] O Maxu Josefu Metzgeru vidi u: "Max Josef Metzger", *DBE,* sv. 7, str. 42. Za ovog svećenika vodi se postupak za beatifikaciju u nadbiskupiji Freiburg, gdje je 8. V. 2006. tadašnji nadbiskup Freiburga mons. Dr. Robert Zollitsch potpisao završne dokumente. Mons. Zollitsch rođen je 1938. godine u selu Filipovo (sada Bački Gračac), Bačka, Vojvodina u obitelji folksdojčera, a vodio je nadbiskupiju Freiburg od 2003. do 17. 9. 2013. godine kada postaje apostolski administrator iste nadbiskupije o čemu vidi na http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=153912 i na http://www.dbk.de/presse/details/?presseid=2388&cHash=1e530f0380a5496b49875598b61f56a4 (pristupljeno 18. 9. 2013.).

[48] O Maxu von Sachsenu vidi u: "Max Prinz von Sachsen", *DBE,* sv. 8, str. 665.

[49] Ivo Hengster, Vegetarsko društvo II. 1933- 1938, *Vegetarizam*, god. 2, br. 6.-7., Zagreb, 30. I. 1939. str. 41-52. U ovom povijesnom pregledu organiziranog vegetarijanstva dr. Hengster navodi ovu trojicu katoličkih svećenika na str. 44, između ostalog, riječima "Ako koji kršćanin ima vjerskih sumnja o vegetarizmu, mogao bi se obratiti na adresu: Universitätsprofessor Dr. Johann Ude, Graz, Kreuzgasse 21 (Njemačka)". O Maxu Josefu Metzgeru piše da je u svom društvu "Christkönigsgesellschaft vom weissen Kreuz" "uveo vegetarski režim iz zdravstvenih, estetskih, etičkih, socijalnih, i religioznih razloga" te da smatra da odricanje mesa ublažuje i teškoće celibata. O Maxu Josefu Metzgeru vidi u: "Max Josef Metzger", *DBE,* sv. 7, str. 42, a o Maxu von Sachsenu vidi u: "Max Prinz von Sachsen", *DBE,* sv. 8, str. 665. Za svećenika Maxa Josefa Metzgera vodi se postupak za beatifikaciju u nadbiskupiji Freiburg, gdje je 8. V. 2006. tadašnji nadbiskup Freiburga mons. Dr. Robert Zollitsch potpisao završne dokumente. Mons. Zollitsch rođen je 1938. godine u selu Filipovo (sada Bački Gračac), Bačka, Vojvodina u obitelji folksdojčera, a vodio je nadbiskupiju Freiburg od 2003. do 17. 9. 2013. godine kada postaje apostolski administrator iste nadbiskupije o čemu vidi na http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=153912 i na http://www.dbk.de/presse/details/?presseid=2388&cHash=1e530f0380a5496b49875598b61f56a4 (pristupljeno 18. 9. 2013.).

te knjižica *Ples i plesanje.* Većina ovih knjižica, dostupnih u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a dio u Zavičajnoj Zbirci Essekiana u Osijeku, zapravo su prijevodi pojedinih poglavlja iz njegovog djela *Wilst du gesund sein*? (*Želiš li biti zdrav?*). Prof. Ude je u ovim knjižicama opisao praktično vegetarijanstvo, te je zbog ovog svog doprinosa upisan u teoretičare vegetarijanstva u Hrvatskoj.

63679
Knjižnica
za pučko čudorede i pučku prosvjetu.
1.
Dolaze li bolesti od dragoga Boga?
63.679
Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi.
Napisao Dr. Ivan Ude,
:: sveučilišni profesor, Graz ::
Izdaje i uređuje H. K. Ženska Sveza, Zagreb, Kaptol broj 27.
Čista dobit ide u korist doma za zapuštenu djecu.
Tisak Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku.
603
926

Naslovnica Udeove knjižice Dolaze li bolesti od dragoga Boga? Knjižica je dostupna u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Knjižica *Kršćanska askeza i prirodna hrana* otisnuta je 1926. godine u Zagrebu u izdanju "Hrvatskog Katoličkog Ženskog Saveza".[50] Na 15 stranica malog formata dr. Ude ispreplиće prehrambene navike i potrebe čovjeka s kršćanskom askezom, navodeći kao nužnu potrebu za povratkom biljnoj hrani. Koristeći citate iz Sv. Pisma Ude ljudima pokušava pokazati da sve radnje koje čovjek radi treba obavljati na slavu Božju.[51] Ude je svjestan da se u ovoj maloj raspravi nije moguće osvrnuti na sve potankosti pa naglašava jedan od svojih zaključaka: "Upravo je danas više no ikada potrebno, da kršćanska askeza poduzme sve, da se čovjek povrati opet k zdravom, prirodnom razboritom prehranjivanju".[52] U knjižici se zalaže i za sirovojedstvo te kaže: "Sve naše porodice treba da spoznaju važnost svježe (žive) organske naročito bilinske hrane, koja nije procesom kuhanja iskvarena, i da načelno prihvate ovaj način hranjenja. Za mnoge to doduše znači, da treba obračunati sa decenijama već ukorijenjenim navikama."[53] Ovo njegovo zalaganje u skladu je s današnjim vremenom kada se također propagira sirovojedstvo, tj. konzumacija sirove, industrijski neprerađene i termički neobrađene hrane.[54] Ovaj oblik prehrane zasniva se na teoriji da namirnice ne treba termički

[50] Johann Ude, *Kršćanska askeza i prirodna hrana (Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi),* Knjižnica za pučko ćudorede i pučku prosvjetu, sv. 2 (Zagreb: Hrv. Kat. Ženska Sveza, 1926.). Dio dobiti išao je u korist doma za zapuštenu djecu. Brošura je tiskana uz odobrenje "duhovne oblasti nadbiskupije zagrebačke od 21. aprila 1826., br. 3089". Ovdje je očigledno riječ o tiskarskoj pogreški, pa bi ispravna godina odobrenja trebala biti 1926. (op. K. B.)

[51] Ude, *Kršćanska askeza*, str. 2, 3 i 4.

[52] Ude, *Kršćanska askeza* str. 13

[53] Ude, *Kršćanska askeza* str. 13

[54] O sirovojedstvu u 21. stoljeću vidi više u knjizi Lena i Darko Jurić, *Snaga sirovog – recepti za vitalnost i dugovječnost* (Zagreb: Planetopija, Biblioteka Makronova, 2012). Bračni par Jurić u svojoj knjizi *Snaga sirovog* na 152 stranice daju pregled teorije i praktičnih recepata za pripremu sirove hrane. Vidi više u: Tanja Tolić, "Lena i Darko Jurić - *Mi jedemo samo sirovo i tako već tri godine*", *Globus*, Zagreb, br 1145, 16. 11. 2013., str. 61-63; Božidar Markov, "Neki to vole – sirovo", *Novosti - list za korisnike American Express kartice*, Zagreb, prosinac 2012., str. 16-17.

tretirati iznad 45˚C jer je tako moguće u biljnoj hrani očuvati enzime koji nam omogućavaju najbolju apsorpciju i iskoristivost svih hranjivih tvari koje hrana ima u sebi.[55]

Iste godine (1926.) u Osijeku je na hrvatskom jeziku tiskano 4. izdanje knjižice pod naslovom *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?*.[56] U njoj Ude u 8 poglavlja na 16 stanica malog formata objašnjava da je "Zdravlje … jedno od najvećih zemaljskih

[55] Sirovojedci su većinom vegani, ali dio njih konzumira i sirova jaja, meso i ribu, nepasterizirano mlijeko, a hrane se isključivo organsko proizvedenom hranom. Današnja znanstvena istraživanja pokazuju mnogo razloga za i protiv sirove hrane. Pravilnim planiranjem prehrane možemo i ovakvu hranu prilagoditi ljudskim potrebama, pa je ADA (American Dietetic Asoocciation) dala smjernice prema kojima bi u svojim obrocima osoba koja se hrani sirovom hranom trebala koristiti slijedeće namirnice: tofu, mahunarke i bademe (radi količine željeza); kupus, soju, tempeh i smokve (radi količine kalcija); lanene sjemenke i orahe (radi omega-3 masnih kiselina); žitarice i sojino mlijeko obogaćeno vitaminom B12; dodatke prehrani (ukoliko se utvrdi da organizmu nedostaju neke hranjive tvari). Znanstvena istraživanja provođena su u evropskim zemljama i u SAD-u, a rezultati su djelomično opisani u tekstovima: Lejla Kažinić Kreho, *Sirovojedstvo – raw food prehrana –ZA i PROTIV*, vidi više na http://www.lejlakazinickreho.com/novosti/sirovojedstvo-raw-food-prehrana-za-i-protiv/_(pristupljeno 20. 8. 2013.) te u Sandra Krstev Barać, *Sirovojedstvo-način života, a ne dijeta*, vidi više na http://www.vitamini.hr/9570.aspx_(pristupljeno 20. 8. 2013.) Neki autori smatraju da u ovom slučaju nije riječ o dijeti (za mršavljenje op. K. B.), ali dolazi do mršavljenja, jer je sirova hrana siromašna kalorijama te nakon nekog vremena dolazi do gubitka suvišnih kilograma. Sirovojedstvo zahtjeva veću posvećenost pripremanju hrane, što u današnje vrijeme prezaposlenosti određenom dijelu stanovništva predstavlja problem.

[56] Ivan Ude, *Dolaze li bolesti od dragoga Boga? (Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi),* Knjižnica za pučko ćudoređe i pučku prosvjetu (Osijek: Božidar Kocbek, 1926.). Prof. dr. Johann Ude napisao je ovo djelo koristeći se knjigom Gebharda Wochnera, *Wer so lebt, wird nie krank! (Tko ovako živi neće nikada oboljeti!)* (Stuttgart, 1921.[2]). Ovo se može iščitati iz napomene na str. 16. Na hrvatskom jeziku poznata su tri različita izdanja ove knjižice, a mogu se istražiti u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu:

1. Izdanje bez godine izdanja. *Izdaje i uređuje H. K. Ženska Sveza, Zagreb, Kaptol broj 27. Čista dobit ide u korist doma za zapuštenu djecu. Tisak Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku* (Podaci s naslovnice).
2. Izdanje iz 1926. godine. *4. izdanje Izdaje i uređuje Božidar Kocbek u Grazu (Austrija), Richard Wagnergasse 36. Prva Hrvatska dioničarska tiskara u Osijeku* (Podaci s korica knjižice).
3. Izdanje iz 1927. godine. *5. izdanje Izdaje i uređuje Božidar Kocbek u Grazu (Austrija), Richard Wagnergasse 36. Tiskarna sv. Cirila v Mariboru* (Podaci s korica knjižice).

Sva tri izdanja ove knjižice imaju isti sadržaj, a i poglavlja se nalaze na istim stanicama:

1. Poglavlje – Veliko blago zdravlja. (str. 1)
2. Poglavlje – Bolest kao posljedica kršenja prirodnih zakona (str. 2)
3. Poglavlje – Zdravlje i askeza. (str. 4)
4. Poglavlje – Zdravlje i ćudorednovjerski život. (str. 5)
5. Poglavlje – Što je naravno? Vegetarski način života. Post. (str. 6)
6. Poglavlje – Vegetarski način života i kršćanska crkva. (str. 9)
7. Poglavlje – Obnova prehrane pomoću obnove duše. Pokušaj. (str. 11)
8. Poglavlje – Natrag vegetarstvu! (str. 14)

Razlika izdanja je u nekim tehničkim detaljima kao što su: boja izdanja (osječka izdanja tiskana su u plavozelenoj, a mariborsko izdanje u crvenonarančastoj boji), te naziv Biblioteke izdanja (osječka izdanja tiskana su u *Knjižnici za pučko ćudoređe i pučku prosvjetu*, a mariborsko izdanje u *Knjižnici za pučko ćudoredje i pučku prosvjetu.*

dobara", a bolest se javlja "kao posljedica kršenja prirodnih zakona". Na pitanje koje je u naslovu ove knjižice Ude odgovara na više mijesta: "Ako dakle tkogod kaže: bolesti dolaze od dragog Boga, i misli sebe i druge s ovim odgovorom utješiti, onda ja moram temeljito da razorim taj tobože "pobožni" nazor. … Ja moram da zbacim tvrdnju "bolesti dolaze od dragoga Boga" upravo kao hulu na dragoga Boga. … Bolesti su -izuzev nesreće - samo posljedica kriva i nenaravna načina života… "[57] "Dakle bolesti ne šalje Bog; bolesti ne dolaze od dragog Boga, nego su ljudi bolesni, jer svoje tijelo prenatrpavaju mesom, jajima i sirom, to jest životinjskim bjelančevinama." Nadovezujući se na to dalje kaže: "i još mnogo prehrambenih ludorija skrive, posižu za alkoholom, duhanom, kavom i. t. d."[58]

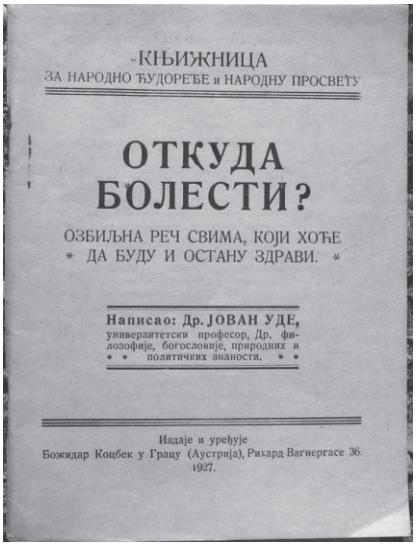
-КЊИЖНИЦА
ЗА НАРОДНО ЂУДОРЕЂЕ и НАРОДНУ ПРОСВЕТУ

ОТКУДА БОЛЕСТИ?

ОЗБИЉНА РЕЧ СВИМА, КОЈИ ХОЋЕ
* ДА БУДУ И ОСТАНУ ЗДРАВИ. *

Написао: Др. ЈОВАН УДЕ,
универзитетски професор, Др. филозофије, богословије, природних и политичких знаности.

Издаје и уређује
Божидар Коцбек у Грацу (Аустрија), Рихард Вагнергасе 36.
1927.

Naslovnica Udeove knjige Odakle bolesti? Primjerak se nalazi u Muzeju Slavonije u Osijeku – Zbirka Essekeiana. Naslovnica ove knjige dostupna je na http://mso.hr/essekiana/index.php?page=89(pristupljeno 26. 9. 2013.)

Prof. Ude kao teolog u svojim pisanim razmišljanjima ističe svece koje je Crkva postavila za svijetli primjer narodu na zemlji: Franju Asiškog, Dominika, Klaru, a kao redovnički red koji ima i 4. zavjet navodi Ude red sv. Franje Paulskog te kaže: "Kada strogo vegetarski život skopčan s postom ne bi bio za zdravlje koristan, onda crkva ne bi smjela među ostalim nikada odobriti red sv. Franje Paulskoga … koji se obvezuje 4. zavjetom, da ne će uživati niti mesa, niti jaja, niti mlijeka niti maslaca, nit sira",[59] ili rečeno današnjim znanstvenim rječnikom držati se veganske prehrane. Kao jedan od lijekova preporuča Ude povratak vegetarskom

[57] Ude, *Dolaze li,* str. 4.

[58] Ude, *Dolaze li*,str. 9.

[59] Ude, *Dolaze li* str. 10 i 11. Sv. Franjo Paulski (1416.-1507.) utemeljio je 1454. godine u Kalabriji crkveni red "Pustinjaka sv. Franje" (minimi) kao prosjački red. Ovaj red ima franjevačko pravilo, ali pooštreno propisima o hrani. O sv. Franji Paulskom i njegovom redovničkom redu *minimi* vidi i u: "Za uzorima", *Svetište sv. Antuna,* Zagreb, 15 (1944.), br. 3.-4., str. 50-51. Ovdje se donosi kratak životopis sv. Franje Paulskoga uz njegov spomendan 2. travnja te između ostalog piše: *Dade im pravila i kao četvrti zavjet uz obična tri: poslušnost, siromaštvo i čistoću propiše strogi doživotni post kao što su postili stari kršćani u korizmi, t. j. da ne jedu nikada mesa niti štogod od mesa, na pr. mlieko, sir, jaja itd. time je htio da on i njegova braća dadu primjer kršćanima, kako treba postiti i da ih uvjeri, da je post potreban, koristan i da donosi blagoslov sa sobom. On je držao, da je prestupanje zapoviedi o postu vrelo i uzrok mnogim griesima kao i glavna smetnja, da se ukrote tjelesne požude i da duh zavlada tielom.* Vidi više i u: Hubert Jedin (ur.), *Velika povijest Crkve*, sv. III/2 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.), str. 651; A. Bellantonio, "Francis of Paola, st.", u: Thomas Carson, Joann Cerrito i Berard L. Marthaler (ur.), *New Catolic Encyclopedia,* sv. 5., 2. izdanje, (Detroit i dr., Washington D. C.: Thomson Gale, The Catholic university of America, 2003.), str. 872-874.

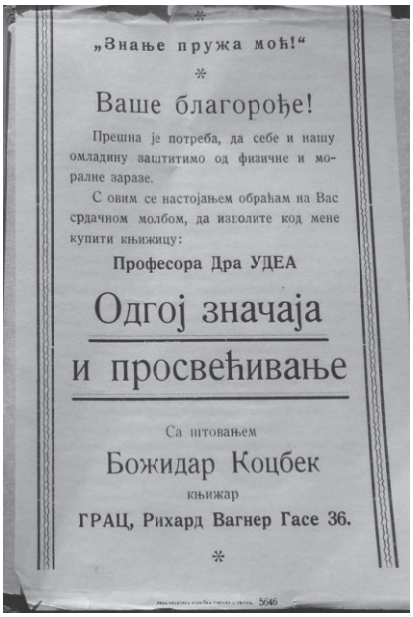
„Знање пружа моћ!“

Ваше благорође!

Прешна је потреба, да себе и нашу омладину заштитимо од физичне и моралне заразе.

С овим се настојањем обраћам на Вас срдачном молбом, да изволите код мене купити књижицу:

Професора Дра УДЕА

Одгој значаја и просвећивање

Са штовањем

Божидар Коцбек

књижар

ГРАЦ, Рихард Вагнер Гасе 36.

Reklama za Udeovu knjigu Odgoj značaja i prosvećivanje. Reklama se nalazi u primjerku Udeove knjige Odakle bolesti? koji se nalazi u Muzeju Slavonije u Osijeku – Zbirka Essekeiana.

načinu života ili barem većoj umjerenosti u konzumiranju jela i pića koja štete ljudskom organizmu. Posljedica vegetarijanske prehrane bila bi po dr. Johannu Udeu tjelesno, duševno i ćudoredno ozdravljenje, nestala bi nevolja narodnog i državnog gospodarstva, a i pitanje rata i mira rješavalo bi se provodeći 5. Božju zapovijed "Ne ubij". Na kraju knjižice završava ovaj Austrijanac rečenicom: "Ali svaki je pojedinac kovač svoje sreće i to svojom voljom. Ti moraš dakle htjeti da budeš zdrav, i bit ćeš zdrav."[60]

U Osijeku je izdana, u Prvoj dioničkoj tiskari, i Udeova knjiga na 86 stranica *Odakle bolesti? Ozbiljna reč svima koji hoće da budu i ostanu zdravi* (1927.).[61] Ova knjiga podijeljena je u više cjelina, pa na prvih 16 stranica nalazimo tekst pod naslovom *Odakle bolesti? Ozbiljna reč svima koji hoće da budu i ostanu zdravi*, što je ustvari tekst iz brošura koje su tiskane pod naslovom *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?*, zatim slijedi cjelina s naslovom *Hrišćanska askeza*.[62] Na naslovnici se navodi da je autor *Dr. Jovan Ude, univerzitetski profesor, Dr. filozofije, bogoslovije, prirodnih i političkih znanosti*, a u primjerku koji je korišten za pripremu ovog rada nalazi se i reklamni letak za još jednu Udeovu knjigu. Udeova brošura *Odgoj značaja i prosvećivanje* nudila se u to vrijeme na hrvatskom tržištu, a u reklami čitamo: "Prešnja je potreba, da sebe i našu omladinu zaštitimo od fizičke i moralne zaraze."[63]

Analizirajući dostupne primjerke došao sam do zaključka da je Osijek grad u kojem je tiskano najviše Udeovih knjiga na našim područjima, čak 4 izdanja od 6 koliko je do danas poznato na hrvatskom i na srpskom jeziku, a 3 od tih izdanja, koja

[60] Ude, *Dolaze li*, str. 16.

[61] Jovan Ude, *Odakle bolesti? (Ozbiljna reč svima koji hoće da budu i ostanu zdravi)*, Knjižnica za narodno ćudoređe i narodnu prosvetu (Graz: Božidar Kocbek, 1927.). Knjiga je tiskana u Prvoj hrvatskoj dioničkoj tiskari u Osijeku na ćirilici na srpskom jeziku. Primjerak koji je korišten za ovaj rad pronašla je dr. sc. Zlata Živaković-Kerže u Osijeku, pa joj se i ovim putem zahvaljujem za trud u pronalaženju knjiga autora Udea i Herzla koje se nalaze u osječkim zbirkama, a koje mi je ustupila za potrebe istraživanja povijesti vegetarijanstva u Hrvatskoj.

[62] Ude, *Odakle bolesti*, str. 1-16, 17.

[63] Izvor citata nalazi se u reklamnom letku koji je sačuvan u knjizi *Odakle bolesti? Ozbiljna reč svima koji hoće da budu i ostanu zdravi,* a u letku se reklamira Udeova knjiga *Odgoj značaja i prosvećivanje.*

Fotografija medalje Nobelove nagrade za mir (avers i revers). Ude je bio nominiran 12 (dvanaest) puta za nobelovu nagradu, ali je nije dobio. Slike medalje dostupna je na http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/medal.html . (pristupljeno 26. 9. 2013.)

se mogu fizički pregledati, bave se Udeovim pogledima na vegetarijanstvo. Zbog svog doprinosa hrvatskoj vegetarijanskoj literaturi između dva svjetska rata prof. dr. Johann Ude, austrijski svećenik i praktični vegetarijanac 20. stoljeća, zaslužuje posebno mjesto u povijesti hrvatskog vegetarijanstva. Kao što smo vidjeli, u vegetarijanskoj literaturi u Hrvatskoj između dva svjetska rata više se puta spominje život i rad prof. dr. Johanna Udea.

Ovaj nesuđeni nobelovac, iako vjerojatno nikad nije bio u Hrvatskoj, svojim je radovima pomogao hrvatskim vegetarijancima u lakšem razumijevanju vegetarijanske tematike koju je objašnjavao u skladu sa Božjim zapovijedima.

Građani ovog dijela Europe vjerojatno su pažljivo iščitavali tekstove ovog dugogodišnjeg sveučilišnog profesora u Grazu, te su kao podsjetnik na njega nazvali jednu ulicu u Grazu njegovim imenom: Doktor-Johannes-Ude-Gasse.

Bibliografski prilog 1.

Članci, brošure i knjige prof. dr. Johanna Udea dostupni u Hrvatskoj[64]:

1. Johann Ude, *Monistische - oder teleologische Weltanschauung?* (Graz: Verlagbuchhandlung Styria, 1907.), na gotici i njemačkom jeziku. Knjiga ima 120 stranica.[65]
2. Ivan Ude, "Katolicizam i prirodoslovne znanosti", *Serafinski perivoj*, Sarajevo, 24 (1910.), br. 3; na latinici i hrvatskom jeziku. Preveo: fra. dr. Franjo M. Blažević. Članak ima 3 stranice.[66]
3. Johann Ude, *Ethik: Leitfaden der natürlich-vernünftigen Sittenlehre* (Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1912.), na gotici i njemačkom jeziku. Knjiga ima 166 stranica. [67]
4. Johann Ude, *Natürliche Lebensweise oder Hungereland* (Graz: Österreichs Völkerwacht, s. a.), 3 izdanje. Tisak: Heinrich Stiasny, Graz, Volksgartenstrasse br. 12. Na gotici i njemačkom jeziku. Knjiga ima 30 stranica.[68]
5. Ivan Ude, *Dolaze li bolesti od dragog Boga?-Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdrav* (Zagreb: H. K. Ženska Sveza, 1926.). Tisak: Prva hrvatska dionička

[64] U Bibliografskom prilogu 1. pod naslovom *Članci, brošure i knjige prof. dr. Johanna Udea u Hrvatskoj* djelomično su obrađeni radovi prof. dr. Johanna Udea koji su dostupni hrvatskoj javnosti. Članci, brošure i knjige dostupni su na hrvatskom i njemačkom jeziku, a tiskani su u Austriji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji.

[65] Prijevod naslova: Monistički - ili teleološki pogled na svijet. Primjerak se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sadrži popis literature na 4 stranice i indeks osoba i pojmova na 6 stranica. Žig koji se nalazi na knjizi ("*Kr. Sveučilišna Knjižnica u Zagrebu*") i prva signatura "*15719 Kr. Sveučilištna Biblioteka u Zagrebu*" daju nam naznaku da je knjiga nabavljena prije Prvog svjetskog rata.

[66] Prijevod Udeovog članka iz bečkog *Reichsposta* od 19. i 20. siječnja 1909. godine objavio je prevodilac fra. dr. Franjo M. Blažević.

[67] Prijevod naslova: *Etika: Vodič za prirodno-racionalni moral.*

[68] Prijevod naslova: *Prirodni način života ili nevolja gladi.* Knjižica je izdana poslije Prvog svjetskog rata. Prijevod je za potrebe ovog rad izradila prof. Katarina Rončević – Csúcs. Primjerak se nalazi u Državnom arhivu u Zagrebu u fondu br. 792: Hrvatsko vegetarsko društvo i jedini je primjerak iz Knjižnice Hrvatskog vegetarskog društva. Knjiga sadrži komentare ondašnjih vodećih ljudi i tiskovina na Udeove knjige, te popis 42 Udeova rada.

tiskara u Osijeku, na latinici i hrvatskom jeziku. U nizu: Knjižnica za pučko ćudoređe i pučku prosvjetu. Knjižica ima 16 stranica.[69]

6. J. Ude, *Kršćanska askeza i prirodna hrana -Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi* (Zagreb: Hrv. Kat. Ženska Sveza, 1926.). Tisak: Tiskara Merkantile, Zagreb, na latinici i hrvatskom jeziku. U nizu: Knjižnica za pučko ćudoređe i pučku prosvjetu, svezak 2. Knjižica ima 15 stranica.[70]
7. Ivan Ude, *Dolaze li bolesti od dragog Boga?-Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi* (Graz: Božidar Kocbek, 1926.[4]). Tisak: Prva hrvatska dionička tiskara u Osijeku, na latinici i hrvatskom jeziku. U nizu: Knjižnica za pučko ćudoređe i pučku prosvjetu. Knjižica ima 16 stranica.[71]

---

[69] Knjiga *Dolaze li bolesti od dragog* Boga? opisana je u: *Građa za hrvatsku*, knj. 23, str. 97, pod rednim brojem 59555, s napomenom da se radi o tekstu koji ima originalni naslov Woher die Krankenheiten?, a to je I. poglavlje knjižice *Willst du gesund sein?* Naglašena je kao godina izdanja 1926. a dana je i razrješnica imena Ivan Ude = Johann Ude. Na naslovnici je istaknuto da „Čista dobit ide u korist doma za zapuštenu djecu." Isti primjerak obrađen je pod rednim brojem 2421, na str. 394 u knjizi Marije Malbaša, *Osječka bibliografija (Tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978. godine),* sv. 1 (1742-1944) (Osijek: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti –Centar za znanstveni rad u Osijeku, 1981.). Godina izdanja u ovom priručniku stavljena je pod znak pitanja (1926?), a kao ogledni primjerak spominje se knjižica koja se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Primjerak se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. U naslovu na prvoj stranici naglašeno je "Pogledaj zaključnu opasku na stani 16." Na ovoj posljednjoj stranici nalazi se tekst: "Naslov i pobudu za ovu brošuru kao i pojedine misli uzeo sam iz brošure *Tko ovako živi, neće nikada oboljeti!* (*Wer so lebt, wird nie krank*) od Gebharda Wochnera (2. izdanje Stuttgart). Upotrebljujemo ovu priliku, da ovu izvrsno i pobudno pisanu brošuru Wocherovu toplo preporučimo." Na knjizi se nalazi žig "*Univerzitetska biblioteka Zagreb",* pa je za pretpostaviti da je nabavljena prije Drugog svjetskog rata.

[70] Knjiga se opisuje u: *Građa za hrvatsku*, knj. 23*,* str. 97, pod rednim brojem 59554, s napomenom da se radi o tekstu koji ima originalni naslov *Christliche Askese und natürliche Ernährung,* a to je 3. poglavlje knjižice *Willst du gesund sein?*, koje je ovdje prevedeno u skraćenom obliku. Naglašena je kao godina izdanja 1926., a dana je i razrješnica imena J. Ude = Johann Ude. Na naslovnici je naglašeno da "Dio dobiti ide u korist doma za zapuštenu djecu." Primjerak se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Na zadnjoj stranici naglašeno je da je kao uvod u ovu raspravu izašla brošurica *Dolaze li bolesti od Boga*?, a da će se u sljedećoj brošuri autor posvetiti temi "vegetarski način života u okviru kršćanske askeze." Narudžbe se primaju kod izdavača, a cijena pojedine brošure je 2 dinara. Na knjizi je žig "*Univerzitetska biblioteka Zagreb*", pa je za pretpostaviti da je nabavljena prije Drugog svjetskog rata. O knjizi *Kršćanska askeza i prirodna hrana* vidi i bilješku 45 u ovom tekstu.

[71] Primjerak se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. U naslovu na prvoj stranici naglašeno je "*Pogledaj zaključnu opasku na stani 16.*" Na ovoj posljednjoj stranici nalazi se tekst "Naslov i pobudu za ovu brošuru kao i pojedine misli uzeo sam iz brošure *Tko ovako živi, neće nikada oboljeti! (Wer so lebt, wird nie krank)* od Gebharda Wochnera (2. izdanje Stuttgart). Upotrebljujemo ovu priliku, da ovu izvrsno i pobudno pisanu brošuru Wocherovu toplo preporučimo." Ovaj primjerak knjižnica je nabavila iz Knjižnice Augustina Meznarića o čemu svjedoče žigovi na prvoj stranici s natpisom "Knjižnica Meznarića Augustina" i "Augustin Meznarić Br. 1.423", te potpis Meznarić. Augustin Meznarić mogao bi biti maturant zadarske gimnazije u generaciji 1911/12. o čemu vidi na http://www.gimnazija-vnazora-zd.skole.hr/skola?ms_nav=aaa (pristupljeno 20. 8. 2013.) Primjerak je nabavljen poslije Drugog svjetskog rata o čemu svjedoči žig *„Sveuč. knjižnica Zagreb"*. Knjiga *Dolaze li bolesti od dragog* Boga? opisana je u: *Građa za hrvatsku*, knj. 23, str. 97-98, pod rednim brojem 59556, s napomenom da se radi o tekstu koji ima originalni naslov *Woher die Krankenheiten? Wer so lebt, wird nie krank.* Ista knjiga nije obrađena u: Malbaša, *Osječka bibliografija*.

8. Ivan Ude, *Ples i plesanje* (Graz: Božidar Kotzbeck, 1926.). Tisak: Prva hrvatska dionička tiskara u Osijeku, na latinici i hrvatskom jeziku. U nizu: Knjižnica za pučko ćudoređe i pučku prosvjetu, god. 1, sv. 6. Knjiga ima 52 stranice.[72]
9. Ivan Ude, *Dolaze li bolesti od dragog Boga?-Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi* (Graz: Božidar Kocbek, 1927.[5]). Tisak: Tiskarna sv. Cirila v Mariboru, na latinici i na hrvatskom jeziku. Knjižnica za pučko ćudoredje i pučku prosvjetu. Knjižica ima 16 stranica.[73]
10. Jovan Ude, *Odakle bolesti?-Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi,* (Graz: Božidar Kocbek, 1927.) Tisak: Prva hrvatska dionička tiskara u Osijeku 1927. godine na ćirilici i srpskom jeziku. U nizu: Knjižnica za narodno ćudoređe i pučku prosvetu. Knjiga ima 86 stranica.[74]
11. Johann Ude, *Willst Du gesund sein?* (Graz: Theodor Kotzbeck, 1928.[4]). Tisak: Tiskarna sv. Cirila in Maribor na latinici i njemačkom jeziku. Knjiga ima 122 stranice.[75]

Bibliografski prilog 2.

Članci, brošure i knjige u Hrvatskoj u kojima je citiran, komentiran, prezentiran i recenziran rad prof. dr. Johann Ude[76]:

1. Josip Pazman, "Johann Ude: Ethik: Leitfaden der natürlich-vernünftigen Sittenlehre, 1912., Freiburg im Breisgau", *Bogoslovska smotra*, Zagreb, 4 (1913.), br.1, rujan 1913.,

[72] Primjerak se nalazi u Muzeju Slavonije u Osijeku – Zbirka Essekeiana. Opisana je u: *Građa za hrvatsku,* knj. 23, str. 98, pod rednim brojem 59559; Malbaša, *Osječka bibliografija*, str. 394. Naslovnica ove knjige dostupna je na http://mso.hr/essekiana/index.php?page=89 (pristupljno 20. 08. 2013.)

[73] Knjiga je opisana u: *Građa za hrvatsku*, knj. 23, str. 98, pod rednim brojem 59557, s napomenom da se radi o tekstu koji ima originalni naslov *Woher die Krankenheiten? Wer so lebt, wird nie krank*. Primjerak se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. U naslovu na prvoj stranici naglašeno je "Pogledaj zaključnu opasku na stani 16." Na ovoj posljednjoj stranici nalazi se tekst "Naslov i pobudu za ovu brošuru kao i pojedine misli uzeo sam iz brošure *Tko ovako živi, neće nikada oboljeti! (Wer so lebt, wird nie krank)* od Gebharda Wochnera (2. izdanje Stuttgart). Upotrebljujemo ovu priliku, da ovu izvrsno i pobudno pisanu brošuru Wocherovu toplo preporučimo." Na knjizi je žig "*Univerzitetska biblioteka Zagreb*", pa je za pretpostaviti da je nabavljena prije Drugog svjetskog rata.

[74] Knjiga je opisana u: *Građa za hrvatsku*, knj. 23, str. 98, pod rednim brojem 59558, a dana je i razrješnica imena Jovan Ude = Johann Ude. Primjerak knjige *Odakle bolesti?* nalazi se prema nekim izvorima u privatnom vlasništvu. Na naslovnici se nalaze podaci o piscu: Dr. Jovan Ude, univerzitetski profesor, Dr. filozofije, bogoslovije, prirodnih i političkih znanosti. Ista je opisana je i u Malbaša, *Osječka bibliografija*, str. 398 u napomeni piše da se primjerak ove knjige nalazi u privatnom vlasništvu.

[75] Prijevod naslova: *Želiš li biti zdrav*? Primjerak se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sadrži popis literature na temu vegetarijanstva od 10 referenci sa cijenama u dinarima i adresom u Grazu gdje se knjige mogu nabaviti, te popis sedamdesetak Udeovih radova na latinskom, talijanskom i njemačkom jeziku. Žig koji se nalazi na knjizi „*Kr. univerzitetska biblioteka, Zagreb*" otisnut je u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

[76] U Bibliografskom prilogu 2. pod naslovom *Članci, brošure i knjige u kojima je citiran, komentiran, prezentiran i recenziran rad prof. dr. Johanna Udea u Hrvatskoj* djelomično su obrađeni tekstovi koji su dostupni hrvatskoj javnosti. Članci i brošure dostupni su na hrvatskom, njemačkom i slovenskom jeziku, tiskani su u Hrvatskoj, Njemačkoj i Sloveniji, a navedeni su kronološki, po godini izdanja.

str. 98. Tiskano na latinici i hrvatskom jeziku. Recenzija knjige prof. dr. Udea *Ethik: Leitfaden der natürlich-vernünftigen Sittenlehre*.[77]

2. *Deutsches Bücherverzeichnis*, sv. 2 (L-Z) (Leipzig: Verlag des Börfenvereins der Deutschen Buchhändler zu Leipzig, 1916.), str. 1246 – Udeovi radovi.[78]
3. *Kakva korist od alkoholnih pića? Zorni i slikoviti prikaz štete, što je alkoholna pića uzrokuju u narodnom životu i gospodarstvu* (Rijeka: Glavno vodstvo „Sv. vojske" izdavač, 1918.). Tisak: Tiskarski umj. zavod „Miriam". Tiskano na latinici i hrvatskom jeziku. Citiran prof. Ude.[79]
4. Dr. J. S., "Zanimiv kulturen dvoboj", *Čas. Znanstvena revija „Leonove družbe"*, Ljubljana, 14 (1920.), str. 247-248. Tiskano na latinici i slovenskom jeziku. Opis javne rasprave između prof. dr Pollanda i prof. dr. Udea.
5. *Deutsches Bücherverzeichnis*, sv. 5 (L-Z) (Leipzig: Verlag des Börfenvereins der Deutschen Buchhändler zu Leipzig, 1922.), str. 2874-75 - Udeovi radovi.[80]
6. Reklamni letak za Udeovu brošuru *Odgoj značaja i prosvećivanje* (s. a.). Tisak na ćirilici i na srpskom jeziku. Letak ima jednu stranicu.[81]
7. Marko Werner, *Svjetski proglas vegetaraca za svakoga i svima narodima* (Zagreb: Naklada autora, 1931. /?/), str. 48. Tisak: Tiskara „Merkantile" (Jutriša i Sedmak), Zagreb, Ilica 35. Tiskano na latinici na hrvatskom i njemačkom jeziku. – Spominje se dr. Ude.[82]

---

77 Tekst recenzije vidi na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=71271 (pristupljeno 20. 8. 2013.)

78 Navedeno je 8 radova na njemačkom jeziku, na gotici i latinici.

79 Na str. 13 između ostalog piše: "Konačno za tabelu o uništenju hranivih tvari kod pravljenja pive služio sam se navodima prof. Ude koliko ječma je nužno za jedan hl. pive."

80 U ovom priručniku nabrojano je 33 Udeova rada na njemačkom jeziku, koji su opisani na gotici i latinici.

81 U primjerku knjige *Odakle bolesti?-Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi* koji je pregledan za potrebe ovog rada nalazi se i reklamni letak za Udeovu knjigu *Odgoj značaja i prosvećivanje*. Pod parolom „Znanje ima moć " knjižar Božidar Kocbek iz Graza reklamira Udeovu knjižicu *Odgoj značaja i prosvećivanje*.

82 Marko Werner, dugogodišnji vegetarijanac, izdao je knjigu *Svjetski proglas vegetaraca za svakoga i svima narodima* u kojoj iznosi svoja iskustva i ideje u liječenju vegetarijanskom hranom. Kao primjer tadašnjeg vegetarijanca uz mnoga druga imena spominje da „ četverostručni doktor i profesor Dr. Ude u Grazu i engleski pjesnik Bernhard Shaw su iskreni vegetarci". Bernhard Shaw dobitnik je Nobelove nagrade za književnost 1925. godine, a bio je i vegetarijanac. O Shawu kao dobitniku Nobelove nagrade vidi više na http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1925/shaw-bio.html (pristupljeno 4. 9. 2013.) Primjerak Wernerove knjige koji se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu ima žig "*Kr. Sveučilišna biblioteka Zagreb*" pa je vjerojatno nabavljena prije Drugog svjetskog rata. Sadrži reklame za: "Sisačku mineralnu vodu" vlasnika P. Teslića iz Siska i za "Izum dvaju njemačkih profesora magnetno-galvanske zrake i titraji iz svemira". Knjiga sadrži © na engleskom, francuskom i njemačkom jeziku. Opis ove knjige vidi u *Građa za hrvatsku*, knj. 24, str. 171, pod rednim brojem 62819.

8. Bruno Herzl, *O produženju života* (Zagreb: Komisiona naklada Kr. Sveuč. Knjižare St. Kugli, 1933.), str. 24 i 35. Tisak: Jugoslovenska štampa D. D. – Ude kao predstavnik Eubiotike i autor literature.[83]
9. Bruno Herzl (ur.), *OM biblioteka,* Zagreb: 25. 12. 1933., str. 12. Preporučuje se Udeova knjiga *Kršćanska askeza i prirodna hrana*.[84]
10. Ivo Hengster (ur.), *Vegetarizam – Manifest Vegetarskog društva* (Zagreb: Vegetarsko Društvo u Zagrebu, 1935.). Tisak: Tiskara Ivan Rast, Gundulićeva 18, str. 18, 19 i 21. - citati prof. Udea.[85]
11. *Der Große Herder*, sv. 11 (Freiburg im Breisgau: Heder & Co G. m. b. H., 1935.), str. 1662-63 – odrednica Ude Johannes.[86]
12. Marko Werner, *Weltaufruf der Vegetarier an jeden Einzelnen und an alle Völker* (Zagreb: Naklada autora, 1936. /?/), str. 88. Tisak: Tiskara „Merkantile" (Jutriša i Sedmak). Tiskano na latinici i njemačkom jeziku – spominje se dr. Ude.[87]

[83] U ovoj knjizi autor spominje Udea kao predstavnika Eubiotike, te navodi dvije Udeove knjige u popisu literature. Opis knjige vidi u: *Građa za hrvatsku*, knj. 6, str. 60, pod rednim brojem 14058.

[84] Herzl između deset različitih autora preporučuje Udea i njegovu knjigu *Kršćanska askeza i prirodna hrana.*

[85] Na stranicama *Vegetarizma - Manifesta Vegetarskog društva* nalaze se Udeova ekonomska promišljanja. Ude na stranici 19 postavlja između ostalog i slijedeće pitanje "…jeli za narodno gospodarstvo bolje da proizvodi vegetarsku hranu ili je korisnija produkcija životinjske hrane u obliku mesa." Opis knjige vidi u: *Građa za hrvatsku*, knj. 6, str. 50, pod rednim brojem 13942.

[86] U ovom leksikonu na njemačkom jeziku i gotici dati su podaci o Udeu. Navodi se između ostalih i datum zaređenja za svećenika (28. 10. 1900.), te popis od 7 Udeovih radova.

[87] Marko Werner objavio je ovu knjigu na njemačkom jeziku. To je prevedeno i prošireno izdanje njegove knjige *Svjetski proglas vegetaraca za svakoga i svima narodima*. Na str. 88 Werner piše "Auch die gegenwärtigen Profesoren der Medizin in Prag Ružička, Sommer und Batek, wie auch der vierfache Doktor und Professor Ude in Graz und auch der englische Dichter Bernhard Shaw sind aufrichtige Vegetarier." Njemačko izdanje na naslovnici donosi cijenu knjige u različitim valutama (Din, Reichsmark, čsl. Kronen, österr. Schillinge, Pengo). Na kraju knjige nalaze se reklame za "Vegetarische Speisehalle *Dieta*" (Ilica 36, I. Stock) i za "Erfindung zweier deutscher Professoren Magnetisch-galvanische Strahlen und Schwingungen aus dem Weltall". Knjiga sadrži © na: engleskom i francuskom jeziku. Primjerak koji se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu sadrži žig "Univerzitetska biblioteka u Zagrebu-Kraljevina Jugoslavija" (na ćirilici i latinici). Opis ove knjige vidi u: *Građa za hrvatsku*, knj. 24, str. 171, pod rednim brojem 62820. Točni podatak o godini izdanja ne može se točno iščitati iz izdanja. U *Građa za hrvatsku* stoji 1936. sa znakom upitnika, ali bi godina izdanja trebala biti 1933. Ovaj podatak može se iščitati iz datuma na kraju knjige (Jänner 1933.) i iz činjenice da je u knjizi tiskana reklama za vegetarsku menzu "Dieta" u Ilici 36/I koja je prestala raditi smrću vlasnika Vladimira Majstorovića. Isti je umro 29. 05. 1933. godine o čemu usp. DAZ HVD, sig. 2, Zapisnik sjednica upravnog odbora i glavnih skupština 1934-1937, Zapisnik VII redovne glavne skupštine Veg. Društva u Zagrebu držane 26. aprila 1934.

13. Čedomil Veljačić, "Iz povijesti vegetarizma, *Vegetarizam,* Zagreb: 1(1937.), br. 1., str. 5-spominju se Udeovi radovi.[88]
14. Čedomil Veljačić, "Sto godina rada za vegetarsku ideju. Georg Förster: Ritter vom Zukunftsgeiste", *Vegetarizam*, Zagreb, 1 (1937.) br. 2., str. 12 - spominju se organizacijske sposobnosti prof. Udea.[89]
15. Dr. Ivo Hengster, "Vegetarsko društvo I. 1928-1933", *Vegetarizam*, Zagreb, 2 (1938.), br. 5., str. 38 - opis kontaktiranja s prof. Udeom.[90]
16. Dr. Ivo Hengster, "Vegetarsko društvo II. 1933-1938", *Vegetarizam*, Zagreb, 3 (1939), br. 6-7., str. 44-46, 50 - prof. Ude kao praktični vegetarijanac.[91]
17. Bruno Hercl, *O produženju života* (Beograd: Biblioteka OM, 1939.), str. 27, 39. Tisak: Štamparija „SOKO" Milivoja J. Trajkovića. - Ude kao predstavnik Eubiotike i autor literature.[92]
18. "Ude, Johannes", u: Ulrich Thieme - Felix Becker (ur.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, sv. 33 Theodotos-Urlaub (Leipzig: Verlag von E. A. Seemann, 1939.), str. 528.[93]

---

[88] U tekstu "Iz povijesti vegetarizma " kojeg je napisao Čedomil Veljačić na stranicama 3-5 u prvom broju časopisa *Vegetarizam* prikazan je kratak povijesni hod vegetarijanstva na zemaljskoj kugli. Autor spominje stare filozofe i liječnike te aktualne političare prve polovice 20. stoljeća. Zbog povećane cijene mesa u evropskim zemljama, u to doba, prema Veljačiću ne bi trebalo doći do opasnosti da bi životinje pojele ljude ukoliko ljudi ne bi jeli meso. Veljačić između ostalog piše "O tom problemu vidi djela poznatog vegetarskog sociologa dra. Johana Udea."

[89] U ovom tekst autor spominje organizacijske sposobnosti katoličkog svećenika dr. Johanna Udea, koji je na "vegetarskim i kršćanskim principima" organizirao "pomoć vegetaraca gladnim i nemoćnim u ratu." Ovu pomoć pružali su "katolici vegetarci u Austriji svojim karitativnim društvom bijeloga krsta (Christkönigsgesellschaft vom weissen Kreuz) osnovanim u Grazu 1919."

[90] Dr. Ivo Hengster u svom povijesnom prikazu organiziranog vegetarijanstva u Hrvatskoj u članku "Vegetarsko društvo I 1928-1933" između ostalog piše "Tražila se veza s prof. Dr Udeom iz Graza i s bivšim tajnikom Lava Tolstoja radi ev. predavanja itd."

[91] U drugom dijelu povijesnog prikaza organiziranog vegetarijanskog pokreta u Hrvatskoj dr. Hengster između ostalog piše "Vjera i politika su dvije nepoznanice u našim pravilima. Usprkos tome su pristaše vegetarizma i mnogi svećenici…..dr. Johann Ude…". Autor u ovom prikazu naglašava da "Ako koji kršćanin, a napose katolik ima vjerskih sumnja o vegetarizmu, mogao bi se obratiti na adresu: Universitätsprofessor Dr. Johann Ude, Graz, Kreuzgasse 21 (Njemačka)". Prof. Ude javio se više puta kao tema predavanja koja su se održavala u Vegetarskom društvu. U ovom izvještaju dr. Hengster naglašava da je pokušaj da Ude osobno predaje u Zagrebu propao "zbog većih izdataka za naš društveni manifest, koji sam u obliku brošure pod naslovom "Vegetarizam" uredio po želji upravnog odbora poslužiši se i nekim lijepim mislima drugova Vavre, Takača i Veljačića." Dr. Hengster je u dva članka koji su objavljeni u časopisu Vegetarizam u brojevima 5, 6 i 7 dao povijesni prikaz prvih deset godina organiziranog vegetarijanstva na našim područjima, te je tako postao jedan od prvih vegetarijanskih povjesničara u Hrvatskoj. Na naslovnici ovog broja *Vegetarizma* otisnuto je II godina, a treba pisati III godina.

[92] U ovoj knjizi autor spominje Udea kao predstavnika Eubiotike, te navodi dvije Udeove knjige u popisu literature. Tekst je neznatno izmijenjen u odnosu na izdanje iz 1933. godine. Knjiga je izašla kao dio biblioteke "Savremena higijena".

[93] Leksikonska odrednica daje nam podatak da je Ude slikao akvarele.

19. *Deutscher Gesamtkatalog (Neue Titel 1935-1939)*, sv. T-Z (Berlin: Staatsbibliothek, 1940.), str 6344-45. Tisak: August Hopfer in Burg Bez. Magdeburg – Ude kao kataloška odrednica.[94]
20. "Ude, Johannes", u: *Deutsches Bücherverzeichnis*, sv. 21 (L-Z) (Leipzig: Verlag des Börfenvereins der Deutschen Buchhändler zu Leipzig, 1943.), str. 1237.[95]
21. "Ude, Johannes", u: Werner Ziegenfuss - Gertrud Jung (ur.), *Philosophen-Lexikon (Handwörterbuch der Philosophie nach Personen*, sv. 2, L-Z (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1950.), str. 756.[96]
22. "Ude, Johannes", u: E. Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des Peintres, Scupteurs*, *dessinateurs et graveurs,* sv. 8 (Soane.-Z) (Pariz: Librairie Gründ, 1955.), , str. 421.[97]
23. "Ude, Johannes", u: Maria Bamberger – Otto Langbein (ur.), *Österreich Lexikon*, sv. 2 (L-Z) (Wien: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst i München: Verlag für Jugend und Volk, 1966.), str. 1175-1176.[98]
24. Joakim Busse, *Internationales Handbuch aller Maler und Bildhauer des 19. Jahrhunderts,* Busse-Verzeichnis (imenik) (Frankfurt am Main: Verlag Busse Kunst Dokumentation GMBH, 1977.), str. 1266 – Ude kao slikar.[99]
25. Marija Malbaša, *Osječka bibliografija –Tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978. godine*, sv. 1 (1742-1944) (Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad u Osijeku, 1981.), str. 394 i 398 –opis Udeovih knjiga.[100]
26. "Ude, Johannes", u: Dieter Christoph - Wolf-Eckhard Gudemann - Irmelis Steinsiek (ur.), *Grosses modernes Lexikon in 12 Bänden*, sv. 11 (Gütersloh: Verlagsgruppe Bertelsmann GmbH/Bertelsmann LEXIKOTHEK Verlag GmbH, 1985.), str. 502.[101]

[94] Ovaj katalog sadrži popis 10 Udeovih knjiga na njemačkom jeziku, opisanih na latinici.

[95] Ovo izdanje daje malo podatka, ali navodi Udeovo djelovanje u sklopu Austrijske narodne straže.

[96] Leksikonska odrednica sadrži kratak životopis i popis 11 Udeovih radova na njemačkom jeziku.

[97] U odrednici se navodi datum i mjesto rođenja , te da je Ude bio akvarelist i teolog.

[98] Leksikonska odrednica sadrži kratak životopis i popis 7 Udeovih radova na njemačkom jeziku.

[99] U ovom priručniku navodi se da se Ude u slikarstvu bavio temama pejzaža i životinja u tehnici akvarela, te popis bibliografskih priručnika vezanih za umjetnost u kojima je obrađen Ude (Thieme-Becker, Bénézit i Fuchs).

[100] *Osječka bibliografija* daje opis Udeovih knjiga koje su tiskane u Osijeku: pod rednim brojem 2421. *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?*, pod brojem 2422. *Ples i plesanje*, a pod rednim brojem 2457 *Odakle bolesti?*

[101] Leksikografska odrednica donosi i podatak da je Ude bio osnivač antialkoholnog društva.

27. Hilmar Schmuck – Willi Gorzny (ur.), *Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1700-1910* , sv. 148 (U-Um) (München - New York – London - Paris: K. G. Saur, 1986.) str. 238.[102]
28. "Ude, Johannes", u: Hans Vollmer (ur.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, sv. 33/34 (Theodotos-Urlaub, Urleins-Vzal) (Thieme und Becker) (Leipzig - München: E. A. Seemann Verlag - Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH&Co. KG, 1992.), str. 528.[103]
29. Petar Rogulja (ur.), *Građa za Hrvatsku Retrospektivnu Bibliografiju Knjiga 1835-1940* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1998.), str. 97-98.[104]
30. "Ude, Johannes", u: Walther Killy - Rudolf Vierhaus (ur.), *Deutsche Biografische Enzyklopädie*, sv. 10, Thibaut-Zycha (München: K.G. Saur, 1999.), str.122.[105]
31. "Ude, Johannes", u: Andreas Klimt - Michael Steppes (ur.), *SAUR Allgemeines Künstlerlexikon bio-bibliographischer Index A-Z*, sv.10, Torrico-Z (München – Leipzig: K.G. Saur, 2000.), str. 83.[106]
32. Helmut Wandmaker, *Prijesna hrana umjesto kuhane – Prirodnom prehranom do istinskog zdravlja*, Knjižnica *U pravi trenutak,* knj. br. 523 (Đakovo: Izdavač Karitativni fond UPT „Ne živi čovjek samo o kruhu", 2006.), str. 219. Tisak: Gradska tiskara, Osijek. Citat prof. dr. Johannesa Udea.[107]
33. Sreten Ugričić (ur.), *Srpska bibliografija 1868-1944*, sv. 19 (Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2007.), str. 4.[108]
34. "Ude Johannes", u: Rudolf Vierhaus (ur.), *Deutsche Biografische Enzyklopädie*, sv. 10 (Thies-Zymalkowski) (München: K.G. Saur, 2008.), str. 147.[109]

---

[102] U ovom priručniku nabrojano je 6 radova koje je Ude napisao do 1910. godine. Navedeni radovi su na latinskom i njemačkom jeziku, te na gotici i latinici.

[103] U odrednici se navodi datum i mjesto rođenja, te da je Ude bio akvarelist i teolog, te sveučilišni profesor u Grazu. Piše i da se Ude bavio temama pejzaža i kompozicije.

[104] Ovaj bibliografski priručnik daje opis 6 Udeovih knjiga koje su izašle na hrvatskom i na srpskom jeziku, na ćirilici i latinici. Uz 5 naslova daje podatke prema kojoj originalnoj Udeovoj knjizi je izrađen prijevod, te kod tri knjige daje razrješnicu autorovog imena. Johann Ude = J. Ude, Ivan Ude, Jovan Ude.

[105] Enciklopedijska odrednica sadrži životopis i popis 4 Udeova rada na njemačkom jeziku. Spominje se da je bio vegetarijanac.

[106] U odrednici su dati podaci o rođenju i smrti, te da je Ude bio akvarelist i grafičar.

[107] Autor u svojoj knjizi *Prijesna hrana umjesto kuhane* daje odgovore na različita pitanja vezana uz prehrambene navike. Propagira sirovojedstvo na temelju osobnog višegodišnjeg iskustva, koristeći u svojoj knjizi citate filozofa, liječnika, političara i drugih povijesnih osoba. Naglašava da je tijekom pisanja ove knjige u vremenu od pet tjedana jeo samo sirovo voće. Na kraju knjige poziva čitatelje da pročitaju preporučenu literaturu koristeći se Udeovim citatom sa 1. tjedna narodnog zdravlja koji se održavao 1951. godine u Koblenzu. Tada je prof. dr. Johannes Ude rekao "Moraš znati, da bi želio", dakle Ude je pozvao na cjeloživotno učenje. Znao je da samo usvajanjem ispravnih prehrambenih navika možemo svojem organizmu pružiti kvalitetan i zdrav život.

[108] U ovom bibliografskom priručniku opisana je pod rednim brojem 90393 Udeova knjiga *Odakle bolesti?*. Vidi više na http://bibliografi.nb.rs/authors_2/picture.php?pict=90393 (pristupljeno 18. 9. 2013.)

[109] Enciklopedijska odrednica sadrži životopis i popis 8 Udeovih radova na njemačkom jeziku.

35. Helmut Wandmaker, *Želiš li biti zdrav?Zaboravi kuhanje!*, Knjižnica *U pravi trenutak,* knj. br. 560 (Đakovo: Izdavač Karitativni fond UPT "Ne živi čovjek samo o kruhu", 2008.), str. 84, 521. Tisak: GrafoArt Đakovo. Citati prof. Udea.[110]
36. "Ude Johannes", u: Günter Meiβner (ur.), *Saur Allgemeines Kunstlerlexikon*, sv.12 (Tribus-ZZürcher) (München-Leipzig: K. G. Saur, 2009.), str. 60.[111]

[110] U ovoj knjizi autor je na temelju četrdesetgodišnjeg istraživanja na području prehrane i zdravlja došao do vrlo jednostavnih rezultata: 1. Postoji samo jedan uzrok bolesti, a to je zatrovanost tijela! i 2. Postoji samo jedan učinkovit način liječenja, a to je detoksikacija organizma! Na više od 760 stranica ove knjige ispripliću se odgovori na osnovno pitanje koje je postavljeno u naslovu *Želiš li biti zdrav? Zaboravi kuhanje!*. Autor koristi i iskustva drugih istraživača iz raznih područja ljudske zbilje, navodeći velik broj literature. Između ostalih citira i Udea: "*Moraš znati, da bi želio!* rekao nam je veliki austrijski pobornik životne reforme, prof. Dr. Johannes Ude na 1. Njemačkom tjednu narodnog zdravlja održanom 1952. godine u Koblenzu" (str. 84). U Wandmakerovim knjigama koje su prevedene na hrvatski javljaju se različite godine za isti događaj u Koblenzu (1951. i 1952.) što je vjerojatno tiskarska greška. Autor knjige opisuje Udea: "Veliki njemački učitelj zdravlja, austrijski profesor teologije Dr. Johannes Ude, koji i nije tako dugo mrtav, a umro je vrlo star, jedva da je po imenu poznat današnjim austrijskim "učiteljima zdravlja". U ovoj knjizi sam već spomenuo njegov borbeni duh. Neustrašivo se bunio protiv Hitlerovog režima, protiv svoje crkvene braće, protiv vladajuće medicine i njezinog „potiskivanja" prirodnog puta "ozdravljenja od bolesti"! Više puta je zbog toga bio zatvaran, ali je ostao postojan" (str. 521). O Helmutu Wandmakeru (9. 11. 1916. Schalholz - 19. 7. 2007. Tellingstedt) autoru ovdje navedenih knjiga vidi više na http://en.wikipedia.org/wiki/Helmut_Wandmaker (pristupljeno 28. 8. 2013.). U hrvatskim izdanjima njegovih knjiga nalazi se i popis više knjiga na temu "Zdrava prehrana", koje su objavljene u Knjižnici UPT, Đakovo.

[111] Leksikonska odrednica sadrži podatke da je Ude bio i akvarelist i grafičar.

Austrijski svećenik prof. dr. Johann Ude (nesuđeni nobelovac) i njegov doprinos teoriji vegetarijanstva u Hrvatskoj

Sažetak

U ovom radu prikazan je život i rad austrijskog svećenika Johanna Udea. Ovaj četverostruki doktor znanosti pokušao je mnogobrojnim predavanjima, knjigama, ali i praktičnim radom pokazati svojim suvremenicima da je život lijep te da treba misliti i na bližnjega u nevolji. Svoje pacifističke ideje upotpunio je teorijskim i praktičnim vegetarijanstvom. Mirotvorstvo je bilo glavni razlog zbog kojega je dvanaest puta bio nominiran za Nobelovu nagradu za mir, ali je nikad nije dobio.

Teoretski doprinos hrvatskom vegetarijanstvu dao je u više knjiga koje su objavljene na hrvatskom i na srpskom jeziku, ali su se u hrvatskim vegetarijanskim krugovima koristile i njegove knjige na njemačkom jeziku. Višegodišnje pripreme za dolazak prof. dr. Udea u Zagreb radi predavanja nisu radi raznih razloga urodile plodom, ali je dr. Ude u toku bogate korespondencije obogaćivao hrvatsku vegetarijansku zbilju. U arhivskoj građi vezanoj za Hrvatsko vegetarsko društvo sačuvana je jedna Udeova knjiga. To je knjiga pod naslovom *Natürliche Lebensweise oder Hungereland.*

U Hrvatskoj, najviše u Osijeku tiskane su mu četiri knjige vegetarijanske, zdravstvene i drugih tematike. Naslovi *Dolaze li bolesti od dragog Boga? - Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdrav* (dva izdanja tiskana u Osijeku), *Odakle bolesti? - Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi,* te *Kršćanska askeza i prirodna hrana* bave se vegetarijansko zdravstvenom tematikom, a knjiga *Ples i plesanje* plesom. Prof. dr. Johann Ude svojim radovima dao je značajan doprinos hrvatskom vegetarijanstvu prve polovice dvadesetog stoljeća.

Österreichischer Priester Prof. Dr. Johann Ude (unbescheidener Nobelpreisträger) und sein Beitrag zur Theorie des Vegetarismus in KroatienZusammenfassung

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird das Leben und die Tätigkeit des österreichischen Priesters Johann Ude dargestellt. Dieser vierfache Doktor der Wissenschaften versuchte in zahlreichen Vorträgen, Büchern aber auch durch praktische Arbeit seinen Zeitgenossen zu zeigen, das Leben sei schön und man auch in Not an seinen Mitmenschen denken solle. Seine pazifistischen Ideen vervollständigte er mit theoretischen und praktischen Vegetarismus. Die Friedenstiftung war der Hauptgrund zur zwölffachen Nomination zum Nobelpreis, doch er erhielt ihn nie.

Einen theoretischen Beitrag zum kroatischen Vegetarismus leistete er in mehreren Büchern, die in kroatischer und serbischer Sprache veröffentlicht wurden, doch in den kroatischen vegetarischen Kreisen wurden auch seine Bücher in deutscher Sprache verwendet. Jahrelange Vorbereitungen zur Anreise von Prof. Dr. Ude nach Zagreb zwecks Vorlesungen

waren aus verschiedenen Gründen erfolglos, doch Dr. Ude bereicherte in einer umfangreichen Korrespondenz die kroatische vegetarische Wirklichkeit. Im Archivmaterial bezüglich der Kroatischen vegetarischen Gesellschaft blieb ein Buch von Ude erhalten. Das ist das Buch mit dem Titel Natürliche Lebensweise oder Hungereland.

In Kroatien, wurden vier Bücher, die meisten in Osijek, mit vegetarischer, gesundheitlichen und sonstiger Thematik gedruckt. Die Bänder Kommen die Krankheiten vom lieben Gott – Ein ernsten Wort an alle, die gesund sein und bleiben wollen (zwei Ausgaben wurden in Osijek gedruckt), Woher kommen die Krankheiten? – Ein ernstes Wort an alle, die gesund sein und bleiben wollen, sowie Christliche Askese und Naturlebensmittel beschäftigen sich mit vegetarisch-gesundheitlicher Thematik, das Buch Tanz und tanzen mit dem Tanz. Prof. Dr. Johann Ude leistete mit seinen Werken einen bedeutenden Beitrag zum kroatischen Vegetarismus in der ersten Hälfte des zwanzigsten Jahrhundertes.

Darko Varga
Osijek

UDK: 625.1(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 30.9.2013.
Prihvaćeno: 1.10.2013.

Odjeci željezničke nesreće kod Osijeka 1882.

(Osvrt na novinske zapise i vrela izvan Hrvatske)

Radom je autor istražio odjeke željezničke nesreće koja se dogodila 23. rujna 1882. kod Osijeka kada se pod teretom željezničke kompozicije urušio drveni most u rijeku Dravu. Budući da nesreća nije sustavno obrađena autor je nastojao na temelju zapisa u novinama izvan Hrvatske i vrela sačuvanim u mađarskim arhivima opisati nesreću i istaknuti odjeke izvan Hrvatske.

Ključne riječi: *željeznička nesreća, Osijek, 1882., Drava, most*

Uvodne napomene

Alföldsko-riječka željeznica

Stalne su bile mađarske težnje za prometnim povezivanjem Dunava i Jadrana zbog izvoza pšenice iz Podunavlja i Potisja. Bilo je više inicijativa za izgradnju takve željeznice koje se nisu ostvarile. Jedna od njih je ona iz 1863. godine kada je jedno belgijsko društvo dobilo je koncesiju za prethodne radove za željeznicu Dunav- Jadran iz smjera Zemuna prema Rijeci, a 1866. godine osnovan je konzorcij mađarskih veleposjednika za Alföldsku željeznicu Dunav-Jadran koji je dobio koncesiju za liniju Nagyvárad-Békéscsaba-Seged-Subotica-Bezdan- Branjin Vrh (Baranyavár)-Osijek.[1] Ipak, za prijelaz željeznice preko Dunava određen je Gombos, a ne Bezdan:

„Pred osječkim gospodarstvenicima 24. kolovoza 1867. godine, na Glavnoj skupštini Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju pojavile su se teške dileme. Međutim, bili su svjesni težine odluke. Naime, i sami su isticali da je to bitna odluka za grad Osijek jer izgradnjom jednog od prijelaza „grad može gospodarski cvasti ili propasti", što se na kraju i pokazalo kao presudno u daljnjem gospodarskom razvoju Osijeka....Na Skupštini je odlučeno da se zalaže za gradnju željezničkog prijelaza nizinske željeznice kod Erduta prateći smjer Gomboša i Dalja u Osijek u ostvarenju projekta Villany-Osijek. Tražili su opravdanje svojega prijedloga, pa su isticali da je to zemljište prikladnije od močvarnoga, baranjskoga za gradnju željeznice. Da bi prijedlog prošao, Poglavarstvo je navodilo da je spremno u realizaciji mosta preko Erduta željeznici besplatno ustupiti zemljište u krugu grada i na svoj trošak izvršiti eksproprijaciju. Izabrano je gradsko izaslanstvo kojeg su činili tadašnji osječki gradonačelnik Vjekoslav (Alojz) Schmidt, gradski zastupnici dr. Vaso Atanasijević, Josip Čordašić, te tajnik Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju dr. Josip Posner. Izaslanstvo je krenulo u Dvorsku kancelariju u Beč i Ugarskom ministarstvu za javne radnje i komunikaciju u Peštu. U Naputku su iznesene smjernice za poduzimanje određenih koraka za gradnju željeznice preko Dunava kod Gomboša-Erduta. Mislili su da odabirom smjernice na Erdut grad Osijek dobiva veću mogućnost razvoja kao središte trgovine i obrta dok bi izgradnjom prijelaza kod Batine grad počeo gospodarski zaostajati."[2]

Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine hrvatsko-slavonsko područje ušlo je u državno-pravni odnos s Ugarskom te su stoga željeznički projekti i njihova izvedba prešli u nadležnost ugarskog Ministarstva trgovine i željezničkog upraviteljstva u Budimpešti.[3]

[1] Victor barun von Röll:Enzyklopädie Eisenbahnwesens, zehnter Band, Urban & Schwarzenberg, Wien-Berlin,1923.,53-54. (kasnije: Röll)

[2] Zlata Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868, . 1918.)*, Osijek, 1996.,109.

[3] Ljiljana Dobrovšak : Zaposlenici na željeznicama u Hrvatskoj 1903. godine, ČSP br.2,2008.,490.

Na CCXXIX. sjednici gornjeg doma mađarskog parlamenta, održanoj 12. svibnja 1868. godine raspravljen je prijedlog zakona br. VIII. iz 1868. godine, i njegovi prilozi u detaljima, za izgradnju alföldsko-riječke željeznice, dijela Nagyvárad-Osijek (*Az alföld-fiumei vasut nagyvárad-eszéki része epitése*). Prijedlog zakona ubuhvatio je izgradnju dionice željezničke pruge od Nagyvárada do Osijeka i dionicu od Branjinog Vrha do Villánya. Prihvaćena je primjedba zastupnika Lajoša Simonyija da se paralelno s izgradnjom dionice Seged-Sombor gradi i dionica Osijek- Villány što je obrazložio lakšim dovozom potrebnog materijala na gradilište već izgrađenom prugom.[4]

Oba doma parlamenta prihvatili su prijedlog zakona broj VIII. iz 1868. koji je potvrdio i car Franjo Josip u Schönbrunnu 20. lipnja 1868.godine. Proglašenje posvećenja Zakona oglašeno je u zastupničkom domu mađarskog parlamenta 22. lipnja, a u gornjem domu 25. lipnja 1868. godine.[5]

Iz potvrđenog zakona br. VIII. u 1., 2. i 3. članku možemo pročitati:

„***Članak 1.*** *Mađarsko kraljevsko ministarstvo javnih radova i prometa predstavilo je ugovor u svezi alföldsko-fiumanske željeznice koja se proteže od Nagyvárada do Osijeka, i trase koja se spaja s nađaradsko-koložvarskim krakom, kao i s krakom od Osijeka preko Branjinog Vrha do Villánya u smislu izgradnje i poslovanja, s , u tom cilju udruženim poduzetnicima s kojima je 13. studenog 1867. godine zaključen ugovor. Na temelju toga:*

Članak 2. *Zajedno obvezujući poduzetnici: poimence mađarska kreditna banka, slobodna carska- kraljevska industrijsko-trgovačka kreditna ustanova, trgovačka i industrijska banka iz Darmstadta, Samuel Haber, grof György Károlyi, grof Šandor Károlyi , Móricz Königswarter , barun Anzelm Rothschild, Fridrich Schey, Antun Schnapper, S. M. Schossberger i sinovi, barun Simon Sina, sinovi Hermanna Todeskoa, Augustin Trefort, Albert Wodiáner i Móricz Wodiáner dobili su dozvolu za , u članku 1. navedene željeznice, pod uvjetom, da će radove, po rokovima koji su utvrđeni u članku 3., u utvrđenim rokovima obvezuju započeti i završiti.* "

U ***članku 3****., udruženi poduzetnici dobivaju pravo na poslovanje u trajanju od 90 (devedeset) godina, osim ako država ne primjeni članak 27. ugovora koji govori o pravu na otkup*, itd." [6]

Na temelju Zakona VIII. iz 1868 godine krenula je izgradnja Alföld-riječke željeznice od Velikog Varada do Osijeka. U toj godini država je u proračunu imala predviđenu garantiranu sumu od 8,259.534 fl.[7]

[4] Dnevnik zastupničkog doma 1865/1868.VII. svezak (MOL, KEPV. H. NAPLÓ. 1865/8. VII.), str.269.

[5] Országgyülés képviselőházának irományai, V.kötet, hiteles kiadás, Pest, Nyomatott Emich Gusztáv magyar.akad.nyomdásznál,1868.

[6] Zakon VIII. iz 1868., (http://www.1000ev.hu, 3.05.2012.)

[7] Röll,54.

U građevnoj dozvoli za izgradnju dionice pruge Nagyvárad- Osijek, izdane 12. prosinca 1868. godine, u 1. paragrafu uređuje se i krilo pruge Osijek-Villány, a u 2. paragrafu dozvole govori se da će na temelju, od strane Vlade potvrđenog detaljnog projekta, prihvatiti, da će se, osim segedinskog mosta, ostali objekti, među njima i osječki dravski most, izgraditi od drveta.[8]

Ignaz Kohn, u Željezničkom godišnjaku Austro-ugarske monarhije 1871. godine, donosi kadrovske podatke o „ Kraljevskom ugarskom privilegiranom društvu *Velikoaradsko-osječke pruge* ili *Alföld-riječke željeznice*:

Upravu u Pešti čine: predsjednik Georg grof Károlyi, potpredsjednik je August von Trefort, a članovi su: Anton Czengery, Vinzenz Dutschka, Gustav Fuchs, Filipp Harkanyi, Alexander grof Károlyi, Anton v. Lukács, Mor. Barun von Königswarter, Louis von Marx, Franz von Pulszky, Friedrich barun von Podmanitzky, S.W. Schossberger i Albert vitez v. Wodianer.

Direkcija za građenje u Beču: direktor građenja je Julius Herz i zamjenik Rudolf Paulus, viši-inspektor. Građevinska služba na pruzi, bila je podijeljena u dvije Inspekcije: I. u Segedinu, a II. u Somboru. Inspekcija je bila podijeljena u sekcije: velikovaradsku, segedinsku, a u somborskoj II. Inspekciji inspektor je bio Gottfried Asimont, a pod sobom je imao sekcije u Sonti kao i VIII. sekciju Osijek i IX. sekciju Branjin Vrh koje je vodio sekcijski inženjer Wilchelm Bukowski iz Osijeka. Operativna uprava u Pešti nije imala direktora nego je zamjenik direktora bio generalni-inspektor za tehnička pitanja Ludwig Nuszluhacz, a za administrativno-komercijalne poslove Albert Wahl. Operativnu službu održavanja pruge činili su sekcijski inženjeri: Franz Wachsmann u Segedinu; Stefan Vukovich u Bogojevu, Alois Kirchlechner u Somboru; Adolf Schmidt u Osijeku; W. Zsilla u Villányu.[9]

O izgradnji mosta i pruge

Radovi na izgradnji Alföldsko-fiumanske željeznice počeli su početkom 1868. godine kada je započela izgradnja dionice Seged-Sombor. Radovi na dionici Békéscsaba-Sombor počeli su u studenom 1868. godine, a na dionici Osijek-Villány u svibnju 1869. godine. Gradnja dionice Sombor-Osijek počela je u veljači 1870. godine. Izgradnja dionice Seged-Sombor u dužini od 101 km dovršena je 11. rujna 1869. godine.[10] Akcijsko društvo , *Grosswardein-Esseger Strecke der Alföld-Fiumaner Bahn* konstituirano je 17. siječnja 1870. godine da bi u 1870. godini završilo slijedeće

[8] Troszt Sándor: Adatok az Eszéki hidak történetéhez, (Prilozi povijesti osječkih mostova), Horvátországi Magyarok Szövetsége, Évköny 4, Osijek, 1982., 235., dalje:Troszt.

[9] Ignaz Kohn:Eisenbahn-Jahrbuch der Österreichisch-ungarischen Monarchie, Vierter Jahrgang, Lehmann& Wentzel, Wien 1871.,370-371. (dalje: Kohn)

[10] Tisza István: Rohonyi Lajos kutatásai a MÁV Szegedi Igazgatóság történetéhez, A Közlekedési Múzeum Évkönyve VII. 1983-1984. (str.181-221), Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budimpešta,1985., 195.(dalje: Tisza)

dionice: Csaba- Vasarhely, 16. srpnja; Vasarhely- Szegedin, 16. studenog; a dionice Sombor-Osijek i Osijek-Villány 20. prosinca.[11]

U ljetopisu Franjevačkog samostana u Osijeku za 1870.godinu u veljači saznajemo da je na izgradnji mosta poginuo radnik.[12] O pogibiji radnika koji su radili na izgradnji mosta 14. travnja 1870. godine piše stručni časopis za graditeljstvo *Deutsche Bauzeitung* , koji je izlazio u Berlinu: „ ... *pri izgradnji kojeg je više radnika poginulo. O katastrofi koja se dogodila 31.ožujka još nedostaju svi tehnički detalji, a iz dostupnih novinskih izvješća može se zaključiti da se preslabo konstruirana drvena konstrukcija srušila. O tome hoće li se most graditi kao masivni ili željezni, još nije ništa rečeno*."[13] Iste, 1870. godine, u ljetopisu je zapisano: „*Krajem studenog: Mađarska ministarska komisija ovamo je poslala lokomotivu i vagon radi probe željezničkih tračnica preko izgrađenog mosta Vilanj-Osijek i Sombor-Osijek. 21.XII. Svečano su otvorene i izdane na javnu uporabu tračnice od Osijeka sve do Dalja te pomoću parobroda na drugu stranu Dunava, a odatle preko Sombora, Segeda, Čabe do Velikog Varadina, kao i od Osijeka do Vilanja i dalje*."[14]

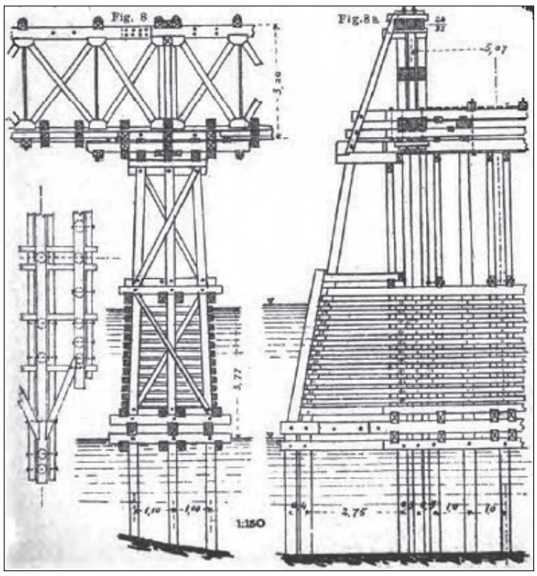

Stupište i konstrukcija osječkog drvenog željezničkog mosta izgrađenog 1870. godine
(M. Strukel: Der Brükenbau: Nach den Vortägen, gehalten am finnländischen polytechnischen Insitute in Helsingfors,Atlas, I. Theil,Hölzernen und eisernen Brücken, Helsingfors: Wentel Hagelstam, Leipzig: A. Twietmeyer, tisak: Backman, 1900., Prilog: tablica 9., sl.: 8 i 8a.)

Tajnik Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju sa sjedištem u Osijeku Nikola Plavšić piše pogrešno: „*Najznačajniji dan u godini 1869. bio je 11. rujna, kada je otvorena i javnom prometu predana prva željeznica u Slavoniji. Bijahu to dijelovi alföldsko-riječke željeznice Subotica-Dalj-Osijek i Osijek- Villány*." [15] Osijek je željeznicom povezan, ipak, malo kasnije.Tog datuma je izgrađen dio ukupne trase alföldske željeznice:

[11] Kohn, 372. i 377.

[12] Stjepan Sršan: Osječki ljetopisi 1686.-1945., Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek 1993.,202. (dalje: Ljetopisi)

[13] Deutsche Bauzeitung, Jahrg. IV., No.15., Berlin 14. travanj 1870. , 125. (http://opus.kobv.de , 1.11.2012.)

[14] Ljetopisi, 203.

[15] Nikola Atanasijev Plavšić : Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, U prvih pedeset godina njenoga opstanka,1853.-1903., po nalogu predsjedništva komore napisao, I. dio, Osijek 1904., 69. i 82.

Seged-Sombor. Dionica Sombor-Osijek i Osijek-Villány u dužini od 113 km, zajedno s bogojevskom kompom i obalnim šinama predana je za promet 20. prosinca 1870. godine. Pošto , do tada , nije bila gotova parna kompa, od 20. prosinca 1870. godine do 23. svibnja 1871. godine prijevoz roba i osoba morao se ostvarivati parobrodom[16]. Nakon toga, do 11. studenog 1871. godine u prometu je jedna parna kompa, a od 11. studenog 1871. godine dvije parne kompe pomagale su prijelaz preko Dunava.“ [17] Prijelaz preko Dunava kod Erduta ostvarivao se trajektom na parni pogon koji je dovežen s Rajnske željeznice iz blizine Rheinhausena. Krilo Alföldske željeznice Osijek-Villány, spajalo se s prugom Mohač- Pečuh.[18]

Izgrađeni željeznički most preko rijeke Drave kod Osijeka sastojao se od dva raspona od 24 m i 7 raspona od 30 m ukupne dužine 258 m. Most je bio drveni, rešetkaste konstrukcije. Osim njega, na trasi pruge od Osijeka preko Stare Drave u poplavnom području rijeke Drave na trasi do Šumarine izgrađena su dva mosta . Prvi most u poplavnom području je imao 2 raspona od 12 m i 3 raspona od 14 m širine, ukupne dužine od 66 metara. Po konstrukciji most je bio drveni , gredni nosač . Drugi most u poplavnom području je imao 2 raspona od 12 m i 10 raspona od 14 metara, ukupne dužine 164 metara. Po konstrukciji most je također bio drveni, gredni nosač. Osim ova dva mosta, na trasi pruge od Osijeka prema Villányu bila su još dva mosta: preko Karašice ,kod Benge (Šumarina) 12 metarski drveni, most, s jednim otvorom, tipa *Balkenbrücke* i 12 metarski željezni most kod Magyar-Bólya koji je imao željezno-rešetkasti nosač.[19] Stupište osječkog željezničkog mosta preko Drave je bilo izvedeno na trorednim šipovima.[20]

Loše stanje drvenog željezničkog mosta

U 12 godina, od izgradnje mosta do njegovog urušavanja, most je bio godinama izložen stalnim poplavama, plivajućim panjevima i drvećem, a velike štete nanosio mu je i led i sante leda koje su se nagomilavale oko stupišta mosta.[21]

Još u lipnju 1878. godine izvršen je pregled na terenu, a na temelju projekta iz 1881. godine prihvaćen je prijedlog na temelju kojeg je trebalo u listopadu , još

[16] Preko Dunava, DV.

[17] Tisza, 194.

[18] Kohn, 373.

[19] Kohn, 376.

[20] Troredni šipovi- okomito zabijeni stupovi u tlo (dno), po tri u grupi.M. Strukel:Der Brükenbau: Nach den Vortägen, gehalten am finnländischen polytechnischen Insitute in Helsingfors, Atlas, I. Theil,Hölzernen und eisernen Brücken,Helsingfors: Wentel Hagelstam, Leipzig: A. Twietmeyer, tisak: Backman, 1900., 8. (dalje: Strukel)

[21] Vidi opširnije: Zapisnici 135. , 136. i 262.; Troszt , 235.; Ljetopisi,206-210. i 213.

iste godine, početi s izgradnjom novog željeznog mosta odmah pored starog drvenog. Radove su započeli, a primopredaju mosta planirali su za kraj 1882. godine.[22]

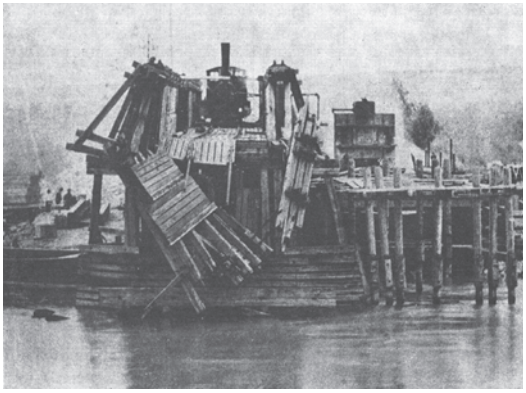

Srušeni željeznički most, baranjska strana. 1882. godina, najvjerojatnije fotografirao Georg Knittel. (Troszt)

Željeznička nesreća

Kroničar samostana Našašća sv. Križa, u Tvrđi je 1882. godine je zabilježio nesreću. Opširnije pročitati u Ljetopisima[23] i Narodnim novinama.[24] Opis nesreće, tko su bili putnici, tko je pomagao unesrećenima, upozorenja stanovnika Podravlja o lošem stanju željezničkog mosta, o brzojavima koje je slao list *Pester Lloyd*, može se pročitati u slijedećim brojevima Narodnih novina.[25]

Prvo službeno izvješće o nesreći i novinski zapisi

Prvo službeno izvješće o nesreći poslao je 24. rujna 1882. iz Darde Bela Mayer, sudac kotara Branjin Vrh, dožupanu županije Baranja (južna Mađarska):

„
3122
k.i *Veliki gospodine dožupane!*

Danas, u svezi brzojavnog izvješća koje sam poslao u jutarnjim satima, uz vođenje osječkog državnog odvjetnika i uz moju nazočnost održani uviđaj, uz dosadašnje rezultate mogu s poštivanjem izvijestiti:

23. rujna, p.p. u 2 sata mješoviti vlak br.101 krenuvši iz Osijeka s gornjogradske stanice prema Villányu stigao je do osnove mosta, gdje je kretanje usporio, te nastavio dalje po mostu, - kada je u 2 sata i 10 minuta vlak stigao do 6. i 7. jarma mosta, oni su počeli tonuti i vlak se stropoštao.

Vlak je je bio složen od kola po slijedećem redoslijedu:

1.od lokomotive br.31; 2. vagona za ugalj; 3.praznih kola pratitelja vlak; 4.otvorenih teretnih kola natovarenih s praznom buradi; 5. 2 vagona natovarenih žitaricama; 6. 2

[22] Troszt, 235.

[23] Ljetopisi, 213. (Ljetopis časnog samostana Našašća sv.Križa u nutarnjem Osijeku od 1686. do 1890. godine.)

[24] Narodne novine br. 219 , od 25. rujna 1882. godine, (Hemeroteka, MSO.)

[25] Narodne novine br. 220, od 26. rujna 1882. godine.

Georg Knittel: fotografija srušenog željezničkog mosta na Dravi,1882.god , MSO 1150.

teretnih kola uređenih za prijevoz vojnika; 7. 1 kola za prtljagu i; 8. 1 pomoćna kola za prtljagu; 9. 1 poštanska kola i 10. 7 putničkih vagona.

Kola od 1-6, kako je označeno, propala su i trenutno najvećim dijelom su pod vodom; kola za prtljagu pod 7 i trenutno su ostala na preostalom dijelu mosta na osječkoj strani kao i kola za prtljagu pod 8, dok su poštanska kola pod 9 i pod 10 označenih 7 putničkih vagona , koji su ostali zakačeni na mostu, još jučer , nakon katastrofe odvezeni na gornjogradski kolodvor. Prilikom tonjenja jarmova 6 i 7 , zbog čega je došlo do propadanja vlaka, kola za prtljagu i poštanska kola su ispala iz šina i tome se može zahvaliti ta okolnost da su putnici u poštanskim kolima i putničkim vagonima ostali neozlijeđeni.

Tijekom istrage ustanovljeno je da je nesreću izazvao stalni porast vode sa strahovito snažnom poplavom koja je isprala temelje stupova jarmova 6 i 7 i s time izazvala potonuće, a kasnije i propadanje vlaka. Inače, uzrokovanju nesreće čini se nemalo doprinio i most željezne konstrukcije u izgradnji, jedan njegov već zgotovljeni noseći stup, utoliko što se pred njim stvara sprud, a brzo nadolazeća voda isprala je jarmove drvenog stupa starog željezničkog mosta koji je udaljen 200 metara.

Izgleda, da je 29 ljudi postalo žrtvom i to dvadesetsedam husara iz 15. husarske pukovnije i dva radnika željeznica, poimenično: Josip Francisci i Franjo Frank. Većina putnika željeznica kao i osoblje željeznice sretno se spasilo.

Držim nedopustivim, da je u 2 teretna vagona, koji su pripremljeni za vojsku, bilo smješteno 57 husara iz 15. husarske pukovnije, među kojima se, do sada, za 27-icu drži

da su bez traga nestali, a ostali su nakon spašavanja ostali s manjim i većim ozljedama te odveženi u osječku bolnicu. Među putnicima imam sreću poimence navesti slijedeće:

Pukovnik Langer, iz 62. pješačke pukovnije;Kapetan Krch , iz 75. pješačke pukovnije;Barun Knobloch satnik, iz Sarajeva;Müller, okružni predstojnik ;Otto Jettel, iz Stuttgarta;Obitelj Dragutina Mihalovića, zastupnika u parlamentu, nadalje 15 ljudi iz 12-te i 6 ljudi iz 75.-e pj.pukovnije, i više putnika.

Rijeka Drava jako brzo raste i trenutna razina je 378 centimetara iznad 0. Prekinuti promet, obavlja se na strani Eugenfalve do postaje pored stražarske kuće br. 198. Tamo se dostavlja i preuzimaju osobe i prtljaga, a slično je uređen prostor za predaju i prijem telegrama.

Kao što sam se požurio naznačiti u svom poslijepodnevniom brzojavu, uviđaj je pokrenulo osječko državno odvjetništvo po nalogu osječkog Sudbenog stola i u nazočnosti izaslanika državnog odvjetništva provodi ga sudac istražitelj.U tekućem mjesecu, 24.-og, u prijepodnevnim satima na licu mjesta bilo je pokrenuto povjerenstvo:

Barun Waldstetten, pukovnik, zapovjednik osječke Tvrđe;Frigyes Broschan, zamjenik osječkog kralj. drž. odvjetnika;Mihail Heim, sudac istražitelj; nadalje Zucker i Knobloch gradski inženjeri kao imenovani stručnjaci, nadalje, od strane alföldsko-fiumanske željeznice: Gusztáv Melzer, šef prometa iz Segeda, Otto Jobbágyi željeznički inženjer iz Budimpešte i Stelczel odjelni inženjer iz Osijeka, kao i dolje potpisani sudac i Dragutin Jellachich općinski liječnik.

Kao što sam imao sreću naznačiti gore, istragu provodi osječki Sudbeni stol uz nazočnost gore napisanih članova tako da nisam u tom položaju ispuniti istražni nalog koje je vaše veličanstvo jutros izdalo brzojavnom uredbom br. 8737.

Ostajem s dubokim poštovanjem vašem veličanstvu

U Dardi, 24. rujna 1882. godine
ponizni sluga, Majer Béla, vr., sudac“ [26]

Glavni bilježnik iz ureda dožupana, brzojavom 24. rujna nalaže sucu Mayeru da odmah učini sve potrebne radnje i hitno pošalje zapisnike.[27] Mayer isti dan odgovara brzojavom: „*Sada sam se vratio s mjesta katastrofe gdje sam jutros krenuo zbog uviđaja. Mješovit uviđaj nije se održao. Istragu vodi osječki Sudbeni stol. Molim da se gospodinu ministru odmah pošalje brzojav s pitanjem da li je nadležna slavonska ili baranjska vlast za provođenje istrage ili se treba provesti u mješovitom sastavu. Drava još uvijek raste*

[26] Baranya vármegye alispánja IV.410.554/1919, dalje: Alispán, pod brojem **8786:** Izvješće branjinvrškog suca Majera dožupanu o nesreći, u Dardi 24. rujan 1882. godine, BML. (transkript i prijevod: DV)

[27] Alispán, 8737., BML.

poput bujice, nasip izgrađen lane pokidan je u Kisdardi , a u Eugensdorfu su poduzete mjere nadzora. Iscrpno izvešće poštom. Majer sudac"[28]

Mayer 26. rujna 1882. godine, izvještava dožupana da je počela istraga , da su u nju uključeni predstavnici baranjske županije, napravljen je policijski očevid, da je sačinio službeni zapisnik koji je predao osječkom kraljevskom odvjetništvu te moli dožupana da pokrene potrebne postupke u skladu sa zakonom.[29]

U slijedećim danima, sudac Mayer iz Darde sačinio je detaljniji zapisnik u kojemu izvještava dožupana o željezničkom osoblju, o sastavu istražnog povjerenstva, opisuje ishod tragedije, kompoziciju vlaka, sada s više detalja, i daje kratko izvješće o putnicima u vlaku. Zapisnik šalje u Pečuh, a jedan ovjereni primjerak predaje i osječkom kraljevskom odvjetništvu. Iz zapisnika su naročito zanimljive izjave očevidaca koji su radili na mostu. Tako, među ostalim zidar Matija Tenninger iz Eugensdorfa izjavljuje: „*... kako sam primijetio u 11 i ¾ prijepodne, da je stari željeznički most počeo škripati i pucketati i vidio sam da jaram mosta njiše zajedno s stupom mosta i to od eugendorfske strane 2. jaram tj. njegova cijela konstrukcija je potonula prema rijeci i zakosila se...- obavijestio sam Franju Gregera koji je tamo bio izvjesno vrijeme, rekao sam mu da zbog rasklimanog stanja mosta, nije u stanju prohodnosti i da se nebi smjelo preko njega propustiti vlak...*" Ovakvo stanje vidjeli su i ostali očevici: Gašpar Kopacsin, Franjo Greger, Franjo Scheibl, György Kukucska i Antun Gulln.[30]

Narodne novine[31] 27. rujna 1882. pišu:

Ravnateljstvo alföldsko-riječke željeznice svoju snagu je usmjerilo na izvlačenje posmrtnih ostataka unesrećenih kao i potonulog željezničkog materijala. Istragu o događaju vodio je kralj. sudbeni stol iz Osijeka, a javno odvjetništvo zastupao je zamjenik državnoga odvjetnika Brožan. Željezničkim inženjerima Jobbagiu i Reizeyu zabranili su odlazak iz Osijeka dok se istraga ne završi te su saslušani na mjestu nesreće uz nazočnost stručnjaka. Do 27.rujna još ni jedno tijelo nije pronađeno. Teretni vagon s najviše husara još nije pronađen, a nisu mogli utvrditi ima li leševa u vagonu koji leži pod mostom jer ronioci od siline vode nisu mogli zaroniti do vagona... „*Gospodja narodnoga zastupnika Karla pl. Mihalovića sa troje djece i guvernantom, se je od silnoga, pretrpljenoga straha razboljela*." [32] O nesreći je brzojavom obaviješten car Franjo Josip i zajedničko ministarstvo rata. Isti dan, poslijepodne na mjesto nesreće sa sudskim vještacima, Istražni sud je uputio istražnog suca Heima koji je od kraljevskog nadzorništva željeznica zatražio Upute o održavanju mostova. Predvidjeli su da će istraga trajati tri tjedna i bit će saslušano do 200 svjedoka. Poslijepodne je iz županije

[28] Alispán , 8741.,BML.

[29] Troszt, 238.

[30] Troszt, 239-240.

[31] Narodne novine br. 221, od 27. rujna 1882. godine.

[32] Narodne novine br. 221, od 27. rujna 1882. godine.

Baranja stiglo povjerenstvo: zamjenik državnog odvjetnika u Pečuhu Zolnay i kotarski sudac Mayer. Postavilo se pitanje nadležnosti:treba li istragu voditi Sudbeni stol u Osijeku ili u Pečuhu. Naime, rijeka Drava je granična rijeka između Kraljevine Hrvatske i Slavonije i Kraljevine Mađarske. „*Doduše leži mjesto nesreće, gdje je naime prorušio most, bliže ugarskoj obali, no konačno odlučila je pravna praksa, po kojoj je u takovih stvarih nadležna ona oblast, koja je prvlje počela postupati. Po tom će ovdješnji sudbeni stol po svoj prilici iztragu i dovršiti.*“ Nadalje, novinar se u članku vrlo optimistično ponadao da će vagoni već sutradan biti izvučeni te je ukazao na teškoće u utvrđivanju sondiranjem ima li leševa u potopljenim vagonima... *Organi ministarstva za komunikacije odsječni savjetnici Ambrozović i Balog od nadzorničtva željeznicah, preslušali su jutros na mjestu nesreće inžinire; potonji tvrde, da je drvo bilo posve zdravo...*[33]

Jedan od spašenih husara iz vlaka koji je pao u Dravu
Kikeriki, 1. October 1882., Nr.79., http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 9.05.2012.
- Čudnovato! Sada imam povrede prve klase, a vozio sam se u trećoj klasi! Hoću li morati zbog toga doplatiti kartu?

Narodne novine, nadalje pišu da su se njihovi novinari čamcem su se izvezli na mjesto nesreće i utvrdili da se vagoni, lokomotiva i tender, neće moći izvući bez ronilaca. Navečer je iz osječke donjogradske bolnice otpušteno 12 ranjenih vojnika na kućnu njegu, a 5 ranjenika je ostalo na liječenju. Istodobno, u Aljmaš su se uputili sudbeni pristav Heim, zamjenik državnog odvjetnika Brožan, te inženjeri vještaci Knobloch i Zucker da bi pregledali dijelove mosta koji su tu isplivali. Novine su navodile da je to najvažnija točka istrage koja će utvrditi jesu li *željeznički organi zanemarili svoju dužnost* te da javnost s najvećom napetošću prati što će izjaviti stručnjaci. Narodne novine, od 27. rujna 1882. godine, nadalje pišu da su pripremni radovi za izvlačenje gotovi, a iz Budimpešte je stigao ronilac koji će pričvršćivati lance na lokomotivu te da do sada nije pronađeno niti jedno tijelo. *Ovdje kolaju najpustolovniji glasovi, te se govori medju ostalim, da je nekoliko husarah, kojih je*

[33] Narodne novine br. 221, od 27. rujna 1882. godine.

nestalo, doplivalo sretno u Kiš Dardu[34]*. Nažalost neobistinjuju se ti glasovi, već je živa i žalostna istina, da se je svih 26 husarah utopilo*."[35]

Spašavanje

Iz izvješća Mayera dožupanu od 26. rujna 1882. poznata su imena ljudi koji su sudjelovali u spašavanju vojnika, te ih on predlaže za odličja: „... *Ovom prigodom, neka mi bude slobodno naznačiti i od vlasti potvrđene činjenice da su:* ***Antal Gulln***, ***Istvan Greger***, ***György Tachtler*** *i* ***Jozsef Hindl****, stanovnici Eugenfalve bili* ***prvi*** *koji su , radeći na prometnom mostu*[36]*, nakon užasne nesreće, u svojim čiklovima požurili na mjesto nesreće i uz rizik da izgube vlastite živote, spasili život 19 husara iz virova divlje Drave. Neka se vaša veličina udostoji primiti prijedlog za njihovo odlikovanje ili nagrađivanje, te ishoditi to za njih na najvišem mjestu, što ponizno molim.*" [37]

Osječani kao i stanovnici Derfla[38] i jedan stanovnik iz Bilja iskazali su veliku ljudsku gestu u spašavanju unesrećenih vojnika. Narodne novine 28. rujna 1882. godine donose ime Ivana Gašparovića koji je spašavao unesrećene husare. [39] U trenutku katastrofe, kada su se radnici na cestovnom mostu osvijestili vidjevši užasni događaj, požurili su pomoći unesrećenicima i s uspjehom su spašavali utopljenike. Darđanski sudac je htio da ova hrabrost i samopožrtvovanje budu nagrađeni i u danima neposredno nakon tragedije, u izvješću dožupanu, predložio je radnike za odličja. Međutim , dožupan je vratio predmet sa zahtjevom da (Mayer) temeljitije „dokuči" predložene osobe: čiji su državljani, jesu li stvarno hrabro postupili, itd.[40]

Béla Mayer je izvršio naredbu te je 14. ožujka 1883. ponovo podnio još detaljnije izvješće:

„...Antun Gulln, stanovnik Eugenfalve, nadglednik radova na državnom mostu, je bio prvi koji je na spomenutom mostu, sa svojim kolegama koji su radili na mostu: Stjepan Greger, Juraj (Georg) Tachtler i Josip Hindl, sve stanovnici Eugenfalve, stvorili su se u trenu sa svojim čamcem koji je bio kod mosta i u trenutku nesreće našao se na mjestu događaja, te je s prijateljima, riskirajući vlastite živote, iz željezničkih vagona koji su pali u valove rijeke Drave, spasili 19 husara...

... Petar Weichhardt, mali sudac Eugensfalve, Josip König, Juraj (György) Kukucska, Antun Greger, Josip Greger i Antun Lorencz stanovnici Eugensfalve, kao i Ljudevit

[34] Vjerojatno u Derfl- Podravlje. Kiš Darda- Tvrđavica je uzvodno od mosta.

[35] Narodne novine br. 221, od 27. rujna 1882. godine.

[36] Cestovni, drveni most, uzvodno od željezničkog.

[37] Troszt, 238.

[38] Podravlje, mjesto na lijevoj obali Drave u južnoj Mađarskoj.

[39] Narodne novine br. 222 od 28. rujna 1882. godine.

[40] *Pécsi figyelő*, br.30 , rujan 1882., BMK.

(Ludwig) Scheibl, stanovnik Bilja,- dnevničari (nadničari), su sa općinskim sucem Franjom Scheiblom i pod njegovim nadzorom, radili su p.g. 23. rujna na nasipu ispred Eugensfalve, na obali Drave su odmah nakon što se dogodila željeznička nesreća, skočili u čamce, kojima je raspolagao gore spomenuti općinski sudac, te požurili na mjesto nesreće.- Josip König je sam žurio s jednim čamcem na mjesto nesreće i tamo je naišao na Antuna Gullna i prijatelje koji su već bili tamo i kako sam već ranije imao sreće izvijestiti, da su ostvarili plemeniti čin spašavanja,- on je sam (König) *spasio 5 husara iz valova, dok su za nekoliko sekundi nakon toga stigli Petar Weichhardt, Juraj Kukucska, Antun Greger, Josip Greger, Antun Lorencz i Ljudevit Schiebl (Scheibl) s drugim čamcem i spasili 5 husara i jednog mornara. Ispitivanje u svezi Franje Pitschmanna nisu dovela do rezultata, jer u imenovanoj općini Eugensfalva potpuno je nepoznat...* (ponovo ponavlja gore spomenuta imena i predlaže ih za nagradu ili dodjelu odličja)..*ponizno predlažem*."[41]

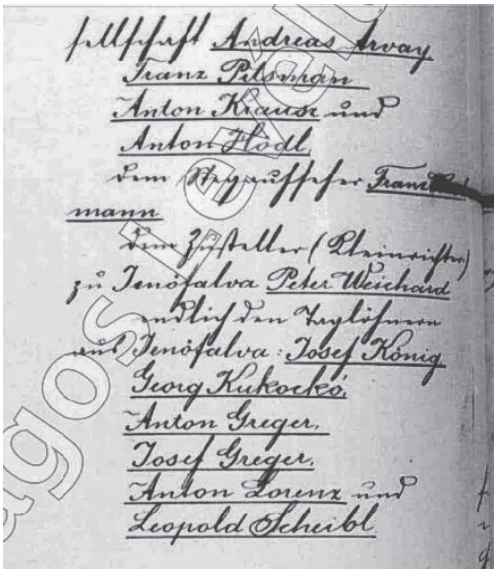

Nagrađeni stanovnici Podravlja, Osijeka i Bilja koji su sudjelovali u spašavanju husara. Dio zapisnika sa 14. sjednice Ministarskog savjeta od 04. svibnja 1883.g., MOL K 27 (1883.05.04.) 19 R/36

Zaslužni građani nagrađeni za spašavanje

Za zasluge kod spasilačkih aktivnosti prilikom nesreće na dravskom mostu kod Osijeka zaslužni građani dobili su odličja i pohvale. Na 14. sjednici Ministarskog savjeta, održanoj 4. svibnja 1883. godine, u Budimpešti, pod predsjedavanjem Kolomana Tisze uz ostale ministre bio je nazočan i ministar Koloman Bedeković predstavnik Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Pod točkom 20., četrnaeste sjednice, predloženo je da se **Johann Gasparovics (Ivan Gašparović),** kormilar Dunavskog parobrodarskog društva**,** nagradi Srebrnim križem za zasluge s krunom[42], a **Anton**

[41] Troszt,244-245.

[42] Orden „Križ za zasluge" utemeljio je car Franjo Josip I. u povodu obljetnice svoje vladavine (2. prosinca 1849.), a dodjeljivao se od 16. veljače 1850.godine kao priznanje za marljivu i odanu službu caru i domovini, za dugogodišnje opće priznato zauzimanje u javnoj službi ili drugdje, za opće dobro i stečene zasluge. Orden se sastojao od četiri stupnja: 1. Zlatni križ za zasluge s krunom, 2. Zlatni križ za zasluge, 3. Srebrni križ za zasluge s krunom, 4. Srebrni križ za zasluge. Orden se nosio na vrpci crvene boje, na lijevoj strani prsa.

Becker i **Johann Wahl** radnici na prijelazu Dunava[43]Srebrnim križem za zasluge, kao i: **Bernhard Igladitza**, **Anton Burniotzky** , **Bernhard Nusser**, radnici Dunavskog parobrodarskog društva, a za najviše priznanje još su predloženi: **Michael Peretics**, **Stefan Mólnár**, **Stefan Mijatovics**, **Gaspar Rasch**, **Andreas Arvay**, **Franz Pilsman**, **Anton Krausz**, **Anton Hödl** i **Franz P..mann**[44] kao i stanovnici Podravlja[45] (Jenöfalva): **Peter Weichard,** mali sudac Podravlja, te **Josef König**, **Georg Kukackó**, **Anton Greger**, **Josef Greger**, **Anton Lorenz** i **Leopold Scheibl**.[46]

Žrtve nesreće

Zagrebačke Narodne novine su od 25. do 28. rujna 1882. svakodnevno izvještavale o toj nesreći. Između ostalog, izvijestili su da su vojnici na dopust išli iz Sarajeva i Mostara, a spominju i ime jednog ranjenog husara po imenu Gyurocska. Narodne novine, piše Troszt, daju i ime prve pronađene žrtve osječke nesreće, a to je bio nesretni graditelj mosta Ivan Francisci koji je zajedno s odlomljenim mostom pao u vodu pod odlomljene dijelove mosta te dospio ispod vagona te se tako ugušio u Dravi. Njegov leš je bio prvi koji je izvađen.[47]

List *Pécsi figyelő*, iz Pečuha, u broju 30. od 30 rujna pod naslovom: Lažni graditelji željeznice (*Vasútépitő szédelgők*) objavljuju članak koji je već stvarna kritika društva. Nesreću naziva masovnim ubojstvom, optužuje da je željeznica izgrađena skupom državnom izgradnjom tj., *nije stajala toliko koliko je osiguravanje kamata koje je preuzela država,a poduzetnicima je u džep donijelo milijune, koji su i s te osnove od države okoristili, još kod izgradnje željeznice Pečuh-Barcs, gdje je posao napravljen samo prividno, i to ne svuda, a u godinama nakon puštanja u promet, moralo se trošiti na sve strane, da nebi zapelo i to je, naravno, išlo iz vreće državne subvencije i porezni obveznici su platili te troškove...Stvarno, bit će vrlo zanimljivo saznati hoće li istraga u vezi osječkog mosta nešto ispeći i krivci neće izbjeći zasluženu kaznu. Mi polažemo male nade, ako pijanstvo jednog željezničkog otpravnika vlakova ili njegova nesmotrenost budu proglašeni za uzrok katastrofe, ali stvar nije takva jer je posada vlaka pažljivo obavila dužnost, a njihova opreznost spasila većinu putnika. Očekujemo, da kako za te ljude neće biti nagrade, tako za krivce neće biti osude. To je kod nas običaj i tko se pobuni protiv ovakve prakse, on je buntovnik i njega treba diskvalificirati.*"[48]

[43] Pogrešno. Radili su na prijelazu (mostu) rijeke Drave, a ne Dunava.

[44] Nečitko, vjerojatno Franz Pitschmann.

[45] Leopold Scheibl je bio iz Bilja.

[46] Zapisnik sa 14.sjednice Ministarskog savjeta od 04.svibnja 1883.g, MOL K 27 (1883.05.04.) 17-19 R/36 (http://www.digitarchiv.hu/, 9.07.2012.) Transkript: Ralf Siebenbürger i Stefan Thanner.

[47] Troszt, 243.

[48] Pécsi figyelő, br.30 , rujan 1882.(BMK)

Nedjeljne novine (*Vasárnapi ujság*) iz Budimpešte, 1. listopada 1882. godine objavljuju da još nije pronađeno niti jedno tijelo, da je još petoro ranjenih ostalo u bolnici, izvlačenje vagona nije uspjelo, a kralj je 46-orici preživjelih poslao po 10 forinti, a uprava željeznice za odštetu isplatila „ *2076 forinti na temelju zakletve momaka i procijenjenoj vrijednosti izgubljenog novca i stvari.*“[49]

Istog dana, list *Zalai közlöny* (Glasnik Zale), javlja iz Nagy-Kanizse o rezultatima stručnog očevida po kojemu ... „*odlomljeni jaram kojeg je voda izbacila na obalu bio je potpuno čitav. Klamfe su potpuno u redu i drveni dijelovi su u redu. Popravak urušenog mosta povjerili su poduzetniku Gregersenu, koji se obvezao da će nakon izvlačenja vlaka, koji leži u rijeci, obaviti ovaj posao u trideset šest dana. Znači, zastoj u prometu će trajati barem šest tjedana. Uredbe uprave* (alföldske željeznice) *koje su objavili u smislu prometa roba ništa ne vrijede.*List nadalje piše da nisu našli tijela osim torbe časničkog ađutanta Balle, a brigadir nakon što je u Tvrđi uz govor ispred postrojbe podijelio kraljev poklon spašenim husarima, oni su nedočekavši kraj Rakocijevog marša provalili van *prema improviziranoj željezničkoj stanici, odakle su se poslijepodne uputili svojim kućama.*“[50]

Konačno, pronađeno je tijelo jednog od 26 nestalih husara.U dožupanov ured u Pečuh, 3. listopada 1882. godine , u 7 i 30 sati navečer, iz Darde je stigao brzojav, sadržajem vezanim uz nesreću na osječkom željezničkom mostu :

„*Kopački sudac je jučer javio da su kod Bajara na Dravi izvukli jedan leš, obavljen mješoviti pregled leša. Leš se može poistovjetiti s Dezső Kuporom , postolarom iz 15. husarske pukovnije. Moje izvješće ide današnjom poštom.*

Sudac (Mayer)“[51]

4. listopada 1882. godine, u ured dožupana stiže 3. listopada pisano izvješće branjinvrškog suca Mayera iz Darde:

„
Br. 3203
k.i *od branjinvršog suca*

Velepoštovani Gospodine dužupane!

Žurim se vjerodostojno, u vezi mog današnjeg brzojavnog izvješća, javiti na temelju službenog izvješća suca iz Kopačeva , izdanog tekuće godine i 2. ovog mjeseca da je u području koje je u granicama kopačkog atara, kod dravske grane, Bajara pronađen 1 leš.

Nakon te obavjesti nisam kasnio s potrebnim radnjama koje je potrebno učiniti bez odlaganja, pa sam shodno tome odmah obavijestio kralj. Odvjetništvo u Osijeku kao i osječko zapovjedništvo Tvrđe te ih ujedno i pozvao na identifikaciju leša.

[49] Vasárnapi ujság, br. 40., god. XXIX., Budapest, Október 1.,1882.,642.

[50] Zalai közlöny, br.79., god.21., od 1.listopada 1882. godine.

[51] Alispán, 9039.

Nadalje, Mayer izvještava da je bio na licu mjesta, obavljen je „mješoviti" pregled leša i obdukcija kojima su bili nazočni:*Dr. Jakob Wolf, bojnik saniteta, glavni liječnik osječkih mjesnih vlasti*; *Ivan Pangler, kapetan iz 78. pukovnije*; *Raimund Gaszler, kapetan, vojni sudac* i dva husara iz 15. husarske pukovnije: *Mihal Kisári* i *Mihaly Stariak.*

Nakon očevida leša, odmah se moglo konstatirati da je, to onaj koji je prilikom osječke katastrofe bio u željezničkom vagonu kada je vlak pao u vodu i do sada nije bio pronađen. To je jedan od 26-orice husara, imenom: Dezső Kupor, postolar 15. pukovnije.-

Prilikom pregleda leša u odjeći je pronađeno slijedeće:13 for. i 30 kr. gotovog novca;1 igraće karte, i 1 okruglo ogledalo, što smo odmah predali kapetanu Raimundu Gaszleru, vojnom sucu. Leš je, nakon obavljenog mješovitog pregleda i obdukcije, sahranjen u Bilju.

Zapisnik ovog mješovitog pregleda uz liječnički nalaz sadrži i stručno mišljenje, predan je više puta spomenutom vojnom sucu za službenu upotrebu koji će ih zbog priključenja kaznenim dokumentima predati kralj. Odvjetništvu."[52]

Potvrdu da je prvi leš husara koji je pronađen, sahranjen u Bilju, nalazimo u Matičnim knjigama reformatske crkve u Bilju:

„*Umro: 23. rujna 1882. godine*
Ime i položaj umrloga: Kupor Dezső, pripadnik 15. husarske pukovnije
Adresa, mjesto porijekla, kućni broj: -
Godina života: 23 godine
Porijeklo bolesti: ugušio se u vodi
Mjesto i vrijeme sahrane: Bilje, zajedničko groblje
Ime pogrebnika (tko ga je sahranio): Demjén Kálmán

Utopio se u vodi prigodom propadanja željezničkog vlaka na osječkom mostu na Dravi. Izvađen iz vode u Kopačkom ritu , dovežen u Bilje i tu sahranjen.

Lice mu je bilo neprepoznatljivo, identificirala su ga dva suborca po inicijalima K.D na košuljama. Zapisnik je bio nazočan i na sahrani te ga je sahranila mješovita vojno-civilna komisija."[53]

O tome javlja i *Zalai közlöny*, 5.listopada 1882.:

„O osječkoj željezničke nesreći. 3. ovog mjeseca javljeno je iz Osijeka da je voda Drave izbacila vodenice na obalu. Sudac Mayer, i inženjerom Baloghom odmah su se pojavili na licu mjesta i oštećenim vlasnicima vodenica, nakon provedenih mjera zaštite, dodijelili su nova mjesta. Nakon sondiranja koje su pokrenuli sudac Mayer i inženjer Balogh, pored vodenice broj 569, pronađen je vagon koji je pao s husarima. Od husara, još jedan je

[52] Alispán, 9065., BML.

[53] HR-DAOS-500 Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih reformirane crkvene općine Bilje 1853-1904., str.31, redni broj:14. Matičnu knjigu Helvetske crkve u koju su upisani su rođeni, umrli i vjenčani, krajem 1852. godine nabavili su Ferencz Vinczy svećenik i AdamValkai biljski reformatski dušebrižnik.

izvučen u kopačkom ataru, u bajarskom rukavcu Dunava.[54]*Na štetu sela Eugenfalve , kod stražarnice* (bokternice) *broj 198, smanjena su kraljevska prava; na temelju izaslanstva suca, pomoćnik suca Polgár, odmah se pojavio na licu mjesta te je na temelju njegovog postupka ovaj predmet uredio na zadovoljstvo putnika i na zadovoljavajući način obzirom na njihove zahtjeve*."[55]

Zbog narasle Drave i jake struje do listopada je izvađeno samo 12 unesrećenih husara.

Pécs c. Lap, 24.X.1882. godine donosi kratku vijest: „... *do sada je pronađeno 11 nastradalih husara prilikom urušavanja osječkog mosta i to: 1 u Bilju, 1 u Osijeku, 2 u Vukovaru, 3 u Dalju, 3 u Aljmašu, 1 u Erdutu i 1 u Sarvašu. Od toga, četiri pronađena tijela jedva su uspjeli prepoznati i uz teške muke im je utvrđen identitet. Pokopani su s velikom pobožnošću u Dalju. Masa ljudi je išla iza njihovih lijesova koje su s najljepšim cvijećem prekrile tamošnje žene. Vjeruje se, da će s novim porastom Drave pronaći i za sada nestale leševe*." [56]

Na pješčanom sprudu u blizini Sarvaša, pronađen je kostur husara koji je tamo ležao tri dana i nije se mogao identificirati. O tome pročitati u *Die Drau, Nr.22, XVI. Jahrgang*, 18. ožujak 1883.[57] Nekoliko dana kasnije, 22. ožujka 1883., *Die Drau*, piše da je brzojavom stigao demanti da pronađeni leš nije imao erarsku odjeću i da je pronađen bez odjeće... *osim toga nije isključena mogućnost da je rublje u međuvremenu nestalo s leša*."[58]

Imena stradalih u nesreći

Smrtno stradali vojnici su bili: Balog Péter iz Szatmára, kaplar Jakab Károly, Szarka János, Szkiba János, Szabó Antal, Borbély Antal i Takács János, iz Szabolcsa Kovács János, Pruma Sándor, Onossi N., „...János"; i „...János", iz Zempléna Bélczik János, Szalay István i kaplar Balla Antal, iz Beregszásza Borke Károly, Molnár József , Bati András iTóth András, zatim Orbán József iz Berega, Balog Károly iz Unga, iz Munkácsa Jobak N. i Knecz N, iz Ugocse Kovács Mihály, Kapor Mihály i Varga Mihály te Osnipki János iz Nagymihálya.[59]

U nesreći su poginuli i radnici koji su radili na izgradnji novog željezničkog mosta Josip Francisci i Franjo Frank.[60]

---

[54] Pogrešno: Bajar (Veliki i Mali) su rukavci Drave.

[55] Zalai közlöny, br.80., god.21., 5.listopada 1882. godine, Nagy-Kanizsa.

[56] Troszt,250.

[57] Hemeroteka Muzeja Slavonije.

[58] Hemeroteka Muzeja Slavonije.

[59] Troszt, 248-249.

[60] Baranya vármegye alispánja IV.410.554/1919, dalje: Alispán, pod brojem **8786:** Izvješće branjinvršKog suca Majera dožupanu o nesreći, u Dardi 24. rujan 1882. godine, BML. (transkript i prijevod: DV)

Ranjeni vojnici su bili iz Zempléna Perjés József i Kerekes György, iz Berega Koldus Ferencz, Tóth István, Szilágyi Sándor, Gőczy János, Szejka Sándor i Gyuricska János, iz Unga Szalornik Gy. i Barjek Mihály, iz Mármosa Obsitos János i Makai József te Ecker Herman iz Miskolcza, Kisari Antal iz Sárosa, Miláth András iz Szatmára i Daku Gergely iz Szabolcsa.[61]

Fünfkirchen Zeitung iz Pečuha u broju 78., iz 1882. godine, objavio je imena poginulih koja se malo razlikuju od onih imena iz brošure. Pojavljuju se i neke nova prezimena:

„... *Opfer der Katastrophe wurden: der Korporal Peter Balog, ferner die Hussaren Banyaczky, Barkó, Berzik, Balogh, Gyakas, Jobbák, Kmecz, Kovács János und Michael Kupor, Molnár, Nagy, Orbán, Onosry, Oszinszky, Pruma, Bosipanka, Szabó, Szarka, Szkiba, Tóth, Szalay, Vargha und Officiers-Diener Balla*...“[62]

Zapisi nakon nesreće

Izvlačenje lokomotive i vagona iz Drave nije proteklo bez poteškoća. O tome su pisale osječke novine *Die Drau, Nr.18, XVI. Jahrgang* 4. ožujak 1883.[63] Potom *Die Drau*, 18. ožujka izvještava o pritisku riječne policijske uprave da se lokomotiva, koja je sada već potpuno prekrivena pijeskom ukloni kao i ostale prepreke za plovidbu brodova.[64] *Die Drau* od 12. travnja 1883. piše:“***Od prijevoznih sredstava potonulih u Dravu*** *Alföldske željeznice se pri nedavnom pokušaju podizanja, mogao podići samo jedan vagon, ali nema sumnje da će se uspjeti ukloniti i ostale potonule vagone. Ali s lokomotivom stvari ne stoje tako povoljno i pokušaji s tim u svezi trenutačno miruju.*“[65]

Nakon sedam i pol mjeseci „ drijemanja u mokrom valovitom grobu“, piše *Die Drau* 10. svibnja 1883., lokomotiva je, kako je to predložio strojarski inspektor Kappeβ, konačno izvađena. Stručnjaci su u početku ismijavali njegov prijedlog te nastavlja: „... *Što se tiče tendera, u njegovo podizanje ne treba sumnjati niti malo, obzirom na lokomotivu koja je puno teža od njega, jer su pod njega već podvukli lance i čak i pri trenutačno visokom vodostaju viri iz vode već jednu i pol stopu iznad površine vode, ali dva teretna vagona, koja se još nalaze u vodi, trebaju tamo i ostati- u suglasju sa uredom riječnog inženjera, pošto im je položaj – 2,5 metra ispod ništice – i njihova vrijednost ne bi dostigla trošak vađenja.*“[66]

[61] Troszt, 248-249.

[62] Troszt, 249.

[63] Hemeroteka Muzeja Slavonije.

[64] O tome više pročitati u:*Die Drau, Nr.22, XVI. Jahrgang*, 18. ožujak 1883.(Hemeroteka Muzeja Slavonije).

[65] Die Drau, Nr.29., XVI. Jahrgang, 12. travanj 1883.

[66] Die Drau, Nr.37., XVI. Jahrgang, 10. svibanj 1883.(prijevod: Elisabrth Klein)

Željeznička nesreća u Osijeku (Vasárnapi Ujság, 22. listopada 1882. godine, br. 43., god. XXIX., str. 680.; OSZK EPA ,DKA-035252), http://keptar.oszk.hu/035200/035252 (22.04.2012.)

O izvlačenju vlaka iz Drave, *Die Drau* 20. svibnja 1883. javlja da je i tender lokomotive sada već izvađen, a *Zalai közlöny* 15. listopada javlja da su iz rijeke izvađeni i vagoni.[67]

Odjeci u novinama izvan hrvatske

Opis nesreće u mađarskim novinama

Osječka željeznička nesreća je popraćena gotovo u svim mađarskim dnevnim novinama, ali i u tjednicima poput *Vasárnapi Ujság* (Nedjeljne novine), 22. listopada 1882. godine, pod naslovom ***Osječka nesreća*** , uz ponavljanje ranijih informacija u tisku, daje: „*... U jednom, od ova četiri vagona, prevoženi su husari, njih 26 iz 15. pukovnije koji su sjedili u njemu, jer su išli iz Bosne kući na dopust. Bili su zaključani u stočni vagon što je kod nas uobičajena praksa da se u njima prevoze vojnici, na kojima, na stranici vagona, s tolikim velikim humanizmom, može se pročitati: „ za 6 konja ili 30 ljudi"...Nije im uspjelo otvoriti vrata, ako je nekome i palo na pamet da to učini. Pali su kao žrtve nečovječnosti kojoj su u prijevozu izloženi putnici, a naročito ako su vojnici.*

[67] *Die Drau, Nr.40*, 20. svibnja 1883. godine (Hemeroteka Muzeja Slavonije); Zalai közlöny,br.30., god 22., Nagy-kanizsa, 15. listopada 1883.,http://www.nagykar.hu, 26.04.2012.

U drugom vagonu također su sjedili ljudi, ali su uspjeli iskočiti i spasili su se držeći se za pojedine dijelove mosta. Od osoblja vlaka i radnika koji su radili na mostu, više njih je nestalo. Putnici, koji su bili smješteni na kraju kompozicije vlaka, u vagonima za putnike svi su pobjegli. Nadalje, list ukazuje na propuste u kompoziciji vlaka i propust zbog odgode ispitivanja nosivosti mosta.[68]

O tome što se događalo 1882. godine, možemo saznati u pečuškom listu „*Pécs c. lap* “[69] koji nakon provedenog suđenja, kada se mnogo činjenica se iskristaliziralo 1884. godine donosi čitav niz podataka: o vremenima dolaska, odlaska, kašnjenja vlakova, sastav i broj putnika u vlaku, kretanje vlaka do rušenja u Dravu, kao i djelovanje Otta Margbreitera, šefa osječke željezničke stanice. Pojedini dijelovi mosta pronađeni su kod Aljmaša,... *šesti jaram je potpuno nestao; pojedini njegovi dijelovi pronađeni su u Sarvašu, neki dijelovi stupova izvađeni su u Dalju i u Vukovaru.* Otto Margbreiter odredivši zamjenika Lajosa Terplana pomoćnom lokomotivom se odvezao do mosta, organizirao je spašavanje, donio prvu pomoć *organizira se prema vojsci, da se mjesto nesreće zatvori, zamoljava od parobrodarskog društva da za potrebe spašavanja uz parobrod i šlepove stave na raspolaganje i odgovarajući broj posade.*U članku saznajemo imena i aktivnosti članova posade vlaka: Ferdinand Fridrich, voditelj vlaka, Károly Szabó je povukao kočnicu, iskače i žuri otvoriti vagone, pomagao husarima da se spase iz vode. Lajos Ackert je otvarao vrata, a kočničar Šandor Takács skočio je u vodu i pridržavao se za rešetku mosta. György Fingerlos i Lörincz Tieber, poštanski službenici, poduzimaju sve na osiguranju poštanskih pošiljki i njihovom spašavanju. *Za to vrijeme iz vagona koji su ostali na mostu putnici si izašli i udaljili se sa spašenom prtljagom, iz petog vojnog vagona husari koji su se spasili iz vode, također su pomagali. Šestom vagonu nije se moglo prići i na nesreću husari koji su bili u njemu, očito da su ostali mrtvi*

Károly Schüller inženjer-pripravnik, koji je na mostu zamjenjivao Fridricha Steltzla, u vrijeme dolaska vlaka stajao je na sedmom polju mosta, potrči prema mađarskoj obali, uzvere se preko olupine na sedmi jaram i odmah organizira da se radnici koji se bave otklanjanjem stabala od mosta, svojim čamcima požure na spašavanje.

Vijest o katastrofi brzo se proširila. Šef stanice u Dardi je odmah preusmjerio vlak koji je dolazio iz Villánya na mjesto događaja, jer je imao saznanja o nesreći iako su brzojavne veze bile prekinute.

Spasilački radovi trajali su danima, a ni ronioci koji su došli iz Budimpešte nisu pokazali bolje rezultate. Vagone i lokomotivu progutala je Drava. “[70] Vrlo opširan prikaz

[68] Vasárnapi Ujság , Budimpešta, 22. listopada 1882. godine, br. 43., god. XXIX., 682.(http://epa.oszk.hu/(22.04.2012.))

[69] „Pécs c. lap “ , 1884. I. broj 12. , BMK.

[70] Troszt, 242.

nesreće i okolnosti oko nje, 28. rujna 1882. godine daju novine *Zalai közlöny* [71] koje iz Osijeka, 24. rujna, ...*po informaciji iz drugog izvora*...donose:... *samo se četrnaest husara spasilo, a među njima jedan ima teške ozljede. Na mjestu katastrofe odmah su se pojavili: Dr. Kaliwoda, glavni županijski liječnik, dr. Gotschall i Zuflig , vojni liječnici, dr. Blum općinski liječnik iz Vinkovaca i mnogi vojni liječnici. Vlakom su putovali: Mihalović, zastupnik u parlamentu i konzul Müller. Potpuno odlučno izjavljuju da je nekolicina samostalnih putnika i osoblja vlaka pobjegla.* [72]

O nesreći u austrijskim i češkim novinama

Austrijske dnevne novine vrlo opširno i s velikim interesom pisale su o nesreći koja se dogodila kod Osijeka.[73] Najviše, čak 9 dana o toj nesreći pisali su *Die Presse* iz

[71] Pročitati članak kao i izvješće dopisnika iz Zagreba na portalu: http://www.nagykar.hu/keptar/3464/42800/reszletek.html

[72] Zalai közlöny,br.78.,god 21.,Nagy-kanizsa,28.rujna 1882.,http://www.nagykar.hu/keptar/3464/42800/reszletek.html, 26.04.2012.

[73] *Das Vaterland*, XXIII. Jahrgang, Wien, Nr.264.,24. September 1882.; *Die Presse*, 35. Jahrgang, Wien,No 264., 24. September 1882.,; 5.; *Wiener Zeitung,* Nr.220., Wien, 24. September 1882.;*Innsbrucker Nachrichten*, Neunundzwanzigster Jahrgang, Innsbruck,No. 219., 24. September 1882.; *Neue Freie Presse*-Morgenblatt, Wien, Nr. 6494., 24. September 1882.; Die Presse, No 265., 35. Jahrgang, Wien, 25. September 1882.;Das Vaterland, Nr.265., XXIII. Jahrgang, Wien, 25. September 1882.; Neue Freie Presse-Morgenblatt, Nr. 6495., Wien, 25. September 1882.; Prager Tagblatt, Nr. 265.,VI. Jahrgang, Prag, 24. September 1882.; Mährisches Tagblatt, Nr. 218.,3. Jahrgang, Olmütz, 25. September 1882.; Wiener Zeitung, Dienstag, den 26. September 1882., No 221.; Neue Freie Presse-Morgenblatt, Nr. 6496., Wien, 26. September 1882.; Die Presse, No 266., 35. Jahrgang, Wien, 26. September 1882., 3-4.; Die Presse- Abendblatt, No 266., 35. Jahrgang, Wien, 26. September 1882.,3.; Tages-Post, Nr.220., Jahrg. XVIII., Linz, 26. September 1882.; Linzer Volksblatt, Nr.220., XIV. Jahrgang, Linz, 26. September 1882.; Das Vaterland, Nr.266., XXIII. Jahrgang, Wien, 26. September 1882., 4.; Südsteirische Post, Nr. 77., II. Jahrgang, Marburg, 26.September 1882.,1.; Die Presse, No 267., 35. Jahrgang, Wien, 27. September 1882., 4.; Innsbrucker Nachrichten, Neunundzwanzigster Jahrgang, No. 221., Innsbruck, 27. September 1882.,3739.; Linzer Volksblatt, Nr.221., XIV. Jahrgang, Linz, 27.,September 1882.; Tages-Post, Nr.221., Jahrg. XVIII., Linz, 27. September 1882.,3.; Das Vaterland, Nr.267., XXIII. Jahrgang, Wien, 27. September 1882.,5.; Neue Freie Presse, Morgenblatt, Nr. 6497., Wien, 27. September 1882., 6-8.; Wiener Zeitung, 28. September 1882., No 223.; Die Presse, Nr.268.,35. Jahrgang, 28. September 1882., 4.; Local-Anzeiger der „ Presse“, Beilage zu, Nr.268.,35. Jahrgang, 28. September 1882.,10.; Neue Freie Presse-Morgenblatt, Nr. 6498., Wien, 28. September 1882.,8.; Steyrer Zeitung, Nr.78., 7. Jahrgang, Steyr, 28. September 1882.; Die Presse- Abendblatt, No 269., 35 Jahrgang, Wien, 29. September 1882.; Neue Freie Presse-Morgenblatt, Nr. 6499., Wien, 29. September 1882.; Linzer Volksblatt, Nr.223., XIV. Jahrgang, Linz, 29.,September 1882.; Das Vaterland, Nr.269., XXIII. Jahrgang, Wien, 29. September 1882.,4.; Vorarlberger Volks-Blatt, No.78., Bregenz, 29. September 1882.,630.; Linzer Volksblatt , Nr.224., XIV. Jahrgang, Linz, 30.,September 1882.; Das Vaterland, Nr.270., XXIII. Jahrgang, Wien, 30. September 1882.,usporediti s:Die Presse-Abendblatt, No 269., 35 Jahrgang, Wien, 29. September 1882.; Die Presse, No 271., 35 Jahrgang, Wien, 1. October 1882.,5.; Das Vaterland, Nr.271., XXIII. Jahrgang, Wien, 1. Oktober 1882.,4; Das Vaterland, Nr.273., XXIII. Jahrgang, Wien, 3. Oktober 1882.,3.; Das Vaterland, Nr.272., XXIII. Jahrgang, Wien, 2. Oktober 1882.,3.; Innsbrucker Nachrichten, Neunundzwanzigster Jahrgang, No. 225., Innsbruck,2. Oktober 1882. (http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 22.04.2012. i http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 9.05.2012)

Beča, a 6 dana *Das Vaterland* iz Beča i *Neue Freie Presse* iz Beča. *Das Vaterland* , *Die Presse*, *Wiener Zeitung* iz Beča, *Innsbrucker Nachrichten* iz Innsbrucka već slijedeći dan nakon nesreće, 24. rujna 1882. godine, objavljuju isti sadržaj telegrama koje su dobili od dopisništva u Zagrebu.[74]

O nesreći su pisale i češke i moravske novine, koje su izlazile na njemačkom jeziku:

Prager Tagblatt iz Praga, *Mährisches Tagblatt* iz Olmütza i *Znaimer Tagblatt* iz Znaima.[75]

Zapisi u stručnim i inim novinama

Željezničku nesreću kod Osijeka popratili su i neki stručni časopisi i novine. Tako su njemačke novine za graditeljstvo *Centralblatt der Bauverwaltung* , koje je izdavalo Ministarstvo za javne radove u Berlinu, pisale o nesreći u 30. rujna 1882. godine,[76] a druge berlinske stručne novine *Deutsche Bauzeitung* (Njemačke graditeljske novine) pisale su u čak dva nastavka. Već 30. rujna 1882. objavile su sljedeće:

„Željezničke nesreće u Alpskim državama i Mađarskoj *Kiše neobične snage koje su prošlog tjedna pale u južnim državama, prouzročile su značajne štete željeznici, cestama i građevinama. Čini se da je posebno teško bilo u zemljama Tirolu i Koruškoj, gdje su Brennerska željeznica između Brixena i Bozena (Bolzana) i željeznica Pusterthalbahn teško oštećene. Međutim najtežu nesreću pretrpjela je mađarska Alföldska željeznica. 23. ovog mjeseca se na njoj tijekom prolaska jednog vlaka urušio navodno 60 m dug luk mosta na Dravi kod Osijeka. Lokomotiva i tender skupa sa 6 vagona propali su u otvor. Vlak, koji je bio mješovit, prevozio je 150 osoba, od kojih se sa sigurnošću 26, prema nepotvrđenim vijestima, čak do 60 utopilo.*[77] *Šteta u materijalu u rinfuzi i imetku navodi se oko 60.000 M. Most na Dravi u Osijeku je bio drveni most koji potječe iz nekog ranijeg doba – kojeg sustava*

[74] *Das Vaterland*, XXIII. Jahrgang, Wien, Nr.264.,24. September 1882.; *Die Presse*, 35. Jahrgang, Wien,No 264., 24. September 1882.,; 5.; *Wiener Zeitung,* Nr.220., Wien, 24. September 1882.;*Innsbrucker Nachrichten*, Neunundzwanzigster Jahrgang, Innsbruck,No. 219., 24. September 1882.; *Neue Freie Presse*-Morgenblatt, Wien, Nr. 6494., 24. September 1882.; (http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 22.04.2012. i http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 9.05.2012)

[75] Prager Tagblatt, Nr. 265.,VI. Jahrgang, Prag, 24. September 1882.,9.; Prager Tagblatt, Nr. 266.,VI. Jahrgang, Prag, 25. September 1882.,3.; Mährisches Tagblatt, Nr. 218.,3. Jahrgang, Olmütz, 25. September 1882.; Mährisches Tagblatt, Nr. 219.,3. Jahrgang, Olmütz, 26. September 1882. ; Mährisches Tagblatt, Nr. 220.,3. Jahrgang, Olmütz, 27. September 1882. ; Mährisches Tagblatt, Nr. 221.,3. Jahrgang, Olmütz, 28. September 1882., usporediti s: Neue Freie Presse, Morgenblatt, Nr. 6497., Wien, 27. September 1882., 6-7. ; Mährisches Tagblatt, Nr. 222.,3. Jahrgang, Olmütz, 29. September 1882.; Znaimer Wochenblatt, Nr.40., XXXIII.Jg., Znaim, 30. September 1882.,8.(http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 22.04.2012.)

[76] *Centralblatt der Bauverwaltung*, Herausgegeben im Ministerium der öffentlichen Arbeiten, Jahrgang II., No.39., Berlin, 30. September 1882., 357-358. http://opus.kobv.de/zlb/volltexte/2008/1924/pdf/ZBBauverw_1882_39.pdf (22.04.2012.)

[77] Novine nagađaju o mogućih 60 utopljenika.

nam je nepoznato – i nedostatno građevno stanje istog je već potaknulo početak gradnje novog željeznog mosta koji se nalazi pored starog. Nadalje, list ističe da se *provedeno ispitivanje građevinskog stanja mosta ograničilo samo na konstrukciju nadgradnje i nije obratilo pozornost na stupove (vjerojatno drvene). Urušavanje je prouzročilo podlokavanje jednog stupa, a ono je potaknuto značajnim nakupinama drveta u trupcima i panjevima ispred stupa, čije je pomicanje tada propušteno. Već u podne su navodno neke osobe na visokim položajima u mjestu primijetile zabrinjavanjuće ljuljanje mosta, ali to nisu priopćili osoblju željeznice koje se sa svoje strane, čini se, prepustilo priličnoj bezbrižnosti.*"[78]

Sljedeći zapis u istim, *Deutsche Bauzeitung* , novinama od 4. listopada 1882. u prvom dijelu članka **O poplavama u Tirolu, Koruškoj i Mađarskoj** opisuje posljedice poplave Drave u njenom gornjem tijeku u Tirolu i Kranjskoj „*...Što se tiče rušenja mosta na Dravi u Osijeku, sve je vjerojatnije da se ovdje radi o grubom nehaju uprave željeznice, ali i možda samo tehničkog osoblja. Most izgrađen još 1870. godine dug je cca. 260 m, ima dva otvora sa po 24 m i 7 otvora po 30 m širine. Nadgradnja istog sastoji se od nosača po sustavu Howe i u pravilu nadgradnje od 2 otvora tvore jedan jedini nosač, dakle kontinuirani su. Potpora se radi od drvenih lukova koji su uređeni na dva kata: mosnice gornjeg dijela su učvršćene za stupove donjeg dijela. Urušavanje se dogodilo, kako kažu stručnjaci, zbog toga što se gornji dio jednog od lukova, koji je jednom nosaču služio kao potpora, odvojio od spoja s nosačem, nakon što se spoj njegovog postolja odvojio od donjeg dijela. Dakle nije nemoguće, da je ovaj dio luka već dulje vremena bio labav u svom donjem spoju, a tada ga je bujica izdigla iz njega a iz gornjih spojeva je jednostavno ispao.* Nadalje, list piše o otvoru na mostu od 60 m,broj unesrećenih 28, da se ne razmišlja o obnovi mosta nego o dovršetku izgradnje novog mosta. Posebno ističe da se na *austrijsko-mađarskim željeznicama još i danas nalazi više od 300 drvenih mostova*, što je u suprotnosti s tehničkim sporazumima s njemačkim željezničkim upravama koji *drvene mostove dopuštaju samo u iznimnim slučajevima.* Željezničkim upravama se prigovara, *da su bile previše tolerantne prema željezničkim društvima jer su za prvo uređenje željeznice dopuštale gradnju drvenih mostova, a da nisu pravodobno, prema koncesiji, zahtijevale njihovu zamjenu željeznim ili masivnim konstrukcijama.*"[79]

U Hannoverskom stručnom listu *Zeitschrift für Architektur und Ingenieurwesen*, u siječnju 1883. godine objavljen je člana: „Drveni mostovi" , dan je tehnički opis i objašnjenje uzroka urušavanja drvenog željezničkog mosta u Osijeku 23. rujna 1882. godine.[80]

[78] Deutsche Bauzeitung, Heft 9., No.78., 30. September 1882., Berlin 1882., 462.
[h]ttp://opus.kobv.de/btu/volltexte/2010/1631/, 02.05.2012. (Prijevod: Elisabeth Klein)

[79] Deutsche Bauzeitung, Heft 10., No.79., 4. Oktober 1882.,Berlin 1882., 464-465.
[h]ttp://opus.kobv.de/btu/volltexte/2010/1631/, 02.05.2012.(Prijevod: Elisabeth Klein)

[80] Zeitschrift für Architektur und Ingenieurwesen, Architekten- und Ingenieur-Verein zu Hannover, Band XXIX., C. Rümpler, Hannover, Januar, 1883., 402.

U njemačkim novinama *Lokomotive an der Oder* iz Oelsa, 27. rujna 1882. prenesene su iz *Deutsche Montagblatta* vijesti iz Budimpešte, Zagreba i Beča [81], a o osječkoj željezničkoj nesreći taj dan su pisali berlinski listovi *Berliner Gerichts Zeitung* [82] i *Teltover Kreisblatt*.[83]

U austrijskim novinama *Wochenschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten- Vereines* iz Beča, J. Melas u broju 14. od 14. listopada 1882., u rubrici *Technische Mittheilungen* pod naslovom: *Die Essegger Brücken-Katastrophe* na pune dvije stranice detaljno opisuje nesreću i daje mnogo tehničkih podataka o urušenom drvenom željezničkom mostu te o izgradnji novog željeznog mosta.[84]

O željezničkoj nesreći kod Osijeka pisali su 1882. i francuski godišnjaci: *La Revue scientifique* i *Bulletin hebdomadaire*.[85]

U švicarskom časopisu za graditeljstvo i ekonomiju, *Die Eisenbahn* iz Züricha 7. listopada 1882. godine pod naslovom *Ueber den Einsturz der Eisenbahnbrücke bei Essegg*, detaljno je opisana osječka nesreća i analizirani njeni uzroci. [86]

U londonskom tjedniku *The Colonies and India* od 29. rujna 1882. zabilježeno je:

„*AUSTRIJA*

Užasna željeznička nesreća.- Prošlog petka dogodila se užasna željeznička nesreća u Hrvatskoj, kada se drveni most preko Drave kod Osijeka slomio dok je preko njega prolazio vlak, a lokomotiva, četiri vagona s prtljagom i dva putnička vagona su se stropoštali u rijeku, s mosta koji je bio oštećen od poplave. Na sreću, spojnice su se slomile pa je ostatak putničkih vagona vlaka ostao neoštećen na neoštećenom dijelu mosta. Putnici ovog dijela vlaka su prošli bez ozljeda osim što su se uplašili. Dva putnička vagona, koji su pali u Dravu bila su puna vojnika. Bili su to husari koji su se vraćali iz Bosne i bili na putu

[81] Lokomotive an der Oder, Nr.227., Oelser Zeitung, 24.Jahrganf, Oels, 27. September 1882., [h]ttp://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/list/,29.05.2012.

[82] Berliner Gerichts Zeitung, No.112., 30. Jahrgang, Berlin, 26. September 1882., http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/list/,29.05.2012.

[83] Teltower Kreisblatt,No.77., 27. Jahrg., Berlin, 27. September 1882., http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/list/,29.05.2012.

[84] Wochenschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines, VI. Jahrgang, No.41, Wien,14. October 1882., 255-257.

[85] Bulletin hebdomadaire, Association scientifique de France, Gauthier-Villars.,Paris, 1882., 149. „*Dans tous les cas, la vapeur fait, eu cas d'accident, un plus grand nombre de victimes que la traction par les chevaux, ... d'Esseg (un détachement de 26 hussards hongrois noyés dans un cours d'eau d'Alfold-Fiume, nombre considérable, ...„ Aujourd'hui, les catastrophes, les hécatombes de victimes humaines ne sont pas rares, comme toutes recentes de Fribourg en Brisgau (50 tues, 250 blesses);d'Esseg (un détachement de hussards hongrois noyés dans un cours d'eau d' Alfold-Fiume, nomre considérable, mais encore inconnu, de victims*);..."

[86] Die Eisenbahn, Schweizerische Zeitschrift für Bau- und Verkehrswessen, izdavač: A. Waldner, XVII. Band, Nr. 14., Zürich, 7. October 1882., 82 . , http://retro.seals.ch, 05.05.2012. (sbz-1882-000-017-14-b-0082)

svojim domovima za dopust. Kada su, nakon katastrofe, prebrojani spašeni, nedostajalo je 27 ljudi. Upravo ujutro, toga dana kada se dogodila nesreća, tehničko povjerenstvo je pregledalo most i proglasilo ga upotrebljivim." [87]

Belgijski list *Gazette van Lokeren* iz Lokerena od 1. studenog 1882. pod naslovom: „Nesreća u Osijeku (Austrija), 27 mrtvih, 30 ranjenih"[88], piše o nesreći i vlaku koji je dolazio iz Zagreba!, s vojnicima iz Bosne, o utopljenih 25 vojnika, o 27 nestalih vojnika itd.[89]

Američki *Evening bulletin* iz Maysvillea, Kentucky zabilježio je 26. rujna 1882. godine: „ *15 vojnika se ugušilo i 30 ranjenih u željezničkoj nezgodi blizu Osijeka, šamar u lice za krivnju. Austrija, u subotu*."[90]

U listovima u Australiji i u Novom Zelandu, također su pisali o nesreći u Osijeku, uglavnom prenoseći vijesti iz Engleske. List *New Zealand Herald* opširno prenosi vijesti dopisnika *London Telegrapha* iz Londona iz Osijeka, malog grada u Slavoniji, prenosi i vijesti dopisništva *Reutersa* iz Beča i kritizira nebrigu željeznice koja je znala da nešto treba učiniti s mostom, ali je to propustila učiniti, itd.[91]

Zapisi u mađarskim i austrijskim satiričnim novinama

Austrijske i mađarske satirične novine bavile su se kritikom loših pojava u društvu i prikazivale ih na satirični način: karikaturom, pjesmom, alegorijom...U budimpeštanskom satiričnom listu *Borsszem Jankó* (Janko bibernih očiju), već je 1. listopada 1882. godine, čak na četiri stranice lista obrađena tema osječke željezničke nesreće. Ágai Adolf, u karikaturama i tekstovima kritizira stanje na željeznici i neodgovornost uprave, kritizira Ministarstvo za komunikacije, nisu pošteđeni kritike ni odnosi unutar dualne monarhije kao ni novine koje neobjektivno izvještavaju o željezničkoj nesreći kod Osijeka.[92]

O osječkoj nesreći pisali su i austrijski satirično-humoristični listovi iz Beča poput: *Der Floh* (Muha), *Kikeriki* i *Die Bombe*. Listovi su kritizirali stanje mostova

---

87 The Colonies and India, a weekly journal, the latest home, colonial, and foreign inteligence, No. CCCCCXXVIII., London, Friday, September 29, 1882., 6.

88 „ *Dorwegramp te Essegg, (Oostenrijk.) 27 dooden, 30 gekwesten*".

89 Gazette van Lokeren od 1. studenog 1882. godine, god.39. br.2060.,

h ttp://waaslandca.front36.kunstmaan.be/media/waasland/images/4/8/8/24454_ca_object_representations_media_48844_original.pdf (22.04.2012.)

90 Evening bulletin (Maysville, Kentucky. : 1882), http://www.kyvl.org/ 26.04.2012. ; http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn86069125/1882-09-26/ed-1/seq-2/.

91 New Zealand Herald, Rōrahi XIX, Putanga 6554, 18 Whiringa-ā-rangi 1882.(18. studeni 1882. na maorskom jeziku), str. 7. (http://paperspast.natlib.govt.nz)

92 *Borsszem Jankó*, 768.(40.) szám, XV.évfolyam, Budapest, 1882. október 1., (nadalje: Borsszem Jankó),(http://epa.oszk.hu/html, 22.04.2012., str:.2.,4.,7. i 10.

u Mađarskoj, stručnost ljudi koji održavaju i vode željeznicu, a nesreću su smatrali sramotom.[93] te otvoreno kritiziraju mađarsku vlast.[94]

Tako npr. *Kikeriki* od 28. rujna 1882. donosi satiru u rimi pod naslovom „Neočekivana smrt" (*Unverhoffter Tod!*)[95] te oštru optužbu za neodgovornost uprave željeznica zbog nesavjesnog ispitivanja stanja mosta, a propituju odgovornost trgovaca drvetom i inženjera.[96] Taj je list svojim pisanjem i ilustracijama posebno istaknuo solidarnost s nastradalima u poplavama u Koruškoj i solidarnost s vojnicima, žrtvama te nesreće koji su se vozili u zatvorenim stočnim vagonima.[97]

Odjeci nesreće u stvaralaštvu

Pjesništvo

Zagrebački *Vienac* je dvije godine nakon nesreće, 1884. godine[98] je za pjesmu *Die Brücke von Esseg* , njemačkog pjesnika Paula Fritsche[99] objavio: „... *Liepi ovaj žurnal preporučamo svakomu koji se bavi njemačkim štivom.*"[100] Pjesmu je objavio Richard Siegemund u knjizi: *Aus junger kraft; poesie und prosa der bedeutendsten seit dem jahre 1850 geborenen schriftsteller und schriftstellerinnen Deutschlands* , Grossenhain, Baumert 1887. godine na stranicama 63. i 64.

Narodno pjesništvo

Skoro sto godina nakon tragedije u narodnom stvaralaštvu Mađara u Baranji[101], još je bila živa uspomena na ovaj tragični događaj kada se „ *pored Osijeka srušio most pod vojnim vlakom i smrt je zadesila 27 husara iz pokrajine Sabolč. Pored ovog događaja, i u narodu neprihvaćene okupacije Bosne , ovaj tragični kraj vjerojatno su opjevali demobilizirani dočasnici, za što su tražili odgovarajuću melodiju i tako se pjesma počela širiti*."[102]

---

93 *Der Floh*, XIV. Jahrgang, Nr. 40., Wien, 1. October 1882.; *Der Floh*, XIV. Jahrgang, Nr. 41., Wien, 8. October 1882.http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 9.05.2012.,

94 *Die Bombe*, XII. Jahrgang, Wien, Nr. 40., 1. October 1882.; *Die Bombe* , Nr. 46., 12.November 1882.;*Die Bombe*, Nr. 53., 31.December 1882., http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 9.05.2012.

95 *Kikeriki*, XXII. Jahrgang, Humoristisches Volksblatt, Nr.78., Wien, 28. September 1882., Nr.78., http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 9.05.2012

96 *Kikeriki*,1. October 1882., Nr.79., http://anno.onb.ac.at/zeitungen.htm, 9.05.2012.

97 *Kikeriki*,1. October 1882., Nr.79.; *Kikeriki*,8. October 1882., Nr.81.; *Kikeriki*, Nr.105., December 1882.

98 Vienac, tečaj XVI., br. 34., HIBZ,1884., 547.

99 Paul Fritsche, pjesnik, r.15.12.1863. u Frankfurtu na Odri, sin stolara u. 25.09.1888.

100 Vienac, tečaj XVI., br. 34., HIBZ,1884., 547.

101 U selima u Baranji, s većinskim mađarskim stanovništvom. žive običaji prepričavanja priča i legendi kao i pjevanja pjesama o događajima koji su obilježili povijest koje se prenose s koljena na koljeno.

102 Katona Imre-Lábadi Károly: Erdők, mezők,vadligetek, Forum, Novi Sad, 1980. (dalje: Katona-Lábadi)

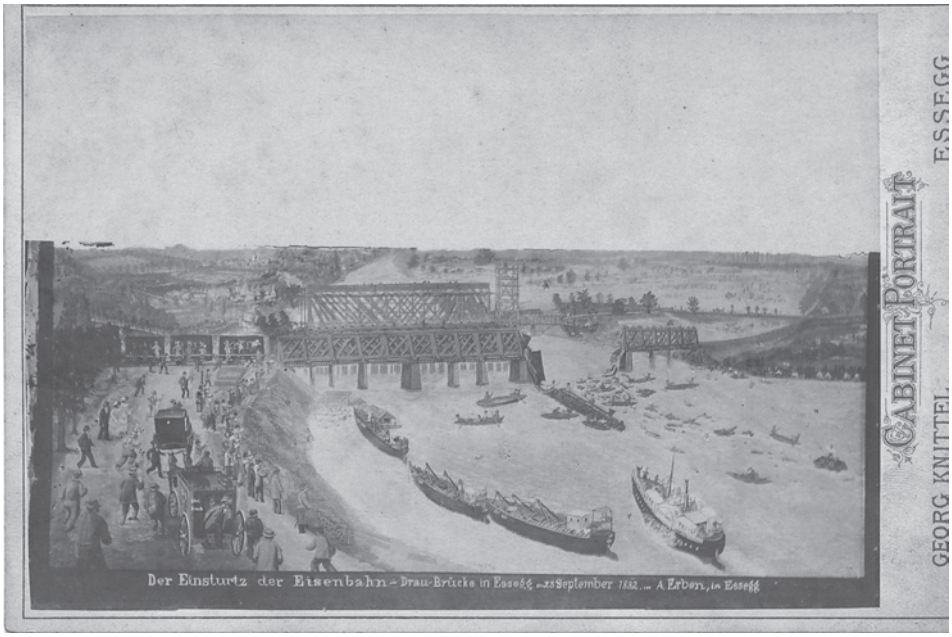

Sliku A. Erbena: Željeznička nesreća-dravski most u Osijeku 23.rujna 1882.g, fotografirao Georg Knittel, (Muzej Slavonije u Osijeku br.1151)

András Pataky je 1966. u Kopačevu od tada 75 godišnje Erzsébet Kuzman, zabilježio pjesmu : *A vízbe fúlt huszárok* (*Dráva partján megy a gőzös Pécs felé*...),[103] a pjesma je objavljena u knjizi: Katona Imre-Lábadi Károly: Erdők, mezők,vadligetek, Forum, Novi Sad, 1980. godine te ima dvije verzije. [104]Obje verzije pjesme o pogibiji husara, autori su zabilježili i u notnom zapisu.[105]

Slikarstvo i fotografija

Zanimljiv je oglas koji je objavila Terezija Rieger iz Budimpešte 12. listopada 1882. u novinama *Zalai közlöny* (Glasnik Zale) Ziz Nagykanizse, nepunih mjesec dana nakon nesreće, kojim poziva čitateljstvo na izložbu „*slavnih panorama*“ koje se mogu vidjeti u Budimpešti u njenom stanu, čak i navečer „ *pod sjajnim osvjetljenjem*“. Poziva i školsku djecu pogledati izložbu i sliku „Krist pred Pilatom“ slikara Munkácsy

[103] Katona- Lábadi, 315. U prijevodu s mađarskog: Husari se utopili u vodi (Na dravskoj obali parnjača za Pečuh vozi....).

[104] Katona i Lábadi, deset godina kasnije, u Vardarcu , bilježe dvije verzije ove balade. Prvu verziju ispjevao je József Ferencz 1976. godine u Vardarcu s izmijenjenom prvom kiticom: Obalom Drave vozi parnjača za Pečuh;/ Mnogo lijepih mađarskih husara putuje kući./Koga u Bosni ne ubi metak,/ Sahrani brza rijeka Drava... Druga verzija, koju je ispjevao Ferenc Bóli iz Vardarca, 1976. godine, u prvoj kitici ima malu izmjenu: Iz Bosne dolazi crni vlak,/ Dovozi kući mađarske husare./ Koga u Bosni ne ubi metak,/ Sahrani brza rijeka Drava... (Katona- Lábadi, 316.)

[105] Katona -Lábadi, 430. i 431.

Mihálya, koju samo kod nje imaju priliku vidjeti, a „ *osim toga izloženi su zanimljivi i* ,kako u oglasu piše: ***lijepi prizori,*** *kao što su* ***kao*** *što su: 1.* ***osječka željeznička nesreća****, 2. Bombardiranje Aleksandrije, ...*“[106]

Nesreću je odmah nakon nesreće naslikao i Anton Erben iz Osijeka, kako se može pročitati na poleđini slike u Muzeju Slavonije u zbirci fotografija i razglednica Osijeka[107]: „za panoramu Kočka“[108] koja je tada boravila u Osijeku i originalnu sliku otkupila za 500 forinti. Osječki fotograf Georg Knittel je tu sliku fotografirao i po ugovoru je čistu dobit od prodaje fotografije trebao dijeliti s Erbenom. Međutim, Erben je dobio samo jednu fotografiju što potvrđuje bilješka iz 1921. tekst se može naći Zbirci fotografija i razglednica Osijeka Muzeja Slavonije u Osijeku[109]

Osječki fotograf Knittel načinio je nekoliko fotografija srušenog drvenog željezničkog mosta neposredno nakon tragedije. Neke od njih sačuvane su u osječkom Muzeju Slavonije.

Književnost

Poznati mađarski pisac Jókai Mór u svom romanu „Nema vraga. Republička grofica“ nabraja nesreće koje su uzbudile cijelu Europu, i naglašava željezničku nesreću kod Osijeka „*u kojoj se ispod vlaka urušio osječki most i cijela četa husara našla smrt u rijeci Dravi*“,[110] a osječka spisateljica Vilma Vukelić, u svojoj knjizi *Tragovi prošlosti* na tri stranice opisuje nesreću i okolnosti oko nje. [111]

Interpelacija u zajedničkom parlamentu i Hrvatskom saboru

U Pešti 10. listopada 1882. na 124. sjednici mađarsko-hrvatskoga parlamenta zastupnik u parlamentu, Geza Polónyi je podnio interpelaciju ministru javnih radova i prometa te upozorio na val nesreća i naglašava „osječku katastrofu“ te prigovara na stanje mostova. Ministar javnih radova i prometa Gabor Kemény u svom odgovoru na interpelaciju naglasio je visoke troškove izgradnje željeznih mostova nemogućnost rješavanja problema preko noći , te je obećao stručni pregled svih mostova u državi. Polónyi traži i druge nezavisne stručnjake za pregled mostova, a ministar se ogradio izjavom da „*osječki most nije izgrađen na državnoj željeznici nego je to jedan od mostova alföld-fiumanske željeznice*....“ A na konstataciju Polonyija da je most pod državnim

[106] Zalai közlöny,br.82., god 21., Nagy-kanizsa, 12. listopada 1882.,http://www.nagykar.hu, 26.04.2012.

[107] Bilješka prema podacima koje je dao Erbenov sin 1921. g., Muzej Slavonije, Zbirka razglednica,1151.

[108] Radi li se o brodu? DV

[109] Bilješka prema podacima koje je dao Erbenov sin 1921. g., Muzej Slavonije, 1151.

[110] Jókai Mór: Nincsen ördög,(elektronska knjiga), Mercator Studio, Szentendre, 2008.,27., Roman u izdanjima: Légrády testvérek 1891. godine i Révai Testvérek 1898. god. (http://www.akonyv.hu, 1.05.2012.)

[111] Vilma Vukelić: Tragovi prošlosti, drugo izdanje, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 2003., 85.,87. i 88.

nadzorom, ministar se ogradio da „ *nisu državni organi ti koji kontroliraju* (taj most) *nego službenici odnosnog željezničkog društva*."[112]

Na sjednici Hrvatskog sabora u zagrebu 21. listopada 1882. interpelirao je dr. Ante Starčević i založio se za ranije puštanje vojnika na odmor da bi mogli sudjelovati u poljodjelstvu „*...pa takav vojnik mjesto da bude na dopustu kad je vrieme žetve, kositbe i berbe, dolazi onda kući, ka neima ništa posla* ", a narodni zastupnik Valušnig je *upravio na bana svoju interpelaciju o katastrofi na dravskom mostu...* Optužio je mađarske činovnike *pošto ti magjarski činovnici ništa nevaljaju, koji su se imali brinuti za most... čini kao da je sam dobri Bog htio tim Magjare kazniti za ono nečuveno barbarstvo, koje su počinili na siromašnih, neoboružanih radnicih u Dombovaru... Evo most na Dravi kod Osieka se je srušio jer je bio gnjil, tako je ciela zajednička uprava gnjila.*" Valušnig je pitao bana jel mu bilo poznato stanje željezničkog mosta na Dravi kod Osijeka, čime može opravdati neznanje kada je dužan brinuti o interesima kraljevine Hrvatske, *a napose nad sigurnošću života i imetka hrvatskih državljana*, a ako je znao zašto nije upozorio „visoku vladu" i od nje zahtijevao da njeni organi izvrše „ svetu dužnost". Ako je to propustio, čime to može opravdati i što je učinio *kod zajedničke magjarske vlade, da se preprieči po mogućnosti u buduće svaka nesreća, koja bi se mogla dogoditi u Hrvatskoj kroz lošu, zanemarenu i zapućenu administraciju zajedničkih željeznica*?"[113]

O interpelaciji je 21. listopada 1882. pisao i list *Slovenski narod iz Ljubljane*.[114]

Aktivnosti vezane uz sigurnosti prometa nakon nesreće

Osiguranje mjesta nesreće i cestovnog mosta na Dravi

Zbog velikog porasta Drave u jesen 1882. i zbog lošeg stanja drveni cestovni most je nakon urušavanja željezničkog mosta također bio ugrožen, a promet preko njega bio je vrlo rizičan. Kotarski suci južnomađarskih kotara Šikloš i Branjin Vrh svakodnevno su izvještavali dožupana županije Baranja o stanju rijeke Drave. Na teren je poslan i Gyula Blum, šef državnog kraljevskog građevinskog ureda, da bi nadzirao obranu od poplave. Ministar prometa Hieronimy u brzojavu upućenom dožupanu, naređuje da se poduzmu sve potrebne mjere oko zaštite područja od poplave.[115]

---

[112] Zapisnik sa 124. sjednice parlamenta održane 10. listopada 1882. godine (str.14.,15 i 16.) Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett, Országgyűlés képviselőházának naplója , hetedik kötet, hiteles kiadás ,1882. Pesti könyvnyomda- részvény-társaság, Országgyűlési könyvtár, KI/970: (7)

[113] *Sriemski Hrvat*, Br. 85., U Vukovaru u sriedu 25. listopada 1882., God. V.

[114] Slovenski narod, br.242, XV. god., Ljubljana, subota 21. listopada 1882. „*V včerajšnjej seji* ***hrvaškega*** *sabora razdelilo se je poročilo odbora ad hoc za inartikulacijo krajiške postave in odbora za prenaredbo poslovnika. Starčević interpeliral je glede vojskov, kateri se čez zimo na odpust pošiljajo in Valušnig glede katastrofe na dravskem mostu. V današnjej seji pride na vsto računski sklep za 1. 1880. in volitev jednega saborskoga beležnika.*"

[115] Alispán, 8742.,BML. „...Pozivam od sada gospodina dožupana da poduzme nužne i potrebne upravne radnje bez odlaganja te o učinjenom ovdje javi. Hieronimy"

Béla Mayer-sudac, Gyula Blum- šef državnog kraljevskog građevinskog ureda i Mirko Pogorelcz- glavni osječki kraljevski inženjer, su 25. i 26. rujna 1882. pregledali cestovni most kod Osijeka na kojemu su već uvelike napredovali radovi vezani za njegovo pojačanje.[116]

Mayer je redovito izvještavao dožupana o stanju na terenu tako i o stanju mosta. Tako mu je 26. rujna te godine poslao brzojav u kojem je tražio pregled mosta od strane građevinskih stručnjaka, a bez njega je bio prisiljen zatvoriti promet preko osječkog cestovnog mosta zbog lošeg stanja mosta i velike poplave Drave.[117]

Bila je vrlo živa prijepiska između županije (dožupan, glavni bilježnik), ministra prometa i suca Mayera kojemu ministar preko županije naređuje poduzimanje potrebnih mjera za zaštitu cestovnog, javnog osječkog mosta. Ministar u brzojavu obavještava da šalje Mihalya Fésűsa na uviđaj te odgađa zatvaranje mosta. [118]

Od prvog trenutka, sudac Mayer iz Darde je odmah nastupio i primijenio je sve obvezne zaštitne radnje predviđene za ovakve slučajeve. Na cestovni most odredio je pandure i dozvolio je prelazak, istovremeno samo dvojim slabo opterećenim kolima s jedne na drugu stranu, obzirom na to da je i ovaj most bio u velikoj opasnosti. Opasnije je bilo ispiranje koje je mogla izazvati bujica poplave, a neki očevici vidjeli su da se most ljulja. Odredio je stražara na križanju ceste i pruge kod bokternice br. 198, koju su uredili kao privremenu stanicu. Promet se dalje nastavljao cestom preko cestovnog mosta do osječkog kolodvora. Ovo stanje potrajalo je do kraja godine[119], a ondje nagomilana prtljaga, roba kao i javni red, pokazali su potrebu za nadzorom.

Mayer javlja : „... *Činjenica jest da je državni, prometni* (cestovni) *most, ovih dana, bio izložen snažnoj bujici i da je oštećen, odnosno stup jednog jarma je ispran* (podlokan); *dok je zbog sprječavanja moguće opasnosti i u cilju otklanjanja ispiranja stupova jarma, i zbog uredovanja osječkog kraljevskog glavnog inženjera Imre* (Mirko) *Pogorelcza, osigurani su nabacivanjem kamena, osim toga, izvedeni su i potrebni popravci na konstrukciji mosta.*

Od strane glavnog inženjera kraljevskog graditeljskog ureda županije Baranja, obzirom na potrebne učinjene mjere u cilju povećanja sigurnosti prometa, učinjene su slijedeće mjere nadzora ceste:

„ obzirom, .. da se promet željeznicom odnosno prometovanje odvija isključivo preko osječkog rasklimanog prometnog mosta, i pošto se promet ne može zaustaviti ..., promet je dozvoljen samo uz ograničenja i u kojem smislu sam poduzeo da se preko osječkog mosta dopusti prometovanje samo s jedne strane mosta i to tako da iznimno za vrijeme tjednih sajmova istovremmeno može prometovati 4 kola natovarena s lakim teretom, a s druge

116 Troszt, 243.

117 Alispán,8821, Mayerov urudžbeni broj 3127.,BML.

118 Alispán, 8821. Prijepis brzojava, 26.09.1882. glavni bilježnik.;Alispán, 8831.,BML.

119 Most je završen 29. prosinca 1882. godine. (Ljetopisi, 214.)

*strane istovremeno smiju prometovati dvoja kola na udaljenosti 25-30 metara udaljena jedna od drugih.*Mayer dalje izvještava da je odredio stražarsku službu od dva pandura, a kod stanice je povećao broj stražara *sa još dva čovjeka... od strane visoke vlade kod već spomenutog mosta, u cilju osiguranja mosta, a na temelju službenog brzojava osječkog kralj. glavnog inženjera, na licu mjesta pojavio glavni inspektor brodarenja* ***Rapaits****, a uz njegovu nazočnost obavljeni su radovi na nasipavanju kamenom i radovi na osiguranju. Kako je općepoznata stvar da je prometni most u rasklimanom stanju i ne traži temeljiti popravak,- nego je potrebna hitna rekonstrukcija mosta- zbog sigurnosti prometa neka mi je slobodno Vašoj visosti s dužnim poštovanjem zamoliti, ponizno utjecati kod visoke vlade da se svaka, očita opasnost koja se može pojaviti i u svezi toga ogromna odgovornost s ciljem otklanjanja i u cilju mogućeg sprječavanja, naredi rekonstrukcija problematičnog mosta željeznom konstrukcijom i da se promet koji je stalno ugrožen, žurno molim osigurati.*

Na kraju, s dužnim poštovanjem javljam da je Drava tekućeg mjeseca u noći od 26. na 27. opala 16 cm."[120]

Zbog lošeg stanja prometnog dravskog mosta, zbog ograničenja prometa koje nanosi štetu trgovini, Poglavarstvo grada Osijeka uputilo je zahtjev Visokoj kraljevskoj zemaljskoj Vladi, da se preostali drveni most dovede u dobro stanje.[121]

Biskup Strossmayer je zbog nesreće bio spriječen poslati svoje slike za buduću galeriju u Zagrebu. Naime, u to vrijeme je promet željeznicom iz Osijeka za Zagreb išao preko Vilánya, Zsákánya, okolnim putem preko Mađarske. Strossmayer se žali Račkome, odgađa slanje slika u Zagreb i objašnjava razloge: „ *Prvo je vrlo vlažno i kišno vrijeme, a drugo most na Dravi razderan je tako, da se svaka stvar pretovariti mora. Bolje bi i probitačnije bilo na svaki način odgoditi stvar do proljeća.*"[122]

Gotovo istodobno zagrebačke Narodne novine pišu da je „...*Ravnateljstveno vieće alfeldsko-riečke željeznice zaključilo je,...odustati od svakog popravka porušenog drvenog mosta kod Osieka, te gradnje oko novoga željeznoga mosta tako poskoriti, da se most čim prije uzmogne prometu predati. Dok se željezni most nedovrši odpremati će se putnici preko gradskog drvenog mosta. Novi željezni most predati će se prometu za mjesec danah ili najdulje za 5 nedjeljah. Usljed katastrofe na dravskom mostu putnici iz Osieka u Zagreb putuju preko broda* (tako) *i Siska, mjesto preko Pečuha i Zakanja, a to stoga, da mimoidju željeznički dravski most kod Žakanja.*[123]

[120] U izvješću dožupanu od 27. rujna 1882. godine , Alispán, 8865.,BML.

[121] HR-DAOS-6 12295/ 1882. Odpis visokoj kr. zemaljskoj Vladi

[122] Strossmayerovo pismo Račkome, 29. listopada 1882.(Korespodencija Rački-Strossmayer, knjiga treća, urednik: Ferdo Šišić, JAZU, Zagreb,1930.,44.9

[123] Narodne novine, br.222, 28.rujna 1882. godine.

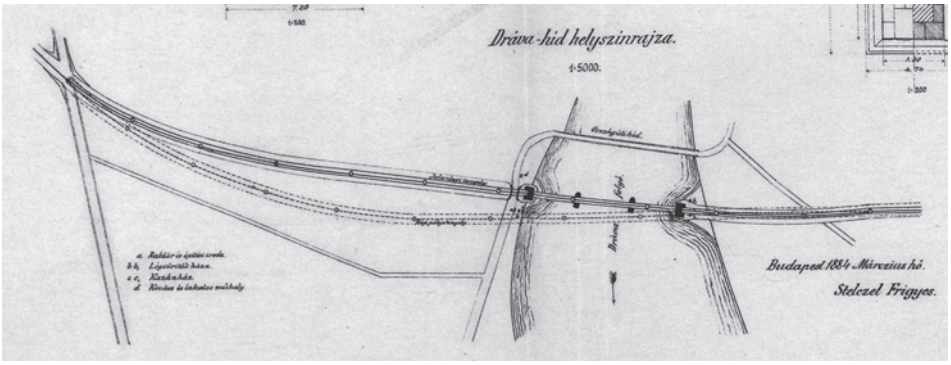

Izgradnja novog željeznog željezničkog mosta pored starog drvenog 1882/1883.
Novi i stari željeznički most (Stelczel Frigyes: Az Alföld-vasút drávahídjának pillérépítése)
(Izgradnja stupišta dravskog mosta Alföldske željeznice),
Magyar Mérnök - és Építész-Egylet Közlönye, god. 18., br. 3., 1884.,111-128.)
Legenda: a - skladište i ured izgradnje, bb - zgrada kompresora,
cc - zgrada kazana, d - kovačka i bravarska radionica

Mayer izvještava dožupana u Pečuh što je poduzeo u svezi dožupanove naredbe, između ostalog:Drava je poplavila, željeznički drveni most srušen 24.09., cestovni most u lošem stanju, itd.[124]

Uprava alföldsko-riječke željeznice početkom listopada 1882. godine daje oglas u novinama o novim prijevoznim tarifama zbog „ zastoja prometa kod Osijeka" i obavještava : „*...Kako je gore naveden, zamjenski pomoćni putni pravac, dan je na raspolaganje i omogućio je održavanje značajnijih prometnih odnosa, uslugama brodarenja, zaobilaženjem pomoćnog putnog pravca Bogojevo (Gombos), Mohač- Villány, koje su stupile na snagu 3. listopada 1882. godine, a 12. listopada 1882. godine se ukidaju.*
Pošiljke iz pravca Villánya, čije je odredište Osijek, kao i prije, preuzimat će se u Osijeku i prevoziti od stražarnice br. 198 kod dravskog mosta uz primjenu ustanovljenog, važećeg cjenovnika.Na ovom putnom pravcu, za daljnji prijevoz, preuzimat će se samo osobe, prtljaga, brze robe i teretne-komadne robe. Budimpešta, 7. listopada 1882."[125]

Izgradnja novog željezničkog mosta

„Ravnateljstveno vieće alfeldsko-riečke željeznice zaključilo je odustati od svakoga popravka porušenog drvenog mosta kod Osieka te gradnje oko novoga željeznoga mosta tako poskoriti, da se most nedovrši odpremati će se putnici preko gradskog drvenog mosta. Novi željezni most predati će se prometu za mjesec danah ili najdulje za 5 tjedanah, pišu Narodne novine28. rujna 1882. godine.[126]

[124] Alispán, 3154, 30. rujna 1882.godine.

[125] Zalai közlöny,br.83., god 21., Nagy-kanizsa, 15. listopada 1882.,http://www.nagykar.hu, 26.04.2012.

[126] Narodne novine br. 222 od 28. rujna 1882. godine.

U studenom 1882. godine, nastavilo se s izgradnjom novog željezničkog mosta, ali s puno poteškoća. Drava je napravila velike štete, grade se temelji novog mosta, a općinski most se *ljubomorno čuva.*"[127] Krajem prosinca, most je bio gotov i ispitan je sa šest lokomotiva te je pušten u promet.[128] Primopredaja mosta je izvršena 30. prosinca 1882. godine, i tada je promet Alföldske željeznice normaliziran. Alföldska željeznica u novinama daje oglas, iz kojeg možemo pročitati:

„***Oglas***. *Uprava Alföld-riječke željeznice, ovim daje javnosti na znanje, da je prometni zastoj koji se javio kod Osijeka, postavljanjem novog željeznog mosta, otklonjen i most je 30. prosinca otvoren za sav promet*."[129]

Fridrich Stelczel je detaljno opisao izgradnju novog željeznog željezničkog mosta. Opis izgradnje mosta može se naći u glasniku Mađarske udruge inžinjera i graditelja.[130]

Za vrijeme izgradnje iskopan je brod od hrastovine, a u njemu dvije posude sa zlatnim, srebrnim i bakrenim novcima. U zagrebački Narodni muzej dospjela su samo dva komada novca, oba Antoninus.[131]

Die Drau 24. svibnja 1883. povodom pronalaska zlatnog novca donosi malo ironičan tekst na račun Alföldske željeznice i grada Osijeka. Pročitati u *Die Drau, Nr.41., XVI. Jahrgang*, 24. svibanj 1883.[132] *Die Drau*, 19. travnja 1883. donosi vijest o rekonstrukciji ostalih mostova Alföldske željeznice, kao što su oni u Baranji preko Stare Drave kod Bilja i mosta kod Erduta. Drveni mostovi su bili zamijenjeni željeznima: „*...Nakon toga će se obaviti rekonstrukcija i mosta u Erdutu, kao i radovi na 60 tj. 74 metara dugim mostovima br. 8 i 9 između Osijeka i Darde, čija je cjelovita rekonstrukcija, naime, završena tek ovih dana*."[133]

Tijekom siječnja 1883. godine, i novi željeznički most, bio je ugrožen visokim vodostajem i ledom, piše *Die Drau*.[134] Tek u veljači je led popustio,[135]a željeznički promet kompom preko Dunava kod Bogojeva normaliziran je krajem siječnja.[136]

---

127 Ljetopisi, 213.

128 Ljetopisi, 214.

129 Zalai közlöny,br. 8. siječanj 1883., 16.05.2012.

130 Stelczel Frigyes: Az Alföld-vasút drávahídjának pillérépítése(Izgradnja stupišta dravskog mosta Alföldske željeznice), Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, god. 18., br. 3., 1884.,111-128. (http://public.omikk.bme.hu/mee/fajlok/1884-111-128.pdf., 13.05.2012.)

131 Osječki zbornik, br. 5, Muzej Slavonije, Osijek,1956.,85. (VHAD, V, 1883, 94.)

132 Hemeroteka Muzeja Slavonije.

133 Die Drau, Nr.31., XVI. Jahrgang, 19. travanj 1883. (I danas domoroci most preko Stare Drave kod Bilja zovu: deveti most, DV.)

134 Die Drau br. 3, XVI. godina, 11. siječanj 1883.

135 Die Drau, Nr.11, XVI. Jahrgang, 8. veljače 1883.

136 Die Drau, Nr.8, XVI. Jahrgang, 28. siječanj 1883.; Die Drau, Nr.9, XVI. Jahrgang, 1. veljače 1883.

„Mali obelisk"- spomenik poginulim husarima, danas na stanici Dravski most, 2009. snimio D.V.

Umjesto zaključka

Podizanje u Osijeku spomenika u slavu poginulim

Početkom listopada 1882. godine u Osijeku se sastao odbor te vijećao da se tragično stradalim vojnicima postavi spomenik u znak sjećanja na žrtve katastrofe.[137] Novac za izradu i postavljanje spomenika skupljalo je uredništvo osječkoga lista *Die Drau* i blagajnik njegova odbora tvorničar Adam Reisner. Planirali su napraviti obelisk i postaviti ga *na obalu Drave između starog i novog željezničkog mosta, ili ako stari demontiraju, postavit će ga u smjeru starog mosta.* Odbor je očekivao i priloge iz Mađarske pošto se radi o mađarskim vojnicima. Vijećanje je bilo u vrijeme nastavka radova na izvlačenju, a *uprava alföldske željeznice poslala je inženjera Hazmana radi pregleda svih mostova, a on je pronašao da je most u poplavnom području između Osijeka i Darde također u dvojbenom stanju...Urušeni most, potpuno će se razmontirati. Željezni most koji je u izgradnji bit će dovršen za otprilike sedamdeset dana. Roba se prevozi preko Mohača i Bogojeva bez ikakve naknade.*"[138]

Slijedeće, 1883. godine, *Zalai közlöny* donosi: „*U sjećanje na osječku katastrofu kojom prilikom su poginuli husari, u blizini mosta, tijekom ljeta bit će postavljen obelisk visok četiri metra.*"[139]

[137] Narodne novine br. 222 od 28. rujna 1882. godine.

[138] Zalai közlöny, br.80., god.21., od 5.listopada 1882. godine, Nagy-Kanizsa.

[139] Zalai közlöny, br.33., god.22., od 26.travnja 1883. godine, Nagy-Kanizsa.

„Spomenik za unesrećene husare, u obliku četverometarskog obeliska , bit će postavljen tijekom ovog ljeta. Njegova lokacija će biti na glasijama[140] *nasuprot mostu, gdje se prije nalazila gostionica „ K rajskom vrtu" (**Zur Paradeisgarten**)."* [141]

Spomenik je dopremljen u Osijek 26. rujna i odmah su po uputama kipara Peyerle započele pripreme za postavljanje. Postavljanje obeliska od sivog mramora planirano je postaviti u *onaj trokut u glasijama koji je s dvije strane dunavskog parobrodarskog društva, a na trećoj strani željeznički nasip,* piše *Die Drau* i nastavlja: *Ploha na koju se postavlja spomenik će se na odgovarajući način zasaditi parkom. Otkrivanje spomenika treba biti, kako smo saznali, svečano.*[142]

Osječki list *Die Drau* 25. listopada je najavio događaj[143], da će se svečanost postavljanja spomenika održati 28. listopada 1883. godine, da bi u broju 87. iscrpno izvijestio o događaju te nabrojao viđene uzvanike koji su uveličali svečanost.[144]

Vijest o svečanosti postavljanja spomenika daje i *Sriemski Hrvat* iz Vukovara, 3. studenog 1883. godine: *„**Posveta spomenika husarom** koji su 23. rujna prošle godine na dravskom mostu nastradali, obavljena je u nedjelju 28. pr.mj. svečanim načinom u Osieku. Toj svečanosti prisustvovale su, kako u „ Drau" čitamo, vojničke i gradjanske oblasti.*"[145]

Spomenik poginulim u Vukovaru

List *Sriemski Hrvat* se 4. studenog 1882. sjetio žrtava željezničke nesreće. Već sljedeće godine pred blagdan Svih svetih *Sriemski Hrvat* piše: *„...Na jednom kraju groba vidjesmo i ove godine dva vienca, spomen je to poginulim husarom na dravskom mostu, kojih su tjelesa od Drave u Dunav k Vukovaru doplovila, da tu vječan počinak nadju. Snužden motrio je sviet tri humka, pod kojima počivaju kosti jadno nastradalih žrtava ljudske lahkomišljenosti i skoro bi rekli zlobe.*"[146]

---

[140] Glasija (franc. *glacis*)- brisani prostor oko utvrde.

[141] Die Drau, Nr.29., 12. travanj 1883.

[142] Die Drau, No 77., 27. rujan 1883. (prijevod: Elisabeth Klein)

[143] Die Drau, Nr.85., XVI. Jahrgang, 25. listopad 1883.

[144] Die Drau, Nr. 87., Donnerstag 1. November 1883., XVI. Jahrgang. **„...***Zapovjednik Tvrđe **barun v. Waldstätten**, veliki župan **Kršnjavi**, gosp. gradonačelnik **Živanović**, dužnosnici Magistrata: senator **Athanasievi**ć, gradski kapetan v. **Modesti**, blagajnici: **Rittig** i **Eisenbarth**, vicenotar **Virovac**, adjunkt **Stumpf** iz općinske uprave: **Engelhard**, **Fabian**, **Florschütz**, **Freund**, **Gillming**, **Strohbach**, **Sándor** i **Stolić**. Od strane odbora, gospoda: Adam v. **Reißner**, Nikola v. **Szallopek**, Franz **Sedlakovich** i Franz **Weiß**.*

[K]apelmeister **Melusin je za ovu prigodu komponirao koral** , čijom izvedbom je i dirigirao.Nakon toga govor je održao vojni kapelan **Bendeković** itd."

[145] *Sriemski Hrvat*, Br. 88., U Vukovaru u subotu 3. studena 1883., God. VI.

[146] Sriemski Hrvat, br.88.,God. VI., Vukovar, u subotu 3. studena 1883.

Spomenik husarima u Vukovaru (Troszt Sándor: Adatok az Eszéki hidak történetéhez, (Prilozi povijesti osječkih mostova), Horvátországi Magyarok Szövetsége, Évköny 4, Osijek, 1982., 250.)

Godine 1884. *knjižar* Stjepan Sedlaček počeo je skupljanje priloga za postavljanje spomenika poginulim husarima koji su pokopani na *novo-vukovarskom groblju*, piše *Sriemski Hrvat*. Priloge za izgradnju spomenika dali su mnogi Vukovarci.[147]

Odbor za postavljanje spomenika poginulim husarima je u *Sriemskom Hrvatu* 13. kolovoza 1884. objavio poziv *„...da će se dne 20. o.m. na* ***novo-vukovarskom groblju*** *posvetiti spomenik podignut od sudrugova i gradjana na dravskom mostu kod Osieka 11. rujna 1882. nastraloj trojici husara c.kr. 15. husarske pukovnije.*

Toga radi pozivaju se najuljudnije sve civilne oblasti, korporacije i družtva, kano i cjelokupno gradjanstvo Vukovarsko, da izvole pomenutoj svečanosti prisustvovati. [148]

Odbor, Sriemski Hrvat, a i kasnije i u tekstu natpisa na spomeniku, ponavljaju pogrešan datum pogibije husara kod Osijeka: 11. rujan 1882. godine. U srijedu, na Stjepanovo *posvećen je na novo-vukovarskom groblju od sudrugova i gradjana podignuti spomenik trojici husara, koji 11. rujna 1882. nastradaše na dravskom mostu, te su im lješine iz Dunava izvučene bile.*

Na žalosnoj svečanosti bili su nazočni: cjelokupna vojna posada, vatrogasno društvo s glazbom, *sve mjestne oblasti* i građani.Crkveni obred obavio je velečasni

147 Sriemski Hrvat, Br. 24., God.VII., u Vukovaru u subotu 22. ožujka 1884.:(*„U tu svrhu darovaše: GG.G. Mihajlović 1 for. J. Pšenica 1 for. A. Dombay 20 novč. L. Obersohn 50 novč. Matija Rentek 50 Lazar pl. Rogulić 2 for. J. Andrić 20 novč. T Illić 20 novč. Vaso Mihailović 50 novč. M. Bošnjak 20 novč. J. Zimonić 20 nov. A. Ortman 30 novč.Živko Radak 30 novč. N. Steininger 30 novč. Franjo Mayer 30 novč. Karl Türk 50 novč. S. Jakobović 20 novč. Sima Tepić 50 novč. A. Kauk 20 novč. Fr. Iveković 1 for. J Eisenpeiser 30 novč. K.pl. Janković, satnik 5 for. N. Ružić 60 novč. A. Paunović 2 for. F.Kirchbaum 3 for. St. Rogulić 2 for. M.Mihailović 50 novč. Štedionica staro-vukovarska 3 for. J. Petrović 1 for. K.Scheibler 50 novč. Josip Rukavina 1 for. J. Ensminger 50 novč. F.Schmerda 1 for. J. Mingazzi 50 novč. N.N. 50 novč. D. Marić 1 for. St. Marković 50 novč. A. pl. Kraičović 2 for. St. Šatarić 50 novč. A. Ortman 30 novč. I. Sedely 1 for. H.S. Singer 1 for. Sriemsko štedioničko i eskomp. družtvo 3 for. G.M. Obersohn 50 novč. A. Kirchbaum 1 for. Fridrich Šimić 50 novč. Ukupno 41 for. 80 novč.Dalnje prinose u tu svrhu prima ovdješnji knjižar g. Stjepan Sedlaček.*)

148 Sriemski Hrvat, Br. 65.God.VII., u Vukovaru u sriedu 13. kolovoza 1884.

Robert Kauk nakon čijeg prigodnog govora su se sudionici razišli. Sriemski Hrvat dodaje:“ *Spomenik je liep, a rieči su urezane*[149]*– šta mislite kako? Njemački, kao i kod spomenika Velike Germanije u Schwarzwaldu. Aoh! Kad ćemo* ***svoji*** *biti*!“[150]

Sriemski Hrvat je 27. kolovoza te godine objavio i ostale darovatelje i ukupne priloge za podizanje spomenika trojici husara u Vukovaru.[151]

Kod vodostaja Drave: - 133 i niže, vide se ostaci stupišta drvenog željezničkog mosta sa slavonske strane. S baranjske strane vide se i kod višeg vodostaja.(Darko Varga, 10. rujan 2013. g.)

[149] Natpis na spomeniku u Vukovaru:„*Hier ruhen ANTAL BALLA;Jakab FERENCZ und ein DRITTER Husaren des k.k. 15-Husaren Regmts. verunglückt am 11.Sept.1882, bei der Esseger Brücken Catastrofe*“

[150] Sriemski Hrvat, Br. 68., God.VII., u Vukovaru u subotu 23. kolovoza 1884.

[151] Sriemski Hrvat, Br. 69., God.VII., u Vukovaru u subotu 27. kolovoza 1884.: „*...U to ime darovaše: 15. husarska pukovnija 30 for. satnik Zgorsky 10 for. nadporučnik Stanić 5 for. nadporučnik Tomašević 3 for. nadporučnik Jablonsky 3 for. liečnik Lazar 5 for. poručnik Kiš 3 for. poručnik Hadrović 2 for. M. Rethy 2 for. And. Belčak 2 for. Belčak sin 10 nč. Pl. Goriupp 5 for. vlastelinski nadšumar Korab 5 for. šumarnik 1 for. Perkaćanski 1 for. L.M. Preiner 5 for. Lukić& Winter 5 for. N.N. 2 for. Kosta Stojšić 1 for. dr. Meczner 1 for. Mirko Žitvaj 1 for. dr. Al. Rogulić 1 for. Franjo Resch 2 for. N. Hermann 5 for. Lj. Čačinović 1 for. dr. Nikodem Jakšić 1 for.*
Ukupno 105 for. 10 n.
K tomu svota I. iskaza iz 33. br. „Sriem. Hrvata“ od ove godine (sakupio Stjepan Sedlaček) 40 for.
Svega ukupno 145 for. 10 n.
Na kojih se prinosih plemenitim darovateljem ovime svesrdno zahvaljuje.“

Odjeci željezničke nesreće kod Osijeka 1882.

Sažetak

Vijest o željezničkoj nesreći kod Osijeka, koja se dogodila 1882. godine, odjeknula je u cijelom svijetu. O nesreći su pisali mnogi europski listovi pa i oni u prekomorskim zemljama, a uzroci nesreće analizirani su u mnogim europskim stručnim časopisima za graditeljstvo. Željeznice u vlasništvu privatnika pokazale su se lošim modelom izgradnje i upravljanja jer su u kasnijem razdoblju željeznice nacionalizirane. Privatni poduzetnici, poput Rotschilda, Wodianera i drugih, dobro su iskoristili državne poticaje i gradili jeftine trase , između ostalih jeftinije drvene umjesto željeznih mostova, kako bi ostvarili što veći profit. Jednako tako se štedjelo na održavanju. Zanemarivanjem ulaganja u popravak osječkog drvenog željezničkog mosta, koji je bio u lošem stanju, došlo je do njegovog urušavanja. Most nije izdržao dodatna opterećenja zbog nabujale rijeke Drave te se jedan nosivi stup izlokao te se most urušio pod teretom vlaka. U toj nesreći , u vodama Drave se ugušilo 26 husara koji su se vraćali na odmor u Mađarsku nakon što su u Bosni i Hercegovini sudjelovali u gušenju ustanka, a bili su izvana zaključani u stočne vagone . U nesreći su poginula i dva majstora koji su radili na izgradnji novog mosta. U radu su dana imena poginulih husara te se prvi put hrvatskoj javnosti donose imena zaslužnih stanovnika Podravlja , Osijeka i Bilja koji su pokazali veliku solidarnost i požrtvovnost u spašavanju stradalnika. Većina spasitelja su pripadnici njemačkog naroda. Zaslužni su nagrađeni i pohvaljeni, a svoju solidarnost sa žrtvama pokazali su građani Osijeka i Vukovara, koji su u znak sjećanja na poginule husare podigli spomenike. Nesreća je imala veliki odjek u stvaralaštvu; u poeziji, prozi, narodnom pjesništvu, slikarstvu i fotografiji.

Nachklänge des bahnunglückes bei Osijek 1882

Zusammenfassung

Die Nachricht über das Bahnunglück bei Osijek, das im Jahr 1882 geschah, ging in die ganze Welt. Über das Unglück schrieben viele europäische Blätter, sogar welche in Überseeländern, die Ursachen wurden auch in vielen europäischen Baufachkreisen analysiert. Die Bahn in Privatbesitz erwies sich als schlechtes Muster zum Bau und Verwaltung denn die Bahn wurde in späterem Zeitraum nationalisiert. Private Unternehmer, wie Rotschild, Wodianer und andere, nutzten die staatliche Förderungen sehr gut aus und bauten billige Strecken, unter anderem billige hölzerne statt Eisenbrücken, um größeren Profit zu erzielen. Ebenso wurde an der Instandhaltung gespart. Durch Vernachlässigung der Anlagen in die Reparatur der osijeker Holzbahnbrücke, die in schlechtem Zustand war, kam es zu deren Einsturz. Die Brücke hielt die zusätzlichen Belastungen wegen der flutenden Drau nicht aus und einer der tragenden Pfeiler wurde ausgewaschen, so brach die Brücke unter der Last des Zuges zusammen. In diesem Unglück ertranken in den Gewässern der Drau 26 Husaren, die nach Ungarn in ihren Urlaub fuhren, nachdem sie in Bosnien und Herzegowina an der Erstickung des Aufstandes teilnahmen, sie waren von außen in Viehwaggons eingeschlossen. Im Unglück kamen starben auch zwei Meister, die an dem Bau der neuen Brücke arbeiteten. In der Abhandlung werden die Namen der Umgekommenen Husaren mitgeteilt und in der kroatischen Öffentlichkeit werden zum ersten Male die Namen der verdientesten Bewohner von Podravlje, Osijek und Bilje veröffentlicht, die eine große Solidarität und Aufopferung bei der Rettung der Verunglückten zeigten. Die meisten Retter sind Angehörige des deutschen Volkes. Die Verdientesten wurden belohn und gelobt und ihre Solidarität mit den Opfern zeigten auch die Bürger von Osijek und Vukovar, die als Zeichen des Gedenkens an die umgekommenen Husaren Denkmäler bauten. Das Unglück hatte ein großes Echo in der schöpferischen Welt; in der Dichtung, der Prosa, der Volksdichtung, der Malerei und der Fotografie.

Bruno Škreblin
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK: 94(497.5)"12/14"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 5.10.2013.
Prihvaćeno: 6.10.2013.

Njemački trgovci na srednjovjekovnom Gradecu

Rad govori o trgovcima njemačkog porijekla na Gradecu u kasnom srednjem vijeku analizirajući trgovačke veze između Gradeca i drugih gradova te ulogu njemačkih građana iz Gradeca u međunarodnoj trgovini.

Ključne riječi: *Srednjovjekovni Gradec, Nijemci, trgovina.*

Uloga njemačkog stanovništva u srednjovjekovnoj urbanizaciji srednje Europe relativno je dobro poznata i istraživana.[1] Nijemci na prostor Ugarsko-hrvatskog kraljevstva pristižu već od 11 st. i glavna su odnosno najbrojnija etnička skupina među onima koji se naseljavaju u Kraljevini. U Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu njemački doseljenici naseljavaju područja današnje Transilvanije, Slovačke i Mađarske te formiraju naselja u kojima uživaju autonomiju, a mnoga od tih naselja kasnije će se razviti u značajne gradove.

Na prostoru današnje Hrvatske Nijemci se prvi put spominju 1231. u Vukovaru,[2] dok u srednjovjekovnu Slavoniju pristižu u značajnijem broju vjerojatno nakon Mongolske provale. U 13. stoljeću dolazi, naime, do novog kolonizacijskog vala u srednjoj Europi što se poklopilo s Belinom politikom stvaranja slobodnih gradova nakon tatarske provale, tako da od sredine 13. st. u cijelom Kraljevstvu niču gradovi koji se razvijaju pod utjecajem njemačkih pravnih običaja i normi.[3]

Ono što je također važno napomenuti jest činjenica da gradovi u Ugarskoj upravo nastaju na trgovačkim pravcima ili kraj velikih rudarskih područja (na sjeveru i istoku kraljevstva) – današnja Slovačka i Rumunjska.[4] Gradec je također bio na raskrižju putova što su spajala sjever Kraljevstva s jugom, a posredno i talijanskim zemljama, a drugi pravac spajao je njemačke zemlje sa Slavonijom, Bosnom i Dalmacijom zbog čega se može reći da je i Gradec imao ulogu u međunarodnoj trgovini. Pojačane

[1] O utjecaju njemačkih doseljenika na razvoj ugarskih gradova vidi, P. Engel, *The Realm of St. Stephen: a history of medieval Hungary, 895-1526*, I.B. Tauris Publishers, London – New York 2001., str. 252. I. Petrovics, „The role of town in the defence system of medieval Hungary", u: Philippe Contamine, Olivier Guyotjeannin (ur.) *La Guerre, la violence et les gens au Moyen Âge,* vol. 1, Paris 1996., str. 265. Vidi i tamo navedenu literaturu o urbanizaciji Ugarskog kraljevstva u 13. st. O Nijemcima u srednjem vijeku na tlu Hrvatske bilo je govora u izlaganjima na prethodnim skupovima u organizaciji Njemačke zajednice nakon čega su uslijedili i radovi u zbornicima. Ovdje ćemo izdvojiti radove koji isključivo govore o Nijemcima u urbanim sredinama: K. Kanižaj, „Njemačka kolonija na Gradecu u drugoj polovici 14. i prvoj polovici 15. stoljeća", u: G. Beus Richember (ur.), *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zagreb 1994., str. 53-62; M. Karbić, „Nijemci u Varaždinu tijekom srednjeg vijeka", *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice-VDG Jahrbuch*, Osijek 2001., str. 11-17; „Obitelj Bole: istaknuti predstavnici de lingua Theutonicorum na zagrebačkom Gradecu u 14. i 15. stoljeću", *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice - DG Jahrbuch*, Osijek, 2007., str. 11.-19; B. Škreblin, „Obitelj Šafar – iz života jedne njemačke obitelji", *Godišnjak njemačke zajednice – DG Jahrbuch*, vol. 16., Osijek 2009., str. 83-100; Nijemci na Gradecu sredinom i u drugoj polovici 15. stoljeća", *Godišnjak njemačke zajednice – DG Jahrbuch*, vol. 17., Osijek 2010., str. 33-54.

[2] T. Smičiklas et al., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae: Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 3, Zagreb 1905., str. 346-347.

[3] Engel, *The Realm*, str. 252.

[4] Više o utjecaju komunikacijskih pravaca na raspored i razvoj srednjovjekovnih gradova Ugarske vidi: K. Szende, „Towns along the way. Changing patterns of long-distance trade and the urban network of medieval Hungary" *Towns and communication: Communication between towns and between towns and their hinterland. Introductory reflections,* vol. 2, Galatina 2011., str. 161. – 225. Ovdje ne uzimamo u razmatranje gradove na jadranskoj obali koji su imali neke sasvim drugačije karakteristike i povijesni razvoj.

rudarske aktivnosti u 14. stoljeću (eksploatacija i izvoz zlata, srebra i bakra) također su dovele do snažnog zamaha trgovine, novčanog gospodarstva time i jačanja uloge gradova, u kojima se pojavljuje i trgovačka elita, a upravo su gradovi postali glavni nositelji trgovačkih aktivnosti.[5]

Ipak, nije jednostavno istraživati međunarodnu trgovinu gledajući isključivo zagrebačko područje tim više što objavljena građa koju je sakupio i objavio Ivan Krstitelj Tkalčić, na koju se u ovom radu uglavnom naslanjamo i nije najbolji materijal za istraživanje srednjovjekovne trgovine na veliko, odnosno međunarodne trgovine.[6] Podaci u zagrebačkim izvorima najčešće su vrlo šturi, a pojavljuju se tek ako dođe do nekog spora između samih trgovaca međusobno ili između trgovaca i poreznika. Roba koja se prenosi rijetko se spominje i uglavnom, teško se može steći neki širi uvid u razmjere trgovine u zagrebačkom srednjovjekovlju. Osobito nema vijesti o tranzitnoj trgovini, skladištima za distribuciju koja bi morala postojati s obzirom da Zagreb nije bio samo potrošačko središte i krajnji cilj trgovaca nego i tranzitni grad kroz koji su prolazili strani trgovci bilo sa sjevera prema jugu bilo s istoka prema zapadu te obratno, vjerojatno prepuštajući samo dio robe za lokalno tržište.[7]

Isto tako, teško možemo dobiti pravu sliku o srednjovjekovnoj trgovini promatrajući ju isključivo kroz prizmu jedne etničke skupine. S obzirom da se u historiografiji često smatralo da su Nijemci bili skloniji obrtničkim zanimanjima, a na to, u neku ruku upućuju i izvori koje koristimo, ovim radom će se pokušati preispitati takvo gledište. Uostalom, srednjovjekovna je trgovina u načelu u rukama građana, a kako je već istaknuto Nijemci su, gledajući cijelo Ugarsko kraljevstvo, bili vrlo značajna ponegdje i najbrojnija etnička skupina u tamošnjim gradovima (poput Budima, Pešte, Požuna, Šoprona, Kluža, Sibinja i drugih). Prvi upravitelji komora, rudnika i kraljevskih financija, drugim riječima poslovni ljudi, bili su Nijemci iz Budima ili Kremnice prije nego što će njih sredinom 14. stoljeća potisnuti talijanski trgovci.[8] Najveći broj njemačkih trgovaca u Budimu dolazio je iz Regensburga, snažnog trgovačkog grada, a od početka 15. st. njih potiskuju trgovci iz Nürnberga.[9] U srednjovjekovnom Budimu Nijemci su imali i svoje snažno trgovačko udruženje

[5] István Petrovics, „Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary in the Middle Ages", u: D. Keene – B. Nagy – K. Szende (ur.), *Segregation - Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Gropus in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*, 2009., str. 72.

[6] Izvore za Gradec sakupio je i objavio: I. K. Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grad. Zagreba. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae*, vol. 1-11, Zagreb 1889.-1905. (dalje: MCZ).

[7] S. Varga, "Uloga grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske u kasnom srednjem vijeku – The city of Zagreb in the urban network of Hungary in the late middle ages", *Podravina,* 8(16), 2009., str. 67.

[8] Engel, *The Realm*, str. 155, 186.

[9] A.Végh, „Buda: The Multi-ethnic Capital of Medieval Hungary", u: *Segregation - Integration – Assimilation:* str. 94; M. Rady, *Medieval Buda: A study of Municipal Government and Jurisdiction in the Kingdom of Hungary*, New York 1985., str. 182.

Corpus Christi.[10] Gradovi Regensburg i Nürnberg također se spominju i u zagrebačkim izvorima, premda njemački doseljenici na Gradec često dolaze iz drugih ugarskih gradova poput samog Budima, ili iz dijelova Carstva bližih Gradecu, poput Kranjske i Štajerske.

Njemački utjecaj nije na Gradecu bio vidljiv samo na području prava i gradske uprave, nego i trgovine, odnosno trgovačkih mjera. Tako gradski magistrat 1425. propisuje da se za određene namirnice upotrebljavaju isključivo njemačke mjere (*pondus theuthonicalem*),[11] a prema Tkalčiću običaj „Božjeg mira" (*treuga Dei*, pučki *frangya*) koji je na Gradecu postojao za vrijeme Margaretskog sajma također je stigao sa njemačkog područja.[12] Osim toga, gradečki su trgovci često odlazili po robu ili prodavali vlastitu u Ptuju, Budimu, i Ljubljani, a to su sve gradovi s tada prevladavajućim njemačkim stanovništvom.

Naravno, treba ukazati na razliku između trgovaca na veliko koji su glavni predmet ovog rada i onih trgovaca koji su u dućanima prodavali robu, ili su pak nudili sitnu robu prodavajući je na ulici. Što se tiče stranih veletrgovaca, Gradec poput drugih ugarskih gradova nije dopuštao njihov dolazak na redovne tjedne sajme ili su im postavljali određena ograničenja u korist domaćih trgovaca. Strani su veletrgovci slobodno mogli doći tek na velike sajmove, odnosno na dva gradečka velesajma koja su održavana oko blagdana sv. Marka i blagdana sv. Margarete. Međutim, ukoliko su doista željeli prodavati robu, trgovci su se mogli privremeno naseliti i postati građani ili ući u trgovačke udruženje s nekim građaninom.[13]

Tragovi međunarodne trgovine na području Zagreba sežu u drugu polovicu 13. stoljeća kada (1267.) su građani od kralja uspjeli ishoditi trgovačke olakšice.[14] Kao razlog naveli su da zbog blizine granice ne mogu ništa prosperirati. Sasvim sigurno, pod tom granicom misli se na onu s Carstvom, što je dakle rani dokaz o trgovini između Gradeca i Carstva, odnosno područja današnje Slovenije. Praktički nedaleko od Zagreba nalazila se njemačka carina, odnosno podružnica glavne, zagrebačke tridesetnice koja je bila zadužena za robu koja je dolazila iz Carstva. Prema ispravi iz 1316. ona je bila smještena uz Susedgrad gdje je prolazio glavni put za Carstvo, prema Brežicama na Ljubljanu ili na Ptuj preko Krapine, a položaj Susedgrada omogućavao je i kontrolu nad rijekom Savom koju su isto tako trgovci znali koristiti za prijevoz

[10] Rady, *Medieval Buda*, str. 107.

[11] MCZ 2, str. 50.

[12] MCZ 6, str. *vii* (uvod).

[13] Naravno, gradski čelnici su pojavu takvog ortaštva pokušavali spriječiti. Tako je 1377. donesen propis kako na Margaretinje strani trgovci mogu dolaziti i prodavati svoje vino, ali ga ne smiju sami točiti, nego ga moraju prvo ponuditi građanima (dakle, samo veleprodajno), a još se i kupac tog vina mora zakleti da nije bio sa trgovcem u ortaštvu (MCZ 5, str. 76).

[14] MCZ 1, str. 44-45.

robe.[15] Također, žalbe gradečkih građana na tridesetničarska oporezivanja 1343. isto tako spominju robu koja se uvozi iz Njemačke ili se izvozi u tom smjeru.[16]

Ipak, početak istraživanja započinjemo sa sredinom odnosno drugom polovinom 14. stoljeća budući da se od tada pojavljuju prvi sudski dokumenti, a kako je uvodno istaknuto, to je i vrijeme „buđenja" trgovačkih aktivnosti zbog povoljnih ekonomskih okolnosti. Također, u drugoj polovici 14. st. u gradečkoj gradskoj upravi dominira trgovačka kolonija (uz zlatare i novčare). Iako su najpoznatiji trgovci u gradu u to vrijeme bili ipak Talijani, među kojima se osobito ističi Firentinci, trgovinom se bavi i nekoliko njemačkih obitelji. To su članovi obitelji Bole i Miklin, sin Ivana, odnosno upravo one obitelji koje ujedno i dominiraju unutar njemačke skupine u gradskom magistratu potkraj 14. stoljeća.[17] Naravno, podjela na jezike koja je na Gradecu uspostavljena 1377. i vladala sve do 1436. omogućila je da spomenute građane uopće raspoznajemo kao Nijemce, budući da se isti nalaze uvijek u njemačkoj skupini.[18] Drugi je razlog da nekog građanina ubrojimo u njemačku skupinu, ukoliko se pored njegova imena navodi i atribut odnosno etnik *Teutonicus*, *Alemanus*, *Saxonis* odnosno neki grad na području njemačkih država, ili ukoliko građanin ima karakteristično njemačko ime.[19] No, kako je već istaknuto podaci o trgovini većinom su šturi i izravno govore vrlo malo. Tako je Jakovu Bolu neki građanin ukrao platno, a njegov sin Ivan 1387. tužio je Martina Pipera, člana slavenske skupine za dug od 40 florena.[20] Mihael Ort (ili *Ortoflych*), vjerojatno prozvan po četvrtini florena, također je pripadnik gradske elite, a njegov sin Stjepan postat će i sudac 1433.[21] Michael je 1378. imao neki trgovački obračun budimskim trgovcima s kojima je vjerojatno poslovao udružen sa Latinom Renarijem štacunarom.[22]

Godine 1387. gradski magistrat odredio je da Ptujski trgovci kada dođu na Gradec, dužni su isplatiti određenu svotu novaca Miklinu i Worihu.[23] Nije jasno je li riječ o dogovorenom prebijanju dugovanja između zagrebačkih i ptujskih trgovaca, ili

[15] Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, Zagreb, 1999, str. 64.

[16] *Isto*, str. 64-65.

[17] Miklin, sin Ivana čak je četiri puta sudac kao predstavnik njemačke skupine krajem 14. stoljeća (1383., 1387., 1395., 1399.), a njegov sin Gašpar također je član magistrata u 15. st. Više o obitelji Bole vidi: M. Karbić „Obitelj Bole..".

[18] O podjeli na jezike vidi: B. Škreblin, „Etničke i političke skupine u srednjovjekovnom gradu: Primjer gradečkih lingui", *Povijesni prilozi: Historical contributions*, 35., 2008, p. 91.-148.

[19] U načelu, navođenje etnika pored imena točno pokazuje i jezik istog građanina ali mora se voditi računa o povijesnim okolnostima budući da, kako je već spomenuto iz Ugarskih gradova dolaze i Mađari i Nijemci (mogu i Slovaci), a iz Češke i zemalja današnje Slovenije često dolaze Nijemci.

[20] MCZ 5, str. 271.

[21] MCZ 2, str. *xcv*.

[22] MCZ 5, str. 113,115.

[23] MCZ 5, str. 280.

je Miklinu i Vorihu učinjena neka šteta u Ptuju. Kad su u Krškom lokalne vlasti 1378. zaplijenili zagrebačkom trgovcu Lacku sedam florena zato jer je njima bio dužan neki zagrebački građanin, sud je odredio da se Lacko ima namiriti od trgovaca iz Krškog čim oni stignu na Gradec.[24]

Gradečki trgovci koji su ujedno pripadnici gradske elite, dakle često su u magistratu, uglavnom se ne bave izravno trgovinom nego to čine vjerojatno tek povremeno ili posredno. Oni su vjerojatno u prvoj generaciji bili osobno uključeni u trgovinu, što je značilo često izbivanje iz grada, a kada su se obogatili, stvoreni kapital ulagali bi najčešće u posjede, kuće i dućane te bi izravne trgovačke operacije prepuštali svojim partnerima, najčešće drugim građanima, dok bi oni bili samo kreditori ili pružali logističku potporu na Gradecu. To im je omogućavalo mirno obavljanje gradskih poslova, a ujedno i čuvalo od napora i opasnosti kakvima su međunarodni trgovci često bili izloženi.[25]

Primjere o kreditiranju ili udruženom djelovanju nekolicine građana u trgovini praktički smo već spomenuli, a u takvim poslovima nije se naravno vodilo računa o etničkom porijeklu, pa je čest slučaj da u tim trgovačkim udruženjima (*societas*) vidimo građane različitih jezika. Tako su Latin Ivan Perović i Jakov Bole podmirivali dugove i obaveze bivšeg suca Antuna Apparda koje je ovaj imao u Budimu.[26] Antun Appardi bio je firentinski trgovac, a radio je za firentinsku kompaniju *Carneschi Fronte* jednako kao i Mihael Nadler, Nijemac iz Budima i višestruki budimski sudac, a kasnije i vrhovni upravitelj tridesetnice.[27] Da je i Mihael bio u vezi s gradečkim trgovcima vidimo po njegovom boravku u Zagrebu 1423., kada su ga napali vojnici i službenici Ivana Albena, pa je Mihael, prethodno opljačkan, pobjegao na Gradec u kuću gradečkog Firentinca Ciona.[28]

U 15. st. pored obitelji Bole i druga njemačka najuglednija obitelj Šafar bavi se trgovinom premda su bili plemićkog statusa, s posjedima u Pokuplju. Tako Petar Šafar 1413. traži od plemkinje Elizabete, udovice Nikole Moslovačkog da mu plati za šezdeset i tri grede (*glebas)*, a tri godine poslije (1416.) Petar je u sporu sa Benediktom, sinom firentinskog trgovca Gyuana, oko srebra i tkanine odnosno Kelnskog sukna

[24] Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini,* str. 37.

[25] Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini,* str. 35.- 57. Vidi i: L. Čoralić, *Put, putnici i putovanja: Ceste i putevi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, Zagreb 1997.

[26] MCZ 6, str. 301.

[27] Da je Antun Appardi radio za spomenutu kompaniju vidi: K. Prajda, *Rapporti tra la Repubblica Fiorentina e il Regno d'Ungheriaa livello di diplomazia, migrazione umana, reti mercantili emediazione culturale nell'età del regime oligarchico (1382-1434),che corrispondeal regno di Sigismondo di Lussemburgo (1387-1437),* Florence 2011., str. 65. Za Mihaela Nadlera vidi: Rady, *Medieval Buda*, str. 172-173. Da je Nadler povezan sa spomenutom firentinskom kompanijom vidi: K. Arany, "Succes and failure,Two Florentine Merchant Families in Buda during the Reign of King Sigismund (1387 – 1437)", *Annual of Medieval studies at CEU*, vol. 12, 2006., str. 116.

[28] MOL (Magyar Országos Levéltár), DL 43576.

(*pannus de Calonia*)[29] Taj dokument otkriva i rodbinsku vezu između Šafara i spomenute firentinske obitelj *de Boncarniisa* jer je naznačeno da je Benedikt Petru bio nećak.[30] Petrov najstariji sin Andrija zastupa na sudu ptujskog građanina Ulrika Drukera, što bi također sugeriralo neku, već raniju ostvarenu vezu s pripadnikom ptujske gradske elite.[31] Upravo za Andrijinog sudačkog mandata 1425. gradski magistrat izdao je čitav niz odredba i propisa o obrtu i trgovinu što je vrlo vrijedan izvor o tom segmentu gradečkog srednjovjekovlja.[32] Sinovi Petra Šafara, Jakov i Pero, ravnomjerno 1432. dijele novac koji je Pero zaradio u Italiji, no nažalost nema i više detalja o tome kako je i s kojom robom Pero stekao dobit.[33]

Trgovac je vjerojatno bio i Johannes Pehem (*Bohemus*) iz Praga, koji je također bio gradski sudac u 15. stoljeću.[34] Do polovice 15. stoljeća značajniji trgovci njemačkog jezika bili su Fritz (*Fridericus*, *Fryche*) i Leonard Teutonik, sin Herrika iz Bavarske. Obojica su bili gradski prisežnici (*jurates)*, a Leonard je bio zet Mihaela Sebastijana, bogatog i uglednog suca iz slavenske etničke skupine.[35] Fritz je bio dugogodišnji prisežnik, a zanimljiv je po tome što je zajedno s još jednim prisežnikom nadzirao provođenje Božjeg mira (*custodes treugarum*). Međutim, budući da su oboje uhvaćeni u nekom nasilju baš za vrijeme *treuge*, ne samo da su lišeni službe nadzornika, nego im je zabranjeno doživotno obnašanje bilo kakve javne funkcije.[36] Ipak, čini se da su im prijestupi oprošteni, odnosno da je općina naknadno uvažila njihovu žalbu jer Fritza vidimo ponovno na funkciji prisežnika 1419.[37] Godine 1427. Fritz i njegova žena Katarina *in senili etate* adoptirali su (posinili) trgovca Marka Alemana, sina Mihovila.[38] Marko, koji je pravi veletrgovac (*mercator*) zasigurno je s Fritzom od ranije bio u poslovnim odnosima, vjerojatno je Marko Fritzu i dobavljao robu koju je ovaj poslije prodavao u svom dućanu. Kako Fritz nije imao djece Marko je postao nasljednik svih njegovih posjeda i dobara. Još je zanimljiva vijest kako je Fritzu plemić

[29] MCZ 6, str. 7, 38-39.

[30] Više o Šafarima vidi: B. Škreblin, „Obitelj Šafar...“

[31] O Ulriku Drukkeru vidi: B. Hajdinjak, „Mesto Ptuj i njegove elite od 12 do 15 stoletja“, u: J. Mlinar – B. Balkovec, *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino - Urban Elites in Middle and Early Modern Age between the Alps, the Adriatic and the Pannonian Plain*, *Zbirka Zgodovinskega časopisa*, 42, 2011., str. 264-307.

[32] MCZ 2, str. 47-50.

[33] MCZ 6, str. 167.

[34] MCZ 5, str. 286.

[35] MCZ 9, str. 331.

[36] MCZ 6, str. 49-50.

[37] MCZ 6, str. 51, 62.

[38] MCZ 9, str. 130-131.

Ladislav Svetački (*de Zinche*) 1432. opljačkao dućan, odnijevši robe u vrijednosti 100 florena, i još 50 florena u novcu.[39]

Općenito govoreći, u 15. st. jača uloga njemačkih trgovaca, doduše možda samo zbog toga što se broj i utjecaj talijanskih trgovaca postupno smanjuje. Tako se počinju pojavljivati i Nijemci koji su i upravitelji tridesetnice srednjovjekovne Slavonije, što je bilo zanimanje na kojima smo najčešće ranije viđali Talijane. Godine 1416. tridesetničar je bio Bernard Sachs (*Sax*), njegov zamjenik (*vicetricesimator*) Herman Theutonicus, a prema sredini stoljeća Pavao Valpot.[40] On se kasnije navodi i kao Pavao *de Vinica* dok je Bernard bio 1443. na funkciji viničkog kaštelana što je vjerojatno vezano uz njegov posao budući da je u Vinici bila jedna od manjih tridesetničarskih postaja.[41] Naravno, shodno tome oba tridesetničara bili su u službi grofova Celjskih koji su vlasnici Vinice još od 1399. što sve ukazuje da su grofovi stavili ili težili staviti pod kontrolu i međunarodnu trgovinu na području srednjovjekovne Slavonije. Građani su upravo Pavla Valpota 1458. tužili da im je zajedno sa još nekim Nikolom zlatarom za vrijeme vladavine Celjskih nanio 2000 florena štete.[42]

Pritisak Celjskih na Gradec traje praktički od njihove kupnje Medvedgrada 1436. Sljedeće godine vojnici i službenici Celjskih predvođenim medvedgradskim kaštelanom Wilhelmom Stammom opljačkali su trgovce koji su se vraćali sa Ptujskog sajma.[43] Četiri godine poslije (1441.) vojnici Celjskih upasti će u grad te je od te godine Gradec pod vlašću Celjskih sve do 1456. nakon smrti posljednjeg Celjskog u Beogradu. Bilo zbog kontrole, ili u namjeri da potaknu trgovinu na Gradecu, Celjski naseljavaju Lovru Sybenburgera, zlatara i monetara, a dolazak nirnberškog trgovca Ivana Bolsaka i literata Antuna Rotha također je mogao biti u vezi s Celjskim. Osim njih tu je i Bavarac Konrad Rawsar iz Landeshuta koji je u gradu od 1439., a čini se da je prvotno bio stanovnik Kaptola. Bolsak i Rawsar bili su sitni trgovci (*institores*), a čini se da je u trgovinu bio uključen i Antun Roth. U sudskim spisima neki je

[39] MCZ 2, str. 70. Fritz je u tom dokumentu već označen kao bivši odnosno pokojni (*condam*). To bi se i uklopilo s prethodnim dokumentom iz 1427. koji govori da je Fritz već bio u odmakloj dobi. Međutim, u tridesetim godina 15. st. u magistratu na funkciji prisežnika u njemačkoj skupini ponovno se nalazi neki Fritz, pa nam ne ostaje drugo nego da zaključimo da se radi o dva različita građanina. Popis svih građana u magistratu od 1377. do 1450. vidi u dodatku rada: B. Škreblin, "Etničke i političke skupine…".

[40] MCZ 6, str. 40, 422.

[41] Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini*, str 64. Za B. Sachsa vidi: S. Miljan „Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko kneštvo (comitatus Zagoriensis) krajem srednjeg vijeka (1397.-1456.)", *Godišnjak njemačke zajednice DG Jahrbuch*, Vol 19, 2012., str. 111.

[42] MCZ 2, str. 270. Građani su Valpota tužili nakon što su Celjski izumrli. Na Gradecu su postojala, po svemu sudeći dva Pavla zvana i *Walpoth* jer se 1454. spominje i Ana, udovica Pavla Valpota (MCZ 10, str. 156.), a 1455. drugi Pavao Valpoth bio je među jamcima za srebro gradečkim zlatarima Benediktu i Pavlu koji su trebali izraditi srebrni relikvijar (MCZ 2, str. 246-247.).

[43] MCZ 2, str. 136-137.

Klemens dao Antunu dva florena za neku robu u Njemačkoj (*partibus Teutonie*).[44] Bolsak, Rawsar i Roth ujedno su i pripadnici gradske elite, gradski suci, no neovisno o njihovim vezama s Celjskim oni ostaju u gradu kao ugledni građani i nakon povratka grada pod vlast krune.[45]

Osim njih, u drugoj polovici i prema kraju 15. stoljeća najistaknutiji trgovci njemačkog jezika bili su Toma Hansperger i Blaž (*Alemanus*), sin Lazarina iz Iloka. Toma Hansperger bio je oženjen za Agatu, kćerku Blaža štacunara, suca 1441., čija je druga kćerka Katarina bila udana za trgovca Matiju, sina Lodovikovog, a njezin drugi muž bio je Blaž Lazarin.[46] Blaž je u gradu od kraja šezdesetih godina 15. st., a postaje i gradski sudac u najmanje dva navrata (1479., 1485.).

Od njemačkih gradova koji se spominju na Gradecu svakako treba ukazati i na Köln, člana hanzetske lige, o čijim trgovcima na Gradecu doduše nema izravnih vijesti ali zato je iz tog grada na Gradec dolazilo sukno - *pannus de Chalonia*.[47] Nedaleko od Kamenith vrata nalazila se kapela sv. Uršule koja se upravo smatrala zaštitnicom suknara, a ujedno je i bila zaštitnica grada Kölna.[48] Sukno i drugi odjevni predmeti bili su među glavnom uvoznom robom budući da Ugarsko kraljevstvo nije ni izbliza imalo razvijenu proizvodnju koja bi mogla zadovoljiti domaće tržište. Kölnsko sukno imalo je i jaku konkurenciju jer se još spominje i *pannus de bohemia* i *pannus de corintia*, a i Firentinci su također nudili i svoje sukno koje je bilo osobito cijenjeno, ali i skuplje od ostalih.[49] Čini se da Nijemci u Ugarskom Kraljevstvu ipak češće trguju s niže vrijednom suknom i vunom, odnosno rekli bismo odjećom široke potrošnje što ih nije dovodilo u sukob s talijanskim trgovcima koji su nudili svilu ili skupocjene tkanine i drugu luksuznu robu.[50] Osim toga, Talijani i financiraju trgovačke operacije pri čemu nisu uvijek gledali jezično porijeklo te i u Budimu i na Gradecu možemo uočiti zajedničke trgovačke operacije Nijemaca i Talijana. U svakom slučaju, odjevni i obućarski predmeti ili materijali za njihovu izradu bili su jedan od glavnih proizvoda

[44] MHZ 7, str. 208.

[45] O tome vidi više: B. Škreblin, „Nijemci na Gradecu sredinom i u drugoj polovici 15. stoljeća".

[46] MCZ 11, str. 1, 24- 25.

[47] MCZ 4, str. 210. Na Gradecu su živjeli doseljenici iz Kölna poput Kuzmina, sina Arnolda *de magna Colonia*, no ne možemo ih izravno dovesti u vezu s trgovinom (MCZ 9, str. 296.).

[48] Ta se kapelica prvi put spominje na posjedu uz kulu kod Kamenitih vrata, no isti je praktički stoljeće i pol u vlasništvu talijanskih trgovaca.

[49] MCZ 6, str. 476, MCZ 7, str. 97. Za firentinsko sukno vidi: Varga, „Uloga grada Zagreba...", str. 67.

[50] K. Arany, „*Gewölbherren and Kammerherren" - Florentine and South German Merchant in Fifteenth -century* Buda u: *Mediterranean ports and Central European cities: 14th – 19th centuries, Cities&Societies in Comparative Perspective* , European Association for Urban History, Prag, 2012. (elektronički zbornik radova, citat je s dozvolom autora). Vidi i: A. Kubinyi, „A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon", *Gazdálkodás,* 2008., str. 230-231; Isti, „Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban", u: András Kubinyi, Tanulmányok Budapest középkori történetéről *I-II., I. Kenyeres, P. Kis et Cs. Sasfi eds., Budapest, Budapest Főváros Levéltára,* 2009., vol. 1, str. 337-360.

koji su nudili njemački veletrgovci. Zbog toga je vjerojatno da neki gradečki članovi gradske elite koji se označavaju kao krojači (*sartores*), poput sudaca Mihaela Šaronića i Martina Tomića, nisu pravi obrtnici nego su prije bili uključeni u trgovinu odjećom, jednako kao što su i mnogi mesari ili krznari u drugoj polovici 15. st. zapravo bili uključeni u izvoz ugarske stoke na mletačko tržište. Uz izvoz stoke za mletačko tržište koje je dobrim dijelom išlo preko Zagreba na Senj vrlo važan izvozni proizvod iz srednjovjekovne Ugarske bile su kovine iz rudnika u današnjoj Slovačkoj. Upravo krajem 15. stoljeća bakar iz slovačkih rudnika prevozi se preko Zagreba i Senja u Veneciju, a glavni financijer bio je Jakov Fugger.[51]

Sumirajući trgovačka kretanja njemačkih građana stekao bi se dojam da su oni najčešće, od većih gradova u okolici poslovali uglavnom u njemačkim gradovima, Budimu, Ljubljani i Ptuju, odnosno da su mnogo više bili usmjereni u trgovinu na sjeveru nego na jugu Kraljevstva. Ipak naravno, ambiciozniji trgovci sasvim sigurno išli su i dalje o čemu ovdje svjedoči slučaj Pere Šafara ili bi se makar udruživali s trgovcima u drugim gradovima. Tako je i ptujski trgovac Johannes Lamperth tužio gradečkog Mihaela krznara da mu je oduzeo neko robu u Brinju.[52] Moguće da je od navedenih gradova Ptuj ipak bio favoriziran zbog njegovih veza s drugim štajerskim i njemačkim gradovima ali i njegove blizine s Gradecom. Ptuj će uskoro, zbog sve izraženije Osmanlijske prijetnje u 16 st. preoteti Zagrebu ulogu u izvozu ugarske stoke za mletačko tržište.[53] Isto tako, veze s Kranjskom su bile izražene, a trgovačka razmjena s tim područjem ponekad je išla i rijekom Savom, primjerice drva, trupci i daske.[54]

Zaključno, njemački su trgovci bili prisutni na zagrebačkom području u većem broju, a najčešće se stizali iz Bavarske i južne Njemačke, Kranjske i Karantanije te iz drugih Ugarskih gradova. Na Gradecu su u drugom planu zbog jake konkurencije talijanskih trgovaca, no najznačajnije njemačke trgovačke obitelji Bole i Šafar nisu ništa manje uspješne i bogate od talijanskih s kojima su bili u rodbinskim ili poslovnim odnosima. Ipak, većina drugih njemačkih trgovaca sredinom i u drugoj polovici 15. stoljeća na Gradecu nisu bili toliko bogati kao njihovi spomenuti prethodnici ili nekadašnji firentinski trgovci. Oni, prema dostupnim izvorima, rjeđe sudjeluju u međunarodnoj trgovini i to je uglavnom ograničeno na bliže trgovačke gradove ili pak trguju s manje lukrativnom robom. Svakako, s obzirom na istraživački fokus potrebna su još dodatna istraživanja i analize, pa ovaj rad predstavlja više prilog ili građu za buduće sveobuhvatnije radove o srednjovjekovnoj trgovini.

[51] Z. Herkov, *Povijest zagrebačke trgovine*, Zagreb 1987. str. 10-11.

[52] MCZ 7, str. 147. Brinje se nalazilo na srednjovjekovnom putu prema Senju, a gradečki su trgovci znali ići i na sajam u Brinju – *Forum sancti Viti* (MCZ 6, str. 424).

[53] N. Budak, "Gradec u kasnom srednjem vijeku", u: *Zagrebački Gradec 1242 – 1850*, I. Kampuš – L. Margetić – F. Šanjek (ur.), Zagreb 1994., str. 87.

[54] Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini*, str. 12.

Njemački trgovci na srednjovjekovnom Gradecu

Sažetak

Njemački su trgovci bili prisutni na zagrebačkom Gradecu u većem broju, a najčešće su stizali iz Bavarske i južne Njemačke, s područja Carstva, kao i iz drugih Ugarskih gradova. Prve vijesti o trgovačkim aktivnostima Gradeca nalazimo u drugoj polovici 13. stoljeća kada građani u svojoj žalbi kralju ističu kako zbog blizine granice ne mogu ništa prosperirati, što se odnosi na blizinu granice s Carstvom, odnosno Kranjskom i Štajerskom. Kasnije se razvijaju snažne trgovačke veze s također pretežno njemačkim gradovima Budimom, Ljubljanom i Ptujem, koji se i najčešće spominje u izvorima. Najznačajniji njemački trgovci bili su uključeni i u međunarodnu razmjenu ili barem međugradsku poput članova obitelji Bole, Šafar (Saffar), Miklina Ivanovog i Michaela Orta. Na Gradecu je postojala i snažna talijanska trgovačka kolonija, no njemački su trgovci često radili zajedno s talijanskim doseljenicima ili su Talijani bili glavni financijeri većih trgovačkih operacija u kojima su sudjelovali i njemački trgovci. Osim toga, njemački su trgovci uglavnom nudili robu široke potrošnje, od koje se može istaknuti odjeća i obuća, dok su Talijani nudili skupocjenu odjeću, kolonijalnu robu i druge mediteranske proizvode, pa između njih nije došlo do veće konkurencije.

Deutsche Händler im mittelalterlichen Gradec

Zusammenfassung

Deutsche Händler sind im zagreber Gradec in größerer Anzahl anwesend, meistens kamen sie aus Bayern und Süddeutschland, von dem Gebiete des Kaisertums sowie aus anderen Ungarischen Städten. Erste Nachrichten über Händlertätigkeiten des Gradec finden wir in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhundertes, als die Bürger in ihrer Klage an den König betonen, dass sie wegen der Nähe der Grenze keinen Fortschritt haben können, was sich auf die Nähe der Grenze des Kaisertums, bzw. der Krain und der Steiermark bezieht. Später entwickeln sich starke Handelsverbindungen mit den ebenfalls überwiegend deutschen Städten Budim, Ljubljana und Pettau, die in den Quellen meistens erwähnt werden. Die bedeutendsten deutschen Händler nehmen auch an dem internationalen oder wenigstens dem zwischenstädtischen Austausch teil, wie die Mitglieder der Familien Bole, Šafar (Saffar), Miklin Ivan und Michael Ort. Auf Gradec gab es auch eine starke italienische Handelskolonie, doch die deutschen Händler arbeiteten oft mit den italienischen Ansiedlern zusammen oder waren die Italienere Hauptfinanzierer der größeren Handelsoperationen, an welchen die deutschen Händler auch teilnahmen. Außerdem boten die deutschen Händler meistens Konsumware an, überwiegend Kleidung und Schuhwerk, während die Italiener kostbare Kleidung, Kolonialware und sonstige mediterrane Produkte anboten, so kam es zwischen ihnen zu keiner größeren Konkurrenz.

Dubravko Habek
Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu
Klinika za ginekologiju i porodništvo
Kliničke bolnice „Sveti Duh“ u Zagrebu

UDK: 614.2(497.5 Bjelovar)”1941/1945”
Prethodno priopćenje
Primljeno: 11.9.2013.
Prihvaćeno: 15.9.2013.

Nijemci liječeni u bjelovarskoj bolnici za vrijeme II. svjetskog rata i poraća

Autor je u radu naveo nove i proširene podatke o liječenim pripadnicima njemačke vojske i njemačkoga naroda u bjelovarskoj bolnici tijekom II. svjetskoga rata i poraća, obradivši dostupnu i očuvanu bolničku medicinsku dokumentaciju. Obrađen je bolnički pobol i pomor pripadnika njemačke vojske i naroda u navedenom razdoblju i druga zbivanja.

Ključne riječi: *Drugi svjetski rat, Nijemci, vojska, bolnica u Bjelovaru, bolnički pobol, bolnički pomor*

Uvod

Tijekom II. svjetskoga rata u Bjelovaru su postojale slijedeće zdravstvene ustanove: Državna bolnica s kirurško-ginekološkim, internističko-zaraznim i dermatovenerološkim odjelom, bivša „Vila Maria", privatni sanatorij prim. dr. Karlića koja je djelovala kao antituberkulozni dispanzer, ali ju je njemačka vojska prenamijenila tijekom rata u pričuvnu bolnicu, te domobranska bolnica, bivša vojna bolnica.

Ravnatelj Državne bolnice bio je prim. dr. Josip Jagodić, koji je bio više puta smjenjivan s funkcije i ponovno vraćan, nerijetko hapšen sa svih zaraćenih strana. Njega je zamjenjivao prim. dr. Franjo Fanton, internist i dr. Bogdan Brückner kao v.d. ravnatelja. Domobransku bolnicu vodio je dr. Franz Benedičič. Sekundarni liječnici su bili malobrojni i nerijetko nakratko radili i odlazili u druge bolnice ili različite postrojbe: kirurginja dr. Ljubica Bosner, dr. Đorđe Bastaić, dr. Emilija Holik, dr. Hellena von Hellenbach, dr. Svetozar Begić, dr. Stanislav Stebnicki, dr. Josip Erak, dr. Eduard Predanić, dr. Neda Kraljek Koršić, dr. Marko Koršić i dr. Blanka Vidoša. Upravitelj bolnice tijekom rata bio je izvjesni Rukavina. Zdravstvenu njegu bolesnika, kuhinju, praonicu, šivaonicu i gospodarstvo vodile su časne sestre milosrdnice, njih dvanaest, koje su stanovale u bolnici, a nadstojnica tijekom rata bila je č. s. Elizabeta Mariach (Marija Janušić), instrumentarka na kirurško-ginekološkom odjelu. Radilo je i desetak pomoćnih priučenih bolničara i bolničarki te vratar, vrtlar i ložač.[1]

Njemačka je vojska ušla u grad Bjelovar 10. travnja 1941. i ostala do kraja II. svjetskog rata kao jako vojno uporište u sjeverozapadnoj Hrvatskoj[2], pa su bolesni i ranjeni pripadnici njemačke vojske liječeni u bjelovarskoj bolnici, a oporavljani kao lakši ranjenici u „Villi Mariji" cijelo vrijeme rata. Nisu poznati njemački vojni liječnici koji su bili namještenici postrojbi i radili u pričuvnoj njemačkoj vojnoj bolnici, kao niti bolesni i ranjeni Nijemci hospitalizirani u toj bolnici jer je dokumentacija za sada nedostupna istraživanju. Kako je poznato iz prethodnih istraživanja, umrli ili poginuli pripadnici njemačke vojske i njemačkoga naroda sahranjivani su na dijelu bjelovarskoga gradskog groblja namijenjenog za ratno njemačko groblje tijekom i nakon rata, koje je po svršetku rata preorano i kao takvo danas ne postoji.[3]

Nijemci liječeni u bjelovarskoj Državnoj bolnici tijekom II. svjetskoga rata

Za ovo istraživanje korištena je neobrađena i postojeća obrađena medicinska dokumentacija pohranjena u Državnome arhivu u Bjelovaru, kao i prethodni radovi

[1] Dubravko, HABEK, *Kirurgija bjelovarske bolnice tijekom Drugoga svjetskog rata,* Prilozi za povijest bjelovarske bolnice, Bjelovar, 2011., 49-62.

[2] T. HERES, „Bjelovarski ustanak i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske 8. travnja 1941.", *Bjelovarski zbornik 4-5*, Bjelovar, 1994., 109-117.

[3] R. TRIBUSON, „Nekoliko podataka o njemačkom vojnom groblju u Bjelovaru 1941.-1945.", *Bjelovarski zbornik 4-5*, Bjelovar, 1994., 145-147.

koji su istraživali poginule i umrle, te sahranjene na spomenutome njemačkome ratnom groblju u Bjelovaru.[4]

Istraživanje će upotpuniti prazninu i dati cjelovitost prethodnim istraživanim radovima o ovoj tematici. Radi bolje preglednosti, podatci su podastrti u tablice od 1941.-1945. godine. u koje su upisivani izvorni podatci iz dokumentacije, tako da neki mogu biti nepotpuni ili izvorno krivo napisani (prepisani). Upisivani su osobni podatci bolesnika / ranjenika s mjestom rođenja, godinama starosti ili godištem (kako je izvorno upisano), te bračnim stanjem i vjeroispovijesti ukoliko je upisana, zatim pripadnost postrojbi s činom ili dužnosti koju je obnašao, zatim prijem na odjel s datumom i odjelom gdje je zaprimljen i liječen, dijagnoza i eventualna operacija ako je operiran na kirurškom odjelu (uz anesteziju i operatera), te otpust iz bolnice i njegovo stanje pri otpustu (izliječen, nepromijenjeno, poboljšano, umro) te eventualno, ako je upisan, bolnički mrtvozornik.

Tablica 1.

Pojedinačni prikaz pobola i pomora pripadnika njemačke nacionalnosti u bjelovarskoj Državnoj bolnici od 1941. do 1945.

1941. godina

RBR.	IME I PREZIME, MJESTO ROĐENJA, GODIŠTE, BRAČNO STANJE	POSTROJBA ČIN / DUŽNOST	PRIJEM ODJEL	DIJAGNOZA OPERACIJA	OTPUST IZ BOLNICE / STANJE
1.	Rudolf Onkenrand, Beč, 40, oženjen	Redov, Zagreb	9.4.1941. INTERNI	Grippa	Poboljšano 12.4.1941.
2.	Jakob Eshnek, Vranojelje, 1901., oženjen	Uznički stražar	22. 10.1941. KIRURGIJA	Appendicitis ac. gangraenosa Op:Appendectomia	Izliječen 11.11.1941.

1942. godina

RBR.	IME I PREZIME, MJESTO ROĐENJA, GODIŠTE, VJEROISPOVJEST, BRAČNO STANJE	POSTROJBA ČIN / DUŽNOST	PRIJEM ODJEL	DIJAGNOZA OPERACIJA	OTPUST IZ BOLNICE / STANJE
3.	Hartmann (ostali podatci nepoznati)	Njemački časnik	22.1.1942. KIRURGIJA	Cholecystitis gangraenosa perforativa. Peritonitis diffusa. Op: Cholecystectomia. Drainage Anest: Rachi Fecit: prim. dr.Jagodić	Nije umro
4.	Sven Fridl, 22. god., Daruvar, rkt., neoženjen	Ustaški zastavnik	20.7.1942. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium antebrachii dex. Retentio globuli	Izliječen 23.7.1942.

[4] *Matične knjige bolesnika bolnice u Bjelovaru, 1941.-1946.* Državni arhiv u Bjelovaru; *Mrtvarnik bolnice u Bjelovaru, 1941.-1946.* Državni arhiv u Bjelovaru*; Operacijski protokol kirurško-ginekološkog odjela bolnice u Bjelovaru 1937.-1943.* Privatno vlasništvo.; Matica Hrvatska ogranak Bjelovar. *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve II. svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarske-bilogorske županije.* Bjelovar 2010.**;** D. HABEK, „Njemačko ratno groblje u Bjelovaru 1941.-1945.“, *Godišnjak - DG Jahrbuch 2011.*, Osijek, 2011., 109-118.

5.	Prel Martin, 1906., rkt. oženjen, St. Sivac-Sombor	Domobran	13.8.1942. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium femoris sin. Fractura complicata. OP: Amputatio femoris. Anest: Aether. Fecit: dr. Begić.	Umro 15.8.1942. (br. 2758/42)
6.	Filip Jung, 31., evang., oženjen, Nijemci-Vinkovci, student medicine	Njemački vojnik	10.9.1942. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium abdominis. Laesio coeci. Op: Revisio vulneris. Suturae coeci. Anest: Aether, Fecit: prim. dr. Jagodić	Umro 12.9.1942. (br. 3192/42)
7.	Friedrich Tesch, 1919., Frankfurt, evang., neoženjen	Bjelovar, njemački vojnik	31.10.1942. KIRURGIJA	Furunculosis regionis inguinalis et colli	Izliječen 17.11.1942.
8.	Heinrich Rampe, 1911., Rettenau, evang., oženjen	isto	7.11.1942. INTERNI	Erisypelas	Izliječen 4.12.1942.
9.	Anislav Eiersterer, 1919., Zaborž, rkt., neoženjen	isto	7.11.1942. INTERNI	Dyphtheria	Izliječen 5.12.1942.
10.	Wilhelm Winamer, 1915., rkt., rastavljen, Sant Valentin	isto	7.11.1942. INTERNI	Otitis media supp. dex. Hepatitis acuta. Icterus.	Poboljšan 5.12.1942.
11.	Alois Trinkbauer, 18., rkt., neoženjen., Hochdorf	isto	9.11.1942. INTERNI	Diphtheria	Izliječen 5.12.1942.
12.	Norbert Wolfmayer, 18., rkt., neoženjen, Helfenberg	isto	9.11.1942. VENEROLOGIJA	Gonorrhoea	Izliječen 20.11.1942.
13.	Franz Kruspel, 33., rkt., oženjen, Wien	isto	9.11.1942. INTERNI	Pneumonia bilateralis recidivans	Izliječen 10.12.1942.
14.	Oskar Kreutz, 30., evang., oženjen, Lutzendorf	isto	9.11.1942. KIRURGIJA	Fractura malleoli lat. pedis dex.	Izliječen 10.12.1942.
15.	Paul Sindlauer, 18., rkt., neoženjen, Oberhofer	isto	10.11.1942. INTERNI	Grippe (Typhus ?)	Izliječen 9.12. 1942.
16.	Norbert Kogler (ostali podatci nepoznati)	isto	15.11.1942. INTERNI	Diphtheria. Nephritis post diphteriam	Izliječen 10.12.1942.
17.	Antun Milinger, 19., rkt., neoženjen, Frankenmarkt	isto	16.11.1942. KIRURGIJA	Abscessus peritonsillaris	Izliječen 24.11.1942.
18.	Alois Freitag, 1922., rkt., neoženjen, Heil Franz Kirche	isto	16.11.1942. INTERNI	Diphtheria. Nephritis post diphteriam	Izliječen 10.12.1942.
19.	Kurt Rambor, 28. rkt., oženjen, Schtetin	obergefreiter	18.11.1942. KIRURGIJA	Gingivitis	Neizliječen 20.11.1942.
20.	Georg Emmrich, 27., evang., oženjen, Lugau	unterofizier	18.11.1942. KIRURGIJA	Contusio pedis sin.	Izliječen 22.11.1942.
21.	Renadus (Ronatus) Diemunsch, 1924., rkt., neoženjen. Milhausen	Njemački vojnik Bjelovar	19.11.1942. KIRURGIJA	Appendicitis acuta Op: Appendectomia Anest: Rachi Fecit: Prim. dr. Jagodić	Izliječen 5.12. 1942.
22.	Renatus Dalast, 18., rkt., neoženjen, Milhausen	Njemački vojnik Bjelovar	20.11.1942. KIRURGIJA	Appendicitis subacuta Op: Appendectomia Anest: Rachi Fecit: Prim. dr. Jagodić	Izliječen 5.12.1942.
23.	Heinrich Bauer, 21., rkt., neoženjen., Bad Eamstadt	Njemački vojnik Bjelovar	26.11.1942. KIRURGIJA	Abscessus peritonsillaris	Izliječen 4.12.1942.
24.	Antun Wink, 1921., rkt., oženjen, Semeljci	Njemački vojnik Garešnica	26.11.1942. KIRURGIJA	Abscessus calcanei sin.	Izliječen 14.12.1942.

25.	Johann Brummer, 1924., rkt., neoženjen, Hochburg	Njemački vojnik Bjelovar	27.11.1942. ZARAZNI	Diphtheria	Izlječen 10.12.1942.
26.	Johan Heimel, 1924., rkt., neoženjen, Mitterkirchen	Njemački vojnik Bjelovar	27.11.1942. ZARAZNI	Diphtheria	Isto
27.	Joseph Kröpl, 18., rkt., neož., Enn…….	Njemački vojnik Bjelovar	28.11. 1942. ZARAZNI	Diphtheria	Isto
28.	Joseph Weilhartner, rkt., oženjen, Hriedl	oberleitnant	28.11.1942. KIRURGIJA	Commotio cerebri	Izlječen 5.12. 1942.
29.	Ludwig Rapp, 19., rkt., neoženjen, Milhausen	Schütze (strijelac)	30.11.1942. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium suprarenalis et recti. Peritonitis diffusa Op: Laparotomia. Anest: Aether. Fecit: prim. dr. Jagodić	Umro 1.12.1942. pokopan po stranci.
30.	Eduard Schneider, 20., rkt., oženjen, Milhausen	Njemački vojnik	30.11. 1942. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium reg. glutei dex.	Izlječen 10.12.1942.
31.	Felix Reinezeder, 18.,	Njemački vojnik	2.12.1942. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium femoris sin. Op: Revisio vulneris Anest: Rachi. Fecit: prim. dr. Jagodić	Izlječen
32.	Hubert Weber, 18., rkt., neoženjen, Angelbach	isto	3.12. 1942. ZARAZNI	Diphtheria	Izlječen 9.12.1942.
33.	Ernest Köringer, 18. rkt., neoženjen, Ebensee	isto	3.12. 1942. KIRURGIJA	Paraphymosis	Izlječen 5.12.1942.
34.	Clement Schnitzhofer, 18., evang., neožejen, Goiser	isto	28.12. 1942. KIRURGIJA	Hernia ing. dex. Op. sec. Brenner - Hackenbruch Anes: Aether Fecit: Prim. dr. Jagodić	Izlječen 9.1.1943.

1943. godina

RBR.	IME I PREZIME, MJESTO ROĐENJA, VJEROISPOVJEST, GODIŠTE	POSTROJBA ČIN / DUŽNOST	PRIJEM ODJEL	DIJAGNOZA OPERACIJA	OTPUST IZ BOLNICE / STANJE
35.	Obengruber	Njemački vojnik	11.1.1943. KIRURGIJA	Appendicitis chronica Op: Appendectomia Anest: Aether Fecit: dr. Begić	Izlječen
36.	Karl Bürchel, 19., 1924., rkt., neoženjen, Milhausen	Njemački vojnik	13.1.1943. KIRURGIJA	Appendicitis chr. Op:Appendectomia Anest: Aether Fecit: dr. Stebnicki	Izlječen 21.1.1943.
37.	Ronatus Greber, 18.,	Njemački vojnik	28.1.1943. KIRURGIJA	Appendicitis chr. Op:Appendectomia Anest: Aether Fecit: dr. Stebnicki	Izlječen
38.	Georg Schnitzberger, 34., rkt., oženjen, Neukirchen	Njemački vojnik	12.2.1943. KIRURGIJA	Empyema thoracis lat. dex.	Izlječen 22.3.1943.
39.	Ernest Heister	Njemački vojnik	21.7.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium cruris sin. Op: Amputatio cruris sin. Anest: Aether Fecit: dr. Stebnicki	Izlječen

40.	Gal Ludwig, 36. god.	Njemački vojnik	7.8.1943. KIRURGIJA	Vulnus laceratum pedis dextri. Conquassatio pedis dextri. Op: Amputatio cruris dextri. Anest: Aether Fecit: dr. Stebnicki	Izliječen
41.	Rikard Letzel, 1916., protest., neoženjen, Bochom	unterofizier	12.8.1943. KIRURGIJA	Appendicitis ac. Op:Appendectomia Anest. Aether Fecit: Prim. Jagodić	Izliječen 21.8.1943.
42.	Otto Martinson, 1914., 29. god., rkt., Bückenberg	Njemački vojnik	9.9.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium capitis. Prolapsus cerebri.	Umro 11.9.1943. pokopan po stranci
43.	Walter Phajtlur, Körlin, 1896., protest, oženjen	Njemački oficir-poručnik	22.9.1943. KIRURGIJA	Vulnera sclopetaria cruris utquae et colli. Anaemia gravis.	Umro 22.9.1943.
44.	Enrich Mochinger	Njemački vojnik	22.9.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium thoracis l. dex.	Neizliječen 23.9.1943.
45.	Schotz Arnold	Njemački vojnik	19.10.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium thoracis et abdominis	Umro 10.10.1943. (br. 3527/43)
46.	Franz Fessel	Njemački dočasnik	10.11.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium abdominis. Laesio colonis sygmoidei. Op: Transfusio sanguinis. Laparotomia. Suturae colonis Anest: Aether Fecit:Prim.dr.Jagodić	Umro 10.11.1943.
47.	Johan Walter, 40.,	Njemački vojnik	20.10.1943. KIRURGIJA	Appendicitis ac. Tumor perityphliticus Op: Laparotomia explorativa Anest: Aether Fecit: dr. Stebnicki	Nije umro
48.	Heinrich Schefer, 1916., evang., neoženjen, Weindenau	Njemački dočasnik	29.11.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium thoracis	Poboljšan 14.12.1943.
49.	Helmut Rausch (Raissch), 19. evang, neoženjen	Njemački vojnik	29.11.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium capitis	Umro 4.12.1943. (dr. Stebnicki) (br. 3909/43)
50.	(Bigent) Migand Werner, 19., evang., neoženjen, Welcherbst	Njemački vojnik	29.11.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium abdominis et antebrachii dextri. Laesio intestini crassi Op: Laparotomia. Suturae intestini. Resectio ommenti Anest: Aether Fecit:prim. dr.Jagodić	Izliječen 14.12.1943.
51.	Jung Karl, 38., evang., oženjen, Šidski banovci	Njemački oružnik	30.11.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium femoris sin. Anaemia acuta. Insufficentio cordis ac. Op: Transfusio sanguinis 500 ccm. Anest: N.S. Fecit:prim.dr.Jagodić.	Umro 30.11.1943. (dr. Stebnicki (br. 3892/43). Pokopan po stranci.
52.	Franz Liederer, 35., rkt., oženjen, Oborau ?	isto	1.12.1943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium thoracis	Poboljšano 14.12.1943.
53.	Pietrau Wolter, 1924., evang., neoženjen, Weidermau	isto	1.121943. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium thoracis	Poboljšano 14.12.1943.

1944. godina

RBR.	IME I PREZIME, MJESTO ROĐENJA, VJEROISPOVJEST, GODIŠTE	POSTROJBA ČIN / DUŽNOST	PRIJEM ODJEL	DIJAGNOZA OPERACIJA	OTPUST IZ BOLNICE / STANJE
54.	Winger Kever, 1898., evang., oženjen, Vel. Wied	Njemački oružnik (meister)	21.1.1944. INTERNI	Sepsis typhosa. Meningitis	Umro 25.1.1944. (br. 160/44.)
55.	Matthias Lang, 19., rkt., neoženjen, Öben Dorf	Njemački vojnik	22.1.1944. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium antebrachii dex. Fractura complicata radii dex. Vulnus sclopetarium mani sin. Fract. compl. metatars. V. et phalangae I. dig. IV. man. sin.	Poboljšano 23.1.1944.
56.	Karl Stadinger, 35., rkt., oženjen, Straznig	Njemački vojnik V. Pisanica	22.1.1944. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium thoracis sin. Retentio globuli	Poboljšano 25.1.1944.
57.	Josef Wimleitner, 1913., rkt., neoženjen, Burgkirchen	gefreiter	17.2.1944. KIRURGIJA	Fractura cruris supramaleolaris dex.	Poboljšano 25.2.1944.
58.	Johannes Schott, 1898.	Njemački satnik-oružnik u Gimnaziji	24.6.1944. KIRURGIJA	V. sclopetarium abdominis. Laesio lienis, hepatis et art. mesentericae Operiran ?	Umro 25.6.1944. (dr. Stebnicki) (br. 1471/44.)
59.	Otto Wüttig, 41., evang., oženjen, Cassen-Oder	Njemački vojnik	10.7.1944. KIRURGIJA	Appendicitis chronica exacerbata Operiran ?	Izlječen 20.7.1944.
60.	Otto Süss, 1889., evang., udovac, Zeishaum, Frankfurt / Oder	Njemački satnik	16.7.1944. KIRURGIJA	Vulnus sclopetarium antebrachii dextri et brachii dex.	Poboljšano 27.7.1944.

1945. godina

RBR.	IME I PREZIME, MJESTO ROĐENJA, VJEROISPOVJEST, GODIŠTE	POSTROJBA	PRIJEM ODJEL	DIJAGNOZA	OTPUST IZ BOLNICE / STANJE
61.	Knip Roza, 35. god., rkt., udata, rodom iz Subotice	logorašica iz Velike Pisanice	25.9.1945. KIRURGIJA	Sepsis. Anaemia gravis	Umrla 7.10.1945. (dr. Stebnicki) (br. 990/45.) Sahranjena 8.9.1945.

Ukupno je hospitalizirano tijekom II. svjetskoga rata prema istraživanoj građi 61 pripadnik njemačke vojske ili njemačkoga naroda u drugim postrojbama ili kao civili. Tijekom 1941. godine zaprimljena su i liječena 2 pripadnika, tijekom 1942. njih 32, tijekom 1943. godine 19, tijekom 1944. godine njih 7, a u rujnu 1945. godine jedna pripadnica njemačke nacionalnosti koja je dopremljena u septičnom stanju iz logora Velika Pisanica i u bolnici umrla.

Na kirurški odjel zaprimljeno je najviše bolesnika / ranjenika, njih 46, više od polovice, na interni odjel njih 10, na zarazni 4, a na venerološki odjel jedan pripadnik zbog gonoreje. Ratne strijelne rane bile su razlogom u 22 prijma na kirurški odjel

(polovica ukupnih prijema na kirurški odjel), a u 10 slučajeva učinjena je apendektomija (odstranjenje crvuljka) zbog apendicitisa (akutne, subakutne ili kronične upale crvuljka). Ostali su prijemi na kirurški odjel bili razlogom operacijskoga zahvata, kao što su parafizmoza, hernija, empijem prsišta, lokalne gnojne tvorevine (apscesi, furunkuli), prijelomi, gangrenozni perforirani kolecistitis. Za 1944. i 1945. godine ne postoje operacijski protokoli, pa operacijski zahvati nisu upisani, no s obzirom na dijagnoze i duljinu hospitalizacije zasigurno su učinjeni.

Na interni odjel zaprimljeno je deset bolesnika zbog gripe, difterije i nefritisa iza difterije, žutice, crvenoga vjetra, sepse i upale pluća. Nekomplicirani slučajevi difterije zaprimljeni su na zarazni odjel koji je bio dio odjela, ali u zasebnom paviljonu u dvorištu bolnice i izoliran od ostatka bolnice.

Umrlo je 12 zaprimljenih na liječenje, a od toga 11 je umrlo na kirurškom odjelu, dok je jedan bolesnik umro od meningitisa i tifusne sepse na internom odjelu.

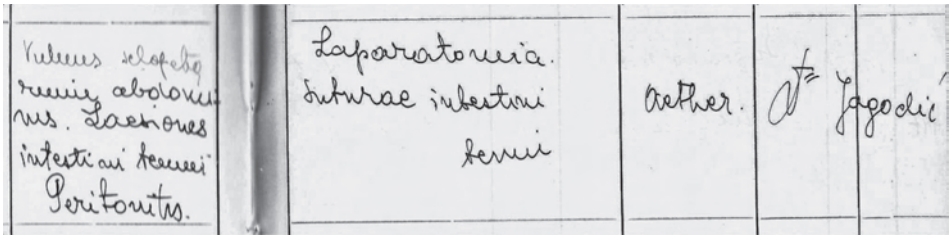

Iz operacijskoga protokola kirurško-ginekološkog odjela bjelovarske Državne bolnice tijekom II. svjetskoga rata s prikazom operacije strijelne ozljede trbuha i peritonitisa u eterskoj narkozi.

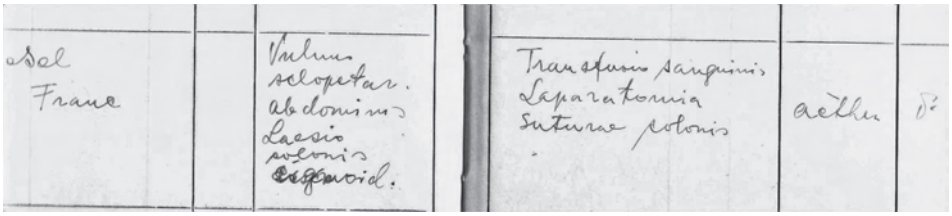

Iz operacijskoga protokola kirurško-ginekološkog odjela bjelovarske Državne bolnice tijekom II. svjetskoga rata s prikazom operacije strijelne ozljede trbuha i transfuzije krvi u eterskoj narkozi.

Tablica 2.

Zbirni prikaz pobola i pomora pripadnika njemačke nacionalnosti prema dijagnozama i odjelu hospitalizacije u bjelovarskoj Državnoj bolnici od 1941. do 1945. godine

	N=61	ukupno	Umrlo
KIRURŠKI ODJEL Appendicitis Furunculus, abscessus Fractura Abscessus peritonsilaris Gingivitis Contusio pedis Commotio cerebri Paraphympsis Hernia Empyema thoracis Vulnus sclopetarium Vulnus laceratum et conquassatum Cholecystitis gangraenosa perforativa	 10 2 2 2 1 1 1 1 1 1 22 1 1	46	11
INTERNI ODJEL Grippe Erisypelas Diphtheria Nephritis post diphtheriam Icterus. Otitis. Diphteria Pneumonia Sepsis typhosa. Meningitis	 2 1 2 2 1 1 1	10	1
ZARAZNI ODJEL Diphtheria	 4	4	0
VENEROLOŠKI ODJEL Gonorrhoea	 1	1	0
Ukupno	61	61	12 (18 %)

Umjesto zaključka

Bjelovarska je Državna bolnica bila središnja civilna zdravstvena ustanova bilogorsko-moslavačke regije tijekom II. svjetskog rata u kojoj su se liječili pripadnici svih zaraćenih strana. Budući da su se operacijski zahvati izvodili u bolnici i teži slučajevi hospitalizirani na internom i zaraznom odjelu, pa je za predmijevati da je spomenuta pričuvna bolnica u Karlićevoj „Vili Mariji" bila samo svojevrsno oporavilište za rekonvalescente ili lakše bolesnike njemačke vojske, dok su teški bolesnici, kako je navedeno, liječeni i operirani u Državnoj bolnici u Bjelovaru. Teške ozljede i kompliciranі operacijski zahvati, te teške infekcije (sepsa) odnosili su mlade živote, pa je pomor iznosio 18 % od svih hospitaliziranih bolesnika u bolnicu. Oni su najčešće sahranjivani na njemačkom vojnom dijelu bjelovarskoga gradskog groblja o kojemu je bilo više spomena u prethodnim i sadašnjem radu.

U sačuvanoj medicinskoj dokumentaciji razvidni su prijemi u bolnicu, te hospitalizacije po nekoliko tjedana pa i mjeseci. Danas je nevjerojatno pomisliti da su ustaše, Nijemci, civili i partizani ležali u zajedničkim velikim dvanaest-krevetnim sobama bjelovarske bolnice. Neki su bolesnici tako ležali dulje vrijeme kako bi sačuvali vlastiti život uz pomoć šefa kirurgije prim. dr. Josipa Jagodića i njegovih suradnika dr. Ljubice Bosner, dr. Begića i dr. Stebnickoga te časnih sestara milosrdnica Sv. Vinka Paulskoga. Bolesnici su zaprimani najčešće na kirurški odjel, operirani i potom ležali dok nisu napuštali grad kada su se za to stvorili uvjeti.

Upadljivi su podatci iz protokola operacija i višetjednoga ležanja, primjerice zbog upale crvuljka ili kile, pa nakon operacije i u mladih pripadnika njemačke vojske koji su potom otpuštani iz bolnice, a tada na kućnu njegu. Time su prepričavane priče od II. svjetskoga rata do današnjih dana našla potvrdu. Mladići natjerani u rat željeli su raznim putevima iz njega pobjeći, pa i glumeći možda po koji apendicitis. Nažalost, ratne rane odnosile su žrtve, s raznim ishodima iza operacija: neizliječeni sa šrapnelima u tijelu kroz čitavi život, izliječeni iza operacija i transfuzija krvi, oporavljeni i otpušteni kući, te umrli zbog iskrvarenja ili teških infekcija uzrokovanih ratnim ranama i nemogućnosti adekvatnog zbrinjavanja zbog tadašnjega nedostatka antibiotika. Možda će i ovaj rad pridonijeti rasvjetljavanju nekih činjenica iz „filozofije ratovanja", nekim obiteljima pojasniti gdje su im članovi obitelji, a neki se možda još prisjećati u svojoj kasnoj trećoj dobi bjelovarskih ratnih dana.

Nijemci liječeni u bjelovarskoj bolnici za vrijeme II. svjetskog rata i poraća

Sažetak

U Državnoj bolnici u Bjelovaru tijekom II. svjetskoga rata hospitaliziran je 61 pripadnik njemačke vojske ili njemačkoga naroda iz drugih postrojbi te kao civili. Tijekom 1941. godine zaprimljena su i liječena 2 pripadnika, tijekom 1942. 32, tijekom 1943. godine 19, tijekom 1944. godine 7, a u rujnu 1945. godine jedna pripadnica njemačke nacionalnosti koja je dopremljena u septičnom stanju iz logora Velika Pisanica i u bolnici umrla.

Na kirurški odjel zaprimljeno je najviše bolesnika / ranjenika, njih 46, na interni odjel njih 10, na zarazni 4, a na venerološki odjel jedan pripadnik zbog gonoreje. Ratne strijelne rane bile su razlogom u 22 prijma na kirurški odjel (polovica ukupnih prijema na kirurški odjel), u 10 slučajeva učinjena je apendektomija (odstranjenje crvuljka) zbog apendicitisa (akutne, subakutne ili kronične upale crvuljka), a ostali su prijemi na kirurški odjel bili razlogom operacijskoga zahvata. Na interni odjel zaprimljeno je deset bolesnika zbog konzervativnoga liječenja gripe, difterije i nefritisa iza difterije, žutice, crvenoga vjetra, sepse i upale pluća. Nekomplicirani slučajevi difterije zaprimljeni su na zarazni odjel. Umrlo je 12 zaprimljenih na liječenje, od čega 11 na kirurškom odjelu zbog iskrvarenja ili infekcija ratnih rana, dok je jedan bolesnik umro od meninigitisa i tifusne sepse na internom odjelu.

Deutsche, die während des II. Weltkrieges und in der Nachkriegszeit im Krankenhaus von Bjelovar behandelt wurden

Zusammenfassung

Im Staatlichen Krankenhaus von Bjelovar wurden während des II. Weltkrieges 61 Angehörige des deutschen Militärs oder des deutschen Volkes aus anderen Einheiten sowie Zivilisten hospitalisiert. Im Laufe des Jahres 1941 wurden 2 Angehörigen aufgenommen und behandelt, im Jahre 1942 32, im Jahre 1943 19, im Jahre 1944 7 und im September 1945 eine Angehörige der deutschen Nationalität, die in septischem Zustand aus dem Lager Velika Pisanica eingeliefert wurde und im Krankenhaus auch verstarb.

In der chirurgischen Abteilung wurden die meisten Kranken/Verwundeten aufgenommen, 46 an der Zahl, in der Internistischen Abteilung 10, in der Infektivabteilung 4, in der Abteilung für Geschlechtskrankheiten eine Person wegen Gonorrhöe. Kriegsschusswunden waren der Grund für 22 Aufnahmen in die chirurgische Abteilung (die Hälfte der Gesamtaufnahmen in der chirurgischen Abteilung), in 10 Fällen wurde eine Apendektomie gemacht (Bllinddarmentfernung) wegen Appendizitis (akuter, subakuter oder chronischer Blinddarmentzündung), die anderen Aufnahmen in der chirurgischen Abteilung waren wegen chirurgischen Eingriffen. In der Internistischen Abteilung wurden zehn Kranken wegen konservativen Behandlung von Grippe, Diphtherie und Nefritis nach Diphtherie, Gelbsucht, Rotlauf, Sepsis und Lungenentzündung aufgenommen. Unkomplizierte Fälle von Diphtherie wurden in der Infektivabteilung aufgenommen. 12 der zur Behandlung aufgenommene verstarb, davon 11 in der chirurgischen Abteilung wegen Verbluten oder Infektion der Kriegswunden, während ein Kranker an Meningitis und Typhussepsis in der internistischen Abteilung starb.

Denis Njari, mag.
Osnovna škola Korog
– Kórógyi Általános Iskola
Korog

UDK: 323.15(497.5-37 =112.2)(091)
Prethodno priopćenje
Primljeno: 27.9.2013.
Prihvaćeno: 1.10.2013.

Nijemci u Semeljcima do kraja Drugoga svjetskog rata

U radu se ukratko iznose najosnovniji podatci o Nijemcima od njihovih prvih tragova u Semeljcima u ranom novom vijeku, pa do kraja Drugoga svjetskog rata. Osnovni izvor predstavlja Spomenica župe Semeljci čiji sadržaj u hrvatskoj literaturi dosad nije detaljnije predstavljen. Cilj je rada ukratko prikazati proces pojave, razvoja i nestanka njemačkoga stanovništva u Semeljcima. Osim demografije, ukazuje se i na međunacionalne njemačko-hrvatske odnose u spomenutom razdoblju.

KLJUČNE RIJEČI: *Semeljci, Semelzi, povijesna demografija, međunacionalni odnosi*

Uvod

Semeljci (njem. Semelzi) su naselje u istočnoj Slavoniji, 13 kilometara sjeveroistočno od Đakova, 25 kilometara jugozapadno od Osijeka i 22 kilometra sjeverozapadno od Vinkovaca. Susjedna su mu naselja na sjeveroistoku Koritna, na jugoistoku Kešinci i na zapadu Forkuševci. O Semeljcima postoji na njemačkom jeziku na gotovo četiri stotine stranica napisana zavičajna knjiga *Heimatbuch Semelzi und Kescinzi*, izdana u Grazu i Linzu 1992. godine, kojoj su autori Anton Utri i Johann Schnapper,[1] koja se uglavnom bavi njemačkim stanovništvom u Semeljcima i Kešincima u prvoj polovici 20. stoljeća i tek manjim dijelom u drugoj polovici 19. stoljeća. Na hrvatskom jeziku postoji 1986. godine izdana knjižica *Dvjesta godina osnovne škole u Semeljcima 1786-1986.*, u izdanju Osnovne škole Josip Kozarac Semeljci. Sveobuhvatnoga prikaza povijesti naselja još uvijek nema.

Najvažniji izvor za pisanje ovoga rada predstavlja župna spomenica Župe Rođenja Blažene Djevice Marije, koja se čuva u arhivi župnoga ureda u Semeljcima, a čiji sadržaj u hrvatskoj literaturi dosad nije detaljnije predstavljen. Pored toga, značajne su spoznaje o povijesti Nijemaca đakovačkoga (ali i šireg slavonskog) kraja već iznesene u brojnim radovima i istraživanjima dr. sc. Vladimira Geigera.

Rani novi vijek

Prvi spomen Semeljaca datira iz 1477. godine. Između godina 1650. i 1687., u posljednjim godinama turske vlasti, Semeljci su bili 'pagus desertus', a ponovno su naseljeni 1699. godine.[2] Godine 1702. u Semeljcima postoji samo 14 naseljenih kuća. Godine 1725. usred sela podignuta je drvena kapelica Blažene Djevice Marije, a 1754. godine u Semeljce je imenovan prvi župnik – Stjepan Sertić (Stephanus Szertich). Otprilike u to doba u Semeljcima već postoji 95 naseljenih kuća. Prilikom prve kanonske vizitacije novoosnovane župe u Semeljcima, 5. srpnja 1767. godine, zabilježeno je da je tamošnji župnik Stjepan Sertić, uz hrvatski, latinski i talijanski, znao i njemački jezik,[3] što je podatak koji ukazuje da je moguće da je već tada postojao barem manji dio njemačkog stanovništva u Semeljcima.

Godine 1786., slijedeći reforme carice Marije Terezije i Josipa II. osnovana je u Semeljcima prva škola. Godine 1788. zatvorena je stara crkva, a izgrađena nova (današnja) župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, zajedno s župnim dvorom, između Semeljaca i Kešinaca. Godine 1806. osniva se škola s profesionalnim učiteljem (nalazila se u središtu sela, relativno udaljena od crkve). Godine 1813. u Semeljcima je bilo 182 katolička bračna para u 100 kuća. I prilikom kanonske vizitacije Semeljaca iz 1813. godine zabilježeno je da je župnik bio Ioannes Georgius Hartmann, sin Rozalije

[1] Na ustupanju ove knjige za korištenje zahvaljujem dr. sc. Vladimiru Geigeru.

[2] Arhiv župe Semeljci (dalje: AŽS), Spomenica župe Semeljci (dalje: SŽS), 1-2.

[3] Stjepan SRŠAN, *Kanonske vizitacije*, knjiga X., Osijek, 2001., 37.

i Josipa (Rosaliam et Josephem) iz Osijeka. Da navedeni župnik nije bio Hrvat, osim prezimena germanske provenijencije, svjedoči zapis iz vizitacije u kojemu se navodi da se nakon studija dao na izučavanje ilirskoga (tj. hrvatskoga) jezika. S druge strane, njemu određeni pomoćnik u župi Antun Blažeković (Antonius Blaxekovich) usavršavao se u njemačkom jeziku, dok je semeljački učitelj Luka (Lucas) Muldini znao 'dobro pjevati i njemački te hrvatski jezik', a osim toga je i 'marljivo poučavao djecu u slavonskom i njemačkom čitanju, pisanju, računanju, molitvama i u katekizmu.'[4] U Semeljcima je 1813. godine bilo 100 kuća u kojima je živjelo ukupno 860 stanovnika, dok je cijela župa Semeljci koja je obuhvaćala još i sela Kešinci, Koritna, Forkuševci i Vučevci imala ukupno 284 kuće sa 2431 stanovnikom.[5]

19. stoljeće

Prva njemačka obitelj, prezimena Ehret, iz Bačke (iz Kruševlja) je u Semeljce doselila 1821. godine, međutim prevladavajući jezik u Semeljcima prilikom vizitacije 1833. godine bio je slavonski (tj. hrvatski).[6] Da su Nijemci već i prije toga živjeli u Semeljcima potvrđuju podatci o tome da su članovi 'Nimeckog ceha' u Đakovu od 1813. do 1820. bili među ostalima i obrtnici iz Semeljaca: stolar Vencl Verner, bačvar Gjuro Fleitz, stolar Paul Wolf i drugi.[7] Godine 1835. iz Bačke u Semeljce doseljava sedam obitelji.[8] Ipak, najveći val kolonizacije Nijemaca u Semeljce započinje u drugoj polovici 19. stoljeća.[9] Razlog doseljavanja Nijemaca iz Bačke u Semeljce bio je prvenstveno taj što je cijena zemlje u đakovačkom području bila relativno niska, kao posljedica transformacije seoskih gospodarskih odnosa iz feudalnih u kapitalističke, a koja se provodila polagano i s brojnim poteškoćama. Osim toga, od početka sedamdesetih godina 19. stoljeća u Slavoniji se osjeća i opća gospodarska kriza koja je dodatno utjecala na smanjivanje cijene zemlje.[10] Prvi njemački doseljenici koji su doselili u Semeljce bili su ranije ili mali posjednici u Bačkoj sa svega nekoliko jutara zemlje ili samo najamni radnici. Po dolasku u Semeljce 'po pričanju starih ljudi radili su čitav dan za teglu kisela mlijeka. (…) Svi su dolazili sa zavežljajem na leđima, s čoporom djece.'[11] Međutim, marljivim i upornim radom konstantno su

[4] Isto, 234-237.

[5] Isto, 239.

[6] Isto, 613.

[7] Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001., 30.

[8] Anton UTRI, Johann Schnapper, *Heimatbuch Semelzi und Kescinzi*, Graz-Linz, 1992., 23-24.

[9] Ivana ČATIĆ, *Toponimija Semeljaca – sela istočne Đakovštine*, u: Folia Onomastica Croatica 19, Zagreb 2010., 49.; A. UTRI, Johann Schnapper…, n. dj., 24.

[10] Detaljnije o navedenim razlozima u: V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu*…, n. dj., 43-47.

[11] V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu*…, n. dj., 48.

širili svoje posjede i kupovali obradivu zemlju te su se materijalno razvijali brže nego starosjedilačko hrvatsko stanovništvo.[12]

Tijekom revolucionarne 1848. godine, u Semeljcima je održana skupština seljaka, bivših kmetova, koji su se svrstali na stranu Mađara i pobunili se protiv sudjelovanja u hrvatskim seoskim tzv. narodnim stražama (slavonski Nijemci su u revolucionarnim godinama u pravilu bili promađarske orijentacije). Upravo u Semeljcima su se sastali seoske starješine iz Hrastina, Laslova, Koritne, Vrbice, Mrzovića, Viškovaca, Forkuševaca i Đurđanaca i donijeli odluku da ne žele ići na dravski kordon.[13]

Godine 1876., povodom donošenja odluke o visini lukna, u župnoj su spomenici Župe Rođenja Blažene Djevice Marije u Semeljcima kao prvi doseljenici navedeni Pavo Frajhant, Gjuro Eret, Andrija i Urban Strett Slothauer, Stjepan Čataj i Andrija Vrbički, kojima je i nadalje bilo dopušteno plaćati nižu cijenu lukna, no njihovi su potomci trebali plaćati punu pristojbu. Navedena odluka završava konstatacijom 'Niemci su dakle dužni davati iste pristojbe kao i Hrvati'. Iste godine izbila je i afera u kojoj je župnik pred podžupanom izjavio da 'mladi Nojmajer nije sposoban za načelnika' a za to je bio optužen od strane kneza Ivana Živkovića,[14] što već ukazuje na pojavljivanje međunacionalnih trzavica između starosjedilačkog hrvatskog i novodoseljenog njemačkog stanovništva.

Prigodom obilaska Virovitičke županije početkom listopada 1893. godine, posjetio je ban Khuen Héderváry i Semeljce, gdje je bio vrlo svečano dočekan, ponajviše od strane njemačkog stanovništva. U opisu njegova posjeta u tada službenim novinama (Vjesnik virovitičke županije), njegov je posjet opisan ovako: '(...) odputi se, praćen velikim brojem žiteljstva, barjaci i banderijalci, u Semeljce, kamo stiže u 4 sata. Tu bude dočekan pred krasnim slavolukom od množtva naroda iz svih mjesta obćine sa vatrogasci i glasbom.'[15] Ipak, nisu svi mještani blagonaklono gledali prema tada vladajućoj politici, pa je tako primjerice u Semeljcima zbog 'bunjenja naroda' 1897. godine izdan uhidbeni nalog za svećenika Svetozara Rittiga, pristašu Strossmayerove politike.[16] On je ipak i kasnije nastavio svoju političku djelatnost, među ostalim, održavajući sastanak 25. siječnja 1910. godine i u Semeljcima, uglavnom kritizirajući tadašnjeg bana Raucha. Njemačko stanovništvo nije se odazivalo na njegove skupove.[17]

Godine 1910. Hrvatske pučke novine, glasilo Starčevićeve stranke prava, izdavane u Đakovu, objavile su dopis iz Semeljaca koji je kritizirao političku pasivnost

[12] Isto, 50.

[13] Isto, 39-40.

[14] AŽS, SŽS, 1876.

[15] V. GEIGER, „Nijemci Đakova i Đakovštine od 1848. do 1914. godine (2. dio)“, *Scrinia Slavonica 2*, Slavonski Brod, 2002., 318.

[16] Isto, 319.

[17] V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini…*, n. dj., 88.

Nijemaca u Semeljcima.[18] Godinu je ranije, pak, taj list za Nijemce iz Semeljaca i Kešinaca pisao '(…) ovima svaka čast, s njima smo mi u ljubavi i ostat ćemo, ali sa drugim strancima ne može biti prijateljstva.' Ti 'ostali stranci' nazvani su kramarima i nekrštenim lihvarima koji su se kupnjom jeftine zemlje u Đakovštini obogatili na račun 'našega neukoga naroda.'[19]

Međuratno razdoblje

Prostor naselja Semeljci je u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.) obuhvaćao 4.593 jutara zemlje, od čega je oranica bilo 3.223 jutra, šuma 572 jutra, a livada i pašnjaka 593 jutra, dok su ostale površine bile vrtovi i voćnjaci. Već je u vrijeme Prvoga svjetskog rata u Semeljcima bila relativno razvijena industrija; u naselju su postojala dva paromlina i ciglana koja je bila u vlasništvu Josipa Schweisguta.[20] Pored toga u Semeljcima je postojala i čitaonica. U razdoblju između dvaju ratova u Semeljcima je postojalo općinsko poglavarstvo, a u općini je pripadalo još i naselje Kešinci. Od institucija, Semeljci su imali žandarmerijsku stanicu, poštu, ljekarnu, liječničku ordinaciju, dvorazrednu pučku školu, rimokatolički župni ured, nekoliko trgovina i gostionica, a od obrtnika kovače, brijače, remenare i stolare.[21] Tu je 1938. godine 27 obrtničkih radionica kojima su vlasnici bili Nijemci, a u seoskoj općini ih je još 21 (17 u Kešincima i 4 u Koritni).[22]

Krajem prvoga polugodišta školske godine 1931. stigla je naredba putem sreskog (kotarskog) načelstva, da se u svim mjestima gdje je bilo više od 30 djece njemačke narodnosti osnuje posebno njemačko odjeljenje. Zbog te je naredbe među Hrvatima u Semeljcima bilo mnogo otpora, ali je odjeljenje ipak od drugoga polugodišta te godine uspješno započelo s radom. Imenovani su predstavnici njemačke manjine koji su posredovali pri upisu njemačke djece. Bili su to Anton Fleith i Alexander Theil, tada vodeće osobe u njemačkoj zajednici Semeljaca. U odjeljenje upisano je 68 učenika, a i učitelj je bio Nijemac. U isto vrijeme osnovano je njemačko odjeljenje i u Kešincima i u Vučevcima, ali u Vučevcima samo za dva razreda. Po naredbi ministarstva i svećenik (iako Hrvat) je bio dužan u tim odjeljenjima katehezirati u njemačkom jeziku.[23] Nedugo potom, 24. travnja 1932. godine, u Semeljcima je osnovana i mjesna organizacija Švapsko-njemačkoga kulturnoga saveza (Schwäbisch-deutschen Kulturbund), poznatijeg pod nazivom Kulturbund. Semeljački mjesni Kulturbund, uz ivanovački i mrzovićki, pripao je okružju sa sjedištem u Kešincima.

[18] V. GEIGER, „Nijemci Đakova i Đakovštine…“, n. dj., 322.

[19] Isto.

[20] Isto, 307.

[21] Stjepan BRLOŠIĆ, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945*., Đakovo, 1986., 21.

[22] V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*…, n. dj., 114.

[23] AŽS, SŽS, 1931.

Godine 1934., kada se u Semeljcima održavala proslava 'Erntefest' (njem. Žetvene svečanosti), zastupnici tamošnjeg njemačkih stanovništva Anton Fleith i Alexander Theil koncem mjeseca lipnja navraćali su u nekoliko navrata u semeljački katolički župni ured s molbom da župnik u šumi blizu semeljačke stanice prisustvuje žetvenoj svečanosti koju je proslavljala njemačka manjina iz cijele okolice. Željeli su da ta svečanost započne katoličkom misom, a iza toga bi slijedila predavanja i njemački narodni plesovi. U župnoj spomenici župnik je zabilježio kako im na licu mjesta ništa nije obećao, a naknadno je izvijestio Duhovnu Oblast u Đakovu, koja je to posebnom okružnicom za cijelu biskupiju zabranila. Semeljački župnik o tom je događaju u spomenicu zapisao svoja zapažanja: 'Osjeća se među Nijemcima utjecaj Kulturbunda koji bi mogao u budućnosti biti od velikog zamašaja i utjecaja. Nijemci su u župi semeljačkoj za sada još dobri vjernici, pa mora dušebrižnik o ovim pojavama voditi računa uz taktiku smirivanja, a uz to im isticati da njihov nacionalizam ne smije biti poganski i jači od Katoličkog osjećaja. Ni mi svećenici ne smijemo zapadati u nacionalizam osvete nego braneći svoje poštivati i tuđe. To je župnik znao višeput isticati jednom mlađem bratu. I Nijemcima je rečeno da je ova župa u prvom redu i po starini hrvatska, pa da ne mogu tražiti da se već ustaljeni red službe Božje na jezik mijenja. Pitanje je ovo vrlo teško i na crkvenoj vlasti je da ga jednoć za cijelu biskupiju riješi uz najveći oprez.'[24]

Početkom kolovoza te godine u Semeljce je pristigla skupina njemačkih studenata u Semeljce i ostala dva dana. Mještani Nijemci razdijelili su ih po vlastitim kućama i bogato pogostili. Studenti su s njemačkom mladeži iz Semeljaca i Kešinaca prolazili tijekom večeri selom uz pjevanje njemačkih marševa i budnica. Župnik je u spomenicu zapisao kako mu je najviše zasmetalo što su tri studenta bili protestanti, odnosno kalvinisti i luterani: ' 'Za katolicizam ovo društvo navjeliti destruktivno, ali što tu može svećenik! Državna vlast je kriva koja to dopušta. Mi bi u biskupiji morali imati svećenika Nijemca odana našoj duhovnoj vlasti, koji bi na sve pojave pazio i njemačke vjernike višeput pokrstio. Hrvatski vjernici se ne bi smjeli ne osvrtati jer Nijemci su tu i nije ih dovela crkva nego nehaj Hrvata. I opet jako teško pitanje na koje treba misliti.[25] Zanimljivo je da je nedugo poslije tog upisa u spomenicu, krajem kolovoza 1934., župnik Ilija Ivanković dao ostavku i bio prebačen u župu u Stare Jankovce gdje je bujao starokatolicizam (u župi Semeljci bio je od 19. lipnja 1925.).

Na mjesto župnika u Semeljcima zatim je došao Gjuka Mitrović iz Vrpolja. Novi župnik po dolasku je zapisao: 'Pri mom nastupu je župa brojila po prilici oko 6000 župa rkt, a po narodnosti u cijeloj župi ima oko 1/3 župljana njemačke narodnosti, a 2/3 hrvatske. Nijemci su vrlo bogati – napose u Kešincima, gdje ih ima blizu 50% i Semeljcima oko 30% - dok su Hrvati siromasi – jedva ima desetak boljih gazda.

[24] AŽS, SŽS, 1934.
[25] AŽS, SŽS, 1934.

Izuzetak je filial Koritna (gdje je gotovo 100% Hrvata dobro stojećih). Koprivni se pripajaju Pfeiferove pustare gdje ima oko 15 familija sa po prilici 50 članova – Nijemci – dobri katolici!' (podcrtao župnik, op. a.).[26] Indikativna je činjenica da je župnik Ivanković dao ostavku na mjesto semeljačkoga župnika (i premješten je u župu s malo njemačkog stanovništva) nakon nekoliko skeptičnih upisa o aktivnostima Nijemaca u Semeljcima, a moglo bi se postaviti i pitanje je li njegova skepsa i ostala samo na papiru odnosno u kojoj ju je mjeri isticao i u javnom životu. Župnik Mitrović aktivnosti Nijemaca nije se uopće doticao pri pisanju spomenice (moguće da je njegov stav bio takav i u ostalim dijelovima njegova župnoga posla), izuzev toga što je pri dolasku na mjesto župnika posebno naglasio da su Nijemci kojima je došao administrirati dobri katolici, dajući naslutiti da ga se ostale njihove društvene i političke aktivnosti ne tiču.

Da su postojale određene trzavice između Nijemaca i Hrvata u mjestu u međuratnom razdoblju ukazuje podatak da su prilikom skupa Hrvatske seljačke stranke u Semeljcima potkraj svibnja 1938. godine, kada je jedan od govornika počeo govoriti na njemačkom jeziku, ostali okupljeni taj govor dočekali s velikim negodovanjem i odmah su se počeli razilaziti.[27] Niti svi Nijemci nisu bili potpuno nedužni zbog takvog stava hrvatskog stanovništva prema njima; neki od Nijemaca iz Semeljaca surađivali su s njemačkim nacistima još i prije izbijanja rata na području bivše Jugoslavije.[28] Nakon osnivanja Nezavisne Države Hrvatske mjesnim organizacijskim vođom Njemačke narodne skupine u Semeljcima imenovan je Petar Schweissgut. U upravnoj općini Semeljci njemački i hrvatski jezik tada su proglašeni ravnopravnima za službenu upotrebu.

Ratno razdoblje

Iseljavanje Nijemaca iz Semeljaca 26. listopada 1944.

Zbog vojnih poraza u Drugom svjetskom ratu i približavanje fronte, u jesen 1944. godine njemačke su vlasti počele ubrzano iseljavati Nijemce iz Slavonije i Srijema u Njemačku. U Semeljce je tako potpuno iznenadno pristigla skupina njemačkih vojnika i proglasila da se u četvrtak, dana 26. listopada 1944. godine, svi Nijemci imaju od 8.00 sati do 12.00 sati (do podne) spremiti, jer će ih njemačka vojska otpratiti preko Osijeka do Darde u Mađarskoj i odande će dijelom vlakom, a dijelom zaprežnim kolima u Njemačku. Semeljački župnik u spomenici piše: 'Najprije je nastao tajac, kao da nisu vjerovali, da je to tvrda zbilja, da moraju ostaviti tako krasne svoje kuće i toliku silnu zemlju i sve svoje bogatstvo, ali je to sve bila uistinu zbilja. Do 2 sata po podne

[26] AŽS, SŽS, 1934.

[27] V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*…, n. dj., 129.

[28] Jedan od suradnika ili barem simpatizera nacista bio je i već spomenuti istaknuti pripadnik njemačke nacionalne skupine u Semeljcima, Anton Fleith, kojemu je pošta 1940. godine bila zaplijenila pošiljku s Hitlerovim govorima. (Vidi opširnije: V. GEIGER, V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*…, n. dj., 132.)

su već gotovo svi bili popakovani i krenula je velika kolona kola koji su spakovali najnuždnije. Nešto hrane, odjeća i posteljina, a ostalo su sve ostavili, i kuće svoje, drveni namještaj, svu marvu osim konja (bila je baš sezona debelih bravaca), svu živad i sve – sve. Od tako velikih bogataša postadoše za tili čas uboge sirote.'[29]

Mještani Hrvati iz Semeljaca morali su njemačke obitelji kolima preseliti do Osijeka. U spomenici je zabilježeno da je upravo te noći 'užasno padala vrlo hladna kiša, koja ih je pratila cijelu noć. I župnikov kočijaš (siromašni stari Hercegovac Boško Jurković od Stoca) morao je s kolima i vratio se sav prozebao tek pri koncu druge noći.[30] Iz župe su se izrekli i crkveni tutori njemačke narodnosti i to iz Semeljaca Anton Utri ml. (vrlo dobar i bogat) i Mijo König, iz Kešinaca Ivan Hauser, iz Koritne Nikola Faulstieh, iz Forkuševaca Ivan Stamberger te iz Vučevaca Ivan Busek i Sebastijan Kokler.

Prema zapisima iz župne spomenice, iz Semeljaca je ukupno iselilo 120 obitelji s 523 člana, iz Kešinaca 105 obitelji sa oko 600 članova, Vučevci oko 90 obitelji s oko 500 članova, Forkuševci 26 obitelji sa 121 članom te iz Koritne 7 obitelji s 33 člana. Ukupno 347 obitelji sa 1775 članova.[31] Ti se podatci donekle razlikuju od brojki koje su iznesene u knjizi koju su izdali iseljeni Nijemci iz Semeljaca, koji iznose da je Semeljce na dan 26. listopada 1944. godine napustilo 707 Nijemaca, a Kešince 620 Nijemaca.[32]

Neki od odseljenih javljali su se iz raznih krajeva Njemačke. U početku su većinom bili smješteni po logorima i ondje su radili u državnoj službi, a neki su namješteni po seljačkim gospodarstvima kod pojedinih gospodara. Na području Semeljaca ostavili su 1369 katastarskih jutara zemljištva, u Kešincima 2489 katastarskih jutara, u Vučevcima 1110 katastarskih jutara, Forkuševcima 300 jutara te u Koritni 100 jutara zemlje. Ukupno 5368 katastarskih jutara na području cijele župe, što znači da su oko 50 % zemljišta u cijeloj župi posjedovali ti bogati Nijemci.

Župnik je zapisao da su neki od Nijemaca ostali u Semeljcima nakon 26. listopada 1944. godine i da ih mještani nisu uznemiravali ni na koji način. Konkretno se u Semeljcima radilo o Barbari Strumberger s kćeri (koja je inače bila vrlo imućna), Antun Fleith sa sinom, Tomas Wink, Matajs Wink, Ivan Seitz, vlasnik trgovine građevinskih materijala, Hans Stramberger, Ivan Kremer i još nekoliko obitelji; u Kešincima je ostalo 15 obitelji (Kieferi, Hoffmann, Wölfl, Friedrich sa zetom Perom Ripsam, Sorbach, Mayer, Basebacher Antun (brat Franjo mu je otišao) i dr. U Vučevcima je ostalo oko 15 obitelji (Freihart, Baron, Zimmerman i dr.).[33] Ipak, treba napomenuti da

[29] AŽS, SŽS, 1944.
[30] AŽS, SŽS, 1944.
[31] AŽS, SŽS, 1944.
[32] A. UTRI, Johann Schnapper…, n. dj., 32.
[33] AŽS, SŽS, 1944.

je navedi zapis pisan krajem 1944. godine, prije nego što je komunistička vlast zauzela Semeljce te u spomenici nema zapisa o tome jesu li i u kojoj mjeri navedeni Nijemci kasnije završili u logoru, jesu li ubijeni, ili su prisilno odnosno dobrovoljno iselili.[34] Ono što je jasno prema popisu stanovništva iz 1948. godine jest da je u Semeljcima tada zabilježeno ukupno 13 osoba njemačke nacionalnosti, te da su navedene osobe koje su se odbile iseliti iz Semeljaca u listopadu 1944. godine u međuvremenu ipak bile primorane odreći se svojih posjeda i odseliti.

Umjesto zaključka

Kao pokazatelj udjela njemačkoga stanovništva krajem 19. stoljeća može poslužiti podatak da je 1895. od ukupno 240 učenika u školi u Semeljcima, 60 učenika, odnosno jedna četvrtina, bilo njemačkoga materinjeg jezika.[35] Službeni popis stanovništva iz 1900. godine te podatke potvrđuje, budući da je prema tom popisu od ukupno 1506 stanovnika u Semeljcima, 889 bilo Hrvata, 413 Nijemaca, 79 Mađara, 28 Srba i 97 ostalih, a 1910. godine od 1646 stanovnika 1179 Hrvata, 375 Nijemaca, 75 Mađara, 12 Srba i 5 ostalih.[36] Godine 1931. u Semeljcima je ukupno živjelo 1617 stanovnika, od kojih je 559 bilo Nijemaca ili 34,6%.[37] Godine 1942. njemačka je škola u Semeljcima imala 123 učenika.[38] Godine 1948. od 1786 stanovnika u Semeljcima bilo je 1.607 Hrvata, 111 Srba, 40 Mađara, 13 Nijemaca i 15 ostalih.[39]

Za demografski je razvoj značajno ukazati i na činjenicu da je iz Semeljaca 37 njemačkih mladića poginulo u vojnoj službi u Drugom svjetskom ratu (najviše na teritoriju bivše Jugoslavije, ali i Mađarske te na istočnom frontu), a postoji i poimenični popis 11 civilnih žrtava, uglavnom žena, stradalih u partizanskim logorima neposredno nakon rata. Osim navedenih, još je šest osoba stradalo prilikom napada bombardiranja iz zraka.[40] Ukupno se dakle radi o 54 Nijemca iz Semeljaca koje su izravno poginuli od posljedica vojnih djelovanja tijekom Drugoga svjetskog rata, što je činilo gotovo 10% njemačke populacije u tom naselju.

[34] Poimenični popis 11 smrtno stradalih civila iz Semeljaca, a koji su uglavnom stradali u logorima Valpovo, Krndija i Gakovo dostupan je u: Anton Utri, Johann Scnapper, *Heimatbuch Semelzi und Kescinzi*, Graz-Linz, 1992., str. 44.

[35] Anton Utri, Johann Schnapper, *Heimatbuch Semelzi und Kescinzi*, Graz-Linz, 1992., str. 59.

[36] Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima, br. 4., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998., str. 1002.

[37] Anton Utri, Johann Schnapper, *Heimatbuch Semelzi und Kescinzi*, Graz-Linz, 1992., str. 23.

[38] Stjepan Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945*., Đakovo, 1986., str. 66.

[39] Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991. po naseljima, br. 4., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998., str. 1002.

[40] Poimenični popis s datumima rođenja i smrti dostupan je u: Anton Utri, Johann Schnapper, *Heimatbuch Semelzi und Kescinzi*, Graz-Linz, 1992., str. 43-44.

Grafikon 1: Broj Nijemaca u Semeljcima 1900.-1948.

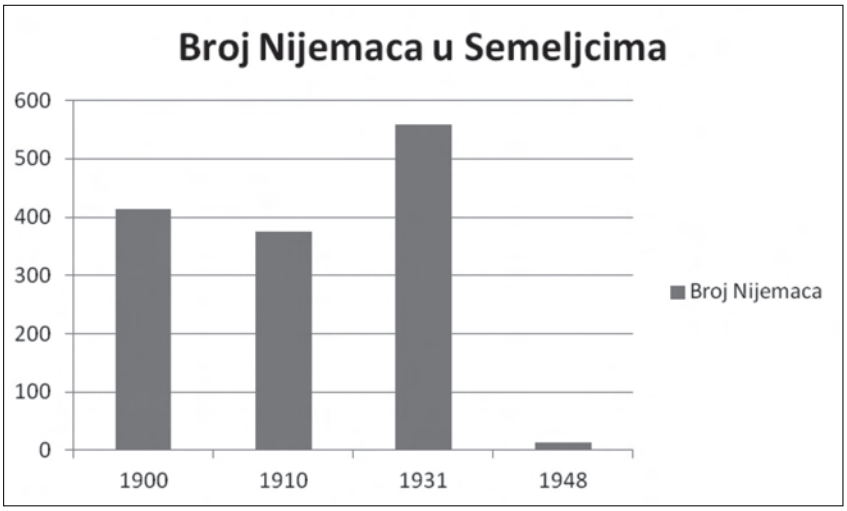

Tablica 1: Stanovništvo Semeljaca prema narodnosti 1900.-1948.

Godina	Hrvata	Nijemaca	Mađara	Srba	Ostali	Ukupno
1900	889	413	79	28	97	1506
1910	1179	375	75	12	5	1646
1931		559				1617
1948	1607	13	40	111	15	1786

Grafikon 2: Udio stanovništva Semeljaca prema narodnosti

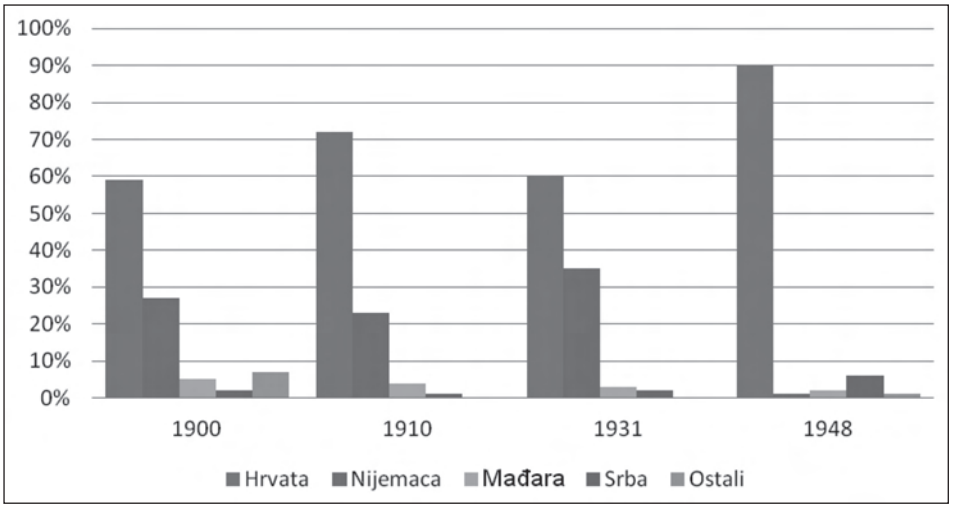

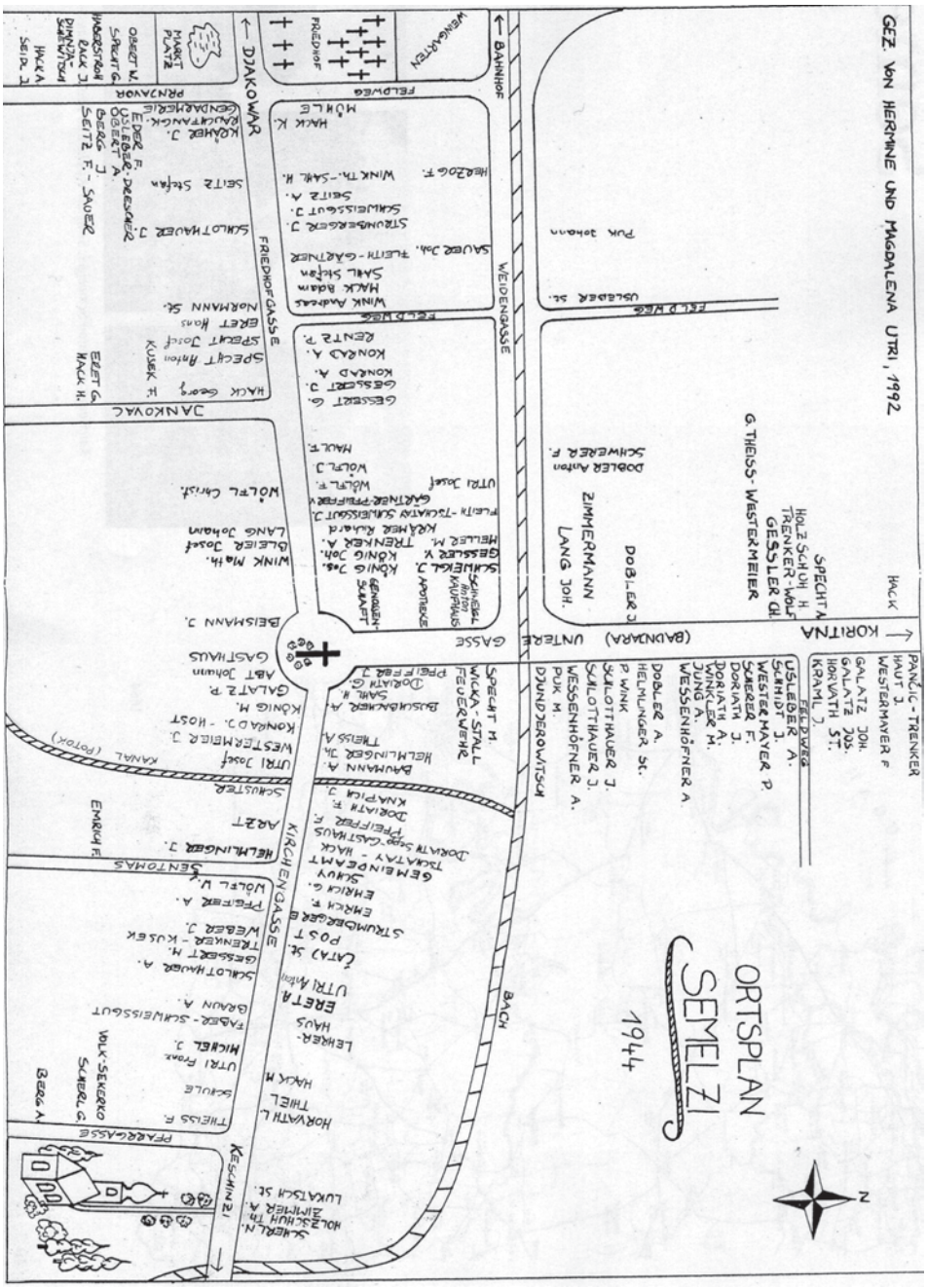

Na planu Semeljaca označene su kuće gdje su stanovale njemačke obitelji 1944. godine[41]

[41] Anton Utri, Johann Schnapper, *Heimatbuch Semelzi und Kescinzi*, Graz-Linz, 1992., 42.

Trgovina, crkva i zgrada vatrogasnog društva u Semeljcima 1925. godine[42]

[42] Isto, str. 41.

Tablica 2

Prezime	Ime	Kbr.
Abt	Johann	45
Baumann	Anton	157
Beismann	Jakob	46
Berg	Andreas	20
Berg	Josef	66
Bleier	Josef	48
Braun	Anna	29
Buschbacher	Adam	154
Cataj	Stefan	10
Dimnjasche-Witsch	Andreas	71
Djundjero-Witsch	Josef	149
Dobler	Adam	142
Dobler	Anton	113
Dobler	Josef	116
Doriath	Franz	1
Doriath	Josef	3
Doriath	Anton	136
Doriath	Georg	152
Doriath	Johann	135
Drescher	Franz	64
Eder	Franz	62
Eder	Mathias	118
Emrich	Franz	7
Emrich	Georg	6
Emrich	Franz	37
Eret	Adam	12
Eret	Georg	52
Eret	Johann	57
Faber	Stefan	26
Fleith	Anton	106
Fleith	Josef	81
Galatz	Johann	127
Galatz	Josef	128
Galatz	Paul	44
Gärtner	Stefan	82
Gärtner	Urban	94
Gessert	Georg	90
Gessert	Josef	89
Gessert	Martin	31
Gessert	Christian	119
Gessert	Valentin	103
Haberstroh	Peter	73
Hack	Anton jun.	70
Hack	Georg	54
Hack	Hans	51
Hack	Johann	123
Hack	Kari	76
Hack	Mathias	13
Haut	Johann	125
Helmlinger	Johann	156
Helmlinger	Josef	38
Helmlinger	Stefan	143
Herzog	Ferdinand	109
Holzschuh	Heinrich	121
Holzschuh	Thomas	18
Horvath	Stefan	129
Horwath	Leopold	15
Host	Anton	42
Jung	Anton	138
Knapich	Johann	158
König	Johann	99
König	Josef	100
König	Michael	43
Konrad	Adam	87
Konrad	Adam	88
Konrad	Josef	41
Krämer	Josef	61
Krämer	Simon	97
Kraml	Johann	130
Kusek	Franz	33
Kusek	Franz sen.	53
Lang	Johann	114
Lang	Kari	49
Lukatsch	Stanislaus	16
Mack	Adam	84
Maul	Franz	91
Meller	Mathias	104
Michl	Josef	25
Normann	Stefan	58
Obert	Andreas	65
Obert	Wendelin	75
Pfeifer	Adam	35

Pfeiffer	Franz	2
Pfeiffer	Jakob	151
Pfeiffer	Valentin	95
Pifat	Stefan	9
Púk	Johann	110
Púk	Mirko	148
Rack	Josef	72
Rentz	Peter	86
Sahl	Johann	153
Sahl	Stefan	83
Sauer	Anton	68
Sauer	Johann	108
Scherer	Franz	134
Scherl	Georg	21
Scherl	Nikolaus	19
Schlothauer	Andreas	30
Schlothauer	Josef	59
Schlotthauer	Johann	145
Schlotthauer	Johann	146
Schmidt	Johann	132
Schuy	Johann	5
Schweigel	Anton	101
Schweigel	Josef	102
Schweissgut	Johann	79
Schweissgut	Josef	28
Schweissgut	Josef	96
Schweissgut	Peter	27
Schwerer	Franz	112
Seidl	Josef	69
Seitz	Franz	67
Seitz	Johann	78
Seitz	Stefan	60
Specht	Adam	122
Specht	Anton	55
Prezime	Ime	Kbr.
Specht	Georg	74
Specht	Josef	56
Specht	Mathias	150
Strumberger	Johann	80
Theiss	Andreas	155
Theiss	Franz	23
Theiss	Georg	117
Thiel	Alexander	14
Trenker	Andreas	98
Trenker	Franz	32
Trenker	Martin	120
Trenker-Pancic		124
Tschatay	Peter	4
Tschatay	Anton	105
Usleber	Anton	131
Usleber	Josef	63
Usleber	Stefan	111
Utri	Anton	11
Utri	Franz	24
Utri	Josef	39
Utri	Josef	107
Volk	Michael	22
Weber	Josef	34
Wessenhöfner	Adam	147
Wessenhöfner	Andreas	140
Wessenhöfner	Anton	141
Wessenhöfner	Josef	139
Westermayer	Franz	126
Westermayer	Peter	133
Westermeier	Jákob	40
Wink	Andreas	85
Wink	Matthias	47
Wink	Peter	144
Wink	Thomas	77
Winkler ,	Michael	137
Wölfl	Christian	50
Wölfl	Franz	93
Wölfl	Johann	92
Wölfl	Wendelin	36
Zimmer	Anton	17
Zimmermann	Josef	115

Popis njemačkih obitelji u Semeljcima između dvaju svjetskih ratova

Vrelo: Anton Utri, Johann Schnapper, *Heimatbuch Semelzi und Kescinzi*, Graz-Linz, 1992., 155-156.

Nijemci u Semeljcima do kraja Drugoga svjetskog rata

Sažetak

Prvi sačuvani podatci o njemačkim stanovnicima u Semeljcima svjedoče da su uglavnom bili obrtnicima. Udio se njemačkog stanovništva doseljavanjem ponajviše iz Bačke u Semeljce od druge polovice 19. stoljeće popeo na između trećine i četvrtine i u tom je omjeru ostao sve do polovice 20. stoljeća. Imetak i kulturno-društveni utjecaj Nijemaca u Semeljcima značajno je i premašivao njemački udio u stanovništvu toga naselja, budući da su Nijemci, ukoliko već nisu bili manji zemljoposjednici, u pravilu bili trgovci i obrtnici. Imetak je njemačkog stanovništva još znakovitiji ukoliko se ima na umu da su prilikom doseljenja u Semeljce uglavnom dolazili s malo ili nimalo imetka, te da su se polagano bogatili najčešće nadničarskim radom. Na inače dobar suživot između hrvatskoga i njemačkog stanovništva u 19. je stoljeću povremeno znala utjecati promađarska politička orijentiranost Nijemaca, koju Hrvati nisu podržavali. Od tridesetih godina 20. stoljeća, povezanost vodećih struktura Kulturbunda s njemačkom vojnom vlasti dovela je do toga da se ogromna većina njemačkog stanovništva iz Semeljaca povukla na naredbu vojnih vlasti 26. listopada 1944. godine, dok su oni koji su to odbili stradali od novoosnovane jugoslavenske državne vlasti. Na taj je način odmah neposredno nakon rata njemačko stanovništvo u Semeljcima praktično u potpunosti iskorijenjeno.

Die Deutschen in Semeljci bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges

Zusammenfassung

Die ersten erhaltenen Angaben über die deutschen Bewohner in Semeljci zeugen davon, dass sie meistens Handwerker waren. Der Anteil der deutschen Bewohnerschaft stieg, meistens durch Ansiedlung aus der Batschka in Semeljci von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhundertes, zwischen einem Drittel und einem Viertel an und in diesem Verhältnis blieb er bis zur Hälfte des 20. Jahrhundertes. Das Vermögen und der kulturelle-gesellschaftliche Einfluss der Deutschen in Semeljci übertraf bedeutend den deutschen Anteil der Bewohnerschaft dieser Siedlung, da die Deutschen, falls sie nicht schon kleinere Landgutbesitzer waren, in der Regel Händler und Handwerker waren. Das Vermögen der deutschen Bewohnern ist noch bedeutender, wenn man bedenkt, dass sie bei der Ansiedlung in Semeljci meistens mit wenig oder keinem Besitz kamen und langsam, meistens durch Taglohnarbeit, reicher wurden. Das meistens gute Zusammenleben der kroatischen und deutschen Bewohnern wurde im 19. Jahrhundert zeitweise von der proungarisch orientierte politische Einstellung der Deutschen, die von den Kroaten nicht unterstützt wurde, beeinflusst. Seit den dreißiger Jahren des 20. Jahrhundertes brachte die Verbundenheit der leitenden Strukturen des Kulturbundes mit der deutschen Militärverwaltung dazu, dass die große Mehrheit der deutschen Bewohnern aus Semeljci wegzog, auf Befehl des Militärs am 26. Oktober 1944, während diejenige, welche das ablehnten, von den neugegründeten jugoslawischen Regierung bestraft wurden. Auf diese Weise wurde die deutsche Bewohnerschaft in Semeljci unmittelbar nach dem Kriege praktisch ganz vernichtet.

Jelena Červenjak
Strojarska tehnička škola
Osijek

UDK: 78.07(497.5 Osijek)"18"
Pregledni rad
Primljeno: 30.9.2013.
Prihvaćeno: 1.10.2013.

Zaboravljena osječka dobrotvorka

Autorica je u radu prikazala biografske podatke o životu i djelovanju zabravljene osječke dobrotvorke i glazbenice Adele Deszaty te fotografije grada Osijeka iz doba Adelinoga života s osvrtom na važnost njene dobročinske i kulturno-umjetničke osviještenosti i djelatnosti koje su značajno utjecale na život i ugled grada Osijeka.

Ključne riječi: *Adela Deszaty, glazbenica, dobrotvorka, 19. stoljeće, Osijek*

Uvodne napomene

Središnje godine 19. stoljeća značajno su obilježile grad Osijek mnogim povijesnim, društvenim, gospodarskim, kulturološkim, umjetničkim i inim promjenama. Naime, različiti su utjecaji ishodili društvenu, kulturnu, vjersku i političku raznolikost na području grada Osijeka te su gradu istovremeno omogućili napredak. Prije svega, tijekom 19. stoljeća grad je postao multinacionalan, što znači da su ga, uz Hrvate, nastanili Austrijanci, Mađari, Nijemci, Srbi, Židovi i drugi narodi te su zajednički gradili i stvarali skladan suživot pridonoseći gospodarskom i kulturnom uzdizanju.[1]

Nazočnost brojnih naroda u gradu otvorila je vrata etničkim raznolikostima, ekonomsko - socijalnoj profiliranosti, različitim životnim navikama, jezicima, tradiciji i kulturnoj baštini naroda i vjeroispovijesti. Prema popisu osječkih građana iz 1851. u Osijeku je živjelo najviše Hrvata (Slavonaca) (8.098), a odmah potom i Nijemaca (2.716).[2]

Od 1857. do 1880. broj Nijemaca se u cijeloj Hrvatskoj udvostručio, a u Osijeku njihov se broj do 1900. učetverostručio, što novim doseljavanjem, što prirodnim prirastom Nijemaca u gradu. Stoga i ne čudi podatak da je 1880. u Osijeku veći broj stanovnika iskazao njemački jezik kao materinji (49,28%) u odnosu na hrvatski jezik (41,11%).[3]

Shodno takvim prilikama i njemačkome utjecaju grad Osijek nosio je i njemački naziv *Essek*, pa su otuda njegovi stanovnici bili *Essekeri*.[4]

*

Razdoblje 19. stoljeća u gradu na Dravi obilježilo je djelovanje uglednih obitelji, ali i istaknutih osoba u društvenom, gospodarskom, političkom i kulturnom životu grada. Nerijetko su to bile upravo njemačke obitelji, koje su sa svojim njemačkim korijenima i tradicionalnom marljivošću napredovali u raznim društvenim djelatnostima - industriji, obrtu, medicini, pravu, arhitekturi, graditeljstvu, bankarstvu, trgovini. Također, može se reći da su upravo te obitelji svojim djelovanjem, kulturnom osviještenošću i stilom unijeli *europski duh* u grad Osijek te uzdignuli osječku kulturu na zavidnu razinu koja je Osijek krasila u punom jeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće. Osijek je sredinom 19. stoljeća bio izniman jer su svi ugledni Osječani zajedničkim snagama djelovali u svim sferama društvenoga života kako bi im život u Osijeku bio što ljepši. Upravo su iz takvih prilika izgrađene nove građevine, uređena pročelja kuća te vrtovi i parkovi oko njih, osnovana kulturna središta poput kazališta i kina. Dakako, Osječani su bili i humanitarno osviješteni pa su često pomagali sirotinji i onima kojima je pomoć potrebna, stoga su se u tu svrhu osnivale zaklade i udruge. Valja

[1] Ivo MAŽURAN – Josip VRBOŠIĆ, *Osijek na obalama stoljeća*, Osijek, 1998., 10.

[2] *Od turskog do suvremenog Osijeka*, HAZU, Osijek, 1996., 99.

[3] Mirjana GROSS - Agneza SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb, 1992., 55.; Joso LAKATOŠ, *Narodna statistika*, Zagreb, 1913., 27.

[4] Vilma VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, Zagreb, 1994., 12.

istaknuti i razvitak glazbene kulture grada Osijeka koji je ostavio nezanemarivoga traga u razvoju kulturne svijesti.[5]

Razvoj glazbene kulture pratio je osnivanja glazbenih i pjevačkih društava, organiziranje koncerata, kazališnih predstava i balova. Svakodnevni društveni život obilježilo je okupljanje građanske elite u salonima, koje su žene građanske elite pretvorile u *polujavni* prostor kojim su suvereno vladale, određujući modele i pravila socijalizacije. Socijalne obveze žena građanske elite bile su sve zahtjevnije i brojnije, udaljujući ih postupno od brige za djecu i kućanskih poslova. Kućedomaćica, vlasnica salona, određivala je koga će pozvati, tko će pokraj koga sjediti, kakva će se hrana i zabava nuditi (recitacije, čitanje, pjevanje, sviranje, ples, društvene igre) te određivala pravila ponašanja u svojoj kući. Nerijetko su i samu kućedomaćicu takva pravila, nametnuta iz socijalnoga kruga, opterećivala jer je morala paziti na ugled i pristojno ponašanje koje je podrazumijevalo redovite posjete, sudjelovanje u udrugama i humanitarnim akcijama, odlaske na svečane balove, kulturne priredbe, izlete u prirodi i javne događaje, ugošćavanje zahtjevnih posjetitelja, lijepo odijevanje, diskretno šminkanje, pristojno komuniciranje, prikladno obrazovanje (strani jezici, glazbena i likovna poduka, klasična književna djela). Nerijetko bi vješta vlasnica salona svom suprugu uvelike pomogla u poslu ugošćavajući važne posjetitelje.[6]

O Adeli Deszaty

Adela Deszaty rođ. *Horning* potječe iz obitelji osječkog gornjogradskog ljekarnika *Josipa* i *Elizabete* rođ. *Tolfalusy*. Rođena je 13. listopada 1837. u Osijeku[7], i to tri godine nakon što su se njeni roditelji iz Požuna (današnje Bratislave) doselili u Osijek i tu se trajno nastanili. Njezin je otac, *Josip Horning*, 14. travnja 1834. u osječkom Gornjem gradu kupio ljekarnu od *Ignacza Muszhammera*, koja se nalazila u Dugoj (današnjoj Strossmayerovoj) ulici[8] i bila je četvrta ljekarna u Osijeku.[9]

Iako su joj roditelji bili imućni *Adela* je stekla samo onodobno „primjereno obrazovanje za žene". Naime, *Adela* je odrastala u vremenu kada je grad Osijek, odnosno takozvani „Frankfurt na Dravi", bio multinacionalna sredina s velikim brojem Nijemaca, Austrijanaca i Židova. Uporaba njemačkoga jezika te modernizacija grada u svim segmentima djelovanja i života njegovih stanovnika usmjeravali su društveni, ali i gospodarski, politički i kulturni razvoj grada Osijeka i Osječana.

[5] Marija MALBAŠA, *Glazbeni život u Osijeku*, u: Osječki zbornik 9/10, Osijek, 1965., 137.

[6] Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE / Jelena ČERVENJAK, „Modernizacijska kretanja u gradu Osijeku (Položaj žena sredinom 19. i početkom 20. stoljeća„, rad predan za tisak.

[7] Ljiljana DOMINKOVIĆ, „Adela Deszaty osječka dobrotvorka", *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 11, Osijek, 2011., 171.; Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOS)-500, Zbirka matičnih knjiga, knjiga 558, 221.

[8] Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, 2. dio, Osijek, 2011., 78.

[9] Vidi opširnije: Lj. DOMINKOVIĆ, „Adela Deszaty osječka…", n. dj., 172.

Pogled na Dugu ulicu

Sredina 19. stoljeća, vrijeme *Adelinoga* djetinjstva i mladosti, označila je promjenu svakodnevnog i radnog života unutar srednjega i imućnijega građanskoga sloja stanovnika grada Osijeka pa su se u tom vremenu odnosi prema poslu, obrazovanju i svakodnevnome životu preobrazili od tradicionalnoga do modernoga. Unatoč procesu modernizacije, sve do prvoga desetljeća 20. stoljeća, kada su se žene napokon mogle upisivati u gimnazije, zadržali su se neki ostaci starog sustava, odnosno tradicionalnih patrijarhalnih odnosa zbog kojih je nepismenost među ženama bila velika. Jedan od primjera prisutnosti staroga sustava jest taj da je većina djevojčica, gotovo svih slojeva društva, tijekom 19. i početkom 20. stoljeća jedinu svoju naobrazbu dobivala u nižim (četverogodišnjim) pučkim školama, gdje su usmjeravane pretežito na tipične ženske poslove vezane za kuću i kuhinju. Tek su neke djevojčice, najčešće pripadnice imućnih osječkih obitelji, poput *Adele*, imale mogućnost školovanja na stranim internatima ili pak učenja stranih jezika, književne, likovne i glazbene umjetnosti putem privatnih poduka u obiteljskim domovima. Zbog takvoga odnosa prema djevojčicama i djevojkama *Adela* nije mogla završiti školovanje za ljekarnike i voditi očevu ljekarnu, već je stekla već spomenuto „primjereno obrazovanje". Osobitu pažnju posvetila je glazbenoj umjetnosti na satima privatnih poduka, a u tom se glazbenom iskustvu najviše iskazala svirajući klavir. Iako je imala mlađega brata *Adolfa*, koji je rođen 24. kolovoza 1839.[10], o njemu nema podataka; s obzirom da nije pokopan u grobnici obitelji *Horning* na groblju sv. Ane, može se pretpostaviti da je odselio iz Osijeka.

[10] DAOS-500, Zbirka matičnih knjiga, knjiga 558, 221; Ostalih podataka nema, a nije ni pokopan u grobnici obitelji *Horning*.

*

Budući da su onodobne prilike unutar imućnijih građanskih obitelji nepisano nalagale ženidbene veze unutar istih društvenih slojeva, pretpostavljam da je to bio jedan od razloga da se *Adela* 30. lipnja 1856. vjenčala za 26-godišnjeg ljekarnika *Stjepana Deszatyja*[11], brata uglednog valpovačkog ljekarnika *Aleksandra*, koji je nakon vjenčanja radio u ljekarni "Spasitelju" s Adelinim ocem *Josipom Horningom*.[12] Nakon punčeve smrti 18. prosinca 1864.[13] *Stjepan* je samostalno vodio tu gornjogradsku ljekarnu, ali samo dvije godine, odnosno do kolovoza 1866., kada je preminuo u 32. godini života. *Adela* i *Stjepan* u braku nisu imali djece.[14]

Pogled na glavni gornjogradski trg

Adelino značenje u društvenom i glazbenom životu Osijeka

Sa suprugom je, a potom i sama, stanovala na zapadnoj strani današnjega Trga Ante Starčevića na prvom katu kuće između hotela Central i Türnerove uglovnice (zgrade u kojoj je danas knjižara „Nova“).[15] Njeno značenje u društvenome životu

[11] DAOS-500, Zbirka matičnih knjiga, knjiga 566, 7, redni broj 24.

[12] *Od turskog do suvremenog…*, n. dj., 205.

[13] DAOS-500, Zbirka matičnih knjiga, knjiga 572, 216.

[14] Lj. DOMINKOVIĆ, „Adela Deszaty osječka…“, n. dj., 174.

[15] Do Türnerove uglovnice nalazila se zgrada veletrgovca *Josipa Gustava Blaua*, a tik do te zgrade pivar *Cajetan Šeper* izgradio je hotel "Central" na mjestu nekadašnjeg svratišta "K zlatnom krstu", koji je do današnjih dana poznat pod istim imenom. U "Centralu" su upriličeni česti koncerti vojničke glazbe, glazbenog društva i građanske glazbe. Stoga zaključujem da je upravo *Blauova* zgrada postala mjesto *Adelinoga* stanovanja, što zbog poznanstva, što zbog burnih glazbenih događanja. (Vidi: Z. Živaković - Kerže, *Urbanizacija* ..., n.dj., 27. - 28.)

grada Osijeka bilo je zapaženo. Naime, budući da je bila glazbeno obrazovana utemeljila je osječki trio (*Deszaty* (klavir), *Josip Blau*[16] (violina), *Ivan Nepomuk Hummel*[17] (čelo)) koji je 70-tih i 80-tih godina 19. stoljeća u njenom domu okupljao poznate Osječane.[18]

Osječki trio (Deszaty, Hummel, Blau)

S obzirom na *Adelinu* glazbenu suradnju s istaknutim osječkim glazbenim imenima, zapažena je i njezina uloga u razvoju i napretku glazbene kulture grada na Dravi. Rast glazbenoga života u Osijeku bio je, dakako, postupan. Nužno je promatrati povijesni kontekst grada Osijeka kako bi se lakše shvatile specifičnosti

[16] *Josef Gustav Blau*, ujak *Mathilde Gillming,* bogati osječki trgovac, bio je violinist 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća i tada je uključen u glasoviti osječki trio. Bio je nazočan i u političkom i u društvenom životu grada kao dugogodišnji odbornik te kao član Građevinskoga odbora za izgradnju nove gornjogradske Župne crkve sv. Petra i Pavla. Darovao je novoizgrađenoj Župnoj crkvi sv. Petra i Pavla najveće zvono postavljeno 1898., kada su postavljena i ostala. (Vidi: Z. Živaković – Kerže, *Utjecaji obitelji Reisner, Gillming, Blau i Hengel na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka*, u: Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 1998., 11. - 17.)

[17] *Ivan Nepomuk Hummel* bio je skladatelj, dirigent, orguljaš i glazbeni pedagog. Rođen je u Kaloči 5. svibnja 1820., a umro u Budimpešti 14. travnja 1896. Istaknuo se aktivnim glazbenim i organzacijskim djelovanjem u Osijeku te na taj način bitno pridonio podizanju osječkoga glazbenoga života. Bio je učitelj pjevanja u osječkoj klasičnoj gimnaziji, pokretač i voditelj mnogih glazbenih ustanova, dirigent pjevačkim zborovima, osnivač Gradske glazbene zaklade (*Hummelove zaklade).* U glasovitom osječkom triu s *Adelom Deszaty* i *Josipom Gustavom Blauom* svirao je violončelo. (Vidi: Hrvatski biografski leksikon, br. 5, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., 759. - 760.; Zlata Živaković – Kerže, *Utjecaji obitelji Reisner, Gillming, Blau i Hengel* ..., n. dj., 1. - 17.)

[18] Z. ŽIVAKOVIĆ - KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, Osijek, 1997., 85.

u glazbenome karakteru Osijeka. Naime, razvoj glazbe u Osijeku usko je povezan s povijesnim okolnostima u gradu na Dravi, s posebnim osvrtom na 18. i 19. stoljeće, kada grad doživljava velike promjene - dolazak Austrijanaca i komorske uprave nakon izgona Turaka, nastanjivanje stranaca, osobito njemačkih i austrijskih doseljenika, ujedinjavanje triju gradskih općina (Donji grad, Tvrđa, Gornji grad), od kojih je Tvrđa bila puno naprednija, za razliku od Donjeg i Gornjeg grada seoskoga izgleda. Na razvoj su glazbe utjecali mnogi elementi: njemačka glazba, mađarska narodna glazba sa rumunjskim i slovačkim primjesama, turska nacionalna glazba i glazbeni elementi istočnih naroda, obredno narodno pjevanje i lirsko pjevanje preostalo još iz vremena praslavenske domovine, crkvena glazbala katoličke crkve i kršćanska glazba, glazba velikaških dvorova (primjerice, na vlastelinstvu baruna *Prandau*), glazba Trenkovih pandura, itd. Glazbeni život u Osijeku započinje s crkvenim pjevanjem i vojničkom svirkom da bi preko raznih društava prijatelja i ljubitelja glazbe, mnogobrojnih pjevačkih i tamburaških zborova, gradske glazbene kapele, glazbenih škola pojedinih društava i privatnih učitelja dovela konačno do Filharmonije, Gradskog konzervatorija, odličnih pjevačkih i glazbenih društava, "Kuhača" i "Lipe", te osnivanja tamburaškoga saveza sa sjedištem u Osijeku Osijek je otvarao svoja umjetnička vrata prema svijetu da bi kroz ta ista otvorena vrata umjetnici iz svijeta dolazili u Osijek.[19]

Osim toga, važno je napomenuti da je *Adela* živjela u vrijeme kada je razvoj glazbe u Osijeku dosegnuo vrhunac te je stoga bila svjedokinjom glazbenih virtuoza[20], stručnjaka i učitelja, koncerata i raznih izvedbi te razvojem osječke glazbe uopće.

Osječka dobrotvorka

Adela Deszaty isticala se i dobročinstvom. Nakon suprugove smrti ostavštinu lijekova iz njihove ljekarne podijelila je osječkoj sirotinji. Budući da nije imala nasljednika, deset dana prije nasilne smrti, 24. veljače 1885. utemeljila je „Zakladu *Josipa* i *Jelisave Horning*“ [21] i sav svoj imetak ostavila za gradske potrebe, posebice za osječke

[19] Vidi opširnije: *Od turskog*..., n. dj., 238.-239.; M. Malbaša, *Glazbeni*..., n. dj., 175. - 176.)

[20] Kao još jedan izvrstan primjer uspješne osječke glazbenice iz ovoga vremena izdvojila bih *Slavku Aloysiu Atanasijević*. Rođena je 2. studenoga 1850. u Osijeku te je odrasla u uglednoj donjogradskoj obitelji liječnika *Vase Atanasijevića*. Od djetinjstva je stjecala opće i glazbeno obrazovanje pod očevim nadzorom. Uz hrvatski jezik govorila je i njemački, francuski i mađarski jezik. Učila je uglavnom privatno kod vrsnih osječkih pedagoga (prirodne znanosti kod *dr. sc. Živka Vukasovića*, crtanje kod slikara *Huge Conrada von Hötzendorfa*, pjevanje kod *Ivana Nepomuka Hummela*, violinu kod *T. Maschulke*, a klavir kod *Đure Trišlera*). Glazbeni studij usavršavala je na glazbenoj akademiji u Beču. Kao pijanistica i skladateljica najduže je djelovala u Osijeku sve do udaje 1882., kada se povukla iz javnoga života. U najranijoj mladosti skladala je „male komade“. Koncertirala je od 1874. na društvenim priredbama i u dobrotvorne svrhe u Somboru i Osijeku, Novom Sadu, Subotici, Zagrebu, Pešti, Beču i Grazu. Uz svoje skladbe izvodila je i tadašnje popularne skladbe. Klavirske skladbe, iz pijanistički aktivne faze, ujedno i jedino poznate, skladala je u koncertnom stilu napjeve „Na te mislim“ i „Ustaj, ustaj, mili rode“. Njezino glazbeno djelo nije očuvano u cijelosti. Umrla je u Beču, 26. prosinca 1892. (Vidi: Hrvatski biografski leksikon, br. 1, Zagreb, 1983., 261.)

[21] Vidi opširnije: Lj. DOMINKOVIĆ, „Adela Deszaty osječka…“, n. dj., 174-177.

siromašne učenike. U svojoj se oporuci sjetila mnogih sirotih, pa tako i siromašne djece koja su polazila pučku gornjogradsku školu u Aninoj ulici (današnja Osnovna škola sv. Ane) te ostavila znatna novčana sredstva za osnivanje Društva za siromašnu djecu, odnosno dobrotvornog društva „Milodar", koje je osnovano u Gornjem gradu 1886. te je djelovalo do 1945. godine. Osnovni cilj društva bio je pomagati siromašne, ali vrijedne učenike opće pučke škole u Gornjem gradu u Osijeku. Društvo je razvilo lijepu djelatnost na obje pučke škole (u Jägerovoj i Aninoj ulici), a osnovalo je i privatnu glazbenu školu po uzoru na austrijska odgajališta za mušku djecu (Knabenhorten). U njima su učenici besplatno poučavali u glazbalima i tako odvikivali „od skitanja i uličarenja". (Tu je glazbeno školu 1913. polazilo čak 60 početnika i 40 naprednijih učenika koji su već nastupali na pojedinim svečanostima. Od arhivske dokumentacije pronađen je tek jedan omot, a nešto se vijesti može naći u gradskim i školskim spisima te dnevnom tisku.)[22]

Adelina nerazjašnjena smrt

Adela Deszaty je svake godine u dane korizme, pred Uskrs, odlazila na ranu jutarnju misu u malu kapelicu kod Kamenitog križa, koji se danas nalazi na ishodišnom mjestu, pokraj novoizgrađenog kompleksa *Eurodom*.[23] Kameni križ bio je zapravo Kalvarija s nekoliko postaja koje su primitivnim slikama anonimnog umjetnika predočavale Kristovu muku.[24]

---

[22] Vidi opširnije: Stjepan SRŠAN, *Povijest osječkih udruga i klubova*, Osijek, 1994., 26. - 27.

[23] Nekoliko legendi vezuje se uz ovaj povijesni osječki spomenik. Prvo, Kameni je križ postao cilj hodočasnika jer je na tom mjestu u prošlosti bilo gubilište za lopuže i ubojice uhvaćene u gradskom okružju pa bi veliki kameni križ i postaje križnog puta trebali pripomoći u pokojenju duša onih grešnika nakon što su izdržali zaslužene kazne na zemlji. Drugo, ovaj je Kameni križ postavio kao spomenik žalosni otac, postolar iz Gornjega grada, za svog nevino osuđenog i umorenog sina. Naime, to je bilo vrijeme nakon izgona Turaka pa se noću nitko nije smio kretati osim vojnih patrola. Ipak, jedne su noći kradljivci provalili u neki dućan u Gornjem gradu, a vojna je straža uhvatila u obližnjoj ulici postolareva jedinca. Na saslušanju nije htio priznati gdje je bio i uporno je šutio, ne otkrivši svoj alibi, zbog čega je prijekim sudom osuđen i obješen na vojnom stratištu. Tek dva dana poslije na vojni je sud došla otmjena građanska djevojka priznavši pod zakletvom da je kobne noći postolarev sin bio s njom. Oni su se voljeli, ali su to krili od roditelja zbog staleških razlika. No zbog njegove je žrtve i plemenitosti ona odlučila reći istinu i sačuvati obraz svoga voljenoga. Na temelju izjave, sud je dozvolio ocu da na grob svoga pokojnoga sina postavi spomenik, koji je on i postavio u obliku kamenoga križa. Treće, pobožna gospođa *Charlotte Dessaty* zavjetovala se da će rano ujutro hodočastiti do Kalvarije i ondje izvršiti jutarnju pobožnost. No, jednoga dana nije se vratila sa svoga proštenja pa je alarmirana policija te je njezino mrtvo tijelo pronađeno u obližnjem kanalu. Utvrđeno je da nije bilo grabežnoga umorstva jer su sve njene stvari bile na broju. Nerazjašnjena smrt nije istražena do kraja, budući da je istraga naglo prekinuta. Pojašnjenje za takav postupak nalazimo u sjećanjima Vilme Vukelić, koja kažu kako je *Adelu Deszaty* htio oženiti bogati osječki stari momak, no u tu se priču uplela ljubomorna žena koja je strahovala za svoje beneficije i njezin iskvareni sin koji je odmah nakon ovoga nemiloga događaja nestao iz grada. Kako ugledna osječka obitelj ne bi bila izložena skandalu, slučaj je ostao nekažnjen. (Vidi: B. MISITA - KATUSŠIĆ, "Kameniti križ", u: Osječki zbornik br. IV, Osijek, 1954., 142. - 143.; V. Vukelić, *Tragovi*..., n. dj., 60.)

[24] V. VUKELIĆ, *Tragovi*..., n.dj., 60.

Grobnica obitelji Horning/Deszaty na osječkom groblju sv. Ane

Tako je krenula i u maglovito jutro 5. ožujka 1885. godine. Budući da se kući nije vratila nakon sat vremena, koliko je inače običavala izostajati, njena je služavka otišla do kapelice kod Kamenitog križa, ali je nije našla pa je obavijestila i druge poznanike koji su ju ubrzo počeli tražiti. Našli su je umorenu u grabi (jarku). O ovome nesretnome događaju detaljno piše u Ljetopisu Franjevačkoga samostana u Osijeku: *"Prethodnih dana, dok je kao i svakoga jutra išla posjetiti Kameni križ izvan Tvrđave, udovica Adelajda Desaty, rođena Horning, žena pok. N. Desatyja, apotekara iz Donjega grada, nađena je ubijena u tvrđavskom jarku na glasiju, pošto su je napali nedaleko puta koji ide za Tvrđu. Prema oporuci od prije 10 dana ostavila je cijeli svoj imetak u dobrotvorne svrhe.*

Grobnica obitelji Horning/Deszaty na osječkom groblju sv. Ane

Zločinci do danas nisu pronađeni."[25] Sudbena komisija vrlo je brzo izišla na mjesto nesretnoga događaja. Budući da je na sebi imala nakit te sav novac u torbi, utvrđeno je da ubojstvo nije bilo iz koristoljublja.[26] U to vrijeme osječka policija nije imala detektiva, a komisija, iako je preslušala nekoliko sumnjivih osoba, traženi odgovor tko ju je ubio nije dobila pa je umorstvo osječke dobrotvorke i glazbenice *Adele Deszaty*, nažalost, ostalo nekažnjeno i nerazriješeno.

Umjesto zaključka

Iz zahvalnosti je grad Osijek ovjekovječio pokojničino ime promijenivši 1888. godine ime *Ulice divjeg čovjeka* u *Ulicu Adele Deszaty*, ili, kako su je sve do 1946. godine, Osječani skraćeno zvali *Desatičina ulica* (današnja *Ulica Hrvatske Republike*). Međutim, nakon Drugoga svjetskoga rata i odnosa državnih, jugoslavenskih, vlasti prema Nijemcima i građanskom duhu protekloga stoljeća, njezino ime i dobročinstvo padaju gotovo potpuno u zaborav, a tako i njezina nazočnost u osječkome kulturnom i društvenom miljeu 19. stoljeća.

Upravo zbog toga, da ne bi bila zaboravljena, odnosno pala u zaborav, potrebno je istaknuti i naglasiti njezino značenje u filantropskome i glazbeno - umjetničkome životu Osijeka. Ugled je stekla kao članica poznatoga osječkoga trija te osnivačica dobrotvorne udruge "Milodar", a činjenica da je u svom domu (salonu) ugošćavala bogate osječke građane i građanke govori o njenome aktivnome društvenome životu u gradu. Također, o *Adelinom* ugledu i ugledu njezine obitelji govori i položaj grobnice te obitelji koja je na Groblju Svete Ane smještena u blizini grobnica ostalih istaknutih osječkih obitelji, kao što su *Slaviček*, *Kolarić*, *Lehman*, *Pfeiffer*, *Neuman* i drugi. Stoga je njezino ime vrijedno istaknuti kao važan dio bogate osječke povijesti.

[25] S. SRŠAN, *Osječki ljetopisi 1686. - 1945.*, Osijek, 1993., 217.

[26] Z. Živaković - Kerže, *Osječka sjećanja*..., n.dj., 78.

Zaboravljena osječka dobrotvorka

Sažetak

Adela Deszaty rođ. *Horning*, kći ljekarnika *Josipa Horninga* stekla je samo onodobno „primjereno obrazovanje za žene". Kako je bila pripadnica imućne osječke obitelji školovala se na stranim internatima i putem privatnih poduka u obiteljskom domu. Osobitu pažnju posvetila je glazbenoj umjetnosti na satima privatnih poduka, a u tom se glazbenom iskustvu najviše iskazala svirajući klavir. 1856. vjenčala za ljekarnika *Stjepana Deszatyja* koji je nakon vjenčanja radio u ljekarni "Spasitelju" s puncem *Josipom Horningom*. Njena je uloga u društvenome životu grada Osijeka bila aktivna. Utemeljila je osječki trio (*Deszaty* (klavir), *Josip Blau* (violina), *Ivan Nepomuk Hummel* (violončelo)). 1885. utemeljila je „Zakladu *Josipa* i *Jelisave Horning*" te ostavila znatna novčana sredstva za osnivanje Društva za siromašnu djecu, odnosno dobrotvornog društva *Milodar. Adela Deszaty* umorena je ožujka 1885. prilikom odlaska na molitvu u malu kapelicu kod Kamenitog križa. Njeno je umorstvo, na žalost, ostalo nekažnjeno i nerazriješeno pa je grad Osijek iz zahvalnosti ovjekovječio pokojničino ime promijenivši 1888. godine ime *Ulice divjeg čovjeka* u *Ulicu Adele Deszaty* (današnja *Ulica Hrvatske Republike*).

Vergessene Wohltäterin von Osijek

Zusammenfassung

Adela Deszaty geb. Horning, Tochter des Apothekers Josip Horning bekam nur eine Bildung, die zu jener Zeit für „Frauen angemessen" war. Da sie zu einer reichen osijeker Familie gehörte, lernte sie in fremden Internaten und mittels Privatunterreicht zu Hause. Besondere Aufmerksamkeit widmete sie der Musik in den Stunden des Privatunterrichtes, in dieser musikalischen Erfahrung zeichnete sie sich am meisten bei den Klavierspielen aus. 1856 heiratete sie den Apotheker Stjepan Deszatyj, der nach der Trauung in der Apotheke "Spasitelj" mit seinem Schwiegervater Josip Horning arbeitete. Ihre Rolle im gesellschaftlichen Leben der Stadt Osijek war aktiv. Sie gründete das osijeker Trio Deszaty (Klavir), Josip Blau (Violine), Ivan Nepomuk Hummel (Violoncello). 1885 gründete sie die „Stiftung von Josip und Jelisava Horning" und hinterließ bedeutende Geldmittel zur Gründung der Gesellschaft für arme Kinder, bzw. der Wohltätigkeitsgesellschaft Milodar. Adela Deszaty wurde im März 1885 bei ihrem Gang zum Gebet in die kleine Kapelle beim Steinkruzifix ermordet. Ihr Mord blieb, leider, ungestraft und ungeklärt, so verewigte die Stadt Osijek ihren Namen aus Dankbarkeit indem sie 1888 die Straße des wilden Menschen in die Straße von Adela Deszaty (die heutige Straße Ulica Hrvatske Republike) umernannte.

Schlüsselworte: *Adela Deszaty, Musikerin, Wohltäterin, 19. Jahrhundert, Osijek*

Tomislav Levak
Osijek

UDK: 070(497.5)(091)
pregledni rad
Primljeno: 5.10.2013.
Prihvaćeno: 6.10.2013.

Osječke novine na njemačkom jeziku od 1848. do kraja Prvoga svjetskog rata

Autor se u radu osvreće na razdoblju od 1848. do završetka Prvoga svjetskog rata 1918. godine, kada su listovi na njemačkom jeziku, različitih koncepcija te političkih i stranačkih usmjerenja, činili su većinu novinskih izdanja u Osijeku.

Ključne riječi: *osječke novine, njemački jezik, Osijek, 1848.-1918., Martin Divald, Carl M. Benda*

Uvod

Od kraja 17. stoljeća, kada Osijek, nakon izgona Turaka Osmanlija, ponovno ulazi u sastav Habsburške Monarhije, pa sve do protjerivanja većine *folksdojčera*[1] nakon Drugoga svjetskog rata, njemačko stanovništvo, koje je u to vrijeme činilo gotovo polovicu građana Osijeka, imalo je značajnu ulogu u njegovu političkom, gospodarskom i kulturnom životu i djelovanju. Stoga je velik udjel Nijemaca na području novinstva i tiskarstva, počevši od prvih osječkih novina objavljenih 1848. godine do izdanja u prvoj polovici 20. stoljeća.

U tom politički i društveno burnom vremenu na osječkom području, više ili manje redovito, tiskan je i objavljivan niz novinskih izdanja različitoga sadržaja, trajanja i ritma izlaženja. Premda ih je, naravno, bilo i na hrvatskom i srpskom jeziku, u ovom radu fokusirane su samo tiskovine koje su izlazile u Osijeku na njemačkom jeziku, i to iz dva razloga. U prvom redu, ovaj rad bio je namijenjen za izlaganje na 20. znanstvenom skupu "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" koji je u Zagrebu održan od 9. do 11. studenoga 2012. Također, željelo se pokazati da u navedenom, gotovo stogodišnjem rasponu, njemačke novine, koje su tiskane u Osijeku, su uređivane po uzoru na ondašnje njemačke listove, te da su imale osjetan utjecaj na život Osijeka i njegovih građana.

Odmah na početku treba naglasiti kako ovaj zadatak nije bio nimalo lagan, ponajprije jer dobar dio podataka i tiskovina iz toga vremena uopće nije sačuvan ili je sačuvan tek djelomice. Razloga je više: podaci o promjenama vlasnika i tiskara u pravilu se nisu redovito bilježili, kroničari toga doba su povijest i sadržaj novina uglavnom pratili fragmentarno i neredovito, dio arhivske dokumentacije nestao je iz više razloga ili ratnih zbivanja... Istina, velik posao u popisivanju, sortiranju i analiziranju njemačkih novina u Osijeku obavile su dr. sc. *Marina Fruk* iz Zagreba i dr. sc. *Marina Vinaj*, voditeljica *Knjižnice* i *Odjela hemeroteke*[2] *Muzeja Slavonije u Osijeku (slika 1., slika 3.)*, na čijim je istraživanjima i objavljenim radovima ponajviše i temeljen ovaj rad. Osim toga dr. sc. *Vinaj* je omogućila uvid u bogatu i iznimno vrijednu zbirku novina u *Hemeroteci Muzeja Slavonije*, s više od tri stotine naslova osječke periodike koji su većinom izlazili u Osijeku i Slavoniji.

Iz navedenoga obilnoga novinskoga fonda, ali i drugih datoteka poput, recimo, zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, izdvojeno je više od 30 naslova koji su na njemačkom jeziku u Osijeku objavljeni / otisnuti između 1848. i 1945. godine. Većina je samo nabrojana i ukratko opisana, a posebna pozornost posvećena je

[1] *Folksdojčer* – dolazi od *njem. Volk* – narod + *Deutsche* – Nijemac; naziv za Nijemca rođenoga u nekoj drugoj zemlji (Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2002., str. 441.)

[2] *Hemeroteka* – dolazi od *grč. hemera* – dan + *theke* – spremnica; značenje: zbirka novina i časopisa (Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2002., str. 529.)

Slika 1. Zgrada Isusovačke klasične gimnazije u Osijeku, gdje je trenutačno privremeno smješten Odjel hemeroteke Muzeja Slavonije

novinama koje su objavljivane u prvoj etapi, zaključno sa 1918. godinom, tj. završetkom Prvoga svjetskog rata. Naime, baš u tom razdoblju, uz nekoliko hrvatskih izdanja kratkoga vijeka, u Osijeku su dominirale novine na njemačkom jeziku, među kojima npr. *Die Drau* i *Slavonische Presse*. One se izdvajaju svojim kontinuitetom izlaženjai utjecajem na tadašnje javno mnijenje pa će biti zasebno obrađene.

Pregled osječkih novina na njemačkom jeziku[3]

U ovome je dijelu napravljen pregled i presjek svih osječkih novina objavljivanih na njemačkom jeziku *(slika 2.)*, a o kojima je pronađen bilo kakav trag ili zapis. Pritom su podijeljene u tri skupine naslova – od 1848. do 1918. godine; od 1918. do 1941. i od 1941. do 1945. godine - jednako kako je to u svojem znanstvenom članku *"Njemačko novinstvo u Osijeku"* učinila dr. sc. *Marina Fruk*. Takva je, naime, podjela, poslagana kronološki, prema početnoj godini izlaženja, ali i prema sličnosti sadržaja[4].

[3] Radi potpunije slike cjeokupnih tiskanih novina na njemačkom jeziku objavljivanih u Osijeku dajem, neovisno o glavnom naslovu, pregled izdanja do Drugoga svjetskog rata iako je rad naslovljen i koncipiran tematski do Prvoga svjetskog rata.

[4] Marina Fruk, „Njemačko novinstvo u Osijeku", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice 1997. – VDG Jahrbuch 1997.* / uredio Goran Beus Richemberg. Osijek: Njemačka narodnosna zajednica Osijek - Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek, 1997., 29.

Slika 2. Naslovnica kataloga izložbe "Povijest osječkih novina 1848. – 1945." Marine Vinaj, organizirane 1998. godine u Muzeju Slavonije u Osijeku

Jedina je razlika što *Fruk* u tom članku nabraja ukupno 27 naslova, utvrđenih do vremena njegova objavljivanja (1997.), dok je ovdje popis proširen s još nekoliko u međuvremenu otkrivenih listova, koji se barem šturo spominju u različitim proučavanim izvorima, te je ukupno navedeno njih 35. Valja naglasiti da zbog manjkavosti ili nedostataka pojedinih dijelova dokumentacije, vjerojatno ni ovo nije njihov konačan popis, a za dio novina trenutačno je teško ili nemoguće utvrditi sve vlasnike i urednike, pa čak i početne i završne brojeve, odnosno precizne termine izlaženja.

Stoga je ova podjela napravljena na osnovu do sada poznatih činjenica, uz napomenu kako su ovdje u pravilu samo navedeni listovi i vremena njihova objavljivanja, dok je za poneku tiskovinu, koju su stručnjaci ocijenili važnijom i utjecajnijom, izneseno i nekoliko podrobnijih podataka. To se, naravno, ne odnosi na novine za koje detaljnije informacije trenutačno nisu dostupne ili jednostavno - ne postoje.

Prva skupina novinskih naslova (od 1848. do 1918.)

Tijekom toga razdoblja u Osijeku je zabilježeno tiskanje i objavljivanje ukupno 12 novinskih naslova na njemačkom jeziku. To su:

1. *Der Volksredner,* s podnaslovima *für Vaterland, Freiheit und Gesetz; für Kunst, Gewerbe und Wissenschaft* – prve osječke novine; prvi put objavljene 21. travnja 1848. godine, ukupno izišlo navodno samo 17 brojeva
2. *Theaterjournal* – izlazi 1856. godine, posvećen kazališnom životu Osijeka [5]
3. *Esseker Lokalblatt und Landbote,* s podnaslovom *Belletristische wochenschrift für Kunst, Industrie, Handel, Gewerbe und Landwirtschaft* – prvi broj objavljen 3. siječnja 1864. godine, a posljednji 12. prosinca 1869. godine

[5] Isto, 30.

Slika 3. Unutrašnjost Odjela hemeroteke Muzeja Slavonije u Osijeku

4. *Esseker Zeitung* – prvi broj objavljen 1. studenoga 1867. godine, navodno izlazio kratko (pronađen samo u bilješkama) [6]
5. *Die Drau*, s podnaslovom *Organ fűr Politik und Volkswirthschaft* – prvi put objavljen 19. srpnja 1868. godine, s prekidima izlazi najvjerojatnije sve do 1938. godine
6. *Esseker allgemeine illustrierte Zeitung* – prvi put objavljen 19. siječnja 1869. godine, ukupno izišlo samo 27 brojeva
7. *Slavonia Fruher Der Syrmier Bote* – u Osijeku prvi put tiskane 11. ožujka 1869. godine, izlazile tek nešto više od dva mjeseca, do 27. svibnja iste godine
8. *Esseker Tagblatt,* s podnaslovom *Organ fűr Volksinteressen* – izlazi samo mjesec dana, od 1. do 30. srpnja 1874. godine, tiskano ukupno samo 26 brojeva
9. *Esseker Zeitung*, s podnaslovom *Organ fűr Politik, Volkswirtschaft und Unterhaltung*, prvi broj tiskan 1. listopada 1874., a posljednji 1. listopada 1879. godine *(slika 4.)*

[6] Marina Vinaj, „Povijest osječkih novina 1848. – 1945.“, *Katalog izložbe*, / urednici: Mladen Radić, Marina Vinaj, Muzej Slavonije, Osijek:, 1998., 18.

IV. Jahrgang. Nr. 79. Donnerstag, den 4. Oktober 1877.

Esseker Zeitung.

Organ für Politik, Volkswirthschaft und Unterhatung.

Erscheint Sonntag und Donnerstag.

Pränumerazions-Einladung.

„Esseker Zeitung".

Feuilleton.

Kunterbunt.

Slika 4. Naslovnica novina Esseker Zeitung, s podnaslovom Organ fűr Politik, Volkswirtschaft und Unterhaltung, iz 1877. godine

10. *Esseker Wochenblatt,* s podnaslovom *Organ für Volkswirtschaft und Unterhaltung* – prvi broj objavljen 17. travnja 1881. godine, navodno izlazio vrlo kratko, sačuvano samo pet brojeva (posljednji 15. svibnja 1881. godine)
11. *Slavonische Presse,* s podnaslovom *Organ für Politik und Volkswirtschaft* – prvi broj objavljen 1. listopada 1885. godine, s prekidom izlazi najvjerojatnije do 1929. godine
12. *Volksrecht*, s podnaslovom *Organ der Socialdemokratischen Partei* – prvi broj objavljen 5. rujna 1907. godine, s prekidom izlazio do 23. srpnja 1914. godine

Druga skupina novinskih naslova (od 1918. do 1941.)

U ovom razdoblju kroničari na osječkom području bilježe ukupno 9 novina i časopisa na njemačkom jeziku, različite tematike i dinamike izlaženja. Iz ranije navedene skupine naslova i dalje izlaze *Die Drau* i *Slavonische Presse (slika 5.),* a pojavilo se i 7 novih listova. To su:

13. *Volkszeitung*, kasnije *Christliche Volkszeitung*, s podnaslovom *Sonntagsblatt fűr das katholische Landvolk* – tjednik koji se zalaže za državu utemeljenu na kršćanskoj vjeri i moralu te često kritizira komunizam; prvi broj objavljen je 1919., izlazi navodno do kraja 1941. godine (uz prekid od 3. Travnja do 5. lipnja 1941. godine) [7]
14. *Wochenrundschau* – izlazi 1926. godine, nema podrobnijih podataka o njemu
15. *Der Volksbote* – tjednik koji se u prvom redu zalaže za ideje iz programa njemačke stranke *Partei der Deutschen des Königreichs SHS*; prvi broj

[7] http://icon.crl.edu/detail.php?language=German&country=&title=&oclcno=&begindate=&institution=&sort=&sortOrder=ASC&item=-1&recIndex=243&recCount=1650 (17. 05. 2012.)

objavljen je 5. ožujka 1927. godine [8], a najvjerojatnije je izlazio samo tijekom te godine

16. *Organisiert Arbeiter*, s podnaslovom *Organ der unabhängigen Gewerkschaftszentrale Jugoslawiens* – list koji se u prvom redu obraća njemačkim radnicima, nadničarima i siromašnim seljacima čitave Jugoslavije; pojavio se 1928. godine, ali je prestao izlaziti nakon samo tri broja jer su njegovi urednici i kolporteri uhićeni [9]

17. *Der Abend,* s podnaslovom *Unabhägiges Tagblatt: Organ für Politik und Volkswirtschaft* – nasljednik lista *Die Drau*, prestankom njegova izlaženja Osijek više nema niti jednoga njemačkoga dnevnika[10]; prvi broj objavljen je 1. ožujka 1929. godine, a posljednji 11. siječnja 1930. godine[11]

Slavonische Presse.

Erscheint jeden Dienstag, Donnerstag und Sonntag.

Abonnements-Preis: ... Nr. 1 Essegg, Sonntag den 3. Jänner 1886. II. Jahrgang.

Pränumerations-Einladung.

Der Waffenstillstand.

Feuilleton.

Vom Tage.

Slika 5. Naslovnica cijenjenih i važnih osječkih novina Slavonische Presse iz 1886. godine

18. *Neue Zeit,* s podnaslovom *Illustriertes Blatt für die deutsche Familie* – navodno izlazi samo 1940. godine

19. *Slawonischer Volksbote*, s podnaslovom *Wochenblatt der Deutschen in der Savebanschaftund Baranja* [12] - nema puno podataka o njemu; prvi broj objavljen je 6. rujna 1936. godine, a izlazio je sve do Božića, 25. prosinca 1941. godine

[8] http://icon.crl.edu/detail.php?language=Any&country=&title=Volk&oclcno=&begindate=&institution=&sort=&sortOrder=DESC&item=-1&recIndex=55&recCount=261 (23. 05. 2012.)

[9] M. Fruk,. „Njemačko novinstvo…“, n. dj., 33.

[10] M. Vinaj, “ Građa za bibliografiju osječkih novina : 1848.-1945.“, *Glasnik Društva knjižničara Slavonije i Baranje*, br. 1-2, Društvo knjižničara Slavonije i Baranje, / Osijek, 2003., 30.

[11] http://hr.wikipedia.org/wiki/Der_Abend_%28dnevni_list,_Osijek%29 (26. 05. 2012.)

[12] http://www.dksb.hr/knjiznicarstvo/materijali/03_1-2_Vinaj_7.pdf (28. 05. 2012.)

Treća skupina novinskih naslova (od 1941. do 1945.)

Treće razdoblje, kako navodi *Marina Fruk*, obuhvaća niz novina na njemačkom jeziku koji izlaze za vrijeme postojanja Nezavisne države Hrvatske. Nakon propasti NDH gotovo svi arhivski primjerci tih listova uništeni su ili im se zametnuo trag pa o većini ne postoje cjelokupni i provjereni podaci. Ipak, već iz njihova trajanja - u pravilu manje od godinu dana, ponegdje i tek nekoliko tjedana - jasno je kako su posrijedi tiskovine nevelikoga utjecaja i vjerojatno uglavnom niske kvalitete. Zbog toga je tu samo nabrojano ukupno 16 tadašnjih naslova, otkrivenih u ovome istraživanju. To su:

20. *Landesbefehl der deutschen Jugend in Kroatien* – izlazi 1941. godine
21. *Deutsche Pressebriefe aus Kroatien* – izlazi 1942. godine
22. *Deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien* – izlazi 1942. godine
23. *Deutsche Frauenschaft* – izlazi 1942. godine
24. *Allgemeine Frauen Gemeinschaft* – izlazi 1942. godine
25. *Schulungsblätter* – izlazi 1942. i 1943. godine
26. *Schulungsheft der deutschen Mannschaften in Kroatien* – izlazi 1942. godine
27. *Unsere Schule,* s podnaslovom *Fachschrift der Deutschen Erzieherschaft im Unabhängigen Staate Kroatien* – izlazi 1942. godine
28. *Deutsche Wirtschaft* – izlazi 1942. godine
29. *Die Fanfare* – polumjesečnik (dvotjednik) koji izlazi 1942. godine
30. *Die Fanfare*, s podnaslovom *Zeitschrift der deutschen Jugend in Kroatien* – izlazi 1943. godine
31. *Soldatenbrief* – izlazi 1943. godine
32. *Volk und Pflug*, s podnaslovom *Wochenblatt* – tjednik koji izlazi 1943. godine
33. *Der Schaffende Deutsche* – izlazi 1943. godine
34. *Der Schaffende Mensch* – izlazi 1943. godine [13]
35. *Merkblatt (Beilage zur Volk am Pflug)* – izlazi 1944. godine

Počeci tiskarstva - općenito

Početak i razvoj hrvatskoga novinarstva poprilično su kasnili za Zapadnom Europom, a usko su vezani uz pojavu tiskoslovlja i tiskara. One pak uvode novi pojam standardizacije u proizvodnju novina, počevši od priređivanja tekstova pa sve do oblikovanja slova, rubrika, kao i uređivanja tiskovina.[14]

Prve novine u Hrvatskoj, *Ephemerides Zagrebiense (Zagrebačke novine)*, bile su na latinskom jeziku i počele su izlaziti 1771. godine.[15] Premda je prva mala tiskara u

[13] M. Vinaj, „Građa za bibliografiju…n. dj.,, 32.

[14] Marko Sapunar, *Opća povijest novinarstva.* ITG, Zagreb, :2002., 49.

[15] M. Vinaj, „Povijest osječkih novina 1848…“, n. dj., 5.

Osijeku – otvorili su je franjevci u sklopu svojeg samostana za potrebe provincije – osnovana 1735., dakle puna tri i pol desetljeća prije objavljivanja ovih novina, na pojavu prvoga osječkoga novinskoga naslova na njemačkom jeziku, čekat će se sve do 1848. godine.

Slika 6. Martin Divald, koji je kupio i pokrenuo prvu osječku svjetovnu tiskaru

Prva tiskanja novina u Osijeku

Želja za tiskanjem novina na osječkom području iskazana je puno prije sredine 19. stoljeća. Spomenutu franjevačku tiskaru 1775. kupuje *Martin Divald (slika 6.)* i otvara prvu svjetovnu tiskaru u Osijeku, u kojoj su otisnuti brojni kalendari i knjige. Potonji upravitelj Divaldove tiskare, *Friedrich Christian Zink*, 5. svibnja 1813. upućuje Gradskom poglavarstvu Osijeka pismenu zamolbu da mu dopuste tiskanje tjednika naslovljenog *Wochenschrift für alle Stände in Essek und der umliegeden Gegend. Nebst einem Intelligenzblatt (Tjednik za sve staleže u Osijeku i u okolnim krajevima. Uz obavještajni list)*. Bio je to prvi zabilježeni pokušaj pokretanja novina u Osijeku, a *Zink* je želio izdavanjem lista komercijalne naravi, koji bi pisao isključivo o zanimljivostima iz gospodarstva, kulture, prirode i društva (bez uplitanja u politiku), tiskaru izvući iz financijske krize u koju je upala. U nacrtu tjednika i obrazloženju zamolbe naveo je da takve novine ne postoje u cijeloj tadašnjoj Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, ali i šire. Međutim, Ugarsko / Mađarsko namjesničko vijeće, kojemu je proslijeđen zahtjev, odbilo ga je s objašnjenjem *"ovo kraljevstvo i njemu pridružene pokrajine zasada su snabdjeveni dovoljnim brojem časopisa pisanih u jezicima koji vrijede na njihovu području i, prema tome, nema potrebe da se broj takvih časopisa poveća"*.[16]

Do idućega pokušaja moralo je proći više od 20 godina, a on je 1835. stigao iz istoga izvora kao i prvi. Sada je dopuštenje za izdavanje novina – također tjednoga izdanja na njemačkom jeziku, ovaj put pod naslovom *Wochenblatt von und für Essek (Tjednik o Osijeku i za Osijek)* – pokušao ishoditi *Alois Divald*. Zamislio ga je kao

[16] Kamilo Firinger, „Jedan pokušaj izdavanja novina u Osijeku 1813.“, *Historijski zbornik V*, br. 1-2, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb:, 1952., 190.

informativni list privrednog karaktera o prodaji različitih proizvoda, ali i njemu je stigla odbijenica. Tadašnje *Namjesničko vijeće* u Zagrebu svoju je odluku objasnilo zaključkom da njegova imovina nije dostatno jamstvo za potencijalne pretplatnike, no iza toga se, tvrdi poslijeratni osječki povjesničar i arhivist *Kamilo Firinger*, „krila nesklonost centralističke vlasti prema novinama u udaljenoj provinciji, dakle izvan njihove kontrole".[17]

Malo je nedostajalo da prve osječke novine ipak budu objavljene na hrvatskom jeziku. Dapače, na krilima Hrvatskoga narodnoga preporoda, osječki ilirac *Matija Topalović* već je tiskao *Oglas k predplati na narodni zabavnik za godinu 1842.* pod nazivom *Jeka od Osijeka* [18] koji je najavljivao istoimeni književni časopis, ali on će se pojaviti tek 76 godina kasnije. Treći pokušaj izdavanja osječkih novina na njemačkom jeziku pak bio je uspješan.

Novine na njemačkom jeziku od 1848. do 1918.

Der Volksredner – prve novine objavljene u Osijeku

Uporni vlasnici i djelatnici Divaldove tiskare konačno su 21. travnja 1848. svoje dugogodišnje nakane proveli u djelo. Toga dana Osječani su mogli pročitati prvi (točnije, nulti) broj novina tiskanih u njihovom gradu *(slika 7., slika 8.),* a nosile su naziv ***Der Volksredner***, te podnaslove *fűr Vaterland, Freiheit und Gesetz; fűr Kunst, Gewerbe und Wissenschaft (Pučki govornik; za domovinu, slobodu i zakon; za umjetnost, obrt i znanost).* Kao nakladnik i tiskar potpisan je ondašnji vlasnik *Dragutin* (*Carl) Divald*, a odgovorni urednik bio je nekadašnji glumac *Emanuel Dornau.* List je trebao izlaziti dva ili tri puta tjedno, ali slijedeći broj svjetlo dana ugledao je tek 5. lipnja te godine. Bio je omiljen među većinskim njemačkim stanovništvom u Donjem gradu i Tvrđi, no čitali su ga i ostali pismeni Osječani.

Prvotno se smatralo da je objavljeno samo 9 brojeva *Der Volksrednera*, sve dok nije pronađen i 17. broj tih novina s datumom 19. kolovoza 1848. godine. Po nekim kroničarima, postoji i broj 19, možda i još koji. Što god bilo točno - podaci trenutačno još nisu potpuni - prve su se osječke novine, po svemu sudeći, "ugasile" već u jesen 1848.[19]

Der Volksredner se svojim izgledom, usmjerenjem i sadržajem uklopio u smjernicu koja će u hrvatskom novinarstvu vladati sve do konca 19. stoljeća, što je na osječkom

[17] K. Firinger,. „Ponovno spriječen pokušaj izdavanja novina u Osijeku 1835.", *Historijski zbornik VII*, br. 1-4, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb,:1954., 227.

[18] M. Vinaj, „Povijest osječkih novina 1848….", n. dj., 7.

[19] M. Vinaj,„Novine na njemačkom jeziku tiskane u Osijeku do početka Drugog svjetskog rata", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice 2002. – VDG Jahrbuch 2002.* / uredio Goran Beus Richemberg., Njemačka narodnosna zajednica Osijek - Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek, 2002., 172.

Nro. 0. Essegg, den 21. April. 1848.

DER VOLKSREDNER

für

Vaterland, Freiheit und Gesetz,

für

Kunst, Gewerbe und Wissenschaft.

Redacteur: E. Dornau.

DIE PROBEREDE

als

PROGRAMM.

In den wenigen Worten dieser Uiberschrift liegt für unsere Stadt die Bereichnung einer neuen Aera. — Der ewig jungen Wahrheit sind über Nacht die Zähne gewachsen, und als wir am Morgen erwachten, da sprach sie mit lauter Stimme hell, kräftig und segnend. Im Norden wie im Süden, im Osten wie im Westen sprach sie mit feuriger siegender Zunge — hunderte Meilen weit hörte man die Stimme und gehorchte ihr. Wie die Worte der Schrift bei der Offenbarung sagen „Das Volk vernahm in Feuer und Rauch eine Stimme und folgte ihr." Denn das ist das Symbol des ewig Herrlichen und Göttlichen, dass seinen Glanz alle erkennen und seine Stimme alle vernehmen, welche Augen haben zu sehen und Ohren zu hören.

Das hier ist das erste Blatt, das erste freie Blatt der ersten Essegger Zeitschrift. Was vor wenigen Wochen noch zu den grössten Schwierigkeiten, ja für hiesige Verhältnisse zu den halben Unmöglichkeiten gehörte, das verwirklichen wir jetzt auf eine leichte Weise, nicht gedrängt und nicht gedrückt, nein mit frischem, frohem und heiterem Muthe und doch wenn Gott die Kraft dazu giebt, und jeglichen guten verwendbaren Willen in seiner Ausdauer stärkt und nährt, mit grösseren, bedeutenderen, und heilbringenderen Erfolgen. Nicht zur zur blossen Anzeige für Käse und Häringe, nicht nur zur erleichterten Verbindung für Gevatter Kunz und Hinz, nicht nur auch zu einer früher vielfach gehemmten Vergesellschaftlichung muss jetz eine hiesige Zeitschrift dienen — nein — so ehrenhaft die Lösung aller dieser Aufgaben, wir können uns ein höheres, ein erhabeneres Ziel stecken: — Vaterland, Freiheit und Gesetz das ist die Losung, und das ist das Zeichen in dem wir siegen; ihre Bedeutung und Würdigung wollen wir bringen in das Bewusstsein des Volkes, damit es verständig bewache und hüthe was der Geist erobert hat. Der Begriff des Wortes Volk aber, ist über Kurzem ein anderer, vielumfassenderer geworden. Der Fürst, wie der Landmann, der fabrikscherrliche Basquier, wie der freie Arbeiter sie alle müssen sich geistig stolz und vereint im Volke fühlen, wer es nicht fühlt, der muss es lernen, ob schwer oder leicht. Fester als Sprache und Verwandschaft kitten Recht und Gesetz, bewusste Freiheit und mächtiges Wissen die Stämme zusammen. Kein Volk auf Gottes Erdboden ist stolzer, freudiger, kühner, selbstbewusster und glücklicher, als das Nordamerikanische, und sie nennen sich dort alle ein Volk trotz der Verschiedenheit des Stammes, der Sprache, der Religion und Gesittung. (Unsere Sprache ist eine neutrale und wir können mit Wahrheit sprechen nacht rechts und nach links.) Um uns alle nun klar bewusst zu machen, wollen wir jeden Zweig des Volkes, wie sein Recht und seine Vertretung und Verwaltung in unseren populären Besprechungskreis hineinziehen, damit im Vaterlande, denn das ist der Boden auf dem wir auch geistig stehen sollen, damit also im slavonischen Vaterlande die jungen Keime der Freiheit und des neuen Gesetzes zu mächtigen Stämmen werden, nach innen und nach aussen kräftig zum Schutz dem Guten, wie zum Trutz dem Bösen. Die Liebe zum Vaterlande ist nicht wie ein alter Geck und Philosoph in den knechtenden und buhlerischen Zeiten Ludwig des XIV. frech behaupten konnte, „die Liebe des Esels zum Stalle", und eben weil sie es nicht ist, müssen wir klar, unbefangen, gerecht und streng gegen uns selbst sein. — Die echte Vaterlandsliebe ist ein Theil der Weltenliebe und kann ohne gegenseitige Achtung der Theile nie kräftig gedeihen. Bei den Barbaren und bei den alten Völkern hiess jeder Fremde ein Feind, wir aber denen sich Gott in der Freiheit und Einheit geoffenbart hat, wir dürfen nicht die Arme verschränken und das Herz verknöchern lassen nach aussen; denn in der Freiheit liegt die grösstmöglichste Verbrüderung Aller und Jeder.

Slika 7. Preslik naslovne stranice prvoga (nultoga) broja prvih osječkih novina Der Volksredner, objavljenoga 21. travnja 1848. godine

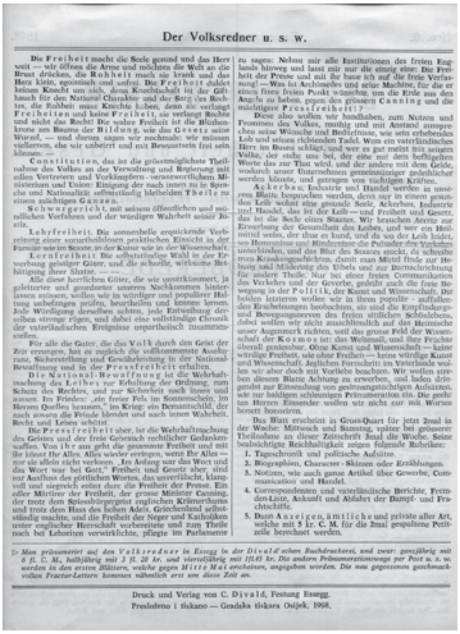

Der Volksredner u. s. w.

Die Freiheit macht die Seele gesund und das Herz weit — wir öffnen die Arme und möchten die Welt an die Brust drücken, die Rohheit mach sie krank und das Herz klein, egoistisch und unfrei. Die Freiheit duldet keinen Knecht um sich, denn Knechtschaft ist der Gifthauch für den National Charakter und der Sarg des Rechtes, die Rohheit muss Knechte haben, denn sie verlangt Freiheiten und keine Freiheit, sie verlangt Rechte und nicht das Recht! Die wahre Freiheit ist die Blüthenkrone am Baume der Bildung, wie das Gesetz seine Wurzel, — und darum sagen wir nochmals: wir müssen viellernen, ehe wir unbeirrt und mit Bewusstsein frei sein können: —

Constitution, das ist die grösstmöglichste Theilnahme des Volkes an der Verwaltung und Regierung mit edlen Vertretern und Vorkämpfern - verantwortlichem Ministerium und Union: Einigung der nach innen zu in Sprache und Nationalität selbstständig bleibenden Theile zu einem mächtigen Ganzen.

Schwurgericht, mit seinem öffentlichen und mündlichen Verfahren und der würdigen Wahrheit seiner Justiz.

Lehrfreiheit. Die sonnenhelle erquickende Verbreitung einer vorurtheilslosen praktischen Einsicht in der Familie wie im Staate, in der Kunst wie in der Wissenschaft.

Lernfreiheit. Die selbstständige Wahl in der Erwerbung geistiger Güter, und die schnelle, wirksame Bethätigung ihrer Shatze. — —

Alle diese herrlichen Güter, die wir unverkümmert, ja geleiterter und geordneter unseren Nachkommen hinterlassen müssen, wollen wir in würdiger und populärer Haltung unbefangen prüfen, beurtheilen und kennen lernen. Jede Würdigung derselben achten, jede Entweihung derselben strenge rügen, und dabei eine vollständige Chronik der vaterländischen Ereignisse unpartheiisch zusammenstellen.

Für alle die Guter, die das Volk durch den Geist der Zeit errungen, hat es zugleich die vollkommenste Assekuranz, Sicherstellung und Gewährleistung in der National-Bewaffnung und in der Pressfreiheit erhalten.

Die National-Bewaffnung ist die Wehrhaftmachung des Leibes zur Erhaltung der Ordnung, zum Schutz des Rechtes, und zur Sicherheit nach innen und aussen. Im Frieden: „ein freier Fels im Sonnenschein, im Herzen Quellen brausen," im Krieg: ein Demantschild, der nach aussen die Feinde blendet und nach innen Wahrheit, Recht und Leben schützt.

Die Pressfreiheit aber, ist die Wehrhaftmachung des Geistes und der freie Gebrauch rechtlicher Gedankenwaffen. Von ihr aus geht die gesammte Freiheit und mit ihr könnt Ihr Alles, Alles wieder erringen, wenn Ihr Alles — nur sie allein nicht verloren. „Im Anfang war das Wort und das Wort war bei Gott," Freiheit und Gesetz aber, sind nur Ausfluss des göttlichen Wortes, das unverfälscht, klangvoll und siegreich ertönt durc die Freiheit der Presse. Ein edler Märtirer der Freiheit, der grosse Minister Canning, der trotz dem Spiessbürgergeist englischen Krämerthums und trotz dem Hass des hohen Adels, Griechenland selbstständig machte, und die Freiheit der Neger und Katholiken unter englischer Herrschaft vorbereitete und zum Theile noch bei Lebzeiten verwirklichte, pflegte im Parlamente zu sagen: Nehmt mir alle Institutionen des freien Englands hinweg und lasst mir nur die einzig eine: Die Freiheit der Presse und mit ihr baue ich auf die freie Verfassung! — Was ist Archimedes und seine Machine, für die er einen fixen freien Punkt wünschte, um die Erde aus den Angeln zu heben, gegen den grössern Canning und die mächtigere Pressfreiheit!?

Diese also wollen wir handhaben, zum Nutzen und Frommen des Volkes, muthig und mit Anstand aussprechen seine Wünsche und Bedürfnisse, wie sein erhebendes Lob und seinen richtenden Tadel. Wem ein vaterländisches Herz im Busen schlägt, und wer es gut meint mit seinem Volke, der stehe uns bei, der eine mit dem beflügelten Worte das zur That wird, und der andere mit dem Gelde, wodurch unser Unternehmen gemeinnütziger gedeihlicher werden könnte, und getragen von tüchtigen Kräften.

Ackerbau, Industrie und Handel werden in unserem Blatte besprochen werden, denn nur in einem gesunden Leib wohnt eine gesunde Seele, Ackerbau, Industrie und Handel, das ist der Leib — und Freiheit und Gesetz, das ist die Seele eines Staates. Wir brauchen Aerzte zur Erwerbung der Gesundheit des Leibes, und wer ein Heilmittel weiss, der thue es kund, und da wo der Leib leidet, wo Hemmnisse und Hindernisse die Pulsader des Verkehrs unterbinden, und das Blut des Staates stockt, da schreibe man Krankengeschichten, damit man Mittel finde zur Hebung und Milderung des Übels und zur Darnachrichtung für andere Theile. Nur bei einer freien Communikation des Verkehrs und der Gewerbe, gedeiht auch die freie Bewegung in der Politik, der Kunst und Wissenschaft. Die beiden letzteren wollen wir in ihren populär - auffallenden Erscheinungen beobachten, sie sind die Empfindungs- und Bewegungsnerven des freien sittlichen Schönlebens, dabei wollen wir nicht ausschliesslich auf das Heimische unser Augenmerk richten, weil das grosse Feld der Wissenschaft der Kosmos ist: das Weltenall, und ihre Früchte überall geniessbar. Ohne Kunst und Wissenschaft — keine würdige Freiheit, wie ohne Freiheit — keine würdige Kunst und Wissenschaft. Jeglichen Fortschritt im Vaterlande wollen wir aber doch mit Vorliebe beachten. Wir wollen streben diesem Blatte Achtung zu erwerben, und laden dringendst zur Einsendung von gesinnungstüchtigen Aufsätzen, wie zur baldigen schleunigen Pränumeration ein. Die geehrten Herren Einsender wollen wir nicht nur mit Worten honett honoriren.

Das Blatt erscheint in Gross-Quart für jetzt 2mal in der Woche: Mittwoch und Samstag, später bei grösserer Theilnahme an dieser Zeitschrift 3mal die Woche. Seine beabsichtigte Reichhaltigkeit zeigen folgende Rubriken:

1. Tageschronik und politische Aufsätze.
2. Biographien, Character-Skizzen oder Erzählungen.
3. Notizen, wie auch ganze Artikel über Gewerbe, Communication und Handel.
4. Correspondenzen und vaterländische Berichte, Fremden-Liste, Ankunft und Abfahrt der Dampf- und Frachtschiffe.
5. Dann Anzeigen, ämtliche und private aller Art, welche mit 5 kr. C. M. für die 2mal gespaltene Petitzeile berechnet werden.

▷ *Man pränumerirt auf den Volksredner in Essegg in der Divald'schen Buchdruckerei, und zwar: ganzjährig mit 6 fl. C. M., halbjährig mit 3 fl. 20 kr. und vierteljährig mit 1fl.45 kr. Die andern Pränumerationswege per Post u. s. w. werden in den ersten Blättern, welche gegen Mitte Mai erscheinen, angegeben werden. Die neu gegossenen geschmackvollen Fractur-Lettern kommen nähmlich erst um diese Zeit an.*

Druck und Verlag von C. Divald, Festung Essegg.
Preloženo i tiskano — Gradska tiskara Osijek, 1998.

Slika 8. Preslik posljednje stranice prvoga (nultoga) broja prvih osječkih novina Der Volksredner, objavljenoga 21. travnja 1848. godine

području osobito izraženo u glasilima na njemačkom jeziku koja su prevladavala. Naime, ona su u pravilu njegovala stil tzv. *časopisnog pisanja* i predstavljaju svojevrstan spoj novina i časopisa. To je vrijeme tzv. *sjedinjenih informacija* i u podnaslovima gotovo svih pisanih medija izričito je navedeno da su oni posvećeni znanosti, umjetnosti, gospodarstvu, politici ili drugim društvenim granama.[20] Tako je ostalo sve do početka 20. stoljeća, kada se osnivaju nove tiskare, novine se počinju profilirati i pojavljuju se politički, dnevni listovi (sada i na hrvatskom jeziku) koje karakterizira tzv. *obavijesno-politički pristup*.

Ostale novine na njemačkom jeziku

Nakon "gašenja" *Der Volksrednera*, izlazi *Theaterjournal*, i to najvjerojatnije samo tijekom 1856. i bavio se kazališnim stvaranjem i kulturnim životom Osijeka.

Međutim, kontinuitet osječkoga novinstva uspostavlja se tek pokretanjem prvih lokalnih novina, *Esseker Lokalblatt und Landbote (Osječki lokalni list i zemaljski vjesnik)*, čiji je podnaslov *Belletristische wochenschrift fűr Kunst, Industrie, Handel, Gewerbe und Landwirtschaft*. Za to je ponajviše zaslužan *Dragutin (Carl) Lehmann*, knjižar, knjigoveža i vlasnik tiskare koju je prethodno kupio od *Dragutina Divalda* i potom je

20 Ista, „Građa za bibliografiju…", n. dj., 2003., 7.

Essecker
Lokalblatt und Landbote.
III. Jahrgang
Essecker Lokalblatt und Landbote.
Pränumerations-Preise:
Ein wiener Bankier
Zur Wiener und Pariser Ausstellung.

Slika 9. Naslovnica jednoga broja lista Esseker Lokalblatt und Landbote, sačuvanoga u Odjelu hemeroteke Muzeja Slavonije u Osijeku

locirao u Tvrđu. U vremenu od 3. siječnja 1864. do 12. prosinca 1869. godine, što su službeni datumi početka i završetka njegova izlaženja (*Lehmann* je bio i glavni urednik, naizmjence s *J. F. Wawerkom*), ovo glasilo se redovito i neprekidno objavljuje dva puta tjedno. Osim književnih, zabavnih i popularnoznanstvenih članaka, oglasa i izvještaja s burze, čitateljima pruža i niz korisnih informacija lokalnoga karaktera, kao što su cijene prehrambenih proizvoda ili programi kulturnih ustanova. Imao je i stalne rubrike zaokupljene svakodnevicom Osijeka i njegovih građana – *Esseker Bummler (Osječki šetač)* i *Wochen Cronic (Tjedna kronika)* – kao i dopisnike iz Beča i Pešte.

Još dok je postojao *Esseker Lokalblatt und Landbote (slika 9.),* 1. studenoga 1867. počinje tiskanje *Esseker Zeitung (Osječke novine)*, koji je svojom orijentacijom (politički dnevnik) i idejama izlazio iz okvira tadašnjih strujanja. O njemu postoje tek šture informacije sačuvane u bilješkama osječkoga bibliofila *Oskara Frimla-Antunovića* i tekstovima drugih novina, a one govore da se taj list, kao ni mnogi drugi, nije dugo održao.[21]

Kronološki gledano, 1868. godine uslijedila je pojava osječkoga / mađaronskog političkoga lista *Die Drau (Drava)* koji će se, s prekidom, održati čak 7 desetljeća. Na početku iduće, 1869., godine, 19. siječnja, također u tiskari *Dragutina (Carla) Lehmanna*, pak kreće i objavljivanje tjednika *Esseker allgemeine illustrierte Zeitung (Osječke opće ilustrirane novine)*. Iako je dosegao samo 27 brojeva, ostavio je značajan trag, ponajprije jer su to prve ilustrirane novine ne samo u Osijeku, već i u cijeloj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Stvorene su po modelu glasovitoga lista *Illustrierte Zeitung* iz njemačkoga grada Leipziga i zato imaju europski "štih". Dapače, knjižničarka i voditeljica Knjižnica Muzeja Slavonije u Osijeku *Marija Malbaša* je u svojoj knjizi tvrdila da je *Lehmann* za svaki broj u inozemstvu kupovao gotovih 7 otisnutih araka s tekstovima i ilustracijama, između ostaloga i romanima u nastavcima i etnografskim prilozima. Na 8-oj stranici novina objavljivao je lokalne vijesti i oglase, a na još jednoj, dodatnoj, stranici prijevode pjesama i članaka s temom Slavonije.[22]

[21] M. Vinaj, " Povijest osječkih novina 1848….", n. dj., 18.

[22] M. Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji,* Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb,1978.

Dugoga vijeka nije bilo ni sljedeće osječko glasilo, punoga naziva *Slavonia Fruher Der Syrmier Bote (Slavonska zora srijemskoga glasnika)*. Kuriozitet je da se ono, pod prvotnim imenom *Der Syrmier Bote*, inicijalno od 30. kolovoza 1868. do kraja te godine tiskalo u Vukovaru, u tiskarnici čiji je vlasnik bio *Vatroslav Mederšicki (Ignat Mederschitzky)*. Nakon što je on zbog manjka tiskarskih poslova preselio iz Vukovara, novine su u Osijeku izlazile još nešto više od dva mjeseca, od 11. ožujka do 27. svibnja 1869. godine, a vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio je *J. F. Wawerka* (prije toga glavni urednik i lista *Esseker Lokalblatt und Landbote)*.[23] U to vrijeme stanovnici Osijeka imaju širok čitalački izbor između četiri lista: *Esseker Lokalblatt und Landbote*, *Esseker allgemeine illustrierte Zeitung, Die Drau* i *Slavonia Fruher Der Syrmier Bote.*

ESSEKER ALLGEMEINE
Illustrirte Zeitung
Der Eidser-Schwindel.

Slika 10. Naslovnica prvoga broja tjednika Esseker allgemeine illustrierte Zeitung, objavljenoga 19. siječnja 1869. godine

Međutim, ponuda je tih godina očito veća od potražnje na osječkom medijskom tržištu jer se novine i dalje često ne tiskaju ubrzo nakon što su pronašle svoj put do čitatelja. Najbolji primjer je osječki dnevnik za narodne interese *Esseker Tagblatt. Organ für Volksinteressen,* koji je uspio "preživjeti" samo mjesec dana, od 1. do 30. srpnja 1874. godine. Tiskano je samo 26 brojeva toga lista (objavljivan je svakoga dana izuzev ponedjeljka), od kojih niti jedan nije sačuvan, pa ne postoje niti osnovni podatci o njegovom vlasniku ili glavnom uredniku.

U osječkoj tiskari *Dragutina Sandora*, u kojoj je tiskan *Eseeker Tagblatt*" počinje se stvarati novi *Esseker Zeitung.* Za razliku od neuspješnoga istoimenoga prethodnika iz 1867. to je glasilo imalo odrednicu *Organ für Politik, Volkswirtschaft und Unterhaltung*, a dvaput tjedno (nedjeljom i utorkom) izlazilo je pet godina, od 1. listopada 1874. do 1. listopada 1879. godine. Posrijedi je bio opozicijski list koji potpisuje vlasnik i glavni urednik *I. V. Hamann*, a najveći medijski i ideološki protivnik mu je *Die Drau.* Sastavni dijelovi *Esseker Zeitunga* su nedjeljni prilog i roman u nastavcima *Zwei Spieler*.

Nova kratkotrajna tiskovina na njemačkom jeziku, *Esseker Wochenblatt: Organ für Volkswirtschaft und Unterhaltung (Osječki tjednik: Glasilo za gospodarstvo i zabavu),* građanima Osijeka pak predstavljena je 17. travnja 1881. godine, a dostupni izvori

[23] M. Fruk, „ Njemačko novinstvo…", n. dj., 31.

Slika 11. Zgrada tiskare Dragutina (Carla) Laubnera u kojoj se tiskao Slavonische Presse

govore kako je izlazio nedjeljom, i to vrlo kratko. Danas se može vidjeti tek pet njegovih brojeva, a posljednji datira od 15. svibnja 1881. godine.

Osjetno dugovječnije i utjecajnije novine pak bile su *Slavonische Presse (Slavonski tisak),* koje će se od 1885. i izlaska iz tiskare *Dragutina (Carla) Laubnera (slika 11.)*, na osječkoj i hrvatskoj medijskoj sceni s prekidima zadržati ukupno gotovo pola stoljeća.

Dolaskom 20. stoljeća, uz sve izraženiju promjenu profila novina iz tzv. *časopisnog novinarstva* u tzv. *obavijesno-politički pristup*, u Osijeku se, kao i drugdje u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, događa prava "poplava" pisanih medija na hrvatskom, a djelomice i na srpskom jeziku. Do tada dominantni njemački jezik i kultura u Osijeku gube svoj značaj pa su u tom razdoblju registrirane samo jedne prave njemačke novine, i to političkoga pravca: *Volksrecht, Organ del Socialdemokratischen Partei* (*Narodno pravo, časopis Socijaldemokratske stranke).* Prvih 12 brojeva toga stranačkoga glasila objavljeno je u Zagrebu, a od 13. broja tiska se u osječkoj obiteljskoj tiskari *Leopolda Friedmanna.* Tjednik *Volksrecht* izlazio je neprekinuto četvrtkom od 5. rujna 1907. do 1. travnja 1913. godine, kada je ukinut banskom naredbom, ali obnavlja se 23. prosinca. Posljednji sačuvani broj nosi datum 23. srpnja 1914. godine. [24]

[24] M. Vinaj, „ Povijest osječkih novina 1848…", n. dj., 28

Samostalnost sa člancima na njemačkom jeziku

Samostalnost

Za prava naroda.

Inteligencija i narod.

Slika 12. Naslovnica jednoga broja političkog tjednika Samostalnost iz 1918. Godine

Izuzimajući *Die Drau* i *Slavonische Presse*, socijaldemokratski politički list *Volksrecht* bio je posljednja prava tiskovina na njemačkom jeziku uoči 1918. godine i završetka Prvoga svjetskog rata, odnosno razdoblja koje je primarno razmatrano u ovom seminarskom radu. No, njemačko stanovništvo u Osijeku je članke na jeziku koji je najbolje razumijevalo tada moglo čitati i u jednom listu koji nije bio njemačkoga usmjerenja. Naime, pred kraj rata, u listopadu 1918. godine pojavljuje se tjednik *Samostalnost (slika 12.)* kojega iz već spomenute tiskare *Dragutina (Carla) Laubnera* uoči izbora plasira Hrvatsko-srpska koalicija, a vlasnik i odgovorni urednik je *Franjo Frank.* Poznato je ukupno 18 brojeva u kojima je *Samostalnost* predstavljala svoje kandidate i ideje, donoseći članke i na njemačkome jeziku, a povremeno je bila tiskana i ćirilicom.

Ukratko o najznačajnijim novinama na njemačkom jeziku

Die Drau

Ni jedne osječke novine na njemačkom ili nekom drugom jeziku u vremenu od 1848. pa nadalje nisu ostvarile takav kontinuitet izlaženja i utjecaj na javnost kao mađaronski list *Die Drau (Drava)* koji, s podnaslovom *Organ fűr Politik und Volkswirthschaft*, u ruke osječkim građanima prvi put izlazi 19. srpnja 1868. godine.

Njegovi osnivači, vlasnici, izdavači i glavni urednici su *Gustav Wagner* i *Jakob Frank*, a prvih godina objavljuje se tri puta tjedno (srijedom, petkom i nedjeljom), na četiri stranice.[25] S osječkim listovima *Esseker Lokalblatt und Landbote* i *Esseker allgemeine illustrierte Zeitung* dijele mjesto tiskanja – tada iznimno zaposlena tiskara *Dragutina (Carla) Lehmanna* – ali ne i koncepciju i ideje. Dok ta dva glasila više njeguju prevladavajuću književnu i časopisnu formu, *Die Drau* je prva u Osijeku imala sva obilježja modernih političkih novina s aktualnim prilozima.[26] Na njezinim stranicama mogu se pronaći vijesti i teme iz politike, gospodarstva te kulturnog i društvenog života Osijeka, Slavonije, Hrvatske i svijeta, kao i korisne informacije

[25] M. Fruk, „Počeci njemačkog novinstva…", n. dj., 81.

[26] M. Vinaj, „Novine na njemačkom jeziku tiskane…", n. dj.,173.

Die Drau.

Organ für Politik und Volkswirthschaft.

1. Jahrgang. Essek, Sonntag den 30. August 1868. Nr. 13

Slika 13. Naslovna stranica jednoga broja lista Die Drau iz 1868. godine Slavonische Presse

poput vodostaja rijeka, vremenskih uvjeta te izvještaja s bečke burze, osječke štedionice i o tečajevima valuta. Uvodi i rubriku *"Journalschau"*, u kojoj se prenose komentari i zanimljive vijesti iz drugih novina, što je danas ustaljena praksa u gotovo svim tiskovinama. Vidno mjesto u tržišno orijentiranom *Die Drau (slika 14.)* zauzimaju i reklamni oglasi tvrtki s teritorija Austro-Ugarske Monarhije.

Zanimljivo je istaknuti kako su izdavači i uredništvo *Die Drau* i *Esseker Lokalblatt und Landbote* ubrzo postali konkurenti, a nedugo zatim i oštri protivnici koji se neprestano međusobno javno prozivaju i napadaju, sve dok krajem 1869. godine *Osječki lokalni list* nije prestao postojati. Unatoč čestim zabranama za vrijeme režima mađarskog vladara Khuena Hedervaryja i cenzurama zbog političkih napisa protiv vlasti, kao i stalnim promjenama vlasnika, izdavača i tiskara; *Die Drau* idućih nekoliko desetaka godina uspijeva opstati zahvaljujući stalnim prilagodbama potrebama čitatelja. U tu svrhu, primjerice, 1873. broj stranica podvostručava na osam, a 1885. godine (kada sve više jača hrvatska nacionalna svijest) izdaje nedjeljni prilog na hrvatskom jeziku, naslovljen *Osječki list, pučki organ za narodno-gospodarstvenu politiku, pouku i zabavu.* Od 1907. godine *Die Drau* postaje dnevnik, a njegovo originalno izdanje prestaje izlaziti 1929. godine. (No, list se ponovno pojavljuje 1932. godine, u nešto izmijenjenom obliku. Oživjeli su ga konzorcij *Die Drau* na čelu s *Belom Frankom* te odgovorni urednik *Stjepan Frauenheim*, od ranije poznat kao posljednji glavni urednik novina *Slavonische Presse.* Podnaslov mu je *Unabhängiges Tagblatt*, a objavljuje se svakoga dana izuzev nedjelje i blagdana, donoseći raznovrsne priloge. Između ostaloga, prilagođavajući se okolnostima, uvodi i prijevode hrvatskih tekstova na njemački jezik. Koliko je danas poznato, *Die Drau* je izlazio do 1938. godine, dakle gotovo do samoga početka Drugoga svjetskoga rata.)[27]

Od 1. listopada 1885. Osječanin *Dragutin (Carl) Laubner*, stručno usavršen u Zagrebu, te u nekim mjestima u Njemačkoj i Austriji, počinje u gradu na Dravi

[27] M. Fruk, „Njemačko novinstvo…", n. dj., 32-33.

objavljivati novine *Slavonische Presse (Slavonski tisak),* koje se tiskaju u njegovoj novootvorenoj tiskari u Kapucinskoj ulici. Jednako kao i *Die Drau* dobijaju podnaslov *Organ für Politik und Volkswirtschaft* i u početku izlaze tri puta tjedno, ali utorkom, četvrtkom i nedjeljom. Riječ je o pravom, suvremenom glasilu koje svoj procvat doživljava kada na mjesto glavnoga urednika 1889. godine dolazi *Carl M. Benda (slika 13.),* koji će tu ostati gotovo tri desetljeća. On je ne samo kvalitetno uređivao, već i pisao za *Slavonski tisak*, transformirajući ga 1893. u dnevni list. Osobito su zanimljiva bila *Bendina* zapažanja o gradu pod nazivom *Spaziergänge (Šetnje gradom),* koja je redovito objavljivao nedjeljom.

Slika 14. Carl M. Benda, dugogodišnji glavni urednik i novinar lista Slavonische Presse

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata, sve osječke novine imale su posebna izdanja, pa tako i *Slavonische Presse*, iako je bio lokalnoga usmjerenja. Zvao se *Extra Ausgabe (Posebno izdanje)* i donosio je vijesti s bojišta vrlo brzo nakon što se događaj uopće zbio. Od 1. ožujka 1920. godine *Slavonski tisak* pretvara se u tjednik i smanjuje mu se opseg, a u srpnju iste godine *Carl Benda* prelazi u uredništvo *Die Drau*. Zamjenjuje ga *Stjepan Frauenheim* koji se potom ističe žestokim stilom pisanja i izbora vijesti. List se gasi 16. listopada 1921. godine.[28]

Sedam godina kasnije iz osječke tiskare *Antuna Rotta* opet izlazi tiskovina pod nazivom *Slavonische Presse*, ali s drukčijim podnaslovom i orijentacijom – nezavisni list za politiku i narodno gospodarstvo. Njegov posljednji broj zabilježen je u ožujku 1929. godine.

[28] M. Vinaj, „Povijest osječkih novina 1848….“, 22.

Zaključak

Brojni podaci i informacije prikupljeni u ovom radu potvrđuju često zanemarivanu i pomalo zaboravljenu činjenicu: u razdoblju od 1848. godine i nadalje, kada su tiskane prve osječke novine *Der Volksredner*, glasila na njemačkom jeziku, imala su iznimno zapaženu ulogu za razvoj novinstva u Osijeku.

To se u prvom redu odnosi na prvu vremensku fazu, od 1848. do završetka Prvoga svjetskoga rata 1918. godine, kada su listovi na njemačkom jeziku, različitih koncepcija te političkih i stranačkih usmjerenja, činili većinu novinskih izdanja u Osijeku. Makar je dio njih bio kratkoga vijeka trajanja, sve danas poznate novine - ponajviše one najdugovječnije i najbitnije, poput *Die Drau i Slavonische Presse* - "ogledalo" su tadašnjih prilika i okolnosti te pouzdani i dragocjeni svjedoci koliko su velik značaj općenito stanovnici njemačkoga podrijetla imali za život Osijeka u brojnim segmentima.

Jasno je i zašto je tako: Osijek je bio dijelom snažne Austro-Ugarske Monarhije, a njegova prometna i kulturna povezanost s Bečom bila je daleko bolja nego, primjerice, sa Zagrebom. Zbog toga je razumljivo da su i novine mahom izlazile na njemačkom jeziku, iako se, posebice netom uoči Prvoga svjetskog rata, sve češće pojavljuju glasila i na drugim jezicima, ponajprije hrvatskom, što je dokaz i multietničnosti i multikulturalnosti Osijeka i njegovih stanovnika.

Osječke novine na njemačkom jeziku od 1848. Godine do kraja Prvoga svjetskog rata

Sažetak

Brojni podaci i informacije, prikupljeni iz niza izvora i izneseni u ovom radu, potvrđuju danas često zanemarivanu i pomalo zaboravljenu činjenicu: u razdoblju od 1848. godine, kada su tiskane prve osječke novine *Der Volksredner,* pa do protjerivanja većine *folksdojčera* s područja istočne Hrvatske nakon 1945. godine i završetka Drugoga svjetskoga rata; glasila na njemačkom jeziku imala su iznimno zapaženu, dapače presudnu ulogu za kvalitetan razvoj novinstva na osječkom području. To se u prvom redu odnosi na prvu vremensku fazu, od 1848. do završetka Prvoga svjetskoga rata 1918. godine, kada su listovi na njemačkom jeziku, različitih koncepcija te političkih i stranačkih usmjerenja, činili većinu novinskih izdanja u Osijeku. Makar je dio njih bio kratkoga vijeka trajanja, sve danas poznate novine - ponajviše one najdugovječnije i najvažnije, poput *Die Drau i Slavonische Presse* - "ogledalo" su tadašnje situacije i okolnosti te pouzdani i dragocjeni svjedoci koliko su velik značaj općenito stanovnici njemačkoga podrijetla imali za život Osijeka u brojnim segmentima.

Osijeker Zeitungen in deutsche Sprache von 1848 bis zum Ende des Ersten Weltkrieges

Zusammenfassung

Zahlreiche Angaben und Informationen, aus einer Reihe von Quellen versammelt und in dieser Abhandlung vorgetragen, bestätigen die heute oft vernachlässigte und schon ein wenig vergessene Tatsache: in der Zeitspanne von dem Jahre 1848, als die erste osijeker Zeitung Der Volksredner gedruckt wurde bis zur Vertreibung der meisten Volksdeutscher aus dem Gebiete von Ostkroatien nach dem Jahre 1945 und Ende des Zweiten Weltkrieges; Blätter in deutscher Sprache hatten eine sehr bemerkenswerte, sogar entscheidende Rolle in der guten Entwicklung des Journalismus im osijeker Gebiet. Das bezieht sich vor allem auf die erste Zeitspanne, von 1848 bis zum Ende des Ersten Weltkrieges 1918, als die Blätter in deutscher Sprache, verschiedener Konzepte sowie politischer und parteilichen Einstellung, den Großteil der Zeitungsausgaben in Osijek bildeten. Obwohl ein Teil von ihnen von kurzer Dauer war, sind alle heute bekannte Zeitungen – meistens jene, die am längsten dauerten und die wichtigsten waren, wie Die Drau und Slavonische Presse – der "Spiegel" der damaligen Lage und der Umstände und vertrauenswürdige und kostbare Zeugen, welche große Bedeutung die Bewohner deutschen Stammes im Leben von Osijek in zahlreichen Bereichen hatten.

Vatroslav Župančić
Biblijski institut
Zagreb

UDK: 284.57(497.5)(091)
Pregledni rad
Primljeno: 29.9.2013.
Prihvaćeno: 25.10.2013.

Vjerski časopis „Entscheidung Für Christus und sein Wort“ (1938. - 1941. godine) i djelovanje prvih pentekostalaca u Hrvatskoj

Autor je u radu obradio vjerski časopis Entscheidung, pisan na njemačkom jeziku, koji je izlazio u Vinkovcima od 1938. do 1941. godine. Rad je napisao na temelju časopisa pohranjenog u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i te na temelju navedene literature u kojoj su bitna kazivanja pojedinaca, tj. svjedoka događanja.

Ključne riječi: *Njemački protestanti, pentekostni pokret, Peter Dautermann, Peter Baumgärtner, Entscheidung, Put spasenja, Vinkovci*

Uvod

Vjerski časopis *Entscheidung*, pisan na njemačkom jeziku, izlazio je u Vinkovcima od 1938. do 1941. godine. To je tada drugi časopis kojega su pokrenuli njemački pentekostalci-pijetistički vjernici iz evangeličkih i reformiranih crkava sa području Srijema i Slavonije. Prvi časopis *Put spasenja* počeo je izlaziti 1936., također u Vinkovcima[1].

Oba časopisa su promicala vrijednosti, teologiju i kulturu prvih pentekostalaca u Hrvatskoj. Osim jezičnih razlika (hrvatski i njemački jezik), časopisi su se razlikovali i u određenim teološkim stajalištima, osobito u pogledu vodenog krštenja[2].

Časopisi su pohranjeni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Rad se temelji na već objavljenim prilozima, tj. provedenim istraživanjima – kazivanjima svjedoka događanja, koja su proveli Borislav Arapović i Stanka Jambrek te ih objavili u svojim knjigama.[3]

Vjerska struktura Nijemaca na području Slavonije i Srijema

Tijekom 18. stoljeća i velike kolonizacije njemačkoga stanovništva u Slavoniju i Srijem vjerska je struktura doseljenika bila dominantno rimokatolička, ali se tijekom potonjeg stoljeća postupno formirala i protestantska enklava[4]; posebice su značajne u Srijemu u Tordincima kod Vukovara i Novom Selu (Neudorf) kod Vinkovaca. Te su crkvene općine isprva imale ograničeno vjersko djelovanje u okvirima nekih župnih zajednica, a zbog onodobne mađarizacije, nisu mogle uspostaviti crkvenu autonomiju.[5]

Godine 1859. i u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji je potpuno zaživjela sloboda vjeroispovijesti pa se od tada počinju ustrojavati i nove njemačke evangeličke župe: Zagreb 1859., Osijek 1872., Beška 1872. godine itd. (Jambrek, 2003: 37). Isprva je tek 1/6 Folksdojčera bilo protestantska, da bi se taj postotak između dva svjetska rata popeo na više od 1/4.[6]

---

[1] Oba časopisa se čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i dostupna su javnosti.

[2] Uredništvo *Puta spasenja* je promicalo krštenje odraslih, dok je uredništvo *Entscheidunga* ostalo pri nauku o krštenju male djece, što se u samom časopisu eksplicitno ne navodi, ali se može iščitati kroz sekundarne izvore, napose kroz razgovore sa očevicima objavljenima u knjizi „Njihovim tragom".

[3] Objavljeni u knjigama *Njihovim tragom* Borislava Arapovića i *Crkve reformacijske baštine* Stanka Jambreka.

[4] U selu Tordinci pored Vukovara, nalazi se jedina protestantska (reformirana) hrvatska župa koja ima kontinuitet iz vremena reformacije. Tu je 1551. bila održana protestantska sinoda 120 župa s područja Slavonije i Baranje. Crkva je bila srušena u Domovinskom ratu, a vjernici prognani. Nakon reintegracije Podunavlja obnovljena je crkvena zgrada i djelovanje župe pod imenom Protestantska reformirana kršćanska crkva (Marinović i Marinović, 2008., 91).

[5] Stanko Jambrek, *Crkve reformacijske* baštine, Zagreb, 2003., 36; Goran Beus Richembergh, *Nijemci i Austrijanci i Hrvati 1,* Sarajevo, 2010., 59.

[6] S. Jambrek, *Crkve reformacijske*…, n. dj., 37; Vladimir Geiger, *Nestanak Folksdojčera,* Zagreb, 1997. 110.

Mjesto Beška u Srijemu, je pola stoljeća nakon formiranja evangeličke i reformirane župe, postalo žarištem novog protestantskog (pijetističkog) pokreta iz kojeg su kasnije proizašli časopisi „Put Spasenja" i „Entscheidung".

Društveni, kulturni i vjerski položaj Nijemaca između dva svjetska rata

Međuratno razdoblje je glede Nijemaca vrijeme velikih izazova u kulturološkom, gospodarskom i vjerskom smislu. Raspad Austro-Ugarske Monarhije i uspostava Kraljevine SHS, tj. potonje Jugoslavije, promijenio je status Nijemaca. Od ranijeg konstitutivnog naroda u novonastaloj državi postali su nacionalnom manjinom nastanjenom. Zbog toga su Nijemci izgubili brojna prava i privilegije poput jezične autonomije.[7] Zbog toga na području nove kraljevine nastoje reorganizirati, pa se počinju okupljati u razna društva i udruge[8]. Zahvaljujući svojoj dobroj organizaciji, Folksdojčeri uspijevaju očuvati svoju kulturu u državi s velikim međunacionalnim previranjima.[9] Zbog radne discipline Nijemci su i gospodarski bili natprosječna etnička skupina u Kraljevini Jugoslaviji[10] To je Nijemcima omogućavalo kulturnu autonomiju i razvitak u mnogim drugim područjima. S druge strane takav razvoj izazivao je tenzije u tada već prilično uzburkanoj međunacionalnoj situaciji prve Jugoslavije.

U vjerskom pogledu, službeno od države priznate vjeroispovijesti Nijemaca bile su: Rimokatolička crkva te dvije protestantske: Evangelička (brojnija) i Reformirana crkva. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine, u Kraljevini Jugoslaviji bilo je: Nijemaca katolika 383.674, evangelika 85.369 i reformiranih 15.437.[11]

Među protestantima je postojalo i nekoliko od države priznatih (Baptisti), te neslužbenih pokreta u kojima je sudjelovao i dio njemačke protestantske manjine.

Drugi svjetski rat (1941.-1945.)

Odmah nakon invazije na Kraljevinu Jugoslaviju 6. travnja 1941. i četiri dana potom proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, veliki dio Nijemaca bio je unovačivan u njemačku vojsku (u SS jedinice ili u mjesne straže). Istodobno proglašenjem brojnih zakona Nijemci su u NDH postali „Njemačka narodna skupina", što je trebalo

[7] G. Beus Richembergh, *Nijemci i Austrijanci*…,n. dj., 132-135.

[8] Jedan od predstavničkih tijela njemačke manjine bio je „Kulturbund", savez koji je izvršavao pozitivan utjecaj na proces očuvanja nacionalne manjine u vremenima kada se na razne načine pokušavao nametnuti koncept suprotan interesima i pravima njemačke manjine.

[9] G. Beus Richembergh, *Nijemci i Austrijanci*…,n. dj., 136.

[10] Prema podacima za razdoblje od 1930. do 1939. godine na njemačkim se imanjima postizao prosječan prinos pšenice od 11,50 metričkih centi po katastarskom jutru (na ostalima 9,67), šeć. repe 145 (na ostalima 126), kukuruza 18,9 metričkih centi (ostali 14,6)... (Vidi opširnije: V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera* …, n. dj., 22.).

[11] V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera* …, n. dj., 22.).

osigurati privilegirani status, ali život većine Folksdojčera bio je u stvarnosti vrlo težak. Osobito je teško bilo onima koji su imali drugačije mišljenje i stavove.

Tijekom prve ratne godine prestaju izlaziti „Entscheidung" i „Put spasenja", i to. zbog niza razloga: zabrane djelovanja, neimaštine i novačenja.

Ukratko o Pentekostnom pokretu

Prema definiciji *Leksikona evanđeoskog kršćanstva,* pentekostni pokret je: "evanđeoski reformni, duhovni pokret koji se početkom dvadesetog stoljeća proširio po čitavom svijetu".[12] Posljednjih nekoliko desetljeća pentekostalizam je najdinamičniji i najbrže rastući kršćanski pokret u svijetu i u povijesti kršćanske crkve. Ime mu dolazi iz novozavjetne grčke riječi *pentekostes* - Pedeseti dan (Dj 2:1), koja označava pedeseti dan nakon Isusova uskrsnuća (poznatog i kao Dan Duhova). Taj dan se smatra i rođendanom kršćanske Crkve.[13]

Duhovsko ili pentekostno iskustvo prve Crkve opisano je u Bibliji u knjizi Djela apostolskih koju je napisao suradnik apostola Pavla, liječnik Luka.

> *Kad je napokon došao dan Pedesetnice, svi su bili zajedno na istome mjestu. I eto iznenada šuma s neba, kao kad se digne silan vjetar. Ispuni svu kuću u kojoj su bili . I pokažu im se kao neki ognjeni razdjeljeni jezici te siđe po jedan na svakoga od njih. Svi se napuniše Duha Svetoga i počeše govoriti drugim jezicima, kako im već Duh davaše zboriti (Dj 2:1-4).*

To snažno vjerničko iskustvo silaska Duha Svetoga na osobu naziva se još i krštenjem u Duhu Svetome. Vanjski vidljivi znak toga iskustva najčešće je govorenje u novim ili nepoznatim jezicima prema poticaju Duha Svetoga. Uz govorenje u novim jezicima vjernici s pentekostnim iskustvom naglašavaju i niz drugih biblijskih učenja o duhovnim darovima poput proroštava, propovijedanja sa „silom odozgo" (grč.d*ynamis)*, riječi mudrosti, istjerivanja zlih duhova, ozdravljivanja bolesnih kroz polaganje ruku i mazanje uljem itd. Kao rezultat tih iskustava dolazi do velikog rasta Crkve u apostolskom i postapostolskom vremenu.[14] .

Pentekostni pokret u Hrvatskoj

Na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije se pentekostni pokret prvo pojavio u srijemskom mjestu Beška, i to spontano među njemačkim pijetističkim vjernicima Evangeličke (luteranske) i Reformirane (kalvinske) crkve. Oni su se pored redovitih bogoslužja u matičnim crkvama, sastajali u privatnim kućama na satovima proučavanja Biblije i molitve. Zbog toga su nazvani *štundisti*, od njemačkog „Stunde leiten", što

[12] S. Jambrek, *Crkve reformacijske…*, n. dj., 283.

[13] Borislav Arapović, *Njihovim tragom,* Osijek, 2003., 24.

[14] S. Jambrek, *Crkve reformacijske…*, n. dj., 235.

u prijevodu znači *održavati satove*. Godine 1907. dogodilo se prvo pentekostno iskustvo i očitovanje Duha u životu Susane Kniesel, kćeri zemljoradnika. Njezina je obitelj išla u Reformiranu crkvu i na satove proučavanja Biblije kod učitelja Samuela Schumachera (Jambrek, 2003: 100). Nakon toga brojni su drugi *štundisti* doživjeli isto iskustvo, pa je nakon Prvog svjetskog rata zajednica u Beški imala već 400 članova koji su većinom bili Nijemci. Iskustvo *štundista* u Beškoj događalo se u istom vremenu kada započinju događaji u SAD-u koji se smatraju izvorima suvremenog pentekostalizma. Valja naglasiti da je to bilo vrijeme kada nije bilo telefona ni drugih tehničkih ili informacijskih pomagala. Nitko nije u malom srijemskom mjestu mogao išta znati što se događa na obali Pacifika, u crkvi u ulici Azusa. Zbog toga se o pentekostnom pokretu u Hrvatskoj može govoriti kao o izvornom kršćanskom pokretu (koji nije uspostavljen misijski), što je temelj za razumijevanje povijesnog kontinuiteta pentekostalizma u Hrvatskoj, kao crkve reformacijske baštine.

Nakon nekog vremena, uslijed propovijedanja službenika iz Njemačke i SAD-a dolazi do novih tumačenja ili utvrđivanja u pentekostnom nauku. Tridesetih godina 20. stoljeća dolazi do oblikovanja triju struja unutar pentekostnog pokreta: velikokrštenih, nogopranih i malokrštenih. Struju velikokrštenih činili su oni koji su, poput baptista, prihvatili biblijsku nauku o krštenju odraslih u znak osobne vjere i obraćenja. Iz tog pokreta proizlazi časopis *„Put spasenja"*.

Struju nogopranih - činili su oni koji su prihvatili u bogosluženje praksu pranja nogu prema Isusovu primjeru iz evanđelja po Ivanu. Malokršteni su pak prihvatili pentekostnu nauku krštenja u Duhu svetome i govora u novim jezicima ali su zadržali praksu krštenja male djece iz Evangeličke crkve. Iz ovog pokreta iznikao je časopis *„Entscheidung"*.

Pentekostne su se crkve zbog nemogućnosti registracije kao vjerske zajednice pred svjetovnim vlastima u Kraljevini Jugoslaviji djelovale pod nazivima: „Plavi krst", antialkoholičarsko društvo, te društvo „Filadelfija".

Nakon Drugoga svjetskog rata i egzodusa Nijemaca[15], dolazi do reorganizacije unutar pentekostnog pokreta te je danas je najbrojnija pentekostna denominacija: Evanđeoska pentekostna crkva (EPC)[16].

O časopisu Entscheidung

Prvi broj časopisa, punog naziva, *Entscheidung für Christus und Sein Wort* (*Odluka za Krista i njegovu Riječ*) otisnut je u Vinkovcima u ožujku 1938. na četiri stranice u

[15] Nakon prognanstva njemački pentekostalci ustanovili su po cijelome svijetu mnoge crkvene zajednice i kršćanske službe. Prema podacima iz 1960. godine po različitim zemljama i kontinentima se nalazilo pedeset punovremenih pentekostnih propovjednika proizašlih iz prvotne zajednice u Beški. (Arapović, 2003:52)

[16] EPC je osnivač Evanđeoskog teološkog fakulteta (danas Visoko evanđeosko teološko učilište s pravom javnosti) u Donjem gradu u Osijeku, kod bivše sinagoge u kojoj je danas crkva EPC „Radosna vijest).

formatu A4. Glavni i odgovorni urednik te pisac časopisa bio je Peter Baumgärtner, koji svoje tekstove ponekad potpisuje i slovom H, što je kratica za riječ „Herausgäber" (izdavač). Ponekad se potpisuje i s početnim slovima imena i prezimena (P. B.). On je vjeri priveo svog starijeg brata Matiju Baumgärtnera, te su zajedno započeli propovijedati[17] i voditi crkvu u Vinkovcima. Na temelju njihovog propovijedanja obratio se i Petar Dautermann[18], vodeća osoba pentekostnog pokreta u Slavoniji prije i neposredno poslije Drugoga svjetskog rata. Nakon teološkog razilaženja s bratom Peterom, Matija Baumgärtner se zajedno s Peterom Dautermannom[19] priključuje zajednici velikokrštenih, te zajednički uređuju časopis *Put spasenja* na hrvatskom jeziku.[20]

Entscheidung je tiskan u štampariji „Tipografija" u Vinkovcima. Imao je četiri stranice (četiri), osim pri izlaženju dvobroja (dva dvobroja zbog vojnih obaveza). Kvaliteta papira je bila manje kvalitete, bez fotografija kao npr: *Put spasenja*, koji uz svoje izvještaje s krštenja i konferencija donosio i fotografije, što je u ono vrijeme tehnički zahtjevnije i skuplje.

U trećoj godini izlaženja (travanj 1940.), u broju 4, uočava se promjena izdavača. Na zadnjoj strani se više ne pojavljuje ime Petra Baumgärtnera pod „izdavač", već se navodi: „Der Verband des Blauen Kreuzes" (Udruženje Plavoga križa). Promjena je rezultat registracije pod kojim je zajednica malokrštenih mogla legalno djelovati u okvirima tadašnje države. S promjenom imena izdavača sve se rjeđe objavljuju i inicijali imena autora u *Entscheidungu*.

Tematska analiza

Izvješća i tematski članci

U Enscheidungu se pojavljuju i razni izvještaji i članci iz drugih duhovnih časopisa koji obrađuju određenu temu, događaj ili podatak. To govori kako su urednici pratili međunarodne časopise i duhovna zbivanja u svijetu. U svrhu tematike koje opisuju, urednici koriste objavljene statistike, događaje i osobna svjedočanstva. Ti članci nisu pisani sa znanstveno- teološkog polazišta, ali svojim jednostavnim i argumentiranim pristupom daju odgovore na tadašnje izazove i društvene teme. Mnoge od tih tema su aktualne i danas.

[17] Matija Baumgärtner je propovjedao na hrvatskom jeziku, Karl Lamb na mađarskom, a Peter Baumgärtner na njemačkom jeziku.

[18] Bilo je to na Badnjak 1932. godine u kući obitelji Griesfelder.

[19] Peter Dautermann (1898.-1980.) je bio podunavski Nijemac koji je završio hrvatsku školu, te je imao želju i viziju pronijeti pentekostno učenje Hrvatima, Srbima i drugim južnim Slavenima.

[20] S. Jambrek, *Crkve reformacijske…*, n. dj., 145.

Pitanje crkvenosti

Izdavači *Entscheidunga* smatrali su se obnoviteljima Crkve, te nisu željeli pod svaku cijenu napustiti službenu (Evangeličku ili Reformiranu) crkvu[21], već prije svega donijeti duhovno osvježenje u crkvama, što nije naišlo na odobravanje kod klera u u spomenutim crkvama .

U 3. broju prvog godišta iz 1938. na 3. stranici izlazi tekst "Etwas über die Sekten" (Nešto o sektama), u kojem se apologijski odgovara na prigovore koji su očito tada bili aktualni među stanovništvom i klerom. Osnovni prigovor bio je da se ljudi koji se u manjim i većim grupama sakupljaju na molitvu i bogoslužja proglašavaju „sektašima koji štete službenoj crkvi". Autor (H.[22]), ima drugačiji pogled i tvrdi kako:

Crkva može biti mirna dokle god postoje „Ljudi koji su pravi tragači za Bogom, koji ljube Boga i njegovog Sina Isusa Krista kao Spasitelja. Takvi ljudi nisu prijetnja niti Crkvi, njezinim autoritetima, niti državi, niti ljudskom društvu. Naprotiv takvi ljudi doprinose dobrobiti Crkve i društva.

Suprotno njima autor pravim sektašima smatra "one koji žive u grijehu, i koji vole užitke više nego Boga. Ljude koji se protive redu, lažu, zapostavljaju Bibliju i pobožan nauk iako su možda izvana pripadnici i članovi neke vjerske zajednice."

Iz ovoga i sličnih članaka se može izvući zaključak da su izdavači *Entscheidunga* i dalje htjeli ostati (barem do kraja drugog svjetskog rat) u luteranskoj tradiciji.

Statistički podaci

U broju 9. I. iz studenoga 1938. godine izlazi članak „Bedenkliche Zahlen" („Brojke za promišljanje"), u kojem se prenose podaci iz neimenovanih američkih novina, koje prenose podatke iz *Pentekostnog glasnika* objavljenog nekoliko godina prije. U članku se iznose zabrinjavajući podaci glede stanja mladeži u Americi. Podaci obrađuju povezanost crkve religioznog odgoja s društvo. Istraživanje je rađeno među protestantima, katolicima i Židovima u SAD-u. Prema ukupnom istraživanju pokazalo se da u SAD- u od desetoro djece i mladih ljudi, njih sedmero nije dotaknuto religioznim utjecajem ili crkvom. U članku se postavlja pitanje: „Koliko dugo može jedna nacija opstojati, u kojoj mladež raste u tolikom neznanju glede pobožnosti?" Autor (Voget.) analizira američku odvojenost crkve i države i našu (njemačku) povezanost crkve i države. Autor tvrdi da se u Americi:

> *... crkvena bit (poruka) može širiti bez ograničenja. Ideja slobode nategnuta je do povijesnih razmjera. Kod nas (Njemačka) je povezanost crkve i društva dovela do*

[21] Službeno su i dalje pripadali tradicionalnim crkvama do nakon drugog svjetskog rata zbog niza praktičnih razloga, jer su samo u priznatim zajednicama mogli uči u matične knjige, obavljati vjenčanja, pogrebe, itd. (Arapović, 56: 2003).

[22] Herausgäber-Peter Baumgärtner.

napetih odnosa između istine i crkvenog poretka. Oba primjera promašuju Božju misao koja je kombinacija potpune slobode i potpunog reda. Takav balans moguće je uspostaviti samo s Božjim Duhom i duhovnim službama (Amt-institucijama).

Statistike se navode i u tematskom broju o alkoholizmu (6. II, lipanj 1939.). Tu stoje podaci o potrošnji novca za alkohol. Ovdje se otkrivao podatak od tri milijarde njemačkih maraka koliko se u Njemačkoj daje godišnje za vino, pivo i žestoka pića. Statistike se još spominju u br. 5.II, u naslovu „Wächst Gras drüber?“ („Raste li trava preko?“).

Međureligijske teme.

U broju 9. I. na 3. stranici prenosi se izvješće iz novina: „Ein Botschafter des kommenden Königs“ (br.7 iz srpnja 1938). godine. U članku pod naslovom „Zum nachdenken“(„Za razmisliti“) govori se o izvještaju francuske misije iz područja Palestine, Alžira, Maroka i srednje Afrike. Misionar de Perrot, navodi sljedeću činjenicu iz njegovih susreta s Arapima: „Arapi očekuju ponovni Kristov dolazak!“. Prema njegovom istraživanju i razgovorima sa muslimanskim vođama u Omarovoj đamiji u Jeruzalemu, te u sjevernoj Africi, muslimani osobito cijene "Sidn Aisu", tj. Isusa. Oni navode da je on "veliki prorok koji će kada (uskoro) ponovno dođe biti gospodar svijeta", te da je "Bog nakon smrti probudio proroka Muhameda, a na kraju će dana Isus ponovo doći, te će Muhamed onda nestati.“ Sve ovo muslimanski učitelji otvoreno govore narodu i vjeruju da će se to ostvariti u sljedećih deset godina. Također je dobio uvjeravanja triju svećenika[23] iz đamije (Priester der Moschee) kako će "kada Sidn Aisa ponovno dođe učiniti sve muhamedance (muslimane) kršćanima", te: „on sada priča sa Bogom, ali kad se vrati on će biti Bog“. Također je navedeno kako se to propovijeda "svaki dan tijekom Ramazana“. Autor na kraju navodi kako je to pokazatelj vremena kojega vrijedi razmotriti. U današnje vrijeme kada se iznova u kršćanskim krugovima aktualizira komparacija islama i kršćanstva ovaj tekst može biti koristan doprinos. Ipak, teološkim i povijesnim istraživanjima može se brzo uočiti bitna razlika između Isusa kojeg opisuje Kuran i Isusa iz Nazareta kako ga opisuje Novi Zavjet (Ellul 2007:12) , kao i spisi hebrejske TNK[24].

Političko-vjerske teme.

U časopisu se pojavljuju i teme iz političkog života nekih vladara, ali ne u svrhu političke analize već isključivo povezane s vjerskom porukom časopisa. Tako se u dvobroju 9-10. II. pojavljuje članak „Wie kommt es?“ („Kako je došlo do toga?“), koji obrađuje događaj iz života austrijskog nadvojvode Maksimilijana, koji je bio i car

[23] Vjerojatno imama.

[24] TNK je kratica za hebrejski kanon Biblije, prema početnim slovima knjiga.:Torah, Naviim, Ketuvim ili Petoknjižje, Proroci i Spisi. U njima se nalazi mnoštvo opisa nadolazećeg Mesije, koji su se sa velikom točnošću ispunili u liku i djelovanju Isusa iz Nazareta.

Meksika, prije svog tragičnog svršetka. U svome dnevniku Maksimilijan spominje događaj s broda prilikom umiranja jednoga mornara. Mornar je osjećao da mu je smrt blizu i pun straha tražio je da netko bude uz njega i moli. Ali nitko od časnika niti od posade nije bio u stanju moliti s njim. Nadvojvoda je osobno pristupio umirućem, ali ni on nije nalazio riječi. Tada je netko donio molitvenik koji im je donekle pomogao pri odlasku mornarove duše u vječnost. Maksimilijan se u dnevniku pita: "Kako je došlo do toga? („Wie kommt es?"), da mi, ljudi ovog vremena koji inače znamo i razumijemo sve, ne znamo i ne razumijemo više moliti. Riječi koje inače izgovaramo bez muke, kao da presuše u našem srcu i ustima kad ih trebamo izgovoriti Bogu?" Autor nadalje na tom pitanju „Wie kommt es?", gradi ostatak članka i zaključuje da „onaj koji već sada moli iz srca a ne mehanički iz molitvenika, neće ni na samrtnoj postelji imati problema sa molitvom".

Ateizam i kršćanstvo.

Urednici *Entscheidunga* su znalački unosili tematske članke u časopis, te su u njega uvrstili i temu ateizma. U svrhu toga donose dva članka: „Das Sündenbekenntnis" („Spoznaja grijeha") u br. 2.II, 1939. i „Ein Gottesleugner" („Nijekatelj Boga") u br. 9-10, II,1939. Prvi je svjedočanstvo jednog anarhiste koji je pokušao atentat na cara Wilhelma I. i druge njemačke grofove. On je prihvatio vjeru, kad je teško obolio. U svjedočanstvu govori jednoj kršćanki koja ga je posjećivala, kako je činio mnogo zla i kako je odvlačio ljude od vjere u Boga. Spoznavši svoje grijehe i Božju milost, obratio se i "došao ka živoj vjeri i do blagoslovljenog kraja".

Drugi članak govori o poricatelju Boga („Gottesleugner"), imena J.V., koji je godinama putovao i držao predavanja o ateizmu. Jednom prilikom je u dvorani jednog gradića držao predavanje u kojem je nijekao Boga i hvalio se kako mu je dobro u životu iako ne vjeruje u Boga. Upitao je nazočne: "Ako bi Bog zaista postojao, zar On ne bi onda na bilo koji način pokazao nezadovoljstvo s mojim predavanjima?" Tada je javno istupio jedan seljak i progovorio. Govorio je o svojem psu koji mnogo laje, čak i na mjesec.

> *I što čini mjesec? On odlazi sa svojim sjajem i ponovno se vraća da svjetli u svojem sjaju bez ikakvog obraćanja pažnje na lajanje jednog stvorenja. Jednako tako i ovaj govornik: poput mog psa na mjesec, on laje na Svemogućega. I što čini Bog? On daje da njegovo sunce izlazi i nad pravednima i nepravednima. Strpljiv je jer ima cijelu vječnost pred sobom, ali dolazi dan kada će zatražiti račun od svakog čovjeka (Menschenkind-djeteta čovjekovog). Tako to stoji u Svetom Pismu.*

Te jednostavne riječi uvjerile su slušateljstvo, ali su se duboko dojmile i samog govornika. V. je spoznao svoju zabludu i ponizio se pred Bogom i postao propovjednikom Evanđelja. Rekao je: „Ako je Bog imao toliko dugo strpljivosti sa

mnom, to nije odraz njegove slabosti , već je to mnogo više posljedica njegove milosti i dugog trpljenja.“

Religija ili vjera?

Spomenuto je u ovom radu da su urednici *Entscheidunga* gledali na svoj vjerski pokret kao obnoviteljski crkveni pokret. Zbog toga su kritički željeli razdvojiti pojam religije od vjere. Religija je prema *Entscheidungu* čisto formalno i deklarativno vjersko izražavanje pojedinca i raznih skupina. Vjera naprotiv polazi prvenstveno od živog osobnog odnosa s Bogom i ona mora biti vidljiva u praksi svakodnevnog življenja. U broju 4. II. iz travnja 1939. godine izašao je članak „Religion oder Glaube“ kojeg je napisao Isidor Hehn. U članku se prenosi izvještaj sa jednog prigodnog okupljanja na temu „Religija ili vjera?“. Propovjednik koji je vodio sastanak rekao je: "Đavo nema ništa protiv da su ljudi religiozni, dokle god nisu u u živom vjerskom odnosu s spasiteljem Gospodinom Kristom: vika pobožnog i religioznog svijeta zvuči jako zavodljivo, te daje dojam da religija može spasiti one koji su u opasnosti." Autor navodi da ne vrijedi: “ni katolička, ni evangelička, ni reformirana već samo - živa vjera“. Dalje je propovjednik navodio biblijske primjere Kanaanke i rimskog stotnika, čija je vjera pohvaljena od Isusa, za razliku od religioznih Židova toga doba koji u stvari nisu vjerovali. Zaključno je rekao: ″vjera a ne religija je ona koja pobjeđuje svijet". Autor članka tada tipično propovjedničkim stilom postavlja pitanje: "Dragi čitatelju kako stoji s tobom? Imaš li i ti samo religiju a ne živ odnos s Isusom?", te nastavlja citirati biblijske primjere žive vjere iz poslanice Hebrejima jedanaesto poglavlje. Na kraju, završava sa molitvenom željom da "nam Gospodin dadne takvu vjeru kojom će se ostvariti sva Božja obečanja u nama."

U *Entscheidungu* se pojavljuju i druge aktualnosti tog vremena koje se obrađuju u svjetlu Biblije. Tako se obrađuju teme poput problema psovke, br. 1.I, 1938. („Du solst nicht fluchen“ („Nemoj psovati, ili huliti“). Zatim tematika pomodarstva (ženskog oblačenja) u broju 1. III. (1940.), koja se obrađuje kroz pjesmicu s naslovom „Frau Mode“ („Gospođa Moda“). Pjesnički izričaj i duhovna poezija se često u časopisu koriste za prenošenje duhovnih poruka. To je tipično za vrijeme u kojem je izlazio *Entscheidung*, a pjesme sadrže i mnogo rime poput pjesme „Frau Mode“. U njemačkom govoru to ima posebnu uvjerljivost, dok bi s prevođenjem na hrvatski pjesmica izgubila pjesnički stil i snagu poruke.

Umjesto zaključka

Tijekom svoga izlaženja časopis je očito imao novčanih problema što je vidljivo po čestim obavijestima redakcije čitateljima glede plaćanja pretplate. Pozivi su upućeni u 7. i 9. broju već u prvoj godini izlaženja, a u 1. broju 1940. obavještavaju se svi čitatelji na prvoj stranici koji još nisu platili pretplatu „da to što prije učine da list ne bi zastao". Najozbiljniji apel upućen je te godine u 11. broju na 4. stranici gdje se mole pretplatnici koji duguju pretplatu, da plate zaostatke (neki i dvije godine). Naglašava se i da je poštarina narasla 100% od izlaska lista, te tisak, papir i sve ostalo za 25-50%. Zbog toga je moguće da bi list poskupio, ili bi u krajnjem slučaju prestao izlaziti. Redaktor ljubazno upućuje molbu: *„da svatko izvrši svoju dužnost"*.

Poštarina plaćena u gotovom.

Nr. 1 VINKOVCI, MÄRZ 1938. 1. Jahrgang

Erscheint monatlich einmal — Jahrespreis: 12·- Dinar. Für Ausland 20·- Dinar
Bestellungen, Anfragen und Zahlungen an Peter Baumgärtner, Vinkovci, Ulica Kralja Petra II 117

Das Blättlein.

Zur Einleitung möchte ich einige Worte an unsere lieben Leser richten, welche Alle, beherzigen möchten.

An dem grossen Baum, der cristlichen Literatur, ist wieder ein Blättlein gewachsen, es heisst „Entscheidung“.

Dass Blatt soll die Aufgabe haben, jeden Leser zu einer Entscheidung zu bringen, welchen Weg. er gehen soll. Wir sehen auf dem Titelbild einen Wegweiser, mit zwei Armen: Einer weisst zum Leben; der andere weist zum Tod. Weil aber der Tod ein unbegehrter Gast ist, weicht man ihm aus, ja, man fürchtet sich vor Ihm; man will nicht in seine Nähe kommen; daher haben wir uns zur Aufgabe gemacht: „Für dass Leben zu zeugen und dem Weg zum Leben, jedem Leser, köstlich zu machen.“

Der Lebensweg, hat am Ende, ein herliches Ziel: Es ist die Stadt Gottes, das neue Jeruzalem! Er führt zu Jesus, weil Jesus selbst, dieser Weg ist.“ (Ev. Joh. 14, 6.) er ist beschwerlich zum gehen. oft hat er steile Pfade; öfter's ist er dornig und rauh; doch gibts auch liebliche Pfade darauf, auf welchen man, aller Beschwerden vergisst, den es wehen Himmelslüfte, auch in tiefen Tällern und Klüften. Jesus selbst, ist unser Führer, geh't s, durch dunkle Nacht; Jesus uns bewacht. sein helles Licht, beleuchtet, klar und hell; auch jede Finsterniss; wenn Todesschatten uns umgeben, geht's doch zum e'wgen Leben. Der Weg bringt uns zum Ziel. Kommen wir in Not, vertrauen wir auf Gott. Entscheidet euch zum Leben, der Tod kann euch nichts geben.

Lest nur fleisig im Blätlein fort, und haltet euch an Jesu Wort. (Ev. Joh. 8, 51.) Es wird euch Freude bringen, weil Jesus spricht in Ev. Joh. Kapitel 11., vers 25 und 26: „Ich bin die Auferstehung und das Leben. Wer an mich glaubet, der wird leben, ob er gleich stürbe; und wer da lebet und glaubet an mich, der wird niemmermehr sterben.“ Welh köstliche Worte. Wer könnte sich da noch weigern, nicht mit Jesus zu gehen? Wer diese Worte glaubt, entscheidet sich ohne zögern für Ihn, es sind Worte zum ewigen Leben. Halleluja!

Wer dass Blatt verbreiten helft, wird Lebenssaat streuen, wo aber Lebenssaat gesäet ist, da wächst auch Lebensfrucht Am Blättlein liegt's nicht alein, es müssen auch Helfer sein, die es tragen in jedes Haus. in jede Familie, zu allen die Deutsch lesen.

Das Blätlein ruft: „Helfet mir, Jesus gibt euh Lohn dafür!“

H.

Die Bibel.

Um seine Lieblingsbücher in der Bibel befragt, antwortete Sadhu Sundar Singh: "Die Bibel ist mir gleich einem Zucker, immer süss. an welcher Stelle ich sie auch geniesse. „Das neue Testament war der Grundstock, für seine geistige Nahrung. Er konnte es, wegen seines kleinen Formats, stets bei sich tragen, es war tatsählich, auser seiner Decke und seinem Gewande, sein einzieger irdischer Besitz."

Das Johannes Ewangelium war es, das er am häufigsten gellesen und aul welches er immer hingewiesen hat.

Auf die Frage, warum er sich so stark zum Johannesevangelium hingezogen fühle, antwortete er, weil es so schlicht und doch so tief sei; weil es vom Lieblingsjünger Jesu geschrieben, ein neuen, wunderbaren Einblick in Seinem Charakter gewähre und eine ganz eigene Anziehungskraft besitze. „Johannes lag an Christi Brust. Er hatte ein warmes Herz und sprach nicht Mund zu Mund, sondern Herz zu Herz mit Jesus. Deshalb verstand er in besser." — „Johannes zeugte für Jesus, den er kannte Ihn. Er lebte mit Jesus drei Jahre lang, Tag und Nacht. Er liebte unseren Heiland mehr als die anderen und konnte seines Heilandes Liebe verstehen und für Ihn zeugen. Wer von uns könnte dasselbe sagen: das wir Ihn gehört und gesehen haben, das unsere Hände Ihn berührten, das wir für Ihn zeugen können?"

Wärend der Sadhu in Mittelindien umherreiste, redete er zu einer Anzahl Nicht-Christen von unserem lieben Heiland. Als er seine Rede beendet hatte, fragte er die Leute. ob vieleicht einer von ihnen die Bibel lesen möhte, um noch mehr über Jesus Christus zu erfahren. Unter ihnen befand sich ein Mann, der dem Christentum Feind war. Er nahm ein Exemplar des Johannesevangelums, las einige Sätze darin, zeriss es darauf in Stücke und warf sie weg. Dies geschah in einem Abteil des Zuges. Zwei Jahre später ereignete sich eine erstaunliche Begebenheit. Am selben Tage, an dem dieser Gottlose Mann das Johannesevangelium zerriss und die Stücke zum Fenster des Abteils hinauswarf, ging ein Wahrheitsucher den Bahndamm entlang. Er war ein eifriger Wahrheitssucher.

Seit sechs oder sieben Jahren war er mit heissen Bemühen bestrebt, die Wahrheit zu finden, abet er gelangte zu keiner Befriedigung. Während er den Bahndamm entlang ging und darüber nachdachte, fand er die zerrissene Blätter des Evangeliums; er sammelte sie auf und fing an zu lesen Da las er die Worte: „Ewiges Leben." Der Hinduismus lehrt, das wir nicht sterben, sondern durh Sellenwanderung weiterleben und in diese Welt zurückkehren werden.

Aber „Ewiges Leben!" Auf einem anderen Stückchen sah er die Worte: „Das Brot des Lebens!" Darüber wollte er gerne mehr erfahren. Was war dieses Brot des Lebens? Er zeigte diese zerissenen Blätter einem anderen Manne und fragte ihn: Kannst du mir sagen, was das für ein Buch ist? Es tut mir leid das es zerrissen ist." Der Mann sagte das ist etwas Christliches: das darfst du nicht lesen. Dadurch wirst du verunreinigt. Solche Bücher darfst du nicht lesen. Schliesslich sagte der Wahrheitsucher: „Ich muss mehr davon wiessen." Da ging er hin kaufte sich ein neues Testament, fing an darin zu zu lesen — und fand den Heiland. Jetzt predigt er das Evangelium in Mittelindien.

So wurden die zerrissenen Blätter des Johannesevangeliums zu einem Stück vom lebendigen Brote — dem Brote des Lebens."

Wir brauchten gar nicht nach Indien zu gehen, um Menschen zu finden, welche sagen, du darfst nicht die Bibel lesen, die verunreinigt dich, den sie ist nicht von diesem oder jenem Verfasser geschrieben oder übersetzt, die finden wir auch in Cristlichen Landen, mehr als man oft denkt. Es beruht auf einem grossen Irrtum, wenn man glaubt nur dieser oder jener Verfasser hat die Heilige Schrift richtig übersetzt. Nein! Die Bibel ist immer richtig übersetzt, ihr Verfasser ist der Heilige Geist, durch welchen Heilige Männer getrieben wurden die Worte Gottes, den Menschen zu offenbaren. Nur wird die Bibel oft falsch ausgelegt. Wenn wir eigentlich ihre Bedeutung kennen lernen wollen, müssen wir zum Verfasser gehen, dass heisst, wir müssen mit dem Heiligen Geist leben. Der Heilige Geist ist der wahre Verfasser der Heiligen Schrift; damit ist nicht gemeint das jedes hebräische oder grichische Wort aus göttlicher Eingebung stammt. So wie meine Kleider nicht ich selbst bin, so sind auch Worte nur Menschliche Sprache. Nicht die Worte sind göttlichen Ursprungs, der innere Sinn stammt von Gott. Daher die Swierigkeit für uns, durch die Worte zur wirklichen Bedeutung hindurchzudringen Denen aber, die mit dem Verfasser, das heisst mit dem Heiligen Geist in Berührung stehen, ist alles offenbar. „Die Worte, die ich rede, die sind

Vjerski časopis „Entscheidung Für Christus und sein Wort“ (1938. - 1941. godine) i djelovanje prvih pentekostalaca u Hrvatskoj

Sažetak

Članak govori o njemačkom časopisu „Entcheidung für Christus und sein Wort“, koji je izlazio u Vinkovcima između dva svjetska rata. Časopis su tiskali evangelički pijetisti (tzv malokrštenici) s područja Slavonije i Vojvodine. Oni su uz drugu skupinu evangeličkih pijetista (velikokrštenici), preteče pentekostnog pokreta u Hrvatskoj.

Časopis „Entscheidung“ je obrađivao mnoge relevantne teme vjerskog i društvenog sadržaja, a jedan od važnih usmjerenja dan je i borbi protiv alkoholizma. Obzirom da se radi o časopisu koji je izlazio u osjetljivom vremenu, u njemu ne nalazimo ideološke ili nacionalne ekstreme, što znači da je časopis bio neovisan i usmjeren na kršćansku vjeru i njezin dobar utjecaj na društvo.

Usprkos pacifističkom i vjerskom usmjerenju časopisa i uredništva, njemački pijetisti su također osjetili tešku sudbinu progona Nijemaca sa hrvatskih prostora.

Oni koji su ostali u zemlji poput Petera Dautermanna-istaknutog pastora i propovjednika, iskusili su logore i progonstva. Unatoč tome ostavio je veliki trag i baštinu za evanđeosko kršćanstvo u Hrvatskoj.

Časopis „Entscheidung“ je i pisani izvor i svjedok djelovanja jedne manjine unutar manjine na hrvatskom prostoru između dva svjetska rata.

Religiöse Zeitschrift „Entscheidung Für Christus und sein Wort“ (von 1938 - 1941) und das Wirken der ersten Pentekostaler in Kroatien

Zusammenfassung

Der Artikel spricht von der deutschen Zeitschrift „Entscheidung für Christus und sein Wort“, die zwischen zwei Weltkriegen in Vinkovci erschien. Die Zeitschrift wurde von den evangelischen Pietisten (sogenannte Kleintäuflinge) von dem Gebiete Slawoniens und der Vojvodina gedruckt wurde. Diese sind neben der zweiten Gruppe evangelischer Pietisten (Großtäuflinge), Vorboten der Pentekostalenbewegung in Kroatien.

Die Zeitschrift „Entscheidung“ behandelte viele wichtige Themen religiösen und gesellschaftlichen Inhaltes und eine der wichtigsten Richtungen ist auch die Bekämpfung des Alkoholismus. Berücksichtigend, dass es sich um eine Zeitschrift handelt, die in einer delikaten Zeit erschien, findet man darin keinerlei ideologischer oder nationaler Extremen, was bedeutet, dass die Zeitschrift unabhängig und auf den christlichen Glauben und seine gute Auswirkung auf die Gesellschaft gerichtet war.

Trotz pazifistischer und religiöser Einstellung der Zeitschrift und der Redaktion, erlebten die deutschen Pietisten ebenfalls das schwere Schicksal der Vertreibung der Deutschen aus dem kroatischen Raum.

Jene, die im Lande blieben, wie Peter Dautermann – ein hervorragender Pastoren und Prediger, erlebten die Lager und die Vertreibung. Trotzdem hinterließ er eine starke Spur und ein Erben für das evangelische Christentum in Kroatien.

Die Zeitschrift „Entscheidung“ ist auch eine schriftliche Quelle und Zeuge der Tätigkeit einer Minderheit innerhalb der Minderheit im kroatischen Raum zwischen den zwei Weltkriegen.

Zlatko Virc
Njemačka zajednica – Zemaljska udruga
Podunavskih Švaba u Hrvatskoj
Vinkovci

UDK: 72.071(497.5)"19"
Pregledni rad
Primljeno: 2.10.2013.
Prihvaćeno: 4.10.2013.

Dragutin (Karl) Basler, arhitekt i kulturni djelatnik

Autor prati životni put arhitekta Dragutina Baslera, njegovo uključivanje u društveni i politički život u Vinkovcima kao i uspjehe koje je polučio. Klasičan je primjer čovjeka koji nije zaboravio svoje korijene, ali je prigrlio grad u kojem je odrastao kao svoj zavičaj.

Ključne riječi: *Dragutin (Karl) Bassler, Vinkovci, arhitekt*

Obitelj Basler potječe iz Jarmine, sela nedaleko od Vinkovaca. Zanimljiva je povijest toga mjesta utoliko, što se to selo, nakon protjerivanja Turaka Osmanlija, nalazilo u sklopu nuštarskog vlastelinstva, a u njemu je živjelo pretežito vlaško stanovništvo (1715.). Slijedila su potom doseljavanja Hrvata, Čeha i Hrvata, a iza 1770. tu je 25 katoličkih obitelji Čeha i Nijemaca. U popisu stanovništva 1857. Jarmina je, po nacionalnoj strukturi, isključivo njemačka. (Nijemci su morali napustiti Jarminu 25. listopada 1944. godine.[1]) Svojim radom i trudom, kroz nekoliko generacija, stanovnici Jarmine uspjeli su se gospodarski uzdići i slovili su kao razvijenije selo.

Baslerovi su, vjerojatno, jedna obitelj jer u *Heimatbuch*, koji navodi obitelji pred kraj 1945. godine, nema spomena o Baslerovima u Jarmini.[2]

Otac Dragutina Baslera – Martin bio je tesar, a uskoro je unaprijedio poslovanje pa je preuzeo poslove cjelokupne gradnje.[3] U Jarmini su rođena djeca: Matias (1881.), Ana (1888.), Karolina (1890.), Paulina (1892.), Dragutin (1893.) i Ivan (1896.) koji je nestao u Prvom svjetskom ratu.[4] Početkom 20. stoljeća preselio se s obitelji u Vinkovce. Stanofvali su u strogom središtu Vinkovaca (Njemačka ulica br. 77) što samo potvrđuje da je ocu Martinu dobro išao obrt.

Dragutin Basler rodio se u Jarmini 4. studenoga 1893. Gimnaziju u Vinkovcima pohađao je od 1904. do 1913. godine. Bio je dobar učenik pa je čak bio oslobađan plaćanja školarine.[5] Kao gimnazijalac uključio se u „Hrvatski sokol" gdje je vježbajući napredovao pa je nastupao na javnim sokolskim nastupima. Čak je nastupio i na II. hrvatskom svesokolskom sletu u Zagrebu u nižem razredu. Kruna njegovoga bavljenjem gimnastikom bila je kad je, kao maturant, sudjelovao na I. sveslavenskom sletu u Pragu 1912. i to u višem razredu, gdje je čak bio 64.[6]

Njegovo vježbanje u „Hrvatskom sokolu" utjecat će na njegovo trajno opredjeljenje, jer je kao Nijemac počeo prihvaćati hrvatski nacionalni osjećaj, budući su u „Hrvatskom sokolu" odgajali mladi naraštaj u tom duhu.

Završivši gimnaziju, Basler kreće na studij u Njemačku, koji uspješno završava. Nije poznato koliko je na njegov studij utjecao Prvi svjetski rat, ali ga ponovno zatičemo u Vinkovcima iza 1918. godine.

---

[1] Tomo Šalić, *Vinkovački leksikon*, Vinkovci, 2007., Jarmina, 202., 195 – 216.,77,

[2] *Heimatbuch der Deutschen aus Vinkovci un Umgebung*, Biberach, 1975.,

[3] Državni arhiv Vukovar, Arhivsko spremište Vinkovci, Fond Gimnazije Matija Antun Relković. U glavnom imeniku gimnazije u nižim razredima u rubrici zanimanje otca navodi se da je otac Martin tesar, a u višim razredima da je građevinski poduzetnik.

[4] Obitelj je primljena u zavičajnike Vinkovaca. *Zavičajnici grada Vinkovaca 1909. – 1945.*. Priredio Stjepan Prutki, Vukovar, 2011., 47.

[5] Vidi bilješku 4.

[6] Zlatko Virc, *Hrvatski sokol u sjeveroistočnoj Hrvatskoj*, Vinkovci, 1998.; 49, 51.

Za uspješnost u njegovom zanimanju pomoglo mu je zasigurno: njemačko porijeklo, uspješno završeno gimnazijsko školovanje i aktivnost u „Hrvatskom sokolu". Sve te činjenice pomogle su mu da stvori potrebna poznanstva i prijateljske veze koje će mu omogućiti dobivanje poslova.

Jedan od prvih njegovih projekata, koji će ga materijalno osigurati za kasnije razdoblje, bila je u Vinkovcima izgradnja tvornice opeke i crijepa braće Bohn koja je i po veličini i po obimu proizvodnje bila jedna od najvećih u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji. Nakon toga slijedile su narudžbe projektiranja prve vinkovačke dvokatnice za Jakoba Schlesingera (danas ugao Ulice kralja Zvonimira i Ulice Jurja Dalmatinca). Budući da se kretao u hrvatskim krugovima dobio je narudžbu za projektiranje velike dvorane Hrvatskoga doma (građene od 1922. do 1923.) čiju je izgradnju i sam nadzirao. Potom su slijedile narudžbe poznatih vinkovačkih obitelji pa je projektirao vilu Martina Ballinga (1923.) i obiteljsku katnicu dr. Viktora Urbihe (1929.).

Kao nekadašnji izvršni član (vježbač), a sada, nakon izdvajanja i osamostaljivanja „Hrvatskoga sokola", Basler je tijekom 1925. bio član odbora sve do njegovoga ukidanja (1929. godine). Bio je aktivan i kao predavač.[7] Kad su sokoli dobrano ojačali i kad su ocijenili da su sazreli uvjeti za gradnju sokolane – doma, Basler je bio imenovan u Odbor za gradnju doma i naravno da je dobio zadatak za njegovo projektiranje (1927.). Dugogodišnjem predsjedniku nogometnoga kluba „Cibalia", Martinu Ballingu, pomogao je tako što je njegove idejne zamisli o nogometnom stadionu pretočio u izvedbeni nacrt (1940.).[8] Radilo se o sportskom objektu koji je dugi niz godina i poslije Drugoga svjetskog rata bio uzor.

Budući da nije sačuvana arhivska dokumentacija građevinskoga odjela grada Vinkovaca nije poznato što je još projektirao. U svakom slučaju njegov vrstan rad u projektiranju osigurao mu je materijalnu sigurnost te se posvetio društveno-kulturnoj djelatnosti. Prijateljevao je s rukovodećim osobama lokalne Hrvatske seljačke stranke (HSS) te je imao njihovu podršku. Bio je izuzetno skroman i obrazovan.

Slavko Janković, koji je odrastao u Vinkovcima i službovao kao sudac, te bio jedan od vodećih osoba u kulturnom životu Vinkovaca, ovako je opisao Baslera u svojoj neobjavljenoj *Galeriji poznanika*:

Karl je bio tako dobar, pametan, ljubezan čovjek, da sigurno nije imao uopće neprijatelja. . . . projektirao je . . . da je Karl na tom zaradio velike novce. To se na njemu nije moglo ni poćemu primjetiti. On je uvijek živio, odijevao se i trošio kao skromni činovničić. Hodao je u starom odijelu

Taj dragi i skromni čovjek je znao kod stola održati po cijelo predavanje iz svoje struke, ako ga je tko povukao za jezik, a to smo višeput hotimice radili. Neka od tih predavanja

[7] Zlatko Virc, *Hrvatski sokol u sjeveroistočnoj Hrvatskoj*, Vinkovci, 1998., 106,109, 113.

[8] Podatak dobio od mr. sc. Vlade Čilića koji piše monografiju „Cibalije".

sam zapamtio na pr. o ogromnom pritisku vjetra na tvornički dimnjak, o vrelištu vode u času pretvaranja u paru, o federima na pulman vagonima itd. Gotovo da nije pio, a pušio je osrednje cigarete.

Bio je raspoložen i uvijek pripravan na sudjelovanje u šali, ali nikad nije u tom pokazivao ni malo zlobe, niti se on šalio. Ali je praskao od smijeha, kad su se drugi šalili.[9]

Basler je bio vrlo ugledna osoba u gradu. Značajno je njegovo članstvo u Ravnateljstvu Hrvatskog doma, koji je imao veliku dvoranu; sagradilo ga je dioničarsko društvo koje je osnovano za tu namjenu. Za razliku od klasičnih dioničarskih društava ovdje nije bilo primarno ostvarivanje dobiti, već je na prvom mjestu bilo omogućiti rad svim društvima i tek na drugom mjestu je bilo završiti poslovanje svake godine bez gubitaka. To baš nije bilo tako lako, jer npr. Hrvatski dom u Brodu na Savi (današnjem Slavonskom Brodu) je bankrotirao, a u Vukovaru je imao velikih financijskih teškoća. Prema tome članovi Ravnateljstva imali su odgovornu zadaću jer je Dom bio sjedište cjelokupnog društvenog, kulturnog i zabavnog života sredine u kojoj je postojao. Svoju opredijeljenost Basler je iskazao kupovinom 28 dionica prve emisije (1921. godine). Član Hrvatskog doma bio je do 1927. godine.[10]

Kad je kralj Aleksandar Karađorđević ukinuo „Hrvatski sokol" njegovi članovi u Vinkovcima, da bi spriječili da sokolana dospije u vlasništvo „Srpskog sokola", uspjeli su prije stupanja zakona na snagu prodati sokolanu istaknutim članovima. Među njima bio je Basler. Taj čin (bilo je to krajem 1929. godine) zasigurno mu je, kao Nijemcu, osigurao velik ugled u hrvatskoj sredini.

Stožerne kulturne ustanove u Vinkovcima između dva svjetska rata bila su Hrvatska čitaonica i Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo „Relković" u kojem je Basler bio dugogodišnji član. Kada se Franjo Dučmelić zahvalio na mjestu predsjednika toga društva na njegovo mjesto izabran je Dragutin Basler (24. ožujka 1935.), koji je veoma brzo sanirao dugovanja. Druga mu je zasluga u „Relkoviću" bila što je pod njegovim predsjedništvom u Vinkovcima organizirana proslava Stogodišnjice hrvatske himne, a treća zasluga što je „Relković" među prvima učlanio u obnovljeni Hrvatski pjevački savez.[11] Ovakvo uspješno vođenje „Relkovića" osiguralo mu je, u novom mandatu, mjesto predsjednika (izabran je aklamacijom) na kojem je bio sve do 1940. kada je izabran u njegov nadzorni odbor.[12]

Velebna proslava hrvatskih kulturnih društava, održana 3. i 4. srpnja 1937., bila još jedno veliko priznanje Basleru jer je bio izabran za člana Međudruštvenog odbora za proslavu jubileja hrvatskih kulturnih i humanitarnih društava grada Vinkovaca.

[9] Državni arhiv Vukovar, Arhivsko spremište Vinkovci, Fond Slavka Jankovića, *Galerija poznanika*.

[10] *Cibalae - Vinkovci spomen - spis hrvatskih kulturnih i humanitarnih društava grada Vinkovaca*. Dalje samo Spomen spis, Vinkovci, 1938., 181.

[11] *Spomen spis*, Vinkovci, 1938., 148.

[12] *Hrvatski branik*, br. 9. 27. veljače 1938., 2; i br. 9, 2. ožujka 1940., 2.

Odbor je trebao prikupiti novac za proslavu i sve organizirati: program, doček i smještaj gostiju, a sve na volonterskoj osnovi. Basler je tijekom proslave primio od Hrvatskog pjevačkog saveza iz Zagreba počasnu medalju za sve što je učinio dobro „Relkoviću" ali i Hrvatskom pjevačkom savezu.[13]

U Tjednu hrvatske kulture, što se održavalo tijekom 1938. godine Basler izlaže na *Usmenim novinama* gdje imao predavanje o smotri hrvatskih pjevačkih društava.[14]

Basler je bio i među članovima osnivačima Rotary kluba u Vinkovcima 1937. godine.[15]

Ono što je danas manje poznato je da se, vjerojatno privoljen svojim prijateljima, uključio u lokalni politički život. Svojom aktivnošću u Hrvatskom domu, „Relkoviću", i Hrvatskom sokolu stvorio si je povoljnu reputaciju. Tako je za gradonačelnikovanja odvjetnika dr. Miše Marića obnašao dužnost gradskoga zastupnika (1936.).[16] Kao zastupnik bio je u povjerenstvu za procjenu vrijednosti dužnih zemljoradnika. Zatim je član zamjenik u Disciplinskom sudu i član odbora za utvrđivanje buduće lokacije zanatske škole te pregled završnoga računa.[17]

U vrijeme kad su političar Vlatko Maček i HSS sve više prevladavali, na izborima za Narodnu skupštinu (11. prosinca) 1938. Basler je glasovao za HSS. Taj je čin imao odjeka u javnosti. [18]

Koji su to bili stranački interesi da je odvjetnik Viktor Urbiha, kao gradski povjerenik, 1940. godine dao ostavku na svoj položaj, to se ne zna, ali je to otvorilo put izboru Dragutina Baslera za gradonačelnika (3. veljače 1940.).[19] On je bio pogodna osoba jer je bio Nijemac, aktivan i popularan među Hrvatima i dobar prijatelj sa ljudima iz lokalnoga vodstva HSS. Nakon lokalnih izbora bio je gradonačelnik Vinkovaca vjerojatno do početka Drugoga svjetskog rata kada gradonačelnikom postaje Franjo Dučmelić.

Početkom Drugoga svjetskog rata Basler je bio u jugoslavenskoj vojsci, kao i mnogi drugi, ali nije htio prihvatiti da kao Nijemac ode ranije iz zarobljeništva, već se solidarizirao sa Hrvatima i zajedno s njima se vratio u Vinkovce. Tim potezom on se solidarizirao s drugima i zato ga ne nalazimo u popisu Nijemaca u *Heimtbuchu*. Tijekom razdoblja NDH Basler se nije politički aktivirao, iako je sudjelovao u

[13] *Spomen spis*, između 224 i 225, 204.

[14] *Hrvatski branik*, br. 24 od 12. lipnja 1937., 4 i br. 26 od 26. lipnja 1937., 6.

[15] Tomo Šalić, *Židovi u Vinkovcima i okolici,* Osijek, 2002., 329.

[16] *Hrvatski branik*, Vinkovci, br. 18. Od 2. Svibnja 1936., 2.

[17] *Hrvatski branik,* br. 18, 2. svibnja 1936., str. ? i 19. prosinca 1936, 2; br. 4, 23. siječnja 1937., 2. i br. 6, 6. veljače 1937., 2., br. 16 od 17. travnja 1937., 1;

[18] *Kako su glasovali Vinkovčani na izborima dne 11. prosinca 1938.*, Vinkovci 1938., 4

[19] Mira Kolar-Dimitrijević, *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*, Vinkovci, 1977., 63.

procjenama vrijednosti Ferolima i kožare Marton.[20] I dalje sudjeluje u javnom životu. Tako daje potporu (200 kn) za Hrvatski Crveni Križ u jesen 1941. Nešto kasnije ponavlja uplatu.[21] Bio je nabavljač zemljišta u Krnjašu za Veterinarski dijagnostički zavod.[22]

Bio je u braku sa učiteljicom Ružicom koja nije bila društveno aktivna. Ona je bila jedna od rijetkih koja se usudila da bude kuma u krštenju Židova.[23] To njezino poduzimanje u spašavanju Židova nije se moglo dogoditi bez Baslerovoga odobrenja, što o njemu daje još jednu pozitivnu karakteristiku.

Takav stav Baslera, a naročito apstinencija od suradnje sa ustaškom vlasti i nacističke vlasti i vojske, dovele su do toga da nije bio ni zatvaran, već je dapače postao u rujnu 1945. prvo odbornik, a potom i pročelnik odjela za financije u Gradskom narodnom odboru (GNO) Vinkovci. Nespojiva je bilo kakva veza između Baslerovoga zanimanja i ovoga pročelništva koje je sada obnašao. Možda je u tome bila poveznica pomanjkanje stručnih kadrova u novoj vlasti i činjenica da je on tijekom 1943. i 1944. bio u upravnom odboru Gradske štedionice.[24]

Usporedo s tim on se 1945. godine zapošljava na željeznici. Jedno vrijeme je i pročelnik odjela GNO, a onda prelazi u Zagreb, ali je to kratko trajalo jer je poginuo na poslovnom putovanju pri prijelazu željezničke pruge automobilom kod sela Čulinec (kod Sesveta) blizu Zagreba, 13. kolovoza 1947.[25]

Umjesto zaključka

I ovaj primjer Baslera prikazuje kako su Nijemci prihvaćali Hrvatsku kao svoju domovinu. Baslerov prijatelj etnomuzikolog Slavko Janković u svojim sjećanjima sjeća se, uz epizodu o travanjskom ratu: *Sam mi je pričao, da su mu, kao i nekim drugima, ponudili da može ići kući, ako potpiše, da je Volksdeutscher. On je to odbio. Došao je kući s drugim časnicima Hrvatima. Pitao sam ga kako to, kad je nesumnjivo stopostotni Nijemac po krvi. Odgovorio mi je otprilike ovako: "To je znam, ali ja sam u školi i dugogodišnjim boravkom u Vinkovcima postao - možda nije točno reći Hrvat, nego Vinkovčanin. Ja sam srastao s tom zemljom, s tim gradom i ljudima, da ni tada, a ni prije nisam prihvaćao vrlo povoljne ponude za unosna mjesta u Njemačkoj i ostalom inozemstvu.*[26]

[20] Isto, 120 i 144..

[21] *Hrvatski branik,* br. 39 od 20. Rujna 1941., 2.; br. 3 od 17. Siječnja 1942.,3.

[22] Mira Kolar-Dimitrijević, Gospodarstvo Vinkovaca od 1848. D9 1945. Godine, Vinkovci-zbornik, 296.

[23] Tomo Šalić, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Osijek, 2002., 439.

[24] *Hrvatski branik*, br. 29 od 20. Srpnja 1943., 3

[25] Tomo Šalić, *Vinkovački leksikon*, Vinkovci, 2007., 77, 195 – 216.

[26] Državni arhiv Vukovar, Arhivsko spremište Vinkovci, Fond Slavka Jankovića, Galerija poznanika.

Dragutin (Karl) Basler, arhitekt i kulturni djelatnik

Sažetak

Dragutin Basler, rođen u njemačkom selu Jarmini, dolazi s roditeljima u Vinkovce, gdje završava gimnaziju, a studij arhitekture završava u Njemačkoj. Veoma brzo postaje priznati projektant niza građevina u Vinkovcima: tvornice opeke i crijepa braće Bohn (po obimu proizvodnje jedna od najvećih u Jugoslaviji) što će ga materijalno osigurati. Uglednim i bogatim vinkovčanima projektira prvu vinkovačku dvokatnicu trgovcu Jakobu Schlesingeru, vilu najvećeg proizvođača lovačkog streljiva na Balkanu Martinu Ballingu, katnicu lokalnom vođi HSS-a - dr. Viktoru Urbihi. Kretao se u hrvatskim krugovima te dobio u Vinkovcima projektiranje sokolane Hrvatskog sokola i veliku dvoranu Hrvatskoga doma čije je izgradnje i nadzirao.

Bio je aktivan u cijelom nizu hrvatskih društava: Hrvatskom sokolu, Hrvatskom domu, Hrvatskoj čitaonici, a zbog uspjeha u Hrvatskom pjevačkom i glazbenom društvu „Relković" primio je od Hrvatskog pjevačkog saveza iz Zagreba počasnu medalju.

Svojom društvenom aktivnošću stekao je društveni ugled među građanima tako da je 1940. godine izabran za gradonačelnika koju je dužnost obnavljao do izbijanja rata 1941. kada je unovačen. Nije se htio izjasniti da je Nijemac i distancirao se od službene politike, čak je preko supruge pomagao Židovima i zato je bez problema, iza 1945. godine, započeo službovati na željeznici (u Zagrebu) istodobno obnašajući dužnost pročelnika za financije u GNO Vinkovci.

Primjer Dragutina Baslera nedvojbeno treba pribrojiti širokom krugu Nijemaca koji je smatrao Hrvatsku svojom drugom domovinom i koji se nije solidarizirao s nacističkim svjetonazorima.

Dragutin (Karl) Basler, Architekt und Kulturschaffender

Zusammenfassung

Dragutin Basler, geboren im deutschen Dorf Jarmina, kommt mit seinen Eltern nach Vinkovci, hier absolviert er das Gymnasium und das Architekturstudium macht er in Deutschland. Sehr schnell wird er anerkannter Projektant einer Reihe von Gebäuden in Vinkovci: der Ziegel- und Dachziegelfabrik der Brüder Bohn (nach ihrem Produktionsumfang eine der größten in Jugoslawien) was ihn materielle absichert. Angesehenen und reichen Bürgern von Vinkovci baut er das erste zweistöckige Haus in Vinkovci für den Händler Jakob Schlesinger, die Villa des größten Jagdmunitionproduzenten auf dem Balkan Martin Balling, das einstöckige Haus des lokalen Leiters der Kroatischen Bauernpartei - Dr. Viktor Urbih. Er bewegte sich in kroatischen Kreisen und erhielt das Projekt des Falkensaales des Kroatischen Falkens und des großen Saales des Kroatischen Heimes, deren Bau er auch überwachte.

Er war in einer Reihe von kroatischen Gesellschaften tätig: im Kroatischen Falken, Kroatischen Heim, Kroatischen Leseraum, für den Erfolg in der Kroatischen Gesang- und Musikgesellschaft „Relković" erhielt er von dem Kroatischen Gesangverband aus Zagreb eine Ehrenmedaille.

Durch seine Gesellschaftstätigkeit erwarb er sich gesellschaftliches Ansehen unter den Bürgern, so wurde er 1940 zum Bürgermeister erwählt, dieses Amt übte er bis zum Ausbruch des Krieges 1941 aus, wo er einberufen wurde. Er wollte sich nicht als Deutscher deklarieren und nahm von der offiziellen Politik Abstand, er half durch seine Frau sogar den Juden und daher trat er 1945 ohne Probleme einen Dienst bei der Bahn (in Zagreb) an, gleichzeitig das Amt der Finanzvorstandes bei dem Städtischen Volksausschuss Vinkovci ausübend.

Das Beispiel von Dragutin Basler soll zweifellos dem breiten Kreis der Deutschen, die Kroatien für ihre zweite Heimat hielten und sich mit der nazistischen Weltanschauung nicht solidarisierte, zugeordnet werden.

Branislav Miličić
Muzej Slavonije
Osijek

UDK: 78(091)(497.5)"18"
Izlaganje sa znanstvenog skupa
Primljeno: 30.9.2013.
Prihvaćeno: 1.10.2013.

Glazbom i instrumentima kroz život – obitelj Fabing

Autor je u radu dao sažeti prikaz njemačke obitelji Fabing koja se doselila u Osijek polovicom 19. stoljeća i osnovala znamenitu orguljašku radionicu te ostavila dubok trag u glazbenom životu grada na Dravi te njegovom obrtništvu.

Ključne riječi: *Obitelj Fabing, Osijek, 19. stoljeće, izrada orgulja*

Uvod

Središte kršćanskog života pa tako i crkvenog života je euharistija, koja se odvija u sakralnim objektima crkvama, a od 8. stoljeća dio crkava su i glazbeni instrumenti-orgulje. Prema Josipu degl' Ivelliu: „Prve vijesti o orguljama u Hrvatskoj pojavljuju se u arhivskoj građi iz 14. stoljeća. Tako su prve spomenute orgulje one u župnoj crkvi sv. Marka na Gradecu iz 1363. godine, a prema nekim podacima je zagrebačka Katedrala posjedovala orgulje već u 15. stoljeću. Danas se može govoriti o sačuvanom broju orgulja u Hrvatskoj što naravno ne znači i povijesni broj koji je nekad postojao, te tako u sjevernoj Hrvatskoj imamo oko 600 instrumenata, a u južnoj oko 200 instrumenata. Što se tiče sačuvanih instrumenata u sjevernoj Hrvatskoj najstarija potječu s početka 17. stoljeća."[1] Nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti u Osijeku se ponovno uspostavlja kršćanski crkveni život, osječki primjer nešto je kasniji, pa su tako orgulje postavljene 1762. u franjevačku crkvu Sv. Križa u Tvrđi, a izradio ih je Anton Römer u Grazu.[2]

O obitelji Fabing

Na prostore Austrijskoga Carstva obitelj Fabing dolazi u iz francuske pokrajine Alsascea.[3] Polovicom 18. stoljeća u velikom doseljavanju Nijemaca u Apatin[4] dolaze Christian i Apollonia Fabing. Oni su imali djecu: Karla (1768.), Karla (1769. - 1832.), Johanna Adama (1772. - 1798.), Balthasara (1773.), Mariu Evu, Petera (1776. - 1835.) i Christiana (1779. - 1850.)[5]

Peter Fabing je sklopio brak s Anom –Marijom Steltzer 9. veljače 1807. i u braku su imali šestero djece: Andreasa, Petera, Josefa, Julianu, Lorenza i Nikolausa.[6]

---

[1] mo. Josip degl' Ivellio"ORGULJE KRALJICA INSTRUMENATA" s posebnim osvrtom na orgulje orguljarstvo, orguljare i orguljaše u Hrvatskoj, dostupno na: http://www.orgulje.com/orguljarstvo/orgulje_kraljica_instrumenata.html

[2] Andrija Šuljak, Katolička crkva u oslobođenom Osijeku: u Od turskog do suvremenog Osijeka, str. 72 prema Ladislavu Šabanu.

[3] Podatke mi je svojom dobrotom ustupio i omogućio mi njihovo korištenje, te daljnje moje istraživamje na temelju i njegovih vlastitih istraživanja gosp. Valentino Fabing, Strossmayerova 198, 31000 Osijek. Podatke još treba još istražiti u Arhivima u Republici Srbiji (Sombor), a i obiteljski grb (slika 1.) potrebno je još istražiti

[4] Prvi njemački doseljenici dolaze u Apatin 1739. Kod izgradnje pristaništa, a oni su uglavnom zanatlije i naseljavaju se u okolici današnjeg Apatina. U kasnijim godinama jakog njemačkog naseljavanja 1740.-1750. Apatin postaje i prihvatni centar za koloniste koji se odavde raspoređuju u druge krajeve. (više A. Krez, „ Nemačko udruženje Adam Benc i revitalizacija etničkog identiteta Nemaca u Apatinu", Etnoantropološki problemi, god 5, sv. 3, 2010., 165-180, 167

[5] Jakoba Schuy, „Familienbuch Apatin 1750-1825", 180.181. Ovaj dio moga istraživanja se nastavlja.

[6] Isto.

Andreas dolazi iz Apatina u Osijek, a ubrzo za njim stiže i mlađi brat Lorenz. Andreas se nastanio u osječkom Gornjem gradu sa suprugom Terezijom i sinovima Ignjacom (1840.), Antonom (1851.) i Franjom (1853.)[7]

Slika 1. Grb Obitelji Fabing (izvor: obiteljski album gosp. Valentina Fabinga)

[7] [1290] FABING, Ferdo, graditelj orgulja - Osijek (Osijek, 1860. – Osijek, 1920); 1870/1907: kut. 1; Pismo HAO prof. Ladislavu Šabanu,17.3.1969.

Radionica obitelji Fabing osnovana je u Osijeku 1848. i u svom djelovanju do početka 20. stoljeća usvajali su nove tehnologije i tekovine razvoja orguljarske struke. Gradili su manje klasicističke orgulje sa mehaničkom trakturom a kasnije romantične instrumente sa pneumatskom trakturom i sa 6-8 registara na 1 manualu i pedalu.

Biografski podaci

FABING, Andrija,

(Apatin, 02.1. 1810. – Osijek, 1871.)

Orguljar, utemeljitelj radionice u Osijeku. Zanat izučio kod Kaspara Fischera (1772.-1829.), poznatog majtora orguljara iz Apatina.[8] Nakon ozljede ruke 1870. posao predaje bratu Lorenzu.

Radovi Andrije Fabinga

- Osijek, Kapucinski samostan, gradnja orgulja 1857.
- Đakovo, Župna crkva Svih Svetih, gradnja orgulja 1859.
- Trnava, župna crkva, gradnja orgulja oko 1860.
- Gorjani, župna crkva, gradnja orgulja, 1861.
- Vrbica, župna crkva, gradnja orgulja 1865.

FABING, Lorenz (Lovro),

(Apatin, 9. 8. 1820. – Osijek, 15. 10. 1914.)

Brat Andrije, orguljarski zanat učio kod K. Fischera u Apatinu, točnije vjerojatno kod njegova sina Johanna Fischera. Dolazi u Osijek 1859.godine. Razvio je najjaču orguljarsku djelatnost radionice Fabing. Izradio je 9 instrumenata.

Radovi Lovre Fabinga

- Gradnja pozitiva (sada je u Muzeju Slavonije u Osijeku), 1850—1860.
- Beli Manastir, župna crkva, gradnja orgulja oko 1865.
- Osijek, Kapucinski samostan, gradnja orgulja 1871.
- Bizovac, gradnja orgulja 1880.
- Aljmaš, gradnja orgulja 1880.
- Velika Kopanica, gradnja orgulja 1889.
- Šljivoševci, gradnja orgulja 1889.
- Sikirevci, gradnja orgulja 1889.
- Podgorač, gradnja orgulja 1892.
- Retkovci, gradnja orgulja 1896.

[8] Više informacija u: Đerđ Manić, Orgulje i orguljarstvo Vojvodini, Rad Muzeja Vojvodine 52, Novi Sad,2010.,, 207-215.

FABING, Ferdo-Karlo,

(Osijek 1860.-1920.)

Sin Lovre-Lorenza, orguljar i pijanist. Prvi je u radionici Fabing počeo graditi orgulje sa pneumatskom trakturom. Sagradio je 5 instrumenata ili više jer za neke treba utvrditi jesu li njegovi ili njegova oca. Ferdo Fabing zabilježen je u Gornjem gradu, Županijska 5.[9]. Bio je i pijanist, uštimavao je klavire i imao salon klavira u Županijskoj 5. Zadnjih deset godina posvećuje glasovirima, izvedbama i svome salonu.[10]

Radovi Ferde-Karla Fabinga

- Kutjevo, župna crkva, gradnja orgulja 1892.
- Drenovci, župna crkva, gradnja orgulja 1898.
- Veliškovci, župna crkva, gradnja orgulja 1902.
- Rokovci, župna crkva, gradnja orgulja 1904.
- Ivanovac, župna crkva, gradnja orgulja 1906.

Slika 2. Trgovina Franje Fabinga u Kolhoferovoj 22 u Tvrđi

[9] [1290] FABING, Ferdo, graditelj orgulja - Osijek (Osijek, 1860. – Osijek, 1920); 1870/1907: kut. 1; pismo HAO prof. Ladislavu Šabanu,17.3.1969.

[10] [1290] FABING, Ferdo, graditelj orgulja - Osijek (Osijek, 1860. – Osijek, 1920); 1870/1907: kut. 1; pismo prof. Ladislavu Šabana o obitelji Fabing

Zaključak

Radionica obitelji Fabinga bila je jedina orguljarska radionica u Slavoniji te njihovi instrumenti predstavljaju nacionalne spomenike kulture. Posebno valja izdvojiti orgulje u: župnoj crkvi u Đakovu (Andrija oko 1850.), župnoj crkvi u Bizovcu (Lovro-Lorenz 1880.), župnoj crkvi u Sikirevcima (Lovro-Lorenz 1889.) i kapucinskoj crkvi u Osijeku (Lovro-Lorenz 1870.).[11]

Stoga je obitelj Fabing vrlo je značajna za Osijek posebice za rekonstrukciju glazbenog i kulturnog života grada Osijeka na prijelazu iz 19. U 20. stoljeće. Stoga je razvidno na primjeru obitelji Fabing da su Nijemci imali veliko značenje u razvoju obrtništva i glazbenog života ne samo u gradu na Dravi nego i diljem Slavonije. Oni kao zastupnici Stradivarija jasno dokazuju kako je Osijek toga vremena bio srednjoeuropski grad, ali veličina obitelji Fabing nije samo u tome, oni su kao majstori orguljari obogatili svojim orguljama čitavu Slavoniju, a inovacijama u proizvodnji orgulja i čitavu Hrvatsku.

[11] Podaci rekonstruirani i uspoređeni prema DAOS
[l]1290] FABING, Ferdo, graditelj orgulja - Osijek (Osijek, 1860. – Osijek, 1920); 1870/1907: kut 1. i
[h]ttp://organum.hr/index.php/o-orguljarima/orguljari-u-hrvatskoj-kroz-povijest/

Glazbom i instrumentima kroz život – obitelj Fabing

Sažetak

Obitelj Fabing vrlo je značajna za Osijek posebice za rekonstrukciju glazbenog, crkvenog i kulturnog života grada Osijeka i Slavonije i Srijema na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Obitelj Fabing učinila je mnogo na polju izgradnje orgulja, unapređivanja kulturnog i glazbenog života ovih prostora i uz njihovu zaslugu ovi su prostori bili i ostali dijelom srednje Europe.

Mit Musik und Instrumenten durch das Leben – Familie Fabing

Zusammenfassung

Die Familie Fabing ist sehr wichtig für Osijek, besonders zur Rekonstruktion des Musik-, Kirchen- und Kulturleben der Stadt Osijek und Slawonien und Syrmium an der Wende des 19. und 20. Jahrhundertes. Die Familie Fabing wirkte viel auf dem Gebiet des Orgelbaues, des Fortschrittes des Kultur- und Musiklebens dieser Gebiete und durch ihren Verdienst waren und blieben diese Gebiete ein Teil von Mitteleuropa.

Schlüsselworte: *Familie Fabing, Osijek, 19. Jahrhundert, Orgelbau*

Bruno Beljak
Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj - Zagreb
CROrk, „Centar za razvoj i očuvanje ruralnih krajeva“
Zagreb

UDK: 619(497.5)(091)
Stručni članak
Primljeno: 2.10.2013.
Prihvaćeno: 3.10.2013.

Dragutin Hirc, glasnik etnomedicine i etnoveterine

Autor je u radu nastojao istaknuti značenje Dragutina Hirca u jednom dijelu hrvatske medicine, i to ne u onoj humanoj već animalnoj.

Ključne riječi: *Dragutin Hirc, etnomedicina, etnoveterina, Zagreb*

Uvodne napomene

Tek se od 1971. u rječnicima i leksikonima nailazi na pojam etnomedicine pa je sasvim očekivano da u novu specijalnost uđe i etnoveterina[1], kao što je to npr. učinila etnobotanika. Naoko tu postoji prepreka, protuslovlje, contradictio in adjecto. Naime, može li ANIMALNA medicina združena s etnosom, narodom, pukom, čovjekom, koračati stazama medicinske znanosti? Uvjeren sam da može, a u trasiranju tog puta i afirmaciji ETNOVETERINE pomoći će nam blistav lik istraživača, znanstvenika i novatora Dragutina Hirca (Hirtza).

O Dragutinu Hircu i njegovom radu

Dragutin Hirc, pisan ponekad Hirtz[2] rođen je u Zagrebu 6. travnja 1853. godine. Potječe iz njemačko – „purgerske" obitelji, od oca Franje, zagrebačkog građanina, obrtnika- tapetara, i majke Ane, kćeri plemića Mirka Valeneka, fresko–slikara. Nakon završetka preparandije dopala ga je učiteljska služba diljem Hrvatske. U slobodno vrijeme posvetio se svojem najdražem hobiju i strasti: otkrivanju novih krajeva, opisivanju regionalnih razlika, uživanju u prirodi i krajobrazu, planinarenju, sakupljanju uzoraka. Neumorno je pisao na hrvatskom i njemačkom i objavljivao.

Nakon pola stoljeća bavljenja učiteljskom djelatnošću 1912. godine Zemaljska vlada u Zagrebu prepoznala je njegove zasluge u znanosti i postavljen je za asistenta Botaničko–fiziologičkog zavoda Kraljevskog sveučilišta u Zagrebu. Njegova herbarska zbirka, uz zbirku Ljudevita Rossija, osnova je velikog herbarija Botaničkog zavoda Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. Stigla su priznanja iz Graza i Berlina.[3]

Godine 1886. u Berlinu je objavio rad "Über Coronilla emeroides" te postaje pravim članom udruženja Deutsche botanische Gesellschaft, a već prije, zbog brojnih zooloških radova, imenovan je članom Kraljevskog zoološko-botaničkog društva u Beču.

Dragutin Hirc objavio je preko 1.000 članaka i rasprava. Bavio se floristikom istarsko–kvarnerskog dijela Hrvatskog primorja i otoka te faunom mekušaca istarsko–kvarnerskoga krša. Iz njegove bogate bibliografije izdvojeni su samo neki radovi koji ukazuju na širinu njegova stvaralaštva: „Florističke studije po Hrvatskom Zagorju", „Prilozi flori otoka Cresa, Floristička izučavanja u istočnim krajevima Istre: Kastav i

[1] Prema Encylopaedia Britannica: Etnomedicina – komparativni studij kako različite kulture gledaju na bolest i kako je spriječavaju, medicinska vjerovanja i obredi autohtonih kultura.

[2] Tako se redovito citira, njegov sin znanstvenik Miroslav Hirtz.

[3] Zanimljivo je da hrvatski znanstvenici vrlo često, sve do danas, lakše dolaze do priznanja izvan granica svoje domovine. Takav trnovit put prolazio je i Dragutin Hirc, a i njegov sin Miroslav. Danas ime Hirc nije zaboravljeno. Osim imena male uličice u rodnom Zagrebu koja nosi njegovo ime, tu su podaci koje će izbaciti Internet (http://hr.wikipedia.org/wiki/Dragutin_Hirc), jer enciklopedije ne nude dovoljno podataka.

Kastavština", „Floristička izučavanja u istočnim krajevima Istre: Učka gora i njezina okolina" te brojni radovi o hrvatskoj flori kao Bjelogorica Gorskoga kotara, lijepa naša domovina : zemljopisne slike.

Gotovo svi su zanimljivi i lako čitljivi, aktualni i danas.

U novije vrijeme (1996.) objavljeni su reprinti: „Gorski Kotar: slike, opisi i putopisi", „Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi", „Lika i Plitvička jezera: putne uspomene" te 1998. „Hrvatsko primorje" (ulomci).

Objavljen je nedavno njegov biografsko-povijesni spis „Stari Zagreb u dva dijela" (preko 1.000 tiskanih stranica) gdje osim o svom viđenju povijesti Zagreba piše i o njegovoj arhitekturi. Djelo je dugo bilo u rukopisu sve dok ga 2008. suradnici Državnog arhiva Hrvatske u Zagrebu nisu priredili i objavili zajedno s Maticom hrvatskom. Pripada generaciji istraživača enciklopedista, no njegov je stil i više nego moderan. Bio je preteča postmodernizma još u doba moderne.

Ilustrirat ću to odabranim odlomkom:

„Za moga djetinstva bila je u pročelju ove kuće Gradska ljekarna k *Crnom orlu*, koja se poslije preselila na Markov trg u Županovu kuću. Ljekarnikom bio je F. Zellinger, rodom iz Subotišta u Ugarskoj, no unatoč tomu govorio je samo njemački. Zagrebački jezuiti imali su vlastitu ljekarnu a kad su ostavili Zagreb, prodala ju generalkomanda Hrvatu Lastoviću koji ju prenio u Kamenitu ulicu, u kuću Županovu, sučelice Konviktu, a smjestili su je u polukat i zato su do nje vodile stube. Koncem XVIII. bio joj možda gospodarom Pavao Jürgen, g. 1818. neki Mikšić, a poslije Zellinger, koji se preselio u Demeterfijevu, a onda Vrabčeviću kuću gdje je ljekarna k *Crnom orlu* i sada. Zellinger imao je kuću i vrt u Jurjevskoj ulici (k. br. 51) i najljepše voće u Zagrebu. Po njegovoj smrti kupio je taj zaselak Mirko Bogović, koji je tu g. 1858. napisao tragediju Matija Gubec, koja je na našoj pozornici prikazana *prvi puta* g. 1888., a g. 1918. prikazana na filmu u Apolo- Kinu u Zagrebu. Godine 1854. došao je k Zellingeru za upravitelja Slavoljub Vormastini iz Bukarešta, gdje bijaše kod vojne ljekarne, koji i sada živi u Zagrebu, a u visokoj starosti od 93 godine, kao jedini osnovac prirodopisnoga odjela narodnoga muzeja. On mi reče, da je po Zellingerovoj smrti kupio ljekarnu Bernard, a od ovoga Hegediš, koji ne mogav se pogoditi sa Vrabčevićem, preselio se u kuću Kamauffovu. Vormastini je pamtio, kad bijaše sučelice ljekarne dućan prekomorske robe Vidalea, čija bijaše i kuća, dok je u Vrabčevićevoj kući bila trgovina manifakturne robe *Zum schonen Madchen*, a bijaše takova i Wollgemuthova u spomenutoj Su panovoj kući na uglu Opatičke ulice. Wohlfahrt i Popović imali su dućan *Zum Konig von Ungarn* sa velikim skladištem zrcala još g. 1840., a dućan je imao u toj ulici i Petar Fabianecz."[4]

[4] Odlomak iz knjige *Stari Zagreb*, Prvi dio, Matica hrvatska, Zagreb, 2007., 273, 274.

Hirc spaja područja svog zanimanja u danas opširnu granu – biološku antropologiju, s posebnim obzirom na Etnofarmakopeju, etnobotaniku i etnozoologiju.

Poznatiji u krugovima planinara, i svakako botaničara i povjesničara, po strani ostaje njegov prilog pod naslovom „Što priča naš narod o nekim životinjama" objavljen u prvom broju *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1896. u Zagrebu.

Njegovi „pacijenti" su narod – etnos, a njegova metoda anamneze su mnoge zabilješke do kojih je došao auskultacijom, inspekcijom i jednim danas neizostavnim antropološkim alatom – promatranjem uz sudjelovanje. Nije tek promatrao, on je teren i proživljavao. Evo kako prilog Danice Jerant opisuje njegov boravak u Gorskom kotaru: „Bio je učiteljem u Lukovdolu kod Severina. Škola bijaše smještena u običnoj sobi seljačke pozemljušice, koja je bila slamom pokrivena, bez dimnjaka. Škola bez katedre i učila, a u pokrajnjoj sobi bio mu je kukavan stan. Zadojen duhom idealiste svoga učitelja u preparandiji Skendera Fabkovića, počeo je, prema njegovu naputku, bilježiti narodna imena životinja i druge riječi. Kako se trebao boriti s bijedom i nevoljom, zalazio bi u tim teškim časovima u prirodu i marljivo sabirao biljke i tako prikupljao građu za opis severinske okoline."[5]

U mjestima u kojima je službovao vidi siromaštvo naroda koje prati slabost, *asthenio corporis*, i bolest. Živio je u vrijeme kad je stoka bila blago domaćinstava u pravom smislu te riječi, glavna čovjekova uzdanica u vrijeme suše i gladi.

Promatranjem životinja čovjek je učio od prirode. U prirodi su ležali svi odgovori, a kad razum zataji pomaže vjerovanje i magija.

Natura sanat, medicus curat - Priroda lijeći – liječnik pomaže. Tako *pomaže* Hirc u svojem djelu „Što priča naš narod o nekim životinjama", bilježeći kazivanja o lasici, medvjedu, puhu, pticama, zmijama, kukcima, ribama, gušterima, leptirima, biljkama koje životinje koriste, i drugim susretima sa domaćim i divljim životinjama.

Spomenimo neke primjere:

„Gdje se nađe od bijele zmije „košuljica", nek ju uzme koga zimnica ulovi, neka je moči u vodi i ovu popije; za 24 sata će ozdraviti (Lijepa Vina)"

„Osobitu važnost podaje naš narod onim zmijama bjelicama (albinizam u životinja), koje se nastaniše pod lijeskom. Kad bi takovu zmiju ispekao i komadić metnuo u usta, znao bi i razumio, što govori koja životinja (Odra kod Siska)."

„I zmiju samu, i mast i srce rabi narod za ljekarske svrhe i čarolije. Ako bi tko zmiju skuhao i one čorbe skrnuo, kazala bi mu svaka trava, od kojeg je lijeka. „

„Događa se da zmija otrovnica ujede i pasuće blago. Oko Bakra mažu ranu tučenim češnjem (bijelim lukom), što da pomaže, dočim na susjednom Hreljinu, ako

[5] Danica Jerand „Hrvatski narod«, br. 1034, Zagreb,14. svibnja 1944., 2.

je zmija blašče ujela u gubicu, trnom izbodu. Tako rade i u Ploči (Lika), a moraju da budu tri trna. Onda uzmu kamen kao pločicu i njime ranu nataru."

„Proti zmijinu ujedu rabe za lijek i razno bilje, u hrvatskom Primorju, Istriji, na otocima, po Dalmaciji i Gorskom kotaru , Astromontani ili Tramontani."

„U Dubici liječe ujed haptovinom ili haptikom (vrst bazga, Sambucus Ebulus), koja se upari u vrućoj vodi, oblože njome ranu i ne da oticati. U Tounju liječe se zmijinom travom (Sylibum marianum), koju goje u vrtovima, dočim je samonikla oko Zadra, Šibenika, Splita i Dubrovnika...Oko Dubrovnika rabe proti ujedu Dentaria pentaphylla, vrst biline krstašice, U Splitu štitarku Peucedanum officinale, koju je već Plinij preporučao."

„Božja žabica – gatalinka, (Hylla arborea)

Oko Velikog trgovišta u Zagorju, kad je prvi put ulove, mažu njom ruke, da ne pucaju. U Našicama je suše, meću u rubac i svežu oko vrata kao dobar lijek od groznice.U posudici mora žabica ostati tri tjedna. Ako se krpica, kojom bijaše čep omotan spali i pepeo žena popije, ona će zanositi„.

Iz primjera se uočava narodno znanje pripreme lijeka, osnove farmakologije, načina aplikacije, apsorpcije, doze i duljine uzimanja lijeka. Vidi se i poznavanje noksi - nastanka bolesti.

Lokalna i sistemska terapija:

Uočavaju se također mnoge preteče današnje biomedicine. Poznati kemijski sastojci ljekovitih bilja, korijena, kora, trava, tada poznati po predaji, intuiciji i čarobnjaštvu, dokazuju „znanje" tadašnjeg naroda o ljekovitim svojstvima.

Napomenuti ću da njegovim tragom nisu nastavili i sustavno produbili istraživanja ni etnolozi ni povjesničari religije koji se bave magijom.

U svojem spisu *Što priča naš narod o nekim životinjama* Hirc često govori o miru, bogatstvu, dobrostanju čovjeka – dakle, o njegovom zdravlju u proširenom smislu.

U prvom broju spomenutog Zbornika daje nam na znanje da su vrata suvremene biologije tek odškrinuta. I zato ga treba promatrati kao glasnika etnomedicine a i etnoveterine u začetku, koje promatraju vjerovanja i prakse kulturne baštine u sprečavanja bolesti, liječenja i održavanja zdravlja kako čovjeka tako i životinja.

Umjesto zaključka

Dobro bi nam došao njegov životni optimizam. Često nije bio shvaćen, još manje nagrađivan, a sa ženom Sofijom, rođenom Bival podigao je 16-ero djece čija imena zrače srećom i domoljubljem – Ivka, Terezija, Dragutin, Miroslav, Ljubica, Dragica, Danica , Božidar, Milivoj, Josip i Josipa, August, Zornica, Cvietoslava, Branislava i Perunika .

Primjedba o trnovitom putu njegove karijere nije bila olakšana ovolikim brojem djece jer početkom 19. stoljeća ta brojnost i nije bila senzacionalna pa kao takova ni poticaj vlasti da pomaže velike obitelji.

Osobno vjerujem da je svakodnevna briga o potomstvu produbila njegovo druženje s prirodom i razumijevanjem njenih pojava i pravila.

Mnogi njegovi radovi pa i autobiografija ostali su u rukopisu u nekoliko arhiva. Dragutin Hirc (moram navesti puno ime jer je i njegov sin Miroslav Hirtz bio također znanstvenik i profesor) sigurno nije naslutio da će danas, stoljeće kasnije, njegove bilješke dobiti drugi život i inspirirati mnogobrojne sljedbenike etno-vitalizma, a nadam se i začeti etnoveterinu u Hrvatskoj.

Dragutin Hirc (1853.-1921.) glasnik etnomedicine i etnoveterine

Sažetak

U vrijeme djelovanja Dragutina Hirca (1853 -1921) profesora i znanstvenika, priznatog botaničara u europskim krugovima, tek su se pojavljivali interesi vezani uz narodnu medicinu, a o veterini u tom smislu nije bilo ni govora.

To je svojevrstan paradoks. Hrvatska je u to vrijeme bila ruralna zemlja s razvijenim stočarstvom. Stanovništvo je još dobro pamtilo zadnje epidemije gladi u 18. stoljeću a stoka je stabilan izvor hrane u kriznim vremenima. Seosko stanovništvo pouzdavalo se u prirodu. Priroda liječi. Veterinari su često bili nedostupni i skupi.

Hirčevi „pacijenti" su narod ,puk, a njegova metoda anamneze – mnoga su bilježenja do kojih je došao auskultacijom, inspekcijom i jednim danas neizostavnim antropološkim alatom – promatranjem uz sudjelovanje.

U mjestima u kojima je službovao (a kao učitelj živio je u mnogim dijelovima Hrvatske) vidi siromaštvo naroda koje prati slabost, asthenio corporis, i bolest. Hirc spaja područja svog interesa u danas opširnu granu - biološku antropologiju, s posebnim obzirom na Etnofarmakopeju, etnobotaniku i etnozoologiju.

Poznatiji u krugovima planinara i svakako botaničara i povjesničara, kroničara starog Zagreba po strani ostaje njegov prilog pod naslovom "Što priča naš narod o nekim životinjama" objavljen u prvom broju Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena, 1896. u Zagrebu. Gotovo poetičan spis o vjerovanju naroda u moć nekih životinja otkriva autora zadivljenog prirodom.

Iz primjera vidimo narodno, pučko znanje pripreme lijeka, osnove farmakologije, načina aplikacije, apsorpcije, doze i duljine uzimanja lijeka. Vidi se i poznavanje noksa - uzroka bolesti, lokalne i sistemske terapija.

Vidimo također mnoge preteče današnje biomedicine.

Poznati kemijski sastojci ljekovitih bilja, korijena, kora, trava, tada poznati po predaji, intuiciji i čarobnjaštvu, dokazuju znanje tadašnjeg čovjeka, stanovnika hrvatskog sela o ljekovitim svojstvima koje valja potražiti u prirodi.

Autor priloga vjeruje da će bilješke Dragutina Hirca dobiti drugi život, potaknuti razvoj ETNOVETERINE i inspirirati mnogobrojne sljedbenike etno-vitalizma.

Dragutin Hirc (1853 - 1921)
Bote der Ethnomedizin und Ethnotiermedizin

Zusammenfassung

In der Zeit als Dragutin Hirc, Professor und Wissenschaftler, anerkannter Botaniker in europäischen Kreisen, wirkte (1853 -1921), meldete sich zuerst ein Interesse bezüglich der Volksmedizin und von Tiermedizin war in dem Sinne keine Rede.

Das ist ein eigenartiger Widerspruch. Kroatien war zu jener Zeit ein rurales Land mit entwickelter Tierzucht. Die Bewohner erinnerten sich noch wohl an die letzte Hungernot im 18. Jahrhundert und das Vieh war eine stabile Lebensmittelquelle in Notzeiten. Die ländliche Bewohnerschaft vertraute der Natur. Die Natur heilt. Tierärzte waren oft unerreichbar und teuer.

Die Patienten von Hirc sind das Volk und seine Methode der Krankheitsgeschichte sind viele Notizen, die er durch Auskultation, Inspektion und einem – heute unausbleibarem anthropologischem Werkzeug – der Beobachtung mit Teilnahme – verschuf.

In den Ortschaften in welchen er seinen Dienst verrichtete (und als Lehrer lebte er in vielen Teilen von Kroatien) sieht er die Armut des Volkes von einer Schwäche, asthenio corporis, und Krankheiten begleitet. Hirc verbindet seine Interessengebiete in einen heute umfangreichen Zweig – biologische Anthropologie, mit besonderer Rücksicht auf die Ethnopharmakopöe, Ethnobotanik und i Ethnozoologie.

Er ist bekannter in den Kreisen der Bergsteiger und sicherlich der Botaniker und Historiker, der Chroniker des alten Zagreb, abseits bleibt sein Beitrag unter dem Titel "Was erzählt unser Volk über einige Tiere/Što priča naš narod o nekim životinjama" veröffentlicht in dem ersten Exemplar des Sammelbandes für das Volksleben und Bräuche der Südslawen im Jahre 1896, in Zagreb. Fast poetisch ist die Schrift über den Volksglauben an die Macht einiger Tiere, sie enthüllt einen von der Natur bezauberten Autor.

Aus Beispielen sehen wir Volkskenntnisse über Medikamentenvorbereitung, die Grundlagen der Pharmakologie, Applikation- und Absorbtionsarten, Dosierung und Zeitraum Einnahme der Medikamente. Ersichtlich ist auch die Kenntnis von Nox - Krankheitsursache, lokale und Systemtherapien.

Wir sehen auch viele Vorboten der heutigen Biomedizin.

Bekannte chemische Bestandteile der Heilpflanzen, Wurzeln, Rinden, Gräsern, damals aus Überlieferungen, Intuition und Zauberei bekannt, beweisen die Kenntnisse der damaligen Menschen, Bewohner des kroatischen Dorfes über die Heilkräfte, die man in der Natur suchen sollte.

Der Autor des Beitrages glaubt, dass die Notizen von Dragutin Hirc ein zweites Leben erhalten, die Entwicklung der ETHNOTIERMEDIZIN fördern und viele zahlreiche Anhänger des Ethnovitalismus inspirieren wird.

IZLAGANJA SA ZNANSTVENOG SKUPA

Ludwig Bauer
Njemačka zajednica – Zemaljska udruga
Podunavskih Švaba u Hrvatskoj
Zagreb

UDK: 323.15(497.1=112.2)

Rudolf G. Bunk – obrazac ili simbolika individualne sudbine u povijesnom kontekstu

Autor u eseju želi pokazati kako (individualna) sudbina njemačkoga slikara, scenografa i redatelja Rudolfa Gerharta Bunka koji je najplodniji dio svoga života proveo u Hrvatskoj – slijedi obrazac kolektivne sudbine Podunavskih Švaba koji su se u određenim povijesnim okolnostima naselili na jugoistoku Europe, dali značajan doprinos svojoj novoj domovini, da bi u novim povijesnim okolnostima morali tu novu domovinu napustiti i vratiti se u matičnu zemlju.

Geometrija fraktala daje mnoge zanimljive i korisne spoznaje u području prirodnih znanosti, ali i u najširem spoznavanju svijeta. Konfiguracije određenog tipa oblaka pokazuju iste karakteristike u sasvim malim fragmentima kao i u širokim okvirima; karakteristike razvedene morske obale mogu se podjednako uočiti na zemljopisnoj karti velikog mjerila kao i na povećanju djelića neke morske hridi. Ipak, logikom fraktala koristimo se sasvim iznimno kada su u pitanju društvene znanosti ili teme. Pogled na sudbinu njemačkog, ali i jugoslavenskoga i hrvatskog slikara Rudolfa Gerharta Bunka koji iznosim u ovom eseju – ima namjeru pokazati kako odnos fragmenta i cjeline i u društvenim znanostima ili u odvijanju povijesti slijedi ponekad obrazac koji je sukladan i teoriji fraktala i srodnoj matematičkoj teoriji samosličnosti.

Prvenstveni je ipak zadatak upozoriti ili podsjetiti, barem na informativnoj razini, na život i djelo njemačkog umjetnika koji je dao značajan doprinos umjetnosti i kulturi naših prostora, odnosno *hrvatskoga kulturnog kruga*.

U prva dva desetljeća Bunkova života – rođen je 1908. godine u Berlinu – ne nalazimo markantnijih činjenica koje bi ukazivale na njegovu kasniju sudbinu. Pažnje je vrijedan s tog aspekta vjerojatno povijesni kontekst, dakle razdoblje Prvoga svjetskog rata i zatim poraća koje je nakon poraza Njemačke donijelo siromaštvo do tada najbogatijoj europskoj zemlji, pljačku bez presedana, posebno od strane francuskih porobljivača, poniženje i iz toga rast podivljalog nacionalizma koji će voditi prema novom svjetskom ratu. O širini Bunkovih interesa, ali i o njegovim spoznajnim vidicima puno govori činjenica da je za predmet svoga studija odabrao germanistiku, filozofiju i povijest umjetnosti, a istodobno pohađa i umjetničku akademiju. Iz toga se može zaključiti da je budući umjetnik već tada, od 1926. godine na dalje stvarao svoj kritički odnos prema stvarnosti i tražio na izazove svoga vremena daleko značajnije, esencijalnije odgovore od onih koji su, bijedom i dubioznim porukama političkih vođa, vodili iz opće krize prema nacizmu. Doima se prilično logičnim što je Rudolf Bunk kao slikar, slobodni umjetnik, koji godine 1933. i 1934. djeluje u Frankfurtu na Majni, sudjelovao ondje na izložbi "Darmstädter Sezession" koju je nacistička vlast zatvorila kao *dekadentnu i boljševičku*. Tu negdje započinje razdoblje Bunkove ekspatrijacije. Prvo odlazi u Švicarsku, gdje ne uspijeva dobiti radnu dozvolu, zatim se vraća u Berlin, mijenja zaposlenja, onda odlazi u Švedsku, surađuje s Matisseovim učenikom Isaacom Grünwaldom, izlaže u Švedskoj, ali i opet ne uspijeva dobiti radnu dozvolu, nego se mora vratiti u Njemačku. Poslije kraćeg boravka u Austriji i još jednog povratka u Berlin, tada već poznati portretist dobiva narudžbu njemačkog filozofa Rudolfa Pannwitza koji živi na Koločepu, što Bunku omogućava da se s obitelji skloni od nacizma. Tako godine 1938. započinje period dvadesetogodišnjeg Bunkova djelovanja u Hrvatskoj. Obitelj Bunk živi neko vrijeme na Koločepu, a godine 1939. preseljava se u Split da bi već 1940. godine u tom gradu priredio samostalnu izložbu.

Sljedeće godine njemačko poslanstvo u Beogradu traži od jugoslavenske policije da se obitelj Bunk konfinira u Lipiku gdje je Bunk morao biti ne samo pod policijskim

nadzorom nego mu je i zabranjen samostalni rad. Uskoro je došlo do napada njemačke vojske na Jugoslaviju, i Bunkovi odlaze natrag prema Dalmaciji, preko Banjaluke, Jajca, Sarajeva, Mostara, Nevesinja i Trebinja – uglavnom pješke. Iz Dubrovnika odlaze za Split i Trogir. Iako sada živi pod talijanskom okupacijom, Bunk je dovoljno odlučan da 1942. godine odbije poziv za sudjelovanje na izložbi koju organizira fašistička vlast u Splitu. Nedugo zatim talijanske vlasti, koje doduše nisu izašle ususret njemačkom zahtjevu za izručenjem Bunkovim, oduzimaju mu pasoš i tako ga lišavaju njemačkog državljanstva.

Kada je poslije kapitulacije Italije nastupila njemačka okupacija Dalmacije, Bunk se pridružio partizanima gdje je djelovao kao član kazališne skupine. Godine 1944. obitelj Bunk odlazi u zbjeg u El-Shatt, a ondje Rudolf Bunk sudjeluje u kulturnom i prosvjetnom radu, organizira izložbe, ilustrira publikacije. Sljedeće je godine Bunk odbio američku ponudu da emigrira u SAD jer se namjeravao preko Jugoslavije vratiti u Njemačku k svojoj rodbini. Umjesto odlaska u Ameriku prihvatio je dakle ponudu da djeluje u Splitskom narodnom kazalištu kao scenograf i redatelj.

U sljedećih dvanaestak godina Bunk se na sceni Splitskoga narodnog kazališta istakao kao vrlo uspješan, kreativan i inovativan scenograf i redatelj. Postavio je među prvima Bertolda Brechta na scenu i odredio na neki način putokaz kasnijim slavljenim inscenacijama Brechta na hrvatskim pozornicama. Njegova scenografska rješenja donijela su mu i velike uspjehe i nagrade. U tom je razdoblju Bunk bio autor scenografije više od 120 drama, opera i baleta, a pritom je realizirao i mnoge režije.

Godine 1953. Rudolfu Bunku vraćeno je njemačko državljanstvo, ali je pet godina kasnije upravo zbog toga morao napustiti Jugoslaviju; Jugoslavija je bila prekinula diplomatske odnose sa Zapadnom Njemačkom zbog priznavanja Istočne Njemačke. Ipak je Bunk i u kasnijem razdoblju kao gost realizirao niz scenografija za Splitsko narodno kazalište.

Za sve vrijeme svoga boravka u Hrvatskoj Bunk je slikao, sudjelovao u grupnim izložbama, priređivao samostalne. Neprekidno se potvrđivao kao majstor portreta pa su portreti s njegovim potpisom rasuti po cijeloj Hrvatskoj. Posebno su zanimljivi i njegovi pejzaži s izrazito mediteranskim ili jadranskim koloritom. U razdoblju umjetničkoga previranja Bunkov stilski razvoj koji se granao od temelja izraslih na njemačkom i europskom ekspresionizmu, kao i svih slikarskih škola koje su ga dodirnule u njegovu lutanju od Njemačke preko Švicarske i Švedske, prema njegovu vlastitu doživljaju Picassa, prema njegovoj vlastitoj reinterpretaciji racionalizma, konstruktivizma i kubizma – Bunk je mnogim našim slikarima mogao biti svojevrsni lučonoša, iako se nikada, u skladu sa svojom prirodom, nije kao takav nametao.

Umro je u Hamburgu 1974. godine, dvije godine nakon zapažene splitske izložbe "Splitski motivi", a uoči otvaranja nove izložbe svojih kolaža.

Ako apstrahiramo mnoge pojedinosti iz Bunkova života, usredotočujući se na njegovu sudbinu povezanu s Hrvatskom, možemo na taj način u toj sudbini koja predstavlja i glavninu njegova životnoga puta u cjelini vidjeti podudarnosti sa sudbinom, povijesnom sudbinom Podunavskih Švaba, s kojima, istini za volju, Bunk nije imao poznatih kontakata i veza. Kao što znamo Podunavski su Švabe unutar specifičnih povijesnih okolnosti, dijelom zadanih protjerivanjem Turaka iz Podunavlja, dospjeli na jugoistok Europe. Unutar određenih povijesnih okolnosti, dijelom zadanih usponom nacizma u Njemačkoj, Bunk je bio prisiljen napustiti domovinu i dospio je na jugoistok Europe, u Hrvatsku. Podunavski su Švabe svojim djelovanjem dali značajan doprinos razvitku civilizacije i kulture u svojoj novoj domovini. Bunkov doprinos novoj civilizaciji u novoj domovini, posebno doprinos kulturi i umjetnosti, nije nimalo upitan. Promjenom povijesnih okolnosti Podunavski su Nijemci bili političkim pritiskom istisnuti iz svoje nove domovine. Upravo to dogodilo se i Bunku. Imao je sreću što je njegov povratni put u izvornu, matičnu domovinu bio popraćen s manje stradanja nego što se to dogodilo pri istom takvom putu velikom dijelu Podunavskih Nijemaca, ali i u jednom i drugom slučaju, da još jednom naglasim, radilo se o političkom pritisku.

Danas smo svjesni da je doprinos Podunavskih Nijemaca hrvatskoj kulturi i civilizaciji uglavnom nepoznat. Svako podsjećanje na taj doprinos popraćeno je iznenađenjem. Slično je i s Bunkom. Iako jedna od najuglednijih kazališnih nagrada u Hrvatskoj nosi njegovo ime, u najširim slojevima stanovništva to je ime sasvim nepoznato; nepoznat je njegov izniman doprinos hrvatskom kazalištu, hrvatskoj kulturi, nepoznato je njegovo vrijedno i autentično umjetničko djelo.

Zbog svih tih razloga, Bunkova sudbina nije samo primjer kako fraktalni obrasci funkcioniraju i u društvenim područjima, ovdje konkretno u povijesti, nego je to nešto što nas poziva da uspomenu na Bunka stalno osvježavamo, da revaloriziramo i istaknem njegov esencijalni doprinos hrvatskoj kulturi i umjetnosti – baš kao što neprekidno moramo podsjećati, moramo afirmirati doprinos Podunavskih Švaba ovoj svojoj *privremenoj* domovini, koja bi bez toga doprinosa sasvim sigurno bila znatno osiromašena, a i njezina bi povijest bila lišena svojih vrlo konstruktivnih elemenata. Izložba Bunkovih akvarela koja je održana u zagrebačkoj Gliptoteci 2012. godine, sasvim namjerno usporedo s proslavom 20. godišnjice simpozija "Nijemci i Austrijanci u Hrvatskom kulturnom krugu", jasno je pokazala kako čuvanje svijesti o nečemu što se olako zaboravlja predstavlja ne samo jačanje i obnavljanje temelja nego i jačanje i obogaćivanje sadašnjosti hrvatske kulture.

U okviru stalnih nastojanja kojima su prožeti ovi simpoziji – i Bunkova sudbina pomaže nam demaskirati petrificiranu tobožnju istinu o tome kako su svi Nijemci bili u vrijeme nacizma i Drugoga svjetskog rata fašisti i zločinci.

Rudolf G. Bunk – obrazac ili simbolika individualne sudbine u povijesnom kontekstu

Sažetak

Ovaj esej želi pokazati kako (individualna) sudbina njemačkoga slikara, scenografa i redatelja Rudolfa Gerharta Bunka koji je najplodniji dio svoga života proveo u Hrvatskoj – slijedi obrazac kolektivne sudbine Podunavskih Švaba koji su se u određenim povijesnim okolnostima naselili na jugoistoku Europe, dali značajan doprinos svojoj novoj domovini, da bi u novim povijesnim okolnostima morali tu novu domovinu napustiti i vratiti se u matičnu zemlju. Posredno se želi pokazati kako je princip fraktala primjenjiv i na povijest.

Rudolf G. Bunk – Modell oder Symbolik individuelle Schicksale in geschichtlichem Kotext

Zusammenfassung

Diese Abhandlung will zeigen wie das (individuelle) Schicksal des deutschen Malers, Szenografen und Regisseurs Rudolf Gerhart Bunk, der die produktivsten Jahre seines Lebens in Kroatien verbrachte – das Modell des kollektiven Schicksales der Donauschwaben verfolgt, welche in bestimmten geschichtlichen Umständen den Südosten Europas ansiedelten, ihrer neuen Heimat einen bedeutenden Beitrag leisteten, um in neuen geschichtlichen Umständen diese neue Heimat verlassen zu müssen und in die Urheimat zurückzukehren. Indirekt will man darauf hinweisen, wie das Prinzip der Fraktale auch auf die Geschichte anwendbar ist.

Zlata Živaković-Kerže
Hrvatski institut za povijest – Zagreb,
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod
Osijek

UDK: 070(497.5 Osijek)"19"

Ivan Flod – zapažena osoba osječkog društvenog i inog života

U radu je autorica nastojala prikazati Ivana Floda, novinara, dramskog pisca i kroničara, kao zapaženu i značajnu osobu vezanu uz društveni, kulturni, umjetnički, ali i sportski život grada Osijeka.

Ključne riječi: *Ivan Flod, novinar, dramski pisac i kroničar, grad Osijek, društveni, kulturni, umjetnički i sportski život, 20. stoljeće*

Ivan Flod, novinar, književnik, kroničar (Crtež, olovka – autorica Zlata Živaković-Kerže)

Kratki biografski podaci

Ivan Flod rođen je u Osijeku 8. siječnja 1903. kao drugi sin Ivana i Elizabete rođene *Kovačević*.

Njegov otac *Ivan* rođen je 1876. u mađarskome mjestu Lipovu. U knjizi *Zavičajnika grada Osijeka 1901. – 1945.* navedena je samo njegova majka Nijemica *Barbara*.[1] Nakon što je u rodnom mjestu završio krojači zanat 90-ih godina 19. stoljeća dolazi i naseljava se u Osijeku i u Gornjem gradu otvara krojačku radnju. Godine 1897. u gornjogradskoj župnoj crkvi sv. Petra i Pavla oženio se Osječankom Elizabetom Kovačević. U braku su imali dva sina – Stanka, rođenog 16. veljače 1900., koji je od kasne mladenačke dobi bio namještenik na željeznici te službovao od 1. svibnja 1932. godine u Karlovcu[2], i Ivana[3].

Budući da je obitelj živjela u Gornjem gradu oba su sina završila pučku školu Sv. Ane (današnja škola istoga naziva). Ivan je potom nastavio srednjoškolsko obrazovanje, a 1930. je u Pragu diplomirao na Visokoj političkoj školi novinarstva.[4] Vrativši se u rodni Osijek oženio se 21. lipnja 1931. u župnoj crkvi Sv. Petra i Pavla Osječankom židovskog podrijetla Elzom Haas rođenom 16. ožujka 1914. od oca Emanuela Haasa i majke Erne rođene Büchler. Njihov je brak razvrgnut 28. ožujka 1942. godine kod Biskupskog ženidbenog suda u Đakovu. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata sklopio je građanski brak 20. lipnja 1945. oženivši se u Osijeku s Vjerom Krunoslavom Puklavec, koja je rođena u Slavonskoj Požegi 3. siječnja 1923. godine. U braku su imali sina Vladimira, koji je rođen 31. siječnja 1947. u Osijeku.[5]

Novinar, književnik, urednik, dramski pisac i kroničar

Preteći njegovu svestranost poznato je da se novinarstvom počeo baviti od 1919. kada je pisao priloge kao novinar u osječkom glasilu Socijalističke radničke partije *Radnička riječ*, koje je prestalo izlaziti sljedeće godine. Od 1921. se bavio sportskim novinarstvom pišući brojne i zanimljive priloge u *Slavonskom športu*, a

[1] *Zavičajnici grada Osijeka 1901. – 1946.*, priredili Stjepan Sršan i Vilim Matić, Osijek, 203., 216.

[2] Vidi opširnije: *Zavičajnici grada Osijeka 1901…*, n. dj., 216.

[3] Zavičajnik grada Osijeka postao je 23. ožujka 1923. na temelju dekreta izdanog u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Do toga je bio – po ocu – zavičajnik mađarskoga grada Lipova. (Vidi opširnije: *Zavičajnici grada Osijeka 1901…*, n. dj., 216.)

[4] *Hrvatski biografski leksikon*, 4, E-Gm, Zagreb, 1998., 298, 299.

[5] *Zavičajnici grada Osijeka 1901…*, n. dj., 216.

od 31. siječnja 1923. sa Stjepanom Zwinglom pokrenuo je, i dvije godine uređivao *Slavonski športski list*, koji je tiskan u Prvoj hrvatskoj dioničkoj tiskari u Osijeku. U tom tjedniku Osječkog nogometnog podsaveza objavljivao je opširne feljtone u nastavcima vezanim za „Razvoj sporta u Slavoniji". U tom je razdoblju i vrlo agilni tajnik osječkog nogometnog *Hrvatskog građanskog športskog kluba* te je 1929. napisao „Spomen-spis zagrebačkog nogometnog podsaveza 1919. – 1929.". Knjigu „Dvadeset godina HGŠK u Osijeku" objavio je 1937. godine.[6]

*

Istodobno se u tom međuratnom razdoblju ogledao i u lijepoj književnosti objavljujući od 1922. kratke priče i crtice u *Hrvatskoj obrani* te u *Obzoru* putopise po Albaniji 1926., po Crnoj Gori u *Narodnoj slozi* 1926. godine, po Grčkoj u *Straži* godinu dana potom i putopis po Čehoslovačkoj objavljen 1929. u novinama *Narod i država*. Godine 1926. uređivao je časopis *Eros*, koji je izlazio u Osijeku.[7]

*

Budući da je bio ljubitelj i zaljubljenik u sedmu umjetnost još je za vrijeme studentskih dana u Pragu prevodio filmove za američku kompaniju MGM, a vrativši se u Osijek objavljivao je tijekom 1929. i 1934. godine brojne članke o filmu u časopisu *Kulisa*. Tijekom 1931. je pisao u novinama *Filmski kurir*, kada je uređivao i časopis *Film*.

Kao novinar osječkih novina *Hrvatski list*, *Narodni glas*, *Straža*, *Narod i država* te u poslijeratnom razdoblju novina *Slavonija danas* pisao je kazališnu, književnu i likovnu kritiku.

Budući da su mu kazalište i zbivanja u njemu bili opsesija njegovi tekstovi na tu temu mogu podijeliti u dvije skupine:

Kazališna kritika i Povijest kazališta.

Recentnu kazališnu kritiku pisao je za *Hrvatski list* (1921.), *Hrvatsku obranu* (1922., 1923.), *Stražu* (1927, 1928.), časopis *Kulisa* (od 1927. do 1929.), osječke radikalne novine *Jugoslavenska zastava* (1939.) te u poslijeratnom razdoblju za novine *Slavonija danas* (1954., 1955.).[8]

Povijest osječkog Narodnog, tj. od 1972. Hrvatskog narodnog, kazališta sustavno je obrađivao u kazališnom časopisu *Kazalište* od 1966. do 1968., 1970., te od 1975. do 1978. godine. U *Spomen-knjizi o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku 1907. – 1957.* napisao je tri članka: „Osječko kazalište od 1907. do 1941.", „Kazališna

[6] Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, 2. dio, Osijek 2011., 120.

[7] Božo PLEVNIK, „Ivan Flod, novinar, dramski pisac i publicist, *Prilog*, br. 12, 1980., 99, 100.

[8] Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*…, n. dj., 120.

misao u Osijeku" te „Prilozi uz povijesni dio – Osječki kazališni kalendari i kazališni listovi; Problemi kazališne zgrade; Bibliografije osnivača, intendanta i istaknutih rukovodilaca osječkog kazališta". Objavio je i dvije studije o povijesti kazališta u Hrvatskom primorju: „Hrvatsko glumište na stranicama riječkih novina" (*Kamov*, br. 8/9, Rijeka, 1970.) i „Hrvatsko glumište na riječkom području u svjetlu izgradnje igraćih prostora 1873. – 1914." (*Kamov*, br. 12, Rijeka, 1971.).

Pisac je i kazališnih djela pa su mu u Osijeku izvedene dvije komedije, i to u Narodnom kazalištu – *Pisat ću vam kad se udam* u kazališnoj sezoni 1953./1954. i *Gornjovaroška čast* u Radničkom amaterskom kazalištu 1955. godine. Rukopisna građa o osječkom i riječkom kazalištu pohranjena je kod njegove obitelji u Rijeci.[9]

*

Prateći njegovo prijeratno djelovanje nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. poznato je da je zbog svog projugoslavenskog stava i veza s radikalima bio nepodoban. Međutim, budući se kao Nijemac aktivirao u Njemačkoj narodnosnoj skupini njemačke su ga vlasti namjestile u Osijeku u Novinskom uredu Velike župe Baranja, i tu je dočekao završetak Drugoga svjetskog rata. Zbog toga je kratkotrajno bio pod paskom UDBE, koja ga je saslušavala, ali i ubrzo oslobodila svake krivnje pa je do 1950. radio u Kotarskom zadružnom savezu u Osijeku, a potom je šef propagande u Narodnom kazalištu. U sezoni 1954./55. urednik je kazališnog lista *Kazalište*. Sljedeće godine je postavljen za šefa propagande u riječko kazalište „Ivan Zajc" i tu je radio do umirovljenja.[10]

*

U poslijeratnom vremenu je napisao rukopis[11], jednu vrstu kronike ratnoga Osijeka, koji je naslovljen „Opkoljeni Osijek". Taj rukopis od 170 stranica napisan 60-ih godina 20. stoljeća nastao je kao Flodova želja na poticaj jednog dijela njegovih suvremenika da se uz djelovanje drugih autora i povjesničara stvori neka vrsta fonda sjećanja od ljudi koji znaju zbivanja i život u Osijeku za vrijeme Drugoga svjetskog rata s osnovnom smjernicom davanja slike Nijemaca koji su tu živjeli i koje su značenje imali u tim ratnim zbivanjima kroz promatranje grada na Dravi u kojem je u travnju 1941. godine od ukupnog broja stanovnika živjelo 50% Nijemaca. Da je Flod tom pisanju pristupio odgovorno i stručno vidi se po navođenju literature – osoba, ustanova, dokumenata i drugo dajući uvid odnosa njemačkih vlasti i NDH, ponašanja vlasti i njemačkog stanovništva, naglašavajući značenje ovdašnjih Nijemaca u organiziranju i potpunom preuzimanju vodećih mjesta u privredi opisujući i smjernice koje su dane

[9] Goran Beus RICHEMBERG, *Nijemci, Austrijanci i Hrvati*, Osijek, 2003., 103

[10] Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja…*, n. dj., 120.

[11] Iz ostavštine Vladimira Oršanića, dugogodišnjeg glavnog i odgovornog urednika *Glasa Slavonije*, rođenog 13. veljače 1926. i živi u Osijeku, Vukovarska 27.

za razvoj i rekonstrukciju poljoprivrede kao i ostala ratna zbivanja i neprilike npr. provedbu kontribucije osječkih Židova i slično. Cijeli je rukopis napisan korektno. U cjelini gledano u odmaku od 70 godina taj je rukopis dragocjeni dokument jednog, za grad Osijek i njegove stanovnike, teškog ratnog vremena. Međutim, ni vlasnik ovoga rukopisa, Flodov suvremenik, nema ni danas odgovor zašto to djelo nije objavljeno.

Umjesto zaključka

Ivan Flod proživio je bogat društveni i kulturni život, ispunjen predanim novinarskim radom i zalaganjem za dobrobit svoga rodnog grada. Svojim predanim novinarskim radom (bilo kao novinar, kazališni kritičar ili urednik kazališnog lista) dao je znatan doprinos osječkom novinstvu kao i bogatom kazališnom životu grada na Dravi. Okupljanjem oko sebe znatnog broja istomišljenika iz svih društvenih i narodnosnih sredina obogatio je život prijeratnog i poslijeratnog multinacionalnog i multikonfesionalnog Osijeka. Flodu je, što se može iščitavati iz njegovog bogatog novinarskog i kazališnog opusa, veliko zadovoljstvo pružala kultura i umjetnost. I u toj je djelatnosti dao svoj doprinos i ostavio dubok trag, i to u prvom redu na korist svoga rodnog grada.

Ivan Flod – zapažena osoba osječkog društvenog i inog života

Sažetak

Ivo Flod, novinar, književnik, urednik, dramski pisac i kroničar, proživio je bogat društveni i kulturni život, ispunjen predanim novinarskim radom (objavljivao je u prijeratnim novinama *Hrvatski list*, *Narodni glas*, *Straža*, *Narod i država* i druge, te u poslijeratnom razdoblju u novinama *Slavonija danas*) i zalaganjem za dobrobit svoga rodnog grada. Svojim predanim novinarskim radom (bilo kao novinar, kazališni kritičar ili urednik kazališnog lista) dao je znatan doprinos osječkom novinstvu kao i bogatom kazališnom životu grada na Dravi. Okupljanjem oko sebe znatnog broja istomišljenika iz svih društvenih i narodnosnih sredina obogatio je život prijeratnog i poslijeratnog multinacionalnog i multikonfesionalnog Osijeka. Flodu je, što se može iščitavati iz njegovog bogatog novinarskog i kazališnog opusa, veliko zadovoljstvo pružala kultura i umjetnost. I u toj je djelatnosti dao svoj doprinos i ostavio dubok trag, i to u prvom redu na korist svoga rodnog grada.

Ivan Flod – angesehene Person des osijeker gesellschaftlichen und sonstigen Lebens

Zusammenfassung

Ivo Flod, Journalist, Schriftsteller, Redakteur, Dramatiker und Chroniker lebte ein reiches gesellschaftliches und kulturelles Leben, erfüllt von hingabevoller journalistischen Tätigkeit (er veröffentlichte in den Vorkriegszeitungen Hrvatski list, Narodni glas, Straža, Narod i država und anderen, sowie in der Nachkriegszeit in der Zeitung Slavonija danas) und vom Einsatz zu Gute seiner Geburtsstadt. Durch seine ergebene journalistische Tätigkeit (so als Journalist wie auch als Theaterkritiker oder Redakteur der Theaterzeitung) trug er bedeutend zum osijeker Journalismus sowie dem reichhaltigem Theaterleben der Stadt an der Drau bei. Durch Versammlung zahlreichen Gleichgestimmten aus allen gesellschaftlichen Schichten bereicherte er das Leben der multinationalen und multikonfesionalen Stadt Osijek vor und nach dem Krieg. Flod bedeutete die Kultur und die Kunst einen großen Genuss, was aus seinem reichhaltigen journalistischen und Theaterwerk ersichtlich ist. Auch in dieser Tätigkeit gab er seinen Beitrag und hinterließ eine tiefe Spur und zwar in erster Reihe zu Gunsten seiner Geburtsstadt.

Schlüsselworte: *Ivan Flod, Journalist, Dramatiker und Chroniker, die Stadt Osijek, gesellschaftliches, kulturelles, künstlerisches und sportliches Leben, 20. Jahrhundert*

Stanko Piplović
Split

UDK: 656.61(262.3)(091)

Pomorska vlada u Trstu

U članku se prikazuje ustroj i djelatnost Pomorske vlade u Trstu osnovane sredinom XIX. stoljeća za vrijeme austrijske uprave, a podčinjene Ministarstvu trgovine u Beču. Ovlasti su joj bile velike i široke. Zadatak joj je bio objedinjavanje svih poslova vezanih za pomorstvo od propisa, preko organizacije državne službe u lukama i osposobljavanje stručnih kadrova, informiranje svih sudionika u toj gospodarskoj grani, brodogradnji i navigaciji. Poseban zadatak je bila investicijska politika preko državnih proračuna o izgradnji luka, uređenju morskih putova i ribarstva.

Ključne riječi: *trgovina, pomorstvo, XIX. stoljeće, istočni Jadran, Trst*

Od sredine XIX. stoljeća pomorstvo je počelo doživljavati ubrzane promjene uslijed porasta prometa i tehničkih inovacija. Uvodile su se stalne linije za prijevoz morem putnika i tereta. To je zahtijevalo gradnju većih brodova od željeza s pogonom na paru pa se osnivaju moderna brodogradilišta. Trebalo je izgraditi lučka postrojenja i objekte kao terminale za prekrcaj robe i ljudi te urediti plovne putove za sigurniju navigaciju naročito u nepovoljnim vremenskim uvjetima i noću. Unapređuje se i ribarstvo, ulov i njena prerada.

Utemeljenje

Takvo opće stanje odrazilo se i na prilike na istočnoj obali Jadrana. U to vrijeme ona je u sklopu Austrijske, a kasnije Austro-ugarskrske monarhije. Austrijska obala od Venecije do Kotora se sredinom stoljeća upravno dijelila na pet sektora. Austrijsko-ilirsko primorje sa središtem u Trstu, Venecijansko primorje sa središtem u Veneciji, Dalmatinsko primorje sa središtem u Dubrovniku, Civilno hrvatsko primorje sa središtem u Rijeci i Vojničko hrvatsko primorje sa središtem u Senju.

Svi raznovrsni poslovi vezani za more zahtijevali su stvaranje većih organizacija koje bi ih sistematizirale i usklađivale. Još u kolovozu 1833. osnovan je u Trstu *Austrijski Lloyd* kao agencija zajednica pomorskih osiguravatelja i gospodarstvenika s ciljem prikupljanja podataka važnih za trgovinu i promet brodova. Poslovanje se širilo pa je 1835. godine u sklopu Lloyda utemeljeno *Društvo za pomorsku plovidbu* koje je nabavljalo brodove i razvijalo prijevozničku djelatnost duž Jadranske obale, a kasnije i u čitavom Sredozemlju.[1]

U nastojanju unapređenja i bolje organizacije poslovanja pomorstva ministar trgovine De Bruck u suradnji s Ministarstvom unutrašnjih poslova predložio je 22. siječnja 1850. godine osnivanje jedne središnje organizacije koja bi usklađivala sve različite djelatnosti u toj grani privrede. Cilj je bio provođenje jedinstvene politike na čitavom obalnom području Austrijskog carstva. To je trebao postati posrednik preko kojeg bi Ministarstvo trgovine u Beču provodilo državne zakone te administrativne mjere sigurne plovidbe i pomorskog zdravstva, a pored toga priskrbiti relativna znanja trgovačkoj mornarici.

Nadležnost

Nova ustanova je imala zadatak štititi u potpunosti austrijsku pomorsku navigaciju, ispitivati i ocjenjivati sve potrebe tog dijela gospodarstva te osiguranje uslova za njeno funkcioniranje. Odredbe su se odnosile na sve primorske krajeve Austrijskog carstva. Pomorska vlada je trebala biti posrednik preko kojeg će Ministarstvo provoditi državne

[1] Ivan Pederin: *Austrijski Lloyd i turizam u Hrvatsjkoj.* Adriatica Maritima, Zadar 1987. br 2, str 107. - Ljubomir Antić: *Austrijski Lloyd, najvažniji brodar obalne linijske plovidbe na istočnoj obali Jadrana do 1. Svjetskog rata.* Historijski zbornik Zagreb, 1997. 111. - Gordana Tudor: *Parobrodarstvo i turizam u Dalmaciji.* Split 2007. 7.

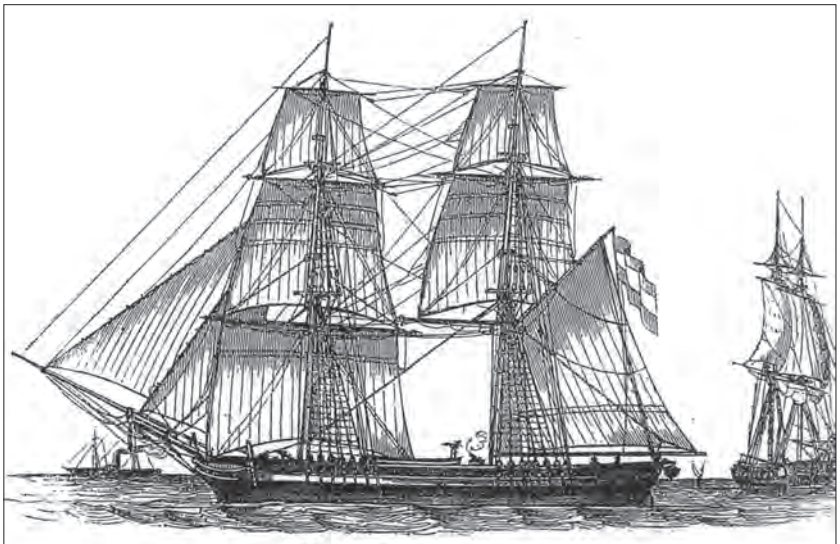

Brik trgovački jedrenjak srednje veličine s dva jarbola križnim jedrima i jednim sošnim jedrom na stražnjem dijelu.

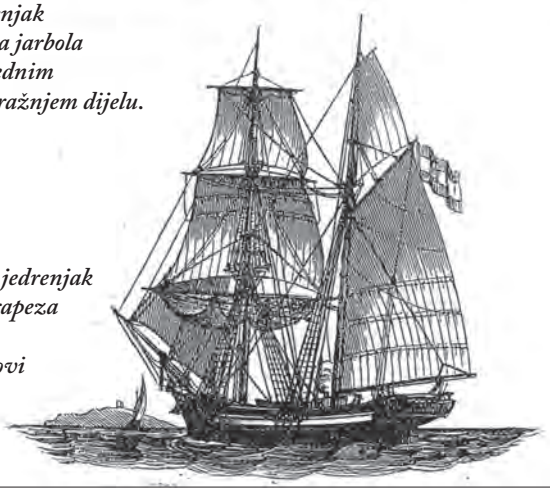

Brik-skuner drveni jedrenjak s jedrima u obliku trapeza (AM, 1883.). Svi ovi i slični brodovi plovili su još uvijek Jadranskim morem u XIX. stoljeću.

zakone i upravne poslove u pomorstvu i trgovačkoj mornarici. Njenim posredstvom središnja vlast bi provodila nadzor nad svim lučkim uredima, pomorskim zdravstvom i lazaretima. S druge strane u njihovom djelovanju dužni su surađivati s političkim vlastima na terenu.[2] Na osnovu toga car Franjo Josip I. Vrhovnom rezolucijom 30. siječnja 1850. godine odobrio je prijedloge u pogledu organizacije i personalnog sastava Središnje pomorske vlade i zadužio ministra za realizaciju. Ustanova je dobila naziv Central-Seebehörde (Governo centrale marittimo) tj. Središnja pomorska vlada sa sjedištem u Trstu najvažnijoj luci na Jadranu. Vezano za te odredbe propisana je i

[2] *Organizzazione del Governo centrale marittimo in Trieste.* Annuario marittimo Trst (dalje: AM), god. III. 1853. 3.

Brigantin jedrenjak
sličan briku koji na stražnjem jarbolu
umjesto križnog ima samo sošno jedro.
(AM, 1883.)

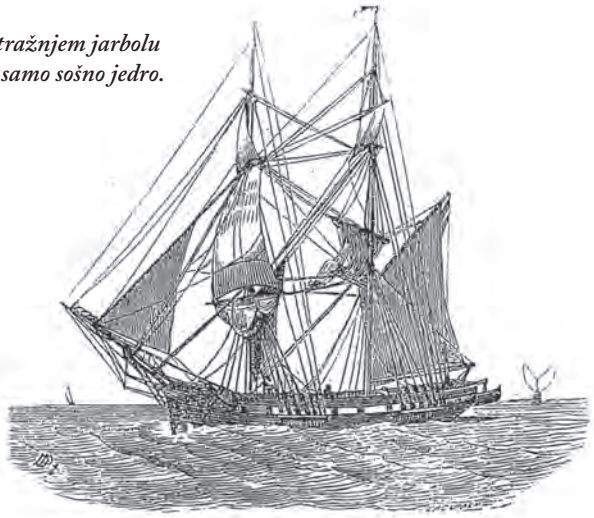

Skuner brod na jedra
čija su dva jarbola znatno nagnuta
prema krmi.
(AM, 1883.).

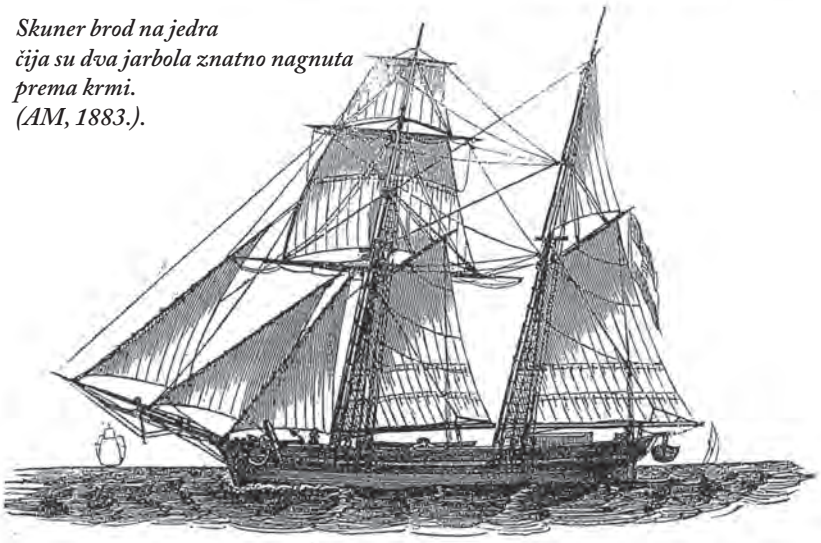

organizacija lučke službe i pomorskog zdravstva u svim obalnim područjima Carstva. Središnjoj pomorskoj vladi u Trstu dodijeljene su detaljno u cjelini zadaci:

- uređenje i nadzor pomorske plovidbe,
- istraživanje i prosuđivanje potreba gradnje brodova, ribolova i propisivanje drugih shodnih mjera,
- provođenje mjera koje se odnose na pomorsku granu gospodarstva.[3]

[3] *Attribuzioni del Governo centrale marittimo in Trieste.* AM,1853. god. III. 5-8.

Njene djelatnosti bile su raznovrsne, a ovlasti velike. Propisana su ovlaštenja ureda, dvaju inspektora u središnjici tehničkog i nautičkog te zadaci inspektora u područjima primorja.

Na 22. siječnja 1853. godine utvrđena je služba luka i pomorskog zdravstva u primorju na vojnim granicama. Time je preinačena njena organizacija odobrena od cara 15. svibnja 1851. Razlog je bio u posebnim okolnostima na tim područjima i odnosima u vojnoj službi i odluci da se ujednači uprava poslova plovidbe u cijelom Jadranu, a pri tome vođenje računa o specifičnosti tog područja. U novoj organizaciji i Središnja pomorska vlada imala je važne zadatke.[4]

U nadležnost Središnje pomorske vlade spadali su i *Uredi luke i pomorskog zdravstva.* Obala je sredinom XIX. stoljeća bila podijeljena u pet sektora:

Austrisko-ilirsko primorje sa središtem u Trstu,

Venecijansko primorje sa središtem u Veneciji i lučkim uredima u Chioggi, Rovinju i Malom Lošinju,

Dalmatinsko primorje sa središtem u Dubrovniku i lučkim uredima u Zadru, Šibeniku, Korčuli, Splitu i Meljinama,

Hrvatsko civilno primorje sa središtem u Rijeci i lučkim uredom u Kraljevici,

Hrvatsko vojno primorje sa središtem u Senju. Ta upravna organizacija ubrzo je doživjela neke promjene uvođenjem ureda u druga mjesta.[5]

Organizacijska struktura

Središnja pomorska vlada u Trstu sastojala se od administrativnog osoblja i stručnjaka raznih zanimanja. Kako se poslovanje povećavalo, mijenjalo se i način djelovanja. Na čelu vlade bili su predsjednik i potpredsjednik, a uz njih savjetnici inspektori, tajnik i službenici. Organizacija Pomorske vlade se s vremenom usavršavala formiranjem posebnih stručnih sekcija i povećanjem broja zaposlenih.

Osim općih odjela, u sastavu Vlade postojali su i nadležni stručnjaci. Među njima posebno je značajna tehnička služba. U ranijim godinama postojao je samo tehnički inspektor među prvima Giuseppe Sacchetti doktor matematike pa glavni inženjer. Njemu su 1859. godine pridodana još dva inženjera. Naslijedio ga je 1863. Giuseppe Hermann. Godine 1867. osnovana je Tehnička sekcija s Hidromehaničkim Hidrauličkim odjeljenjima u kojima su četvorica inženjera. Broj uposlenih u toj službi u kasnijim godinama stalno je rastao.

[4] *Ordinanza imperiale.* AM, 1854. 19-20

[5] *Stato personale degl' i. r. Ufici di porto e sannità marittima, dipedenti dall' i. r. Governo centrale marittimo.* AM, 1853. god III. i AM, 1866. god. XVI. 16 -21.

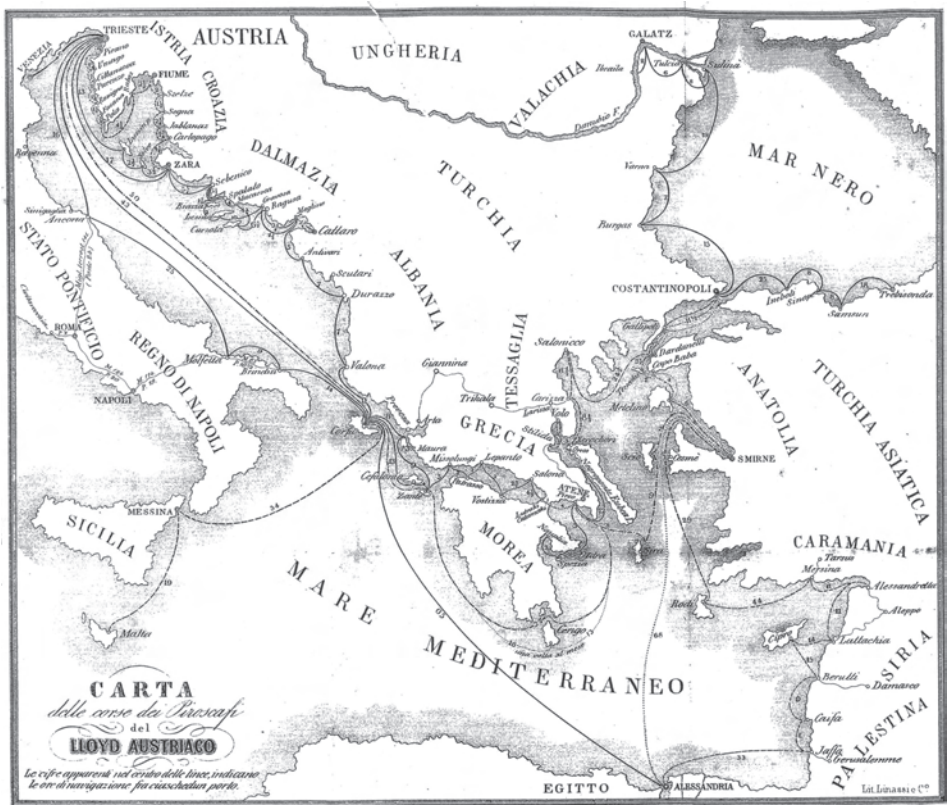

Karta parobrodarskih linija Tršćanakog Lloyda po Jadranskom, Sredozemnom i Crnom moru sredinom . stoljeća (AM, 1854.)

Odmah u početku, s obzirom na važnost, postojala je i nautička služba. Vodio je profesor brodogradnje Carlo Zamara kao glavni inspektor. Od 1879. godine formirana je Nautička sekcija u kojoj su bili Zamara i još jedan pričuvni poručnik bojnog broda. Kasnije ga je zamijenio Robert Müller pa Bernard Jürg poručnik bojnog broda s nekoliko suradnika.[6] Od 1863. u sastavu Središnje pomorske vlade je i inspektor za strojeve i glibodere. Godine 1903. uvedena je zdravstvena služba. Vodio ja dr. Teofil Marchi kao inspektor i liječnik u evidenciji.[7] Zatim je 1911. zaposlen kao veterinarski inspektor Ottavio Benvenuto Sumberaz-Sotte. Postojali su i inspektori na terenu. Tako su 1853 to bili Gulielmo Loccella za primorje Veneta sa sjedištem u Veneciji, Ricardo Erco za Dalmatinsko primorje sa sjedištem u Dubrovniku i Bartul Smaić za Hrvatsko civilno primorje sa sjedištem u Rijeci.[8]

[6] *Sezione nautica.* AM, 1898. 82.

[7] *Ispettore di sanità marittima.* AM 1903. god LIII, 93.

[8] *Ispettori esposti.* AM, 1853. god. III, 14.

U Pomorskoj vladi na službi su bili i stručnjaci iz hrvatskih krajeva i to u središnjici u Trstu ili na službi u lukama drugih gradova. Već od samog početka u njenoj službi je bio Ricardo Erco i to najprije kao izloženi inspektor za Dalmatinsko primorje sa sjedištem u Dubrovniku. Od 1855. bio je u istoj funkciji za primorje Veneta sa sjedištem u Veneciji. U 1857. postao je savjetnik pa je mjesto inspektora Veneta ostalo neko vrijeme upražnjeno.[9] Rodom je iz Štajerske, u početku je služio u Pokrajinskoj vladi za Dalmaciju u Zadru, a preminuo je u Makarskoj 1871. godine. Zaslužan je za unapređenje zakona o morskom ribarstvu i razvitak pomorskog gospodarstva. Uz to je proučavao jadransku faunu i 1853. godine izradio atlas riba. Istraživao je utjecaj kočarenja na riblji fond, bavio se problematikom uzgoja školjaka. O tome su sačuvani rukopisi njegovih knjiga u Splitu, a dosta je pisao i u dalmatinskim časopisima početkom XX. stoljeća.[10] U Tehničkoj sekciji 1872. prvi put kao član nalazi dr. Frane Rubčić kao građevinski praktikant, a 1874. godine još jedan stručnjak iz Dalmacije inženjer druge klase dr. Josip Slade rodom iz Trogira.

Ribarstvo

Dugo vremena je u morskom gospodarstvu vladao nered. Stoga su na proljeće 1880. godine državni stručnjaci za pomorstvo obilazili Lloydovim parobrodom Dalmaciju sa svrhom reguliranja ribarstva. Grupu su sačinjavali predsjednik Pomorske vlade August Alber i članovi Ministarstva trgovine: ministarski savjetnik Karl Haardt, dvorski savjetnik Eduard Verida iz hidrotehničke službe, glavni savjetnik graditeljstva Hermann Breindenstein i nadzornik brodarstva Alois Zamara. Na 28. svibnja bili su u Zadru. Tu im se u dogovorima priključio predsjednik Zemaljskog odbora Vranković koji je bio priznati autoritet za gospodarstvo. Odatle su krenuli za Šibenik i Split. Obišli su Biograd te još neke luke.

Do konca 1884. godine ribarstvo je spadalo u djelokrug političkih vlasti, a Pomorska je vlada samo nadzirala sredstva tog obrta tj. lađe i družine. Na 5. prosinca donesena je naredba Ministarstva trgovine i poljodjelstva, u dogovoru s Ministarstvom unutrašnjih poslova, po kojoj su nadležnosti izmijenjene. Njenim stupanjem na snagu 12. prosinca Pomorska vlada je postala nadležna za ukupne poslove ribarstva i dobila kaznene ovlasti za prekršaje po propisima pomorskog redarstva. Kao savjetodavno tijelo osnovano je Povjerenstvo za ribarstvo. Na čelu mu je bio predsjednik Pomorske vlade. Predviđeno je da ga sačinjavaju izvjestitelj iz redova činovnika iz njegovog ureda, znanstveni vještak i dva iskusna stručnjaka. Predsjednik je bio ovlašten po potrebi uključiti u rad i druge osobe. Povjerenstvo je počelo djelovati tek od 1886. godine. Tada mu je predsjednik bio predsjednik Pomorske vlade August Alber od Glanstättena. U

[9] AM, 1853. god III. 14, 1855. god. V. 14 i 1852. god. VII. 20.

[10] Riccardo de Erco: *Venezia e la pesca in Dalmazia.* Il Dalmata, Zadar 17. VII. -7. IX. 1907. 1. Ovaj podlistak je dio velikog rukopisa *Cenni sui tentativi fatti dal governo della Repubblica Veneta per promuovere l' industria peschereccia in Dalmazia* koji se èuvao u Arhivu Dalmatinskog namjesništva.

Trstu je bilo Središnje povjerenstvo. Pored toga u primorskim gradovima od Trsta do Kotora osnovana su Mjesna povjerenstva. Obuhvaćala su i današnju hrvatsku obalu.

Pomorska vlada u Trstu izdavala je odredbe o ribarstvu. Još 1. travnja 1872., zajedno s Pomorskom vladom u Rijeci, izdala je Obznanu o nagradama za lov morskuh pasa. Iste godine objavljeno je više drugih okružnica. Pomorska vlada u Trstu uputila je 1894. godine svim Lučko-zdravstvenim poglavarstvima Odredbu glede lova spužava. U to vrijeme pod njenom upravom i nadzorom stalo je 8 Lučko-zdravstvenih poglavarstava i to 4 na Primorju i 4 u Dalmaciji. Njima su podređena odaslaništva, poslovnice i izloženstva. Ukupno je bilo 125 ureda.

Među ostalim pravnim aktima je i Naredba ministarstva trgovine u dogovoru s ministarstvom unutrašnjih posala dneva 5. prosinca 1884. glede *pomorske ribarštine.* U njoj je navedeno da će se pri Pomorskoj vladi ustanoviti povjerenstvo kao savjetni zbor za poslove morskog ribarstva, koje će djelovati pod ravnanjem predsjednika Pomorske vlade. Predsjednik je ovlašten pridružiti po potrebi i druge članove. Na osnovu toga Pomorska vlada izdala je *Oblasti nad ribarstvom* i preuzela nadzor nad ribolovom te odredila kaznene odredbe za prekršitelje. Nakon toga organizirana su mjesna povjerenstva po okruzima. Zatim je 1897. slijedom ovlaštenja Ministarstva trgovine pomorska vlada u Trstu objedinila *Pravila glede ljetnog ribarstva za dalmatinsko primorje.*

U listopadu 1896. godine sastalo se u Trstu pri Središnjoj pomorskoj vladi posebno povjerenstvo koje je raspravljalo 10 dana. Zadatak je bio proučiti uzroke propadanja ribarstva na istočnom Jadranu, odrediti mjere za sprječavanje štetnih radnja te zaštitu fonda i načine kako bi se unaprijedilo. Uz ostalo, zaključeno je da se sve postojeće odredbe u pogledu morskog ribarstva, uz nove prijedloge i preinake povjerenstva, trebaju objediniti u poseban zakon. Za ribarenje je postojala određena zakonska regulativa u obliku pravilnika, naredba, okružnica, obznana i odredaba Ministarstva trgovine i Pomorske vlade. Međutim nije bilo zakona koji bi materiju cjelovito tretirao. Tek kada se 1896. sastalo povjerenstvo da U skladu s tim Pomorska vlada je ubrzo sastavila tekst zakona i proslijedila ga Ministarstvu trgovine na odobrenje i dalje zakonodavnom tijelu na usvajanje.[11]

Tijekom 1899. osnovana je u Pomorskoj vladi u Trstu služba za morsko ribarstvo. Vodio je u početku samo Petar Lorini kao inspektor, koji je kasnije dobio pomoćnike. Od 1907. godine prerasla je u sekciju koju je i dalje vodio Lorini uz suradnju Ivana Paštrovića.[12] Njima je 1910. godine pridodan Arturo Manincor lučki asistent.[13]

[11] Petar Lorini: *Ribarstvo i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora.* Vienna 1903. 204. - Pietro Lorini : *Sulla pesca nell estuario marittimo.* Trieste 1903.

[12] *Sezione della pesca marittima.* AM, 1907. god. LVII. 101

[13] AM, LVII/1907. god LVII. 101, 1910. god. LX 107.

Od 1913. godine dužnost voditelja Sekcije za pomorsko ribarstvo Pomorske vlade u Trstu preuzeo je Ivan Paštrović.

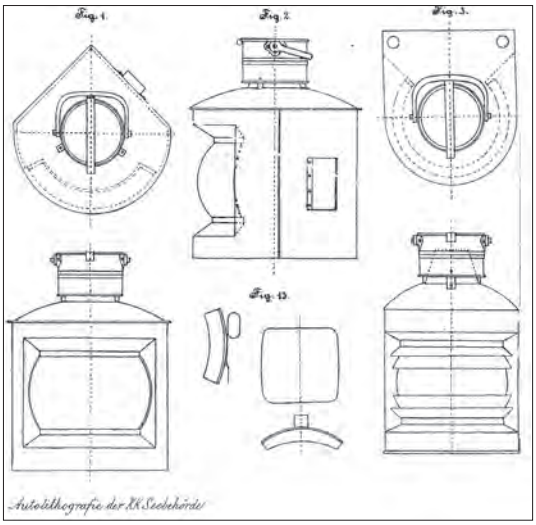

Tipovi brodskih ferala koji su se službeno upotrebljavali u mornarici na Jadranu dugo u XIX. stoljeću (AM, 1879.).

Lorini je dugo godina bio učiteljem u pučkim školama raznih mjesta Dalmacije, ali se inače mnogo založio za unapređenje ribolova i bio jedan od vodećih stručnjaka u to vrijeme.[14] Lorini se rodio 1850. godine u mjestu Sali na Dugom otoku. Iskazao se kao vrstan organizator i poznavatelj problema ribarstva. Godine 1898. pripremio je rukopis knjige *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskoga mora* koje je tiskano u Beču tek 1903. U knjizi se govori o važnosti ribarstva u gospodarskom smislu, fizičkim osobinama Jadranskog mora, njegovoj fauni, o rasplođivanju riba, brodovima i spravama, lovu sa strašilima, prireñivanju morskih produkata za tržište, ribarskom zakonodavstvu i drugim aktualnim temama. Osnovna svrha je bila poučiti ribare kako bi njihov veliki trud urodio što boljim plodom, a s druge strane kako bi se racionalnije upravljalo tim ogromnim prirodnim resursima.

Tijekom 1907. i 1908. godine Pomorska vlada je razvila intenzivno djelovanje u korist morskog ribarstva iako je raspolagala dosta skromnim sredstvima. Osnovno je nastojanje bilo širenje ideje o kolektivnosti. Tako je već tada bilo 62 ribarskih zadruga. Od toga ih je u Dalmaciji bilo 35 većinom na otocima, u Istri 24, a u tršćanskom okružju 3. Dodjeljivane su im savršenije mreže i alati. Pojedinci ih nisu bili u mogućnosti nabaviti niti se njima služiti. Posvećena je velika pozornost osnivanju novih zadruga kako bi se poboljšala tehnika i racionalizirao ulov. Zadruge za lov tunja i srdela dobile su najveću stimulaciju, a poduprt je uzgoj kamenica i jastoga. Željelo se također poboljšati životne uvjete ribara na rijeci Neretvi vrlo bogatoj ribom. Istraženo je pitanje njihovog noćenja na mjestima gdje se lovilo. Odlučeno je da se u tu svrhu sagradi kuća na prikladnom mjestu.

Više stotina siromašnih obitelji, posebno oni iz sjeverne Dalmacije gdje je oskudica bila veća, dobili su nove mreže i pribor. Državni su stručnjaci usavršili novu mrežu tratu za ljetni lov na širokom moru. Pomagalo se ribarima da nabave veće

[14] Šime Županović: *Hrvati i more.* Zagreb 1995. 26.

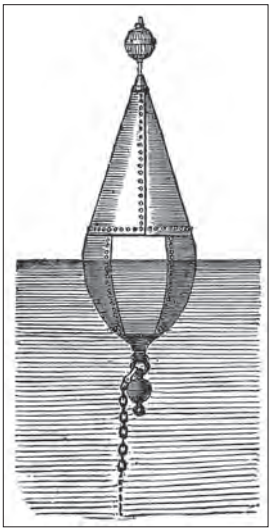

Ploveća plutača od željeza vezana za dno mora. Služila je za označavanje plićaka Skipar kod Savudrije blizu Pule. (AM, 1874.)

brodice koje su u stanju odoljeti nevremenima. Poboljšana je nadzorna služba nabavom novih brodova koji su dodijeljeni ribarskim stražama. Napravljena je zakonska osnova za morski ribolov i osnova za formiranje zaklade te konačno pravilnik za ribarenje u Boki Kotorskoj. Radilo se i na stvaranju sustava osiguranja pomoraca i ribara, sačinjen je program za rad ribarskih škola za što je osigurano 30.000 kruna. Godišnja dotacija za promicanje morskog ribolova podignuta je od 45.000 kruna u 1906. na 66.000 kruna u 1908. s tendencijom njenog daljnjeg rasta. U svemu tome veliki trud uložili su predsjednik Pomorske vlade B. Ebner , P. Lorini i pretežan broj lučkih kapetana.

Još u listopadu 1906. godine sastalo se u Beču međuministarsko povjerenstvo. Tada se dogovaralo i o unapređenju ribarstva u Dalmaciji. Izvjestitelj je bio viši nadzornik Lorini. On je iznio svoje prijedloge koji su jednoglasno prihvaćeni, a vlada ih je postupno provodila. Uz ostalo bilo je određeno osnivanje zajmovne zaklade od 100.000 kruna koje su stavljene na raspolaganje ribarskim zadrugama. Ministarstvo trgovine je tu svotu uvrstilo u narednim državnim proračunima pa je zaklada počela djelovati nastupom 1912. godine. Ribarske zadruge u Dalmaciji mogle su kod Pomorske vlade posuditi novac za povećanje svog kapitala uz kamatu od samo 2 posto.[15]

Od 1910. godine mnogo se raspravljalo o unapređenju ribarskog zadrugarstva, jer mnoge postojeće zadruge nisu djelovale u skladu sa zakonom. Pomorska vlada nije dovoljno činila na rješavanju tog pitanja pa je Vuković kritizirao, a Lorini branio. Najviše ribara se bavilo ulovom srdela. U okviru tih nastojanja tiskan je priručnik za ribarsko zadrugarstvo koji je sadržavao zakon i upute za vođenje zadruga.

Na sjednicama Središnjeg ribarskog povjerenstva održanim 28. svibnja i 26. lipnja 1912. godine raspravljalo se o preustroju nadzora nad morskim ribolovom. Izvjestitelj na drugoj sjednici bio je Paštrović. On je naveo kako je, u vrijeme kad se održavala konferencija za gospodarsko podizanje Dalmacije u Beču, primljen prijedlog Lorinija o osnivanju zaklade od 200.000 kruna kojom bi se kupilo 5 parobroda za nadzor nad ribarenjem. Od njih su već 3 bila u službi. Međutim oni nisu odgovarali, jer stražari smješteni na malom broju parobroda, nisu mogli uspješno vršiti službu uz obalu dugu 6000 km. Stoga je predložio da se odustane od daljnje gradnje parobroda. Preostala bi se sredstva mogla upotrijebiti za gradnju 10 motornih čamaca. Svoj prijedlog je

[15] *Zajmovna zaklada za Ribarske Zadruge u Dalmaciji.* Gospodarski vjesnik XIX/1911. br. 24, 308.

potanko obrazložio s novčane i organizacijske strane. Tome se usprotivio Lorini. Smatrao je da motorni čamci nisu pogodni zbog buke koja se čuje daleko i šteti ulovu srdela. Osim toga po njegovom mišljenju na čamcima se uslijed trešnje ne bi moglo pisati ni čitati, a ne može se postići ni ona brzina niti bi na njima mogla biti samo dva čovjeka kako je to naveo predlagatelj, jer se to protivilo zakonu. Na glasovanju prijedlog Paštrovića nije usvojen, a prihvaćen je Lorinijev o daljnjoj gradnji brodova. Oko tog pitanja bilo je velikih rasprava u stručnim krugovima.[16]

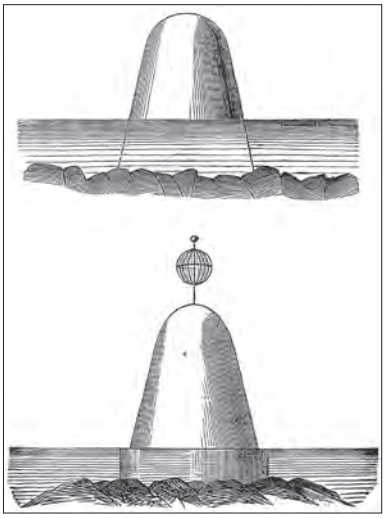

Oznake zidane velikim kamenjem u obliku stošca. na podvodnim grebenima za oznaku opasnih plićaka. Gornja se nalazila pred lukom Savudrijje, a donja kod Umaga (AM, 1874.)

U 1913. godini Lorini je prestao biti članom Povjerenstva, jer je umirovljen. Manincor je tada sudjelovao kao podoban trgovački kapetan i lučki deputat.[17] Paštrović je bio tehnički izvjestitelj. On je 1912. godine objavio u Trstu na hrvatskom i talijanskom jeziku *Ribarski priručnik za godinu 1913*. U njemu su najprije dani podaci o nebeskim pojavama, mijenama mjeseca i kalendar. Zatim je uz ostalo sadržana povijest ribarstva, statistički podaci, opis alata i pribora te propisi. Navedeni su članovi Ribarske sekcije pri pomorskoj vladi u Trstu koju su u to vrijeme sačinjavali:

- dr. Rudolf Mülinen tajnik Pomorske vlade kao voditelj Ribarske sekcije,
- Ivan Paštrović pristav ribarstva kod Pomorske vlade kao tehnički referent,
- Arturo Manincor lučko-zdravstveni odaslanik dodijeljen Ribarskoj sekciji,
- Juraj Gojković-Vojnović konceptni vježbenik Pomorske vlade pridodan Sekciji.

U nastavku su navedeni članovi Središnjeg povjerenstva za pomorsko ribarstvo. Ukupno ih je bilo 12, a na čelu se nalazio predsjednik Pomorske vlade Antun Delles i kao izvjestitelj Rudolf Mülinen. Tada je iz Dalmacije bilo 5 članova, dok je Istru, Trst i Goricu zastupalo 13 članova. Navedeni su također svi članovi Mjesnih povjerenstava od Trsta do Budve. Paštrović je i dalje pisao. U to vrijeme je pripremao posebnu knjižicu o ribarstvu čiji je prvi dio objavio u istom *Ribarskom priručniku,* a namjeravao je nastaviti i u slijedećim godištima. Kroz 1914. ribarsko društvo u Trstu izdalo je i

[16] Vinko Belamarić: *Nadzor nad ribarima i ribanjem.* Zadrugar, 1912. god V. br. 11, 171.
[17] AM, LXIII/1913. 149.

drugi svezak *Ribarskog priručnika.* Među ostalim sadržajem je i članak o pletenju i krpanju mreža za ribolov.[18]

Godine 1913. Pomorska vlada u Trstu sastavljena je od 170 službenika u središnjici i lukama duž obale: pravnika, računovođa, inženjera i mornaričkih časnika te liječnika. Tada pred rat služba je bila dobro organizirana s brojnim službenicima. Pored upravnog i administrativnog osoblja, ekonomata, računarskog odjela imala je stručne sekcije za tehničke i nautičke poslove, za pomorske svjetionike i morsko ribarstvo te inspektora pomorskog zdravstva i veterinarsku službu. Tu su uključeni i pomoćnici za trgovačko- pomorski stalež pridodani Pomorskoj vladi za suradnju s trgovačkim komorama u Trstu, Rovinju, Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru.[19]

Personalni sastav

Na čelu pomorske vlade bio je predsjednik. U početku je to bio podmaršal grof Francesco Wimpffen, vrhovni zapovjednik mornarice i namjesnik Austro-ilirskog primorja. Osim njega postojao je potpredsjednik dr. prava Lodovico Gutmansthal, zatim četiri savjetnika, glavni nautički inspektor, glavni tehnički inspektor, tri inspektora na terenu, četiri koncepista, dva konzularna pripravnika, tajnik, podtajnik i tri pristava.

Naslijedio ga je 1855. godine pa dalje barun Carlo Martens maršal, civilni i vojni guverner Trsta i namjesnik Primorja do 1859. Nakon toga više godina mjesto je bilo upražnjeno. Od 1867. slijedili su Rodolfo Oscare di Gödel-Lannoy do 1870. kada je opet mjesto bilo jednu godinu upražnjeno, zatim dr. Augusto Alber Glanstätten do 1891., Ernesto Becher do 1901., Natale Ebner de Ebenthall do 1908., Antonio Delles i Attems Heilingenkeuz.[20]

U primorskim gradovima su organizirana izloženstva s građevinskim komesarima. Početkom XX. stoljeća u Zadru je bio Ferdinand Bächer, Vjekoslav Dešković i Ferdinand Štursa, u Dubrovniku Francesco Ströll pa Ante Botić, a u Šibeniku Petar Orlić. U Splitu je ispočetka bio samo inženjer dr. Frane Rubčić, ali se u narednim godinama broj građevinskih stručnjaka u njemu povećavao pa je to bilo najvažnije izloženstvo u Dalmaciji. Tamo su među ostalima služili Juraj Linardović, Božo Matulović, Giacomo Giacomelli, Ivan Juričević. Neki od njih su mijenjali mjesto službe.

[18] I. F. L(upis): *Ribarski priručnik za g. 1914.* Zadrugar, 1914. br. 8-9, 194-195. –Stanko Piplović: *La commissione per la pesca.* I Croati a Trieste, Trst 2007. 119-132.

[19] *I. R. Governo Marittimo in Trieste.* Trst 1913, god. LXIII. 147 – 151.

[20] Osobna imena su navedena na talijanskom jeziku iako je očigledno da su bili Austrijanci. To je učinjeno s razloga jer je izvor godišnjak AM. On je pisan na talijanskom pa su tako i imena prevedena. Drugim izvorima nije se raspolagalo.

Austro-ugarska

Godine 1867. država se reorganizirala. Nakon nagodbe formiran je dualistički sustav Austro-ugarska monarhija. To se odrazilo i na upravu pomorskim poslovima. Središnja pomorska vlada još je neko vrijeme funkcionirala pa je 1871. godine razdvojena u dva dijela u Pomorsku vladu sa sjedištem u Trstu i Pomorsku vladu u Rijeci za Ugarsko-hrvatsko primorje. Nova vlada u Trstu za austrijski dio monarhije utemeljena je carskom odlukom 19. travnja 1871. godine. I dalje je bila neposredno odgovorna Ministarstvu trgovine u Beču. Određeno je njeno poslovanje. Upravljala je i nadzirala sve lučko-zdravstvene urede. Za ribarstvo je određen nadzornik. Obala koja je potpala pod Ugarsku sastojala se od civilnog Okružja luke Rijeke i vojnog Okružja luke Senja.[21] Na čelu Kraljevske pomorske vlade u Rijeci bio je grof Giuseppe Zichy de Vásonikeö guverner Rijeke i dio primorja koji joj je pripadao.[22] Naslijedio ga je Géza Szápáry također guverner Rijeke. Pored ostalih služba kraljevska vlada u Rijeci imala je u svom sastavu i Građevinski ured za riječku luku.[23]

Najveći dio obale, Austrijsko-ilirsko primorje i Dalmacija ostali su u sklopu dijela države nazvanoj Kraljevine i zemlje zastupanih u Carevinskom vijeću tj. neposredno pod vladom u Beču. Obje Pomorske vlade djelovale su i tijekom Prvog svjetskog rata, ali nije pobliže poznato u kakvim okolnostima. Stvaranjem Jugoslavije organizirana je nova služba.

Godine 1908. pristupilo se preustroju Pomorske vlade u Trstu. U tu svrhu stigli su iz Beča predstojnik odsjeka ministarstva dr. Alfred. pl. Fries i ministarski savjetnik Maurizio Wimmer pl. Walpurg da s novim predsjednikom savjetnikom Antoniem Dellesom dogovore promjene u Vladi i službi lučkih i sanitarnih ustanova koje su joj podčinjene.[24]

Lučki radovi

Od 1868. do 1907. objavljivali su se redovito u priručniku *Anuariu* podaci o pomorskim građevinskim radovima u svakoj godini i visini utrošenih sredstava.

Središnja pomorska vlada u Trstu, a kasnije i obje pomorske vlade u Trstu i Rijeci uređivali su morske plovne putove i njihove terminale kako bi se osigurale veze duž obale i s otocima. Investitor je bila država. Glavna luka je bila Trst u kojemu su bile smještene sve najvažnije pomorske ustanove. Na sjevernom Jadranu je bila Rijeka. Na području pokrajine Dalmacije, koja se protezala na jug iza Boke Kotorske, glavna luka je bila u Splitu, a pored nje u Šibeniku, Zadru, Metkoviću, Dubrovniku i Kotoru.

[21] *Prospetto e personale degl' ii. rr. Ufici di porto e sanita marittima.* AM, 1970. god. XX. 27.

[22] *Regio governo marittimo di Fiume.* AM, 1871. god. XXI. 17.

[23] *Uficio edile ungarico per il porto di Fiume.* AM, 1880. god. XXX, 93.

[24] *Preuredjenje pomorske vlade.* Narodni list, Zadar 5. X. 1908. 3.

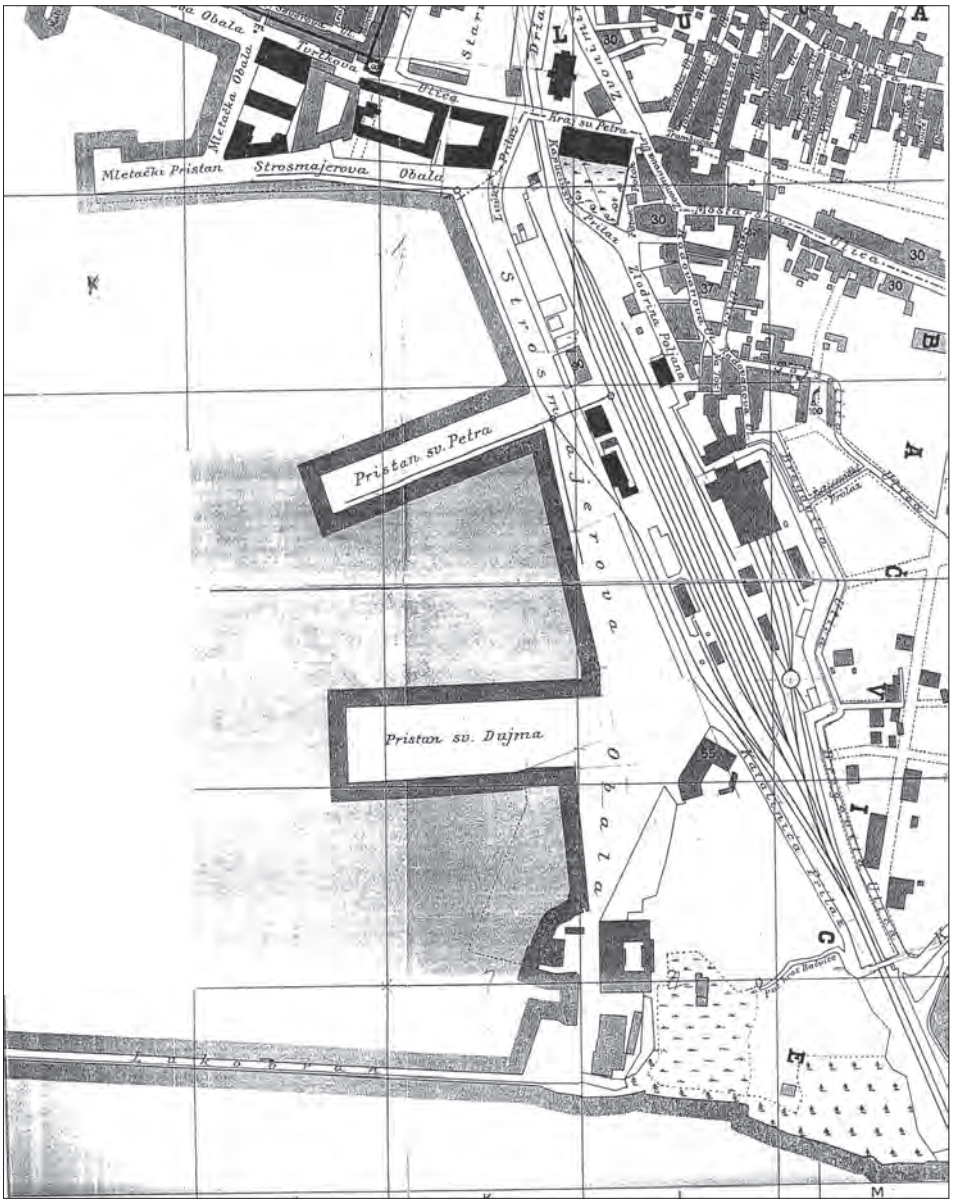

Split, lučki objekti nove pomorske luke izgrađene na istočnoj strani morske uvale: lukobran 1887., Gat sv. Petra 1893. i Gat sv. Duje 1911. godine.

Grad Rijeka naglo je rastao nastupom druge polovice XIX. stoljeća izgradnjom industrijskog i lučkog kompleksa i željezničkim spojem. Razvoj brodarstva i rast prometa morem uvjetovali su potrebu gradnje nove prostrane i tehnički opremljene luke. U to vrijeme počeli su opsežniji pothvati premještanjem ušća kanala Rječine,

nasipavanjem mora i izgradnja prvog lukobrana. Time je umjetno oblikovan lučki bazen.

Rijeka je u vrijeme jedinstvene Austrijske monarhije bila središte Hrvatskog civilnog primorja. Tu je bilo Središnji ured luke i pomorskog zdravstva za to područje, a u Martinšćici, Bakru i Kraljevici njegove deputacije. U zadnje vrijeme takvog državnog ustroja i postojanja Središnje pomorske vlade u Trstu tijekom 1867. i 1868. godine planirani su, izvedeni ili nastavljeni radovi na produženju lukobrana za zaštitu luke, gradnji jednog gata, gata na kanalu Rječini, obnova rubova mandrača kraj starog lazareta, iskop kanala Rječine.[25]

Daljnji opsežni radovi u Rijeci uslijedili nakon što je grad došao pod vlast Mađara i kada je u Rijeci osnovana druga Pomorska vlada za to područje. U vremenu od 1872. do početka XX. stoljeća izgrađeno nekoliko gatova i lukobran stvoren morski bazen. Radi skladištenje drva namijenjenog izvozu nasipavanjem mora stvoren je veliki prostor i izgradnju drugog lučkog bazena koji je završen 1894. godine.[26]

Najviše se izgrađivalo pristanište za parobrode u Splitu na istočnoj strani morske uvale pred gradom.[27] Premda je uvala bila vrlo pogodna za luku, ugrožavali su je valovi s otvorenog mora iz južnog pravca. Problem zaštite brodova se razmatrao sve do 1850. godine kada je napravljen prvi projekt za gradnju lukobrana. Pripreme su se oduljile. I tek 1863. boravilo je u Dalmaciji pomorsko povjerenstvo iz Trsta na čelu sa savjetnikom Edvardom Schererom iz Sekcije za trgovačku mornaricu Ministarstva. Obišli su razne luke među njima i Split radi gradnje lukobrana. Projekt je načinio Josip Müller inženjer II. klase iz Tehničke sekcije Središnje pomorske vlade u Trstu. Radovi su započeli 1871. i završeni u potpunosti tek 1882. godine.

Na istočnoj strani luke sagrađena je željeznička stanica pa su velike količine iskopane zemlje nasute u more i tako dobivena znatna površina za lučke poslove. Promet je brzo rastao pa je po statistikama Pomorske vlade u Trstu Split postao najvažnija luka poslije Trsta za izvoz vina. U financijskom zakonu iz 1885. godine predviđena su sredstva za produženje ozidane obale na velikom gatu stare luke, povećanje kamenog nabačaja na lukobranu i zidanje obale pred željezničkom stanicom. U svibnju iduće godine u Split je stigao predsjednik Pomorske vlade u Trstu dr. Alber Glanstätten i dogovarao se o potrebnim radovima u luci.

Da bi se povećala operativna obala prišlo se gradnji gatova. Najprije je 1893. izgrađen Gat sv. Petra koji je kasnije proširen. Istovremeno je planirana nešto južnije gradnja još jednog velikog Gata sv Duje. Radovi su počeli 1908., a završeni 1911.

[25] AM, 1868. god. XVII, 196 i 1869. god. XIX, 181.

[26] Nikola Stražičić: *Riječka luka, od malog emporija na ušću Rječine do lučkog sustava na obalama Kvarnera.* Riječka luka, Rijeka 2001.21 – 23.

[27] Stanko Piplović: *Prometni terminal u splitskoj luci.* Kulturna baština, Split 1999. sv. 30, 147 – 156.

godine. Za cijelo to vrijeme podizao se postupno obalni zid i popločavao prostor za promet, manipulaciju i odlaganje robe namijenjena izvozu koja se ukrcavala na parobrode. Na sjeveroistočnoj strani luke nalazi se Mletački mul, današnji Gat sv. Nikole. Pomorska vlada u Trstu pristupila je uređenju i ovog poteza proširenjem i popravcima. Izrađen je projekt pa je 1912. godine kod Lučkog poglavarstva u Splitu zakazana javna dražba za ustupanje posla. Radovi su završeni tek 1917. uz velike nedaće izazvane ratnim prilikama.

Dolaskom Austrije, naročito poslije okupacije Bosne i Hercegovine, oživjela je trgovina iz unutrašnjosti dolinom niz Neretvu. Blizu kraja njenog tijeka je Metković na povoljnom položaju u odnosu na istočnu Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu. Stoga je postao važno mjesto gdje su se prirodni kopneni putovi nastavljali morskim. Regulacijom rijeke 1881.-1888. godine poboljšala se njena plovnost, dovođenje željeznice i podizanje mosta preko Neretve učinili su da je taj grad postao vrlo prometna luka na istočnom Jadranu. Pruga Mostar – Metković izgrađena je 1885. godine. Željeznička uprava izgradila je samo pristanište za parobrode od željezničke stanice do dna luke. Ostali dio od stanice do željeznog mosta sagradila je kasnije Pomorska vlada. Ta desna obala nije zidana uz uporabu hidrauličkog santorinskog veziva kao lijeva, nego cementa. U vodu su postavljeni betonski stupovi, a između njih daske. Međuprostor do kopna nasut je zemljom i kamenjem pa je tako formirana operativna obala. U drugoj polovici XIX. stoljeća Metković je u pomorskoj trgovini Dalmacije zauzimala vodeće mjesto. Međutim u prvoj polovici XX. stoljeća vodstvo preuzimaju Split i Šibenik, posebno u vanjskoj trgovini.[28]

Zadarska luka počela se intenzivnije uređivati nakon 1868. godine kada je grad prestao biti utvrdom i proglašen otvorenim gradom. Stare utvrde, koje su ga okruživale, nisu više bile potrebne pa su se prodavale i rušile, a predloženo je i proširenje luke. Njegova prirodno zaštićena luka sa sjeverne strane dobivala je sve više na značenju kao prometno čvorište. Ali obala na toj strani uska i stisnuta je gradskim zidom. Stoga je Lučka kapetanija već 1869. godine zalagala za njeno proširenje radi lakšeg pristajanja brodova. Tražilo se rješenje za problem pa je Tehničko odjeljenje Namjesništva zaključilo da bi bilo najpovoljnije sagraditi novu dugačku obalu za pristajanje na jugo zapadnoj strani grada. Pomorska vlada u Trstu je prihvatila je 1870. godine taj projekt. Smatrala je da je položaj dobar jer je zaštićen od bure kojoj su bili izloženi brodovi u luci na sjevernoj strani, a bilo bi i lakše uplovljavati u nju. Poduzetnik gradnje bio je Nicolo Trigari, a tehnički voditelj inženjer M. Gillhuber. Radovi su završeni 1872. godine.[29]

[28] D. R. Jerković: *Povijesni razvoj neretvanske luke.* Jadranska straža, Split 1940. br. 5, 187-188. – Ivan Jurić: *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković 1850-1918.* Metković 2000. 313.

[29] Marija Stagličić: *Graditeljstvo u Zadru 1868 – 1918.* Zagreb 1988. 9 -22.

Među važnije radove Pomorske vlade u Zadru sedamdesetih godina XIX. stoljeća spadaju gradnja obale ribarnice na južnoj strani grada, proširenje gata kod bastiona sv. Dimitrija te uklanjanje podvodnih kamenih gromada i čišćenje parnim gliboderima morskog dna. U slijedećem desetljeću rekonstruiran je dio obale u staroj luci, iskapalo se dno mora u Foši, zidala se i popločavala Obala Franje Josipa duž južne strane grada. Do kraja stoljeća rekonstruiran je dio Obale cara Franje Josipa, sagrađen je gat na toj obali i popravljena zgrada pomorskog zdravstva. Prvih godina XX. stoljeća učvršćeni su temelji zidova i produžena obala u staroj luci.

Godine 1906. napravljen je prijedlog regulacionog plana Zadra. Njime su predviđene i izmjene u luci tako da se sruši bastion Wagner gdje je obala bila široka samo nekoliko metara. Isto tako predložen je nastavak obale iza vrata sv. Roka i izgradnja obale s druge strane luke.

U šibenskoj luci nije bilo opsežnijih gradnja. Duže vrijeme sedamdesetih godina zidala se obala pred kućama Marcale. Tijekom osamdesetih godina proširivao se mandrač, produžen je zaštitni gat što je također trajalo nekoliko godina. Kroz devedesete godine obnovljena je zgrada lučkog zdravstva, zidala se nova obala i nastavljeni su radovi na gatu, gradila se obala pred kućama Galvani i Fosco. Godine 1907. popravljen je prostor obale na kojemu se odlagao ugljen za odvoz.

Stara gradska luka na istočnoj strani povijesne jezgre Dubrovnika izgrađena je još u doba Republike. U XIX. i dalje je služila za potrebe pomorskog prometa. Tada se nešto preuređivala i dograđivala. Srušena je kula ribarnice, pregrađena tvrđava Sv. Ivana, produžena obala. Od 1871. do 1906. Stalno se nešto radilo u zgradi Lučke kapetanije. Tijekom1766. i 1877. Produbljena je gradska luka, a 1891. gliboderi su pročistili morsko dno. Nakon toga produžen je Gat ribarnice, a 1874. izgrađen je novi lukobran. Bilo je još nekih manjih radova.

Gradska luka Dubrovnika početkom XIX. stoljeća bila je u lošem stanju. Parobrodi su oštetili dio obalnog zida, a morski valovi potkopali su pločnik pa je došlo do slijeganja. Građani Pila uputili su Pomorskoj vladi u Trstu predstavku da im se uredi obala. Time su se trebali riješiti i neke zdravstveni problemi. Vlasti su to uvažile i 1910. godine naredile da se sačini građevna osnova. Tijekom 1913. napravljen je projekt za radove u gradskoj luci. Pomorska vlada se tada nije mogla obratiti Ministarstvu trgovine radi osiguranja novaca od čak 60.000 kruna. Ipak je bila voljna zauzeti se ako bi se Općinska uprava obvezala napraviti nasip i sudjelovati u troškovima.[30]

Ta luka na istoku grada postala je premalena za prihvaćanje sve većih parobroda na vez. Planirala se gradnja nove. U tu svrhu odabran je prirodno zaštićeni Gruški zaljev zapadno od grada. Ranije je to bilo slikovito naselje s ljetnikovcima, a zatim

[30] Stanko Piplović: *javne gradnje u Dubrovniku za austrijske uprave.* Građa i prilozi za povijest Dalmacije, Split 2002. sv. 18, 329 – 333.

predgrađe Dubrovnika. Tu je Pomorska vlada planirala izvesti veće pomorske radove. Već 1872. izgrađena su dva drvena gata, iduće godine počela je gradnja nove obale. Krajem XIX. stoljeća sagrađena su dva gata i nove obale. Nastavljeni su radovi i u narednim godinama.

Radi toga je u prosincu 1906. stiglo povjerenstvo iz Trsta parobrodom *Pelagosa*. Vodio je predsjednik Pomorske vlade Božo Ebner, a sastala se 8. prosinca. U radu su sudjelovali nadinženjer Josip Wilfan viši građevni savjetnik, dr. Petar Rešetar vladin savjetnik dr. Nicoló Verona vice tajnik iz iste ustanove. Lučko poglavarstvo u Dubrovniku su predstavljali Herman Mirošević-Sorgo poglavar, Ivan Giorgji pristav, Sbutega i inž. Musladin. Ratnu mornaricu je zastupao jedan linijski kapetan, a bili su prisutni načelnik dr. Petar Čingrija, predsjednik obrtničke i trgovačke komore Anton Ucović, upravitelji mjesnih parobrodarskih društava kap. Marinović, Račić, Banc, dr. De Giulli i Jelić, zastupnik državne željeznice inž. Stojan i drugi. Prema izrađenom projektu, postojeća obala se je trebala produžiti za 400 metara sve do skladišta ugljena. Tako bi veliki parobrodi mogli pristajati duž cijele obale koja bi iznosila 600 metara. Tadašnja operativna obala nije bila dovoljna te su parobrodi morali po više dana čekati red na krcanje. Prema predračunu radovi bi stajali 650.000 kruna, od čega je za početak određeno samo 10.000, a sve ostalo bi se osiguralo tek na duži rok. Razgovaralo se i o proširenju gradske luke, za što je Općina bila spremna nešto doprinijeti. Radovi su Gružu su uskoro počeli pa je za 1909. godinu osiguran četvrti obrok od 25.000 kruna.[31]

Znatno razvijeni trgovački i putnički promet u Gružu naročito nakon izgradnje željezničke pruge 1901. godine tražio je proširenje obale pred željezničkom stanicom. Postojeće pristanište nije moglo zadovoljiti potrebe zbog uskoće. S obzirom na to planiralo se već u 1907. graditi obalu. Za proširenje obale pred stanicom raspisana je za 25. kolovoza iste godine kod Poglavarstva luke i pomorskog zdravlja u Dubrovniku javna dražba. Fiskalna cijena je bila 495.002 krune. I novi brzi Lloydovi parobrodi su imali teškoća kod pristajanja pa je 1908. izgrađen drveni gat. Međutim bio je slab da izdrži udare parobroda pri pristajanju.[32]

Radovi su se nastavili pa je 22. veljače 1910. Pomorska vlada preko lučkog poglavarstva raspisala dražbu za podizanje i produženje obale Radić u Gružu. Fiskalna cijena je iznosila 33.534 kruna. Nakon obavljenih formalnosti, pristupilo se građenju.[33] Tako se luka postupno izgrađivala, a njenim spojem sa zeleđem postala važan gospodarski činitelj u životu čitavog kraja.

[31] *Komisija.* Crvena Hrvatska (dalje CH), Dubrovnik 7. XII. 1906. 3. – *Komisija za lučke radnje u Gružu.* CH, 13 . XII. 1906. 4. – *Dalmacija u državnom proračunu 1909.* Smotra dalmatinska, Zadar 12 XII. 1908. 1.

[32] *Gradnja obale u Gružu.* CH, 29. VI. i 7. VIII. 1907. 2. – *Dražbeni oglas.* Objavitelj dalmatinski, Zadar 3. VIII. 1907. 3. – *Lučke radnje u Spljetu i Gružu.* SD, 10. VIII. 1907. 2. - *Drveni most u Gružu.* CH, 8. IV. 1908. 4. – *Pristanište u Gružu.* CH, 17. VI. 1908. 3.

[33] *Službeni viestnik.* Narodni list, 9. II. 1910. 3. – *Dražbeni oglas.* Objavitelj dalmatinski, 12. II. 1910. 3.

Kako su se s vremenom gradili parobrodi s većim gazom ili bi dno u lukama s vremenom oplićalo nanosima trebalo ih je čistiti i produbljivati. U tu svrhu Središnja pomorska vlada imala je glibodere . Sredinom XIX. stoljeća bilo ih je 14 različite konstrukcije: parnih, na vitlo, kotač ili s beskrajnim zavrtnjem. Ta plovila su konstruirana po sustavu mehaničkog inspektora Giuseppea Mausera.[34] Godine 1863. pri Središnjoj pomorskoj vladi osnovana je *Služba za strojeve i glibodere.* Za te poslove zadužen je kao inspektor Giuseppe Mauser. Organizacija se mijenjala pa od 1900. postoji nadzornik glibodera Mattia Goritschnigg, a kasnije je uključena u Tehničku sekciju.[35] Pored ovih značajnijih radova Pomorska vlada u Trstu bila je investitor i mnogih drugih lučkih objekata po manjim lukama koje su uglavnom služile lokalnom prometu.

Svjetionici

Radi sigurnosti plovidbe i orijentacije brodova morali su se označili i osigurali pomorski putovi. Signalizacija se sastojala od niza različitih objekata i naprava Najvažniji su bili svjetionici.[36] To su bila svjetla s optičkim aparatima na tornjevima, a uz njih zgrade za čuvare, pomoćne zgrade i mala pristaništa. Gradili su se na istaknutim mjestima obale na kopnu i otocima za osiguranje plovidbe naročito noću i za nevremena. Svaki od njih je imao drukčiji svjetlosni signal s bljeskovima i treptajima različite boje i trajanja radi prepoznavanja. Na otvorenom muru su označavane pličine s posebnim oznakama kako ne bi dolazilo do nasukavanja te pojedini kameni grebeni koji su izvirivali iz mora. Na vrhovima gatova postavljani su ferali na željeznim stupovima radi sigurnijeg pristajanja.

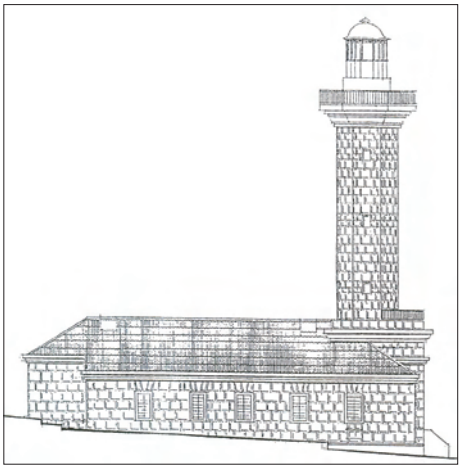

Svjetionik Stončica na sjevernom rtu otoka Visa prema Hvarskom kanalu sagrađen 1865. godine. Zgrada je izdužena prizemnica sa simetričnim rasporedom prostorija. Visoki toranj sa svjetlosnom lanternom na vrhu dominira širokom pučinom.

Sustavno uređenje akvatorija na istočnom Jadranu i njeno opremanje objektima za navigaciju počelo je osvitom XIX. stoljeća. Godine 1817. Deputaciji tršćanske burze dodijeljena je nadležnost postavljanja i održavane svjetionika. Služba je 1867. povjerena

[34] *Prospetto dimostrante gl' ii. rr. curaporti di diverse categorie appartenti alla regia Amministrazione sotto l' azienda dell' I. R. Governo Centrale Marittimo.* AM, 1866. god. XVI, 177.

[35] *I. R. Governo marittimo in Trieste.* AM, 1901. god. LI, 88.

[36] Stanko Piplović : *Izgradnja i održavanje svjetionika na istočnom Jadranu.* Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 2.000-2001., br. 26 i 27, 185-207. – Neven Šerić: *Kamena svjetla.* Split 2004.

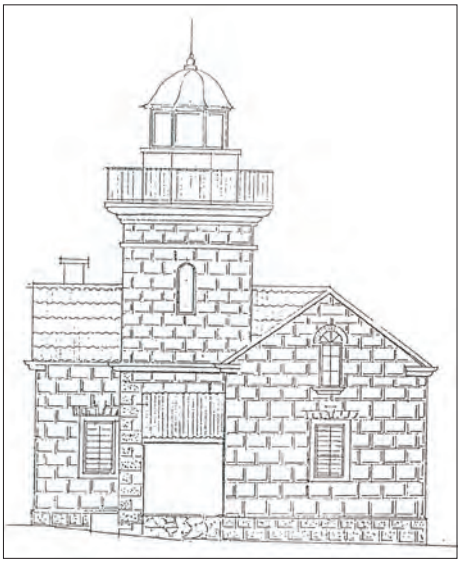

Svjetionik na istočnom rtu otoka Hvara kod mjesta Sućuraja iz 1873. godine.

Središnjoj pomorskoj vladi u Trstu. Već iste godine izrađena je prva studija uređenja plovnih ruta pa su prema njoj postupno građeni objekti. Izgradnja mreže svjetionika započela je od sjevera Jadrana i to podizanjem prvog svjetionika na rtu Savudrija u Istri koji je sagrađen još 1817. godine, a 1832. na hridi Poreru pred južnim rtom Istre. Napose se intenzivno gradilo nakon osnivanja Pomorske vlade. Godine 1871. i 1972. projektirane su i podignute mnoge zgrade. Do Prvog svjetskog rata duž istočnog Jadrana podignuta su 66 čuvana svjetionika, 136 obalnih svjetionika i 247 lučkih svjetala.

Među najznačajnijima su bili oni na glavnim točkama morskih putova. Savudrija je prvi suvremeni svjetionik na našoj obali sagrađen na rtu zapadne obale Istre. Glavna zgrada je na kat, a od nje je izdvojen visoki okrugli toranj. Porer je podignut je 1846. pred južnim rtom Istre na maloj kamenoj hridi sred mora. Svjetionik Struga je iz 1839. Nalazi se na južnoj strani otoka Lastova. Visoko je nad morem iznad vertikalnih kamenih litica. Stončica se uzdiže visoko na sjeveroistočnoj obali otoka Visu. Velika zgrada s okruglim tornjem nad njom sagrađena je 1865. godine.

Sestrice u središtu plitkog kamenitog otočića kod Korčule je jednokatna zgrada sagrađena 1871. godine za stanovanje svjetioničara i njihovih obitelji. Uz nju je prigrađen četvrtasti toranj s lanternom. Glavat je otočić kod otoka Lastova na južnom Jadranu. Na njemu je 1884. godine podignuta jednokatna stambena zgrada za čuvara. Iz njene sredine iznad vrha krova uzdiže se okrugli toranj s lanternom.

Poseban položaj za plovidbu imao je svjetionik na pustom otočiću Palagruži daleko na pučini pred otokom Visom. Radi isturenog položaja, približno na sredini Jadrana bio je važan za plovidbu vanjskom stranom. Projekt je napravio inženjer Richard Hänich iz Tehničke sekcije Pomorske vlade u Trstu. On se u toj ustanovi zaposlio 1869. godine i brzo napredovao do glavnog inženjera. Neko je vrijeme bio voditelj radova na regulaciji rijeke Neretve. Posljednjih godina je namješten na Tehničkom odsjeku Dalmatinskog namjesništva u Zadru. Godine 1898. je umirovljen.

Pripreme za gradnju svjetionika na Palagruži su završene 1874. Hänisch je u to vrijeme obilazio više puta na otočić i proučavao terenske prilike. Nacrti su pripremljeni u uredu Pomorske vlade u Trstu. Radovi su počeli iste godine, a završeni 1875. Tada je predsjednik Pomorske vlade Albert Glanstëtten imenovao posebno povjerenstvo za pregled kakvoće gradnje. Sačinjavali su ga Pietro Accerboni upravitelj

pomorskih svjetionika i Richard Hänisch, a prisustvovao je i izvođač radova. Pridružila su im se trojica znanstvenika koji su iskoristili priliku posjetiti i istražiti taj usamljeni otočić. Svjetionik je sagrađen je na najvišem vrhu Castello na vertikalnoj liticom iznad mora visokom blizu 80 metara. Poslove je zakupio Ante Topić iz Visa. To je velika zgrada na kat iz čije se sredine diže kula s lanternom na vrhu. U početku je svjetionik emitirao stalno bijelo svjetlo s ritmičkim bljeskovima. Domet mu je bio 24 morske milje. Bio je to svjetionik s najvećim dometom svjetla, najboljim optičkim sustavom i najvećom nadmorskom visinom.[37]

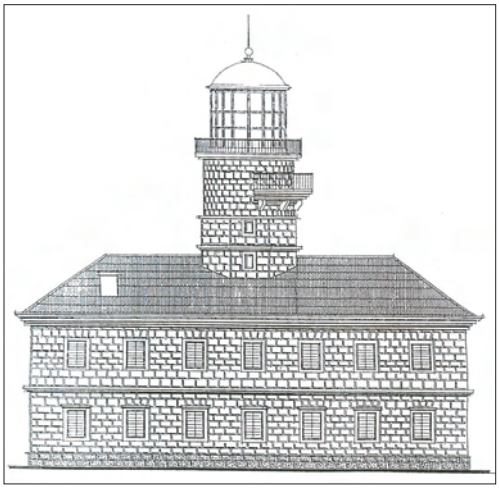

Svjetionik na vrhu otočića Palagruže usred Jadrana. Velika zgrada na kat za stanovanje svjetioničara iznad čije se sredine diže toranj s lanternom. Sagrađen je 1875. godine.

Upravo u to vrijeme sačinjen je Program aktiviranja sustava svjetionika kojeg je potvrdilo Ministarstvo trgovine u sporazumu s Mornaričkim odjeljenjem Ministarstva rata. Po tom dokumentu predviđeno je ukupno 137 pomorskih svjetala na istočnoj obali Jadrana od Grada do Budve, od čega je postojalo 88, a ostale je trebalo izgraditi. Od ostalih brojnih svjetionika važnošću i smještajem u slikovitim prirodnim okruženjima izdvajaju se Sveti Ivan na pučini na otočiću kod Rovinja, Pinida na jugu otoka Velikog Brijuna, Zaglav na otočiću kod Cresa, Grujica na otočiću u Kvarneru, Veli rat na Dugom otoku, Tri sestrice na otoku Rivnju, Sučuraj na krajnjem istoku otoka Hvara, Ražanj na zapadnoj obali otoka Braća i Sv. Andrija na vrhu izduženog strmog otočića pred Dubrovnikom.

Godine 1868. počeli su se u godišnjaku *Anuariu* objavljivati detaljni podaci o svjetionicima i to njihov naziv, terenska pozicija, karakteristike signala, domet svjetla, vrsta aparata, visina svjetla nad morem, visina tornja, geografske koordinate. Obuhvaćena je cijela obala Mediterana Crno i Azorsko more. Na istočnoj strani Jadranskog mora na sjeveru od Grada do Sasina na jugu. Na tom području bilo je ukupno 42 objekta u lukama, rtovima, hridima, otocima i zaljevima.[38] Nešto kasnije od 1878. godine sadržani su podaci samo za pomorske oznake duž primorja Austro-ugarske monarhije i to od Portobusa kod Grada na sjeveru do školja Katić kod

[37] Stanko Piplović: *Svjetionik na Palagruži.* Zbornik Palagruža, jadranski dragulj. Split, Kaštela 1996. 141 – 147.

[38] *Fari e fanali nel mare* Mediteraneo. AM, 1868. god. XVIII. treći dio 1-71.

Petrovca na moru u današnjoj Crnoj Gori. Tada je bilo uređeno 10 glavnih plovidbenih parobrodskih ruta na Jadranu.[39]

U sastavu Središnje Pomorske vlade u Trstu od 1969. godine na službi u Tehničkoj sekciji je Pietro Acerboni kao upravitelj svjetionika. Organizacijska služba i voditelj su se mijenjala pa je početkom XX. stoljeća bila nekoliko godina u okviru Nautičke sekcije. Od 1911. godine postojala je samostalna Sekcija za pomorske svjetionike. Vodio je kapetan trgovačke mornarice Guglielmo Müller kao glavni kontrolor i uz njega 4 stručnjaka, 2 kancelarijska pomoćnika i 3 mehaničara.[40]

Annuario marittimo

Da bi pomorska privreda raspolagala potrebnim obavještenjima u Trstu se 1851. godine počeo izdavati godišnjak na talijanskom jeziku *Annuario marittimo.* Bio je to shematizam koji je sadržavao podatke bitne za pomorsko gospodarstvo i navigaciju. Tu su se važni i korisni dokumenti trgovačkom staležu općenito, a posebno osiguravateljima, vlasnicima plovila, kapetanima brodograditeljima, i zapovjednicima brodova. Izdavao ga je u početku Austrijski Lloyd s odobrenjem c. k. Središnje pomorske vlade, a tiskala ga Književno-umjetnička sekcija Lloyda (Sezione letteraria-artistica del Lloyd austriaco). Knjiga se mogla nabaviti u Trstu u knjižari Coen, a izvan kod svih Agencija Lloyda i glavnim knjižarama.

Bio je to praktički priručnik čiji se sadržaj sastojao u početku iz dva dijela. U prvom je bio kalendar i podaci o nekim nebeskim fenomenima, zatim personalni sastav Ministarstva trgovine, Središnje pomorske vlade, ureda i odjela ratne mornarice, Deputacije tršćanske burze, trgovačkih komora većih primorskih gradova, podatke o austrijskim konzulatima i Austrijskom Lloydu. Slijedio je popis ovlaštenih kapetana i pomoraca, materijalno stanje austrijske ratne mornarice, popis trgovačkih brodova na jedra i na paru, brodova duge i obalne plovidbe s upisom vlasnika, nosivosti i starosti te druge korisne podatke. Drugi dio je podijeljen na tri sekcije: Zakonske odredbe, trgovačke ugovore i konvencije i razne službene bilješke. S vremenom se dopunjavao, pa su u njega uvršteni popisi svjetionika na Sredozemnom i Jadranskom moru s opisom njihovih karakterističnih svjetlosnih signala te radovi na uređenju i izgradnji lučkih objekata.

Već svesku za 1854. godinu uvršteni su popisi instituta, advokata notara, trgovaca, posrednika, špeditera i industrijskih postrojenja u Trstu. Time je olakšano poslovanje pomorcima i otpremačima robe. Tome su dodani izvodi o važnijim izumima vezanim za more i neke bilješke o nautičkim znanjima. Tako je ovaj godišnjak poprimio sadržaj

[39] *Prospetto dei segnali marittimi collocati sulle secche e banchi lungo la costa della Monarchia austro ungarica.* AM, 1878. god. XXVIII, 160 - 198. – *Elenco dei fari e fanali e dei segnali delle secche e banchi lungo la costa della Monarchia Austro-ungarica disposto secondo la rotte principali.* AM, 1901. god. LI,drugi dio 3 – 97.

[40] AM, 1911. god. LXI, 135 – 136.

Annales de la marine di Francia, *Nautical magazine de Inghilterra* i *Deutsche Seemann di Brema* važnih podsjetnika i savjetnika pomorcima.[41]

U petom godištu 1855. *Annuaria* Lloyd je, pored podataka iz prethodnih svezaka, uvrstio članke iz pomorske prakse objavljenih u publikaciji *Rivisti marittima* koju je izdavala ista ustanova. Autori tih napisa bili su istaknuti znanstvenici. Sadržaji su se i dalje dopunjavali pa je uvedena rubrika *Specchio de onore* koja je sadržavala popis svih kapetana i drugih austrijskih pomoraca kojima su dodijeljena odlikovanja za zasluge na moru. Godine 1868. počeli su se objavljivati detaljni podaci o pomorskim svjetionicima na Mediteranu i istočnoj obali Jadranskog mora i o građevinskim radovima u lukama.

Od 1869. godine izdavanje *Annuaria* preuzela je Središnja pomorska vlada u Trstu. Nakon osnivanja Austro-ugarske monarhije 1867. godine *Annuario* je još kratko izdavao Lloyd, od 1871. to je zajedničko izdanje Pomorske vlade u Trstu i Pomorske vlade u Rijeci. Zatim je od 1891. svaka vlada izdavala svoj posebno.[42] Zadnji dostupni podaci o godišnjaku su iz 1917. godine. Od 1871. godine počeli su se objavljivati i podaci o Kraljevskoj Pomorskoj vladi u Rijeci.[43]

Kako su se uvodile stalne putničke linije i povećavao teretni promet morem trebalo je izgraditi lučke objekte većih kapaciteta. U tu svrhu u sastavu Pomorske vlade bili su tehnički stručnjaci i inženjeri. U početku su bili isključivo u središnjici u Trstu i to samo tehnički inspektor pa je zatim organizirana i služba. Kasnije su zaposleni i u pojedinim važnijim gradovima na obali.

Druge pomorske ustanove

U Trstu kao glavnom pomorskom središtu Monarhije bilo je sjedište većeg broja državnih i poslovnih ustanova. I njihov sastav se s vremenom mijenjao. Među većim asocijacijama su bile *Depuracija burze* i *Trgovačka komora* u Trstu. Važno je bilo *Središnje povjerenstvo kod Pomorske vlade u Trstu za upravu dobrotvornim fondovima mornarice.* Njim je upravljao predsjednik Pomorske vlade, a imalo je urede u svim većim mjestima na moru.[44] U Rovinju, Rijeci , Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru postojale su Trgovačke i obrtničke komore.

[41] Prefazione. AM, 1854. god IV.

[42] Primjerci godišnjaka *Annuario marittimo* u Splitu čuvaju se u Hrvatskom pomorskom muzeju, Zavodu za umjetnički i znanstveni rad HAZU i Državnom arhivu, međutim ni u jednoj toj ustanovi nisu kompletni. Prvi sačuvani primjerci su iz 1853. godine. Po jedno godište nalazi se u Arheološkom muzeju i Sveučilišnoj knjižnici. Tamo su dospjeli iz knjižnica C. k. Odredništva luke i pomorskog zdravlja Metković, Pomorske oblast Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Ministarstva pomorstva FNRJ, Vojnopomorskog muzeja Ratne mornarice i Pomorskog muzeja JAZU.

[43] *Regio Governo marittimo di Fiume.* AM, 1871. god XXI, 17.

[44] *Commisione centrale presso l' i. r. Governo marittimo in Trieste per l' amministrazione dei pii fondi di marina.* AM, 1978. god. XXVIII. 54 -55.

Karta Kvarnera i Kvarnerića iz početka XX. stoljeća u sjevernom Jadranu na kojem je označen dio austrijske i mađarske obale oko Rijeke (AM, 1917.)

Osobita pažnja posvećena je školovanju kadrova. Tako su sredinom XIX. stoljeća djelovale Glavna nautička škola na Trgovačkoj i nautičkoj akademiji u Trstu, Glavne nautičke škole u Veneciji, Rijeci i Dubrovniku, Nautičke škole u Rovinju i Malom Lošinju, Niže nautičke škole u Zadru, Splitu i Kotoru. Početkom XX. stoljeća nakon uvođenja državnog dualizma na području primorja pod austrijskom upravom postojala je akademija u Trstu i škole u Malom Lošinju, Dubrovniku i Kotoru.[45]

Sredinom XIX. stoljeća Austrijski lloyd u Trstu sastojao se iz četiri sekcije:

> Prva je služila za ujedinjavanje ostalih osiguravajućih komora kojih je u to vrijeme bilo 27.
>
> Druga je obuhvaćala je navigaciju na paru.
>
> Treća: Literarno-umjetnička imala je tipografiju i umjetnički ured.
>
> Četvrta: U tu sekciju su uključeni agenti u državi i inozemstvu. Na području današnje Hrvatske su bili u Fažani, Hvaru, Jablancu, Karlobagu, Korčuli, Krku, Makarskoj, Milni, Piranu, Poreču, Puli, Rabu, Rijeci, Rovinju, Senju, Splitu, Šibeniku i Trogiru.[46]

[45] *Stato personale delle scuole nautiche nei litorali dell Impero.* AM, 1858. god. VIII. 33. – *Personale impiegato nell insegnamento nautico nel litorale austro-illirico e dalmato.* AM, 1906. god. LVI. 132.

[46] *Stato personale del Lloyd austriaco.* AM, 1853. god. III. 77-90

Zaključak

Godina 1913. bila je zadnja u normalnom mirnodopskom djelovanju Pomorske vlade. To je bila 63 godina njenog postojanja. Tada je bila već dobro organizirana. Personalni sastav brojio je 171 osobu. Najbrojnija je bila Tehnička sekcija u kojoj je bilo zaposleno 43 službenika sastavljenu od građevinskih stručnjaka i hidrauliku, osoba zaduženih za parne kotlove i glibodere.

Nakon toga je izbio Prvi svjetski rat ustanova je i dalje postojala, ali je djelovala u bitno drukčijim prilikama. Zadnji dostupni podaci su iz 1917. uključujući središnjicu te izloženstva u većim primorskom gradovima. U Zadru su tada bili Vjekoslav Dešković građevni savjetnik, Ernest Brod građevni komesar, Amato Pietro Treleani građevni nadzornik i Francesco Kolomyjczuk građevni nadzornik. U Splitu su radili Juraj Linardović građevni komesar, Ivan Juričević građevni komesar, Rudolfo Geiger građevni komesar, Krešimir Mrkušić građevni pomoćnik. U Šibeniku je bio Smo Petar Orlić građevni nadzornik, a u Dubrovniku Francesco Ströll građevni komesar, Ilija Musladin građevni komesar, Ante Botić građevni pomoćnik.[47]

Nakon rata u novoj državi poslove koje je ranije vodila Pomorska vlada u Trstu preuzela je nova ustanova. Uredbom Ministarstva saobraćaja od 25. veljače 1919. godine obrazovana je *Pomorska uprava* koja je bila u njegovoj nadležnosti. Područje djelovanja joj je bilo cijelo Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Nadležna je bila za sve osobne i stvarne administrativne poslove vezane uz more, a osobito brodarske, trgovačko-prometne, ribarske, tehničke i zdravstvene. Zatim je Rješenjem od 30 listopada 1925. godine preustrojena u *Direkciju pomorskog saobraćaja* sa sjedištem u Splitu. Njen direktor je bio Budislav Stipanović. Tako je nakon skoro 70 godina prestala djelovati Pomorska vlada u Trstu, jedna dobro organizirana ustanova koja je upravljala svim poslovima pomorskog gospodarstva od obuke kadrova, plovidbe, ribarstva i donosila propise za djelatnosti koje su imali veze s morem. Nije se bavila znanstvenim i teoretskim radom, već isključivo pravnim te praktičkim i organizacijskim poslovima funkcioniranja jednog složenog sustava.[48]

[47] AM, 1913. god. LXIII, 148 – 149.

[48] *Uredba o organizaciji pomorske uprave.* Naše more, Dubrovnik 1. I. 1920. sv. I. 12. - *Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu.* Jugoslavenski pomorac, Zagreb 15. XI. 1924. 5. – *Rješenje gospodina Ministra Saobraćaja od 30. Oktobra 1925. godine M. S. br. 30713/25*

Pomorska vlada u Trstu.

Sažetak

Nastupom XIX. stoljeća porastom stanovništva, razvitkom gospodarstva i tehničkim napretkom nastala je potreba za većom putovanjima osoba i prevoženjem roba. I morski promet trebalo je sukladno tome organizirati. Počinju se graditi brodovi većih dimenzija željezne konstrukcije na paru. Pored toga bilo je nužno uskladiti i ostale djelatnosti na moru. Sve te opće promjene odrazile su se i na istočni Jadran koji je u to vrijeme bio u sastavu Austrijske monarhije. Stoga je 1850. godine Vrhovnom rezolucijom cara Frane Josipa I., a na prijedlog ministra trgovine De Brucka, osnovana *Središnja pomorska vlada* u Trstu glavnoj luci države. Njene ovlasti bile su velike i široke. Odnosile su se na uređenje pomorskih putova izgradnjom lučkih objekata i svjetionika radi sigurnije plovidbe. Vlada je u skladu sa zakonima donosila propise iz oblasti pomorstva i ribarstva, kod nje su se polagali stručni ispiti. Izdavala je publikacije. Posebno je bio važan godišnjak *Anuario marittimo* shematizam u kojemu su se objavljivali podaci o ustanovama, brodovima, građevinskim radovima. U sklopu Središnje pomorske vlade bili su i Uredi luka i pomorskog zdravstva u pojedinim mjestima na obali.

Na čelu Središnje pomorske vlade bio je predsjednik, a uz njega potpredsjednik i tajnik. Imala je administrativno osoblje i stručnjake za pojedina pitanja. Služba se stalno usavršavala i brojčano povećavala pa su u njoj u početku bili inspektori, a kasnije i sekcije s više osoba pravnika, inženjera i pomorskih časnika. Među važnijima je bila Tehnička, Nautička i Sekcija za morsko ribarstvo pa posebni stručnjaci za svjetionike, glibodere, veterinarsku i zdravstvenu službu.

Pošto je 1867. godine formirana dvojna monarhija i Mađarska dobila riječko primorje i vlada se podijelila pa je djelovala Pomorska vlada Trstu za dio države nazvane Kraljevine i zemlje zastupljene u Carevinskom vijeću, a u Rijeci za Ugarsko-hrvatsko primorje.

Nakon Prvog svjetskog rata umjesto toga u novoj Državi Srba, Hrvata i Slovenaca osnovana je Direkcija pomorskog saobraćaja nadležna za cijelu obalu koja je imala slične zadatke. Tako je prestala postojati dobro organizirana ustanova koja je djelovala skoro 70 godina i čiji se rezultati praktičnog rada diljem hrvatske obale osjećaju i danas. To se posebno odnosi na podizanje brojnih svjetionika i drugih oznaka duž glavnih morskih linija i uređenje mnogih luka među njima naročito Splita, Gruža i Metkovića glavnih terminala gdje su se sretale kopnene i pomorske komunikacije.

Marineregierung in Triest

Zusammenfassung

Durch Anfang des XIX. Jahrhundertes, das Anwachsen der Bewohnerschaft, die Entwicklung der Wirtschaft und den technischen Fortschritt entstand ein Bedarf nach verstärkter Reisen der Personen und Warentransport. Auch der Meeresverkehr sollte dementsprechend organisiert werden. Es werden Schiffe von größerem Ausmaße gebaut, mit eiserner Konstruktion und mit Dampfkraftbewegung. Außerdem war es notwendig, die anderen Tätigkeiten auf See in Einklang zu bringen. All diese allgemeinen Änderungen wirkten sich auch auf die Ostadria aus, die zu jener Zeit zur Österreichischen Monarchie gehörte. Daher wurde im Jahre 1850 durch Oberste Resolution des Kaisers Franz Joseph I. und gemäß Vorschlag des Handelsministers De Bruck, die Zentrale Marineregierung in Triest, dem Haupthafen des Staates, gegründet. Ihre Befugnisse waren groß und breit. Sie bezogen sich auf die Einrichtung von Seewegen durch den Bau von Hafenobjekten und Leuchttürmen zur sichereren Seefahrt. Die Regierung erließ gemäß den Gesetzen Vorschriften auf dem Gebiete des Seewesens und der Fischerei, bei ihr wurden Fachprüfungen abgelegt. Es wurden Drucksachen herausgegeben. Besonders wichtig war das Jahrbuch Anuario marittimo, ein Schematismus in welchem Angaben der Anstalten, Schiffe, Bauarbeiten veröffentlicht wurden. Im Rahmen der Zentralen Marineregierung waren auch die Ämter der Häfen und des Seegesundheitswesens in einzelnen Ortschaften an der Küste.

An der Spitze der Zentralen Marineregierung war der Präsident, neben ihm der Vizepräsident und der Sekretär. Sie hatte administrative Angestellte und Fachleute für einzelne Fragen. Das Amt wurde ständig ergänzt und zahlenmäßig vergrößert, so waren hier am Anfang Inspektoren und später auch Sektionen mit mehreren Personen, Rechtskundigen, Ingenieure und Marineoffizieren. Zu den wichtigeren gehörten die Technische, Nautische und Sektion für Seefischerei, dann besondere Fachleute für Leuchttürme, Schwimmbagger, Veterinär- und Gesundheitsdienst.

Da im Jahre 1867 die Doppelmonarchie formiert wurde und Ungarn das Küstenland von Rijeka bekam teilte sich auch die Regierung und so wirkte die Marineregierung in Triest für den Teil des Staates des genannten Königreiches und die Länder vertreten im Kaiserlichen Rat und in Rijeka für das Ungarisch-Kroatische Küstenland.

Nach dem Ersten Weltkrieg wurde stattdessen in dem neuen Staat der Serben, Kroaten und Slowenen die Direktion des Marineverkehres gegründet, die für die ganze Küste zuständig war und ähnliche Aufgaben hatte. So hörte eine so gut organisierte Anstalt auf zu existieren, die fast 70 Jahre wirkte und deren Ergebnisse der praktischen Arbeit in ganz Kroatien noch heute fühlbar sind. Das bezieht sich besonders auf den Bau zahlreicher Leuchttürme und anderer Zeichen längs der Hauptseelinien und die Einrichtung vieler Häfen, unter ihnen besonders die von Split, Gruž und Metković, der Hauptterminale in welchen sich die Festland- und Seekommunikationen treffen.

Ivan Ćosić-Bukvin
Vrbanja

UDK: 94(497.5 Vrbanja)"18/19"

Što to spaja selo Vrbanju i njemačkog grofa von Zeppelina?

Autor u članku opisuje kako je selo Vrbanja doživjelo svoj gospodarski i društveni uzlet u razdoblju od 1870. do 1914. godine.

Postavlja se pitanje je li grof von Zeppelin uopće ikada čuo da u onodobnoj Srijemskoj županiji postoji malo selo tj. općina Vrbanja. (Ako pretpostavimo da je zbog niza uglednih porodica visokog plemstva u županiji i njihovog gospodarskog prestiža i utjecaja na privredu Podunavlja te brojnog stanovništva podrijetlom iz Njemačkih zemalja znao za Srijem.) Iskreno, mislim da isti nije nikada niti slutio da postoji ikakva poveznica između njega i "njegovog" zračnog broda zvanog *"Luftschiff"* i izumitelja istoga - Davida Schwartza te sela Vrbanje.

Međutim, tko je bio von Zeppelin te po čemu je zaslužan i poznat? Grof Ferdinand von Zappelin rođen je u Konstanzu 8. srpnja 1838., a umro u Berlinu 8. ožujka 1917. Bio je njemački general i proizvođač zrakoplova, te je osnovao i tvrtku za izradu zračnih brodova imenom Zeppelin. Životni put von Zepelina vezan je uz vojni poziv od 1853. godine kada napušta tehnološko sveučilište u Stuttgartu sve do 1890. kada odlazi iz vojske u činu generalpukovnika. Od tada se von Zeppelin posvetio u potpunosti osmišljavanju i konstruiranju zračnih brodova. Prva iskustva s letenjem tj. letenjem balonom Zeppelin je imao još za vrijeme boravka u SAD tijekom građanskog rata gdje je bio na strani Unije tj. Sjevernih država. Von Zepelin idućih godina aktivno radi na usavršavanju i izvođenju planova za konstruiranje tzv. *"zračnog –broda-vlaka"*, da bi godine 1896. od udruge njemačkih inženjera dobio potporu te ostvario i kontakt s poduzetnikom Carlom Bergom, proizvođačem aluminija.

"Teoriju kako je cepelin nastao na patentu i dizajnu zračnog broda Davida Schwartza iz 1897. godine odbacio je Eckner 1938." Zanimljivo je to (iako pojedinci kako vidimo odbacuju teoriju o tome kako je Cepelin nastao na patentu i dizajnu zračnog broda Davida Schwartza iz 1897.) što Zeppelin već iduće godine 1898. s još nekoliko osoba (među inima i Daimler) osniva dioničko društvo *"Gesellschaft zur Förderung der Luftschiffart"* i tada započinje i stvarna konstrukcija prvog krutog cepelina imenovanog s LZ I. Isti zračni brod uzlijeće 2. srpnja 1900. godine, iznad Bodenskog jezera, kada je pri prizemljenju uništen. Daljnja poboljšanja u konstrukciji *"broda"*, zatim interes javnosti a posebno poslije još jedne nesreće 1908. godine, poslije čega je uslijedila ogromna financijska potpora za projekt, nakon koje dolazi do stvaranja tvrtke *"Luftschiffbau –Zepelin GmbH"* dovodi do toga da cepelin konačno polijeće, te je od godine 1909. prihvaćen u civilnoj i vojnoj uporabi.[1] (I danas ti zračni brodovi lete/jedre nebom.)

Samo koju godinu po ujedinjenju njemačkih zemalja koje je provedeno 1871. godine i stupanja na prijestolje novo ustrojene carevine Njemačke, do tada pruskog kralja, a sada njemačkog cara Wilhelma I., kada grof i general von Zeppelin s ostalom vojničkom pruskom elitom još ubire lovorike poslije veličanstvene pobjede nad francuskim carem Napoleonom III, godine 1871. i pridonosi stvaranju Drugog Rajha

[1] Henry Beaubois, Airships: Yesterday, today, and tommorov. Tiskano 1976. godine.

u respektabilnu vojno-gospodarstvenu silu u Europi,[2] selo Vrbanja doživljava svoj gospodarski i društveni uzlet, koji će trajati od 1870. do 1914. godine.[3]

Tako godine 1875. biskup biskupije Đakovačko-Srijemske Juraj Strossmayer posjećuje Vrbanju, kada netko iz njegove pratnje zapisuje ovo: *"Isti dan se zaletjesmo dalje k sjeveru na šumske sječe u malu Vrbanju, tu je na glasu obilnija žirovina i drvarski trg, pa se na selu osjećala neka varoška pitomina uz čifutske dućane i birchause, to se zna*." [4]

O tadašnjem selu Vrbanja i životu u njemu možemo saznati nešto više iz popisa od godine 1880. zatim i popisa iz 1890. godine. Spomenuti popisi su statistički i oba se razlikuju, tj. svaki od njih prikazuje nešto drugo o selu (neke druge podatke). Prvi popis iz 1880. godine je popis stanovništva, po *"materinskom"* jeziku, tako imamo:

da govori	hrvatski,	1703	stanovnika
=	slovenski,	67	
=	češki,	3	
=	slovački,	19	
=	rusinski,	1	
=	njemački,	38	
=	mađarski,	18	
=	ostalih,	56	

Popis iz 1890. godine daje drugačije podatke o selu, tako selo ima:

jutara	12 150/ hv 653
četvornih km.	69,82
broj kuća	408
žitelja	2841
Nijemaca	80[5]

Jedan mali dio rečenice iz opisa sela Vrbanja od godine 1875. nam ustvari puno govori o samoj temi ovoga izlaganja te o samim društvenim zbivanjima u selu Vrbanja koje u tim godinama na svim poljima prednjači svojim usponom nad mjestima bliže i daljnje okolice, taj izvadak glasi *"…i drvarski trg, pa se na selu osjećala neka varoška pitomina"*. Tako vidimo da već tada nakon samo nekoliko godina poslije razvojačenja Vojne Granice u selu cvate i odvija se trgovina drvetom uz sve popratne sadržaje. Sječa starih slavonskih hrastika, a samim tim i trgovina drvetom počela je već i nešto ranijih godina tj. oko 1850. da bi hvatala sve više maha kako se približavalo razvojačenje granice 1873.godine, što je do potpunog pripojenja iste granice matici

[2] Wikipedija, (Njemačko Carstvo)

[3] Ivica Ćosić Bukvin, Vrbanja I. Vinkovci 1994.

[4] Ivan Ćosić Bukvin, Župa Vrbanja 1807.-1918. Vrbanja 2008.

[5] Ivan Ćosić Bukvin, Rukopis "*Iskorištavanje šuma krajem IX. i početkom XX. st. kao činilac napretka sela Vrbanje* "

zemlji 1881. godine postalo glavni gospodarski čimbenik u selu i okolici i nositelj razvoja mjesta za idućih nekoliko desetljeća. Već krajem 1860.-ih godina u selu se već nalaze mnogobrojni trgovci šumom, zatim i mnogi poznavaoci šumskog posla tzv.*"Škrinani"* (od kojih je veliki broj onih s njemačkog govornog područja ili Švabe, trgovci drvetom iz same Hrvatske) koji daju toj još uvijek vojničkoj sredini jedan novi štih.

Možemo samo zamisliti promjene koje se događaju u selu izgradnjom Velikog Bircuza 1850.-ih (o kojemu piše Josip Kozarac i Mara Švel Gamiršek, gdje se odvijao neslužbeni i poluslužbeni dio posla oko eksploatacije šume), zatim dolazi do izgradnje velebne nove zgrade Vojno šumske uprave oko 1873. godine (gdje se odvijao službeni posao oko trgovine šumom), gdje se u blizini iste gradi još velebnije zdanje nove škole katnice 1877. godine, što kulminira neviđenim uzletom na polju kulture za to vrijeme osnivanjem Vrbanjske čitaonice koje je uslijedilo također 1877. godine (ako ne i ranijih godina tj. 1875. najvjerojatnije).

U dotadašnju vojničku, šokačku, ratarsko - stočarsku seosku sredinu koja je 180 godina usmjeravana k Austrijskoj carskoj kući i germanskom društvenom odnosu, tih godina (već od 1850.) dolazi novi sloj njemačkog *estabilišmenta* - trgovaca i šumarskih stručnjaka koji donose jednu građansku kulturu i uljudbu, što ugrađuju i spajaju s onim dotadašnjim vojničkim ustrojem iz čega se u selu rađa jedan novi *mitteleuropski* uljudbeni suživot koji traje neprekidno do 1914. godine (ako ne i dulje).

Dokumenti o *"konsignaciji"* šume (označavanje/označena debala za prodaju) s početka 1860.-tih godina u vrbanjskim šumama pokazuju nam da se u selu već nalazilo nekoliko stranaca poslovno vezanih za poslove oko šume, kao: Anton Hill, Stephan Wolf, Jakob Arch i obitelj Rozman. Zatim i domaćih šokaca ili već pošokčenih doseljenika, i to: Đuro Medvedović, Mato Blažević, Marijan Lešić te još poneki.

Vrbanjske šume kupuju se licitacijom. Kupci su kako domaći tako i strani trgovci. Licitacijski protokoli nam daju uvid u to tko je tih godina boravio u selu. Navest ću samo dva protokola i to iz godine 1868. Na jednoj od licitacija (koje su počele 3. kolovoza, a završile 29. listopada) bili su prisutni ovi trgovci-stranci: *Josef Majer, Henri Lereux, zatim Antun Knoll, Jan Ievs, B. Oberson, M. Bauer, Füler, P. Luzenbaher, Preiner, Steinhaus, Gusen te Švarc iz Županje* (obratimo pažnju na ovo Švarc iz Županje).

Da prikažemo tadašnju gospodarsko i trgovačko poslovanje te i život u onodobnome selu poslužiti će nam nekoliko primjera. Prvu od spomenutih licitacija u šumi Tikar dobio B. Oberson s 95.500 forinti početnog iznosa na krajnji iznos od 110.000 forinti. Drugu je ponudu s početnih 114.000 forinti do kupovine za 145.000 forinti također dobio Oberson. Licitacija u Svinovu je počela s iznosom od 80.000 forinti i završila s iznosom od 128.000 forinti koje je ponudio trgovac M. Bauer iz Varaždina (koji je i stanovao dugo vremena u Vrbanji.) Od domaćih trgovaca na licitacijama se pojavljuju Gamiršek (Sremska Mitrovica – Vrbanja), Gašparac

(Drenovci-Vrbanja), Njerš (Bošnjaci), Bačoka (Župana-Vrbanja) i Lukšić (Sremska Mitrovica) koji u vremenu od 1860.-ih do 1880.-ih licitiraju manje svote za manje komplekse šuma. [6]

Vrlo je zanimljiva rečenica *"škribana"* Đure Majnarića, porijeklom iz Like koji u jednome svom pisama bratu navodi: *"…tu bila cele zime 1879. jako velika voda ništa nije nikud moglo drugčije nego na čamcima.……Znaš da ove godine ovde Šokci i svit neće ni livade kosit niti nema žita niti ječma niti kukuruza……. tu bi svet jako slabo živio da nema sad u Bosni kirije……..i tako zaslužuju krajcare*".

Adam Jurčević-Jurčev u svojim zabilješkama o selu Vrbanji piše: *"….Otvarale su se velike trgovine, tako da je Vrbanja postala ekonomski centar tzv. Cvelferije. Francuzi nudili da provedu struju il asvaltiraju staze a da drže za uzvrat panjeve u 10 jutarta bare Crivatovo.*

Bile su ondak 4 ciganske glazbe: Keke, Bane, Ljubaja i Pava Nikolić-Damin. Postojala su i dva društva za bećarluk i pijančevanje. U Novom kraju "Joce" a u Starom kraju "Imovina".

No pokraj svega ipak je to donelo koristi narodu. Počeli više da rade, jedni se bavili tako kirijašenjem a drugi vozali trgovce i išli na siču šume i na pilane."

Petar Nikoljačić –Bukvin u svojim zapisima o Vrbanji godine 1912.navodi: *"……Šuma se "rušila" samo od listopada do ožujka i izvoz se forsiro u zimu. Radi obično teški vremenski prilika i raskvašeni putova plaćane su visoke cine, tako da je pojedinac sa parom dobri konja zaslužio dnevno i po 200 kruna, a za te se novce moglo onda u Vrbanji kupit 1 jutro zemlje.*

Sav izvoz trupaca, građe, taninskog i ogrjevnog drveta vršili su seljaci okolni sela, od čega je Vrbanja – opkolita šumom sa 3 strane, željezničkom prugom i kamenim putom – izvozila najveći dio. Novac je kolao. Šumski trgovci su u to vrime u Vrbanji ispili više šampanjca neg u Zagrebu. Videć visoku zaradu svi su se Vrbanjci – s neznatnim iznimkama- bacili na kiriju. Mnoštvo novca koji se teško al brzo zarađivo, isto se tako brzo i trošio – razbacivo. Žene i divojke odbacile si lipu narodnu nošnju i počele se oblačit u štofove i svilu, a svaka je cura morala imat čim veću nisku dukata." [7]

Kao što je navedeno jedan od trgovaca drvetom je i Švarc iz Županje. Isti se na jednome od licitacijskih protokola potpisao samo sa "Schvarz", dok je na drugome

[6] Ivan Ćosić Bukvin, Šume i šumarstvo u Međbosuću za vrijeme Vojne Granice (1701.-1871.) Međunarodni okrugli stol Zemlja, Šuma , Šokci i Bunjevci. Osijek, 24. travnja 2004. Sombor 25. travnja 2004. Zbornik Urbani Šokci, br. 4. , Osijek 2010.

[7] Isto, Ivan Ćosić Bukvin, Rukopis," *Iskorištavanje šuma krajem IX. i početkom XX. st. kao činilac napretka sela Vrbanje*".

prilikom kupnje dijela šume u lugariji Deš za svotu od 13.000 forinti potpisao se s "Adolf Svarz aus Županja." [8]

Kamo nas vodi ovo saznanje da je izvjesni Adolf Švarc kupovao šumu u Vrbanji, te tom prilikom i boravio zajedno s ostalim trgovcima u selu? Vodi nas ravno do izumitelja i konstruktora "Švarcoplana" ili "Cepelina" Davida Schwartza, njegovog mlađeg brata.

Tko je bio David Schwartz? Mogu zaista sa žaljenjem konstatirati da o tome zaslužnom gospodinu i njegovoj poznatoj i prepoznatljivoj letjelici koja je kasnije došla u ruke von Zeppelinu, u našoj literaturi i ponekoj stranoj se nalazi niz netočnih podataka, ili podataka bez navedenih izvora, jednostavno prepisanih, te sam posegnuo za stranim izvorima, među ostalim i "Osterreichisches Biographisches Lexikon 1815-1850" (gdje se također nalazi niz nepodudarnosti s ostalim izvorima).Tamo o Schwartzu između ostaloga stoji "Sin je jednog trgovca….O Schwartzovoj izobrazbi i razvoju njegove karijere podatci su veoma oskudni. Odrasta u Keszthely-ju, gdje pohađa navodno samo osnovnu školu, te kao mladić završava zanat za trgovca u Župani. Potom se osamostalio i počeo baviti trgovinom drvetom. U početku je u Osijeku nastanjen, da bi se sredinom 80.-tih preselio u Zagreb."[9]

O Davidu Schwartzu Mađar Bodok Zsigmond u svojoj knjizi s naslovom "Magyar Feltalalok a Repules Torteneteben, Magyar talentum" tiskanoj 2002. godine, piše da je Schwartz rođen 7. prosinca1850., u siromašnoj trgovačkoj obitelji kao sedmo dijete u mjestu Keszthely (Mađarska). Zatim nastavlja "Mali David jedva je napunio 2 godine kada mu je umro otac i obitelj koja je već bila siromašna postala je još veća bijeda……. Pučku školu je završio u Keszthelyu te postao trgovački šegrt. Izdržavao se od trgovine drvetom u Keszthelyu a kasnije u Slavonskom dijelu ? . ……Tu se upoznao s Melanijom Kaufman kćerkom dobro stojećeg zagrebačkog trgovca drvima. Iz braka rođeno je troje djece. ….Na svom šumskom stanu provodio je usamljeničke dane čitajući knjige, a knjigama ga je opskrbljivala supruga. Tako mu je u ruke došao Aristotel, koji se bavio tehničkim pitanjima."[10]

Nešto drugačije podatke o Schwartzu donosi Henry Beaubois u knjizi "Airships: Yesterday, today, and tommorov" tiskanoj 1976. godine. Tako piše između ostalog ukratko o njemu i njegovom životu, dok je ostali veći dio teksta posvećen njegovom radu oko zrakoplova tj. kako stoji u tekstu "airship".

"David Svartz rođen 20. prosinca 1852., u mjestu Zalaegerszeg, Austro-Ugarska, te je umro 13. siječnja 1897. u Beču, kao pionir avijacije židovskog porijekla. Švarc

[8] Arhiva (dio) bivše vojne šumske uprave u Vrbanji. Pismohrana Ivana Ćosić Bukvina.

[9] Osterreichisches Biographisches Lexikon 1815.-1850.

[10] Bodok Zsigmond, Magyar Feltalalok a Repules Torteneteben , Magyar talentum. Tiskano 2002. godine

je konstruirao prvi zračni brod koji je mogao letjeti. To je bio prvi zračni brod koji je imao čitav vanjski oklop izrađen od metala. Umro je prije nego što je zračni brod poletio. Neki izvori govore da je Ferdinand Grof von Zeppelin otkupio taj patent od Švarcove udovice…… Bio je trgovac drvetom i većinu života proveo je u Zagrebu …….Kako Švarc nije bio obrazovan na polju tehnologije razvijao je poboljšanja u industriji i drvnoj industriji (obradi drveta). Švarc se zainteresirao za zračne brodove1880. godine"[11]

Nije mi namjera ovdje govoriti o osmišljavanju i konstruiranju "Švarcoplana" što je pretpostavljam poznato sve do onoga dana kada je isti i uzletio 3. studenog 1897. godine u Tempelhofu tj. nekoliko mjeseci poslije smrti njegovog tvorca Davida Schwartza koji umire naglom smrću 13. siječnja iste godine, samo koji dan prije najavljenog uzlijetanja, koje je kasnije izvedeno na insistiranje njegove udovice, niti o prigovorima bojnika Grossa Von Zeppelinu da se kiti tuđim perjem, gdje je morao sam car Wilhelm I. posredovati i zapovjediti da se "Leteći Brod" tj. "Luftschiff" mora nazvati „*Zeppelin*“. Govoriti ću o onome nepoznatome, a to je boravak Schwartza u Vrbanji dijelom u Županji te njegovom društvenom okruženju koje je vjerujem utjecalo na konačni ishod ovog projekta, što je do sada bilo nepoznato.

Malo koje strano djelo posvećeno povijesti zrakoplovstva ili radovi u kojima se govori o Davidu Schwartzu navode neke detalje iz njegovog života prije 1880. godine. Tek se u ponekim radovima naših hrvatskih zaljubljenika u leteće strojeve i njihovu povijest da se naći ponešto iz Schwartzova života prije 1880. godine. Tako se uglavnom navodi da je živio u Županji (Stjepan Gruber, Leonard Eleršek i dr. kao i Wikipedije , razne) gdje dolazi s trinaest godina s majkom udovicom te upisuje obrtnu školu i izučava trgovački zanat kod lokalnog trgovca. Tako stoji da se počeo baviti trgovinom drvetom, a kasnije i trgovinom šumom, na čemu se obogatio. Nakon odlaska iz Županje odlazi u Našice gdje gradi pilanu koja nedugo potom izgori, a on zadobiva tjelesne ozljede. Oporavljajući se od istih tijekom ležanja u bolnici stvara planove za izgradnju svoje letjelice. (Do sada nisam našao izvor ovih podataka)[12]

Nasuprot tomu, dokumenti o licitaciji šuma iz godine 1868. potvrđuju nam da je jedan od članova obitelji Schwartz tj. Adolf kao trgovac šumom boravio u Županji, te su navodi da je i David došao u Županju gdje se nastanio i doškolovao za trgovca točni.[13] Potom na važnosti dobiva i onaj podatak da se tek od 1880.-tih godina, kada Schwartz odlazi iz Županje zna nešto više o njegovom životu (iz nekih saznanja je

[11] Isto, Henry Beaubois, Airships: Yesterday, today, and tommorov. Tiskano 1976. godine.

[12] Leonard Eleršek, Homo Volans, rani hrvatski avijatičari 1550.-1925. David Schwartz-nezasluženo u sjeni Zeppelina (I. dio) Podlistak, Hrvatski Vojnik, br. 224. siječanj 2009. Leonard Eleršek, Homo Volans, rani hrvatski avijatičari 1550.-1925. David Schwartz-nezasluženo u sjeni Zeppelina (II. dio) Podlistak, Hrvatski Vojnik, br. 224. siječanj 2009. Stjepan Gruber, Bibliografija. Županjski Zbornik, br. 1. Županja 1967.

[13] Isto, Arhiva (dio) bivše vojne šumske uprave u Vrbanji. Pismohrana Ivana Ćosić Bukvina

izgledno da dio obitelji i nadalje ostaje u Županji). Kako donosi "*Srijemski Hrvat*" u svome 16. broju od 12. travnja 1879. trgovac Schwartz prodaje svoju kuću u Županji za Šumarski stan, za svotu od 13.000 forinti za čiju protuvrijednost dobiva toliko šume .[14]

Ključni izvor za ono što je bitno i u čemu se ogleda sva važnost moje teorije da je David Schwartz nedvojbeno boravio jedno vrijeme u Vrbanji, je njegovo članstvo 1877. godine u Vrbanjskoj čitaonici, gdje je tijekom nekoliko godina stekao jednu tehničku i uljudbenu naobrazbu u krugu trgovaca šumom i šumarskog osoblja iz Austro-Ugarske i Njemačke te trgovaca Nijemaca iz Hrvatske. Možemo samo zamisliti koliko je osnivanje čitaonice značilo za mnogobrojne trgovce šumom zatim seosku inteligenciju te šumarske stručnjake i djelatnike šumarije također pristigle iz svih zemalja monarhije, za koju njezin tadašnji predsjednik Dragutin Chlubna c.k. šumar između ostalog navodi "*U priloženom popisu po imenu označeni članovi Družtva zasnovaše ovde već podulje vremena privatnu čitaonu……U Vrbanji 23. Sečnja 1877*." (Čitajući ovo čini mi se prihvatljiva izvjesna bilješka koja se nalazi u jednom privatnom dnevniku da je čitaonica osnovana 1875. godine.)

Čitaonica je imala 36 članova između kojih je bilo 10 članova s germanskim prezimenima (bez 4 židova trgovca) među kojima je bilo 5 trgovaca šumom, 3 šumarsko i tehničko osoblje, zatim 1 zanatlija i 1 krčmar, što je činilo znatan broj članova. Ostali članovi čitaonice su: još nekoliko trgovaca šumom, zatim nekoliko lugara, zanatlija i krčmara te načelnik, bilježnik, sudac i učitelj.[15] Promatrajući ovaj dio članstva čitaonice možemo pretpostaviti da su nabrojena gospoda svi govorili njemački izuzev dva Mađara i načelnika Marka Nikoljačića –Bukvinoga, gazde naše Bukvine kuće kbr.48. u to vrijeme, i još nekoliko desetljeća kasnije. Stoga nije nimalo čudno da se David Schwartz kao mladić od svojih dvadeset i nešto godina (negdje od 1873.-1879.boravio u Vrbanji ?) nalazi u društvu ove ugledne i školovane gospode kojima nije bilo ravnih sve do Vinkovaca, Vukovara i Sr. Mitrovice, uz veliki za to vrijeme i nezamislivi obrt novca koji je kolao oko trgovine šumom i dijelom ostajao u samome selu.[16] (Dok je Županja bila veće selo na rijeci Savi u kojemu je postojalo zapovjedništvo 11 kumpanije, uz popratne vojno graničarske urede, te se u istome nalazio solarski ured , zatim i pristanište za parobrode te i čitaonica s većinskim članovima graničarskih časnika i službenika.)[17] Potvrdu o boravku Schwartza u Vrbanji gore rečenih godina daje nam list "*Primorac br. 93., od 4. kolovoza 1876*." gdje se u oglasu o dražbama navodi da je trgovac Gamiršek (inače iz Vrbanje i član

[14] Srijemski Hrvat, broj 16. od 12. travnja 1879.

[15] Državni Arhiv Vukovar, Arhivski sabirni centar Vinkovci. „*Popis članovah sad još privremene "čitaonice"* u *Vrbanji. 21. sečnja 1877.*“ i „ *Pravila družtva čitaonice u Vrbanji., 1878*.“

[16] Opaska autora.

[17] Isto

čitaonice) zajedno sa Schwartzom godine 1874. kupio 321 hrastovo deblo, koje sada isti prodaju.[18]

Možemo si samo zamisliti tu učenu, trgovačku i šumarsku svitu gdje u Velikom Bircuzu ispijajući likere i šampanjce, na horvatsko-nemeckom raspravlja o tehničkim poboljšanjima na rušenju, obradi i transportu drveta iz tada još neprohodnih spačvanskih šuma, dok povukavši se u prostorije čitaonice razgovaraju uz *Hochdeutsch* o književnosti, politici i inim tehničkim dostignućima toga vremena. Iz takovih razgovora David Schwartz crpi ideje dok iz stotina knjiga pribavljenih s raznih strane Monarhije od kojih i dobar dio posvećenih tehnici stiče nova saznanja. Većinu tih knjiga imao sam u rukama, kasnih osamdesetih godina, ne pridajući im naročitu važnost, kada sam spašavao dio te građe iz već polusrušene stare vojno graničarske šumske uprave i kasnije vrbanjske šumarije. Ne imajući današnja saznanja pokupio sam samo meni zanimljive naslove, ostalo je propalo.[19]

Na kraju ističem sljedeće: vrlo sam ponosan i to ne bez razloga, što je jedan "š*vapski*" duh općedruštvenog ponašanja i napretka, (namjerno kažem ovo *švapski*, a sljedbenik te uljudbe je i Franjo Hanaman) bio desetljećima u selu Vrbanji i okolici pokretačka snaga i pridonosio kroz povijest boljitku na razini *mitteleuropskih*, europskih te i svjetskih dostignuća.

[18] Primorac, br. 93., od 4. kolovoza 1876.

[19] Opaska autora

Što to spaja selo Vrbanju i njemačkog grofa von Zeppelina?

Sažetak

O selu Vrbanja krajem 19. i početkom 20. stoljeća i o životu u njemu može se saznati nešto više iz popisa stanovništva iz godine 1880., a potom i iz popisa iz 1890. godine. Spomenuti popisi su statistički i oba se razlikuju. Prvi popis iz 1880. godine je popis stanovništva, po *"materinskom"* jeziku i u njemu se navodi da od 1703 stanovnika Vrbanje, njemačkim materinskim jezikom govori 38 stanovnika. Popis iz 1890. godine navodi drugačije podatke o selu, pa se iz popisa iščitavaju podaci o površini sela, broju kuća i stanovnika. Od 2841 stanovnika, 80 su Nijemci.

Jedan mali dio rečenice iz opisa sela Vrbanja od godine 1875. govori o društvenim zbivanjima u selu Vrbanja koje u tim godinama na svim poljima prednjači svojim usponom nad mjestima bliže i daljnje okolice. Nekoliko godina poslije razvojačenja Vojne Granice u selu cvate i odvija se trgovina drvetom uz sve popratne sadržaje. Sječa starih slavonskih hrastika, a samim tim i trgovina drvetom počela je već i nešto ranijih godina, oko 1850. da bi hvatala sve više maha kako se približavalo razvojačenje granice 1873.godine, što je do potpunog pripojenja iste granice matici zemlji 1881. godine postalo glavni gospodarski čimbenik u selu i okolici i nositelj razvoja mjesta za idućih nekoliko desetljeća. Već krajem 1860.-ih godina u selu se već nalaze mnogobrojni trgovci šumom, zatim i mnogi poznavaoci šumskog posla tzv.*"Škrinani"* (od kojih je veliki broj onih s njemačkog govornog područja ili Švabe, trgovci drvetom iz same Hrvatske) koji daju toj još uvijek vojničkoj sredini jedan novi štih. Slijede veliki investicijski zahvati poput izgradnje velebne nove zgrade Vojno šumske uprave oko 1873. godine (gdje se odvijao službeni posao oko trgovine šumom), u blizini iste gradi se još velebnije zdanje nove škole katnice 1877. godine, što kulminira neviđenim uzletom na polju kulture za to vrijeme osnivanjem Vrbanjske čitaonice koje je uslijedilo također 1877. godine. Sve je to utjecalo na činjenicu da je Vrbanja tih godina bila središte poslovnog, ali i kulturnog života cijeloga kraja.

Was verbindet das Dorf Vrbanja und den deutschen Grafen von Zeppelin?

Zusammenfassung

Über das Dorf Vrbanja am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhundertes und über das Leben im Dorfe kann man etwas mehr aus der Volkszählung aus dem Jahr 1880 und danach aus der Volkszählung aus dem Jahr 1890 erfahren. Die erwähnten Volkszählungen sind statistisch und unterscheiden sich. Die erste Zählung aus dem Jahr 1880 ist ein Volksverzeichnis nach der "Muttersprache" und darin wird angegeben, dass von den 1703 Bewohnern von Vrbanja 38 Bewohner die deutsche Muttersprache sprechen. Das Verzeichnis aus dem Jahr 1890 gibt andere Angaben über das Dorf, so kann man aus dem Verzeichnis die Angaben über die Fläche des Dorfes, die Häuser- und Bewohnerzahl entnehmen. Von den 2841 Bewohnern sind 80 Deutsche.

Ein kleiner Satzteil aus der Beschreibung des Dorfes Vrbanja aus dem Jahr 1875 spricht von den gesellschaftlichen Ereignissen im Dorfe Vrbanja, das in jenen Jahren auf allen Gebieten, im Verhältnis zu den anderen Ortschaften aus der näheren und weiteren Umgebung, durch seinen Aufstieg an der Spitze steht. Einige Jahre später, nach der Entmilitarisierung der Militärgrenze, blüht und entwickelt sich der Holzhandel mit allen begleitenden Tätigkeiten. Das Fällen der alten slawonischen Eichenwälder, und dadurch auch der Holzhandel, begann schon früher, um das Jahr 1850, um immer mehr zu steigen wie sich die Entmilitarisierung der Militärgrenze im Jahr 1873 näherte, das wurde und blieb bis zum gänzlichen Anschluss dieser Grenze an den Mutterstaat im Jahre 1881 der wirtschaftliche Hauptfaktor im Dorfe und der Umgebung und Hauptträger der Entwicklung des Dorfes und der Umgebung im Laufe einiger kommenden Jahrzehnten. Schon Ende der 1860-ger Jahre befinden sich im Dorfe zahlreiche Waldhändler, viele Kenner der Forstarbeit – sogenannte "Škrinani" (von ihnen eine große Anzahl aus dem deutschen Sprachgebiet oder Schwaben, auch Holzhändler aus Kroatien), sie geben der noch immer militärischen Umwelt einen besonderen, neuen Stich. Es folgen große Investitionseingriffe wie der Bau eines neuen, prächtigen Gebäudes der militärförstlichen Verwaltung um das Jahr 1873 (hier wurde das amtliche Geschäft um den Forsthandel abgewickelt), in deren Nähe wurde im Jahre 1877 das noch prächtigere Gebäude der neuen Schule gebaut, was durch die Gründung der Vrbanjaer Lesestube, die ebenfalls 1877 erfolgte, einen noch nicht erlebten Aufschwung auf dem Gebiete der Kultur zu jener Zeit zur Folge hatte. All das beeinflusste die Tatsache, dass Vrbanja in jenen Jahren der Mittelpunkt des geschäftlichen aber auch kulturellen Lebens der ganzen Umgebung war.

Tomislav Wittenberg
Njemačka zajednica – Zemaljska udruga
Podunavskih Švaba u Hrvatskoj – Požega

UDK: 323.13(497.5=112.2)

Adolf Kirschig
(Kula 20.01.1927. – 14.11.2006.)
Učitelj, konrektor, pisac i čuvar prošlosti

Živio je u tri države, ali je ostao dosljedan sebi, Nijemac, porodični čovjek, pun poštovanja prema okruženju. Svoja osjećanja jasno je iskazivao pisanjem ili govorom.

Kula tridesetih prošlog vijeka

Adolf se rodio u Kuli 1927. godine, od oca Stefana, rođ. 1902. godine i majke Marie r. Muhlberg. U rodnom mjestu polazi pučku školu, Nižu gimnaziju Požegi, a Učiteljsku u Osijeku. Ratne neprilike doživljava stresno, jer se roditelji moraju iseljavati iz Kule najprije u okolicu Osijeka, a potom za Austriji. Kako su putovali zaprežnim kolima u ratnim uvjetima ne treba posebno isticati, koliko je to bilo stresno za mladića -učitelja, koji umjesto da u razredu uči djecu, sada mora doživljavati sve strahote rata i snalaziti se u novim ratnim uvjetima. Smještaju se u Wartbergu, racionalizacija prehrane i druge novine. Tu dočekuju i kraj rata, ali ništa bolji uvjeta življenja. Da bi bio od koristi obitelji radi u kamenolomu, jer drugog posla nije bilo. Koliko je

Zgrada škole u Kuli tridesetih prošlog vijeka

to bilo potresno za mladu osobu koja se spremala za prosvjetnu djelatnost ne treba posebno isticati. Ipak svjetlo na kraju tunela. Prof. Hans Kuhn pronalazi mu posao učitelja, a potom i upravitelja škole u jednom mjestu u okolici Ulma. Sređuju se i obiteljske prilike. Ženi sumještanku Barbaru – Wawu Muhlberg i u braku imaju troje djece: kćerku i dva sina. Brine se o njihovom školovanju. Svi su završili visoke škole. Iako zaposleni stalno su u neposrednom kontaktu i rado su se zajednički družili i okupljali te zajedno odlazili na godišnje odmore. Prilikom odlaska na Jadran ili povratka, obavezno bi posjetili Požegu, Kulu, Kutjevo i Grabarje, gdje je boravio školski kolega Aleks Kalajković, pa uz domaće specijalitete uz gramofon *zatancali* polku i valcer.

Adolf Kirschig sa suprugom

I. Pisac i kroničar

Napisao: Kula – Poretsch Die Donau-schwabiche Beitrage 46. Panonia Verlag Freilassing 1962. Nije to puko prepisivanje Kuhnove knjižice, već studioznog pristupa, prethodno anketiranjem stanovnika Kule nakon 1936. godine. Tako se moglo doći do podataka o svim stradalim u ratu, kao i mjestu boravka 1962. godine. Tada bivši stanovnici Kule nisu u jednom mjestu, nego u više mjesta, država i kontinenata. Uporni Adolf sve je to strpljivo i pedantno obavio i tako zaokružio podatke o povijesti Nijemaca u Kuli, Poreču, Cigleniku, Tominovcu i dr.

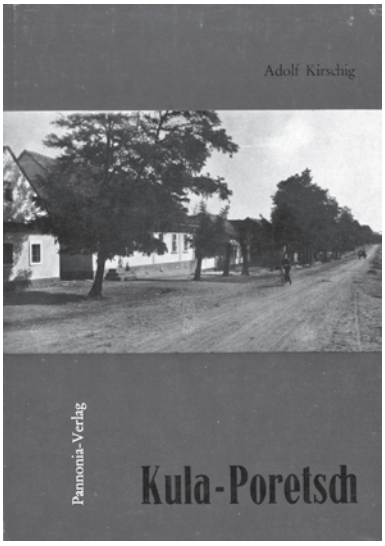

Zgrada pučke škole

II. Organizator susreta

Kulaner – Treffen Wartberg /Krems/ održanog 22. svibnja 1988. godine u prepunoj crkvi uz nadahnutu propovijed župnika i hvalu za doseljene stanovnike u Wartbergu iz Hrvatske. Adolf Kirschig u prigodnom govoru podsjetio je nazočne na doseljavanje Nijemaca u Kulu prije dvije stotine godina, kao i na njihov egzodus. Iako raseljeni po Europi, Kanadi i Americi, obnovili su uspomene boravka u Kuli. Poslije mise uslijedilo je fotografiranje pred crkvom i obilazak groblja. Iz Hrvatske su tada bili: Mirko Bauernfreund, sin Boris, snaha Dubravka, te bračni par Kalajković iz Grabarja. Michael Bauernfreund i supruga Helena iz Wartberga, Willy Bauernfreund (živio

DVD Kula tridesetih prošlog vijeka

u Pleternici, dobar sportaš, gimnaziju završio u Požegi, tada živio u Busenbachu) i njegova supruga Inge, Njemačka. Umro 1999. Sylvestar Bauernfreund iz Bretena. Walter (Vlado) Bauerfreund, Schicago USA. Veronika Bauernfreund, Schicago USA. Edwina Bauerfreund, Plymout USA. Helena Bauernfreund, Karlsruhe, Njemačka. Luise Stiksel, Karslsruhe, Njemačka. Stefan Stiksel, Watberg, Austrija. Barbara (Wawa) Stiksel, Wartberg, Austrija. Luise Reitter, Wartberg, Austrija. Franz

DVD Kula tridesetih prošlog vijeka

Na susretu Kuljana 1988.

Stiksel, Wartberg, Austrija. Barbara Wawa Stiksel, Wartberg, Austrija. Luise Reiter, Wartberg, Austrija. Franz Stiksel, Wartberg, Austrija. Zvonko Eiler, Kremsmunster, Austrija. Julius Eiler, Kremsmuster, Austrija. Anna Nanča Kremsmuster, Austrija. Antun Berger, Danersdorf, Austrija. Eva (Effi) Berger, Danersdorf, Austrija. Adolf Kirschig, Karlsruhe, Njemačka. Barbara Wawa Kirschig, Karlsruhe, Njenačka. Stefan

Tamburaši Kule tridesetih

Obitelj Kirschig (Osim kćerke, ona je snimala)

Puba Wagner, Mishldorf, Austrija. Lacko Hubatschek, Neustat, Njemačka. Bilo je nazočno oko 300 bivših mještana Kuli.

Kulaner 50 Jahre in Wartberg 11. lipnja 1994. godine. Za svaki od ovih susreta Adolf je sastavio prigodan govor. Govori u prilogu.

Kad bi dolazio u Požeštinu obišao bi sestričnu koja je bila udata za Bauerfreunda, živjela u Požegi, a u Grabarju kod Kalajkovića koji je iz Kule i išao s njim u osnovnu školu.

Kalajkovićevi na susretu

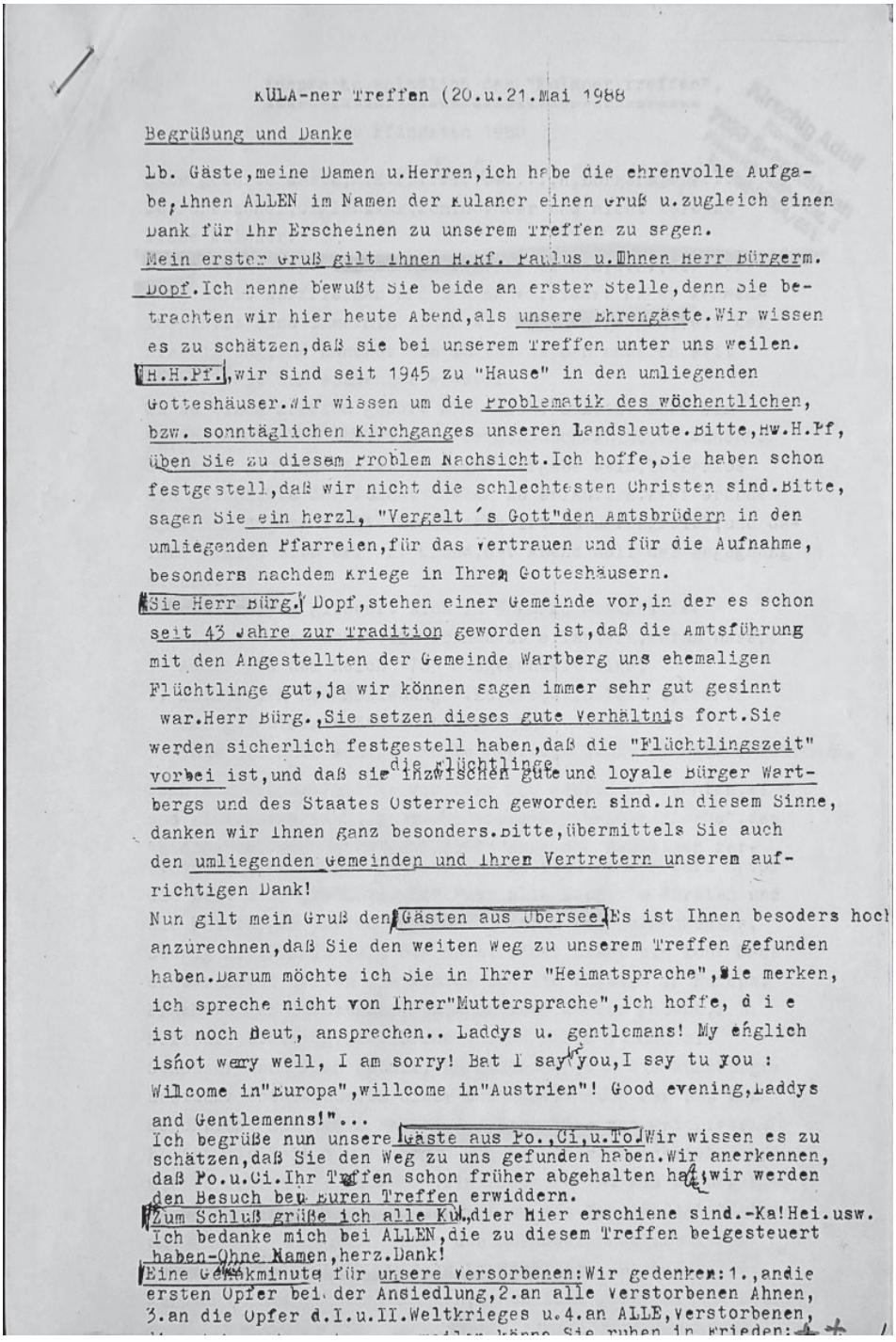

KULA-ner Treffen (20.u.21.Mai 1988

Begrüßung und Danke

Lb. Gäste,meine Damen u.Herren,ich habe die ehrenvolle Aufgabe,Ihnen ALLEN im Namen der Kulaner einen Gruß u.zugleich einen Dank für Ihr Erscheinen zu unserem Treffen zu sagen.
Mein erster Gruß gilt Ihnen H.Kf. Paulus u.Ihnen Herr Bürgerm. Dopf.Ich nenne bewußt Sie beide an erster Stelle,denn Sie betrachten wir hier heute Abend,als unsere Ehrengäste.Wir wissen es zu schätzen,daß sie bei unserem Treffen unter uns weilen.
H.H.Pf.,wir sind seit 1945 zu "Hause" in den umliegenden Gotteshäuser.Wir wissen um die Problematik des wöchentlichen, bzw. sonntäglichen Kirchganges unseren Landsleute.Bitte,Hw.H.Pf, üben Sie zu diesem Problem Nachsicht.Ich hoffe,die haben schon festgestell,daß wir nicht die schlechtesten Christen sind.Bitte, sagen Sie ein herzl, "Vergelt 's Gott"den Amtsbrüdern in den umliegenden Pfarreien,für das Vertrauen und für die Aufnahme, besonders nachdem Kriege in Ihren Gotteshäusern.
Sie Herr Bürg. Dopf,stehen einer Gemeinde vor,in der es schon seit 43 Jahre zur Tradition geworden ist,daß die Amtsführung mit den Angestellten der Gemeinde Wartberg uns ehemaligen Flüchtlinge gut,ja wir können sagen immer sehr gut gesinnt war.Herr Bürg.,Sie setzen dieses gute Verhältnis fort.Sie werden sicherlich festgestell haben,daß die "Flüchtlingszeit" vorbei ist,und daß sie inzwischen die Flüchtlinge gute und loyale Bürger Wartbergs und des Staates Osterreich geworden sind.In diesem Sinne, danken wir Ihnen ganz besonders.Bitte,übermittels Sie auch den umliegenden Gemeinden und Ihren Vertretern unserem aufrichtigen Dank!
Nun gilt mein Gruß den Gästen aus Übersee.Es ist Ihnen besoders hoch anzurechnen,daß Sie den weiten Weg zu unserem Treffen gefunden haben.Darum möchte ich Sie in Ihrer "Heimatsprache",Sie merken, ich spreche nicht von Ihrer"Muttersprache",ich hoffe, d i e ist noch Deut, ansprechen.. Laddys u. gentlemans! My englich is not wery well, I am sorry! But I say you,I say tu you : Willcome in"Europa",willcome in"Austrien"! Good evening,Laddys and Gentlemenns!"...
Ich begrüße nun unsere Gäste aus Po.,Ci,u.To.Wir wissen es zu schätzen,daß Sie den Weg zu uns gefunden haben.Wir anerkennen, daß Po.u.Ci.Ihr Treffen schon früher abgehalten ha;wir werden den Besuch bei Euren Treffen erwiddern.
Zum Schluß grüße ich alle Ku.,die Hier erschiene sind.-Ka!Hei.usw.
Ich bedanke mich bei ALLEN,die zu diesem Treffen beigesteuert haben-Ohne Namen,herz.Dank!
Eine Gedenkminute für unsere Versorbenen:Wir gedenken:1.,andie ersten Opfer bei der Ansiedlung,2.an alle Verstorbenen Ahnen, 3.an die Opfer d.I.u.II.Weltkrieges u.4.an ALLE,Verstorbenen,

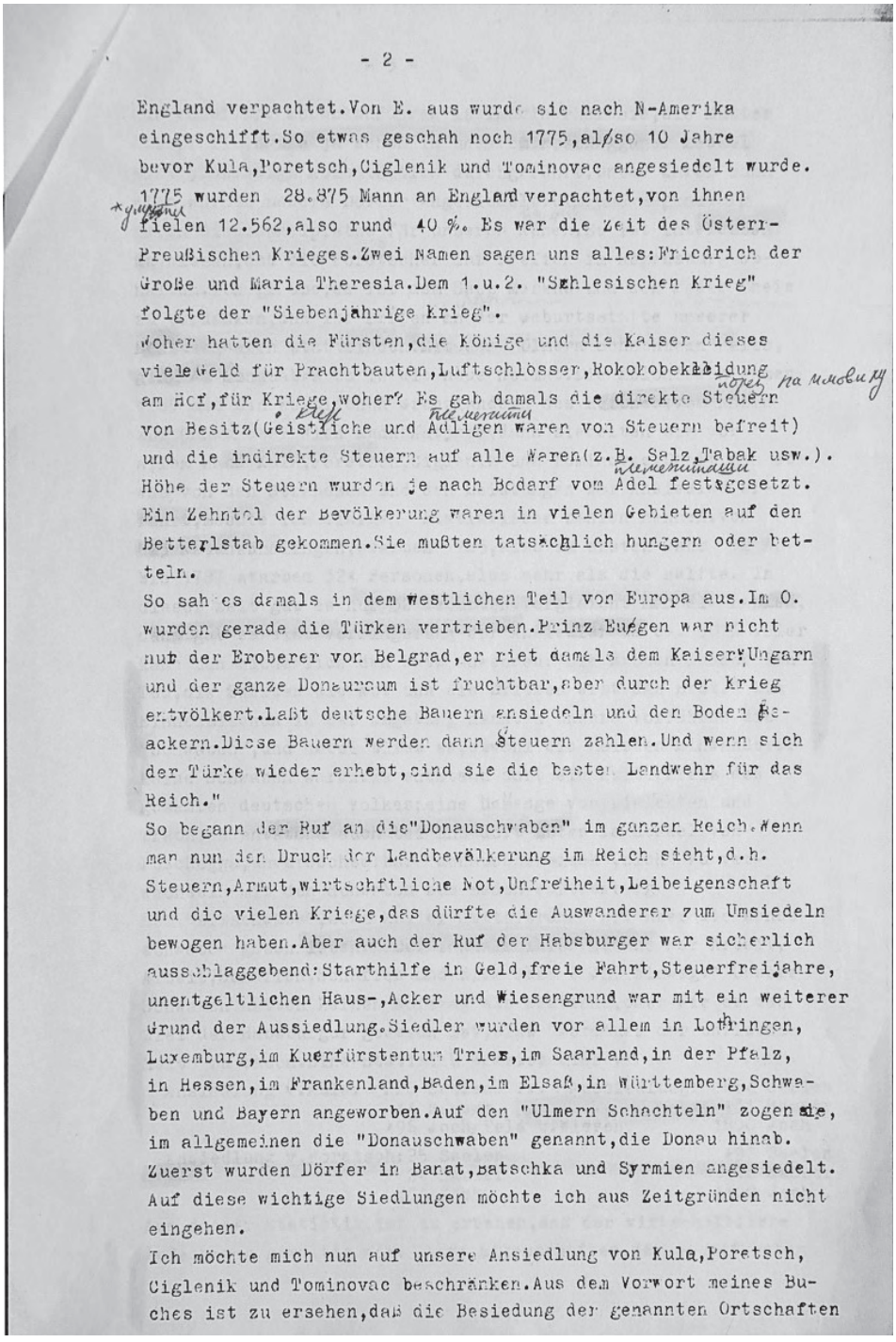

- 2 -

England verpachtet.Von E. aus wurde sie nach N-Amerika eingeschifft.So etwas geschah noch 1775,also 10 Jahre bevor Kula,Poretsch,Ciglenik und Tominovac angesiedelt wurde. 1775 wurden 28.875 Mann an England verpachtet,von ihnen fielen 12.562,also rund 40 %. Es war die Zeit des Österr-Preußischen Krieges.Zwei Namen sagen uns alles:Friedrich der Große und Maria Theresia.Dem 1.u.2. "Schlesischen Krieg" folgte der "Siebenjährige krieg".

Woher hatten die Fürsten,die Könige und die Kaiser dieses viele Geld für Prachtbauten,Luftschlösser,Kokokobekleidung am Hof,für Kriege,woher? Es gab damals die direkte Steuern von Besitz(Geistliche und Adligen waren von Steuern befreit) und die indirekte Steuern auf alle Waren(z.B. Salz,Tabak usw.). Höhe der Steuern wurden je nach Bedarf vom Adel festgesetzt. Ein Zehntel der Bevölkerung waren in vielen Gebieten auf den Bettelstab gekommen.Sie mußten tatsächlich hungern oder betteln.

So sah es damals in dem westlichen Teil von Europa aus.Im O. wurden gerade die Türken vertrieben.Prinz Eugen war nicht nur der Eroberer von Belgrad,er riet damals dem Kaiser:Ungarn und der ganze Donauraum ist fruchtbar,aber durch der Krieg entvölkert.Laßt deutsche Bauern ansiedeln und den Boden beackern.Diese Bauern werden dann Steuern zahlen.Und wenn sich der Türke wieder erhebt,sind sie die besten Landwehr für das Reich."

So begann der Ruf an die"Donauschwaben" im ganzen Reich.Wenn man nun den Druck der Landbevölkerung im Reich sieht,d.h. Steuern,Armut,wirtschftliche Not,Unfreiheit,Leibeigenschaft und die vielen Kriege,das dürfte die Auswanderer zum Umsiedeln bewogen haben.Aber auch der Ruf der Habsburger war sicherlich ausschlaggebend:Starthilfe in Geld,freie Fahrt,Steuerfreijahre, unentgeltlichen Haus-,Acker und Wiesengrund war mit ein weiterer Grund der Aussiedlung.Siedler wurden vor allem in Lothringen, Luxemburg,im Kuerfürstentum Trier,im Saarland,in der Pfalz, in Hessen,im Frankenland,Baden,im Elsaß,in Württemberg,Schwaben und Bayern angeworben.Auf den "Ulmern Schachteln" zogen sie, im allgemeinen die "Donauschwaben" genannt,die Donau hinab. Zuerst wurden Dörfer in Banat,Batschka und Syrmien angesiedelt. Auf diese wichtige Siedlungen möchte ich aus Zeitgründen nicht eingehen.

Ich möchte mich nun auf unsere Ansiedlung von Kula,Poretsch, Ciglenik und Tominovac beschränken.Aus dem Vorwort meines Buches ist zu ersehen,daß die Besiedung der genannten Ortschaften

- 3 -

auf Josef II. zurückzuführen ist.Maria Theresia,die Mutter Josepf II.,hatte ja schon in unserem Poschegganer Kessel eine planmäßige Kolonisation durchgeführt.Unter Ihrem Sohn also,wurden unsere Dörfer angesiedelt.Ulm und Regensburg waren die Sammelplätze für unseren Ahnen.Es ist interessant zu wissen,daß die Poretscher ihr Treffen in Regensburg abhalten.Ich glaube,es ist dem Sepp Merkus und dem Peter Theis zu verdanken,daß ihr Trifen an der Geburtsstätte unserer Donauschwaben stattfinden.Mit den "Ulmern Schachteln" also, ging es donauabwärts in die neue Heimat.Die Kolonisten kamen 1785 aus den westlichen Grenzländern des Reiches,vom Rhein zur Donau über Wien nach Kutjevo,dann siedelten sie vor allem nach Kula,Poretsch,Ciglenik und Tominovac.Damit man etwas von den Strapazen und den Leistungen der Ansiedler erfährt,möchte ich einige statistische Zahlen nennen.Von 625 Neuankömmlingen,starben 1785,also im ersten Jahr 32 %; bis 1787 starben 324 Personen,also mehr als die Hälfte. In dieser Zeit gab es nur 32 Geburten.Vergleicht man die Zahlen, dann gab es eine Verringerung der Ansiedler um ca. 50 % .Hier kann man sicherlich den Satz anwenden:"Die Ersten fanden den Tod,die Zweiten die Not und die Dritten erst das Brot." Die Einheimischen in der Umgebung nannten unsere Vorfahren die "Schwaben",und dabei blieb es,obwohl die meisten Einwanderer keine Schwaben waren.Es entstand dort ein Kulturkreis des gesamten deutschen Volkes;eine Unmenge von Dialekten und Trachten entstand auch bei uns dort unten im Kessel von Poschegge,unverwechselbar "donauschwäbisch",nicht zu verwechseln mit den Schwaben aus Baden-Württemberg.
Der "Erzschwabe",Adam Müller Guttenbrunn hat über die Donauschwaben geschrieben:" Der Inhalt ihres Lebens war Arbeit, Arbeit,Schaffen,Schaffen und dies über 2 Jh. hinweg." Unsere Schwaben hatten keinen Auftrag als Deutsche,oder wie es das Ziel der Habsburger gewesen ist,eine "Vormauer der Christenheit" zu bauen.Eine Statistik beweist dies :

Ansiedlung v.Kula:	220 Seelen ...	Aussiedlung: 654 Seelen
	44 Häuser	131 Häuser
	496 Joch/Feld u.Wiesen	1800 Joch
Ansiedlung v.Poretsch:	25 Seelen	492 Seelen
	24 Häuser	106 Häuser
	331 Joch	1400 Joch .

Aus dieser Statistik ist zu ersehen,daß der wirtschaftliche Aufschwung gewaltig war. Diese Eigenschaften der Arbeit haben

III. Groblje u Kuli

Kad bi obilazio rodbinu i prijatelje u Požeštini prije ili nakon boravka na Jadranu, redovno bi obilazio groblje u Kuli i položio cvijeće. Njega je Hans Kuhn zadužio da vodi brigu o spomeniku podignutom na groblju u spomen na 150 godišnjicu doseljenja Nijemaca u Kulu, koji je svečano blagoslovljen 1936. godine. Iza spomen ploče bio je pohranjen zapis na pergamenu – Goticom o naseljavanju Nijemaca u Kulu. Kolale su priče, da su tu "Švabe" ostavile zlato, pa su znatiželjnici nasilno skinuli ploču i tom prilikom oštetili. Adolf nabavlja i postavlja novu. Groblje je potkraj prošlog vijeka preorano, što nije dobro primljeno kod iseljenih Kuljana.

Spomenik na groblju u Kuli

Nadgrobni spomenik obitelji Kirschig i Muhlberg

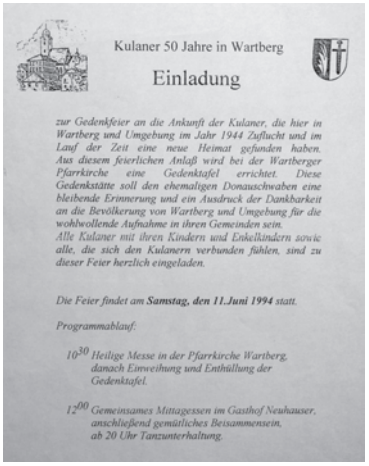

Kulaner 50 Jahre in Wartberg

Einladung

zur Gedenkfeier an die Ankunft der Kulaner, die hier in Wartberg und Umgebung im Jahr 1944 Zuflucht und im Lauf der Zeit eine neue Heimat gefunden haben. Aus diesem feierlichen Anlaß wird bei der Wartberger Pfarrkirche eine Gedenktafel errichtet. Diese Gedenkstätte soll den ehemaligen Donauschwaben eine bleibende Erinnerung und ein Ausdruck der Dankbarkeit an die Bevölkerung von Wartberg und Umgebung für die wohlwollende Aufnahme in ihren Gemeinden sein. Alle Kulaner mit ihren Kindern und Enkelkindern sowie alle, die sich den Kulanern verbunden fühlen, sind zu dieser Feier herzlich eingeladen.

Die Feier findet am ***Samstag, den 11.Juni 1994*** *statt.*

Programmablauf:

10^{30} Heilige Messe in der Pfarrkirche Wartberg, danach Einweihung und Enthüllung der Gedenktafel.

12^{00} Gemeinsames Mittagessen im Gasthof Neuhauser, anschließend gemütliches Beisammensein, ab 20 Uhr Tanzunterhaltung.

Einladung

Adolf Kirschig (Kula 20.01.1927. – 14.11.2006.)
Učitelj, konrektor, pisac i čuvar prošlosti

Sažetak

Koliko zabrinut za svoje školovanje u ratnim prilikama za svoju obitelj u Osijeku, njihova evakuaciju najprije u okolicu Đakova 1943. i 1944. godine u Osijek, a potom egzodus od Osijeka do Austrije, svakako da je ostavilo duboke ožiljke na mladog učitelja. No život piše svoje stranice i mora se okušati u radu nepriličnom za mladog učitelja. Život traži odricanja i on to sve savladava. U Njemačkoj dobiva posao u struci i to znači određenu sigurnost. Porodica mu daje punu potporu i on najprije obavlja preuzetu obavezu pisanja povijesti rodnog kraja. Po okončanju toga posla posvećuje se okupljanju sumještana koji su sada rasuti ne samo po Austriji i Njemačkoj, nego i po Americi i Kanadi. Ti susreti su dobro posjećeni, izmjenjuju se potresna sjećanja na prebrođeno, ali i želja za bolje sutra. Tako Adolf ispunjava svoj smisao života i rada prihvaćajući novu domovinu, ali ne zaboravlja ni rodnu grudu. Prilikom jednog od posjeta Požegi obišli smo Gradski Muzej u Požegi, gdje se oduševio sačuvanom građom o Nijemcima Požeštine, napose u Trencu, Thallerima, Schwarzu, Justhu, Reinerima, Kempfu, Scherzeru i dr. Da je doživio današnje vrijeme bez granica, bio bi najsretniji čovjek.

Adolf Kirschig (Kula 20. 01. 1927 – 14. 11. 2006)
Lehrer, Conrektor, Schriftsteller und Hüter der Vergangenheit

Zusammenfassung

Die Sorge um seine Bildung in Kriegsverhältnissen, um seine Familie in Osijek, deren Evakuation zuerst in die Umgebung von Đakovo 1943 und 1944 nach Osijek, danach die Flucht von Osijek bis Österreich hinterließ bestimmt tiefe Narben in dem jungen Lehrer. Doch das Leben schreibt seine Zeilen und er musste sich in der für einen jungen Lehrer unwürdigen Arbeit versuchen. Das Leben fordert Verzichten und er bewältigt das alles. In Deutschland bekommt er eine Arbeit in seinem Beruf und das bedeutet eine bestimmte Sicherheit. Die Familie gibt ihm volle Unterstützung und er erledigt zuerst die übernommene Verpflichtung die Geschichte der Heimat zu beschreiben. Nach Beendung dieser Arbeit widmet er sich der Versammlung seiner Mitbürger, die jetzt nicht nur in Österreich und Deutschland sondern auch in Amerika und Kanada zerstreut waren. Diese Treffen sind sehr gut besucht, es werden erschütternde Erinnerungen an das Erlebte aber auch der Wunsch nach einer besseren Zukunft ausgetauscht. So erfüllt Adolf den Sinn seines Lebens und seiner Arbeit die neue Heimat akzeptierend doch sein Geburtsland nicht vergessend. Bei einem Besuch in Požega besuchten wir das Städtische Museum in Požega, wo er begeistert war von dem erhaltenen Stoff über die Deutschen aus der Region von Požega, besonders über die Trenc, die Thaller, die Schwarzens, die Jusths, die Reiners, die Kempfs, die Scherzers und die anderen. Hätte er die heutigen Zeiten ohne Grenzen erleben können, wäre er der glücklichste Mensch.

Izvori:

1. Spomenica Rkt. Župe Kutjevo
2. Hans Kuhn: Die Besiedlung von Kula und Poreč, Zagreb 1936.
3. Adolf Kirschig: Kula – Poretsch Die Deutschen in Poschegaer Kessel. Donauschwabische Beitrage 46. Panonia – Verlag Freilassing 1962.
4. Tomislav Wittenberg: Groblja Požeške Doline, Požega 1996. str. 113-115.
5. Tomislav Wittenberg: Ses. kraj u srcu Poljadije, Požega 2002. str. 67-76. i 425.
6. VDG Jahrbuch 2003. str. 243.
7. Vlastita pismohrana

Zahvale:

Obitelji Kirschig, Deutschland
Hilde Kiser, Neustadt, Deutschland
Franz Stixel, Wartberg
Mirku Bauernfreund, Velika Gorica

Zlatko (Osvald) Bender
Društvo prijatelja Austrijanaca
u Bosni i Hercegovini, Banja Luka
Jugoslav Brujić, Dragan Lukač
Društvo za zaštitu prirodnog nasljeđa
„Arbor magna“, Banja Luka

UDK: 630(497.6)

Na austrijskim temeljima dva poticaja za izgradnju uskotračne pruge

Autori u radu nastoje istaknuti dva poticaja – Društva prijatelja Austrijanaca u Bosni i Hercegovini i Društva za zaštitu prirodnog naslijeđa „Arbor magna“ – za izgradnju uskotračne pruge u Potocima na planini Klekovači. Posebice naglašavaju da ju je izgradio bavarski industrijalac Otto von Steinbeis početkom 20. stoljeća i da je na relaciji Srnetica – Šipovo imala veliko prometno i industrijsko značenje do 80-ih godina 20. stoljeća.

Ključne riječi: *Dva poticaja, šumarstvo, Društvo prijatelja Austrijanaca u Bosni i Hercegovini, Društvo za zaštitu prirodnog naslijeđa „Arbor magna“, uskotračna pruga u Potocima na planini Klekovači, industrijalac Otto von Steinbeis*

Uvodne napomene

Bavarski industrijalac Otto von Steinbeis izgradio je početkom 20. stoljeća u Bosni i hercegovini uskotračnu željezničku prugu na relaciji Srnetica – Šipovo, u dužini od 76 km. Pruga je prolazila kroz najljepše predjele planina Klekovače i Bobije. Iako već desetljećima ne prometuje vlak, tada popularno zvan „Ćiro", stanovništvo toga kraja nastoji sačuvati uspomene na to razdoblje.

Naime, budući da i danas tu postoje sjećanja iz drevnog vremena kada se živjelo za tu željezničku prugu i od te pruge potaknuta je inicijativa za osnivanje Muzeja šumarstva i uskih pruga u Potocima na planini Klekovači. Zamisao i poticaj pokrenuti su od Društva prijatelja Austrijanaca u Bosni i Hercegovini i Društva za zaštitu prirodnog nasljeđa „Arbor magna", kojeg danas čini stručni tim u sastavu MSc. Jugoslav Brujić, BSc Dragan Lukać, BSc Milivoj Ivanković, MSc Dušan Miodragović i DSc Zoran Stanivuković. U tom projektu zapaženo značenje ima Društvo prijatelja Austrijanaca koje pored ostalih programskih ciljeva ima i zadatak da u granicama svojih mogućnosti njeguje tradicije njemačke i austrijske kulture koja je u Bosni i Hercegovini ostavila značajne tragove i doprinos u razdoblju industrijalizacije, tj. kraja 19. stoljeća, i vremena snažne izgradnje prometnih komunikacija i drugih infrastrukturnih objekata diljem Austro-Ugarske Monarhije.

Zamisli i poticaji

Navedena društva su zamisao i poticaj za taj muzej vezali za mjesto Potoci (općina Istočni Drvar) na planini Klekovača, što je već ugrađeno u postojeći regulacijski plan tog šumskog naselja. Budući muzej bi organizacijski bio vezan za Muzej Republike Srpske u Banja Luci, a vlasnički za „Javno preduzeće šumarstva".

Inače uzore ima u muzejima tog tipa kojih ima sve više u svijetu. Tako su danas poznati sljedeći muzeji:

Forestry Museum Gutenstein	Austria
Central New Brunswick Woodsmen's Museum	Canada, Boiestown, New Brunswick
Prince George Railway & Forestry Museum	Canada, British Columbia
Muzej šumarstva Krasno	Croatia
Danish Museum for Hunting & Forestry	Denmark
Andaman and Nicobar Islands Forest Museum	India
Gass Forest Museum	India, Coimbatore, Tamil Nadu
Forest Research Institute	India, Dehradun in Uttarakhand
Jaunmokas Manor	Latvia, Manors
Penang Forestry Museum	Malaysia, George Town
Bukit Nanas	Malaysia, Kuala Lumpur

SAFCOL Forestry Industry Museum	S.Africa, Sabie
Černi Balog	Slovakia
Muzej gozdarstva in lesarstva	Slovenia, Nazarje
Baggböleri	Sweden, Lycksele
Camp Five Museum	U.S, Laona, Wisconsin
Mississippi Agriculture & Forestry Museum	U.S., Jackson, Mississippi
The World Forestry Center Portland	U.S., Oregon
Texas Forestry Museu	U.S., Texas, Lufkin
Chippokes Farm and Forestry Museum	U.S., Virginia

Osnovni ciljevi takve ustanove bili bi:

- Edukacija;
- Dokumentacija;
- Rekreacija i turizam;
- Znanstveni rad.

Koncepcija budućega Muzeja

Navedena društva na planini Klekovača planiraju taj muzej koncipirati kao ustanovu koja prikazuje razvoj šumarstva na prostorima Bosne i Hercegovine, i to od davnina do suvremenog doba. Osnovni princip idejnog projekta je da postavke budu u operativnom stanju, tj. da uživo demonstriraju tehnologije u šumarstvu i tangentnim djelatnostima.

Postavke bi se temeljile na:

- *Povijesti šumarstva* na području Bosne i Hercegovine, i to od prapovijesti, vladavine Turaka Osmanlija, razdoblju Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Jugoslavije, poslijeratne Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, razdoblju raspada druge Jugoslavije i konačno od 80-ih godina 20. stoljeća do danas;
- *Selo i šume* (razne vrste alata – kose, srpovi, lampe, fenjeri, nakovnji, ograde, hambari, kuruzane, pojate, te restoran s tradicionalnom hranom);
- *Umjetnost i šume* (slikarstvo, kiparstvo, grafika, te izrađeni različiti muzički instrumenti);
- Iskorištavanje šuma – smještaj radnika (kolibe, bajte, vagoni…), sječa i obrada trupaca (sjekire, capini, macole, brusilice..), prijevoz drva, utovar i istovar (vitla, kliješta, točila, riže i dr.), smolarenje (noževi, posude, smolarena stabla…), ljekovita stabla i bilje te alati i slično za obradu i pripremanje (avani, prese, češljevi, sušare);

- Geodezija (teodoliti, padomjeri);
- Željeznica (lokomotive, vagoni, putni znakovi, šumske pruge, koturače, žičare, čekrci) i ostala prometna sredstva (kamioni kamioni, autobusi);
- Uzgoj šuma (kolobroji, doznačarski čekići, meteorološki uređaji);
- Uređivanje šuma (izrada elaborata, pravnih dokumenta i spisa);
- Dendrometrija (visinomjeri, pantljike, prečnice, relaskopi);
- Ekologija šuma (mineraloška zbirka, petrografska zbirka, tematski herbari, terarij, insektarij, a u perspektivi muzej bi se kombinirao s alpinetumom);
- Zaštita šuma (klopke, lovna stabla…);
- Lovstvo (lovački eksponati, oružje, pištaljke, čeke, mrciništa, hranilice...);
- Turizam (turistički vlakići, dječja igrališta…)
- Zaštita prirode (planina Klekovača je 1910. predložena za Nacionalni park);
- Zanatstvo (drvna galanterija, kočije, fijakeri…)
- Željeznička oprema (odijela, signalni rekviziti, razni predmeti koji su se upotrebljavali u vrijeme kada se prometovalo tom prugom, posebice od samog početka, tj. austro-ugarskog vremena i života osnivača i graditelja Otta fon Steinbeisa.);
- Drvna industrija (žage, testere, brente…);
- Šumarstvo u svijetu (razni oblici prezentacije).

Pri tome je konačni cilj da se od zaborava istrgne industrijsko šumarstvo koje je na ovim prostorima ostavilo dubok trag od kraja 19. stoljeća s dolaskom vlasti i upravljanja Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini. Stoga je to razdoblje vrlo bitno, pa ga je potrebno pravovaljano valorizirati te arhivistički i dokumentarno prikazati / prezentirati.

Umjesto zaključka

Promatrajući sve u cjelini dolazi se do konačnoga cilja vezanog za očuvanje povijesnoga i prirodnog nasljeđa, zaštite šuma i javno predstavljanje biodiverziteta toga područja. U povezivanju znanstvenoga i povijesnoga (austrijski temelji industrijskog i inog napretka) navedena društva su potaknula inicijativu za pokretanje nastavne baze Šumarskog fakulteta u Potocima. Pri tome bi navedeni fakultet bilo i edukativno središte za školovanje kvalitetnih stručnjaka šumarske struke. Prostori bi se nalazili u naselju Potoci na trasi bivše željezničke uskotračne pruge Drvar – Jajce[1].

[1] Udaljeno od Drvara 55 kilometara, a od Jajca 93 kilometra (mjereći po trasi bivše uskotračne pruge). Naselje Potoci je smješteno na 1.040 metara nadmorske visine i još uvijek egzistira zahvaljujući šumskom gazdinstvu „Klekovača“, čije se sjedište nalazi u tom mjestu.

U cilju ostvarenja tog projekta općina Istočni Drvar izradila je regulacijski plan naselja Potoci na površini od 22 hektara. Tim planom je određena lokacija nastavne baze s potrebnim sportskim terenima.

U nastupajućem razdoblju općina planira urediti prostor kao i izgraditi infrastrukturu neophodnu za nastavnu bazu. Prilog na slici:

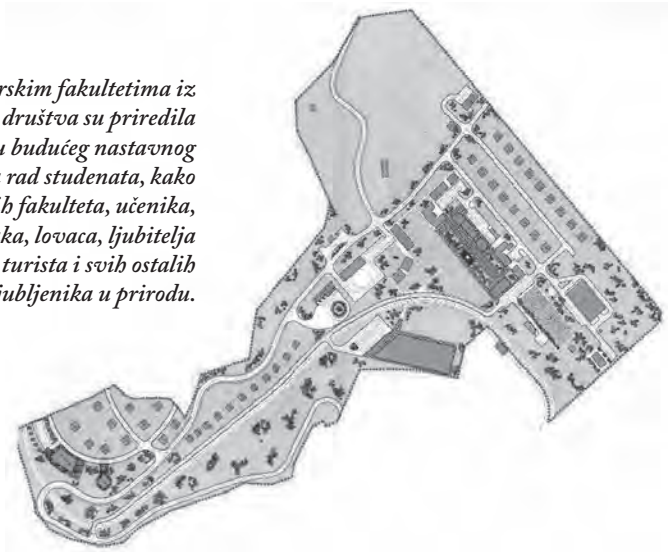

U suradnji sa šumarskim fakultetima iz Banja Luke i Beograda društva su priredila projektnu dokumentaciju budućeg nastavnog centra neophodnog za rad studenata, kako šumarskog, tako i ostalih fakulteta, učenika, šumarskih stručnjaka, lovaca, ljubitelja prirode, sportaša, turista i svih ostalih zaljubljenika u prirodu.

Izgradnja nastavnog centra u Potocima dala bi doprinos razvoju šumarske prakse u Bosni i Hercegovini, ali i šire, te bi pridonijela valorizaciji prirodnih potencijala ovog područja.

Na austrijskim temeljima dva poticaja za izgradnju uskotračne pruge

Sažetak

Na austrijskim temeljima su Društvo prijatelja Austrijanaca u Bosni i Hercegovini i Društvo za zaštitu prirodnog naslijeđa „Arbor magna" potaknuli izgradnju uskotračne pruge u Potocima na planini Klekovači. Pri tome su posebice naglasili važnost oživljavanja te pruge koju je izgradio bavarski industrijalac Otto von Steinbeis početkom 20. stoljeća na relaciji Srnetica – Šipovo i koja imala veliko prometno i industrijsko značenje do 80-ih godina 20. stoljeća.

Auf österreichischen Grundlagen zwei Förderungen des Ausbaues der Schmalspurbahn

Zusammenfassung

Auf österreichischen Grundlagen förderten die Gesellschaft der Freunden der Österreicher in Bosnien und Herzegowina und die Gesellschaft zum Schutze des Naturerbens „Arbor magna" den Bau der Schamlspurbahn in Potoci auf dem Berg Klekovača. Dabei betonten sie besonders die Wichtigkeit der Revitalisation dieser Bahn, die von dem bayerischen Industriellen Otto von Steinbeis Anfang des 20. Jahrhundertes auf der Strecke Srnetica – Šipovo erbaut wurde und die bis in die 80-ger Jahren des 20. Jahrhundertes eine sehr große Bedeutung für den Verkehr und die Industrie hatte.

Ivan Pederin
Zadar

UDK: 821.112.2(436).09”18”

Eduard Breier – revolucija i liberalizam

Eduard Breier, rođen u Ludbregu kod Varaždina 1811., preminuo na svom gospodarstvu u Moravskoj 1886. bio je prvotno časnik i službovao je u Bečkom Novom Mestu. Oprostio se od vojne službe i nastavio živjeti kao pisac, a potom i slobodni pisac. Bio je vrlo produktivan. Samo je u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci pohranjeno više od 60 njegovih knjiga. Još se njegovih knjiga može naći u Pragu, Münchenu itd.

Eduard Breier, Židov njemačkog jezika rođen u Ludbregu bio je časnik c. k. vojske. (U Pruskoj kao Židov ne bi bio mogao biti časnik).[1] Odselio se iz Ludbrega u Bečko Novo Mjesto, pa u Beč, gdje je uređivao časopis Franje Župana *Croatien* u kojemu je objavljivao radove iliraca.[2]Napisao je više romana iz hrvatske tematike, ali je bio i bečki pisac čija su djela izlazila u vrlo velikim nakladama. On je stupio u književnost na kraju 1840ih godina kad je cenzura dopustila uvoz romana Waltera Scotta.[3] Eduard Breier pisao je između 1850ih i1870ih godina valterskottovske romane čvrstih armatura. To je zlatno doba njegovog rada. Bio je to doba kad je 1848. proglašena sloboda tiska, otpočelo je osuvremenjenje izdavaštva, izdavači više nisu bili individualni poduzetnici i zanatlije, pojavila se izdavačka kuća sa svojim kapitalom, odgovornim, gospodarskim i tehničkim urednikom,[4] razvitak prometa pogodovao je stvaranju tržišta knjige. God. 1846. sagrađena je *Nordbahn,* a to je bila željeznička pruga Beč - Prag, a 1857. i *Südbahn* – pruga od Beča do Trsta. Bečkim nakladnicima dobro je došao Eduard Breier književni konfekcionar što je pisao desetke i desetke knjiga koje su se izvrsno prodavale. Breier je postao jedan od nevelikog broja pisaca koji su živjeli u izobilju od honorara za svoja djela. Takvi su u njemačkoj književnosti bili Heinrich Heine, Gerhart Hauptmann – pisci koji su za razliku od Breiera ušli u povijest njemačke književnosti, pače su u toj književnosti odigrali istaknutu ulogu. Breier nije odigrao tu ulogu i brzo je zaboravljen. Ovdje valja reći da je cenzura stvorila pojam nacionalne književnosti, ali da je u piscima vidjela odgojitelje čitateljstva da budu građani domovine pa je pred njih postavljala zahtjev dobre kakvoće njihovih djela.[5] Knjiga je postala sredstvom obrazovanja naroda, odnosno njegovog upravnog sloja, bila je dakle idealističko poduzeće koje nije bilo profitabilno i trebalo je (kao i danas) subvenciju. Poslije novog zakonodavstva o tisku, kad je zaštićeno i autorsko pravo, knjižarska poduzeća postale su tvornice i gospodarska poduzeća, a to je značilo

[1] U raspravi o Židovima u Pruskom Zemaljskom saboru (*Landtag)* 1847. tražila se njihova emancipacija. Bismarck je tražio da se Židovima ne dopusti da obavljaju javne službe, da ne smiju biti suci, policajci, da ne mogu predavati na sveučilištu književnost , povijest, medicinske i prirodne znanosti, Hartmut Kircher, Heinrich Heine und das Judentum, Bonn, 1973. str. 35.

[2] O njemu članak Local Jewish Enciclopaedia članak autora Isidora Singer i A.M.Briedenberg. O časopisu Croatien vidi neobjavljenu doktorsku disertaciju Marine Fruk u knjižnici Odsjeka za germanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Vidi još Ivan Pederin, "Začinjavci",štioci I pregaoci,Vlastite snage I njemačke pobude u hrvatskoj književnosti, Zagreb,NZMH.1977. Eduard Breier i povijesni roman u Hrvatâ, str. 225-271.Kraći životopis i bibliografiju najranijih Breierovih radova napisao je Milivoj Dretar, Eduard Breier, pisac I publicisti z Ludbrega, HA – Kol, Zgb. Br.1121.listopad 2011.

[3] Ivan Pederin, Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji, Zadar, 2008. srtr. 260.

[4] I. Pederin, Austrijska cenzura… str. 167ff.

[5] I.Pederin, Austrijska cenzura…Vorschrift für die Leitung des Censurwesens und für das Benehmen der Censoren in Folge der a.h. Beschliessung vom14. September 1810. str. 306-311.

da je do tada potiskivana trivijalna i zabavna književnost tim nakladnicima bila sve više dobrodošla jer je obećavala zarade. Ovdje valja spomenuti i žeđ za čitanjem koja je u to doba bila tako velika da su1840. godine nepoznati ljudi krali novine i časopise iz poštanskih ureda, nosili ih kući, čitali s velikom pohlepom i onda ih vraćali pošti što je usporavalo dostavu.[6]

Eduard Breier bio je mnogopisac. Samo u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču čuva se preko šezdeset njegovih naslova, a njegovih knjiga ima još u Sveučilišnoj knjižnici u Beču, a u minhenskim, praškim knjižnicama i drugdje. Njegovi romani su romani valterskotovskog tipa, tj romani čvrstih armatura s više potki. On uvodi stalno nove likove u pripovijedanje, svaki lik ima svoju potku, a oni se uvijek na nekoj točki pripovijedanja sastaju. Slučajno nije ništa. Ako je neki junak upoznao neku djevojku ili nekog drugog junaka, sigurno je da će se oni naći opet pedeset, sto ili više stranica niže. Njegovi romani vrlo su bogati zbivanjima. To bogatstvo zbivanjima zamjećuje se još kod aleksandrijskog romana, nastavlja se u viteškoj književnosti, španjolskom Amadis-romanu, u pikarskom romanu, Richardsonovom *Tomu Jonesu,* u Wielandovim romanima. Međutim, u XVI. st. pojavljuje se *Vida,* a to je autobiografija sv. Tereze Avilske. Od kraja XVIII. st. u romanu sve više djeluje autobiografija, osobito Rousseauova – *Confessions,* pa Goetheova – *Aus meinem Leben Dichtung und Wahrheit.* Zbivanje i fabula uzmiču pred unutarnjim doživljavanjem[7] koje se čita kao neko opravdanje pisca pred čitateljstvom ili traženja srodne duše među čitateljima.[8]do kraja XIX. st. događajnost pripovijedanja gotovo je potpuno zakržljala. Eduard Breier nije slijedio razvitak i tendencija njemačkog *Bildungsromana* koji je ponajčešće autobiografija samog pisca[9]i to ga je dovelo u susjedstvo trivijalne izabavne književnosti. Breier nije nikad autobiografičan i vrlo malo kaže o sebi samom, ne nameće čitatelju jasno svoja osobna mišljenja.

Pitanje romana detekcije, dakle romana u kojem se čitatelju zadaje zagonetka za rješavanje pojavilo se sa *The Castle of Otranto* Horace Walpolea.[10] Cenzura nije dopustila razvitak trivijalne književnosti, kako naprijed vidjesmo, pa je trivijalna književnost postala štivo slabo obrazovanih u industrijsko doba. Književnost u kojoj se skraćuje stvarnost, a ignorira se sposobnost promjena individualnosti i promjena društvenih prilika.[11] U ovim romanima čita se o junacima koji se nude čitatelju

[6] I Pederin, Austrijska cenzura… str. 57.

[7] Ivan Pederin, Zu einigen Fragen der Literatur des XVIII. und XIX. Jh. Riječ, IX (2003) sv. 1. str. 165-179.

[8] Georges May, L'autobiographie, Paris, 1979. str. 42

[9] Ivan Pederin, Der Bildungsroman des Realismus und Absolutismus, Riječ, 14 (2008) str. 214-236.

[10] Ivan Pederin, Na izvorištima trivijalne književnosti, Njemačka sablasna pripovijetka (Geistergeschichte) i engleska gotska pripovijetka (Gothic Story) prema kriminalističkom romanu, Izraz, Sarajevo, Bd. 22(1978) br. 11-12, str. 1517-1540.

[11] Peter Nusser, Romane für die Unterschicht, Groschenhefte und ihre Leser, 1973/74. Stuttgart, str. 29.

kao identifikacijske likovi.[12]U nečemu je on ipak blizak trivijalnoj književnosti jer njegovi likovi i njihovi postupci nisu psihologizirani izraz njihovih strasti ili karaktera, društvene, gospodarske ili moralne svijesti, nego racionalni povod odvijanju vrlo razgranate radnje. Zbivanje je vrlo napeto, najnapetije na kraju jednog poglavlja. Onda pisac potraži junaka u drugoj potki, da bi pedesetak stranica niže nastavio pripovijedanje iz ranijeg napetog poglavlja. To je tehnika preuzeta iz časopisa kad bi čitatelj morao čekati tjedan dana da vidi kako je njegov junak izišao iz opasnosti u ranijem nastavku. Na ovaj način Breier zabavlja, ali to umanjuje umjetnički dojam. [13]

Povijesni romani

U svojim romanima Breier obično uvede u radnju stanovit, često i velik broj malih ljudi, obično zanatlija. On ih uvede u neko više ili manje važno povijesno ili političko zbivanje, čak im dade i neku skromnu ulogu u tom zbivanju.

Roman *Görgey aus Ofen, Historisch-romantische Erzählung* roman je, Breier piše pripovijetka o jednoj epizodi mađarske revolucije 1848/49. Već druga naklada izišla je 1851., pa podnaslov "historisch"nije opravdan. U romanu se mađarski "patrioti"nalaze u Pešti. U Budimu je c. k. vojska pod generalom bojnikom Henzijem. Među vojnicima mnogo je hrvatskih graničara. To je politički i povijesni okvir. U tom okviru nalaze se mali svakodnevni ljudi, građani, ne plemići. Jedni su u Budimu, drugi, njihovi prijatelji i članovi obitelji u Pešti. Tu su i žene koje ne sudjeluju i neće da sudjeluju u politici. Sam Breier očigledno misli da žene nisu za politiku. Breier opsuje euforični nacionalizam Mađara u Pešti, opisuje slikovitu mnogostranost naroda. Ovi ljudi nisu za ekstremna rješenja, kako su oni s jedne i druge strane, oni su za umjerenost i humanost. "Humanost" je masonski pojam koji je zamijenio ili trebao zamijeniti kršćansku milosrdnost, vjerojatno potječe od Herderova spisa *Briefe zur Beförderung der Humanität.* Dva polubrata Friedrich i Adolf na suprotstavljenim su stranama, ali djeluju iz svog unutarnjeg uvjerenja, sličnom Kantovom kategoričkom imperativu. Ovakve slike naroda i zanatlija naći će se kasnije kod Šenoe, koji nešto duguje Breieru.[14] Görgey Arthur je zapovjednik revolucionarnih snaga, ali on je podložan glavi revolucije Kossuthu Lajosu – civilnoj vlasti. Ovo je načelo liberalne parlamentarne demokracije, ne Austrije koja je bila apsolutistička carevina. Vrhovni zapovjednik i vojnik bio je sam car. Kossuth je čovjek velike političke moći druži se s velikašima. Dio velikaša i malo plemstvo bili su snaga revolucije koja je bila

[12] Günter Waldmann, Theorie und Didaktik der Trivialliteratur, Modellanalysen – Didaktikdisskussion – literarische Wertung,Mümchen, 1972. str. 36.

[13] Hans Friedrich Foltin, Zur Erforschung der Unterhaltungs und Trivialliteratur, u: Hans Otto Burger (Hrsg) Studien zur Trivialliteratur, Frankfurt am Main, ²1976. str. 263.

[14] Ivan Pederin. Der historische Roman in Österreich und Kroatien, Eduard Breier und August Šenoa, Österreichiche Osthefte, Bd. 19(1977) Heft 4 str. 276-286.

legitimistička.[15] Ali Kossuth ne pripada sebi nego domovini. Thekla, djevojka koja se ipak upušta u politiku nije privržena Metternichu, ali ni Kossuthu.

Ipak dolazi do neprijateljstava i borbe u kojoj Friedrich, liječnik liječi ranjenike na jednoj i drugo strani, a Franjo Josip osuđuje 29. svibnja 1848. Mađare da se bore protiv reda i zakona. Breier dodaje da su Mađari sebičnjaci koji nisu u stanju podvrći se zajedništvu Carevine. Breier ovdje prianja uz geslo novoapsolutizma koji je priznavao nacije, ali je promicao osjećaj državnog zajedništva Carevine. Breier ovdje slijedi umjerenost i promišljenost Dvora kad je donosio političke odluke, što je bio stil austrijske politike koja je poučena neuspjehom Josipa II. i Napoleona pa je bio vrlo promišljen i oprezan u svom hodu prema modernizaciji. Breier slijedi i umjerenost Dvora u osudi mađarske revolucije. Dvor je dopustio povratak mnogim čelnicima revolucije i povjerio im ugledne položaje kao npr. grofu Andrássi Gyuli, pa Kossuthu Ferencu, sinu Lajosevu. I Lajos bi se bio mogao vratiti da je htio. Görgey je konfiniran u neko malo mjesto u Austriji gdje je i umro u dubokoj starosti. Tijelo mu je kasnije preneseno u Budimpeštu i pokopano uz počasti.[16] Dvor je dakle bio pomirljiv prema mađarskoj revoluciji, a i Breier je umjeren u njezinoj osudi. Dvor Mađarima nije ipak dao Dalmaciju, a ni Hrvatsku kao njihovu pokrajinu –*pars adnexa* što je Kossuth tražio 1848. i što je bio povod za rat.

Roman *Die Sabbathianer, Historicher Romanaus der Zeit der ersten Theilung Polens* (Pest –Wien und Leipzig, 1858.) roman je iz doba prve diobe Poljske. U romanu se bore dvije poljske stranke austrijska i ruska, bore se više političkkim sredstvam, sletkama, otmicama i sl. nego oružjem. *Ingroup* je austrijska stranka, ruska stranka je *outgroup*; na toj točki je Breier blizak trivijalnoj književnosti. On je ipak umjeren u odbacivanju ruske stranke koju ne kleveće. On Rusima zamjera goropadnost, antisemitizam što je točno jer austrijska država, bar poslije *Toleranzedikta* Josipa II. 1782. nije bila antisemitska, a ruska jest, vlast je pobuđivala narod protiv Židova i pogromi su bili česti. Ali Rusi nisu samo protivnici Židova, nego i katolika.[17] Ruski časnici govore na gozbama da Židove valja iskorijeniti ognjem i mačem, da nijedan Poljak ne smije imati priležnicu Židovku. Na ruskoj strani je poljski kralj, koji se domogao krune u postelji Katarine II. Velike. Njega će rodoljubi oteti i odvesti sobom. Ljudi su sumnjičavi jedni prema drugim, sreću se sa sumnjom i dugo traje dok se jedni drugima iskažu kao pripadnici austrijske stranke. Česta su preoblačenja da se zavara protivna stranka, ali ruski pukovnik Suworov ipak je častan čovjek. Vojnici nisu uniformirani, njihove odore narodne su. Tu Breier pobuđuje suvremeni poljski nacionalizam koji se oslanja na folklor. Javlja se opaki starost koji u zamku Mirograd

[15] István Déak, The Lawful Revolution, Louis Kossuth and the Hungarians 1848. – 1849., New York, 1973.

[16] Déak, Op. cit. str. 325-350.

[17] Ovdje valja dodati da je katolička crkva uvijek priznavala sve sakramente pravoslavne, a pravoslavna ni jedan katoličke crkve.

drži zatočenu lijepu Thamar. On je tiranin, tip sličan Šenoinom Tahiju, past će u ruke austrijske stranke Poljaka, i doći u okovima pred sud. Breier kao pripovjedač nije sveznajući, pripovjedač, on slijedi izvore, to su dokumenti iz francuskih pismohrana i izvješća francuskog poklisara, pa djelo njemačkog pisca koji je obnašao mnoge ugledne dužnosti Friedricha Ludwiga Georga von Raumera (1781-1873) i njegovo djelo *Europa vom Ende des siebenjährigen bis zum Ende des amerikanischen Krieges.* U pripovijedanju se opaža utjecaj kazališta – dijalozi su česti, radnja napeta, pisac okuplja povremeno mnoge junake na jednom mjestu. Ima scena sa zabunama u noći slično kao u Cervantesovu *Don Quijote*, scena u svratištu gdje don Quijote zabunom smatra krčmarevu sluškinju Maritornes svojom Dulcineom. Nije moguće utvrditi da li je Breier čitao Cervantesa, ali on je mogao čitati i Richardsona koji se rado pozivao na Cervantesa. Cigani se pojavljuju kao krvnici na stratištima. Vojnici nose oko vrata medaljone sa Marijinim likom. Pojavljuju se kastrati koji pjevaju u operi izbornog kneza. Radnja ima više potki, ona je bogato razgranata i obrazložena s mnogo pojedinosti.

Glavna snaga austrijske stranke Poljaka su Židovi sabatijanci, Breier piše *Die Sabbathianer*. Sabatijanci – *sabbatean*, židovska sljedba koju je osnovao Shablai Zvi (rođ. 1648), što se proglasio mesijom u Osmanskoj carevini. On je dospio u sukob s Muslimanima koji su ga stavili na muke pa je prešao na islam da bi se izbavio iz tih nevolja. Umro je u današnjoj Albaniji (*Arnautluk* kažu Turci). Mali broj Židova ostao mu je privržen, a rabinu su prema njemu i njegovima uvijek bili oprezni. Neki su njegovi sljedbenici prešli na islam, a Turci su te poturčene Židove zvali *donmah*, Turci su ih sumnjičili da potajno prakticiraju židovsku vjeru, a za tako nešto muškarci bi bili osuđeni na smrt. Neki sabatijanci otišli su u Poljsku gdje se Jacob Frank proglasio nasljednikom Shablai Zvija, ali su rabin i prema njemu bili oprezni. Neki od njih su se u Poljskoj pokrstili.[18] Breier kao da ništa ne zna o ovoj sljedbi, njegovi sabatijanci naprosto, pojani Židovi koji drže stranu austrijske stranke Poljaka. Njihova glava je grofica Sophia Kassakowska, tajna Židovka, koja je svoj židovski identitet otkrila. Židovi se sastaju u gostionama koje drže Židovi rade u prilog austrijske stranke Poljaka. S njima je Simon Luzzato,[19] rabin Hajum, sve urotnici. Urotnik Jodler, kasnije Jodlnitzki ima prsten s kojim se iskazuje svojim tajnim prijateljima. Njihov predvodi Jacob Frank i njegovi koji su pokršteni Židovi. Oni su u duši uvijek Židovi, ali znaju biti opaki prema jednima i drugima. Frank drži predavanje o znanosti koja razara vjeru. On je protivnik prosvjetiteljstva i prirodnih znanosti, ali nije tip biblijskog Židova. Njegovo predavanje, a on je jedno od Breierovih pripovjedačkih grla, sukladno je katoličkoj polemici s prosvjetiteljstvom. Blizak je austrijskoj stranci

[18] Encyclopaedia Judaica, Jewish Shisms, Sabbateans and Frankists.Internet.

[19] Simon Luzzato (1583-1663) ugledni rabin u mletačkom ghettu pisac Discorso circa il stato de gl'Hebrei in particular dimoranti nell'inclita città di Venetia 1638. Ovaj spis nije napisan za Židove ili rabine, nego za mletački Senat. On je tražio toleranciju prema Židovima i uspio je.

Poljaka, ali je protiv kralja i carice. Sloboda je za nj živjeti po prirodi. On je zapravo judeokršćanin, blizak Zvi i kršćanstvu, poziva se na doba poslije smrti Isusove kad su judeokršćane progonili rabini i su obični Židovi. Na drugoj strani je grofica Sophie Kassakowska koja se sastaje u dvorcima sa svojim ljudima i uhodama, a oni dolaze kroz tajne hodnike. Ona će spasiti inače Rusima naklonjenog kralja i preporučiti da ga se čuva jer on je čast Poljske.

Starost je na strani Rusa, ali ga Rusi preziru što je zaljubljen u Židovku. Židove u ovom romanu Breier uspoređuje sa starozavjetnim židovskim junakinjama Juditom, Ester, Ahasverovom ženom Vahti.

Breierovi Židovi Poljaci su, ali su privrženi i Austriji. On ulazi u vrlo dugu polemiku o položaju Židova u XIX. st. koja se jednim dijelom bavila pitanjem integracije Židova u suvremene nacije, da li su Židovi Nijemci židovske vjere ili ne.[20] Breier je u ovom romanu i Poljak i Austrijanac, ali kad traži oslonac za svoje židovske junakinje u Starom Zavjetu on pobuđuje židovsku tradiciju i kulturu koju je poslije njega pobuđivao Theodor Herzl i cionizam.

Breier pokazuje tip Židova što se sljubljuje s kulturom zemlje koja ga je primila,a Židovi nikad i nigdje nisu bili nelojalni prema svojoj domovini ili novoj domovini. Tako ni ovaj roman koji je posvećen izgradnji Poljaka u suvremenu naciju.

Roman *Die Zauberflöte* (Prag, 1859) *(*Čarobna frula) roman je o Mozartu u času kad je skladao ovu operu. Uvodno pisac spominje ljude bez prihoda koji izmišljaju načine zabave da bi se uhljebili u dvorcima nekog grofa pa je Anton Khünl izumio slike sjena. On je ostvarivao spektakl prstima koji su bacali sjene na platno. Time je privukao pažnju samog cara Karla VI. pa vojskovođe, kneza Eugena Savojskog, FriedrichaVelikoga. Njega je naslijedio Depensier koji je to umijeće prenio u Pariz i privukao pažnju Robespierrea. Time je Breier priznao da je feudalna klasa bila mecena kazališta i književnosti, ali ni kazalište ni književnost onda nisu bili nacionalni nego privatna zabava velikaša i njihovih dvorova. Breier to ne piše, ali dodaje da je industrija progutala te ljude bez prihoda i time uništila mnoge tradicionalne oblike zabave i umjetnosti. Breier piše u doba rane industrijalizacije u Beču i Carevini.

On nastavlja sa prikazom nastanka pučkih kazališta u bečkim predgrađima, a ta kazališta bila su privatna poduzeća temeljena na poslovnom uspjehu. Međutim osnivanje tih kazališta podupire knez Georg Adam von Starhemberg. Goethe u prvom dijelu *Fausta* daje riječ jednom takvom kazališnom poduzetniku – direktoru koji nema osobitog razumijevanja za umjetnost i stavlja pisca u poslužni položaj.

Ta kazališta privatnih poduzetnika u stalnoj su financijskoj nevolji, ne plaćaju račune i sl. Onda Breier prikazuje jednu tjelesno bežnu djevojku kako dolazi direktoru kazališta Schikanederu i nudi mu se kao pjevačica – (*Lokalsängerin)*

[20] Hartmut Kircher, Op. cit.

Schikaneder razgovara s njom, on je sve više razdražen, oslovljava je sa *Mamsel,* a ona traži da je oslovljava sa "gospođice"(*Fräulein)*" jer ona je po rođenju barunica von Helm iz Maribora. Onda zapjeva, i Schukaneder je očaran. I još nešto, ona je betežna i grbava, ali u zrcaluje lijepo građena i zdrava. Breier zaboravlja da književnost od prosvjetiteljstva na ovamo cenzurira čudo, osim duhova koji se mogu pojavljivati u romanima i na pozornici. Ovdje Breier neće da zna da su pjevači i glumci bar do propasti Carevine bili ljudi s ruba društva, ako časnik npr. oženio s glumicom gubio bi čin. Osječki pisac Alexander Roda dao se razvojačiti da bi se mogao oženiti s glumicom Burgtheatera Adele Sandrock.[21]

Breier onda prelazi na prikaz dvorca grofa von Teichenberga u okolici Beča i nabraja ostala mjesta u kojima su velikaši gradili ladanjske dvorce, a ti su sjedišta kulture.[22] U tom dvorcu djeluje sluškinja (*Kammerjungfer)*koja je rođena kao barunica von Helm, ali je ona i njezina sestra blizanka ostala siroče kao dijete, pa ih je sebi uzela grofica von Teichberg. Njihov nećak Scipio čuje neku djevojku koja krasno pjeva u nekom vinogradu. Od onda se lik dvaju blizanki prepliće, a Scipiose zaljubi u sluškinju svoje tetke. On je aristokrat jozefinskog tipa, dakle aristokrat koji je neformalan u ophođenju s neplemićima.[23] Breier potanko opisuje grofovske dvorove, staru i novu bankarsku aristokraciju. Ova nova aristokracija oponaša staru,osniva u svojim dvorcima pismohrane, knjižnice i galerije slika, drži se milostivo prema nižima, iako su vrlo sebični i pohlepni na novac. Breier zna citirati jezik tih grofova, jezik na kojem govore sa poslugom i pritom govore mnogo francuskih riječi, jer francuski je bio jezik aristokracije u XVII. i XVIII. st. u svoj Europi, samu poslugu i hijerarhiju te posluge. Na vrhu je *Haushofmeister*[24], koji se brine za ceremonijale, podučava djecu gospode i sl. *Kammerjungfer, Hausmädechen, Stubenmädchen (*to bi bile sobarice različitog stupnja), *Extramädchen*, *Putzwäscherin*[25] *(*pralja). Ovim stupnjevima odgovara i titulatura. Starija oslovljava mlađu sa *Jungfer* (djevojko, curo).[26] Mlađa se obraća starijoj sa

[21] Alexander(Sándor) Roda zvao se prvobitno Rosenfeld , rođen je u današnjoj Slovačkoj. Bio je Židov. Otac mu se doselio u Osijek, Alexander se pokrstio i promijenio ime u Roda. Svoja književna djela potpisivao je sa Roda Roda. Razvojačio se da bi se mogao oženiti sa Adele Sandrock, ali je ona željela nastaviti karijeru i nije se htjela udati. Roda Roda, Geschichten aus Slavonien, Prosa, Mit einem Vorwort von Vlado Obad in Verbindung mit Krista Zach, Vorwort, str. 16. 18.

[22] Vidjeti Ivan Pederin, K pojmovima αναχορειν εν το ερεμω , otium, vita monastica, ladanje i ljetovanje, Godišnjak grada Korčule 11 (2006) str. 77-87.; Isti, Ladanje u doba etatizma i kapitalizma (19. i 20. stoljeće), Zbornik dana Cvita Fiskovića, I (2005) str.331-340.

[23] Takav aristokrat bio je kasnije i grof Lav Nikolajević Tolstoj koji je u Uskrsnuću jasan neprijatelj grofova i knezova.

[24] Ludwig Fertig, Die Hofmeister, Ein Beitrag zur Geschichte des Lehrstandes und der bürgerlichen Intelligenz, Stuttgart, 1979.

[25] Navodimo ove riječi na njemačkom jer su hrvatski izrazi za ove stupnjeve službinčadi zaboravljeni kao uostalom i u današnjem njemačkom.

[26] Ova riječ se u današnjem jeziku odnosi samo na djevicu. Ranije se odnosila na svaku mladu i neudatu ženu nižeg društvenog stupnja.

Mamsel. (To je francuska riječ *mademoiselle*, što znači gospođicu, ali se neće reći plemićkoj kćeri koja je Fräulein).

Tek onda u ozračje glazbene kulture stupa Mozart, koji inače stanuje u središtu grada u *Rauhensteingasse.* U doba Breiera je to bila "kamatna kuća". Breier opisuje radnu i spavaću Mozartovu sobu, zapravo dvije sobe u kojima Mozart sklada, njegove brojne neprijatelje, piše o kazališnom poduzetništvu, grofa Scipija što prijateljuje s Mozartom, a Mozart se drži dostojanstveno kao glazbeni knez. Međutim i Mozart je kazališni zanatlija i poslovni čovjek. On i grof Scipio sjede u sobi *Kammerjungfer* u koju je Scipio zaljubljen pa se postavlja pitanje braka grofa s pučankom. Ali *Kammerjungfer* je, kao i Židovka Thamar u prethodnom romanu, tajna osoba, ona je rođena kao barunica i to će olakšati brak. Breier voli tajnovitost i nalazi mu funkciju u svojoj razvedenoj fabuli.

Onda Breier opisuje šetalište na *Bastei.* Svaki društveni razred šeće u svom satu, najprije sluge, kočijaši, lakaji, lovci, tjelohranitelji (*Leibhussaren)*, potom građanke – žene nižih kancelarijskih činovnika, umjetnici, kućni zaštitari, ljudi što piju mineralnu vodu, hipohondri (ovdje je Breier ironičan), poluplemenite gospođe i napokon oni najugledniji. Josip II. dao je načiniti pločnik na *Bastei* pa je nikla i jedna kavana u kojoj su sjedili veliki pisci i visoki časnici. Tamo se šetao knez de Ligne sa dvorskim savjetnikom i austrijskim filozofom Sonnenfelsom, umirovljeni bojnik barun Friedrich von der Trenck, rođak Franje Trenka, odnosno Franza Serapha baruna von der Trenck. Friedrich je vodio čak 99 sudska procesa u Beču, otišao je kao tajni agent u revolucionarni Pariz, gdje je giljotiniran. Napisao je memoare. Na *Bastei* je imao prodavaonicu antikvar Klopstock, brat autora *Messiasa.*

Za razliku od *Die Sabbathianer,* u kojem je jedva nešto napisao o političkim prilikama u Poljskoj, a i o samim sabatijancima nije mnogo napisao. U ovom romanu Breier je pokazao vrlo dobro poznavanje starog Beča i života velikaša. On nije neprijatelj velikaša onako kako je to bio Friedrich Schiller. Ovo pokazuje da je on ovaj roman napisao u želji da obrazuje čitatelja što je temeljna značajka europskih književnosti u XIX.st., a to je bilo doba stvaranja modernih nacija. Osim već istaknute vještine, pače i virtuoznosti pripovijedanja ovaj roman može se smatrati umjetnički uspjelim. On se u ovom romanu iskazao kao pisac zaljubljen u Beč. A bio je provincijalac, rođen u Ludbregu. Zanimljivo je da je glavni lik ovog romana Mozart, ali iz pripovijedanja možemo zaključiti da je glavni lik zapravo glazba, možda i *Kammerjungfer* - barunica von Helm, čiji se lik prepliće sa likom njezine sestre blizanke.

Roman *Wagram und das Attentat* (Beč, 1862) roman je o francuskoj okupaciji Austrije poslije bitke kod Wagrama u doba Napoleonskih ratova. Breier opširno opisuje manje bitke koje su prethodile bitki kod Wagrama, a onda i glavnu bitku

koja je trajala dva dana. Napoleonova armija bila je brojnija, imala je i više topova. Nadvojvoda Johann se sa svojom vojskom morao povući, ali su Francuzi imali više gubitaka nego li C. K. vojska. Breier u tom opisu prepričava austrijskog povjesničara baruna Hormayra koji se borio protiv Francuza.[27].

U taj okvir spadaju sudbine malog bečkog puka, obrtnika koji odbacuju francusku okupaciju. Breier jedva spominje velikaše, grofovi i knezovi borili su se na čelu dijelova C. K. vojske kao generali pod vrhovnim zapovjedništvom nadvojvode. Glavni junak je mali bečki puk, a to su tri djevojke, njihovi zaručnici i članovi uže i šire obitelji. To je u književnosti novost. Kasnije će Lav N. Tolstoj u *Ratu i miru* stvoriti pojam naroda, to je kod Tolstoja, koji je bio pravoslavni vjernik "narod pravoslavni". Od tog pojma poći će Lenjin i Staljin koji su stvorili pojam "narodnih masa", koje nisu isto što i Engelsov pojam proletarijata. Breier ne vidi narodne mase, već mali gradski puk, obrtnike koji su otišli na barikade 1848. On osuđuje ratne dobitnike i ističe da je njihov dobitak mnogo veći od Schillerovih honorara za njegove najbolje radove. Tu iz Breiera progovara ponos pisca koji traži autorski honorar, a on nije bio nešto što se samo po sebi razumjelo, bar ne na početku stoljeća.[28] Ferdinand Müller je francuski agent koji je pristao uz Francuze zanesen idealom slobode. Poginuo je u Rusiji. Njegova polusestra – Rosa, izvanbračna po rođenju prepozna ga kao brata i predbacuje njegovu frankofiliju. Značajno je da Breier bira za junakinju djevojku rođenu izvanbračno, a takva djeca bila su po građanskom zakoniku u XIX. stoljeću diskriminirana, uopće bez položaja u društvu. Julija ima zaručnika Friedricha Stapsa, pravog Nijemca (*einen Mann von echt deutschem Gemüte)*. Peter Thell posvadi se s jednim francuskim časnikom, otme mu sablju, polomi je i stavi mu je pred noge. Vojni sud ga je osudio nasmrt, jer je tim činom uvrijedio francusku vojsku – *la Grande Armee.* Smaknuće je javno. Nazočni narod psuje i uzalud traži milost. Francuzi ne dopuštaju javni pogreb. Puk silom oslobađa razne zarobljenike, a francuski okupatori sada se suprotstavljaju narodu. Inflacija, lihva, Napoleon traži od Bečana mnogo novaca za rat. Knez Liechtenstein traži primirje. Car Franjo poziva na otpor okupatorima. Ustanak u Tirolu diže Andreas Hofer, seljak, koji govori u dijalektu. Francuzi su ga uhvatili i strijeljali. On nije dao da mu povežu oči, i nije htio kleknuti na stratištu. Hofer se i danas smatra njemačkim nacionalnim junakom. Kult Hofera osnovao je Hormayer, o njemu je pisao Karl Lebrecht Immermann u *Trauerspiel in Tirol,* a za

[27] A. Robert, L'idée nationale autrichienne et les guerres de Napoléon; l'apostolat du baron de Hormayr et le salon de Caroline Pichler, (1933).

[28] Od 1852 do1871.rastao je broj knjižara mnogo brže od pučanstva, a oni se nalaze u velikim gradovima. Geschichte der deutschen Literaturkritik (1730-190) mit Beiträgen von KlausL. Berghahn, Russel A. Bermann, Peter Hohendahl, Jochen Schute Sasse und Bernard Zimmermann, herausgegeben von Peter Uwe Hoihendahl, Stuttgart,1985. Peter Uwe Hohendahl, Literaturkritik in der Epoche des Liberalismus, str. 201. Grillparzer gotovo da uopće nije primao honorar. Dobio bi dopust da nešto piše i kroz to doba bi primao (lošu) plaću. Ivan Pederin, Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji, Zadar, 2008.str.10.

njim Heinrich Laube, mladonijemac u *Reisenovellen (*1834. i 1837). Laube ga opisuje kao vođu ustanika blisko vezanih sa svojom siromašnom, ali ljubljenom zemljom kojeg je izdalo austrijsko plemstvo, a Francuzi su ga strijeljali u Mantovi uz dužno poštovanje prema njemu kao borcu za slobodu. Laube je bio poštovatelj Napoleona, ali ovaj pokušaj spajanja ustanka protiv Francuske okupacije i slobode nije uvjerljiv. Breier ga opisuje kao borca kojem je car odao poštovanje.

Breier zamjera njemačkim knezovima što su pokorni Napoleonu.

Friedrich Staps stupa pred Napoleona na nekoj paradi s velikim nožem u namjeri da ga ubije. Uhvate ga i privedu Napoleonu. On mu neustrašivo prizna da ga je htio ubiti jer je unesrećio njegov njemački narod. Friedrich je strijeljan, ali pred strijeljanjem kliče slobodi i domovini, smrt tiranu. To se dojmilo Napoleona koji ne napustio Beč i nikad se više nije vratio. I Napoleonov general Rapp, Nijemac, osjeća se izdajnikom svog naroda. Bečani odbijaju svaku suradnju s francuskom vojskom.

Breier je u ovom romanu rekli bismo austro-njemački nacionalist. On je daleko od njemačkog romantičkog nacionalizma koji je tražio veliku Njemačku od rijeke Maas u Belgiji do rijeke Memel u Litvi, smatrao da je njemački jezik bolji od ostalih, a da pobijeđeni narod mora prihvatiti jezik pobjednika. Vlast je njemački romantizam vidio kao vlast kralja kojeg Novalis vidi kao diktatora.[29] Breierov njemački nacionalizam liberalan je, usidren u puku i prije svega oslonjen na dinastiju, vjernost kruni na hrabrost i rodoljublje careve vojske. Taj nacionalizam bitno se razlikuje i od djelatnosti "Njemačkog saveza" *Deutscher Bund,* a taj je poslije 1819. tajno nacionalističko društvo u kojem je daleko više protestanata negoli katolika.[30] Car se očinski obraća "svojim narodima", ne samo Nijemcima. Breier je u ovom romanu i katolik, pa zaručnice strijeljanih rodoljuba odlaze u samostan sestara milosrdnica. Austriju su oslobodili, ne grofovi i knezovi, već zanatlija Friedrich Staps i Andreas Hofer koji su obojica gledali neustrašivo smrti u oči kad su stajali pred francuskim streljačkim vodom. Breier zamjera austrijskoj aristokraciji pretjeranu ljubav za sve što je inozemno.

Cara vidi kao milostivog i posve paternalističkog vladara kojega puk voli. Nadvojvodu koji strogo predbacuje lijevom krilu svoje vojske jer se u neredu povuklo kod Wagrama. Napoleona vidi kao sjajnog vojskovođu kojeg vojska obožava i kliče mu, a on dijeli odličja i unapređenja. Ali on je svjestan da nije zakoniti vladar, on nije naslijedio prijestolje,već ga je dobio od revolucije.

Francuzi nisu *outgroup.* Oni su vatreni u ljubavi kao i u borbi, divi se izdržljivost francuske vojske, njihovim inženjerijskim radovima i gradnji mostova pred bitku kod

[29] Ivan Pederin, Pojam totalitarizma i nacionalizma u njemačkom romantizmu i realizmu (Lik Slavena i Jevreja), Gledišta, Beograd, 29(1988) br. 1-2, str. 212-228.

[30] Ivan Pederin, Die Germanistik als umstürzlerische Nationalwissenschaft, Das Geheimbündlertum an den deutschen Universitäten in den Berichten der k.k. Höheren Polizei (1819-1830), Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, (21) 1991/1992. Zadar, 1993, str.217-234;

Wagrama.[31] Kasnije spominje Napoleona kao "velikog čovjeka na otoku"i cijeni što je njemu vjerni general Bertrand prenio njegove kosti u *Hôtel des Invalides* u Parizu 1840. što je odjeknulo kod liberala u Europi. Tu je Breier sukladan sa njemačkim liberalom Adalbertom von Chamisso i njegovom una Napoleona u putopisu *Reise um die Welt mit der Romanzoffschen Entdeckungs-Expedition in den Jahren 1815-1818 auf der Brigg Rurik, Kapitän Otto v. Kotzebue*.

Ovaj roman predstavlja poslije Grillparzerovih tragedija *König Ottokars Glück und Ende* i *Ein Bruderzwist in Habsburg* smioni pokušaj da u književnost uvede člana carske obitelji što je cenzura zabranjivala, a i uvođenje Napoleona u zbivanje u ulozi koja nije posve negativna, a njegovo ime dugo se nije smjelo ni spomenuti u Carevini. Čak i njegov sin nije se smio zvati po ocu, već je bio vojvoda od Reichstadta.

U romanu *Die Lampelbrüder, oder Prinz und Kapuziner, Historischer Original-Roman aus der Zeit der Mitregenschaft Josef II. Nach gleichzeitigen handschriftlichen Aufzeichnungen und bisher noch nicht benutzten Original-Quellen* …(Beč, 1870). Breier je ovaj roman izdao u vlastitoj nakladi i posvetio ga je češkom narodu i narodu Bohemije uopće da iz povijesti shvati svoju sadašnjost. U naslovu je istakao izvornost djela što je sukladno zakonodavstvu Alexandera Bacha koji je zaštitio autorska prava.[32]

Die Lampelbrüder su sekta tajnih protestanata u Kraljičinu Gracu, Bidschavor, Krudinskom okrugu u današnjoj Češkoj. Oni su se smatrali Adamitima, Abramitima, Israelitima, deistima u XVIII. st. i bili su većinom imućni ljudi. Bili su protivni snošljivim protestantima i luteranima, a stožerno mjesto bilo im je vlastelinstvo Poděbrad. Sudjelovali su u robotskom ustanku, a poslije sloma ustanka bježali su u Prusku s kojom su i ranije imali tajnih veza.

Uvodno Breier opisuje Josipa II. kako putuje k *Tihoj braći,* a tako se *Lampelbrüder* još zovu. On putuje s malom pratnjom incognito, odjeven u običnu časničku odoru, prima Tihu Braću koji traže da im prizna slobodu njihove vjeroispovijesti. Josip je katolik i ne voli protestante, ali im priznaje slobodu vjeroispovijesti zbog svog slobodarstva, oslobađa ih od okova koji tište duh. Oslobađa neke iz tamnice na užas mjesne vlasti koja ih po carevom odlasku odmah opet zatoči. On suprotstavlja naprednog Josipa II. koji vjeruje u jednakost ljudi, traži odvajanje Crkve od države i njegovu majku –Mariju Tereziju koju opisuje kao vrlo gorljivu, uvjerenu da je carica po Milosti Božjoj. Ona se okružuje dvorjanicima i isusovcima. Breier je kao i svi liberali u XIX. st. protivnik isusovaca.

Potkraj XVIII. st. su Friedrich II. Veliki i Katarina II. Velika bili snošljivi prema katolicima u Šleskoj, odnosno Poljskoj, ali ne i Bismarck, koji je smatrao da su katolici,

[31] Te mostove gradio je general Henri Gatien Bertrand, koji je kasnije postao generalni guverner Ilirskih pokrajina. Vidi Ivan Pederin, General Bertrand kao guverner Ilirskih pokrajina, Kolo, XVIII (2008) br. 2. str. 36-58.

[32] Ivan Pederin, Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji, Zadar, 2008. str.172-173.

a osobito isusovci premalo djelatni u njemačkom nacionalizmu. Protestanti su uvijek bili bliži njemačkom nacionalizmu nego li katolici u Njemačkoj.[33]

Tiha Braća predvode robotski ustanak 1775. (prema češkom i austrijskom njemačkom robot što značili tlaku), a ustanici su ohrabreni reformskim postupcima Josipa II Glavni lik ustanka je Paul Czervenka kojega nazivaju knezom, iako nije plemić. On je vojevao pod generalissimusom Ernstom Gideonom Laudonom Međutim, u vodstvo tog ustanka uključuju se polukriminalni ljudi kao bivši časnik Ignaz vitez de Sadlo. Njegovu lošu ulogu i karakter Breier opisuje njegovim izgledom i odjećom. Ovi ljudi ne vole plemstvo i svećenstvo, a de Sadlo ne voli ni Židove, protestante, katolike,Turke, uopće vlast. On se preoblači u kapucina, ali ga odaje što ne nosi sandale nego čizme i jaše tako da se vidi da je vojnik. Pobunjeni seljaci prianjaju uz Josipa II. koji je ukinuo tlaku i crkvenu desetinu, ali se njegova odluka nije poštovala. Reforme, mogli bismo reći i pokušaji reforme Josipa II. sukladne su kasnijim rezultatima Francuske revolucije, ali otprilike istodobne s Jamesom Wattom koji je izumio parni stroj. Do Watta jedini izvor energije osim vjetra koji je pokretao mlinove i brodove, bili su mišići ljudi i životinja. Vlastelini i Crkva bili su vlasnici patrimonijalnih zemalja na koje nisu plaćali poreze, a izrabljivali su besplatni rad seljaka, pa oni sada traže da se rad plati novcem. Suvremena država počiva na industriji koju pokreću energetski strojevi i na općoj naplati poreza. Seljaci koji traže ukidanje tlake i crkvene desetine zapravo traže ono što će se ostvariti u XIX. st. Breier je očigledno shvatio bit revolucije i modernizacije, ali on nije prijatelj revolucije pa se ovaj seljački ustanak izvrgava u pljačkanje vlastelinskih imanja zahvaljujući de Sadlou. Tu se krije i kritika Francuske revolucije. Revolucionari su za Breiera većinom rulja.

U taj povijesni okvir Breuer stavlja svoju vrlo razvedenu fabulu s više potki, ljubav Czervenkove pokćerke Rosalke Slatine i Alberta Buchberga. Rosalka je izvanbračna kćer Ludmile Slatine. Na kraju potka dovodi do otkrića da je Rosalkin otac nitko manji od Josipa II. Ona dolazi na Dvor, Marija Terezija hoće da je zatvori u samostan jer je heretik, ali to joj ne dopušta njezin otac caričin sin Josip II. koji joj dopušta udaju za Alberta Buchberga. Buchberg je katolik, Rosalka sektarica, pripadnica Tihe Braće, ali ta razlika nije smetnja njihovom braku u smislu načela o slobodi vjeroispovijesti. Ovdje je Breier segnuo za trivijalnom književnošću za žene u kojem je ljubav pokretačka snaga radnje.[34] Rosalka se uspjela udati za svog zaručnika, ali nije uspjela ishoditi pomilovanje za svog poočima koji je morao uteći u Prusku. Roman obiluje opisima dvoraca, posluge u dvorcima, otmicama, Rosalka je zatočena u dvorcu, čita se o njezinom bijegu i preodijevanjima. Breier pokazuje kao sporedni lik i Židova

[33] René Fülöp Miller, Macht und Geheimnis der Jesuiten, Eine Kultur- und Geistesgeschiche, Berlin 1929. Siebentes Kapitel, Das Ringen mit dem Fortschritt, str. 470-576.

[34] G.Waldmann, Op.cir. str.22-23.

Schmuela Kadischa koji govori jiddisch.[35]Nije li i Breier govorio kod kuće jiddisch? Dvor Marije Terezije opisuje kao mjesto koje vrvi doušnicima, servilnim visokim činovnicima i dvorjanima.

Breier je u ovom romanu privrženik revolucije, ali revolucije odozgor, revolucije koju predvodi Dvor svojim reformama što je karakteristično za habsburšku povijest XIX.st. Tuje razlika habsburškog i francuskog uzora. Za razliku od Francuske u kojoj su se dizale revolucije, habsburgovci su provodili revoluciju,odnosno modernizaciju države odozgo s dobro odmjerenim i promišljenim reformama poučeni neuspjehom Napoleona i Josipa II. Poslije Josipa II. s prijedlozima reformi počeo je veliki kancelar grof Franz Saurau.[36] Te reforme bile su jako spore pa je to ostavljalo dojam da se Carevina protivi svim reformama, da je reakcionarna itd. Međutim najkasnije do 1870ih godina Carevina se osuvremenila i nije zaostajala za razvijenim zemljama zapadne Europe.

Ovaj roman Breier je posvetio Češkoj, neke romane posvetio je Hrvatskoj, jedan Poljskoj, pa Mađarskoj. Breier je očigledno imao u vidu temeljno držanje habsburške unutarnje politike koja je u XIX. st. vidjela Carevinu kao zajednicu naroda okupljenu oko bečkog Dvora. Česi, Mađari i Hrvati i drugi postali su u toj Carevini suvremene nacije.

Romani o Beču

Roman *Wien in der Nacht, Sittenroman aus der Gegenwart* (Beč, 1853.(Noćni Beč, Roman o moralu sadašnjice) roman je u kojem pisac dovodi u pripovijedanje niz junaka ukorijenjenih u gradski život da bi ispitao njihov moral. Tu je slijepa udovica koja sinu Oswaldu ne dopušta da izlazi noću. Ne zbog straha da bi otišao nekoj prostitutki, već zbog straha za njegov život. Njegov djed oženio se sa starijom imućnom ženom, ali je imao i ljubavnicu, s njom i djecu. Žena je počinila samoubojstvo, a njezina kletva je ubila osmoricu njegove braće sve noću. Međutim sin izlazi kroz prozor što slijepa majka ipak dozna. Ovakav strah od kletve spada u romaneskno nasljeđe njemačke romantike, npr. E. T. A Hoffmanna, ali ova žena je posesivna, odlazi direktoru banke, na kojoj joj sin radi da se raspita da li je šef s njim zadovoljan. Ovakav slučaj bliži se kasnijem Freudu. Majka se raspituje kod sina Oswalda da li ima djevojku.

Slijedi niz likova, kipara, glazbenika. Jedan se penje u sobu žene ljubomornog starca. Ovakvi tajni posjeti noću posteljama starih muževa spadaju u kulturno nasljeđe

[35] Jidisch je jezik eškenaza. To je jezik koji potječe od srednjovisokonjemačkog. U XIX. st. nije smatran jezikom nego dijalektom. Govorilo se da netko govori njemački sa židovskim redom riječi.

[36] Ivan Pederin, Austrija i pitanja osuvremenjenja, Mogućnosti,LIII (2006) br.4-6. str. 173-180.

španjolskog braka iz XVII. Ili XVIII. st.[37]Jedan mladi čovjek – Robert Braun je socijalist ili komunist.[38]Tu je mladi besposličar Julian Berg kojeg očuh i skrbnik nastoji ukloniti da bi se domogao njegove imovine. Onda Julian postane punoljetan,[39]odlazi odvjetniku i dođe u posjed svoje imovine i očuh mu se mora klanjati. Cölestina, koja odlazi siromašnoj krojačici. Ona je Julijanova zaručnica, ali očuh neće da se Julijan oženi jer se želi dokopati njegovih novaca. Breier opisuje gostionu *Zum flotten Wiener* (K udobnom Bečaninu), gostioničara s duplom bradom, on je duhovit i vlada svojom gostionicom, opisuje goste koji su gomile mesa što sjede. Ali red stvara majstor Lionel – konobar.

Breier opisuje i palaču (*Hôtel*) grofice Alvine von Buchthal i njezinu poslugu. Ovo je grofica koja živi u gradu, ona je mješavina aristokratske elegancije i građanske dobrote s ispravnošću. Njezin radni dan sastoji se u upravljanju s poslugom. Ona štedi jer cijene rastu. K njoj dolazii barunTheodor von Schibaly. Vlada se pretenciozno prema posluzi, a od grofice traži novaca jer je spiskao svoju imovinu i imovinu svoje žene. Ovakvi aristokrati pred bankrotom naći će se u romanu *Melita* Josipa Eugena Tomića. Čini se da su oni karakteristični za epohu.

Svi ovi junaci žive na rubu prevara koje Breier opisuje u zapletenoj fabuli.

Ovaj roman nema glavnog lika – glavni lik je velegrad Beč. Oblik kriminala karakterističan za velegrad je prevara. Značajno je da je Breier u ovom romanu uveo u pripovijedanje razgovorni jezik, slijedeći možda tadašnjeg direktora *Burgtheatera* koji je učinio isto – zamjenio je patetični deklamatorni ton predožujskog bečkog kazališnog života sa *Konversationston.* Već u *Lampelbrüder* naći će se ponegdje vojni slang, pa je tako de Sadlo *eine alte Kriegsgurgel* što je ne baš povoljni izraz za starog vojnika.

Na ovaj način Breier je išao u korak sa razvitkom njemačkog jezika, u Njemačkoj, ali i korak ispred tog razvitka. Književna kritika njemačkog realizma bila je protivna romantici koja je okupljala pisce u klike, pa je jezik romantičara bio za realiste odviše knjiški.[40]

---

[37] Tu bi se neki mladić uz posredovanje dueñe, ato je bila odgojiteljica njegove djevojke uspeo u sobu svoje izabranice. Onda bi u sobu uletio otac da sabljom brani čast svoje obitelji. Na kraju bi se sklopio brak. AzorinObras completas, Introducción, notas preliminares, biblograpfia y ordenación por Angel Cruz Rueda,, Madrid, 1959. III. L avida doméstica, str.597-598.

[38] Socijalistii komunisti bili su već 1850ih godina predmet zanimanja austrijske tajne policije, Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvatiu vanjskoj politici bečkoga Dvora, Zadar, 2005. str.362ff.

[39] Muškarac je u Carevini postajao punoljetan sa 24 godine.

[40] Geschichte der deutschen Literaturkritik (1730-1989) mit Beiträgen von Klaus L. Berghahn, Russel A. Bermann, Peter Uwe Hohendahl, Jochen Schulte Sasse und Bernand Zimmermann, herausgegeben von PeterUwe Hohendahl, Stuttgart, 1985. Peter Uwe Hohendahl, Peter Uwe Hohendahl,Literaturkritik in der Epoche des Liberalismus(1820-1870), str. 135.

U romanu *Moderne Grasel (*Beč, s-a.) Breier uvodno piše o opačinama suvremenog Beča u kojem ćudorednost društva ide nizbrdo. Sam naslov sadrži riječ *Grasel* što je u tadašnjem gradskom slangu značilo otprilike ugursuza. On u vrlo razvedenu i zapletenu radnju uvodi više likova kao i obično. Tu su mladi bračni parovi Adolf Linker i Karl Leicht sa svojim ženama. Oni su mladi i siromašni, pokušavaju se osamostaliti tako što svoje skromne uštеđevine ulažu u industriju, i tu ga prevari plemić Edler von Bergfeld. Bečani u ovakav način prevare nazivaju u slangu *Tschaperln* Imućni Vincenc Schickenberg iznenada umire od kapi. On ostavlja suprugu Aloisiju bez djece, ali i ljubavnicu Antoniu Stoll s kćeri Evom. Počinje pravi rat između žene i ljubavnice. Žena se uda za mnogo mlađega Karla koji je napustio svoju ženu. Eva postaje njegova ljubavnica da bi se dočepala Aloisiine kuće, a to je kuća njezina oca Vincenca. Ona izbaci Aloisiju iz te kuće, ali kraj je pomirba u jasno kršćanskom smislu. Edler von Bergfeld zaljubi se i ženi sa Eleonorom Mathildom Edle von Rammstein. Mathilde je naslijedila od tetke 20 000 guldena koje će dobiti onda kad se uda za plemića. To je Bergfeld. Bergfeld s tim brakom dobiva njezin miraz od 6 000 guldena,a Mathilde nasljedstvo od 20 000 guldena. Ona ne živi ni jedan dan bračnim životom sa svojim mužem-

U ovom romanu doznajem nešto o građanskom braku XIX. st., dakle braku prema suvremenom građanskom zakonodavstvu. Žena je ulazila u brak s mirazom s kojim je muž mogao raspolagati za razliku od feudalnog braka gdje je muž mogao raspolagati s ženinim mirazom samo u slučaju velike nevolje i uz dopuštenje kneza.[41] Miraz se kod zaruka davao bilježniku koji bi ga predao mužu po sklapanju braka. Da bi se netko oženio morao je imati *Erwerbszeugnis,* dakle dokaz da ima neko zanimanje i da može raditi. Taj dokument dobivao bi od svog šefa, majstora itd. Ako netko nije imao takav dokument, a želio se oženiti živio je u divljem braku, što je bilo moguće u velikom gradu, kakav je bio Beč. Par koji je dulje živio u divljem braku možda je mogao sklopiti brak jer su tim životom dokazali da su sposobni živjeti zajedno. U feudalno doba uvjet za sklapanje braka bio je miraz djevojke, a miraz je bilo osiguranje žene za slučaj rastave braka od stola i postelje, udovištva i sl.

Glavnog junaka nema, a junaci su mali namještenici, poduzetnici lošeg poslovnog morala, kućevlasnici koji žive od iznajmljivanja stanova – dakle građanstvo bez socijalne i gospodarske definicije, naprosto ljudi koji nisu plemići, a i Bergfeld koji je plemić, ali nedovoljno bogat da bi živio od svoje očevine.

Roman *Die Sumpfvögel, Roman aus den Nachtseiten der Wiener Gesellschaft* (Beč, 1964) roman je, kako pisac sam kaže o tamnim stranama života u Beču. Romani i pripovjetke Adalberta Stiftera vezani su blisko sa austrijskim selom, a i sam pisac nije živio u Beču. Grillparzer, Nestroy i drugi pisali su kazališna djela vezana uz dvor. Breier

[41] Ivan Pederin, Appunti e notizie su Spalato nel Quattrocento, u: Studi veneziani, n. s.XXI (1991) str.365.

je otkrio grad sa svojim problemima – kriminalom i ljudima koji hodaju na granici kriminala kao Bergfeld, a i niz likova iz ovog romana. Po tome je Breier usporediv sa Balzacom koji je npr. U *Splendeurs et misères des courtisanes* (Sjaj i bijeda kurtizana) u liku Abbé Herera, Vautrin, kako gazovu susjedi i Tromple-la-mort, kako ga zovu kažnjenici u kaznionici pokazao ispreplitanje državne vlasti i kriminala. Roman *Die Sumpfvögel* roman je o siromašnim ljudima u bečkim predgrađima koja su nicala u XIX. st. poslije donošenja suvremenog katastra.

Der Sumpf je gostiona u kojoj se nalaze članovi društva što se nazivaju *die Sumpfvögel.* To su ljudi koji nalaze da je jako dosadno živjeti čitav život samo s jednom ženom. Brak je zapadnoeuropski izum, preljub se preporuča, to je slobodna ljubav koju valja njegovati i širiti. Čovjek loše postupa sa zakonitom ženom, a boji se ljubavnice i nju štuje, a ona s njime vlada. U *Sumpf* nemaju pristupa žene. *Sumpfvogel* – ptica močvarica, je riječ iz bečkog gradskog slanga onoga doba i znači otprilike ženskara. Kod nas se 1950ih godina mladiće koji su posvuda tražili ženske nazivalo u slangu *lješinarima,* danas se takvi dečki nazivaju *galebovima.* Tu Breier nalazi ljude koji su dužni najam, Ruppert Krug je izvanbračni sin nekog izbjeglice iz Grčke koji su se jatili u Beču u doba grčkog ustanka 1821. i širili filhelenstvo. U grčkom ustanku borili su se liberali iz cijele Europe, upoznali se i onda su digli srpanjsku revoluciju 1830. u Parizu. Grčki ustanak i revolucija bili su zazorni vlasti u Carevini, iako su se u grčkom ustanku borili mnogi liberalni aristokrati.[42] Ruppert Krug ima ugleda u *Sumpfu,* a Breier piše da on nije izmišljeni lik, već lik koji je zaista postojao. Bernard Rose, sin nekadašnjeg kućevlasnika ima Pubischku za tutora. On ništa ne radi, a od skrbnika stalno traži novaca za zabave, uzajmljuje novce koje ne vraća. On je rasipan, a njemu je za petama policijski agent Fabian Schwamm. On je u stalnoj financijskoj stisci, pa mu predlažu da se oženi sa Aurorom Sternheim, kćer odvjetnika. Aurora je trudna, otac njezinog djeteta se ne zna. Međutim, netko je ubio Auroru prije nego što se uspjela udati. Tu je brbljava domarica Louise Gottfried i Ulrich Bolzer koji se s Bernhardom Rose nastoji domoći Louisinih novaca. Paul Bolzer, mlađi brat Ulrichov što je odrastao s maćehom koja ga je zlostavljala. Ulich je elegantan i snažan, Paul sitan. Louise se zaposli kao sobarica ; podvale joj da je nešto ukrala i onda je Ulrich ucjenjuje. On ju je oteo i zatočio u podrumu svoje kuće. Tu Breier prelazi na slobodarsku Schillerovu retoriku. Ali slabašni Paul više ne sluša opakog brata, pomaže Louisi da uteče. Ulirich je k tome varalica, izdaje lažne čekove. Na kraju zapletene fabule dozna se da je on ubio Auroru. Policija ga rani i hvata, a on umre od zadobivene rane. Na kraju se Bernhard ženi s Louisom.Ruppert se ženi Sidonijom Hallberg. Oni iznajme stan, a Sidonija se u prvoj bračnoj noći zatvori u svoju sobu i ne spava s mužem. Tu je Ruppert kažnjen zato što je zavodio djevojke. Onda Ruppert istupa iz *Sumpfa,* pa ga žena napokon primi u svoju postelju.

[42] Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora, Zadar, 2005. str. 52.

Bernhard se popravio i radi kao soboslikar.

Breier uvodi u radnju jednog slabo obrazovanog majstora koji govori *Kolik* mjesto *Logik.*

Ovaj roman ima zaplet, *outgroup* i *ingroup.* Opaki su kažnjeni, oni drugi se poprave, rade i žene. Breier na ovaj način ustaje protiv zavođenja djevojaka, jer je predbračna nevinost u ono doba bila društveno priznati uvjet za sklapanje braka. Ovaj roman ima jake značajke trivijalnog detektivskog romana koji u ono doba još nije bio razvijen.

Umjetnički vrijedna književnost bila je do ukidanja cenzure, a i kasnije sredstvo odgoja višeg sloja koji je vodio naciju. Taj novi viši sloj XIX. st. stvorila je cenzura. Cenzor-policajac odgajao je pisca, a pisac čitateljstvo. [43]

Breier također odgaja čitateljstvo, u ovom roman djeluje moralno. Međutim,. On ne odgaja viši, obrazovani sloj, nego onaj niži – obrtnike sitni puk. On računa sa žeđi za čitanjem, pa se poigrava s čitateljem preko svoje zapletene fabule. Njegovi slabo obrazovani čitatelji mogu čitati njegova djela jer im za takvo čitanje nisu potrebita predznanja kao npr. Za čitanje Goethea, Dantea ili Tolstoja, Fikciju je Breier proglasio istinom. Ironija Breieru jedva poznata, obično se služi uzdignutim stilom da opiše svakodnevne stvari, npr. lošu naobrazbu liječnika u *Die Sabbathainer.* Nema tragike, nerješivih pitanja, nesreće dobrih, sreće opakih likova. I baš to su umjetnički najslabije strane njegova djela koja se samo uvjetno može ubrojiti u *haute littérature.* Međutim, on je uveo u književnost razgovorni jezik, pa i gradski slang i proširio čitateljstvo, ojačao industriju knjiga, a knjižarstvo se u 1850im godinama industrijaliziralo. Tada su izdavači osnivali izdavačke kuće kao dionička društva. Izdavaštvo nije kao u predožujsko doba bilo samo zanat.

[43] Ivan Pederin, Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji, Zadar, MH, 2008.

Eduard Breier – revolucija i liberalizam

Sažetak

Eduard Breier, rođen u Ludbregu kod Varaždina 1811., preminuo na svom gospodarstvu u Moravskoj 1886. bio je prvotno časnik i službovao je u Bečkom Novom Mestu. Oprostio se od vojne službe i nastavio živjeti kao pisac, a potom i slobodni pisac. Bio je vrlo produktivan. Samo je u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci pohranjeno više od 60 njegovih knjiga. Još se njegovih knjiga može naći u Pragu, Münchenu itd.

Njegove su knjige tiskane u ogromnim nakladama. Danas je Breier zaboravljeni autor. Ovaj je članak analiza nekoliko njegovih romana. Analiza je ujedno i pitanje u kojoj se mjeri ove knjige mogu kategorizirati kao trivijalna ili literatura za zabavu. I jedno i drugo je zastupljeno u njegovim romanima. Njegov doprinos literaturi leži u tomu što je otkrio Beč kao velegrad. U tom smislu on je i Grillparzer i Stifter, prije njihova vremena. Međutim, Beč je ujedno i raspojasano mjesto u kojem sve bruji od brojnih lopova, prevaranata, neradnika i dužnika. I još više, u njegovim se romanima pojavljuju brojni junaci na tragu njegovog bogatog i umjetnički izgrađenog pripovjedačkog načina koji ponekad daje osobine trivijalnog njegovim djelima. Glavnoga junaka nema kao što nema i hijerarhije glavnih i sporednih likova. Junak njegovih romana je njegov voljeni Beč kojega Breier voli ljubavlju siromašnog Židova doseljenog iz provincije. U njegovoj slici Beča iščitava se i strah monarhista pred liberalizmom i prihvaćanjem kulture velegrada. Njegovi junaci nisu službenici kao kod Stiftera, niti aristokracija kod Grillparzera, već mali obrtnici, njihove kćeri sa svojim ženicima. To je mali bečki narod.

U svom povijesnom romanu o mađarskoj revoluciji "Görgey aus Ofen", Breier kritizira Kossutha Lajossa, umjerenog Görgeyevog kritičara, hrabrog vojskovođu koji se kao pravi liberal pokorava zapovijedima civilnog šefa države. U svome romanu "Die Sabbathianer" o Poljskoj, odnosno o podjeli Poljske, on je stranački istomišljenik Marije Terezije. Židovi su u ovom romanu predstavljeni kao tajna sekta koju podržava carica. U romanu "Wagram und das Attentat" Napoleon je predstavljen kao sjajni i omiljeni vojskovođa, obožavan od vojnika, ali ne i kao car. Franz i nadvojvoda Karlo su očinske figure. Napoleona okupatora, međutim, nije iz Beča protjerao nadvojvoda već mali obrtnik koji je nakon neuspjelog atentata smaknut. Napoleon se pak nakon svega toga, shvativši da je omrznut u Beču, razočarano maknuo.

Die Lampelbrüder je roman o ustanku kmetova u Bohemiji (Češkoj) 1775. Seljaci – kmetovi su se s Josipom II., kojega autor simpatizira, željeli dogovoriti ukidanju prisilnog besplatnog rada i desetine i pri tome su imali pravo. U ustanak se, međutim, umiješaju moralno upitne osobe, a ustanici postaju banda i odmetnici. Riječ je o kritici revolucije – one francuske. Naklonost Breier iskazuje samo reformisti Josipu, ali ne i njegovoj majci Mariji Tereziji.

Breier piše romane o svakom narodu Monarhije i svakom narodu dodjeljuje status moderne nacije. Nad narodima, međutim, lebdi sveaustrijski osjećaj zajedništva.

Eduard Breier – die Revolution und der Liberalismus

Zusammenfassung

Eduard Breier, geboren in Ludbreg bei Varaždin 1811- gest. auf seinem Landgut in Mähren 1886. war anfangs Offizier und diente in Wienerneustadt. Er nahm Abschied und lebte weiter als Schriftsteller, dann auch freier Schriftsteller. Er war Vielschreiber. Nur in der Österreichischen Nationalbibliothek sind mehr als 60 seiner Bücher untergebracht. Weitere Bücher suche man in Prag, München usw.

Seine Bücher erreichten sehr hohe Auflagen. Heute ist Breier ein vergessener Autor. Dieser Aufsatz ist eine Analyse einiger seiner Romane. Die Analyse ist zugleich eine Frage, in welchem Maße diese Bücher als Trivial- bzw. Unterhaltungsliteratur einzustufen sind. Beides ist in seinen Büchern vorhanden. Seine Verdienste in der Literatur sind, daß er Wien als Großstadt entdeckt hat. In diesem Sinne ist er Grillparzer und Stifter im Voraus. Aber die Großstadt Wien ist zugleich ein Lasterpflaste, in dem es von Gaunern, Betrügern, Nichtstuern und Schuldemachern wimmelt. Und mehr noch, in seinen Romanen treten sehr viele Helden auf und gehen die Wege seiner reichen und kunstvoll aufgebauten Erzählstränge, die zugleich ein Merkmal des Trivialen in seinem Werk sind. Einen Hauptheld gibt es nicht, auch nicht die Hierarchie der Haupt- und Nebenhelden. Der Held seiner Romane ist sein geliebtes Wien, das er mit der Liebe des armen zugezogenen Juden aus der Provinz liebt. Aber in seinem Bildnis Wiens als Lasterpflaster ist auch die Furcht des Monarchisten vor dem Liberalismus und der Großstadtkultur enthalten. Und mehr noch seine Helden sind nicht Beamten, wie bei Stifter, auch nicht Aristokraten wie bei Grillparzer, sondern kleine Handwerker, ihre Töchter mit denen Bräutigame. Es ist das kleine Wiener Volk.

In seinen historischen Romanen über die ungarische Revolution Görgey aus Ofen, ist er ein Kritiker Kossuth Lajoss, ein gemäßigter Kritiker Görgeys, des braven Feldherren, der sich als echter Liberale dem Befehl des zivilen Staatschefs beugt. In seinem Roman Die Sabbathianer über Polen, oder die Teilung Polens ist er "Parteigänger" Maria Theresias. Die Juden wirken in diesem Roman als eine geheime Sekte, die die Kaiserin unterstützt. Im Roman Wagram und das Attentat ist Napoleon der glänzende von den Soldaten bejubelte Feldherr, aber kein Kaiser, Franz und der Erzherzog Karl sind aber väterliche Figuren. Aber nicht der Erzherzog, sondern ein kleiner Handwerker hat Napoleon, den Okkupanten von Wien verjagt. Er wurde nach einem missglückten Attentat hingerichtet, aber Napoleon war erschüttert als er merkte, er sei in Wien verhasst und zog ab. Die Lampelbrüder ist ein Roman über den Robot-Aufstand in Böhmen 1775. Die Bauern wollen mit Josef II., dem alle Zuneigung des Autors gilt, die Abschaffung des Frondienstes und der Zehnt. Sie haben Recht. Aber in den Aufstand schleusen sich moralisch fragwürdige Menschen ein und die Aufständischen werden zu Haufen und rauben. Es ist eine Kritik der Revolution – der Französischen Revolution. Aber Breiers Zuneigung gilt dem Reformer Josef, nicht seiner Mutter Maria Theresia.

Breier schrieb Romane über ein jedes Volk der Monarchie und bescheinigte einem jeden Volk den Rang der modernen Nation. Aber über allen Völkern schwebt das gesamtösterreichische Gemeinschaftsgefühl.

Milan Ivanović
Elektrotechnische Fakultät
Osijek

UDK: 378.662.13(497.5Osijek)

Die Zusammenarbeit der Hochschule Bremen und der Elektrotechnischen Fakultät in Osijek (1982 - 2012)

Die Fakultät für Elektrotechnik in Osijek hat seit ihrer Gründung Zusammenarbeit mit technischen Fakultäten in Kroatien und in Ausland verwirklicht – was von sonderlicher Bedeutung für ihre Entwicklung war. In diesem Artikel werden wir die Zusammenarbeit zwischen Fakultät für Elektrotechnik und Hochschule Bremen Fachbereich Elektrotechnik darstellen.

1. Einführung

Die Zusammenarbeit zwischen akademischen Institutionen ist eine notwendige Bedingung (lat. Conditio sine qua non) für Wirkung und Entwicklung der Wissenschaft. Die Fakultät für Elektrotechnik in Osijek hat seit ihrer Gründung Zusammenarbeit mit technischen Fakultäten in Kroatien und in Ausland verwirklicht – was von sonderlicher Bedeutung für ihre Entwicklung war. In diesem Artikel werden wir die Zusammenarbeit zwischen Fakultät für Elektrotechnik und Hochschule Bremen Fachbereich Elektrotechnik darstellen.

1.1. Entstehung und Entwicklung der Elektrotechnik in Osijek

Akademischer Unterricht im Bereich Elektrotechnik wird in Osijek seit 1978 organisiert, dadurch ist Osijek die dritte Stadt in Kroatien in der man an dieser Universitätsrichtung studieren kann. Die Gründung dieses Studiums war eine Initiative von Universität Osijek und allgemeinen Wirtschaftskreisen in Osijek und ganz Slawonien. Die Universität wurde mit dem Ziel gegründet, die notwendige Voraussetzungen für die Verbesserung der Struktur der technischen Kräfte (deren Mangel evident war) im Wirtschaftsbereich und im öffentlichen Sektor in diesem Teil von Kroatien, durch einem zwei und anderthalb Jahrelanges Studienprogramm zu verwirklichen. Das Studium hat an der Studienrichtung im akademisches Jahr 1978/79 angefangen; da es ein klares Mangel an Lehrraum und Laboratorien gab, wurde das Studium als Zusammenarbeit zwischen verschiedenen Fakultäten organisiert.

Im Jahr 1979 bekam die Studienrichtung erste Vortagenden (damals gab es 6 von ihnen) und im Jahr 1980 kam Mag.Sc. Tihomil Rausnitz, der die Führung der Studienrichtung übernahm. In den nächsten Jahren hat das Studium sein eigenes Raum im Gebäude des Schulzentrums für Elektrik und Metall bekommen, die Ausstattung für Laboratorien wurde besorgt, weitere Vortagenden waren eingeladen und so fang man mit den ersten Sachprojekten an. Mehr als 150 Studierenden sind im jeden Jahr immatrikuliert. Anfangs 1981 wird die Studienrichtung in eine unabhängige akademische Institution umgewandelt, und im Jahr 1987 ist sie im Register der Organisationen der Forschung und Wissenschaft eingeschrieben. [4]

Im Jahr 1990 (neben dem schon bestehenden Programm für Betriebsingenieure) organisiert das Studium neue Unterrichtsprogramme für Diplom Ingenieurs mit Spezialisierung in Elektroenergetik. Im selben Jahr wandelt sich das Studium der Elektrotechnik in Fakultät für Elektrotechnik um, wobei sich im diesen Zeitpunkt 160 Studierenden in das erste Studienjahr immatrikuliert lassen. Der Unterricht wird von 9 Doktoren der Wissenschaft (4 in Elektrotechnik, 2 in Mathematik, 1 in Physik, 1 in Maschinenbau und 1 in Wirtschaft), 8 Magister (5 in Elektrotechnik und 3 in Maschinenbau), 12 Vortragenden und Assistenten und 10 Gastwissenschaftler von anderen Fakultäten und Experten aus Wirtschaft durchgeführt. [5]

Die Intensive Entwicklung der Fakultät für Elektrotechnik in Osijek wurde aufgrund der Aggression an Kroatien, die große Schaden und Menschenverluste verursachte, verlangsamt. Die Fakultät hat wesentliche materielle Verluste erlitten. Teile der Ausstattung sowie mehrere Kabinette, Laboratorien und Teile des Gebäudes wurden beschädigt oder zerstört. Nach dem Krieg werden Werkraume und Laboratorien intensiv wiedergebaut. Schon am Ende 1993 ist die Anzahl der Beschäftigten mit dem Stand vor dem Krieg ausgeglichen, und im Jahr 2007 ist die Anzahl der Vortragende auf 71 gestiegen. Nach der Erzielung von benötigten Standarden, hat der Senat der Universität Osijek das Programm des Magisterstudiums „Technik der Ausnutzung der Energie- und Industriebetriebe" an der Fakultät für Elektrotechnik in Osijek aufgenommen, und ab dem Jahr 2002 wird das Doktorstudium aus Technischen Wissenschaften, Richtung Elektrotechnik, an der Fakultät eingeführt. [8]

Heute studieren mehr als 3000 Studenten an der Fakultät für Elektrotechnik. In den letzten Jahren gilt folgende Aufteilung in Institute an der Fakultät: Institut für gemeinsame Vorlesungen, Institut für Informatik und Datenverarbeitung, Institut für Automatik und Technische Informatik, Institut für Elektroenergetik, Institut für Elektromaschinenbau und Institut für Kommunikation. Die Grunddaten sind in Tabellen 1, 2 und 3 vorgestellt.

Tabelle 1. *Gewerbe Elektrotechnik Osijek*

Jahre	Raum	Klassenzimmer	Computer Labs	Laboratorien	Büros
1981	1.200 m2	6	0	7	22
2012	7.500 m2	13	6	21	52
[5] [18]					

Tabelle 2. *Lehrer Elektrotechnik Osijek in dauerhafte Beschäftigung.*

Jahre	Dr. sc.	MSc.	Dipl.-Ing.	Insgesamt
1980./81	1	3	4	8
1986./87	5	4	10	19
1989./90	9	8	4	22
1992./93	16	8	14	38
1995./96	21	15	10	46
2003./04	24	13	7	44
2011./12	28	13	30	71
[4] [18]				

Tabelle 3. Absolventen der Elektrotechnik in Osijek (1982. zur 2012th)

Ing. / bacc. ing.	Uni.bacc. / ing.	Dipl.Ing./ mag.ing	Insgesamt	CISCO Ak.
1345	742	1013	3100	51
uni. spec.	MSc	Dr. sc.		
8	28	29	65	
[4] [18]				

2. Internationale Zusammenarbeit fakultät für Elektrotechnik Osijek

Die Fakultät für Elektrotechnik in Osijek hat intensive Zusammenarbeit mit einer Reihe von wissenschaftlichen Institutionen aus Österreich, Deutschland, Ungarn, der Slowakei, den USA, Schweden und anderen Ländern verwirklicht Eine Sonderbeziehung gibt es mit folgenden Fakultäten aus Deutschland - Hochschule Bremen Fachbereich Elektrotechnik, Bremen; Universität des Saarlandes, Saarbrücken; Fernuniversität Gesamthochschule, Hagen; Universität Trier; Universität Passau; Fakultät für Mathematik und Informatik, Passau; Internationale Begegnungs-und Forschungszentrum für Informatik, Dagstuhl und European EMTP-ATP Users Group e.V. Osnabrück – und Österreich- Technische Universität Graz i Technische Universität Wien.

Die internationale Zusammenarbeit wurde durch Programme für Gastprofessoren, Wissenschaftliche Austausche für Forscher, Dissertationsforschungen, Projektforschungen, Programme für Bekanntschaft mit Studienprogrammen und Lehremethoden, Verwendung von Laboratorien und Bibliotheken, Praxisprogramme für Studenten, Programme für das Zusammenfassung von Diplomarbeiten, und Fremdspracheunterricht. Neben der Zusammenarbeit zwischen Institutionen, direkte Zusammenarbeit zwischen Wissenschaftler und ihren Kollegen im Ausland im Austausch von Publikationen, wissenschaftlichen Forschungen und gemeinsamer Erfassung und Herausgabe der Ergebnisse von Forschungen, wird realisiert. Die wichtigste internationale Zusammenarbeit der Fakultät in Osijek besteht mit der Hochschule Bremen Fachbereich Elektrotechnik.

3. Die Zusammenarbeit der Hochschule Bremen und der Elektrotechnischen fakultät in Osijek

Zusammenarbeit Elektrotechnik Osijek und der Hochschule Bremen Fachbereich Elektrotechnik (Rahmen 1 und 2) in den frühen 80er Jahren des letzten Jahrhunderts gegründet; [13]

- Erste vertragliche Vereinbarung der Zusammenarbeit Rektor der Universität Osijek, Prof. Dr. Petar Anić, mit dem Rektor der Hochschule für Technik Bremen, Prof. Karl Pothast (02.12.1981);

Hochschule Bremen

Die größte Fachhochschule im kleinsten Bundesland ist traditionsreich und innovativ zugleich. Lassen sich die Anfänge der Hoch-schule Bremen auf das Jahr 1799 zurück-datieren, so setzt die Hochschule Bremen heute konsequent auf Innovation und Internationalisierung. Diese außergewöhnliche Verknüpfung hat das Profil der Hochschule Bremen im vergangenen Jahrzehnt entscheidend geprägt. Heute verkörpert die Hochschule Bremen Kompetenz in anwendungsnaher und praxisorientierter Lehre und Forschung. Während als offizielles Gründungsdatum der Hochschule Bremen das Jahr 1982 gilt, reichen die Anfänge bis ins Jahr 1799, das Gründungsjahr der Vorgänger-Einrichtung des Fachbereichs Nautik ("Bremische Navigationsschule"). - 1894 nahm das "Technikum der Freien Hansestadt Bremen" seinen Unterrichtsbetrieb auf, aus dessen Abteilung "Baugewerkschule" die heutigen Fachbereiche Architektur und Bauin-genieurwesen hervorgingen. - 1895 und damit ein Jahr später folgten die Seemaschinistenschule, die Maschinen-bauschule und die Schiffbauschule. - 1919 wurde die "Soziale Frauenschule" einge-richtet (später: Hochschule für Sozial-pädagogik und Sozial-ökonomie), aus der sich der Fachbereich Sozialwesen entwickelte. - 1963 begann der Fachbereich Wirtschaft als "Höhere Wirtschaft-sfachschule". - Aus diesen Ein-richtungen wurden 1970 vier (Fach-) Hochschulen, die sich zu praxisorientierten und anwendungsnahen Fachhochschulen entwic-kelten. - 1982 folgte die Zusammenlegung der vier bis dahin eigenständigen Hochschulen für Technik, für Wirtschaft, für Sozialpädagogik und Sozialökonomie und für Nautik, die zur Gründung der NachfolgeEin-richtung "Hochschule Bremen" führte. Heute hat das Kollegium in seiner Zusammen-setzung die fünf Fakultäten Heute hat das Kollegium in seiner Zusammensetzung die fünf Hochschulen, wo er studierte mehr als 8.000 Studenten:

Fakultät Wirtschaft-swissenschaften,

Fakultät Architektur, Bau und Umwelt, Fakultät Gesellschaftswissenschaften, Fakultät Elektrotechnik und Informatik und Fakultät Natur und Technik. [17]

- Die erste Delegation der Uni Osijek in Bremen; der neue Rektor Prof. Dr. Dragutin Rilke sowie die Dekane der Fakultäten für Maschinenbau Prof. Dr. Zdravko Valter und Elektrotechnik Prof. MSc. Tihomil Rausnitz sowie führende Leute aus der Industrie (26.09.-02.10.1982);
- Die ersten Fachbereichsdelegationen der Hochschule Bremen in Osijek; Dekane der Elektrotechnik Prof. Hartmut Greger und Maschinenbau Prof. Karl Porthast mit je drei Hochschullehrer (06.06.-10.06.1983).

An den Beginn der Kooperation Fakultät der Bremen und Osijek erinnert Prof. Dr. h. c. Ronald Mönch (Hochschule Bremen): „*Zunächst geht der Kontakt mit der* „*Zunächst geht der Kontakt mit der Universität Osijek auf eine zufällige Begegnung mit dem früheren Direktor der Fakultät für Elektrotechnik in Danzig im Oktober 1980 zurück. Ich realisierte dann die Verbindung zu der damaligen Hochschule für Technik. Und als ich*

1982 Gründungsrektor der Hochschule Bremen wurde, konnte ich bereits auf persönlichen Verbindungen zu Osijek aufbauen, die ich 1981 knüpfte: Da trat mir in Osijek ein junger sehr ehrgeiziger und kompetenter Ingenieurdozent gegenüber, mit einem richtigen, guten sozialistischen Arbeitskittel, mein guter Freund Tihomil Rausnitz, der inzwischen Professor in Bremen geworden ist." [12]

Die Zusammenarbeit zwischen den beiden Fakultäten wird durch jährliche Protokolle über die Zusammenarbeit, die Eingriffe enthalten Bildung und der beruflichen und wissenschaftlichen Arbeit geregelt.

3.1. Die Zusammenarbeit im Bereich der Lehre

Im Bereich der Lehre, wird die Zusammenarbeit der Fakultäten in folgender Weise realisiert:

- Austausch von Studienprogramme und Lehrbücher,
- Studienbesuche von Vortragenden,
- Studienbesuche von Studenten.

Im Zeitraum von 1982 bis 1991, Unterrichtsmaterialien wurden ausgetauscht, mehrere Lehrunterhalte in Bremen wurden durchgeführt, sowie mehr als 100 Studentenbesuche zwischen Osijek und Bremen. [8] [13]

- Assistenten an der Fakultät für Elektrotechnik in Osijek haben durch diesen Besuchen Programme und Methoden der Wissenschaftsarbeit kennengelernt, und mit Verwendung von optimalen Instrumenten (Laboratorien, Bibliotheken), an ihren Magisterarbeiten oder Dissertationen gearbeitet.
- Sieben Studenten aus Bremen haben an Wirtschaftspraxis in Industriebetrieben in Osijek teilgenommen, bei dieser Gelegenheit haben sie auch ihre Diplomarbeiten realisiert.
- Von Hochschule Bremen wurde ein Wirtschaftspraxisprogramm in Industriebetrieben in Bremen in der Dauer von einem Semester organisiert. Cca. 10 Studenten aus Osijek haben an diesem Programm teilgenommen.
- Zwischen 1996. und 2007. mehr als 250 Studenten der Fakultät für Elektrotechnik haben Fachbesuche/Laboratorienunterricht in Industriebetrieben in Bremen durchgeführt.

3.2. Professionelle und wissenschaftliche Arbeiten

Die Zusammenarbeit im Bereich Facharbeit wurde durch Zusammenarbeit von Wissenschaftler an Fachprojekten und Wissenschaftsprojekten, sowie durch Schreiben von Wissenschaftlichen Projekten, geführt. Dazu haben mehrere Professoren aus Bremen in Osijek Seminare für Angestellte der Technischen Fakultäten in Osijek und Experten aus Slawonischen Unternehmen im Bereich Elektronik und Elektro-Energetik geführt.

Fakultät Elektrotechnik und Informatik - Bremen

Fakultät angebot umfasst attraktive Bachelor- und Masterstudiengänge in den Bereichen Energietechnik, Elektrotechnik, Automatisi-erungstechnik, Informatik und Medieninfor-matik in Deutsch und Englisch

Heute ist die Hochschule mit über 1.300 Studierenden, 28 Lehrer und 25 Laboranten und andere technische Assistenten.

Fakultät hat eine sehr gute Zusammen-arbeit mit der Industrie, die sich über 4 Instituten durchgeführt wird:

- Institut für Informatik und Automation
- Institut für Mikroelektronik, Mikromechanik und Mikrooptik
- Institut für Nachrichtentechnik
- Institut für Wasserschall, Sonartechnik und Signaltheorie

Im Rahmen von Verträgen und Absprachen kooperiert die Fakultät mit zahlreichen Hochschulen in folgenden Ländern: Däne-mark, Finnland, Frankreich, Großbritannien, Irland, Italien, Kroatien, Lettland, Nieder-lande, Norwegen, Österreich, Schweden, Schweiz, Spanien und Türkei. [20]

Eine besondere Erreichung in Zusammenarbeit zwischen zwei Fakultäten ist die Organisation des wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" das seit 1985 abwechselnd in Osijek und in Bremen stattfindet. Seit 1996 nehmen noch zwei Fakultäten aus Ungarn, eine Fakultät aus Deutschland sowie eine aus Vojvodina (Serbien) an diesem Treffen teil.

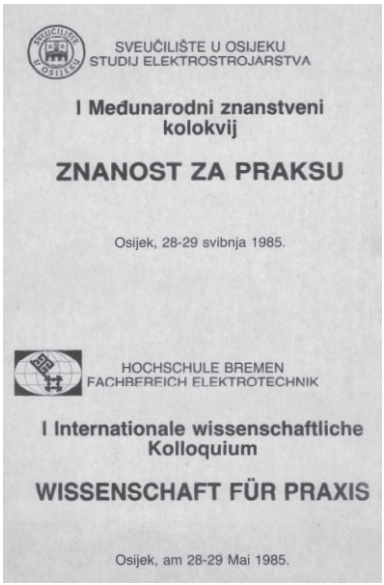

Abb. 1. Startseite der Tagungsband I. Kolloquium

4. Wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis"

Im Rahmen des wissenschaftlichen Kolloquiums "Wissenschaft für die Praxis" haben vortagende Forscher von den Fakultäten Osijek und Bremen Referate gemacht, in den ihre technische Erkenntnisse, sowie Resultate ihren Wissenschaftlichen- und Fachforschungen präsentiert wurden. Außer den obengenannten Forscher, Studenten der Spezialisierungsphasen und der heimischen Fakultät und Experte der Wirtschaftsorganisationen haben an diesen Konferenzen teilgenommen. Nach dem 14-en Treffen, ist dieses Kolloquium durch Teilnahme folgenden Fakultäten eine wissenschaftliche Konferenz geworden:

- Fachhochschule Würzburg - Schweinfurt, University of Applied Science (D)
- Janus Panonius University, Polack Mihally College of Engineering - Pecs (H)
- Kando Kalman Faculty of Electrical Engineering, Budapest (H)
- Polytechnische Ingenieurhochschule Subotica (SRB)

Die Gründung und langjährige Organisation dieses wissenschaftlichen Treffens auf internationaler Ebene, stellen eine wichtige konzeptuelle, wissenschaftliche, organisationale und finanzielle Herausforderung. Im Worten von prof. Rausnitz (Bremen): *„Nur der, der sich selbst in solchen Aktionen engagiert hat, weiß, wie viel Enthusiasmus beidseitig notwendig ist, um über 20 Jahre die Intensität und die Qualität der Zusammenarbeit zu erhalten.“*[15] Aber, alle diese Schwierigkeiten wurden gelöst und die Kolloquien (später – Konferenzen) finden im jeden Jahr in einem anderen Land statt. Insgesamt fanden 27 Konferenzen statt in Deutschland, Kroatien, Ungarn und Serbien; 9 in Osijek, 6 in Bremen, 4 in Pecs, 4 in Schweinfurt und 2 in Budapest und Subotica.

Die Teilnahme am Kolloquium, durch die Vorstellung ihrer Forschung, hat den Vortragenden aus Osijek (später auch Pecs, Budapest und Subotica) geholfen, ihr wissenschaftliches und technisches Engagement in Richtung konkreten technischen Probleme in Wirtschaft ihres Umkreises einzustellen. Dadurch wurde die Struktur des Unterrichtprogramms verbessert und die Studenten ihrer Fakultäten (zukünftige Experten) wurden gegen konkrete Arbeitsmarktprobleme sowie Probleme der Technik gerichtet. Auch die Vortragenden von Fakultäten aus den ehemaligen sozialistischen Ländern haben ein gutes Motiv bekommen, um ihre wissenschaftliche Mission nach den zeitgemäßen technischen und technologischen Bewegungen real zu machen. *„Kolloquien an allen Hochschulen die Möglichkeit. präsentieren die aktuellen Aktivitäten und eine objektive Einschätzung der eigenen Ebene. Dieser gegenseitige Austausch von Erfahrung war wertvolles Element auf dem Weg zur Entwicklung einer umfassenden Zusammenarbeit in der pan-europäischen Raum“*. [15]

Es sollte bei der Beurteilung von Professor Rausnitz über einen anderen Nutzen statt Colloquium beachten: *„Das war für meine jungen Kollegen eine einfache Möglichkeit, eigene Kompetenzen zu testen und zu erweitern, sich in einer Fremdsprache zu präsentieren und Auslandserfahrungen zu sammeln. Viele haben diese Chance genutzt. Sie sind jetzt Konrektoren, Dekane, Prodekane, anerkannte Wissenschaftler in der EU und den USA.“ Prof. Rausnitz hebt auch*: *„Die Erweiterung der Kooperation mit Schweinfurt, Budapest und Pees vor etwa zehn Jahren hat frisches Blut gebracht. Wir bilden jetzt ein erfolgreiches Netzwerk in dem sich hunderte von Fachleuten, jung und alt ständig international bewegen. Ich nutze die Gelegenheit, einige Namen zu nennen, die besonders zu diesem Ergebnis beigetragen haben.“* [15]

In den letzten 30 Jahren haben Professoren dieser zwei Fakultäten mit ihren technischen Referaten die Profilierung des Kolloquiums und seine Wandlung in eine

internationale wissenschaftliche Konferenz beigetragen. Aus Bremen sind es Hartmut Greger, Tihomil Rausnitz, Adolf. Andersen, Ernst Entelmann, Hans Falkenhagen, Karl-Heinz Köpken, Helmut Möller, Siegmar Myrzik, Gerd Steenken, Wolfgang Rainer, Dieter Rautenhaus, Lutz von Wangenheim, H.-W. Wagner und Martin Zirpel. [15] Aus Osijek sind es (in den ersten 5 Jahren) Prof. Tihomil Rausnitz und Professoren Željko Hocenski und Franjo Jović, die Experte mit Erfahrung in Wirtschaft, Professoren mit technischem Profil, mit ausgezeichneten Referenzen und höhen Organisationskriterien, die fließend Englisch und Deutsch sprechen können.

Wenn man von wissenschaftlichen Konferenzen spricht, man darf nicht ein wichtiges Element vergessen, und das ist der Aufbau sozialer Zusammenhalt zwischen Professoren und Wissenschaftler. Frau Birgit Ganteföhr (HS Bremen) – die zwischen 1984 und 2005 an der HS Bremen tätig war – erinnert sich an die erste Jahren der Zusammenarbeit, wenn es nicht bequem war, mit dem Auto 1600 km bis Osijek zu fahren, um am Kolloquium teilzunehmen. Frau Ganteföhr stellt im

Prof. Hartmut Greger (1937.-2003)

Geboren wurde er am 1937 in Berlin-Wilmersdorf, sein Abitur machte er 1956 im Naturwissenschaftlichen Gymnasium in Berlin-Wannsee und sein Ingenieurdiplom für Nachrichtentechnik 1964 an der TU Berlin. Nach erfolgreicher 8-jähriger Industriepraxis und 27-jähriger Tätigkeit im Fachbereich Elektrotechnik und Informatik an der Hochschule Bremen ist er im Jahre 2000 in den wohlverdienten Ruhestand verabschiedet worden. Als Hoch-schullehrer war er für das Lehrgebiet Licht-technik und die Betreuung des zugeordneten Labors verantwortlich. Seine Fachkenntnisse waren überregional bekannt und gefragt. Mehr als zwei Jahrzehnte hat er als Dekan an der Spitze des Fachbereichs gestanden. Diese bemerkenswerte Zeitspanne hat in der Geschichte der Hochschule Bremen durchaus Seltenheitswert. Während seiner Amtszeit wurden die klassischen Studienrichtungen Energietechnik und Nachrichtentechnik in mehreren Reformstufen durch eine Reihe neuer Studienrichtungen wie Automati-sierungstechnik, Technische Informatik und Mikrosystemtechnik ergänzt.

Die Internationalität hatte im Leben von Hartmut Greger schon immer einen hohen Stellenwert. Vor seiner Hochschullehrertätigkeit hatte er am Aufbau des Instituts für Lichttechnik der Universität Teheran mitgewirkt. Als Beispiel für sein Engagement in überregionalen Organisationen ist seine Mitgliedschaft in der Deutschen Lichttechnischen Gesellschaft zu nennen, der er sich seit 1962 durch Mitarbeit im Vorstand und in Fachausschüssen verpflichtet fühlte. Dazu gehörten auch die Teilnahme an internationalen Fachtagungen und Konferenzen mit eigenen Vorträgen aus seinem Fachgebiet. In dieser Zeit entstand unter seiner Schirmherrschaft ein Kooperationsnetz, dem inzwischen 30 Partner-hochschulen im Ausland angehören. [14] [16]

Vordergrund der sozialer Aspekt des Kolloquiums: „*Dieser Teil ist in seiner Bedeutung nicht zu unterschätzen. Ich stehe ohnehin auf dem Standpunkt, dass Internationalität nur an Tiefe und Stabilität gewinnen kann, wenn sie durch persönliche Begegnungen auch wirklich gelebt wird. Eine per Internet verwaltete Internationalität ist nicht geeignet, Lehre, Studium und Forschung durch eine internationale Dimension zu bereichern. Nur durch persönliche Kontakte und Freund-schaften, kann man ein Gefühl dafür bekommen, was es bedeutet Teil der sogenannten „International Comm-Universitätty" zu sein, über Grenzen hinaus Denken, Fühlen und Handeln zu können, seien es die inneren oder äußeren Grenzen. Die Partnerschaft umfasste zunächst die Fachrichtungen Elektrotechnik, Maschinenbau sowie Bauingenieurwesen und bildete später ein Netz an Hochschulen, dem zusätzlich angehören die Universität Pecs mit der technischen Fakultät Pollack Mihäly, die Technische Hochschule Budapest mit der Elektrotechnischen Fakultät Kandö Kaiman und die Fachhochschule Würzburg-Schweinfurt und so haben regelmäßig viele Menschen miteinander Kontakt, so wie es auch heute hier beeindruckend zu erleben ist.*“ [2]

Fakultät für Elektrotechnik in Osijek war in diesem Zeitraum 9 Mal Gastgeber zu den "Wissenschaft für die Praxis“ Versammlungen, und sie hat neun Sammlungen der Forschungsarbeiten publiziert. Insgesamt waren 27 Sammlungen der Forschungsarbeiten von diesen Versammlungen publiziert, 557 Arbeiten aus folgenden Themen der technischen Wissenschaften wurden veröffentlicht: Energiewirtschaft und elektrische Antriebe, Automation, Robotik und industrielle Anwendungen, Computer–Systeme und-Anwendungen, Kommunikationssysteme und Bildverarbeitung. 393 Autoren (mit 867 Artikeln) haben im Schreiben dieser Arbeiten teilgenommen. Die Mehrheit von ihnen war aus Osijek und Bremen.

Prof. Tihomil Rausnitz

Geboren 1943 in Osijek (Kroatien), wo er Grundschule und Gymnasium. In Elektro-technik an der Universität von Zagreb in 1965, seinen MA in 1979 und Ph.D. im Jahr 1990. Von 1965 bis 1980 hat in der Branche gearbeitet (Institut Gruppe “Rade Končar” Zagreb). Jahr 1980 gelangt zu Elektrotechnik in Osijek als Dekan und Professor zu studieren. Im Jahr 1988 bis 2008 Professor an der Hochschule Bremen Fachbereich Elektrotechnik und Informatik. Bei HS Bremen Direktor und Energietechnik Labor, Mitbegründer des “Industrial Engineering and Energy Management” und dem “Energy Technology”. Professor Rausnitz ist Mitbeg-ründer und Direktor der “JR Meyer” Institut für Energie an der HS Bremen. Er hat über hundert wissenschaftliche Artikel, mehrere Bücher und technische Bücher veröffentlicht und führte mehr als 30 Forschungsprojekte und Anwendung Projekte Engineering-Technologie in der Wirtschaft. Mehr als 20 Jahre hat sich aktiv an der Organisation der internationalen wissenschaftlichen Zusammenarbeit, technischen Hochschulen und Technologietransfer beteiligt.

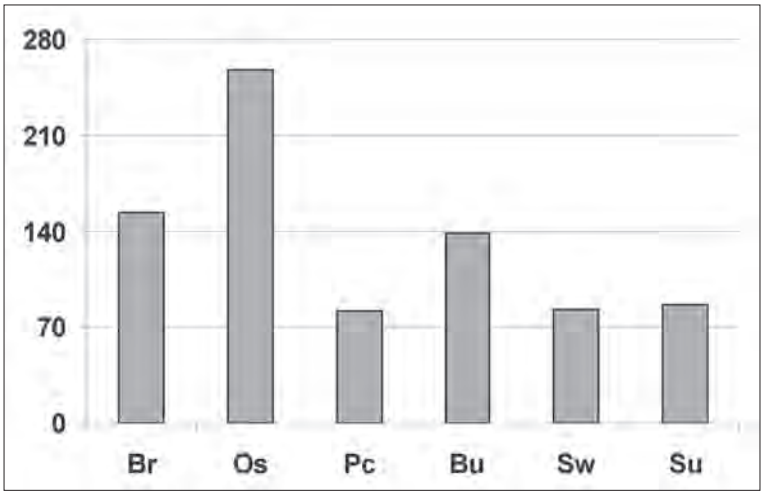

Grafik 1: Autoren von Beiträgen auf der Konferenz "Wissenschaft für die Praxis" seit 1985 um 2012th Jahr - Von Hochschulen [19]

Wissenschaftliche Versammlungen "Wissenschaft für die Praxis" gaben den benötigten Beitrag zu den Austausch von theoretisches-, entwicklungs- und praktisches Wissen im Bereich Elektrotechnik und Angewandte Informatik, an dem 280 Professoren von 6 Hochschulen aus 4 Ländern teilgenommen haben. Im Anhang finden sie ein Verzeichnis von Kolloquiums die stattgefunden haben (mit Anzahl der Referaten);

- I. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium „Wissenschaft für die Praxis" in Osijek, 27.05.-01.06.1985; (in Rahmen 10-jähriges Jubiläum der Universität Osijek); 9 Referate;
- II. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium „Wissenschaft für die Praxis" in Bremen, 15.09.-19.09.1986; 13 Referate;
- III. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium „Wissenschaft für die Praxis" in Osijek, 12.09.-25.09.1987; (in Rahmen 10-jähriges Jubiläum der Elektrotechnischen Fakultät Osijek); 13 Referate;
- IV. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" in Bremen, 03.10.-07.10.1988; unter dem Motto "Rechnereinsatz in Lehre, anwendungsorientierter Entwicklung und Praxis"; 12 Referate;
- V. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" in Osijek, 25.09.-27.09.1989; 11 Referate;
- VI. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" in Bremen, 24.09.-27.09.1990; 17 Referate;

- VII. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" in Osijek, 1991; Wegen des Krieges Situation Kolloquium nicht gehalten, waren aber vorbereitet Papiere in den Tagesband veröffentlicht; 7 Referate;
- VIII. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" in Bremen, 12.10.- 16.10.1992; 11 Referate;
- IX. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" in Osijek,.1993; Wegen des Krieges Situation Kolloquium nicht gehalten, waren aber vorbereitet Papiere in den Tagesband veröffentlicht; 11 Referate;
- X. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" in Bremen, 21.10.1994; (im Rahmen der Feier "100 Jahre der Ingenieurausbildung in Bremen"); Zusammen mit Kandö Kaiman aus Budapest; 6 Referate;
- XI. Gemeinsame wissenschaftliche Konferenz "Science für die Praxis" in Osijek, 03.06.-07.06.1996; Zusammen mit Pollack Mihaly College of Engineering, Pecs und Fachhochschule Würzburg – Schweinfurt (Initiative aus Bremen); Thema: „Forschung, Lehre und neue Technologien in der Elektrotechnik“; 16 Referate;
- XII. Internationales Wissenschaftliches Elektrotechnik-Kolloquium in Schweinfurt, 28.04.-30.04.1997; 17 Referate;
- XIII. Gemeinsame wissenschaftliche Konferenz "Science für die Praxis" in Osijek, 27.04.-29.04.1998; Thema: „Forschung, Lehre und neue Technologien in der Elektrotechnik“; Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs und Schweinfurt; 14 Referate;

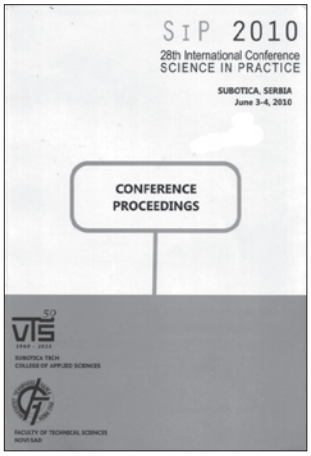

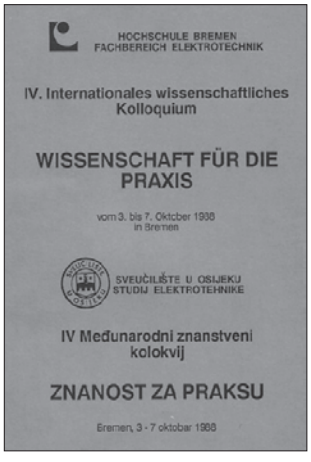

- XIV. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium in Bremen, 18.04.-21.04.1999; Thema: „Einfluss der Informationsgesellschaft auf die Bildung der Elektrotechnik"; Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs und Schweinfurt; 25 Referate;
- XV. Konferenz in Budapest, 27.04.-28.04.2000; Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs, und Schweinfurt; 66 Referate;
- XVI. Internationale Konferenz **"Science in Practice"** in Schweinfurt; 02.05.-04.05.2001; Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs, Schweinfurt und Subotica; 26 Referate;

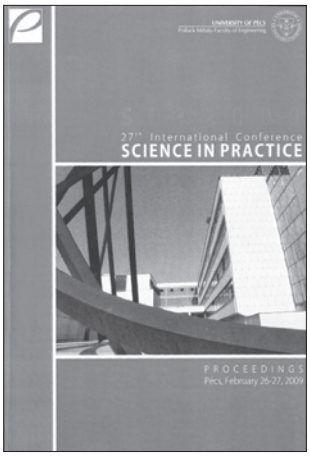

- XVII. Internationales Kolloquium in Pecs, 30.05.-01.06.2002; (in Rahmen Teil der Feier vom 40 jährigen Jubiläum von Pollack Mihaly College of Engineering, Pecs); Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs und Schweinfurt; 17 Referate;
- XVIII. Gemeinsame wissenschaftliche Konferenz "Science für die Praxis" in Osijek, 05.05.-07.05.2003; (Teil der Feier vom 25 jährigen Jubiläum der Elektrotechnische Fakultät in Osijek); Thema: „Forschung, Lehre und neue Technologien in der Elektrotechnik"; Teilnehmer aus Albstadt, Bremen, Budapest, Osijek, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 19 Referate;

- XIX. Internationales wissenschaftliche Konferenz in Subotica, 06.05.-07.05.2004; Thema: „Informationstechnologie in der Bildung, Informatik, Elektrotechnik und Maschinenbau"; Teilnehmer aus Budapest, Osijek, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 21 Referate;
- XX. Internationales Konferenz **"Science in Practice"** in Schweinfurt, 18.05.- 20.05. 2005; (Im Rahmen der Feierlichkeiten zum 20-jährigen Bestehen der Partnerschaft zwischen der Technischen Fakultät der Universität Pecs

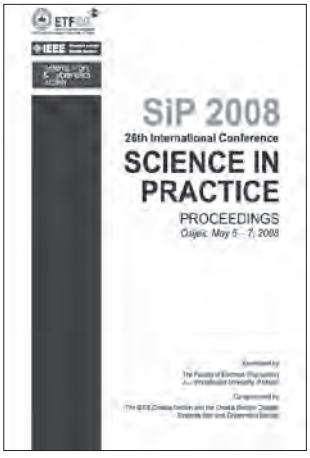

und der Fachhochschule Würzburg-Schweinfurt); Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 25 Referate;

- XXI. Internationales Konferenz "Wissenschaft für die Praxis" in Bremen, 13.05.-16.05.2007; Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs und Schweinfurt; 25 Referate;
- XXII. Internationales wissenschaftliche Konferenz **"Science in Practice"** in Schweinfurt, 15.10.–16.10.2007; Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 28 Referate;
- XXIII. Internationales Konferenz **"Science in Practice",** in Osijek, 05.05.-07.05.2008; (Teil der Feier vom 25 jährigen Jubiläum der Elektrotechnische Fakultät in Osijek); Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Mostar, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 35 Referate;
- XXIV. Internationales Konferenz **"Science in Practice"** in Pecs**;** 05.05.-07.05.2009; Teilnehmer aus Bremen, Budapest, Osijek, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 21 Referate;
- XXV. Internationales Konferenz **"Science in Practice"** in Subotica, 03.06.-04.06.2010; Teilnehmer aus Albstadt, Budapest, Osijek, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 23 Referate;
- XXVI. Internationales Konferenz **"Science in Practice"** in Budimpešta, 17.11.-18.11.2011; Teilnehmer aus Albstadt, Budapest, Osijek, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 71 Referate;
- XXVII. Internationales Konferenz **"Science in Practice"** in Pecs, 29.10.-30.10.2012; Teilnehmer aus Albstadt, Budapest, Osijek, Pecs, Subotica und Schweinfurt; 26 Referate;

Abschließend sei darauf hingewiesen, dass in Deutschland diese Zusammenarbeit Partneruniversitäten mit kleineren Beträgen der finanziellen Unterstützung werden: DAAD, EU fonds Erasmus, Konrad-Zuse Gast-Dozenturprogramm und Hans-Wilhelm Renkhoff Stiftung, und in Kroatien, Serbien und Ungarn Domizil Ministerium für Wissenschaft.

5. Schlussfolgerung

Die Fakultät für Elektrotechnik in Osijek und die Fakultät für Elektrotechnik in Bremen, haben in den letzten 30 Jahren eine wesentliche Zusammenarbeit im Bereich Unterricht, Facharbeit und Wissenschaft gemacht, an der mehr als 400 Studenten und 120 Professoren und Assistenten aus beiden Ländern teilgenommen haben.

Im Bereich Hohschulunterricht gab es folgende Ergebnisse zwischen 1982. und 2012:

- Die zwei Fakultäten haben mehrmals Lehrbücher und Unterrichtspläne ausgetauscht.
- Mehr als 350 Studenten aus Osijek haben an den Laboratorien in Bremen gearbeitet und die Industrie- und Energiebetriebe in dieser Stadt besucht.
- Rund 30 Studenten aus Bremen und Osijek haben an der Partnerfakultät Fachpraxis gemacht, oder Diplomarbeit geschrieben.
- Rund 10 Assistenten aus Osijek haben durch Studienbesuchen in Bremen die Unterrichtspläne, Laboratorienunterricht und Laboratoriengeräte kennengelernt.

Im Bereich Facharbeit und Wissenschaft gab es folgende Ergebnisse zwischen 1982. und 2012:

- Professoren aus Bremen haben rund 10 Seminare und Vorlesungen für Professoren technischen Fakultäten und Unternehmer aus Osijek gemacht.
- 12 Assistenten und Forscher aus Osijek und Bremen haben an der Partnerfakultät wissenschaftliche Aufenthalte für ihre Magisterarbeit oder Dissertation gemacht.
- Internationales wissenschaftliches Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis, das zwischen 1985 und 1994 jedes Jahr abwechselnd in Osijek und Bremen stattgefunden hat. Mit der Erweiterung an vier neue Fakultäten aus Deutschland, Ungarn und Serbien, wird das wissenschaftliche Kolloquium in eine internationale wissenschaftliche Konferenz, die jedes Jahr im Sitzt einer der Partnerfakultäten stattfindet.
- Insgesamt wurden 27 Sammlungen der Forschungsarbeiten von diesen Versammlungen publiziert, 557 Arbeiten aus folgenden Themen der technischen Wissenschaften wurden veröffentlicht: Energiewirtschaft und elektrische Antriebe, Automation, Robotik und industrielle Anwendungen, Computer-Systeme und-Anwendungen, Kommunikationssysteme und Bildverarbeitung. 393 Autoren (mit 867 Artikeln) haben im Schreiben dieser Arbeiten teilgenomen.

- Die Zusammenarbeit der Partnerfakultäten aus Bremen und Osijek haben Prof. Dipl.-Ing. Hartmut Greger (1937.-2002) mit Kollegen aus Bremen und Prof. Dr. sc. Tihomil Rausnitz mit Kollegen aus Osijek angefangen und weiterentwickelt.

Der Austausch von Unterrichtspläne, Literatur, Studenten und Vortragenden, sowie das wissenschaftliches Kolloquium, haben einen Beitrag zum Austausch von theoretisches-, entwicklungs- und praktisches Wissen im Bereich Elektrotechnik und Angewandte Informatik, an dem Professoren der zwei Fakultäten aus Bremen und Osijek (später auch vier Fakultäten aus Deutschland, Ungarn und Serbien) teilnehmen. Die Fakultät für Elektrotechnik in Osijek könnte sich - dank guter langjähriger Zusammenarbeit und Verwendung von Erfahren der Fakultät für Elektrotechnik Bremen - schneller auf seinem Weg entwickeln, ein Europäisches Niveau der Universitätsbildung und Wissenschafts- und Forschungsarbeit zu erreichen.

Literatur

[1] Ulrich Breymann; Eröffnungsrede; XXIV. Internationale Konferenz Wissenschaft für die Praxis, Bremen, 13.-16.5.2007; *Tagesband*, pp 4-5, Hochschule Bremen
[2] Birgit Ganteföhr; 25 Jahre Partnerschaft zwischen der Universität Josip Juraj Strossmayer Osijek und der Hochschule Bremen - ein Rückblick; XXIV. Internationale Konferenz Wissenschaft für die Praxis, Bremen, 13.-16.5.2007; *Tagesband*, pp 6-15, Hochschule Bremen
[3] Greger Hartmut; Die Zusammenarbeit zwischen der Fakultät Elektrotechnik Osijek und dem Fachbereich Elektrotechnik Hochschule Bremen; XIII. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium, 28. - 30. 4. *1997; Tagesband,* pp 1; FachHochschule WSA, Sweinfurt
[4] Milan Ivanović, Marijan Kalea, Rudolf Scitovski; Deset godina Studija elektrotehnike Sveučilišta u Osijeku, Studij elektrotehnike, Osijek, 1988
[5] Milan Ivanović, ***Tihomil*** Rausnic; Studij elektrotehnike u Osijeku u funkciji obrazovanja tehničkih kadrova i znanstveno-istraživačkog rada u elektroenergetici; ISSN 0013-7448 Energija, Zagreb, Vol. 38, sv. 1, pp 9 -16
[6] Milan Ivanović, ***Tihomil*** Rausnic; Deset godina Studija elektrotehnike Sveučilišta u Osijeku; ISSN 0044-4855 Život i škola, Osijek, Vol. 38, br.4, pp 353 – 364
[7] Milan Ivanović, Rudolf Scitovski; Međunarodna suradnja Elektrotehničkog fakulteta Osijek; 4th International Symposium on New Technologies, Pula, 25.-27.10.1993 ISBN 86–81997; Proceedings, pp 128 - 132, EDZ, Zagreb
[8] Milan Ivanović; Osnivanje i razvoj Elektrotehničkog fakulteta Osijek; u monografiji „*30 godina Elektrotehničkog fakulteta u Osijeku*", pp 5 – 38; ISBN 953-6032-42-2; Elektrotehnički fakultet Osijek, Osijek, 2007
[9] Milan Ivanović; Professional Practices on Faculty of Electrical Engineering in Osijek XXIV. Internationale Konferenz Wissenschaft für die Praxis, Bremen, 13.-16.5.2007 Proceedings, pp 58–64, Hochschulle Bremen
[10] Milan Ivanović; Ten Years of International Scientific Conference „Science for Practice" 13h Joint Scientific Conference Science for Practice, Pecs, Hungary, 3.-7.6.1996. Pollack Mihaly Colege of Engineering, Pecs, Proceedings, pp 114–128
[11] Milan Ivanović; List of International Scientific Conference „Science for Practice" 28h Joint Scientific Conference Science for Practice, Osijek, Croatia, May 5-7, 2008 Faculty of Electrical Engineering Osijek, Proceedings, pp 142
[12] ***Ronald Mönch; Begrüssung der Teilnehmer des Internationalen Wissenschaftlichen Kolloquiums,*** XV. Internationales Wissenschaftliches Kolloquium, vom 18. bis 21. April *1999; Tagesband* pp 3-5, Hochschule Bremen, Bremen
[13] ***Tihomil Rausnitz; Zusammenarbeit des Fachbereichs Elektrotechnik, Hochschule Bremen mit der Elektrotechnischen Fakultät Osijek;*** 20th Joint Scientific Conference Science for Practice, Osijek, Croatia, May 5-6, 2003 Faculty of Electrical Engineering Osijek, Proceedings, pp 128-131
[14] ***Tihomil Rausnitz;*** In memoriam Prof. Dipl.-Ing. Hartmut Greger*;* 20th Joint Scientific Conference Science for Practice, Osijek, Croatia, May 5-6, 2003 Faculty of Electrical Engineering Osijek, Proceedings, pp 131-133
[15] ***Tihomil Rausnitz; Einführungsrede; XXIV. Internationale Konferenze Wissenschaft für die Praxis, Bremen, 13.-16.5.2007;*** *Tagesband****, pp 1, Hochschulle Bremen***
[16] Schmatz, H; In memoriam Prof. Dipl.-Ing. Hartmut Greger; FBTEI-Journal, Nr.2 Wintersemester 2004/5 (Hochschulle Bremen)
[17] http://www.hs-bremen.de/internet/de/hsb/
[18] http://www.etfos.hr/
[19] * * * Tagungsband dem Konferenz „Science in Practice" 1985.-2012
[20] * * * Studienführer - Wintersemester 2012/2013 | Sommersemester 2013; 33. Auflage ISSN 1860-9074, Hochschule Bremen, 2012

Suradnja Visoke škole Bremen i Elektrotehničkog fakulteta u Osijeku (1982.-2012.)

Sažetak

Elektrotehnički fakultet Osijek je od prvih godina svojega postojanja ostvarivao suradnju s više tehničkih fakulteta u Hrvatskoj i inozemstvu - što je, naročito u prvim desetljećima, pomoglo njegovom razvoju. U radu se ukratko opisuje osnivanje i razvoj Elektrotehničkog fakulteta Osijek te ostvarena suradnja s Hochschule Bremen Fachbereich Elektrotechnik u razdoblju od 1982. do 2012. godine. Posebno se opisuje pokretanje i održavanje znanstvenih kolokvija „Znanost za praksu" te prisjeća na pokretače ovog znanstvenog skupa - Prof. Hartmuta Gregera (1937.-2003.) i Prof. Tihomila Rausnitza - koji se održava već 30 godina.

Die Zusammenarbeit der Hochschule Bremen und der Elektrotechnischen Fakultät in Osijek (1982 - 2012)

Zusammenfassung

Die Fakultät für Elektrotechnik Osijek realisierte in den ersten Jahren ihres Bestehens die Zusammenarbeit mit mehreren technischen Fakultäten im In-und Ausland - die vor allem in den ersten Jahrzehnten ihrer Entwicklung geholfen hat. Das Papier beschreibt kurz die Entstehung und Entwicklung der Fakultät für Elektrotechnik in Osijek sowie aktive Zusammenarbeit mit der Hochschule Bremen im Fachbereich Elektrotechnik in den Zeitraum 1982 bis 2012. Insbesondere beschreibt die Einführung und Durchführung von wissenschaftlichem Kolloquium "Wissenschaft für die Praxis" das seit 30 Jahren stattfindet und erinnert an die Gründer dieser Symposium - Prof. Hartmut Greger (1937-2003) und Prof. Tihomil Rausnitz.